

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง :
บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์
ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่อ่งข้าว

โดย จำลอง คำบุญชู และคณะ

เมษายน 2545

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการถ่วงข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง :
บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์
ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตถ่วงข้าว

คณะผู้วิจัย		สังกัด
1. จำลอง	คำบุญชู	สถาบันราชภัฏลำปาง
2. ดวงจันทร์	เคียววิไล	สถาบันราชภัฏลำปาง
3. จิตรกร	แต้มคล่อง	สถาบันราชภัฏลำปาง
4. ชุมพล	ใจทาหลี่	โรงเรียนไผ่งามวิทยา สปอ.แจ้ห่ม
5. สมพงษ์	ชลัย	โรงเรียนบ้านนางาม (ข้าราชการบำนาญ)
6. จักรพงษ์	กันธิยะ	โรงเรียนบ้านนางาม สปอ.แจ้ห่ม

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการระบบการศึกษากับชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

หากนับเวลาการดำเนินการโครงการวิจัยเรื่อง กล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว ตั้งแต่โครงการระยะที่ 1 การศึกษาเบื้องต้นประเมินสถานการณ์ (ตุลาคม 2541 – พฤษภาคม 2542) จนถึงโครงการระยะที่ 2 และ 3 (กุมภาพันธ์ 2543 – เมษายน 2545) อย่างต่อเนื่องแล้วรวมเวลาได้ 42 เดือนที่คณะนักวิจัยได้รับความร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่าย

ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัย ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนโครงการวิจัย ขอขอบคุณทีมประสานงานชุดโครงการการศึกษากับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดร.อมรวิทย์ นาคทรพรพ หัวหน้าทีมที่ได้ให้กำลังใจ คำปรึกษา ข้อคิดเห็น คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย

ขอขอบคุณอธิการบดีสถาบันราชภัฏลำปางที่สนับสนุนให้ณาจารย์ในสถาบันดำเนินโครงการวิจัยร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และชุมชนตำบลเมืองมาย จนถึงวันสิ้นสุดโครงการ

ตั้งแต่เริ่มต้นโครงการวิจัยมีนักวิจัยในทีมหลายท่านมีภาระหน้าที่จำเป็นไม่สามารถร่วมเป็นทีมวิจัยได้ตลอดโครงการ ได้แก่ ครูประสิทธิ์ ภูวนาถพนาสันติ อดีตครูโรงเรียนไผ่งามวิทยา อาจารย์ศิริกร อินคำ สถาบันราชภัฏลำปาง ครูสมบุญ ขยันดี อดีตครูโรงเรียนไผ่งามวิทยา ผศ.ณรงค์ สมพิธิธรรม สถาบันราชภัฏลำปาง และครูเมฆสุชัย วงศ์เรือง อดีตครูโรงเรียนไผ่งามวิทยา โครงการจึงขอขอบคุณทุกท่านที่ร่วมทำงานมาด้วยกัน และมีส่วนทำให้โครงการสำเร็จผลในวันนี้

ขอขอบคุณครูอนงค์ ใจฟัง โรงเรียนไผ่งามวิทยา และครูทูล สุวรรณ โรงเรียนบ้านนางาม ที่เข้าร่วมปฏิบัติการวิจัยร่วมกับชุมชนอย่างต่อเนื่องตลอดโครงการ และเป็นผู้ร่วมบุกเบิกพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมายให้กับโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม และ ครูทวี ลำงาม โรงเรียนไผ่งามวิทยา เข้าร่วมเป็นเครือข่ายโครงการวิจัยในช่วงท้ายของโครงการ

ขอขอบคุณ อาจารย์ ดร.อัญนุช สีตลวรารักษ์ ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านดัว อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ และ รองศาสตราจารย์วิชัย ประสิทธิ์วิวัฒน์เวช คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์ ที่กรุณาวิจารณ์ตรวจสอบและแก้ไขปรับปรุงหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมาย

ขอขอบคุณสมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวชาวตำบลเมืองมาย ครูทุกท่านในโรงเรียน ใฝ่งามวิทยา โรงเรียนบ้านนางาม และผู้นำชุมชน ผู้เป็นกัลยาณมิตรแห่งชุมชนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่ ที่ได้ร่วมกันถ่ายทอดข้อมูลอันทรงคุณค่าเกี่ยวกับภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าวบ้านไผ่ และร่วมคิด ร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ กับโครงการวิจัยตลอดโครงการ การร่วมศึกษาข้อมูลและประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัยมีอุปสรรคหลายประการในการดำเนินงาน แต่พี่น้องชาวตำบลเมืองมาย ครูในชุมชน และผู้นำชุมชนมีกำลังใจและความพยายามที่จะศึกษาประเด็นปัญหา แก้ไขปัญหา ฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ และร่วมดำเนินกิจกรรมในโครงการวิจัยร่วมกับนักวิจัยอย่างต่อเนื่อง พี่น้องในชุมชน ครูในโรงเรียน และผู้เฒ่าผู้แก่หลายท่านในตำบลเมืองมาย ยังคงมีพลังใจอนุรักษ์ ภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว และพยายามสืบสานให้ “กล่อ่งข้าวบ้านไผ่” เป็นเอกลักษณ์ทาง วัฒนธรรมการดำรงชีวิตและวิถีชีวิตของคนในชุมชน และสามารถสืบสานภูมิปัญญาการผลิต กล่อ่งข้าวให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาทั้งในรูปแบบของหลักสูตรแบบแฝงและการเรียน การสอนโดยตรงในโรงเรียน และเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สามารถสร้างรายได้เสริมให้แก่ ชุมชน

ท้ายที่สุดนี้ผู้วิจัยขอน้อมจิตระลึกถึง คุณสุดา บุญยีน และพ่อหลวงโน ใจชื่นบาน กรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ผู้ได้ร่วมปฏิบัติการวิจัยกับทีมวิจัย และให้การสนับสนุน ช่วยเหลือในระหว่างการดำเนินงานโครงการวิจัย จนถึงวันสุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน ด้วยความ ระลึกถึง และความอาลัย

คำขอบคุณ ณ หน้ากระดาษนี้ ไม่อาจเทียบได้กับ “น้ำใจ” และ “องค์ความรู้” ที่ทีมงานวิจัย ได้รับจาก “พี่น้องและผู้เฒ่าผู้แก่แห่งตำบลเมืองมาย” แม้โครงการวิจัยดำเนินมาจนถึงวันสิ้นสุด โครงการแล้ว แต่ชุมชนในตำบลเมืองมาย ครูในชุมชน และผู้นำชุมชน กับนักวิจัยในโครงการวิจัย ยังคงมี “กล่อ่งข้าว” และ “ความทรงจำที่ประทับใจจากการร่วมกิจกรรมในอดีต” เป็น “สะพาน เชื่อม” ให้เกิดการอนุรักษ์ ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่อ่งข้าว สำหรับลูกหลานของ ชุมชนและสังคมไทยในวันข้างหน้าสืบไป ถึงแม้โครงการจะสิ้นสุดลงแต่ภารกิจร่วมกันที่เคยมีมา จะยังคงเป็นสะพานเชื่อมต่อความสัมพันธ์ให้คงอยู่ต่อไปเหมือนกับข้อความที่ผู้เฒ่าผู้แก่ฝากไว้ให้ ทีมงานวิจัยในวันปิดโครงการว่า “ครัวอันใดป่าดีล่อนเลียงใส่ไหกระเทียมโองฮ้า”

ผศ. จำลอง คำบุญชู
หัวหน้าโครงการ

บทสรุปย่อสำหรับผู้บริหาร

(Executive Summary)

ในตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง มีผู้ผลิตถั่วทุกหมู่บ้าน ซึ่งคนในแถบใกล้เคียงเรียกถั่วที่ผลิตจากชุมชนแห่งนี้ว่า “ถั่วบ้านไผ่” ในอดีตถั่วเป็นผลผลิตที่ชาวบ้านทำขึ้นเพื่อไว้ใช้แลกข้าวสารเพื่อยังชีพ ชาวบ้านในตำบลเมืองมายทุกวันนี้ยังมีผู้สืบทอดการสานถั่วเพื่อขายหารายได้จุนเจือครอบครัว ถึงแม้จะมีจำนวนผู้ผลิตลดน้อยลงและเริ่มประสบปัญหาการขายถั่วได้น้อย แต่ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังคงใช้เวลาว่างจากการทำนาทำไร่สานถั่วกันอยู่ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ผลผลิตจากการปลูกข้าวไม่พอบริโภคได้ตลอดทั้งปี และพื้นที่ทำกินมีอยู่อย่างจำกัดเพราะหมู่บ้านถูกปิดล้อมด้วยเขตป่าสงวนแห่งชาติ

ผลการศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1 พบว่า โดยภาพรวมโรงเรียนและชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้โดยโรงเรียนได้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนสานถั่วขึ้นในโรงเรียนและมีครูในโรงเรียนคนหนึ่งได้ทำบทบาทเป็นผู้เชื่อมต่อบetweenชาวบ้านผู้ผลิตและตลาดรับซื้อ โดยการรับซื้อถั่วจากชาวบ้านไปขาย ได้แนะนำและพัฒนาฝีมือการสานถั่วให้มีคุณภาพ ตรงตามความต้องการของผู้ซื้อและสามารถขายได้ในราคาสูง ชุมชนต้องการให้โรงเรียนเข้ามามีบทบาทในการช่วยชุมชนในด้านการส่งเสริมและพัฒนาด้านการตลาดให้ชาวบ้านสามารถขายถั่วได้มากขึ้น ในกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนเกี่ยวกับการสืบทอดและพัฒนาการผลิตถั่ว พบว่า มีปัจจัยเงื่อนไขที่สนับสนุนมากกว่าเป็นอุปสรรค ปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขในการสนับสนุนได้แก่ ด้านทรัพยากร ด้านสภาพเศรษฐกิจ ด้านภาวะผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ความสัมพันธ์ของโรงเรียนกับชุมชน และด้านภูมิปัญญาในการผลิตถั่ว ซึ่งสามารถเป็นแนวทางในการศึกษาพัฒนาบทบาทการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสร้างเสริมความรู้ภูมิปัญญาเอกลักษณ์ถั่วและพัฒนากระบวนการผลิตถั่วเพื่อการค้าขายที่ยังคงธำรงรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่นไว้ได้

การศึกษาวิจัยในระยะที่ 2 และ 3 นี้ มีวัตถุประสงค์การวิจัย คือ

1. เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสืบทอดความรู้ภูมิปัญญา และเอกลักษณ์ท้องถิ่นของถั่วตำบลเมืองมาย
2. เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการปรับกระบวนการผลิตถั่วตำบลเมืองมาย เพื่อการค้าและรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

การวิจัยนี้มีขอบเขตจำกัดพื้นที่การศึกษาเฉพาะพื้นที่หมู่บ้าน 3 หมู่บ้าน ในตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง คือบ้านนางาม (หมู่ที่ 3) บ้านไผ่ปง (หมู่ที่ 4) และบ้านไผ่แพะ (หมู่ที่ 5) กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วย นักเรียน ครู ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าว ผู้รับซื้อกล่อ่งข้าวในหมู่บ้าน และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชน

การดำเนินการวิจัยนี้เป็นการวิจัยในระยะที่ 2 และ 3 ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การสำรวจชุมชน การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การประชุมเสวนา การสนทนากลุ่มย่อยโดยอาศัยแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล และกลุ่มคนในชุมชนและในโรงเรียน เช่น เด็กนักเรียน ครู ชาวบ้านทั่วไป ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าว ผู้รับซื้อกล่อ่งข้าว (พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน) และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชนโดยกำหนดระยะเวลาการวิจัยออกเป็น 4 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2543

ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นผลการศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1 นำเสนอในเวทีเสวนาชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วยผู้มีอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ผู้รับซื้อกล่อ่งข้าว ผู้นำชุมชน ครู และนักเรียนจากโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม เพื่อรับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ

พิจารณาเลือกชาวบ้านที่มีความสนใจเสนอแนะความคิดเห็น มีความรู้ความสามารถ และได้รับการยอมรับจากที่ประชุมเสวนาชาวบ้าน เพื่อเชิญเข้าร่วมประชุมกลุ่มย่อย ร่วมกันมองภาพอนาคต ปัญหาและความต้องการของชุมชนกล่อ่งข้าว ประกอบด้วยครูและชาวบ้าน

จัดกลุ่มสนทนาวงเล็ก กลุ่มย่อย กลุ่มธรรมชาติต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ขยายผลกระตุ้นไปสู่กระบวนการกลุ่ม จากการขยายผลด้วยการสนทนากลุ่มวงเล็ก กลุ่มย่อย ได้นำไปสู่การจัดกิจกรรมศึกษาดูงาน การศึกษาดูงานครั้งที่ 1 ผู้สนใจประกอบด้วยชาวบ้านและครูรวมทั้งสิ้น 40 คน ได้เดินทางไปศึกษาดูงานความสำเร็จของสตรีกลุ่มหัตถกรรมผัดบขา บ้านแม่ใส ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา การศึกษาดูงานได้นำไปสู่การตัดสินใจก่อตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวโดยมีชาวบ้านจากบ้านไผ่แพะ บ้านไผ่ปง และบ้านนางาม เป็นสมาชิกรวม 30 คน การศึกษาดูงานครั้งที่ 2 เลือกไปศึกษาดูงานหมู่บ้านหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่บ้านป่าบง ตำบลป่าบง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ในการไปศึกษาดูงานครั้งนี้ได้มีการจัดประชุมปฏิบัติการวางแผนปฏิบัติงานของกลุ่มจนได้ข้อสรุปเป็นแผนปฏิบัติงาน จากนั้นได้ทดลองปฏิบัติตามแผนโดยอาศัยความร่วมมือของครูและชาวบ้านคือ กิจกรรมการรวมกลุ่มอาชีพ และกิจกรรมช่วยครูสอนนักเรียน จนกระทั่งได้สรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 1

ช่วงที่ 2 ระหว่างสิงหาคม 2543 – มกราคม 2544

เริ่มต้นจากการจัดเสวนาชาวบ้านกลุ่มใหญ่ เพื่อนำเสนอผลการทำกิจกรรมในระยะ 6 เดือนที่ผ่านมา เพื่อรับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ ปัญหาและความต้องการของสมาชิก เพื่อปรับปรุงพัฒนาการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนและในกลุ่มสมาชิกอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ซึ่งได้นำไปสู่กิจกรรมต่าง ๆ เป็นลำดับคือ

ในกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวได้เกิดกิจกรรมทดลองสร้างร้านค้าขายกล่อ่งข้าวในหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มย่อยระดมความคิด การสร้างข้อตกลงของกลุ่ม การจัดทอดผ้าป่ากล่อ่งข้าว ระดมทุนสนับสนุนกลุ่ม การส่งตัวแทนกลุ่มไปร่วมอบรมประชุมสัมมนา การทดลองนำสินค้าไปขายออกร้านในงานฤดูหนาวและกาชาดจังหวัดลำปาง และการศึกษาดูงานร้านค้าชุมชนของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในงานฤดูหนาวและกาชาดจังหวัดลำปาง การนำตัวแทนกลุ่มไปศึกษาดูงานกลุ่มอาชีพทอผ้าด้วยมือบ้านนาตัม อำเภอมะหะ จังหวัดลำปาง กลุ่มทำผลิตภัณฑ์จากสา บ้านส่องกอก อำเภอมือง จังหวัดลำปาง และกลุ่มอาชีพบ้านทุ่งม่านเหนือ จังหวัดลำปาง การทดลองนำสินค้าไปฝากขายในแหล่งท่องเที่ยว และการทดลองการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ควบคู่ไปกับกิจกรรมดังกล่าวข้างต้นด้วย

ในด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ได้ดำเนินกิจกรรมช่วยครูสอนนักเรียนไปสานกล่อ่งข้าว การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว โดยความร่วมมือของครูชาวบ้าน ผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว นักเรียน และคณะนักวิจัย แล้วสรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 2

ช่วงที่ 3 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2544

เริ่มต้นจากการประชุมเสวนาชาวบ้านเพื่อสรุปและรายงานความก้าวหน้าในระยะ 6 เดือนที่ผ่านมา รับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ แก้ไขปรับปรุง และหาข้อสรุปไปสู่การจัดกิจกรรมร่วมกันในด้านกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวยังคงดำเนินกิจกรรมที่ได้ทดลองทำมาตั้งแต่ช่วงที่ 1 และพยายามทดลองนำสินค้าออกสู่แหล่งรับซื้อในเมืองลำปาง และการฝากขาย นอกจากนี้ได้ร่วมกันจัดงานประกวดฝีมือกล่อ่งข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เพื่อกระตุ้นการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ ในด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ในช่วงนี้ครูที่ร่วมการวิจัย และผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ได้ร่วมกับโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม ทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว จากนั้นได้สรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 3

ช่วงที่ 4 สิงหาคม 2544 – เมษายน 2545

เริ่มต้นจากการจัดเสวนาชาวบ้านเพื่อสรุปรายงานผลในระยะเวลา 6 เดือนที่ผ่านมา เช่นเดียวกับช่วงอื่น ๆ กิจกรรมในช่วงนี้มุ่งเน้นเพื่อพัฒนาสู่การนำไปปฏิบัติของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

และการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าว ในส่วนของกลุ่มอาชีพไปสานถ่อ่งข้าว นั้นได้ดำเนินกิจกรรมเสริมความเข้มแข็งของกลุ่มด้วยการไปศึกษาดูงานด้านการอ้อมทรัพย์ ระดมทุน เพื่อสนับสนุนการค้าขายถ่อ่งข้าวของกลุ่ม โดยเลือกศึกษาดูงานสหกรณ์เครดิตยูเนียน จนนำไปสู่การจัดตั้ง “กลุ่มเครดิตยูเนียนถ่อ่งข้าวบ้านไผ่พัฒนา” ขึ้นมา ด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้นได้มีการจัดเวทีเสวนารับฟังการวิพากษ์ประเมินหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าว และร่วมกันจัดทำพิพิธภัณฑถ่อ่งข้าวบ้านไผ่ ตำบลเมืองมาย และได้จัดกิจกรรมสรุปปิดโครงการเพื่อ “ถิ่นความรู้สู่ท้องถิ่น” โดยการเชิญครูที่สนใจจากโรงเรียนไผ่งามวิทยา โรงเรียนบ้านนางาม กลุ่มอาชีพไปสานถ่อ่งข้าว ผู้นำชุมชนมาร่วมประชุมสัมมนา เพื่อนำเสนอข้อค้นพบจากการวิจัย และผลของการปฏิบัติการพัฒนาร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ตลอดจนหาข้อสรุปที่จะนำไปสู่การขยายผลด้านพัฒนาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับ ชุมชน และระหว่างสมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานถ่อ่งข้าวต่อไป

ผลการศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนไผ่งามวิทยากับชุมชนบ้านไผ่ป่ง ชุมชนบ้านไผ่พะ และโรงเรียนบ้านนางามกับชุมชนบ้านนางาม สามารถสรุปได้ว่าโรงเรียนกับชุมชน มีความร่วมมือใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความร่วมมือในการรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยวิธีการร่วมมือช่วยเหลือกิจกรรมงานประเพณีงานบุญของชุมชน และการบริจาคทรัพย์ให้แรงงานสนับสนุนแก่โรงเรียน ด้านความร่วมมือในการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของถ่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย โดยวิธีการสอนนักเรียนไปสานถ่อ่งข้าว และการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย ด้านความร่วมมือในการปรับกระบวนการผลิตถ่อ่งข้าวเพื่อการค้าและรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่น โดยวิธีการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ถ่อ่งข้าวและผลิตภัณฑ์อื่นและการดำเนินงานกิจกรรมของกลุ่มอาชีพไปสานถ่อ่งข้าวเพื่อการค้าขายถ่อ่งข้าว บทบาทความร่วมมือเหล่านี้โรงเรียนกับชุมชนมี บทบาทร่วมกันใน 3 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นบทบาทที่ทั้งโรงเรียนและชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ได้แก่ ความร่วมมือรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ลักษณะที่สอง เป็นบทบาทที่โรงเรียนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการสอนนักเรียนไปสานถ่อ่งข้าว และการพัฒนาการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าว ลักษณะที่สาม เป็นบทบาทที่ชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการพัฒนาฝีมือรูปแบบผลิตภัณฑ์ถ่อ่งข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ความร่วมมือสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพไปสานถ่อ่งข้าว

บทบาทความร่วมมือในลักษณะดังกล่าวนี้มีปัจจัยสนับสนุนมากกว่าปัจจัยอุปสรรค ปัจจัยที่สนับสนุน ได้แก่ ความสัมพันธ์เดิมที่ดียังคงอยู่ ความภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น ศักยภาพเดิมและผล

งานของนักเรียน ครูที่สนใจทำงานกับชุมชนยังมีอยู่ บทบาทกลุ่มสตรีอาชีพไปสานกล่องข้าว เงื่อนไข การจัดการเรียนการสอน กระแสการปฏิรูปการศึกษา นักวิจัยสถาบันราชภัฏเข้ามาดำเนินงานร่วมกับครูในพื้นที่ผู้นำชุมชนผู้บริหารโรงเรียนสนับสนุนและเข้าร่วมกิจกรรมส่วน**ปัจจัยอุปสรรค** ได้แก่ ครูไม่มีเวลามาเข้ากลับเย็น ครูอยู่ในพื้นที่ไม่นานอยู่หวังรอย้าย ครูรอความชัดเจนจากหน่วยเหนือ และวิธีการดำรงชีพของชุมชนที่ต้องใช้เวลาทำงานตั้งแต่เช้าถึงเย็นทุกวัน

นอกจากนี้พบว่าผู้มีอาชีพไปสานกล่องข้าวสามารถก่อตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวขึ้นเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาการค้าขายกล่องข้าวจนนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน และพัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมาเป็นระยะ ๆ เกิดผลต่อชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าว ทั้งในด้านกระบวนการชุมชน ด้านความรู้ความสามารถ ด้านความสัมพันธ์ในชุมชน และด้านการทบทวนนำผลสรุปจากกลุ่มมาสู่การปฏิบัติ

การดำเนินวิถีชีวิตของชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าวในตำบลเมืองมายยังคงดำเนินตามวงจรการทำมาหากินด้วยการทำการเกษตรที่ใช้แรงงานคนและพึ่งพาอาศัยธรรมชาติตามฤดูกาล และอยู่ในวงจรของการ “ทำนา – ทำไร่ – ไปสานกล่องข้าว” ชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าว แต่ละครอบครัวยังคงผลิตกล่องข้าวด้วยความภาคภูมิใจในความเป็นเอกลักษณ์ของตำบลเมืองมาย เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ ดังนั้นถึงแม้ว่าการผลิตกล่องข้าวจะมีปัญหาด้านการตลาด ด้านการขายบ้าง แต่ชุมชนกลุ่มนี้ก็ได้ “ละทิ้ง” เลิกทำแต่อย่างไร ส่วนใหญ่ยังคงมีการหารือแก้ไขปัญหาย่อยๆ เป็นค่อยไป จนกระทั่งเกิดการรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวขึ้น เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาการค้าขายกล่องข้าว กลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้ดำเนินกิจการของกลุ่ม เพื่อการค้าขายกล่องข้าวจนสามารถพัฒนาการซื้อขายกล่องข้าวในหมู่บ้าน จากเดิมที่มีสมาชิกชาวบ้านต่างคนต่างผลิตและให้พ่อค้าเป็นผู้กำหนดราคาเปลี่ยนมาเป็นสมาชิกผลิตขายให้กลุ่มแล้วกลุ่มรวบรวมผลผลิตไปขายต่อโดยสามารถต่อรองราคาขายกับผู้รับซื้อได้แล้วแบ่งปันผลกำไรให้แก่สมาชิก สินค้ากล่องข้าวยังเป็นที่ต้องการของผู้รับซื้อและมีการสั่งซื้ออยู่เสมอ แต่สมาชิกกลุ่มไม่สามารถผลิตสินค้าส่งพ่อค้าหรือผู้รับซื้อได้ตามจำนวนที่ผู้ซื้อต้องการได้ เนื่องจากสมาชิกกลุ่มแต่ละคนยังยึดมั่นในการผลิตที่มุ่งผลิตตามศักยภาพไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการทำไร่ทำนา ไม่ให้กระทบต่อการใช้เวลาแก่ครอบครัว เป็นลักษณะที่ยังคงยึดมั่นอยู่ใน “ความสุข – ความพอกิน – พอกิน” และมุ่งสร้าง “ความสัมพันธ์ในสังคม” มากกว่า “สร้างรายได้”

จากผลของการปฏิบัติการและพัฒนาในโครงการนี้ได้เกิดผลตามมาอีก 4 ประการ คือ ประการแรก เกิดกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว 2 กลุ่ม กลุ่มแรกมีสมาชิกจากชาวบ้านไผ่แพะ และบ้านไผ่ปง ที่ทำการตั้งอยู่บ้านไผ่แพะ กลุ่มที่ 2 มีสมาชิกจากบ้านนางาม มีที่ทำการตั้งอยู่ที่บ้านนางาม ประการที่สอง เกิดกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่องข้าวบ้านไผ่พัฒนา รับสมาชิกในพื้นที่ตำบลเมืองมาย มีที่

ทำการตั้งอยู่ที่บ้านไผ่พะยะ ประการที่สาม เกิดหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย ใช้ในโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม ประการที่สี่ เกิดพิพิธภัณฑ์กล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย จัดแสดงผลิตภัณฑ์กล่องข้าวที่ได้รับรางวัลการประกวดฝีมือไปสานกล่องข้าวเมื่อ พ.ศ. 2541 และ พ.ศ. 2544

จากการดำเนินการวิจัยพบกระบวนการกระตุ้นให้ผู้มีอาชีพไปสานกล่องข้าวเข้าสู่กระบวนการกลุ่ม และการมีส่วนร่วมได้ 6 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่หนึ่ง ทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชนกล่องข้าว โดยการจัดเวทีเสวนาชาวบ้านในประเด็น “อดีต ปัจจุบัน แนวโน้มของกล่องข้าวตำบลเมืองมาย” **ลักษณะที่สอง** การจัดประกวดฝีมือการไปสานกล่องข้าว ควบคู่กับการทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นกระบวนการหนึ่งที่กระตุ้นให้ผู้มีฝีมือได้รับการยอมรับ เกิดกำลังใจ เกิดความภาคภูมิใจ กระตุ้นให้พัฒนาฝีมือต่อมา **ลักษณะที่สาม** การจัดเสวนาเวทีชาวบ้านกลุ่มใหญ่เป็นระยะอย่างต่อเนื่อง โครงการนี้ได้จัดการเสวนาเช่นนี้ทุก 6 เดือน รวม 6 ครั้ง นับเป็นกระบวนการที่ช่วยให้เกิดการกระตุ้น ติดตาม รายงานความเคลื่อนไหว และผลการดำเนินงานการวิจัยระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้าน **ลักษณะที่สี่** การจัดสนทนากลุ่มย่อยอย่างไม่เป็นทางการ สนทนาวงเล็กอย่างไม่เป็นทางการ และต่อเนื่องบ่อยครั้งซึ่งเป็นกระบวนการที่สามารถช่วยกระตุ้นการสร้างความเข้าใจ การขยายกลุ่ม การสื่อสารขยายวงกว้างขึ้น และขยายจำนวนผู้สนใจเพิ่มขึ้น ส่งเสริมการเข้าร่วมกลุ่มใหญ่ต่อไป **ลักษณะที่ห้า** การศึกษาดูงาน เป็นอีกกระบวนการหนึ่งที่กระตุ้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และการเข้าสู่กระบวนการกลุ่มที่ได้ผลดีที่สุดวิธีหนึ่งที่กระตุ้นไปสู่การทดลองปฏิบัติการร่วมกันและกระบวนการกลุ่มได้ในโอกาสต่อไป และ**ลักษณะที่หก** การเผยแพร่ผลงานกิจกรรมผ่านสื่อมวลชน ได้มีส่วนกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มเกิดความภาคภูมิใจและมีกำลังใจที่ผลงานและกิจกรรมได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน และเผยแพร่ให้สังคมภายนอกได้รับรู้ ส่งผลให้มีผู้สนใจเดินทางเข้ามาในชุมชนติดตามผลงานการผลิตกล่องข้าวอยู่บ่อยครั้ง

จากบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ปรากฏผลดังกล่าวแล้วนั้น สามารถสรุปถึงกระบวนการสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้ตามลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ คือ **ลักษณะที่หนึ่ง** จัดเวทีเสวนาสร้างความเข้าใจร่วมกัน **ลักษณะที่สอง** นักเรียนเป็นสะพานเชื่อม โดยพานักเรียนไปเรียนไปสานกล่องข้าวกับชาวบ้าน โดยอาศัย “พ่อแม่สอนลูก – ลูกสอนเพื่อน” ครอบคลุมให้นักเรียนไปศึกษาค้นคว้าความรู้จากชุมชน ผู้ปกครอง ผู้เฒ่า ผู้แก่ แล้วนำมาแลกเปลี่ยนข้อมูลกันในชั้นเรียน การจัดกิจกรรมจัดหาทุนสนับสนุนโรงเรียนเพื่อประโยชน์ของนักเรียน **ลักษณะที่สาม** กล่องข้าวเป็นเอกลักษณ์ร่วมกัน การนำกล่องข้าวมาเป็นเอกลักษณ์ความภูมิใจของโรงเรียนและชุมชนร่วมกันนี้มีส่วนช่วยกระตุ้นความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้อีกทางหนึ่ง **ลักษณะที่สี่** การประชุมชี้แจงผู้ปกครอง กระบวนการจัดประชุมเช่นนี้ได้สร้างความเข้าใจระหว่างครูกับผู้ปกครอง

ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนตามมา **ลักษณะที่ห้า** การเผยแพร่ผลงานกิจกรรมผ่านสื่อมวลชน กิจกรรมและผลงานซึ่งเกี่ยวข้องกับกล่องข้าวที่ชาวบ้าน ครู และนักเรียนเป็นผู้ดำเนินการนั้นได้รับการเผยแพร่ผ่านสื่อโทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ทั้งในท้องถิ่นและส่วนกลาง ทำให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดความภูมิใจและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว ทำให้ชุมชนเข้าใจบทบาทของโรงเรียนและการร่วมมือกับชุมชนเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ผู้วิจัยได้รับบทเรียน และประสบการณ์จากชาวบ้านและครู สามารถสรุปได้ 10 กรณี คือ กรณี “ถ้ามีคนซื้อเขาถึงยะ” กรณี “บ่อายบ่เว่เจ็บบ่ดีใจไกล ไส่แฮ้วบ่ใจไส่ไชบ่เยี่ยม” กรณี “ความจริงแท้” กรณี “ครอบครัวมาก่อน เดี่ยวผัวตามละ” กรณี “ผู้นำกลุ่ม” กรณี “มาส่งเสริมแล้วก็ละกันมันถึงบ่ลูก” กรณี “การเชื่อมโยงพื้นที่วิจัยสู่การเรียนการสอน” กรณี “การเข้าถึงครูในพื้นที่” กรณี “การเข้าร่วมงานวิจัยของครู” กรณี “การเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลระดับลึก (key informants)”

โครงการวิจัยเรื่อง	กล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการ อนุรักษ์ ส่งเสริม และพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว
ผู้สนับสนุนทุนการวิจัย	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
คณะผู้วิจัย	จำลอง คำบุญชู (หัวหน้าโครงการ) ดวงจันทร์ เดี่ยววิไล จิตรกร แต้้มคล่อง สมพงษ์ ชลัย ชุมพล ใจทาหลี จักรพงษ์ กันธิยะ
ปีที่ทำการวิจัยเสร็จ	พ.ศ. 2545

บทคัดย่อ

การวิจัยกล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว นี่เป็นการศึกษาวิจัยในระยะที่ 2 และ 3 มีวัตถุประสงค์การวิจัยคือ เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสืบทอดความรู้ ภูมิปัญญาและเอกลักษณ์ท้องถิ่นของกล่องข้าวตำบลเมืองมาย เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการปรับกระบวนการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมายเพื่อการค้า และรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่น มีขอบเขตการวิจัยเฉพาะพื้นที่ 3 หมู่บ้านในตำบลเมืองมาย ได้แก่บ้านไผ่ปง บ้านไผ่แพะ และบ้านนางาม กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยนักเรียน และครูในโรงเรียนไผ่งามวิทยา โรงเรียนบ้านนางาม ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพสานกล่องข้าว ผู้รับซื้อกล่องข้าว และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชน การดำเนินการวิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่กุมภาพันธ์ 2543 ถึงเมษายน 2545 รวม 27 เดือน จากการดำเนินการวิจัยสามารถสรุปผล การวิจัยอภิปรายผล และข้อเสนอแนะได้ดังนี้

ผลการวิจัย

โรงเรียนกับชุมชน มีความร่วมมือใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความร่วมมือในการรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยวิธีการร่วมมือช่วยเหลือกิจกรรมงานประเพณีงานบุญของชุมชน และการบริจาคทรัพย์ให้แรงงานสนับสนุนแก่โรงเรียน ด้านความร่วมมือในการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของกล่องข้าวตำบลเมืองมาย โดยวิธีการสอนนักเรียนไปสานกล่องข้าวและการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมาย

ด้านความร่วมมือในการปรับกระบวนการผลิตกล่องข้าวเพื่อการค้าและรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่น โดยวิธีการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์กล่องข้าวและผลิตภัณฑ์อื่นและการดำเนินงานกิจกรรมของกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวเพื่อการค้าขายกล่องข้าว บทบาทความร่วมมือเหล่านี้โรงเรียนกับชุมชนมี **บทบาทร่วมกันใน 3 ลักษณะ** คือ **ลักษณะแรก** เป็นบทบาทที่ทั้งโรงเรียนและชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ได้แก่ ความร่วมมือรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน **ลักษณะที่สอง** เป็นบทบาทที่โรงเรียนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการสอนนักเรียนไปสานกล่องข้าว และการพัฒนาการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว **ลักษณะที่สาม** เป็นบทบาทที่ชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการพัฒนาฝีมือรูปแบบผลิตภัณฑ์กล่องข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ความร่วมมือสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว

บทบาทความร่วมมือในลักษณะดังกล่าวนี้มีปัจจัยสนับสนุนมากกว่าปัจจัยอุปสรรค **ปัจจัยที่สนับสนุน** ได้แก่ ความสัมพันธ์เดิมที่ดียังคงอยู่ ความภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น ศักยภาพเดิมและผลงานของนักเรียน ครูที่สนใจทำงานกับชุมชนยังมีอยู่ บทบาทกลุ่มสตรีอาชีพไปสานกล่องข้าวเงื่อนไขการจัดการเรียนการสอน กระแสการปฏิรูปการศึกษา นักวิจัยสถาบันราชภัฏเข้ามาดำเนินงานร่วมกับครูในพื้นที่ ผู้นำชุมชนผู้บริหารโรงเรียนสนับสนุนและเข้าร่วมกิจกรรมส่วน **ปัจจัยอุปสรรค** ได้แก่ ครูไม่มีเวลามาเข้ากลับเย็น ครูอยู่ในพื้นที่ไม่นานอยู่หว้งร้อย้าย ครูรอความชัดเจนจากหน่วยเหนือ และวิธีการดำรงชีพของชุมชน

นอกจากนี้พบว่าผู้มีอาชีพไปสานกล่องข้าวสามารถก่อตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวขึ้นเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาการค้าขายกล่องข้าวจนนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน และพัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมาเป็นระยะ ๆ เกิดผลต่อชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าว ทั้งในด้านกระบวนการชุมชนด้านความรู้ความสามารถ ด้านความสัมพันธ์ในชุมชน และด้านการทบทวนนำผลสรุปจากกลุ่มมาสู่การปฏิบัติ การรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวเพื่อการค้าขายกล่องข้าวนี้สมาชิกกลุ่มไม่ได้มุ่งผลิตกล่องข้าวเพื่อสนองความต้องการของตลาดในเชิงปริมาณ เพื่อสร้างรายได้ให้เป็นอาชีพหลักหากแต่เป็นการผลิตกล่องข้าวขายเป็นรายได้เสริม ซึ่งผู้ผลิตจะผลิตกล่องข้าวในเวลาว่างจากการทำไร่ทำนาผลิตได้เท่าที่มีศักยภาพจะทำได้ถึงแม้จะมีผู้ซื้อหรือตลาดสั่งซื้อเป็นจำนวนมากก็ตาม สมาชิกก็ยังคงผลิตกล่องข้าวออกมาเท่าที่ทำได้ พอให้มีรายได้เสริมและขายได้ในราคาที่ไม่ต่ำเกินไปและขายได้อย่างต่อเนื่องตลอดไปในลักษณะเน้น “ความสุข – ความพอมิ – พอกิน” และ “ความสัมพันธ์ในชุมชน” เป็นสำคัญ

จากผลของการปฏิบัติการและพัฒนาในโครงการนี้ได้เกิดผลตามมามาก 4 ประการ คือ ประการแรก **เกิดกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว 2 กลุ่ม** กลุ่มแรกมีสมาชิกจากชาวบ้านไผ่พะ และ

บ้านไผ่ปง ที่ทำการตั้งอยู่บ้านไผ่แพะ กลุ่มที่ 2 มีสมาชิกจากบ้านนางาม มีที่ทำการตั้งอยู่ที่บ้านนางาม
ประการที่สอง เกิดกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่พัฒนา รับสมาชิกในพื้นที่ตำบลเมืองมาย มีที่
ทำการตั้งอยู่ที่บ้านไผ่แพะ ประการที่สาม เกิดหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าวบ้านไผ่
เมืองมาย ใช้ในโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม ประการที่สี่ เกิดพิพิธภัณฑ์กล่อ่งข้าว
บ้านไผ่เมืองมาย จัดแสดงผลิตภัณฑ์กล่อ่งข้าวที่ได้รับรางวัลการประกวดฝีมือไปสานกล่อ่งข้าวเมื่อ
พ.ศ. 2541 และ พ.ศ. 2544

TITLE	The Rice Cases Produced in Muang Mai, Chaehom District, Lampang Province : Roles and Collaboration of The Schools and The Community in Conservation, Extension and Development of The Rice Case Porcessing		
SUPPORTER	The Thailand Research Fund		
RESEARCHERS	Chamlong Khamboonchoo (The Project Leader)		
	Duangchan Diowvilai	Jitakorn Tamklong	Sompong Chalai
	Choompol Jaitalee	Jakrapong Kantiya	
YEAR	2002		

ABSTRACT

This research, which was on Phase 2 and Phase 3, had 2 objectives. They were to

1) study the roles and collaboration of the schools and the community in transmitting knowledge, wisdom and local identity of Muang Mai rice cases and 2) study the roles and collaboration of the schools and the community in adapting the process of weaving the rice cases for trading and conserving the local identity. The research sites were 3 villages in Muang Mai Tambon : Phai Pong, Phai Pae and Na Ngarm. The target groups in this study were the students and the teachers in Phai Ngarm Wittaya School and Ban Na Ngarm School, villagers, the community leaders, the families who earned their living by weaving the rice cases, the rice case buyers and other stakeholders in the community. The research methodology was the Participatory Action Research. The study was a continuous period of 27 months from February 2000 – April 2002.

Research findings were as follows :

The school and the community collaborated with each others in 3 aspects : 1) the collaboration on maintaining the good relationship between the schools and the community in helping the community custom or riligious activities, and by donating their money or their labour to the schools; 2) the collaboration in transmitting knowledge and the local wisdom of Muang Mai rice cases making process by teaching the students how to weave the rice cases and by developing the local wisdom curriculum of Muang Mai rice cases making process; 3) the

collaboration in adapting the process of weaving the rice cases for trading and conserving the local identity by developing the skills and the forms of the rice cases and other products including supporting the activities of the rice cases weaving career group. The collaboration of the schools and the community appeared in 3 types. The first type, both the schools and the community were the mechanical parts that worked in collaboratively maintaining the good relationship in helping each other. The second type, the school was the major mechanical part that kept the activities moving such as collaboratively teaching the students how to weave the rice cases and local wisdom curriculum development of Muang Mai rice cases making process. The third type, the community was the major mechanical part that kept the activities moving, such as : collaboratively developing the skills and the forms of the rice cases and other products, including supporting the activities of the rice cases weaving career group.

These roles and collaboration were included with supportive factors more than obstructive factors. The supportive factors were as follows : the existed original good relationship, the pride of local culture, the original potentiality and the student's outputs, the teachers who were interested in working with the community were still existed, the roles of the women in rice cases weaving career, the conditions of the instruction, the trends of the Education Reform, the collaboration of the researchers from Rajabhat Institute and the local teachers, the supports and the participation in the activities of the community leaders together with the school administrators. The obstructive factors were as follows : the teachers had no time because they came to the school at worktime, the teachers stayed at the local for a short time waiting for moving out, the teachers waited for the clarity from the superior and the ways of the community living.

Besides, the study found that : the rice cases weavers could assemble the rice cases weaving career group for collaboratively solving the trading problems till they learned participatory and developed continuously learning process. This effected the rice cases weaving community in community learning process, the knowledge, the capacity, the community relationship and the revision of the group conclusion into practice. From this assembling, the members did not aim to make the rice cases for responding to the markets in quantity nor got the incomes as the main career. But, they made them as the added incomes. They would weave the rice cases at the time they did not do the field works. They made as they could do. Though, there

were a lot of buyers or orders, the members weaved the rice cases in the numbers they could do. They wanted them as added incomes and the price which was not too low so they could sell them continuously. They focused on **“happiness – not rich, not poor”** and **“the community relationship”**. The impacts of this research and development projects were as follows:

1. Two rice cases weaving career groups happened. The first group consisted of the members from Phai Pae villagers and Phai Pong villagers. Their working office was in Phai Pae village. The second group consisted of the members from Na Ngarm villagers. Their working office was in Na Ngarm village
2. The **“Ban Phai Pattana Rice Case Credit Union Group”** happened. It got the members from Muang Mai Area. The working office was in Phai Pae village.
3. The **“Local Wisdom Curriculum of Muang Mai Rice Cases Making Process”** happened. It was implemented in Phai Ngarm Vittaya School and Ban Na Ngarm School.
4. The Museum of the **“Rice Cases Produced in Muang Mai”** happened. It exhibited the rice cases products which won the prizes from the workmanship and artistry contests in 1998 and 2001.

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง

ในตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง มีผู้ผลิตกลองข้าวทุกหมู่บ้าน ซึ่งคนในแถบใกล้เคียงเรียกกลองข้าวที่ผลิตจากชุมชนแห่งนี้ว่า “กลองข้าวบ้านไผ่” ในอดีตกลองข้าวเป็นผลผลิตที่ชาวบ้านทำขึ้นเพื่อไว้ใช้แลกข้าวสารเพื่อยังชีพ ชาวบ้านในตำบลเมืองมายทุกวันนี้ยังมีผู้สืบทอดการสานกลองข้าวเพื่อขายหารายได้จุนเจือครอบครัว ถึงแม้จะมีจำนวนผู้ผลิตลดน้อยลงและเริ่มประสบปัญหาการขายกลองข้าวได้น้อย แต่ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังคงใช้เวลาว่างจากการทำนาทำไร่สานกลองข้าวกันอยู่ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ผลผลิตจากการปลูกข้าวไม่พอบริโภคได้ตลอดทั้งปี และพื้นที่ทำกินมีอยู่อย่างจำกัดเพราะหมู่บ้านถูกปิดล้อมด้วยเขตป่าสงวนแห่งชาติ

ผลการศึกษาเบื้องต้นในระยะแรก พบว่า โดยภาพรวมโรงเรียนและชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้ โดยโรงเรียนได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้งานสอนกลองข้าวขึ้นในโรงเรียน และมีครูในโรงเรียน คนหนึ่งได้ทำบทบาทเป็นผู้เชื่อมต่อระหว่างชาวบ้านผู้ผลิตและตลาดรับซื้อ โดยการรับซื้อกลองข้าวจากชาวบ้านไปขาย ได้แนะนำและพัฒนาฝีมือการสานกลองข้าวให้มีคุณภาพ ตรงตามความต้องการของผู้ซื้อและสามารถขายได้ในราคาสูง ชุมชนต้องการให้โรงเรียนเข้ามามีบทบาทในการช่วยชุมชนในด้านการส่งเสริมและพัฒนาด้านการตลาดให้ชาวบ้านสามารถขายกลองข้าวได้มากขึ้น ในกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนเกี่ยวกับการสืบทอดและพัฒนาการผลิตกลองข้าว พบว่า มีปัจจัยเงื่อนไขที่สนับสนุนมากกว่าเป็นอุปสรรค ปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขในการสนับสนุนได้แก่ ด้านทรัพยากร ด้านสภาพเศรษฐกิจ ด้านภาวะผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ความสัมพันธ์ของโรงเรียนกับชุมชน และด้านภูมิปัญญาในการผลิตกลองข้าว ซึ่งสามารถเป็นแนวทางในการศึกษาพัฒนาบทบาทการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสร้างสรรค์ความรู้ภูมิปัญญา เอกลักษณ์กลองข้าวและพัฒนากระบวนการผลิตกลองข้าวเพื่อการค้าขายที่ยังคงธำรงรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่นไว้ได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

การศึกษาวิจัยในระยะที่ 2 และ 3 นี้ มีวัตถุประสงค์การวิจัย คือ

1. เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสืบทอดความรู้ภูมิปัญญา และเอกลักษณ์ท้องถิ่นของกลองข้าวตำบลเมืองมาย
2. เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการปรับกระบวนการผลิตกลองข้าวตำบลเมืองมาย เพื่อการค้าและรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้มีขอบเขตจำกัดพื้นที่การศึกษาเฉพาะพื้นที่หมู่บ้าน 3 หมู่บ้าน ในตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง คือบ้านนางาม (หมู่ที่ 3) บ้านไผ่ปง (หมู่ที่ 4) และบ้านไผ่แพะ (หมู่ที่ 5) กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วย นักเรียน ครู ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพสานกลองข้าว ผู้รับซื้อกลองข้าวในหมู่บ้าน และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชน

วิธีการและขั้นตอนการวิจัย

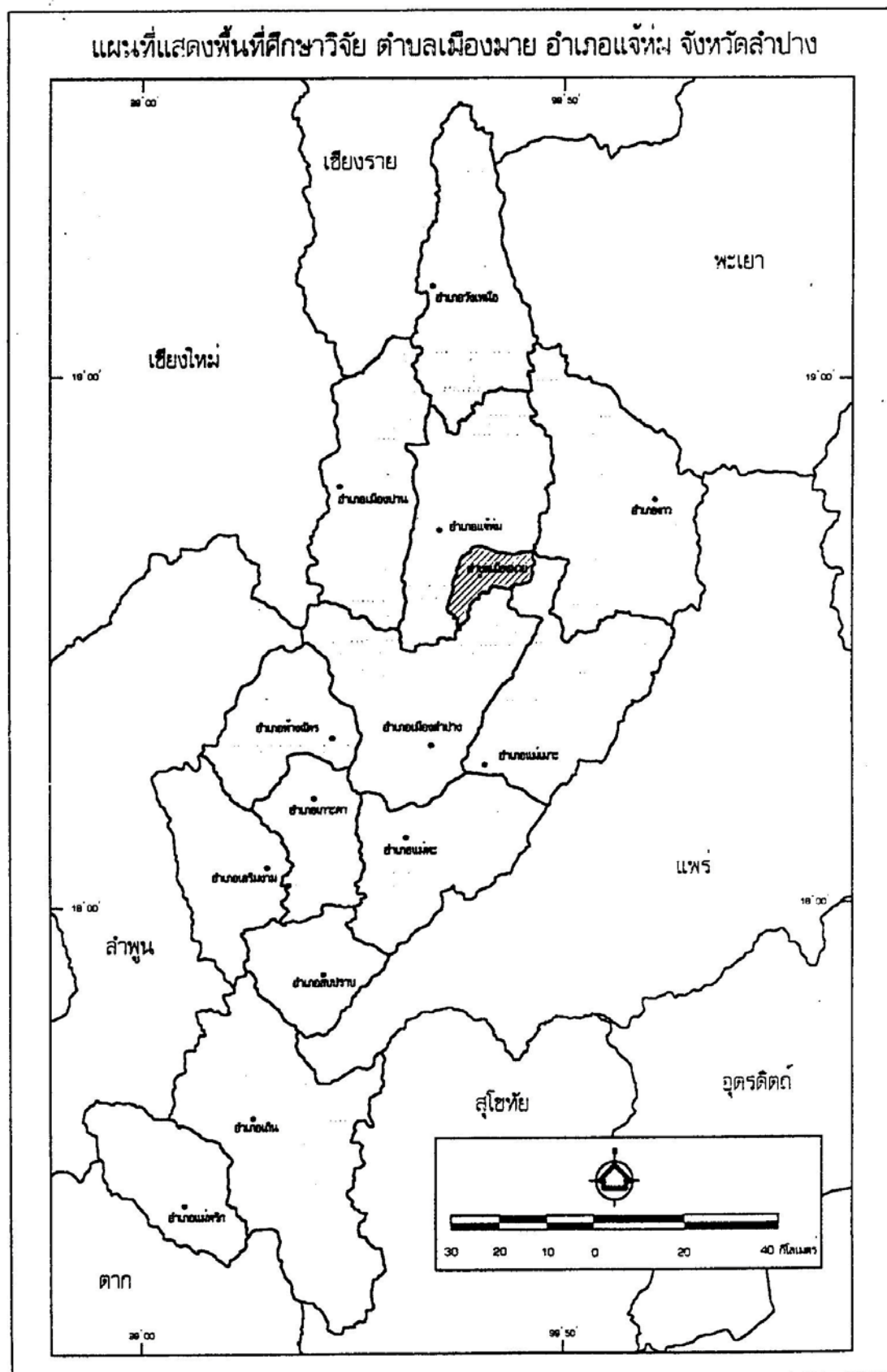
การดำเนินการวิจัยนี้เป็นการวิจัยในระยะที่ 2 และ 3 ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การสำรวจชุมชน การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การประชุมเสวนา การสนทนา กลุ่มย่อยโดยอาศัยแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล และกลุ่มคนในชุมชนและในโรงเรียน เช่น เด็กนักเรียน ครู ชาวบ้านทั่วไป ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพสานกลองข้าว ผู้รับซื้อกลองข้าว (พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน) และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชนโดยกำหนดระยะเวลาการวิจัยออกเป็น 4 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2543 ช่วงที่ 2 ระหว่างสิงหาคม 2543 – มกราคม 2544 ช่วงที่ 3 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2544 ช่วงที่ 4 ระหว่างสิงหาคม 2544 – เมษายน 2545

ช่วงที่ 1 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2543

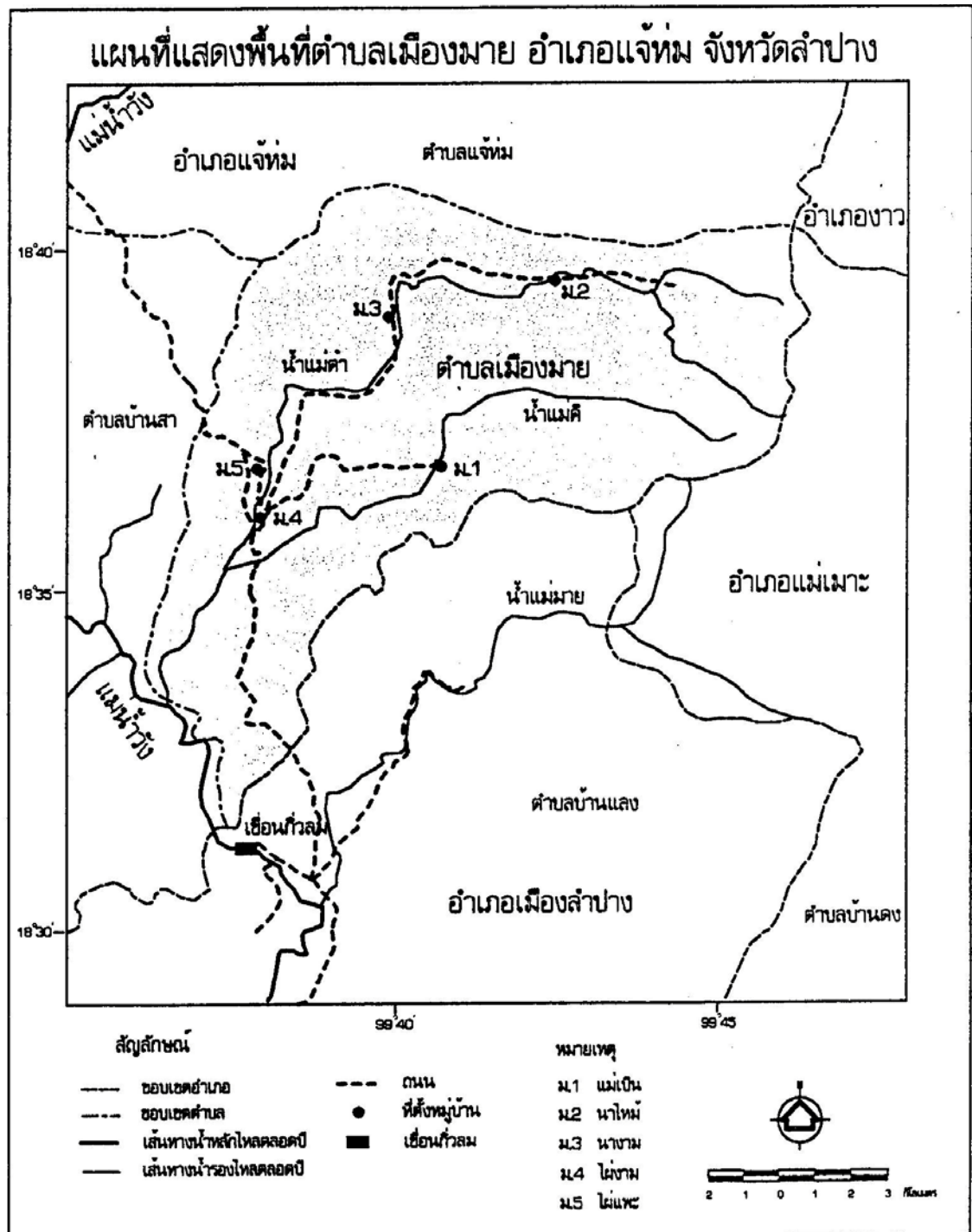
ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นผลการศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1 นำเสนอในเวทีเสวนาชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วยผู้มีอาชีพไปสานกลองข้าว ผู้รับซื้อกลองข้าว ผู้นำชุมชน ครู และนักเรียนจากโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม เพื่อรับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ

พิจารณาเลือกชาวบ้านที่มีความสนใจเสนอแนะความคิดเห็น มีความรู้ความสามารถ และได้รับการยอมรับจากที่ประชุมเสวนาชาวบ้าน เพื่อเชิญเข้าร่วมประชุมกลุ่มย่อย ร่วมกันมองภาพอนาคต ปัญหาและความต้องการของชุมชนกลองข้าว ประกอบด้วยครูและชาวบ้าน

แผนภาพที่ 1 แผนที่แสดงพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

แผนภาพที่ 2 แผนที่แสดงหมู่บ้านในตำบลเมืองมาย

จัดกลุ่มสนทนาวงเล็ก กลุ่มย่อย กลุ่มธรรมชาติต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ขยายผลกระทบไปสู่กระบวนการกลุ่ม จากการขยายผลด้วยการสนทนากลุ่มวงเล็ก กลุ่มย่อย ได้นำไปสู่การจัดกิจกรรมศึกษาดูงาน การศึกษาดูงานครั้งที่ 1 ผู้สนใจประกอบด้วยชาวบ้านและครูรวมทั้งสิ้น 40 คน ได้เดินทางไปศึกษาดูงานความสำเร็จของสตรีกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวา บ้านแม่ใส ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา การศึกษาดูงานได้นำไปสู่การตัดสินใจก่อตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวโดยมีชาวบ้านจากบ้านไผ่แพะ บ้านไผ่ปง และบ้านนางาม เป็นสมาชิกรวม 30 คน การศึกษาดูงานครั้งที่ 2 เลือกไปศึกษาดูงานหมู่บ้านหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่บ้านปางง ตำบลปางง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ในการไปศึกษาดูงานครั้งนี้ได้มีการจัดประชุมปฏิบัติการวางแผนปฏิบัติงานของกลุ่มจนได้ข้อสรุปเป็นแผนปฏิบัติงาน จากนั้นได้ทดลองปฏิบัติตามแผนโดยอาศัยความร่วมมือของครูและชาวบ้านคือ กิจกรรมการรวมกลุ่มอาชีพ และกิจกรรมช่วยครูสอนนักเรียน จนกระทั่งได้สรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 1

ช่วงที่ 2 ระหว่างสิงหาคม 2543 – มกราคม 2544

เริ่มต้นจากการจัดเสวนาชาวบ้านกลุ่มใหญ่ เพื่อนำเสนอผลการทำกิจกรรมในระยะ 6 เดือนที่ผ่านมา เพื่อรับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ ปัญหาและความต้องการของสมาชิก เพื่อปรับปรุงพัฒนาการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนและในกลุ่มสมาชิกอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ซึ่งได้นำไปสู่กิจกรรมต่าง ๆ เป็นลำดับคือ

ในกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวได้เกิดกิจกรรมทดลองสร้างร้านค้าขายกล่อ่งข้าวในหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มย่อยระดมความคิด การสร้างข้อตกลงของกลุ่ม การจัดทอดผ้าป่ากล่อ่งข้าว ระดมทุนสนับสนุนกลุ่ม การส่งตัวแทนกลุ่มไปร่วมอบรมประชุมสัมมนา การทดลองนำสินค้าไปขายออกร้านในงานฤดูหนาวและกาชาดจังหวัดลำปาง และการศึกษาดูงานร้านค้าชุมชนของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในงานฤดูหนาวและกาชาดจังหวัดลำปาง การนำตัวแทนกลุ่มไปศึกษาดูงานกลุ่มอาชีพทอผ้าด้วยมือบ้านนาตัม อำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง กลุ่มทำผลิตภัณฑ์จากสา บ้านฮ่องกอก อำเภอเมืองจังหวัดลำปาง และกลุ่มอาชีพบ้านทุ่งม่านเหนือ จังหวัดลำปาง การทดลองนำสินค้าไปฝากขายในแหล่งท่องเที่ยว และการทดลองการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ควบคู่ไปกับกิจกรรมดังกล่าวข้างต้นด้วย

ในด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ได้ดำเนินกิจกรรมช่วยครูสอนนักเรียนไปสานกล่อ่งข้าว การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว โดยความร่วมมือของครูชาวบ้าน ผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว นักเรียน และคณะนักวิจัย แล้วสรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 2

ช่วงที่ 3 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2544

เริ่มต้นจากการประชุมเสวนาชาวบ้านเพื่อสรุปและรายงานความก้าวหน้าในระยะ 6 เดือนที่ผ่านมา รับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ แก้ไขปรับปรุง และหาข้อสรุปไปสู่การจัดกิจกรรมร่วมกันในด้านกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวยังคงดำเนินกิจกรรมที่ได้ทดลองทำมาตั้งแต่ช่วงที่ 1 และพยายามทดลองนำสินค้าออกสู่แหล่งรับซื้อในเมืองลำปาง และการฝากขาย นอกจากนี้ได้ร่วมกันจัดงานประกวดฝีมือกล่อ่งข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เพื่อกระตุ้นการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ ในด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ในช่วงนี้ครูที่ร่วมการวิจัย และผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ได้ร่วมกับโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม ทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว จากนั้นได้สรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 3

ช่วงที่ 4 สิงหาคม 2544 – เมษายน 2545

เริ่มต้นจากการจัดเสวนาชาวบ้านเพื่อสรุปรายงานผลในระยะเวลา 6 เดือนที่ผ่านมา เช่นเดียวกับช่วงอื่น ๆ กิจกรรมในช่วงนี้มุ่งเน้นเพื่อพัฒนาสู่การนำไปปฏิบัติของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว และการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว ในส่วนของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว นั้นได้ดำเนินกิจกรรมเสริมความเข้มแข็งของกลุ่มด้วยการไปศึกษาดูงานด้านการอบรมทรัพย์ ระดมทุนเพื่อสนับสนุนการค้าขายกล่อ่งข้าวของกลุ่ม โดยเลือกศึกษาดูงานสหกรณ์เครดิตยูเนียน จนนำไปสู่การจัดตั้ง “กลุ่มเครดิตยูเนียนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่พัฒนา” ขึ้นมา ด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้นได้เปิดการจัดวิพากษ์ประเมินหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว และร่วมกันจัดทำพิพิธภัณฑสถานกล่อ่งข้าวบ้านไผ่ ตำบลเมืองมาย และได้จัดกิจกรรมสรุปปิดโครงการเพื่อ “คืนความรู้สู่ท้องถิ่น” โดยการเชิญครูที่สนใจจากโรงเรียนไผ่งามวิทยา โรงเรียนบ้านนางาม กลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ผู้นำชุมชนมาร่วมประชุมสัมมนา เพื่อนำเสนอข้อค้นพบจากการวิจัยและผลของการปฏิบัติการพัฒนาร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ตลอดจนหาข้อสรุปที่จะนำไปสู่การขยายผลด้านพัฒนาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับ ชุมชน และระหว่างสมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวต่อไป

การศึกษาแนวคิดและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

1. ผลการศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1

การศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1 เพื่อประเมินสถานการณ์ชุมชน นั้นมีผลสรุปได้ 3 ด้าน คือ ด้านประวัติศาสตร์ชุมชนในความสัมพันธ์กับการผลิตกล่อ่งข้าว ด้านกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าว และด้านบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าว

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชนในความสัมพันธ์กับการผลิตถ่อข้าว

“ตำบลเมืองมาย” ในอดีตมีพื้นที่ครอบคลุมชุมชน 2 กลุ่มน้ำ คือ ชุมชนลุ่มน้ำแม่มาย ได้แก่ บ้านสบมาย บ้านหลวง บ้านหัวทุ่ง บ้านหาดเขียว บ้านตะปุ๊จ้อย บ้านยางกลาง บ้านแม่ล้าน และชุมชนลุ่มน้ำแม่ตา ได้แก่ บ้านวังกวาง บ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะ และบ้านนาวอก บ้านนาไหม้ บ้านแม่เป็น แต่พอในปี 2508 – 2511 กรมชลประทานได้ดำเนินการสร้างเขื่อนกั้นลุ่มบริเวณเหนือหมู่บ้านสบมาย มีการสร้างถนนสู่บ้านสบมาย และหมู่บ้านใกล้เคียงทำให้ติดต่อกับอำเภอเมืองได้สะดวกมากขึ้นกว่าเดิม ชาวบ้านบ้านสบมาย บ้านหลวง บ้านหัวทุ่ง บ้านหาดเขียว บ้านตะปุ๊จ้อย บ้านยางกลาง และบ้านแม่ล้าน จึงได้ขอแยกจากตำบลเมืองมายไปขึ้นกับตำบลบ้านเลง อำเภอเมืองลำปาง ต่อมาเมื่อมีการตั้งอำเภอแม่เมาะแล้ว บ้านยางกลาง และบ้านแม่ล้าน ก็ได้แยกไปขึ้นกับอำเภอแม่เมาะ ส่วนบ้านวังกวางก็ถูกน้ำเหนือเขื่อนท่วมจนต้องอพยพไปอยู่นิคมก๊วยลม และแยกจากตำบลเมืองมายไปขึ้นกับตำบลนิคมพัฒนา อำเภอเมือง ลำปาง

ดังนั้นตำบลเมืองมาย จึงเหลือเพียงชุมชนในลุ่มน้ำแม่ตา ซึ่งได้แก่บ้านแม่เป็น บ้านนาไหม้ บ้านนางาม (นาวอก) บ้านไผ่ปง และบ้านไผ่พะ รวม 5 หมู่บ้านเท่านั้น ผู้คนในลุ่มน้ำแม่ตาเรียกชุมชนของตนเองว่า “บ้านไผ่” แต่เหตุผลทางการปกครองจึงต้องคงชื่อตำบลว่าตำบลเมืองมายไว้เหมือนเดิมแม้ว่าทั้งตำบลจะเหลือเพียงชุมชนบ้านไผ่ 5 หมู่บ้านก็ตาม ชาวบ้านมักพูดถึงความผูกพันกับชื่อบ้านไผ่มากกว่าเมืองมาย เช่น “ชื่อเมืองมายเป็นละไว้หื้อเฮาใช้ เป็นไปอยู่อำเภอเมืองแล้วเรากียังใช้ชื่อเมืองมายอยู่” (สุข บุญยืน, 2542) บ้างก็เน้นบอกว่า “บ้านเฮานั้น บ้านไผ่แต่ชื่อตำบลเมืองมายเฮายืม เป็นมา” (ศรีทน ดิมาท, 2542)

“ชุมชนบ้านไผ่” มีอายุเก่าแก่มีความเป็นมายาวนานกว่า 200 ปี คนเฒ่าคนแก่เล่าต่อ ๆ กันมาว่าบรรพบุรุษได้อพยพมาจากเชียงแสนและตั้งถิ่นฐานในระยะแรกที่ “บ้านเอิบ” (ปัจจุบันคือบ้านทรายมูล ตำบลบ้านเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง) จากนั้นได้มาตั้งหลักแหล่งมั่นคงอยู่ริมฝั่งน้ำแม่ตาฝั่งซ้าย และตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านไผ่” ต่อมาภายหลังมีครัวเรือนส่วนหนึ่งได้ขยายครอบครัวมาอยู่อีกฝั่งหนึ่งของลำน้ำแม่ตา ซึ่งอยู่ตรงกันข้าม จนเกิดเป็นหย่อมบ้านขึ้นและเรียกหย่อมบ้านใหม่นี้ว่า “บ้านไผ่พะ” เรียกบ้านไผ่ดั้งเดิมนั้นว่า “บ้านไผ่ปง” ในเวลาต่อมามีชาวบ้านจากบ้านไผ่ปงและบ้านไผ่พะนี้ไปทำไร่ทำนาอยู่ห่างไกลหมู่บ้านต้องปลูกห้างนอนแรมเพื่อดูแลไร่นาจนนานเข้าก็เกิดเป็น “หมู่บ้านนาไหม้ หมู่บ้านนาวอก และหมู่บ้านแม่เป็น” ขึ้นตามลำดับ

ความเป็นมาของบ้านนาไหม้นั้น แม่หลวงเอี้ย วงศ์สิงห์ (2542 : สัมภาษณ์) ได้เล่าถึงการตั้งบ้านนาไหม้ว่ามีชาวบ้านไผ่ปง มาทำไร่ทำนาที่นี่ แล้วปลูกบ้านอาศัยอยู่ด้วยกัน 5 ครอบครัว คือ ครอบครัวของ พ่อหลวงเปียง แม่หลวงเอี้ยนแก้ว วงศ์สิงห์ ครอบครัว พ่อหลวงซ้อน แม่หลวงมาเกิดผล ครอบครัวพ่อหลวงคำ แม่หลวงอวน วงศ์สิงห์ ครอบครัว พ่อหลวงลิ้น แม่หลวงแสง

วงศ์สิงห์ และครอบครัว พ่อหลวงปัน แม่หลวงหยู วงศ์สิงห์ ส่วนผู้ใหญ่ สุข ดวงตั้ง อดีตผู้ใหญ่บ้าน นาไหม (2542 : สัมภาษณ์) บอกว่าตามบันทึกของผู้ใหญ่ หล้า ใจชื่นบาน ผู้ใหญ่บ้านนาไหมคนแรก กล่าวว่า บ้านนาไหมแต่เดิมนั้นพวกเราจะอาศัยอยู่ ซึ่งมีวัดลัวะเก่าเป็นหลักฐาน ต่อมาเกิดไฟไหม้วัด พวกเราจะเห็นเป็นลางไม่ดีจึงอพยพไปอาศัยอยู่ที่แห่งอื่น ภายหลังจึงมีชาวบ้านไฟ 5 ครอบครัว พากันมาตั้งครอบครัวอยู่แทน

การตั้งบ้านนาออก (นางาม) พ่อหลวงแปง ขัดแข็งแรง (2541 : สัมภาษณ์) อดีตผู้ใหญ่บ้านนาออก (นางาม) ได้พูดถึงการตั้งหมู่บ้านนาออก ว่าจากคำบอกเล่าของแม่หลวงปู่ ลากเกิด (เสียชีวิตแล้วเมื่อปี พ.ศ. 2527 อายุได้ 94 ปี) ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนผู้คนรุ่นแรกที่มาตั้งบ้านแห่งนี้ ได้เล่าว่าแม่หลวงปู่ ลากเกิด มาอยู่ที่นี่ เมื่ออายุได้ 15 ปี พ่อแม่พากันอพยพมาจากบ้านไฟแพะพร้อมกับเพื่อนบ้านอีก 2 ครอบครัว รวมเป็น 3 ครอบครัว ได้แก่ครอบครัวพ่อหลวงตา แม่หลวงนำ ลากเกิด (เป็นพ่อแม่ของแม่หลวงปู่) ครอบครัวพ่อหลวงตัน แม่หลวงสีหล้า ตั้งอารมณ์ และครอบครัวท้าวอิน อาษา ดังนั้นหากพิจารณาจากเหตุการณ์นี้ บ้านนางามจึงตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2448 เนื่องจากบริเวณนี้มี “ม่อนคอยสัตว์คำ” เป็นที่อยู่ของวอกของค่าง และวอก (ลิง) ชอบมากินข้าวในไร่ในนาเป็นประจำด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านจึงเรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านนาออก” จนกระทั่ง พ.ศ.2512 มีการสร้างโรงเรียนขึ้นในหมู่บ้านชื่อโรงเรียนบ้านนางาม ชาวบ้านจึงเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็นบ้านนางาม ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ส่วนการตั้งบ้านแม่เบนนัน พ่อหลวงต้อ ดวงตั้ง อดีตผู้ใหญ่บ้านคนแรกที่บ้านแม่เบนนันได้เล่าถึงการตั้งหมู่บ้านแม่เบนนันว่า ชาวบ้านกลุ่มแรกที่มาตั้งบ้านอยู่ที่นี่ เป็นชาวบ้านจากบ้านไฟโป่ง ได้เข้ามาหักร้างถางพงปลูกข้าวไร่ พ่อหลวงนู ตั้งเชิง และพ่อหลวงหนานจันตะ ขัดแข็งแรง เป็นผู้นำกลุ่ม แต่เนื่องจากการมาทำไร่ข้าวที่นี่ อยู่ห่างไกลจากบ้านไฟโป่งถึง 6 กิโลเมตร การเดินทางแบบเข้าไปเย็นกลับนั้นลำบาก จึงพากันปลูกข้าวอยู่ชั่วคราว นอนแรมทำไร่ดูแลข้าวไร่ จนกระทั่งสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวก็พากันขนข้าวเปลือกกลับไปบ้านไฟโป่ง เมื่อถึงฤดูทำไร่ก็พากันมานอนแรมอยู่ที่ห่างจนสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวผลผลิตเป็นเช่นนี้เรื่อยมาหลายปี จนกระทั่งเมื่อถึงรุ่นของพ่อต้อ ดวงตั้ง ซึ่งมาช่วยพ่อแม่ทำไร่ข้าวที่นี่ได้เกิดความคิดว่าควรปลูกบ้านอยู่ถาวรแทนการมาปลูกข้าวนอนแรม ดังนั้นใน พ.ศ. 2487 จึงพากันปลูกบ้านเรือนถาวรอยู่ที่บ้านแม่เบนนันเป็นรุ่นแรก มีทั้งสิ้น 7 ครอบครัว ซึ่งได้แก่ครอบครัวของพ่อสุข ดวงตั้ง พ่อต้อ ดวงตั้ง พ่อตา ดวงตั้ง พ่อเมา อ่อนหวาน พ่อแปง สุนา พ่อโละ สีสด และครอบครัวของพ่อตาแม่ยายพ่อโละ สีสด (ต้อ ดวงตั้ง, 2541 : สัมภาษณ์)

ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอแจ้ห่มตามระยะทางจากแจ้ห่มถึงบ้านไฟโป่งเป็นระยะทางประมาณ 16 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวเมืองลำปางตามเส้นทาง

จากบ้านไผ่ปลง-สบบาย-ถนนสายเขื่อนกั้วลม-ถนนพหลโยธิน เป็นระยะทางประมาณ 45 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่อื่น คือ

ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลเจ้าห่ม อำเภอเจ้าห่ม
 ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลบ้านสา อำเภอเจ้าห่ม
 ทิศใต้ ติดกับ อำเภอเมือง และ อำเภอแม่เมาะ
 ทิศตะวันออก ติดกับ อำเภองาว และ อำเภอแม่เมาะ

ชุมชนตำบลเมืองมายเป็นชุมชนที่อยู่ในป่ามีภูเขาโอบล้อมอยู่โดยรอบ เช่น คอยง่ามจิน คอยกั้วงาม คอยเก็ง ระดับความสูงของภูมิประเทศโดยทั่วไปอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 500-600 เมตร มีแม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่านชุมชนคือ น้ำแม่ต้า และน้ำแม่คิ โดยน้ำแม่ต้าเป็นลำน้ำขนาดเล็กเกิดจากลำห้วยสองสายคือ ห้วยหกกับห้วยแม่ส้าน น้ำแม่ต้า เป็นน้ำสายสำคัญที่ชุมชนใช้เป็นแหล่งอุปโภคบริโภคและทำนาเพาะปลูกพืชสวนหลังฤดูทำนา น้ำแม่ต้าไหลผ่าน หมู่บ้าน 4 หมู่บ้านตามลำดับ คือ บ้านนาไหม้ บ้านนางาม บ้านไผ่แพะ และบ้านไผ่ปลง ส่วนบ้านแม่เบินนั้นตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำแม่คิ ซึ่งเป็นลำห้วยสาขาของน้ำแม่ต้า และไหลลงสู่น้ำแม่ต้าบริเวณพื้นที่บ้านไผ่ปลง

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา หมู่บ้านทั้ง 5 หมู่ของตำบลเมืองมายต้องอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติตามประกาศของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน 2518 โดยบันทึกเหตุผลไว้ท้ายประกาศกฎกระทรวงดังกล่าวนี้ว่า “เนื่องจากป่าแม่ต้าและป่าแม่มาย มีไม้ยาง ไม้ตะเคียน ไม้สัก ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ตะแบก ไม้เต็ง ไม้รัง และไม้ชนิดอื่นที่มีค่าจำนวนมาก และมีของป่ากับทรัพยากรธรรมชาติอื่นด้วยสมควรกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อรักษาสภาพป่า ไม้ของป่า และทรัพยากรธรรมชาติอื่นไว้”

หากพิจารณาจากวิถีชีวิตของชุมชนตำบลเมืองมายที่มีความสัมพันธ์กับการผลิตถ่อข้าวแล้วสามารถกล่าวถึงยุคสมัยของวิถีชีวิตชุมชนได้ 5 ยุค คือ ยุคที่หนึ่ง ยุคเดินเท้า – ล่องแพ (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2500) ยุคที่สอง ยุคทางรถลากไม้ (พ.ศ.2501 – 2510) ยุคที่สาม ยุคสร้างเขื่อน – สร้างทางสู หมู่บ้าน (พ.ศ.2511 – 2529) ยุคที่สี่ ยุคทางรถขาว – รถแดง (พ.ศ.2530 – พ.ศ.2536) และยุคที่ห้า ยุคทางโยธา – ทางหลวง (พ.ศ.2537 – ปัจจุบัน)

ยุคเดินเท้า - ล่องแพ

ยุคเดินเท้า - ล่องแพ เริ่มตั้งแต่ชุมชนดั้งเดิมจนถึง พ.ศ. 2500 ยุคนี้เป็นยุคที่ชุมชนมีความยากลำบากในการดำเนินชีวิต เพราะเป็นชุมชนที่อยู่ในป่า มีภูเขาโอบล้อมอยู่โดยรอบ การติดต่อกับสังคมภายนอกมีความลำบากต้องอาศัยเส้นทางเดินเท้าลัดเลาะไปตามไหล่เขา ลำห้วย เพื่อติดต่อกับตัวอำเภอเจ้าห่มและต้องอาศัยลำน้ำแม่ต้าออกสู่น้ำแม่ต้าแล้วล่องแพ เพื่อติดต่อกับตัวเมืองลำปาง

ในยุคนี้ป่ารอบชุมชนมีบริษัทสัมปทานป่าไม้เข้ามาทำไม้ โดยใช้แรงงานชาวมุ และจ้างในการตัดชักลากไม้ ลำเลียงไม้ซุง โดยล่องซุงไปตามลำแม่น้ำวัง ชาวบ้านรู้จักบริษัททำไม้ในชื่อ “บริษัท ไม้найห้างฝรั่ง” ในช่วงนี้มีชาวมุหลายคนแต่งงานกับคนในชุมชนบ้านไผ่pongผู้ให้ข้อมูลอายุ 72 ปีคนหนึ่ง ยอมเปิดเผยว่าตนเองมีพ่อเป็นมุที่มาทำไม้ในยุคนี้ แต่พอบริษัทหมดสัมปทาน พ่อก็ติดตามบริษัทไปทำไม้ในแหล่งอื่นได้ทั้งคนและแม่อยู่เพียงลำพัง

สภาพป่าโดยรอบชุมชนเป็นป่าอุดมสมบูรณ์มีไม้ไผ่หลายชนิดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ชาวบ้านจึงได้เรียกขานชุมชนของตนว่า “บ้านไผ่” แหล่งอาหารและปัจจัยในการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของผู้คนในยุคนี้จึงอาศัยจากป่าและปลูกข้าวทำนาเป็นอาชีพหลักเหมือนชุมชนทั่วไปของประเทศไทย เพียงแต่แหล่งปลูกข้าวของชุมชนแห่งนี้มีพื้นที่จำกัด อาศัยพื้นที่ราบแคบ ๆ ระหว่างเชิงเขาริมน้ำแม่ต้าเป็นนาข้าวและต้องอาศัยพื้นที่ลาดเชิงเขาเป็นไร่ข้าว แต่ผลการผลิตจากการทำนาข้าวและปลูกข้าวไร่ไม่เคยเพียงพอบริโภคได้ตลอดทั้งปีเลย บางครอบครัวจะพอบริโภคได้เพียง 8-9 เดือน แต่บางครอบครัวบริโภคได้เพียง 6 เดือนข้าวก็หมดยุ้งแล้วดังนั้นในช่วงต่อระหว่างฤดูแล้งกับฤดูทำนาและช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าวจึงเป็นช่วงที่ชาวบ้านประสบปัญหาขาดแคลนข้าว ช่วงที่ขาดข้าวรุนแรงที่สุดคือเดือนตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าว แทบทุกครอบครัวไม่มีข้าวบริโภคต้องแก้ปัญหาด้วยการสานกล่อ่งข้าวแล้วหอบไปแลกข้าวสารที่แจ่มโดยกล่อ่งข้าว 1 กล่อ่งแลกข้าวสารได้ 1 ลิตร ดังนั้นเมื่อเสร็จสิ้นฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว คนในชุมชนแห่งนี้จะลงมือสานกล่อ่งข้าวเตรียมไว้รับฤดูกาลขาดแคลนข้าวจะมาเยือน

ชีวิตของผู้คนในชุมชนจึงวนเวียนอยู่กับการยังชีพโดยอาศัยธรรมชาติให้อยู่รอดด้วยการปลูกข้าวนา ทำข้าวไร่ และไป (สาน) กล่อ่งข้าว ครอบครัวทุกครอบครัวต้องขยันขันแข็ง เมื่อไปกล่อ่งข้าวได้จำนวนมากพอแล้ว ก็หอบไปแลกข้าวสารที่แจ่ม โดยตั้งแต่เช้าประมาณตี 4 ตี 5 เดินเท้าจากบ้านไผ่ลัดเลาะไหล่เขาเลี้ยวไปแจ่มเป็นระยะทาง 16 กิโลเมตร กว่าที่จะถึงแจ่มก็เป็นเวลา 8 โมง 9 โมง ไปกลับแต่ละครั้งต้องเดินเท้ามากกว่า 30 กิโลเมตร ต้องไปกินข้าวมือเช้าระหว่างทางบ้าง ไปขอข้าวสุกและอาหารจากพระที่วัดศรีหลวงแจ่มบ้าง บางคนเมื่อแลกข้าวสารได้ก็ต้องรีบกลับมาล้างข้าวให้ลูกที่รออยู่ที่บ้าน ซึ่งยังไม่มีข้าวกิน ต้องตัดกระบอกล้างข้าวข้างทางใส่น้ำแช่ข้าวสารซึ่งเรียกว่า “หมาข้าว” ระหว่างเดินทางกลับ เพื่อให้สามารถนำข้าวสารที่แช่ในกระบอกล้างข้าวมานั่งให้ลูกได้ทันทีที่บ้าน โดยไม่ต้องเสียเวลาแช่ข้าวอีก เพราะการนั่งข้าวเหนียวนั้นก่อนนั่งต้องนำข้าวสารไปแช่น้ำ 5-6 ชั่วโมง

คนในชุมชนรุ่นอายุ 50 ปีขึ้นไป ยังจำประสบการณ์หอบกล่อ่งข้าวไปแลกข้าวสารได้ดี และเล่าประสบการณ์ให้คนรุ่นหลังฟังเสมอ เช่น แม่หลวงมอย หมอยา ชาวบ้านไผ่พะเล่าว่า “อย่างแม่หลวงมอยนี่ตะกอนมันกลั่นข้าวจะไปกล่อ่งข้าวถึงสิบเอ็ดสิบสองโมง ลูกกะนักเหี้ย ตีงสิบคนก่อน

กะเอากล่องข้าวไปแลกที่แจ้ห่ม กล่องหนึ่งลิตรหนึ่ง บางเตื่อพ่ออาวฝากไปแหม หาบมาจนพอบ่าแพ้
 กำไปหาบไปชาวแก่น ยามมานั้นเกือบชาวห้าชาวหกลิตร โอ้ เกิบกะบามีสุบดินเหี้ย ไปกันเป็นหมู่”
 (แม่หลวงมอยแต่ก่อนนั้นอดกลั้นข้าวต้องสานกล่องข้าวจนถึงห้าทุ่มเที่ยงคืน ลูกก็มีมากถึง 10 คน เอา
 กล่องข้าวไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่มได้กล่องละ 1 ลิตร บางครั้งอาฝากกล่องข้าวไปแลกด้วย หาบมาจน
 แทบไม่ไหว หาบไปแต่ละครั้ง 20 ใบ ตอนกลับก็ต้องหาบข้าวสาร 25-26 ลิตร รองเท้าก็ไม่มีใส่
 ด้วยไปกันเป็นกลุ่ม : ผู้วิจัย)

พ่อหลวงคือ ดวงตั้ง ชาวบ้านแม่เป็นบอกว่า “ถ้าบ่าไปกล่องข้าวบ่าได้กินข้าวละครับ เอา
 กล่องข้าวเนี้ยมาแลกกิน บางเตื่อกะได้ 2 แก่น 3 แก่น มาแลกข้าวบ้านนอกเพ้ ดิวไปบางเตื่อ ข้าว
 ตอนบ่ามีพอแลกได้กะหมาไต่ตางไป ใส่บอกไม้ไผ่ พอแหวบ้านกะนั่งกัน” (ถ้าไม่สานกล่องข้าวก็ไม่มี
 ข้าวกิน ต้องเอากล่องข้าวไปแลกข้าว บางครั้งสานได้เพียง 2 ใบ 3 ใบ ก็หิ้วมาแลกข้าวที่หมู่บ้าน
 ทางนอกนั้น บางทีมีออกกลางวันก็ยังไม่มีข้าวจะกินพอแลกข้าวได้ก็ต้องเอาข้าวสารแช่น้ำในกระบอก
 ไม้ไผ่ระหว่างเดินทางกลับบ้านพอถึงบ้านก็เอามาหนึ่งกินกัน : ผู้วิจัย)

แม่หลวงป็น ตั้งอารมณ์ บ้านนางามก็พูดในทำนองเดียวกันว่า “พ่อแม่สอนไปกล่องข้าวไป
 เอาไม้เอาตอกตวยพ่อตวยแม่ตวยไปขายแจ้ห่ม แจ้งบ่าแจ้ง กะพากันไป ลักตีลีนื้อเดินข้ามดอยง่าม
 จีน ถึงแจ้ห่มกะแม่ตอนละลายได้แล้วมาบ้านกะบ่าตันต้องนอนจูปูน แล้วกะซื้อข้าวหาบบ้านน้อ”
 (พ่อแม่สอนสานกล่องข้าวไปเอาไม้ไผ่มาทำตอก ตามพ่อตามแม่ไปขายกล่องข้าวที่แจ้ห่ม ต้องตื่นแต่
 เช้ามืดตี 4 ก็ออกเดินข้ามดอยง่ามจีน กว่าจะถึงแจ้ห่มก็เป็นเวลาบ่ายกลับมาบ้านไม่ทันต้องนอนค้างที่
 แจ้ห่มซากลับก็ซื้อข้าวสารหาบบ้าน : ผู้วิจัย)

และพ่อหลวงคำอ้าย ดีมาก ชาวบ้านไผ่บงบอกว่า “บางเตื่อเขาไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม เขา
 จะกะไปทัด วันสี่ลไปกินข้าวกันที่วัดศรีหลวง พุ้นหนา ไปขอข้าวสุกหมูตุ่มพระกินกัน อย่างแลก
 ข้าวสารได้แล้วนี้เขาตึงไปกันที่วัดหั้นนะเต็มศาลาเอีเตอะ กินข้าวกันหั้นนะ” (บางครั้งเขาไปแลก
 ข้าวสารที่แจ้ห่ม เขาจะกะไปให้ตรงวันพระ ไปกินข้าวกันที่วัดศรีหลวง กะไปขอข้าวสุกจากพระเณรที่
 วัดศรีหลวง พอแลกข้าวสารได้แล้วก็จะมารวมกันที่วัดกินข้าวกันเต็มศาลาวัดนั้นนะ : ผู้วิจัย)

ชีวิตในชุมชนยุคนี้จึงมีความผูกพันกับการทำกล่องข้าวและไม้ไผ่มากจนถึงกับเกิดสำนวน
 เจริญปริศนาคำทายขึ้นในชุมชนว่า “ยามหนุ่มเอามากินกับข้าว ยามแก่ยามเฒ่าเอามาเป็นเพื่อนหลับ
 เพื่อนนอน” สำนวนนี้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวิถีชีวิตของชุมชนกล่องข้าวได้เป็นอย่างดียิ่ง
 ซึ่ง พ่อหลีก ลากเกิด แห่งหมู่บ้านไผ่พะวะ ได้ขยายความสำนวนปริศนาข้างต้นนี้ว่า “ที่ว่ายามหนุ่ม
 เอามากินกับข้าว กะหน่อไม้เนี้ยกะ เอาไปเอามากินกับน้ำพริกมายามาแกงกินกับข้าว พอเป็นแก่มาเฮา
 กะไปเอามาแปงตอกไปกล่องข้าวกันคู่หลังห่อหลังเสือน ไปกันทั้งวันทั้งคืน ไปจนเด็กเดินเก้งกิ้ง จน
 พอเอาได้กล่องข้าวไปแลกข้าวแลกของได้มาเป็นครว้กินครว้ใช้เป็นเพื่อนหลับเพื่อนนอนอย่างนี้เอื้อยะ”

(ที่ว่ายามอ่อนเามากินกับข้าว ก็คือ หน่อไม้เนื้อแหละ เราไปเามากินกับน้ำพริกมายามาแกงกินกับข้าว พอเขาแก่มาเราก็ไปเอามาทำตอกสานกล่องข้าวกันทุกหลังคาเรือน สานกันทั้งวันทั้งคืน สานจนดึกดื่น ก่อนคืน จนพอเราได้กล่องข้าวไปแลก ข้าวของเครื่องใช้ได้เป็นเพื่อนหลับเพื่อนนอนอย่างนี้แหละ : ผู้วิจัย) ลำนวนดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นผู้คนในชุมชนมีความสำนึกว่า ไม้ไผ่มีคุณประโยชน์มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของชุมชน

ในยุคนี้คนในชุมชนบางครอบครัวที่มีฐานะค่อนข้างดี คือมีไร่มินา มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดปีก็ได้รับซื้อกล่องข้าวรับแลกกล่องข้าวไปขายต่อในตัวเมืองลำปางด้วยเหมือนกัน แต่อัตราการแลกเปลี่ยนกล่องข้าวกับข้าวสารจะถูกกว่าที่แจ่มห่ม คือถ้าที่แจ่มห่มจะแลกได้ในอัตรากล่องข้าว 1 กล่อง แลกข้าวสารได้ 1 ลิตร บางทีก็กล่องข้าว 10 กล่อง แลกข้าวสารได้ 15 ลิตร แต่ถ้าในชุมชนแล้ว กล่องข้าว 3 กล่อง แลกข้าวสารได้ 2 ลิตร ดังนั้นคนที่ต้องการปริมาณข้าวสารมากจึงยังนิยมเดินเท้าหาบกล่องข้าวไปแลกข้าวสารที่แจ่มห่มกันอยู่ คนในหมู่บ้านที่รับซื้อกล่องข้าวในยุคนี้ มีหลายคนซึ่งพ่อหลวงจิ๋ ดิมาก (2542 สัมภาษณ์) บอกว่า “ตั้งแต่เป็นละอ่อนมากะหันพ่อหลวงแก้ว พ่อหลวงหนานศรี พ่อหลวงจันทา พ่อหลวงเป้ง หมู่นี้ฮับซื้อกล่องข้าวไปขายเวียงปุ้น เวลาไปก็จะฟันไม้ซางคาดเป็นแพเตรียมไว้ที่สบตำ บ้านกวางนี้ แล้วกะจ้างเขาหาบกล่องข้าวไปบ้านกวางไปใส่แพ แล้วล่องน้ำวังไปจนผดเวียงปุ้น ขายตวยทางไปตั้งแต่บ้านหมาก บ้านแลง กะขายล่องไปจนถึงเวียงลำปางปุ้นนะ” (ตั้งแต่เป็นเด็กมาก็เห็นพ่อหลวงแก้ว พ่อหลวงหนานศรี พ่อหลวงจันทา พ่อหลวงเป้ง พวกนี้รับซื้อกล่องข้าวไปขายในเมืองปุ้น เวลาไปก็จะตัดไม้ซางผูกเป็นแพเตรียมไว้ที่ปากน้ำแม่ตำ บ้านกวางนี้ แล้วก็จ้างเขาหาบกล่องข้าวไปบ้านกวางไปบรรทุกแพ แล้วล่องแพตามแม่น้ำวังไปจนถึงเมืองลำปางปุ้น ขายตามทางไปเริ่มตั้งแต่บ้านหมาก บ้านแลง ก็ขายล่องไปจนถึงเมืองลำปางปุ้นนะ : ผู้วิจัย)

ทุกครอบครัวในยุคนี้ถึงแม้จะทุกข์ยากลำบากมากเพียงใด แต่ทุกคนก็ขยันขันแข็งช่วยกันทำกล่องข้าว ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทุกครอบครัวต่างถ่ายทอดฝึกหัดลูกหลานของตนทำกล่องข้าว จนเป็นการสร้างจิตสำนึกให้วัยรุ่น และวัยที่พร้อมจะมีครอบครัวให้ตระหนักถึงภาระหน้าที่ในสังคมแห่งนี้ ดังปรากฏถ้อยคำเตือนคนรุ่นนี้ว่า “ถ้าฮูปไปกล่องข้าวบ่าซ่างมีเมียกะเลี้ยงเมียบ่าคู้ม มีผัวกะเลี้ยงผัวบ่าคู้ม” หรือ “ฮูปไปกล่องข้าวบ่าซ่าง บ่ามีผัวเาเป็นผัวเป็นเมีย” หรือ “ถ้าฮูปบ่าหัดไปกล่องข้าว ฮูปจะกลั่นข้าวตาย” เป็นต้น

พ่อหลวงจิ๋ ดิมาก ชาวบ้านไผ่ปงได้เล่าถึงชีวิตสมัยเป็นวัยรุ่น เมื่อ 60 ปีที่ผ่านมาว่าตนได้หัดสานกล่องข้าวกับคนเฒ่าคนแก่ตอนที่ “ลงท่า” น้ำแม่คำกับเพื่อนว่า “ไธ้สมัยตะกอนมันม่วนเหลือกว่านี้ เดือนสี่เดือนห้า ผักหวานมันบานดอก กะไปตวยสาว ชวนกันไป จ้อยกันในป่าปุ้นอัน ๆ นะเก็บผักหวานกันจวบจนมชมแก่กันป่าปุ้น ลางเทือกกะห่อข้าวไปตวยบ่าวตวยสาว แฟนไผ่แฟนมัน อย่าง

ว่านะ บำนันกับอนัน บำนันกับอนัน พ่อชายกะฟันไม้ข้างแบกไปหุไว้ เฮากะฟันตัดเป็นก้อมเป็นก้อม ลิน โปะ หื้อแม่หญิงหลิบเต็งออก แล้วกะเอาปิ่นกันแบก อย่างได้ 60 ท่อน จะนี้เฮาเอาสามสิบ สามสิบห้า หื้อเขาเหี้ย ชาว ชาวห้าอีกา แล้วหามมาบ้านแล้วเอามาไปกล่องข้าวกัน สมัยนั้นหมู่ทางใต้ เพิ่นกะไปกันที่ร่มเกล้าม่วงน้อย อย่างบ้านเฮาอยู่ทางเหนือกะร่มนี้ จูแม่คำ จูทำน้ำนี้ มาจุมกันนี้ ตะ ก่อนมันหังเอากันแท้นอ จุมกันเป็นหมู่ กินข้าวตอนแล้วกะกำตอกไฟตอกมันลงทำพุ้น สาณกล่องข้าว กันจุน้ำพุ้น อู้กันหลายอย่างหลายราย มีกะหมู่พ่อชาย หมู่บ่าวหนา หมู่สาวเขายะยังเรื่อน ใหม่ ๆ เฮากะไปเผิกกับคนเผ่าที่เพิ่นลงทำน้ำนะ มันหลายคนไปยะหั้น เพิ่นทิงสอนว่า “นี่ยกนี้ อันนี่ยกอย่าง อี้” บิดคนหนึ่งมาแถม ไล่เพื่อเฮาจะผิด “โอคิงยะปลุกบะ” เพิ่นกะสอนหื้อเฮา” (ไอ้ สมัยก่อน สนุกกว่าเดี๋ยวนี้นะมาก พอเดือนมกรา-กุมภาพันธ์ ก็ไปเก็บผักหวานมันกำลังบานดอก ไปกับสาว ๆ ร้องจับ ลำนำเพลงหยอกล้อกันในป่าบางครั้งก็ห่อข้าวไปด้วย ไปกันเป็นคู่แฟนใครแฟนมัน ผู้ชายก็ตัดไม้ไผ่ ขางแบกมารวมไว้ตัดเป็นท่อน ๆ ผ่าเป็นซีกให้ผู้หญิงจักเอาเนื้อไม้ออกทิ้ง แล้วก็แบ่งปันกันได้อย่างได้ 60 ท่อนอย่างนี้เราเอาสามสิบสามสิบห้าให้ผู้หญิง ยี่สิบ ยี่สิบห้า แล้วหามมาบ้านเอามาสาณกล่องข้าว บ้านไผ่ปางสมัยก่อนนั้น ทางใต้หมู่บ้านเขาก็จะไปสาณกล่องข้าวได้ร่มมะม่วงน้อย ทางเหนือเขาจะไป สาณกันที่ทำน้ำแม่คำ แต่ก่อนมันเอากันจริงจังนี้ มารวมกันเป็นกลุ่ม ๆ พอกินข้าวกลางวันเสร็จก็ถือ ตอกของใครของมันลงไปทำน้ำ พุดคุยกันไปโดยมากเป็นพวกผู้ชายและพวกหนุ่ม พวกผู้หญิงนิยมทำ กันที่บ้าน ใหม่ ๆ เราก็ฝึกหัดกับคนเผ่าคนแก่ที่มาลงทำด้วยกันนั้นแหละ ไปกันหลายคนท่านก็ช่วย สอนให้แนะนำให้ บางทีเราทำผิดท่านก็บอกก็แก้ไขให้เรา : ผู้วิจัย)

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่ายุคเดินเท้า - ล่องแพนี้วิถีชีวิตในชุมชนวนเวียนอยู่กับการยังชีพให้อยู่ รอดด้วยการ “ปลูกข้าวนา - ทำข้าวไร่ - ไปกล่องข้าว” ชุมชนกับการผลิตกล่องข้าว จึงมีความสัมพันธ์ กันและเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตผู้คนในชุมชน ซึ่งคนส่วนใหญ่มีจิตสำนึกในคุณค่าแห่งการพึ่งพาตนเอง จากภูมิปัญญา จากน้ำพักน้ำแรงของตนเองให้พอ “มีกิน” มากกว่า “มีเงิน” และเป็นชุมชนที่มีความ ตระหนักและรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ทรัพยากรไม้ไผ่ ว่าเป็นส่วนหนึ่ง ของชีวิต “ชุมชนกล่องข้าว” ตำบลเมืองมายแห่งนี้

ยุคทางรถลากไม้

ยุคทางรถลากไม้เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2501-2510 เป็นยุคที่มีนายทุนในจังหวัดลำปางเข้ามาทำ สัมปทานป่าไม้รอบชุมชนตำบลเมืองมาย การทำไม้ในยุคนี้จะใช้รถบรรทุกลากไม้ซุงไปโรงเลื่อย ไม่ ใช้วิธีล่องซุงตามลำน้ำแม่วังอย่างในยุคก่อน ดังนั้นบริษัททำไม้จึงตัดทางสำหรับรถลากไม้เข้าสู่ป่า รอบ ๆ ชุมชนเพื่อขนไม้จากป่าออกสู่ถนนสายลำปางแจ้ห่ม โดยทางรถลากไม้จะตัดมาทางสบปูลุ สบหลวง และบ้านวังกวาง ซึ่งมีแม่น้ำวังกั้นอยู่ระหว่างสบหลวงกับบ้านวังกวาง เส้นทางรถลากไม้

ดังกล่าวนี้ สามารถใช้ได้เฉพาะหน้าแล้ง คือประมาณเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคมเท่านั้น ในช่วงฤดูฝนรถลากไม้ไม่สามารถเข้าออกได้

ถึงแม้พื้นที่รอบ ๆ ชุมชนตำบลเมืองมายมีทางรถลากไม้แต่คนในตำบลเมืองมายก็ยังเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอกลำบากเหมือนยุคเดินเท้า-ล่องแพ เพราะว่าทางรถลากไม้ไม่ได้ตัดเข้าชุมชนหมู่บ้านแต่ตัดเข้าสู่ป่า ซึ่งอยู่ห่างไกลหมู่บ้าน แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะ และแม่เบ็นก็พออาศัยเส้นทางรถลากไม้จากสบหลวงไปสู่ถนนลำปางแจ้ห่ม เพื่อขึ้นรถโดยสารเข้าไปในตัวเมืองลำปางได้บ้าง ส่วนชาวบ้านนางาม บ้านนาใหม่ ก็ยังคงใช้วิธีเดินเท้าจากหมู่บ้านข้ามภูเขาตรงดอยง่ามจันและทะลุถึงบ้านม่วงแล้วออกสู่ถนนสายลำปางแจ้ห่ม

นายเย็น ลาภมาก (2542 : สัมภาษณ์) ได้เล่าถึงการเดินทางติดต่อภายนอกของคนในยุคนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า “ตอนมีทางรถลากไม้นี้ก็บ่ใช้ว่าเฮจะเข้าออกไปไหนมาไหนสะดวกหนา อู้ก็อยู่เตอะบ้านเฮานี้ อู้จักหนทางรถหรือว่ามีทางรถเข้าได้นี้หนา เพิ่งจะมีมาแม่ลูนทางไปแจ้ห่มซ้ำร้าย เพิ่งมีตอน 2518 สมัยคึกฤทธิ์ สมัยเงินผัน อย่างทางรถลากไม้ที่ว่านี้ใช้ได้ค่าหน้าแล้ง ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคมเท่านั้นนะ มันบ่ใช้ตัดผ่านบ้านหนา อย่างคึกะผ่านทุ่งผ่านนาเฮาก็พอใช้ลื้อไปได้ อย่างจะไปขึ้นรถยนต์ไปเวียงเฮาก็ไปทางนี้ไปถึงวังกวาง ข้ามน้ำวังไปทางสบห้วยหลวงตวยทางรถลากไม้ไปหาหนทางรถยนต์ไปเวียง นี้เฉพาะหน้าแล้งหนา ถ้าเป็นหน้าฝนนี้ลำบากครับ อย่างจะข้ามแม่น้ำวังนี้จำเป็นต้องแปลงแพต่อแพพากันถ่อแพข้ามน้ำแม่วังไปเหมาก่อนหนา” (ตอนมีทางรถลากไม้นี้ก็บ่ใช้ว่าเราจะเข้าออกไปไหนมาไหนสะดวกนะ พุคก็พุคเถอะบ้านเรานี้ อู้จักถนน มีถนนทางรถเข้าได้นี้ เพิ่งจะมีภายหลัง ยิ่งถนนไปแจ้ห่มยิ่งแย่ เพิ่งมีตอน 2518 สมัยคึกฤทธิ์ สมัยเงินผัน อย่างทางรถลากไม้ที่ว่านี้ใช้ได้เฉพาะฤดูแล้งประมาณเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคมเท่านั้นนะ มันไม่ได้ตัดผ่านหมู่บ้าน อย่างคึกก็แค่ผ่านทุ่งนา เราก็อใช้เกวียนไปได้ อย่างจะไปขึ้นรถยนต์ไปในเมืองเราก้ไปทางนี้ ไปถึงบ้านวังกวางก็ข้ามน้ำวังไป สบห้วยหลวงไปตามทางรถลากไม้ไปทะลุทางรถไปเมือง นี้พุคเฉพาะหน้าแล้งนะ ถ้าเป็นหน้าฝนนี้ลำบากครับ อย่างจะข้ามน้ำวัง ก็จำเป็นต้องต่อแพถ่อข้ามไปอีกทีหนึ่งนะ : ผู้วิจัย)

ยุคนี้คนในชุมชนยังผลิตถ่อซำกันอยู่ทุกครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงใกล้เทศกาลต่าง ๆ จะผลิตกันมาก เช่น เทศกาล “ทานก้วยสลาก” “ยี่เป็ง” “ตั้งธรรมหลวง” จนถึง “ปีใหม่ (สงกรานต์)” เมื่อसानถ่อซำได้มากพอแล้วบางคนก็หาบไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม บางคนก็แลกข้าวสารกับพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน ซึ่งไม่ต่างจากยุคเดินเท้า-ล่องแพมากนัก คนรับซื้อถ่อซำในหมู่บ้านยุคนี้มีมากขึ้น แถบชุมชนริมน้ำวังตรงสบหลวง (สบห้วยหลวง) บ้านวังกวางมีพ่อค้านำข้าวสารและสิ่งของมาขาย ทำให้ชาวบ้านเดินทางมาซื้อข้าวสารและสิ่งของที่สบหลวง วังกวาง กันมากขึ้น นอกจากนี้พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านนำข้าวสารมาขายในหมู่บ้านและรับแลกถ่อซำกับข้าวสารในหมู่บ้านกันมากขึ้น

ชีวิตผู้คนตำบลเมืองมายในยุคนี้อย่างไม่แตกต่างจากยุคเดินเท้า-ล่องแพมากนักชาวบ้านลำบากน้อยลงสามารถติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนข่าวสารกับชุมชนริมแม่น้ำวัง คือบ้านวังกวางและสบห้วยหลวง ซึ่งอยู่ไม่ไกลชุมชนนัก นอกจากนี้ยังมีคนนำข่าวสารมาขายถึงในหมู่บ้าน การดำเนินวิถีชีวิตจึงเปลี่ยนแปลงไปบ้างเล็กน้อยตามสภาพสังคมยุคนี้แต่สิ่งหนึ่งที่สังคมแห่งนี้เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงก็คือยังคงความเป็น “ชุมชนผลิตถ่อข้าว”

ยุคสร้างเขื่อน-สร้างทางสู่หมู่บ้าน

ยุคสร้างเขื่อน - สร้างทางสู่หมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2511-2529 ยุคนี้ชุมชนตำบลเมืองมายได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนกิ่วลม เส้นทางติดต่อกับชุมชนภายนอก ทางแม่น้ำวังออกสู่ทางรถยนต์ที่สบห้วยหลวงถูกตัดขาดทำให้ต้องสร้างทางจากบ้านสบมายเข้าสู่หมู่บ้านไผ่ปาง ทางสายนี้จึงเป็นเส้นทางติดต่อกับชุมชนภายนอกสายแรกที่รถยนต์สามารถเข้าออกหมู่บ้านได้

กรมชลประทานเริ่มดำเนินการโครงการก่อสร้างชลประทานกิ่วลมในปี พ.ศ. 2508 เริ่มก่อสร้างตัวเขื่อนใน พ.ศ. 2511 สร้างเขื่อนเสร็จและสามารถเก็บน้ำได้ในปี พ.ศ. 2515 พื้นที่ตำบลเมืองมายริมฝั่งน้ำแม่วังถูกน้ำท่วม บ้านวังกวางต้องอพยพไปอยู่นิคมกิ่วลม บ้านสบห้วยหลวงซึ่งเป็นแหล่งค้าขาย และเส้นทางสำคัญที่คนในชุมชนใช้เดินทางติดต่อทางรถยนต์สายลำปางแจ้ห่ม ก็ถูกน้ำท่วม ดังนั้นในปี 2515 กรมชลประทานจึงต้องสร้างทางจากบ้านสบมายไปบ้านไผ่ปางเป็นระยะทาง 12 กิโลเมตร ตามข้อเรียกร้องของประชาชนตำบลเมืองมาย และในปี 2518 ซึ่งเป็นสมัย “เงินผัน” ตำบลเมืองมายได้งบประมาณสร้างถนนดินจากบ้านไผ่แพะไปแจ้ห่มเป็นระยะทางยาวประมาณ 16 กิโลเมตร หลังจากที่มีถนนสองสายนี้แล้ว ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป

ความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏชัดเจนคือการติดต่อแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลกับสังคมภายนอกมีมากขึ้น สะดวกรวดเร็วขึ้น ในยุคนี้นคนในชุมชนเริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจเช่น หอมกระเทียม ถั่วลิสง นอกจากนี้เริ่มมีพ่อค้าจากต่างถิ่นเข้ามารับซื้อผลผลิตเช่น หอม กระเทียม ถั่วลิสงและของป่า

ในยุคนี้ชุมชนตำบลเมืองมายทั้ง 5 หมู่บ้าน ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ นอกจากมีโรงเรียนเพิ่มขึ้นอีก 2 แห่งเท่านั้น คือ โรงเรียนบ้านนางาม และโรงเรียนบ้านแม่เบิน ทำให้ตำบลเมืองมายมีโรงเรียนครบทุกพื้นที่ แต่กว่าจะมีโรงเรียนครบทุกพื้นที่ชาวบ้านต้องรอจนถึง พ.ศ. 2520 ซึ่งเป็นปีที่ตั้งโรงเรียนบ้านแม่เบินนั่นเอง การทำสัมปทานป่าไม้ในเขตตำบลเมืองมายก็ยังดำเนินอยู่เช่นเดิมและใน พ.ศ. 2518 ทางกรมได้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่คำ แม่มาย ครอบคลุมพื้นที่ตำบลเมืองมาย

ยุคนี้คนในตำบลเมืองมายยังคงผลิตถ่อข้าวขายกันทุกครอบครัว คนในหมู่บ้านเป็นพ่อค้าคนกลาง รับซื้อถ่อข้าวไปขายในเมืองลำปางและจังหวัดใกล้เคียงกันมากขึ้น โดยใช้รถจักรยานบรรทุกถ่อข้าวไปขายบ้าง อาศัยรถยนต์โดยสารบ้าง แต่ในปลายยุคนี้ราว พ.ศ. 2528-2529 คนใน

ชุมชนเริ่มผลิตกลองข้าวกันน้อยลง เพราะว่าสามารถหารายได้จากการปลูกหอม ปลูกกระเทียม และขายของป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนในชุมชนเริ่มเกิดกระแสสร้างบ้านไม้สักไว้ขายให้แก่ภายนอก จึงทำให้คนประกอบอาชีพสานกลองข้าวน้อยลง

ในขณะที่คนในชุมชนเริ่มผลิตกลองข้าวกันน้อยลง ทางโรงเรียนกลับให้ความสนใจในการผลิตกลองข้าวของชุมชน กล่าวคือในปี 2529 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม คือ นายประดิษฐ์ เสาร์พันคำ ได้จัดกิจกรรมการเรียนให้นักเรียนชั้นประถมตอนปลายฝึกหัดสานกลองข้าวกับคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน และมอบหมายให้ อาจารย์สุปราณี เกื้อหนู รับผิดชอบการเรียนการสอนสานกลองข้าว นอกจากนี้โรงเรียนยังได้พานักเรียนที่สานกลองข้าวเป็นไปแสดงสาธิตการสานกลองข้าวในงานนิทรรศการของสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดลำปาง ที่โรงเรียนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปางอีกด้วย

นางวิไล บุญยืน (2542: สัมภาษณ์) ได้เล่าว่า ตนเองและเพื่อนอีก 3 คน เป็นตัวแทนของโรงเรียนไปแสดงสาธิตการสานกลองข้าวดังกล่าว ยังประทับใจเหตุการณ์ครั้งที่เป็นนักเรียนโรงเรียนบ้านไผ่งาม และได้เล่าตอนหนึ่งว่า “ตอนหมู่เจ้าอยู่ ป.6 สมัยครูประดิษฐ์ เสาร์พันคำ เป็นเพื่อนนักเรียนหัดไปกลองข้าวกับคนเฒ่า ยังจำได้อยู่หนาตอนที่ไปพาไปไปกลองข้าวที่เวียง โรงเรียนบ้านปงสนุกนั้นหนา ไปกัน 4 คนกับเพื่อนมี ศรีมูล หมอยา เสาร์ เกิดผล ปราณี ลากเกิด (บุญยืน) แล้วครูประดิษฐ์นี่เป็นดีแท้ ๆ เลยเจ้า ชาวบ้านกะอีก นักเรียนกะอีก ตอนเป็นย้ายไปนักเรียนให้กันกลุ่มหมู่เจ้ากะให้ พอถึงปีใหม่ ชาวบ้านพากันไปดำหัวทั้งหมดบ้านเลย” (ตอนที่พวกเราเรียนอยู่ชั้น ป.6 สมัยครูประดิษฐ์ เสาร์พันคำ ครูให้นักเรียนไปฝึกสานกลองข้าวกับคนเฒ่าคนแก่ ยังจำได้อยู่เลยตอนที่ครูพาไปแสดงสานกลองข้าวที่โรงเรียนปงสนุกที่ในเมืองลำปาง พวกเราไปกัน 4 คนกับเพื่อนคือ ศรีมูล หมอยา เสาร์ เกิดผล ปราณี ลากเกิด ครูประดิษฐ์นี่ท่านเป็นคนดีมากชาวบ้านและนักเรียนรักมาก ตอนที่ท่านย้ายไปนักเรียนร้องไห้กันทุกคน พวกเราก็ร้องไห้ พอถึงสงกรานต์ ชาวบ้านพากันไปดำหัวครูประดิษฐ์กันทั้งหมู่บ้านเลย : ผู้วิจัย)

พอสรุปได้ว่ายุคนี้ชีวิตผู้คนในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป เพราะมีถนนสู่หมู่บ้าน มีความสะดวกสบายกว่ายุคก่อน ๆ ชาวบ้านเริ่มสนใจการผลิตกลองข้าวน้อยลงแต่โรงเรียนกลับให้ความสนใจการผลิตกลองข้าวซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้น “การนำกระบวนการเรียนรู้ผลิตกลองข้าวเข้าสู่โรงเรียน”

ยุคทางรถขาว-รถแดง

ยุคทางรถขาว-รถแดง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2530-2536 ยุคนี้มีขบวนการนายทุนเข้ามาลักลอบตัดไม้สักในป่ารอบ ๆ ชุมชน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มรถขาวและกลุ่มรถแดง “รถขาว” และ “รถแดง” คือ รถมอเตอร์ไซด์ขาว รถมอเตอร์ไซด์แดงสำหรับใช้ชนไม้เถื่อน ในป่าจึงมีทางลัดลงสำหรับรถขาว-รถแดงเหล่านี้ เพื่อใช้เป็นเส้นทางหลบเลี่ยงเจ้าหน้าที่ป่าไม้และชนไม้เถื่อน สู่ “ตลาดไม้เถื่อน” ยุคนี้นับเป็นยุค

“กล่องข้าวเสื่อมความนิยม” การผลิตกล่องข้าวในชุมชนถึงจุด **“ตกต่ำที่สุด”** คนในชุมชนเลิกทำกล่องข้าวแล้วหันไปรับจ้างนายทุนไม้เถื่อน เพราะว่าได้เงินค่าจ้างสูงกว่าการทำกล่องข้าวขาย

ในยุคนี้ชาวบ้านทั้งชายทั้งหญิงไปรับจ้างตัดไม้แบกไม้ในป่า ผู้ชายจะทำหน้าที่ตัดไม้ เลื่อยไม้ โดยใช้เลื่อยวงเดือนหรือ **“ค่างโครก”** และเลื่อยยนต์ ส่วนผู้หญิงก็จะทำหน้าที่แบกขนไม้โดยใช้หมอนใบเล็ก ๆ รองบ่า จนเกิดมีสำนวนเรียกการรับจ้างแบกไม้ของผู้หญิงกลุ่มนี้ว่า **“ทำงานแบกหมอน”** ยุคนี้จะได้ยินเสียงเลื่อยยนต์ดังก้องป่าเป็นระยะ ๆ จนชาวบ้านเรียกเลื่อยชนิดนี้ตามเสียงดังของมันว่า **“เลื่อยโอโอ”** ตำบลเมืองมายยุคนี้มีไฟฟ้าใช้แล้ว 4 หมู่บ้าน คือ บ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะยะ บ้านนางาม และบ้านนาไหม้ ส่วนบ้านแม่เบินไฟฟ้ายังไม่มี

ชาวบ้านที่ **“ทำงานแบกหมอน”** และ **“ทำงานในป่า”** ตัดเลื่อยไม้ในป่าวันหนึ่งจะมีรายได้คนละประมาณ 300 บาท ซึ่งเป็นรายได้ที่สูงมาก และเป็นรายได้ที่คนในชุมชนไม่เคยได้มากเช่นนี้มาก่อนเลย เกือบทุกครอบครัวจึงเลิกอาชีพอื่นแล้วหันมารับจ้างตัดเลื่อยไม้ และแบกขนไม้ในป่าส่วนการสานกล่องข้าว ซึ่งเคยเป็นอาชีพเสริมของทุกครัวเรือนนั้นก็เลิกทำกัน คงเหลือแต่คนเฒ่าคนแก่เท่านั้นที่ยังสานกล่องข้าวอยู่ รายได้จากการสานกล่องข้าวยุคนี้นับว่าเป็นรายได้้น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานในป่า กล่องข้าวใบหนึ่งจะมีราคา 6 บาท วันหนึ่งสานได้เพียง 2 ใบ 3 ใบ เท่านั้น ผู้ปกครองนักเรียนส่วนใหญ่ไปรับจ้างในป่าดังกล่าวมีรายได้ดีจึงทำให้เด็กนักเรียนได้รับเงินค่าขนมจากพ่อแม่ และพกเงินไปโรงเรียนกันทุกคน จนมีคำพูดล้อเล่นในหมู่ครูกันว่า ยุคนี้เป็นยุค **“นักเรียนรวย-ครูจน”** นอกจากชาวบ้านจะมีรายได้จากการรับจ้างทำงานในป่าแล้ว ในปลายยุคนี้บางคนที่มีเงินทุนก็จะลงทุนซื้อช้างไว้ชักลากไม้ท่อนเพื่อปลูกบ้านไม้สักเถื่อน ไว้ขายให้แก่ขายทุนไม้เถื่อนต่างถิ่นสร้างรายได้ให้อีกทางหนึ่ง ช่วงนี้ในตำบลเมืองมายมีช้างร่วม 100 ตัว

การทำสัมปทานไม้ในป่าพื้นที่ตำบลเมืองมาย ได้สิ้นสุดลงเมื่อรัฐบาลได้ประกาศยกเลิกสัมปทานไม้ทั่วประเทศ ในปีพ.ศ. 2532 ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะประกาศ **“ปิดป่า”** ยกเลิกสัมปทานไม้ทั่วประเทศแล้วก็ตามแต่ขบวนการลักลอบทำไม้เถื่อนในพื้นที่ตำบลเมืองมาย ยังคงมีอยู่ต่อมาอีกหลายปี เมื่อทางการได้เข้มงวดปราบปรามการทำไม้เถื่อนอย่างจริงจังขบวนการ **“รถขาว-รถแดง”** ก็สิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2536

ถึงแม้ว่ายุคนี้ **“กล่องข้าวเสื่อมความนิยม”** เป็นยุคที่การผลิตกล่องข้าวในชุมชน **“ตกต่ำ”** ถึงขีดสุดแล้วก็ตาม แต่ปรากฏว่าในโรงเรียนบ้านไผ่งามยังคงการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องกล่องข้าว และได้รับการส่งเสริมเอาจริงเอาจังมากที่สุด หลังจากทีอาจารย์ประดิษฐ์ เสาร์พันคำ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งามได้เริ่มไว้ในยุคก่อนนี้ มาถึงยุคนี้อาจารย์ใหญ่คนต่อมาคือ อาจารย์เสถียร ลีลาศ ได้ดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้การผลิตกล่องข้าวขึ้นในโรงเรียนอย่างเป็นทางการและส่งเสริมอย่างต่อเนื่องมากกว่ายุคใด ๆ เพราะตลอดระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ ในโรงเรียนบ้านไผ่งาม

(2530-2535) ได้ให้นักเรียนชั้น ป.5 และ ป.6 เรียนสานกล่อ่งข้าวกับคนแก่คนเฒ่าในหมู่บ้าน ต่อมา ระหว่างปี พ.ศ. 2532-2534 ได้มอบหมายให้อาจารย์สมนึก บุญมา เป็นผู้สอนงานสานกล่อ่งข้าวใน วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 โดยจ้างชาวบ้านมาเป็นวิทยากรตามนโยบาย “โครงการจ้างวิทยากรบุคคลภายนอก” นอกจากนี้แล้วโรงเรียนยังได้พานักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ไป แสดงสาธิตการสานกล่อ่งข้าวในงานนิทรรศการผลงานนักเรียน ของจังหวัดลำปางที่โรงเรียนเขลางค์ นคร ประมาณปี พ.ศ. 2532 อีกด้วย สมพร จำเดิม (สัสด) ปัจจุบันอายุ 23 ปี ชาวบ้านไผ่พะ เป็น คนหนึ่งที่ได้เรียนสานกล่อ่งข้าวในโรงเรียนสมัยอาจารย์ เสถียร ลีลาศ เป็นอาจารย์ใหญ่ บอกว่าตน ประทับใจและเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่ดีมาก และรู้สึกดีใจที่ตนได้รับคัดเลือกให้เป็นตัวแทนโรงเรียน ร่วมกับเพื่อนอีก 3 คน ไปแสดงสาธิตการทำกล่อ่งข้าวที่โรงเรียนเขลางค์นคร “ม่วนเจ้าตอนเฮียนไป กล่อ่งข้าวที่โรงเรียน ตอนไปเอาไม้ในป่าชำม่วน พวกกันไปเป็นหมู่บางพ่อผะลาดตกคอยม่วนกันให้ กันส้าว ๆ ครูเป็นสั่งหื้อไปตัดไม้ในป่าเฮาจะไป มั่นอยากได้คะแนนนะ ตอนไปแสดงที่โรงเรียน เขลางค์ ก็ครูสมนึกกะพาไปมี 4 คน มีเจ้าคน แล้วกะ นภาพรรณ อำพาง จันคำ หมอยา (วงษา) สว่าง อ่อนหวาน เมื่อตอนมาอาจารย์ใหญ่เป็นกะจ้างพ่อภารโรงมาสอนด้วย ชื่อ พ่อหลวงคำ ดีมาก คนบ้านปง และกะ คนเฒ่าบ้านพะนี้แหลมคน ชื่อพ่อหลวงมอย เป็กษา” (2542:สัมภาษณ์) (สนุก ค่ะตอนที่เรียนสานกล่อ่งข้าวที่โรงเรียน ตอนไปเอาไม้ในป่ายิ่งสนุก พวกกันไปเป็นกลุ่มบางคนก็ พลาด ตกภูเขาสนุกกันใหญ่ โห่ร้องดังลั่น ครูท่านสั่งให้เราไปตัดไม้ในป่าเราก็ไปกันมันอยากได้ คะแนนนะ ตอนไปแสดง (สานกล่อ่งข้าว) ที่โรงเรียนเขลางค์ ก็ครูสมนึก นี่แหละพาไปมี 4 คน มี จันแล้วก็นภาพรรณ อำพาง จันคำ หมอยา (วงษา) สว่าง อ่อนหวาน ตอนหลังมาอาจารย์ใหญ่ท่าน ก็จ้างพ่อภารโรงมาสอนด้วย ชื่อพ่อหลวงคำ ดีมาก คนบ้านปง และกะคนเฒ่าบ้านพะนี้อีกคนชื่อพ่อ หลวงมอย เป็กษา : ผู้วิจัย)

ต่อมาสมัยอาจารย์สวาท เกษณา เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม ก็ยังดำเนินกิจกรรม ให้นักเรียนเรียนงานจักสานกล่อ่งข้าวสืบเนื่องต่อมาเป็นลำดับ จนสิ้นสุดยุคทางรถขาว - รถแดง

ในยุคนี้นอกจากทางโรงเรียนบ้านไผ่งามจะให้ความสำคัญกับกล่อ่งข้าวและจัดกิจกรรมการ เรียนรู้เรื่องกล่อ่งข้าวแล้ว โรงเรียนยังมีกิจกรรมอื่นที่เกี่ยวกับกล่อ่งข้าวและมีหน่วยงานอื่นเข้ามาเกี่ยว ข้องกับกิจกรรมการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชนด้วย เช่น โรงเรียนบ้านไผ่งามนำกล่อ่งข้าวที่เป็นผลงาน ของคนในชุมชนไปตกแต่งเป็นกระถางรด รวมงานเทศกาลลอยกระทงของอำเภอแจ้ห่ม นำกล่อ่งข้าว ไปใช้เป็นของฝากของที่ระลึกในนามของโรงเรียน ใน พ.ศ. 2530 ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครู ลำปาง (ขณะนั้น) ได้เชิญชาวบ้านไปแสดงสาธิตการสานกล่อ่งข้าวในงานหลวงเวียงสะกอน ที่วัด พระแก้วดอนเต้า และในเดือนมีนาคม 2536 ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูลำปาง สำนักงานคณะ กรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและโรงเรียนบ้านไผ่งาม ได้ร่วมกันจัดงาน “อวดจักสานเมืองมาย” ขึ้น

โดยให้ชาวบ้านนำเครื่องจักสานที่มีอยู่ทั้งเก่าทั้งใหม่มาประกวดฝีมือ และมอบรางวัลให้ จากกิจกรรมเหล่านี้เริ่มทำให้คนในชุมชนตระหนักในคุณค่า และความภูมิใจผลงานการทำกล่อ่งข้าวขึ้นมาได้พอสมควร โดยเฉพาะในกลุ่มคนเฒ่าคนแก่และผู้ผลิตกล่อ่งข้าวอย่างสม่ำเสมอเกิดความภูมิใจ ยินดีที่มีคนให้ความสำคัญ ให้ความสนใจกิจกรรมของตน

ในปลายยุคทางรชยาว-รชแดง **ครูสมพงษ์ ชลัย** อาจารย์โรงเรียนบ้านไผ่งาม ซึ่งได้สนใจงานกล่อ่งข้าวมาโดยตลอด และมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาวบ้าน ผู้ผลิตกล่อ่งข้าวในชุมชนเป็นอย่างดี เพราะเป็นผู้รับซื้อกล่อ่งข้าวจากชุมชนไปขายเริ่มพบว่าจำนวนคนทำกล่อ่งข้าวมีน้อยลง จึงคิดหาวิธีให้คนมีฝีมือหันมาทำกล่อ่งข้าวกันมากขึ้น เพื่อกระตุ้นให้มีการผลิตมากขึ้น ดังนั้นจึงขึ้นราคารับซื้อกล่อ่งข้าวจากใบละ 6-10 บาท เป็นราคาใบละ 20-30 บาท เพื่อกระตุ้นให้มีการผลิตกันมากขึ้น โดยเฉพาะกล่อ่งข้าวฝีมือของนายคำ ดีมาก นายจี้ ดีมาก นายนวล ดีมาก นายคำอ้าย ยนต์วงศ์ จะให้ราคาสูงมาก แต่การทำเช่นนี้ก็มิได้ทำให้คนอื่น ๆ ในชุมชนพัฒนาฝีมือและหันมาทำกล่อ่งข้าวกันเลย กลับทำให้คนที่ซื้อกล่อ่งข้าวไปใช้ต้องจ่ายเงินเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มครูในโรงเรียนต่าง ต่อว่าต่อขานครูสมพงษ์ ที่ทำให้ราคาซื้อขายกล่อ่งข้าวในหมู่บ้านสูงขึ้นกว่าเดิม ยุคนี้คนรับซื้อกล่อ่งข้าวในหมู่บ้านยังคงมีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก

จึงอาจกล่าวได้ว่ายุคทางรชยาว-รชแดง เป็นยุคแห่งการทำลายทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ตำบลเมืองมาย ให้สูญสิ้นลงในเวลาอันรวดเร็วและส่งผลให้คนในชุมชน “ละทิ้ง” อาชีพสานกล่อ่งข้าว จนทำให้กระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชนสู่จุดต่ำสุด แต่ชุมชนผลิตกล่อ่งข้าว ตำบลเมืองมายก็ยังนับว่า “โชคดี” ที่ผู้บริหารโรงเรียนบ้านไผ่งามในยุคนี้มีวิสัยทัศน์และมีบทบาทต่อการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชนโดยนำกระบวนการเรียนรู้เรื่องกล่อ่งข้าว เข้าสู่โรงเรียน ทำให้เด็กรุ่นหลังได้มีโอกาสสืบทอดการผลิตกล่อ่งข้าวไว้ไม่ขาดตอน

ยุคทางโยธา-ทางหลวง

ยุคทางโยธา-ทางหลวง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2537-ปัจจุบัน (2542) ยุคนี้เส้นทางการติดต่อระหว่างหมู่บ้านในตำบลเมืองมายมีความสะดวกขึ้นเพราะกรมโยธาธิการได้สร้างถนนดินลูกรังเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านไผ่ปงกับบ้านนางาม นอกจากนี้กรมทางหลวงกำลังสร้างถนนลาดยางระหว่างบ้านแลง-แจ้ห่ม ผ่านบ้านไผ่ปงและบ้านไผ่พะ หากการก่อสร้างแล้วเสร็จ เส้นทางนี้จะทำให้การคมนาคมระหว่างตำบลเมืองมายกับอำเภอแจ้ห่ม และตำบลเมืองมายกับตัวเมืองลำปาง มีความสะดวกขึ้น และทำให้สภาพความเป็นชุมชนกันดารห่างไกลเส้นทางคมนาคมหมดไป

เมื่อหมดยุคทางรชยาว-รชแดง และขบวนการนายทุนไม้เถื่อนยุติลง ทางกรมมาตรการป้องกันป่าเข้มนวดขึ้น ชาวบ้านไม่สามารถตัดไม้หวงห้ามในป่าได้อีกแล้ว ช่วงนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ประสบปัญหาการประกอบอาชีพในชุมชนลำบากขึ้น จึงหันมาตัดไม้ไผ่ซึ่งไม่ใช่ไม้หวงห้ามแทน เพื่อ

นำไปขายโรงงานทำตะเกียบและไม้ก้านธูป โดยมีคนในหมู่บ้านไผ่ปง หมู่บ้านไผ่พะ หลายคนที่มียอดปักถักร้อยเป็นคณกลางรับซื้อไม้ไผ่จากเพื่อนบ้านหรือจ้างเพื่อนบ้านตัดไม้ไผ่ ราคามัดละ 15 บาท (ท่อนยาว 2 เมตร ประมาณมัดละ 10 ท่อน) ต่อมามีคนตั้งโรงงานตัดไม้โดยใช้เครื่องตัดไม้ไฟฟ้าขึ้นในหมู่บ้าน เพื่อตัดไม้ไผ่ให้เป็นท่อนขนาดยาว 25-30 เซนติเมตร แล้วผ่าครึ่งบรรจุกระสอบส่งไปขายต่อที่โรงงานในอำเภอเมืองลำปาง ส่วนใหญ่พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านจะตั้งราคารับซื้อกิโลกรัมละ 1 บาทถึง 1.50 บาท ในยุคนี้จึงมีคนนำเครื่องตัดไม้ไผ่มาใช้กันมากขึ้น

จากการที่ชาวบ้านพากันตัดไม้ไผ่ขายกันมากเช่นนี้ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านไผ่ปง กับชาวบ้านไผ่พะขึ้น เพราะชาวบ้านไผ่ปงเข้าไปตัดไม้ไผ่ในป่าพื้นที่หมู่บ้านไผ่พะ ชาวบ้านไผ่พะเกิดความไม่พอใจจึงรวมตัวกันเข้าปิดล้อมชาวบ้านไผ่ปงที่กำลังตัดไม้ไผ่อยู่บนดอย ชาวบ้านไผ่พะได้ทำลายกองไม้ไผ่ที่อยู่ริมทาง ยิงปืนขับไล่ เผาห่อข้าวเครื่องมือและกองไม้ไผ่ทิ้ง เหตุการณ์ครั้งนี้เกิดขึ้นในปี 2537 ได้ตอกย้ำความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านสองหมู่บ้านนี้ให้รุนแรงยิ่งขึ้นกว่าเดิม ภายหลังผู้ใหญ่บ้านและกำนันของสองหมู่บ้านได้ไกล่เกลี่ยทำความเข้าใจจากกรณีข้อพิพาทดังกล่าวให้กลับคืนเป็นปกติแล้ว

ภายหลังการตัดไม้ไผ่ขายสร้างรายได้ไม่คุ้มค่าแรงงานและเวลาเพราะราคาถูกลงเนื่องจากมีคนทำกันมากจึงถูกนายทุนกดราคาและนายทุนบางรายค้างค่าจ่ายเงินให้ชาวบ้าน ประกอบกับการตัดไม้และขนไม้มาบรรทุกรถเริ่มมีความลำบากขึ้น เพราะไม้ไผ่ข้างทางหมดแล้ว และหายากขึ้น ไม้ที่ใช้ได้ต้องเป็นไม้แก่ ขนาดอายุ 2 ปีขึ้นไป จึงทำให้การตัดไม้ขายไม่คุ้มค่าแรงในที่สุดก็เลิกกันไป ปัจจุบันมีคนทำอาชีพนี้เพียงเล็กน้อยประมาณหมู่บ้านละ 1-3 ราย เหลือโรงงานตัดและแปรรูปไม้ไผ่ที่บ้านไผ่ปงอยู่ 2 โรง ที่บ้านไผ่พะ 1 โรง ทั้ง 3 โรงนี้จะแปรรูปไม้ไผ่ส่งโรงงานประมาณ สัปดาห์ละ 1 เทียรถบรรทุกเล็ก

ในต้นปี พ.ศ. 2541 ได้มีพ่อค้าจากในเมืองมาติดต่อให้คนในชุมชนเผ่าถ่านไม้ไผ่ขายคนในหมู่บ้านไผ่ปงกลุ่มหนึ่งจึงได้นำเศษข้อไม้ไผ่ที่เหลือทิ้งจากการตัดทำไม้ตะเกียบนั้นมาเผาในถังน้ำมันเก่าขนาด 200 ลิตร ทำถ่านขายให้แก่รายทุนในอำเภอเมือง ชาวบ้านคนอื่น ๆ เห็นว่าเป็นการสร้างรายได้ที่ง่าย จึงพากันเอาอย่างตาม ๆ กันไปทั่วทั้งตำบล โดยพ่อค้ารับซื้อถ่านราคากิโลกรัมละ 1 บาท ทำรายได้ให้ชาวบ้านประมาณคนละ 150 บาท ต่อวัน

ในช่วงเดือน กรกฎาคม สิงหาคม 2541 ชาวบ้านพากันเผาถ่านไม้ไผ่กันมากขึ้น เพราะเป็นช่วงที่หลายครอบครัวไม่มีข้าวบริโภค ผลผลิตข้าวที่เก็บไว้ในยุ้งหมดแล้วจึงพากันเผาถ่านขายหาเงินซื้อข้าวสาร แรก ๆ ชาวบ้านก็ใช้เศษไม้ไผ่ ข้อไม้ไผ่ที่เหลือใช้มาเผาทำถ่าน แต่การทำเช่นนี้ได้ปริมาณถ่านน้อย ไม่ทันความต้องการจึงพากันโค่นกอไผ่ใส่ถังแล้วเผาในป่าเอาน้ำดับเก็บถ่านไปขาย

ต่อมาเห็นว่าวิธีนี้ยังได้ไม่มากพอ บางคนจึงเอาน้ำมันโซล่าสดกอไผ่จุดไฟเผาทั้งกอไฟลามกินบริเวณกว้างเมื่อไฟดับก็เก็บถ่านไปขายโดยเฉลี่ยแล้วนายทุนจะรับซื้อถ่านวันละ 600 กิโลกรัม

จากการเผาถ่านด้วยวิธีดังกล่าวนี้ได้สร้างความวิตกกังวลให้กลุ่มอาชีพอื่นที่อาศัยไม้ไผ่เป็นวัตถุดิบ เช่น กลุ่มหาหน่อไม้ กลุ่มทำกลองข้าว เพราะวิธีเผาถ่านดังกล่าวจะทำให้ไม้ไผ่หมดป่าในเวลาอันรวดเร็ว ดังนั้นจึงได้เข้ามาขอร้องให้นายเย็น ลาภมาก อดีตกำนันตำบลเมืองมายและปัจจุบันเป็นประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองมายให้ช่วยห้ามปรามกลุ่มเผาถ่าน ทางกลุ่มเผาถ่านก็ขอความเห็นใจว่าพวกตนไม่มีรายได้ทางอื่นเพราะเป็นช่วงกำลัง “กลั่นข้าว” ไม่มีข้าวกิน ในที่สุดประมาณปลายเดือนสิงหาคม 2541 สภาองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองมาย ได้เชิญผู้เกี่ยวข้องทั้งตำรวจ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เข้าประชุมด้วยและลงมติเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ ห้ามเผาถ่านไม้ไผ่ด้วยวิธีดังกล่าว

การใช้ไม้ไผ่เผาถ่านและทำตะเกียบดังกล่าวข้างต้น มีผลกระทบต่อกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพสานกลองข้าวมากพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบจากกลุ่มเผาถ่านที่เผากอไผ่ทั้งกอ เพราะทำให้ไม่มีไม้ไผ่เหลือทำกลองข้าวเลยต้องไปหาในป่าลึก ส่วนกลุ่มทำตะเกียบนั้น ไม่มีผลกระทบต่อกลุ่มทำกลองข้าวโดยตรงในขณะนี้ เพราะการใช้ไม้ไผ่ของกลุ่มทำตะเกียบ จะใช้ไม้ไผ่แก่อายุ 2 ปี ขึ้นไป แต่กลุ่มทำกลองข้าวใช้ไม้ไผ่อายุไม่เกิน 1 ปี แต่ในระยะยาวแล้วการบริโภคไม้ไผ่ในชุมชนตำบลเมืองมาย เช่นที่เป็นอยู่ก็คงสร้างผลเสียต่อระบบนิเวศ และจำนวนไม้ไผ่ในพื้นที่นั้นลดลงและสูญพันธุ์ได้ในที่สุด ถ้าหากขาดการวางแผนควบคุมจัดการใช้ทรัพยากรไม้ไผ่ที่เหมาะสม

กลุ่มบริโภคไม้ไผ่ในเขตพื้นที่ตำบลเมืองมาย นอกจากกลุ่มทำตะเกียบและกลุ่มเผาถ่านแล้วยังมีอีกกลุ่มหนึ่งคือ “ช่าง” ช่างเลี้ยงที่ชาวบ้านซื้อมาใช้ในการรับจ้างนายทุน “ไม้เถื่อน” ในยุคก่อนและปัจจุบันนี้ยังเหลืออยู่ประมาณ 20-30 ตัว ช่างเป็นตัวการที่กระทบต่อกลุ่มสานกลองข้าวโดยตรง เพราะ “ช่างมันหักกินไม้ช่างอย่างไม้ช่างหนุ่ม ๆ ออกมาช่างมันหักเหี้ยหมดเจ้า ถ้าเขาจะไปฟันไม้ช่างมาแปดดอก ต้องไปเสาะไกล ๆ ที่ช่างมันบ่าไป อย่างบ้านนาไผ่นี้อ้างมีเป็น 10 กว่าตัว หมูเผาถ่านกับช่างนี้ยะหื้อไม้ช่างเขี่ยมเท่ากัน” (ดวงใจ สีสด, 2541) (ช่างมันหักกินไม้ไผ่ช่างที่ยังอ่อน ๆ อยู่จนหมด เวลาจะไปตัดไม้มาทำดอกต้องไปหาที่ไกล ๆ ซึ่งช่างไปไม่ถึง อย่างในบ้านนาไผ่นี้อ้างมีช่างถึง 10 กว่าตัว พวกที่เผาถ่านกับช่างนี้ทำให้หาไม้ไผ่มาทำดอกยากขึ้นพอ ๆ กัน : ผู้วิจัย) แม่หลวงหล้า ขัดแจ้งแรง ชาวบ้านนางมเล่าถึงความลำบากที่หาไม้ไผ่มาทำดอกยากขึ้นว่า “ที่ใกล้ ๆ บ่ามีเฮาะไปเอาที่ไกล ๆ เวลาไปเอาที่ไกล ๆ แล้ว ถ้าไปเอาเป็นวันถ้าเอมาน้อยจะเสียเวลาไป ถ้าเอมานักจะเอามาบ่าแพ่ ขึ้นคอยอดอิมตาย ขึ้นไปไกลที่คอยชัน ๆ พูนหนา คลานขึ้น สุมเตอะ เกิบกะใส่บ่าได้ ละไว้ห้วยพัตินยันขึ้นคอยไปตัดล่อลงมาลุ่ม บ๊ะหาบมาบ้าน” (ที่ใกล้ ๆ ไม่มีเราต้องไปเอาที่ไกล ๆ ถ้าไปเอาไกลเสียเวลาเป็นวัน เอมาน้อยก็ไม่คุ้มแต่ถ้าเอามากก็เอามาไม่ไหว ต้องขึ้นภูเขาเหนื่อยแทบตาย

ขึ้นไปภูเขาชั้น ๆ คลานขึ้นไปขอโทษเถอะรองเท้ายี่สวมไม่ได้ ทั้งไว้ที่ริมหัวนั้น ใช้ทำย่นขึ้นภูเขา ไปตัดพุงลงมาข้างล่าง แล้วผ่าเป็นซีก ๆ หากกลับมาบ้าน : ผู้วิจัย)

ถ้าฟังการใช้ไม้ไผ่สำหรับผลิตกลองข้าวของชาวบ้านในตำบลเมืองมายนั้นมีผลกระทบต่อระบบวงจรชีวิตไม้ไผ่น้อยที่สุด สร้างความเสียหายต่อระบบป่าไผ่น้อยที่สุด เมื่อเทียบกับการใช้ไม้ไผ่ทำตะเกียบและใช้เผาถ่าน เพราะว่าการทำกลองข้าวนั้นจะต้องมีการคัดเลือกไม้ให้มีคุณสมบัติเหมาะสม ซึ่ง นายปั่น ลาภเกิด ชาวบ้านไผ่พะจะกล่าวว่า “การฟันไม้มาแปลงกลองข้าวนี้หา เลือกละเอาแต่ไม้ที่ดี ๆ ไม้บ่าดี ไม้บ่านวล ผิวมันบ่างาม ไม้บ่าเหนียว ใช้บ่าได้ บ่าไซ้เข้าไปฟันเอาหมดกล ล้มเอาอย่างไม้ยะถ่าน นี้อย่างกอนี้เลือกได้สักสี่เล่มห้าเล่ม ตะอันนะ มาละโบะ ๆ แล้วแบกหามามันบ่าไซ้ต่างรดต่างล้อมมา แบกมาหามาเอาแต่คุ้มเฮาแรงนักกะเอามาหนักแรงน้อยกะเอามาตามน้อย การตัดไม้แปลงกลองข้าวนี้ ร้อยปีฟันปีไม้กะบ่าเลี้ยง” (การตัดไม้ไผ่มาทำกลองข้าวนี้จะเลือกเอาแต่ไม้ที่ดี ๆ ไม้ผิวไม้นวลไม่งาม เนื้อไม้ไม่เหนียวก็ใช้ไม่ได้ และไม่ได้ตัดล้มหมดกลเหมือนพวกเผาถ่าน กอหนึ่งเลือกได้สักสี่ต้นห้าต้น ก็ตัดเพียงแค่นั้น ผ่าแบกหามาที่บ้านเพียงแค่ว่า ไม้ได้บรรทุกรถบรรทุกเกวียนมาแต่อย่างไร มีแรงมากก็หามาก มีแรงน้อยก็หามาน้อย การตัดไม้ไผ่ทำกลองข้าวอย่างนี้ ร้อยปีฟันปีไม้ไผ่ก็ไม่มีความหมด : ผู้วิจัย)

นายเอือน อาษา ชาวบ้านไผ่พะจะเป็นอีกคนหนึ่งทีพูดเรื่องการใช้ไม้ไผ่ในชุมชนนี้ว่า “ปัญหาไม้ไผ่นี้นี้มีแน่นอนครับ เพราะว่าที่เผาถ่านกับตัดไม้ตะเกียบไปขายนั้น มันล้มเป็นกอเลย ครับ เผาถ่านช้าร้ายยิ่งกว่าเลยที่ผมไปผอนี้หนามันทำล้มเป็นกอเป็นกอ มันถึงปลั่งเป็นที่เป็นที่มอดคอยที่เขาเผาถ่านนั้นหนากับที่ทำตะเกียบนั้นนะ วันหน้าจะหาไม้ดอกมาไปกลองข้าว มันถึงยากพ่องต้องไปหาไกล ๆ ก่อนที่ใกล้ ๆ บ้านนี้มันบ่ามีไปเลย ที่มีมันก็มีแต่เล่มน้อย ๆ มันใช้บ่าได้ หมูเฮามันสู้เขาบ่าแพ้ หมูเฮามันสู้หน่อย เป็นเป็นผู้ใหญ่นายทุน” (ปัญหาเรื่องไม้ไผ่นี้มีอย่างแน่นอนเพราะพวกที่เผาถ่านกับพวกตัดไม้ตะเกียบ ล้มกอไผ่เป็นกอ ๆ ยิ่งพวกเผาถ่านยิ่งแยกว่า ที่ผมไปดูมา ตามไหล่เขาที่เขาเผาถ่านจะโล่งเตียนเป็นแห่ง ๆ วันข้างหน้าจะหาไม้มาทำดอกสานกลองข้าวต้องยากลำบากขึ้นต้องไปหากันไกลที่อยู่ใกล้บ้านไม่มีเลย ที่มีก็เป็นไม้ไผ่ไม่ดีขนาดก็เล็กใช้ไม่ได้ พวกเราสู้พวกเขาไม่ได้ พวกเราเป็นผู้เล็ก พวกนั้นเป็นผู้ใหญ่นายทุน : ผู้วิจัย)

นายโหม ดวงตั้ง ชาวบ้านแม่เบินได้พูดถึงการใช้ไม้ไผ่มาทำกลองข้าวว่า “หมูไปกลองข้าวเขาเอาไม้หนุ่มเล่มไหนปล้องยาวเขาถึงจะเอา ลางกอก็มีเล่ม เขากะเอาเหี้ยเล่ม เพราะว่าไม้บ่างามเขากะบ่าเอารับ” (พวกที่สานกลองข้าวเขาจะเลือกเอาไม้อ่อน ไม้ไผ่ต้นไหนปล้องยาวถึงจะเอา บางกอก็มีไม้ไผ่ที่เลือกได้เพียงต้นเดียว เขาก็ตัดเอาเพียงต้นเดียว เพราะว่าไม้ไม่สวยเขาก็ไม่เอารับ : ผู้วิจัย) เช่นเดียวกับ นายปั่น วงศ์สิงห์ ชาวบ้านนาโหม ซึ่งเป็นสมาชิก อบต. เมืองมาย ก็พูดถึงเรื่องนี้ว่า “ผมกะเคยไปกลองข้าวกะลังมายังได้สิบปี ส่วนมากไม้ที่เลือกมาใช้จะเลือกเอาไม้งาม ๆ ไม้บ่างามกะ

บ่าเอา อย่างยะกล่องข้าวนี้ยะไปเหมรร้อยปีไม้กะบ่าเลี้ยง เพราะเฮาเอากำเล็ม สองเล็ม บ่าใช้ฟันเป็น กอเป็นหน้า” (ผมก็เคยสานกล่องข้าวเพ็งหยุดทำมาได้สิบปี ส่วนมากไม้ไผ่ที่เลือกมาใช้จะเลือกเอา แต่ไม้สวย ๆ ที่ไม่วายก็ไม่เอา อย่างทำกล่องข้าวนี้ทำไปอีกร้อยปีไม้ไผ่ก็ไม่หมด เพราะเราตัดครั้งละ ต้นสองต้น ไม่ได้ตัดเป็นกอไม่ได้ตัดราบเป็นหน้า (กลอง) : ผู้วิจัย)

ในยุคนี้นอกจากผู้มีอาชีพสานกล่องข้าวเริ่มมีปัญหาเกี่ยวกับแหล่งวัตถุดิบไม้ไผ่ดังกล่าวแล้ว ยังมีปัญหาขาดห่วย ชาวบ้านไม่สามารถหาห่วยจากป่าได้เหมือนในอดีต เพราะป่าแถบพื้นที่บ้านไผ่ ปง บ้านไผ่พะ บ้านนางามไม่มีห่วยแล้ว ในป่าแถบบ้านนาใหม่ บ้านแม่เป็นยังพอหาได้ ซึ่งพ่อ หลวงดิบ วงศ์สิงห์ ชาวบ้านนาใหม่บอกว่า “ต้องไปหาห่วยในป่าพื้นที่ทางดอยงาช้างพื้นที่ ห่วยบ่า เตี้ยนี้หายาก ผมหาขายหื้อแม่ค้าเขา 100 เส้น 25 บาท” เช่นเดียวกับ นายโหม ดวงตั้ง ชาวบ้าน แม่เป็น บอกว่า “ห่วยบ่าเตี้ยมันเขี้ยวเวลาไปเสาะหาห่วยต้องไปนอนในป่าเป็นคืนสองคืนก่อน หนา อย่างไปนอนสักคืนก็จะได้ห่วยมาสัก 3 ก้อม 4 ก้อมเท่านั้น มาจักได้สามสี่ร้อยเส้นเท่านั้นนะ ห่วยมันวอดไปนักย้อนไฟไหม้ไฟลวกแก้มันครับ” (ห่วยเตี้ยนี้มันหายาก เวลาไปเสาะหาห่วยต้อง ไปนอนแรมในป่าเป็นคืนสองคืน อย่างไปนอนสักคืนหนึ่งก็จะได้ห่วยเพียง 3 ท่อน 4 ท่อนเท่านั้น มาจักเป็นเส้นได้เพียง 300 ถึง 400 เส้นเท่านั้นเอง ห่วยมันสูญไปมาก เพราะไฟไหม้ต้นมันครับ : ผู้วิจัย)

การประกอบอาชีพสานกล่องข้าวในยุคนี้ถึงแม้จำนวนคนทำไม่มากนัก แต่คนที่ยึดเป็นอาชีพ ก็มีความมุ่งมั่นและพัฒนาคุณภาพกล่องข้าวมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้ที่ได้รับรางวัลจากการ ประกวดใน “งานอวดจักสานเมืองมาย” เมื่อต้นปี 2536 ประกอบกับกลุ่มผู้รับซื้อได้เน้นให้ปรับปรุง คุณภาพ และเริ่มมีการคัดเลือกรับซื้อเฉพาะกล่องข้าวที่ดีเท่านั้น คนที่มีฝีมือไม่ดีเริ่มขายไม่ได้ ส่วนคน ที่มีฝีมือผลงานมีคุณภาพก็จะขายได้ในราคาสูง ครุสมพงษ์ ชลัย ซึ่งเป็นคนหนึ่งรับซื้อกล่องข้าว บอกว่า “อย่างกล่องข้าวลายของแม่หลวงหล้า จัดแข็งแรง บ้านนางามนี้ใบละ 50 ใบละ 100 บาท ผมก็รับซื้อ เพราะสามารถไปขายต่อได้ราคาดี กล่องข้าวขาวผมก็รับซื้อละ 10 บาท ไปขาย 15 บาท แต่ถ้าอย่างของชาวบ้านไผ่พะผมไม่ค่อยซื้อ เพราะคุณภาพไม่ดี คือไม่แน่น ไม่ประณีต ทุกวัน นี้จะรับซื้อจากชาวบ้านนางาม และบ้านนาใหม่เป็นส่วนใหญ่” (2541: สัมภาษณ์) นางบุญ บุญยืน ชาวบ้านไผ่พะก็ยอมรับว่าคุณภาพกล่องข้าวบ้านไผ่พะมีปัญหา “บางคนกะยะงาม บางคนกะยะ บ่างาม เป็นมาซื้อกะติกะเพี้ยกว่าบ่างาม หมู่ยะดี ๆ มีไปน้อยแล้วเจ้า พวกนี้ไปกันนักบ่ามีไฟซื้อ เขา มาซื้อมาผ่อหันผ่อนแล้วดิว่าหียบกะบ่ดี ที่หียบฟางซ้าฮ้ายซ้าดี บางคนกะบ่าก่อเหน็บบ่าตายเขาเอา โว้ยเข้าว่า เขาว่ายะงามบ่างามกะขายได้แก่น 8 บาท 10 บาทเท่านั้น คนซื้อกะหื้อราคาเท่ากัน หมู่ยะ งามกะใจอ่อนเจ้า เฮายะงามอย่างอื้อซ้าซ้ากว่าหมู่ยะบ่างาม ซ้าเจ้าจะไปบอกเขากะบ่าได้ซ้าเจ้ากะบ่าคุ้ม ตัวเก่า” (2541: สัมภาษณ์) (บางคนก็ทำสวยบางคนก็ทำไม่สวย เขามาซื้อก็ดิก็ล้อเลียนว่าไม่สวย พวก

ที่ทำดี ๆ เหลือน้อยลงกะ จะพากันสานมากก็ไม่มีใครซื้อ เขามาซื้อที่ดูนั้นดูนี้และคิดว่าเย็บไม่ดี ยิ่งถ้าใช้เชือกฟางเย็บยิ่งถูกดี บางคนก็สานโดยไม่ยอมก่อให้เกิดหนี้บอกเอาเลย ๆ เอาเร็วเข้าว่าเขาวา ถึงจะทำสวยไม่สวยก็ขายได้ใบละ 8 บาท 10 บาท เท่ากัน คนซื้อก็ให้ราคาเท่ากัน พวกที่ทำงานทำสวยก็หมดกำลังใจ ยิ่งเราทำงานอย่างนี้ยิ่งเสียเวลามากกว่าพวกที่ทำไม่สวย ฉันจะไปบอกเขาก็ไม่ได้ ฉันก็ยังเอาตัวเองไม่รอด : ผู้วิจัย) นางจันทร์ อุดหนุน ซึ่งเป็นคนรับซื้อกล่องข้าวอยู่บ้านไผ่พะยะ บอกว่า “ฮับซื้อกล่องข้าวตั้งแต่อายุ 18 จนบะเดี๋ยวนี้กะ 65 แล้ว ซื้อตั้งแต่แก่นบาท บาทห้าสิบ ห้าบาท จนแปดบาท ไปขายทางเมืองพาน พะเยา เชียงราย เอาไปกำเจ็ดร้อย แปดร้อยแก่น หมูซื้อที่ดึกะมีเขาตีว่ามันหยาบไป ยะบ่างม บิด ๆ เบี้ยว ๆ ดินกะบ่างม บ่าเดี๋ยวนี๋ขายบ่าโคร่มวน ฮับซื้อเขา 8 บาทกะไปขาย 10 บาท 15 บาท ถ้าเอาไปน้อยกะบ่าคุ้มค่า” (2541:สัมภาษณ์) (รับซื้อกล่องข้าวตั้งแต่อายุ 18 จนถึงเดี๋ยวนี๋ อายุ 65 แล้ว ซื้อตั้งแต่ใบละบาทบาทห้าสิบสตางค์ ห้าบาท จนถึงแปดบาท ไปขายทางอำเภอพาน พะเยา เชียงราย เอาไปครั้งละเจ็ดร้อย แปดร้อยใบ คนซื้อที่ดึกะมีเขาตีว่ามันหยาบไป ทำไม่สวย บิด ๆ เบี้ยว ๆ ดินก็ไม่สวย เดี๋ยวนี๋ขายไม่ค่อยดี รับซื้อใบละ 8 บาทไปขาย 10 บาท 15 บาท ถ้าเอาไปจำนวนน้อยก็ไม่คุ้มค่า : ผู้วิจัย)

แต่อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้ที่ยังสานกล่องข้าวอย่างสม่ำเสมอและไม่ทอดทิ้งก็ยังเหลืออยู่ และเริ่มปรับตัวกันมากขึ้น เช่น ในปี พ.ศ. 2537 พ่อหลวงหลีก ลาภเกิด ได้ปลูก “ตูป” เป็นพืชขายกล่องข้าวและเครื่องจักสานขึ้นในหมู่บ้านไผ่พะยะ นับเป็นร้านขายกล่องข้าวร้านแรกของตำบลเมืองมาย ภายหลังต่อมาพ่อจันทร์ หมอยา ชาวบ้านไผ่พะยะก็ได้ใช้ได้ทุนยืมข้าวเป็นที่ขายกล่องข้าวและเครื่องจักสานอื่น ๆ ตามอย่างพ่อหลวงหลีก ลาภเกิด คนที่เป็นลูกค้าของร้าน 2 ร้านนี้จะเป็นคนต่างถิ่นที่ผ่านเข้ามาในหมู่บ้าน ทุกวันนี้พ่อหลวงหลีก ลาภเกิด และพ่อหลวงจันทร์ หมอยา ก็ยังดำเนินกิจการนี้อยู่และ มีแนวโน้มจะก้าวไปสู่กลุ่มสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่มผู้มีอาชีพสานกล่องข้าวในละแวกบ้านใกล้เคียงขึ้นมาได้ในอนาคต เพราะทุกวันนี้มีเพื่อนบ้านหลายคน ชอบมาจับกลุ่มกันที่บริเวณลานว่างของร้านพ่อหลวงหลีกและบริเวณบ้านพ่อหลวงจันทร์ แล้วสานกล่องข้าวกันไปด้วยพูดคุยกันไปด้วย

นอกจากนี้ในหมู่บ้านนางามก็เริ่มมีกลุ่มเครือข่ายของแม่หลวงหล้า ชัดแจ้งแรง ได้ฝึกหัดกันทำกล่องข้าวที่เน้นคุณภาพ ความประณีต ซึ่งขายได้ราคาสูง รวมทั้งฝึกทำกล่องข้าวตามรูปแบบที่ครูสมพงษ์ ชลัย แนะนำให้ แม่หลวงหล้า ชัดแจ้งแรง บอกว่า “ครูสมพงษ์ เป็นกะส่งเสริมให้สนับสนุนจำกัด คนอื่นเขาบ่าสู้ เขาว่ามันบ่าทันกิน ย่อยดินย่อยมือถึงวันกะมีอแม่เหีย แม่หลวงปันพี่สาวอแม่เหีย ลูกไก่อแม่เหียที่ยะกันนี้หนา” (2541:สัมภาษณ์) (ครูสมพงษ์ ท่านก็ส่งเสริมสนับสนุนอย่างดีแต่คนอื่นเขาไม่สู้ เขาบ่นว่ามันไม่ทันกิน มันละเอียดจุกจิก ทุกวันนี้ก็มีเพียงตัวแม่เหีย แม่หลวงปันพี่สาวของแม่และลูกสะใภ้ที่ทำกันอยู่ : ผู้วิจัย)

โรงเรียนบ้านไผ่งามในยุคนี้ยังคงมีกิจกรรมให้นักเรียนเรียนงานจักสานกล่อ่งข้าวอย่างต่อเนื่อง และได้รับงบประมาณโครงการจ้างวิทยากรบุคคลภายนอกโดยจ้าง นายคำ ดีมาก ชาวบ้านไผ่งาม ซึ่งเป็นพ่อของภารโรงโรงเรียนบ้านไผ่งามมาช่วยครูสอนงานจักสานกล่อ่งข้าว แต่ไม่สามารถสอนการสานกล่อ่งข้าวได้อย่างต่อเนื่องเพราะว่าระเบียบการใช้งบประมาณตามโครงการนี้ไม่อนุญาตให้จัดกิจกรรมจ้างวิทยากรมาสอนในเรื่องเดิมได้อีก ดังนั้นจึงไม่สามารถจัดการเรียนการสอนโดยจ้างวิทยากรมาสอนสานกล่อ่งข้าวได้อีกทำให้ขาดความสมบูรณ์ต่อเนื่องพอในปี 2539 โรงเรียนบ้านไผ่งามได้รับเลือกเข้าเป็นโรงเรียนทดลองในโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ของกระทรวงศึกษาธิการ กิจกรรมหนึ่งที่โรงเรียนบ้านไผ่งามเลือกเข้าร่วมโครงการนี้คือ งานจักสานกล่อ่งข้าว เพราะต้องการให้เกิดความต่อเนื่องและให้เด็กสามารถทำได้ทำเป็น และในปี พ.ศ. 2540 ได้มอบหมายให้อาจารย์สมนึก บุญมา จัดกิจกรรมการเรียนการสอนงานสานกล่อ่งข้าวในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 และให้อาจารย์ประสิทธิ์ ภูวนาถพนาลัย จัดกิจกรรมการเรียนการสอนงานสานกล่อ่งข้าวเบื้องต้น ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 ด้วย

การจัดกิจกรรมสอนทำกล่อ่งข้าวในโรงเรียนดังกล่าวข้างต้น ได้สร้างความพอใจให้กับกลุ่มผู้มีอาชีพสานกล่อ่งข้าวชาวบ้าน “ไผ่แพะ” มากเพราะลูกของตนจะได้สนใจหัดทำยิ่งขึ้น “ละอ่อนมันเชื่อครู ครูบอกยังมันกะเชื่อ” (เด็กมันเชื่อฟังครู ครูบอกอะไรก็เชื่อ) แต่ผู้ปกครองที่เลิกสานกล่อ่งข้าวแล้วมักไม่สนับสนุนเช่นชาวบ้าน “ไผ่ปง” คนหนึ่งกลับบอกว่า “ครูที่สอนกะล้าไป ละอ่อนยะบ้าข้างกะเขป็นข้าง ลูกเป็นยะไปป่าได้กะเขย็นตีละอ่อน ลูกข้าเจ้ามันตีว่าครูสวก” (ครูที่สอนก็เกินไป/เด็กทำไม่เป็นก็บังคับให้เป็น ลูกเขาสานไม่ได้ก็เขย็นตีเด็ก ลูกฉันมันบอกว่าครูดู : ผู้วิจัย)

อาจารย์ชุมพล ใจทาสี อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านนางาม และรักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม ได้จัดประชุมผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนบ้านไผ่งามเมื่อปลายเดือนธันวาคม 2541 และได้ให้ผู้ปกครองแสดงความคิดเห็นต่อนโยบายการจัดการเรียนการสอนสานกล่อ่งข้าวให้นักเรียน ซึ่งอาจารย์ชุมพล ใจทาสี บอกว่า “ผู้ปกครองทางบ้านไผ่แพะยินดีสนับสนุนและเห็นว่าดี เด็กจะได้ไม่ลืมและจะได้ช่วยพ่อแม่ที่บ้านได้ แต่ทางผู้ปกครองบ้านไผ่ปง ไม่อยากให้ลูกเรียนสานกล่อ่งข้าว ถ้าจะเรียนก็เรียนได้แต่ถ้าครูพาเด็กไปตัดไม้ในป่าจะไม่ยอมแน่นอน เพราะอยากให้เด็กเรียนหนังสือไปเรียนต่อระดับสูงต่อไปได้”

ในปัจจุบันนี้จำนวนผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวในตำบลเมืองมายถึงแม้จะมีน้อยลง แต่ทุกหมู่บ้านก็ยังมีคนสานกล่อ่งข้าวกันอยู่ บางคนก็สานกล่อ่งข้าวอย่างสม่ำเสมอตลอดปี บางคนก็จะสานกล่อ่งข้าวอยู่บ้างเป็นบางเวลา เมื่อว่างจากการทำไร่นา แต่ละหมู่บ้านปรากฏจำนวนคนที่ยังสานกล่อ่งข้าวอยู่ดังนี้คือ

การยี่อาชีพรานกล่องข้าวในบ้านไผ่พะพบว่ามีจำนวนมากกว่าทุกหมู่บ้าน คือ ยังมีคน รานกล่องข้าวอยู่ทั้งหญิงชาย ประมาณ 140-150 คน มีตั้งแต่อายุ 23-72 ปี และมีกลุ่มที่ยี่อาชีพทำ กล่องข้าวสม่ำเสมอตลอดปีมีจำนวนมากกว่าหมู่บ้านอื่นคือ ประมาณ 30 คน ส่วนเยาวชนนั้นก็ยัง สนใจและช่วยพ่อแม่ทำกล่องข้าวกันอยู่ อันดับสองรองลงมาคือบ้านนาใหม่มีประมาณ 80-90 คน มี ทั้งผู้หญิงผู้ชาย มีตั้งแต่รุ่นอายุ 25-70 ปี และมีผู้ยี่อาชีพรานกล่องข้าวสม่ำเสมอ ตลอดปีอยู่ประมาณ 15-20 คน การรานกล่องข้าวในบ้านนางามมีคนทำเฉพาะผู้หญิง มีจำนวนประมาณ 30-40 คน เป็น กลุ่มรุ่นอายุ 30-60 ปี และมีคนยี่เป็นอาชีพทำสม่ำเสมอตลอดทั้งปีประมาณ 10-12 คน ในบ้าน ไผ่งามพบแต่ในกลุ่มผู้สูงอายุเท่านั้น และที่ยี่คงทำอย่างสม่ำเสมอมีเพียง 5-7 คน ที่ยังทำอยู่บ้างเป็น บางเวลามีประมาณ 15-20 คน คนรุ่นหลังเลิกรานกล่องข้าวเพราะ การทำกล่องข้าวมีรายได้น้อยกว่า อาชีพอื่น ส่วนเยาวชนนั้นไม่มีผู้สนใจเลยเพราะนิยมเรียนหนังสือในระดับที่สูงขึ้น ในหมู่บ้านแม่เบิน มีคนที่ยังทำอยู่บ้างเพียงเล็กน้อยและไม่ทำอย่างสม่ำเสมอเช่นหมู่บ้านอื่น เนื่องจากทางเข้าหมู่บ้าน ลำบากกว่าหมู่บ้านอื่น ไม่มีคนเข้าไปรับซื้อกล่องข้าวปัจจุบันมีผู้ที่ยังรานกล่องข้าวอยู่เพียง 5-6 คน เท่านั้น

นายก้า หน่อคำ ชาวบ้านแม่เบิน บอกเหตุผลที่ยี่ไม่เลิกรานกล่องข้าวว่า “มันลำบากได้ มันลำบากได้ยิ่งต้องเลี้ยงไส้ ผมยกอย่างปิ่น ทำกล่องข้าวผมกะยะ เป็นเผ่าถ่าน เฮากะยะ มันจำเป็น เป็นไปเหล่าใดเฮากะไปเหล่านั่น เรื่องไปเรื่องสานนี้ ผมมันแก่แล้ว 50 ปีละ ผมจำเป็นมไปงมสาน จะไปยะนักกะหนากะยะบ่าได้” (มันละทิ้งไม่ได้ มันไม่มีเลี้ยงท้องเลี้ยงไส้ ผมทำทุกอย่าง เขาทำ กล่องข้าวผมก็ทำ เขาเผ่าถ่านเราก็ทำ มันจำเป็นเขาไปป่าใดเราก็ไปป่านั้น เรื่องไปเรื่องสานนี้ผมมัน แก่แล้ว 50 ปีแล้ว ผมจำเป็นคล่าไปคล่าสาน จะไปทำงานหนักก็คงทำไม่ได้ : ผู้วิจัย) เช่นเดียวกับ พ่อหลวงนวน ดีมาก ชาวบ้านไผ่ปง ก็บอกว่า “อยู่มาตั้งวันนี้ผมกะยะกล่องข้าว งามบ่างานบ่าสู้ ทางปุ่นมาลั้งผมกะแปงไปหื้อถูกตามถูก แพงตามแพง ตะก่อนเมินมากะกล่องบาทเก็ง แล้วกะสอง บาท บ่าเดียวสิบสิบปลาย กะยะไปจะนั้นนะมันจะหาไม้หาตอกฮับจ้างอ้างบ่ามันกะไปบ่าแพ้ บ่าเดียว มันบ่ามีคนเก็บบ่ามีซื้อ ยะได้กะบ่าได้ขาย หมู่ลูกหมู่หลานกะว่ามันบ่าทันกินพ่อหลวง เฮากะวะยะไป จะอันนะ” (อยู่มาทุกวันนี้ผมก็รานกล่องข้าวงามไม่งามไม่รู้ ทางปุ่นมาลั้งผมทำผมก็ทำไปให้ถูกตาม ถูกแพงตามแพง แต่ก่อนนานมาก็กล่องละบาทครั้ง แล้วก็สองบาท เดียวนี้สิบสิบกว่า ก็ทำไปตามนั้น มันจะไปหาไม้หาตอกฮับจ้างทำงานมันก็ไปไม่ไหว เดียวนี้มันไม่มีคนเก็บคนซื้อทำได้แต่ก็ขายไม่ได้ พวกลูกพวกหลานก็ว่ามันไม่ทันกินพ่อหลวง เราที่ว่าทำไปอย่างนั้นแหละ : ผู้วิจัย)

ส่วนเหตุผลที่คนอื่นเลิกทำกล่องข้าว นั้น นายแปง ขัดแจ้งแรง บอกว่า “ถ้าหากว่าราคามันดี เขากะยะกันบ่าเบือ ราคามันต่ำมันบ่าคุ้ม นับตั้งแต่เอาตอกไปฟันไม้มาโบะ มาจักมาตากแดดหื้อแห้ง ไปสานเรียบร้อย แปงดินหีบจิกหีบแจ้งมันแหลม วันค้ำได้กล่องเดียว ชาว สามสิบบาท ถ้าคนฝีมือ

ดีมันกะได้ห้าสิบหกสิบขึ้นไปเป็นร้อย อย่างที่ครูสมพงษ์ ซื้อที่เมียผมแต่ว่าชาวบ้านคนอื่นจะบ่าได้ เพราะมันซ้าแล้วเงินอย่างอื่นมันจะไปคุ้มหยั่ง อย่างเฮจ่ายมือซื้อกินวันเดียวมันกะหมดไปแล้ว เป็น ร้อยสองร้อย กล่องข้าวแค่สี่ห้าห้าสิบ มันบ่าคุ้มเขาเลยละกัน” (ถ้าหากราคามันดีเขาก็ทำกันไม่มีเบื้อ ราคามันต่ำมันไม่คุ้มนับตั้งแต่ไปตัดไม้มาทำดอกมาตากแดดให้แห้ง จนสานเรียบร้อยแล้วยังต้องเย็บ ตีน เย็บจิก เย็บมุมอีกทั้งวันได้กล่องเดียว ยี่สิบ สามสิบบาท ถ้าคนฝีมือดีมันก็ได้ห้าสิบ หกสิบขึ้นไป เป็นร้อยอย่างที่ครูสมพงษ์ซื้อจากเมียผม แต่ชาวบ้านคนอื่นทำไม่ได้ เพราะมันซ้าแล้วเงินแค่นี้มันจะไปคุ้มอะไร อย่างเราจ่ายซื้อกินวันเดียวก็หมดไปเป็นร้อยสองร้อย กล่องข้าวแค่สี่ห้าห้าสิบ มันไม่คุ้ม เขาจึงเลิกกัน : ผู้วิจัย) นายบุญยืน ดวงตั้ง ก็พูดถึงเรื่องนี้ว่า “คนรุ่นใหม่เขาบ่าใครทำเพราะว่ามันบ่า ทันทิน กล่องข้าวขายได้เจ็ดแปดบาท เขาไปทำงานวัน ๆ หนึ่ง เขาได้ร้อยร้อยกว่า เพราะฉะนั้นวัยรุ่น เขาบ่าจะบ่าทำอะไรที่ทำได้เฉพาะรุ่นเก่า”

เกี่ยวกับปัญหาเรื่องขายกล่องข้าวไม่ได้ ไม่มีคนรับซื้อนั้น ครูสมพงษ์ ชลัย ซึ่งรับซื้อกล่อง ข้าวจากชาวบ้านไปขายนั้นบอกว่า “ที่จริงนั้นกล่องข้าวยังขายได้ยังมีคนซื้ออยู่ แต่ที่คนไม่ค่อยเข้ามา รับซื้อในหมู่บ้านอย่างแต่ก่อนนั้นเนื่องจาก เวลาเข้ามาแล้วได้กล่องข้าวกลับไปน้อย ทำให้ไม่คุ้มค่าน้ำมันรถ บางครั้งอุตส่าห์ขับรถเข้ามาแต่ได้กล่องข้าวแค่ 40-50 ใบ ตอนหลังเขาก็เลยไม่เข้ามารับซื้อ อีก ผมพยายามบอกชาวบ้านว่า สานได้ใบสองใบอย่าเพิ่งขายรวมไว้ให้มาก รอจนกว่าเขามารับซื้อพอ คนรับซื้อมาแล้วได้กล่องข้าวกลับไปมากพอที่จะมาซื้อเป็นประจำ แต่ชาวบ้านก็อยากได้เงิน จำเป็นใช้เงิน สานได้ก็รีบเอาไปขายเสียก่อน”

1.2 ด้านกระบวนการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมาย

กระบวนการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมายเป็นงานหัตถกรรมที่พึ่งพิงธรรมชาติ อาศัยวัตถุดิบ ภายในท้องถิ่น และผลิตขึ้นภายในครอบครัวโดยใช้เวลาวางจากการทำไร่-ทำนา หรืองานหลักอื่น ๆ เพื่อสร้างรายได้เสริมให้แก่ครอบครัว จากการศึกษาพบว่ากระบวนการผลิตกล่องข้าวเป็นภูมิปัญญา ของท้องถิ่นซึ่งพอจะสรุปได้ 4 ด้าน คือ ด้านองค์ความรู้ ด้านการกระจายความรู้ ด้านการถ่ายทอด ความรู้ และด้านการสร้างสรรค์ปรับปรุงความรู้

ด้านองค์ความรู้ พบว่า วัตถุประสงค์ของการผลิตกล่องข้าวเป็นการผลิตเพื่อใช้เป็นภาชนะ ใส่ข้าวเหนียวหนึ่งไว้รับประทานในครัวเรือน และเพื่อเป็นสินค้าหรือใช้แลกข้าวสาร กล่องข้าวตำบล เมืองมาย มีส่วนประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือส่วนตัวกล่อง ส่วนฝากล่อง และส่วนประกอบอื่น ๆ และมี ชื่อเรียกส่วนต่าง ๆ ตามภาษาท้องถิ่น ดังนี้คือ ส่วนตัวกล่อง ประกอบด้วย ตัวกล่องชั้นนอก ตัวกล่อง ชั้นใน ปาก คอ และก้น ส่วนฝากล่อง ประกอบด้วย ฝา ตาด จิก และไม้ส่วหรือไม้กระด้าง ส่วน ประกอบอื่น ๆ ได้แก่ ตีน หวายเย็บตีน หู และสายกล่องข้าว การเรียกชนิดหรือประเภทของกล่องข้าว ในตำบลเมืองมายนั้นนิยมเรียกกัน 2 แบบได้แก่ แบบแรกนิยมเรียกตามสีสันของดอกที่ใช้สานกล่อง

ข้าว จำแนกออกเป็น 2 ชนิด คือ “กล่องข้าวขาว” และ “กล่องข้าวลาย” แบบที่ 2 นิยมเรียกตามรูปทรงของกล่องข้าวจำแนกออกเป็น 2 ชนิดเช่นกันคือ “กล่องข้าวคอเล้ง” และ “กล่องข้าวคอเกี้ยว” กล่องข้าวจะมีขนาดแตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ของการใช้งาน จำแนกขนาดของกล่องข้าวตามภาษาที่ชาวบ้านใช้เรียกได้เป็น 3 ขนาดคือ “กล่องข้าวหลวง” “กล่องข้าวขนาดธรรมดาที่ใช้ในบ้าน” และ “กล่องข้าวน้อย” ผู้ผลิตกล่องข้าวจะเลือกสร้าง “ดอก” และ “ลาย” ลงในผลงานแตกต่างกันไปตามความพอใจ และตามความสามารถของแต่ละบุคคล พบว่าถ้าเป็นกล่องข้าวขาว จะปรากฏลวดลายในลักษณะ “ลาย” เท่านั้น แต่ถ้าเป็นกล่องข้าวลายจะปรากฏลวดลายทั้งลักษณะ “ดอก” และลักษณะ “ลาย” ผสมกัน แต่กล่องข้าวลายบางกล่องก็มีลักษณะ “ลาย” อย่างเดียวก็มี ซึ่งชาวบ้านเรียกกล่องข้าวลายแบบนี้ว่า “กล่องข้าวลายบ่มีดอก” ลวดลายลักษณะ “ดอก” ทั้งสิ้น 12 ลวดลาย ได้แก่ ดอกจัน หรือ ดอกจันแปดกลีบ ดอกหลวง ดอกคำโป้ง หรือคำโป้ง ดอกกาบจุม หรือดอกลายกาบจุม ดอกเบี้ยว หรือ ดอกหีบกลาง ดอกกำบี้ หรือ ดอกกำบี้ไล่ ดอกเกี้ยว หรือ ดอกเกี้ยวห้า ดอกเกี้ยวเจ็ด ดอกเกี้ยวเก้า ดอกห้อยม หรือ ดอกเกี้ยวห้อยม ดอกกะแจ้ (ดอกกุญแจ) หรือดอกกากบาท ดอกเกี้ยวพันเสาหรือดอกงูขึ้นเก้าไม้ ส่วนลวดลายลักษณะ “ลาย” มีทั้งสิ้น 9 ลาย ลายเอ็ดหรือลายหนึ่ง ลายสอง ยืน หรือ ลายสองตั้ง ลายสองนอนหรือลายสองขวาง ลายสามยืน หรือ ลายสามตั้ง ลายสามนอนหรือลายสามขวาง ลายอำยืน หรือ ลายอำตั้ง ลายอำนอนหรือลายอำขวาง ลายเสา หรือ ลายเสาตั้ง ลายตก กาบ ขึ้นตอนและเทคนิคการผลิตกล่องข้าวของชาวดำบลเมืองมายมี 4 ขั้นตอนคือ คัดเลือกไม้ไผ่จากป่า แปรรูปไม้ไผ่ให้เป็นดอก ไปดอกให้เป็นรูปทรง และเขียนเสริมส่วนประกอบให้สมบูรณ์ ไม้ไผ่ที่ชาวบ้านเลือกใช้สานกล่องข้าว มีเพียงชนิดเดียวเท่านั้น คือ “ไม้ซาง” ที่มีลักษณะคุณสมบัติครบ 3 ประการ ได้แก่ “ไม้หนุ่ม” “ผิวนวลงาม” และ “ปล้องใหญ่ยาว” ขั้นตอนการทำดอกเตรียมดอกไว้สำหรับสานกล่องข้าว ซึ่งมีเทคนิควิธีทำเป็นลำดับขั้นตอนคือ “จักดอก-หลิบทอก-มัดตอก-ตากตอก-และย้อมสีตอก” แต่ถ้าหากยังไม่ได้ตัดท่อนไม้ “โปะ” ฝ่าไม้ และ “จักเต้ง” ก็ต้องเริ่มต้นที่การ “ตัดโปะ-จักเต้ง” ก่อน ขั้นตอนการไป การไปคือการสานนั่นเอง แต่ตามภาษาที่ชาวบ้านใช้กันนั้นคำว่า “ไป” การไปกล่องข้าวในตำบลดำบลเมืองมาย จะแยกการไปออกเป็น 3 ส่วน ตามลำดับ คือ “ส่วนชั้นใน” “ส่วนชั้นนอก” และ “ส่วนฝา” การไปแต่ละส่วนจะมีเทคนิควิธีเฉพาะและความลงตัวแน่นอน ขั้นตอนการเย็บส่วนประกอบ หลังจากที่ทำส่วนตัวกล่องข้าว และส่วนฝากล่องเสร็จแล้ว คนทำจะต้องเย็บส่วนประกอบกล่องข้าวเพื่อให้มีส่วนประกอบที่สมบูรณ์ คือ “ส่วนดิน” “ส่วนหู” และ “ส่วนจิก” การเย็บส่วนดิน ในการตรวจสอบและประเมินคุณภาพของผลผลิตกล่องข้าว ชาวบ้านจะพิจารณาในองค์ประกอบ 2 ด้านประโยชน์ใช้สอยและองค์ประกอบด้านความงาม และพบว่าชาวดำบลเมืองมายอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง นิยมใช้ภาชนะจักสานใส่ข้าวเหนียวหนึ่งในชีวิตประจำวันอยู่ 2 แบบ คือ “กล่องข้าว” และ “แอ็บข้าว”

ด้านการกระจายความรู้ ความรู้ภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าวที่ชาวบ้านตำบลเมืองมายได้สั่งสมสืบต่อ ๆ กันมานั้น มีความสัมพันธ์กับการกระจายความรู้ไปสู่คนรุ่นต่อไปอยู่ 2 ด้าน คือ การกระจายด้านรูปแบบชนิดของถ่อ่งข้าว และในด้านผู้ผลิตถ่อ่งข้าว ในการกระจายความรู้ด้านรูปแบบชนิดของถ่อ่งข้าว นั้น ปรากฏว่าการกระจายความรู้การผลิตถ่อ่งข้าวชาวบ้านมากที่สุด รองลงไปคือความรู้การผลิตถ่อ่งข้าวลาย และที่น้อยที่สุดคือการกระจายความรู้การผลิตถ่อ่งข้าวลาว (ถ่อ่งข้าวขาวชนิดหนึ่งซึ่งใช้ดอกแฉ่งและรูปทรงอ้วนป้อม) สาเหตุคงเนื่องจากความยากง่ายในการผลิต ในการกระจายความรู้ด้านผู้ผลิตที่มีความรู้ความชำนาญไปสู่คนรุ่นใหม่ นั้นปรากฏอยู่ 2 ลักษณะ คือ ภายในครอบครัวและต่างครอบครัว ซึ่งทุกขั้นตอนเป็นไปตามธรรมชาติ ดำเนินไปตามการดำรงชีวิตประจำวันจากพ่อแม่สู่ลูก จากเพื่อนบ้านสู่เพื่อนบ้าน จากผู้ชำนาญสู่ผู้ไม่ชำนาญ ไม่มีพิธีรีตองใด ๆ และไม่หวงแหนความรู้ แต่เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันให้เกิดรายได้เพิ่ม

ด้านการถ่ายทอดความรู้ พบว่ามีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ 4 ประการ คือ ความต้องการของพ่อแม่ที่ตั้งใจให้ลูกของตนผลิตถ่อ่งข้าวเพื่อเพิ่มผลผลิตและรายได้ของครอบครัว ความต้องการของลูกที่เกิดแรงบันดาลใจอยากผลิตถ่อ่งข้าวเป็นอย่างพ่อแม่ ค่านิยมความเชื่อทางสังคมและระบบการศึกษาในโรงเรียน ซึ่งวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดทำถ่อ่งข้าว นั้นอาศัยบทบาทของครอบครัวเป็นหลัก

ด้านการสร้างสรรค์ปรับปรุงความรู้ พบว่าชาวบ้านมีการปรับปรุงสร้างสรรค์ความรู้ในการปรับปรุงการผลิตถ่อ่งข้าวตามปัจจัยด้านวัสดุการผลิตและปัจจัยด้านการขายให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบันและเพื่อให้เกิดความสวยงาม ประณีต มีคุณภาพ แข็งแรงทนทาน ถูกใจผู้ซื้อ ในด้านการปรับปรุงพัฒนาการจัดการผลผลิต พบว่ายังคงมีลักษณะจัดการภายในครอบครัว ระบบกลุ่มของชุมชนจะมีบ้างก็เป็นเพียงการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการฝากถ่อ่งข้าวไปขายจนพัฒนามาเป็นการจัดการแบบพ่อค้าคนกลางขึ้นในหมู่บ้าน

1.3 ด้านบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตถ่อ่งข้าว

ผลการศึกษาพบว่าโดยภาพรวมโรงเรียนกับชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้โดยโรงเรียนไผ่งามวิทยาได้จัดกิจกรรมการเรียนงานสานถ่อ่งข้าวขึ้นในโรงเรียนติดต่อกันมาเป็นเวลานาน นอกจากนี้มีครูในโรงเรียนคนหนึ่งได้ทำบทบาทเป็นผู้เชื่อมต่อระหว่างชาวบ้านผู้ผลิตกับตลาดรับซื้อ โดยการรับซื้อถ่อ่งข้าวจากชาวบ้านไปขายในลักษณะพ่อค้าคนกลาง พร้อมทั้งได้แนะนำและพัฒนาฝีมือการสานถ่อ่งข้าวให้มีคุณภาพตรงตามความต้องการของผู้ซื้อ และขายได้ในราคาสูง ชุมชนต้องการ

ให้โรงเรียนมีบทบาทร่วมกับชุมชนในด้านการส่งเสริมและพัฒนาด้านการตลาดให้ชาวบ้านสามารถขายกล่อ่งข้าวได้มากขึ้น

การศึกษาเบื้องต้นพบว่าในกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนเกี่ยวกับกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวมีปัจจัยเงื่อนไขที่สนับสนุนมากกว่าปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรค ซึ่งปัจจัยเงื่อนไขสนับสนุน ได้แก่

ด้านทรัพยากรแหล่งวัตถุดิบสำหรับผลิตกล่อ่งข้าว ชาวบ้านสามารถหาวัตถุดิบได้จากป่ารอบ ๆ ชุมชน โดยไม่ต้องใช้เงินซื้อ โดยเฉพาะไม้ไผ่สำหรับทำตอก และไม้เนื้อแข็งสำหรับทำดินกล่อ่งข้าว นอกจากนี้ชาวบ้านได้เริ่มต้นตัวควบคุมการใช้ไม้ไผ่ของแต่ละหมู่บ้าน **ด้านทรัพยากรบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกล่อ่งข้าว** ในแต่ละหมู่บ้านมีผู้ชำนาญการสานกล่อ่งข้าว คอยสอนคนรุ่นหลังฝึกทำกล่อ่งข้าว ผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวเริ่มมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และวิธีแก้ปัญหาตลาดรับซื้อกล่อ่งข้าวขึ้นบ้างแล้ว **ด้านสภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน** ชาวบ้านส่วนใหญ่ยากจน ผู้มีฐานะยากจนยังต้องการสานกล่อ่งข้าวเป็นอาชีพเสริมเพราะการสานกล่อ่งข้าวไม่ต้องใช้เงินลงทุนและสามารถทำในเวลาว่างจากการทำอาชีพหลักอื่นๆ **ด้านภาวะผู้นำในชุมชน** ผู้นำชุมชนมีความเข้าใจสภาพวิถีชีวิตชุมชนกล่อ่งข้าว พร้อมส่งเสริมสนับสนุนอาชีพสานกล่อ่งข้าวให้เป็นอาชีพเสริม ผู้นำเป็นที่ยอมรับของชุมชนในการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งในการใช้ไม้ไผ่ สามารถนำชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียนตามโอกาสอันควร ผู้นำโรงเรียนบ้านไผ่งาม มีนโยบายส่งเสริมการเรียนการสอนกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวอย่างต่อเนื่องและสามารถทำงานร่วมกับชุมชนได้ **ด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชน** ชาวบ้านมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยสำนึกแห่งความเป็นสังคมเครือญาติและความเป็นคนชุมชนเดียวกัน **ด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน** โดยทั่วไปโรงเรียนกับชุมชนมีกิจกรรมร่วมกันในโอกาสต่าง ๆ เป็นความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน นอกจากนี้ผู้ปกครองที่มีอาชีพสานกล่อ่งข้าวสนับสนุนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวของโรงเรียนบ้านไผ่งาม และ**ด้านภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว** ปรากฏภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าวอยู่ในวิถีชีวิตครอบครัวของผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าว และปรากฏอยู่ในลักษณะองค์ความรู้ที่เป็นการถ่ายทอดภายในครอบครัว

นอกจากปัจจัยสนับสนุนดังกล่าวแล้ว จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมี**ปัจจัยอุปสรรค**บางประการ คือ ด้านโรงเรียนและครู มีข้อจำกัดในการศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว ด้านนักเรียนและผู้ปกครองนักเรียนที่เลิกอาชีพสานกล่อ่งข้าวแล้วไม่ให้ความสนใจการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว เพราะเห็นว่าล้าสมัย มีรายได้น้อย ต้องการให้เรียนหนังสือต่อในระดับสูงขึ้น ด้านการตลาดกล่อ่งข้าว ปัจจุบันมีตลาดรองรับน้อยลง ด้านวัตถุดิบสำหรับการผลิตกล่อ่งข้าว โดยเฉพาะไม้ไผ่ในป่ารอบชุมชน มี

แนวโน้มจะเป็นอุปสรรคต่อการผลิตกล่องข้าวในอนาคตได้ ถ้าหากไม่สามารถควบคุมจัดการการใช้ไฟฟ้าให้ถูกวิธี

1. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชน

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี (2541) ได้กล่าวถึงความเป็นชุมชนว่า ชุมชนหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกันมีความเอื้ออาทรต่อกันมีความพยายามทำอะไรร่วมกันมีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสาร (communicate) กันด้วย ความเป็นชุมชนจะมีลักษณะ 4 ประการ คือ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการกระทำร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ จากลักษณะองค์ประกอบทั้ง 4 ลักษณะนี้จะมีสิ่งที่ผุดบังเกิด (emerge) ออกมาอีก 2 อย่างคือ ความมีจิตวิญญาณ (ของกลุ่ม) และผู้นำตามธรรมชาติและการจัดการ ความเป็นกลุ่มก้อนหรือความเป็นชุมชนทำให้กลุ่มมีศักยภาพสูงมากเพราะเป็นกลุ่มก้อนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกันนั่นคือมี ความรัก มีการกระทำและการเรียนรู้ร่วมกัน ความเป็นชุมชนแก้ปัญหาได้ทุกชนิดทั้ง เศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมืองและสุขภาพ

สีลาภรณ์ นาคทรพร (2539) ได้สรุปความหมายของชุมชนและกล่าวถึงตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนไว้ดังนี้ ความเป็นชุมชนจะวัดหรือดูได้จากกิจกรรม หรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่รวมตัวกันว่ามีลักษณะอย่างไร นั่นคือลำพังเพียงการรวมตัวกันของคนในหมู่บ้านหรือพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดไม่เพียงพอที่จะกล่าวได้นั้นมีความเป็นชุมชนหรือมีองค์กรชุมชนแต่การรวมตัวนั้นจะต้องพิจารณาถึงวัตถุประสงค์กิจกรรม การมีส่วนร่วมของคนในกลุ่มและการจัดการกลุ่มหรือองค์กรนั้น ๆ ด้วย

ผลการดำเนินงานขององค์กรชุมชน คือ เครื่องสะท้อนที่ดีประการหนึ่งถึงระดับความเข้มแข็งของชุมชน การกำหนดตัวชี้วัดทั้งของไทยและของต่างประเทศมักจะเน้นที่ตัวชี้วัดถึงผลการดำเนินงาน (Outcome หรือ Output) ของกิจกรรมที่องค์กรชุมชนดำเนินการมากกว่าจะชี้วัดที่กระบวนการ (process) ยิ่งไปกว่านั้น ตัวชี้วัดดังกล่าวมักจะเน้นที่ระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับครัวเรือนมากกว่าระดับชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจ ซึ่งมักจะเน้นที่ระดับครัวเรือนเป็นหลัก หรือตัวชี้วัดในการศึกษาซึ่งมักจะเน้นที่ระดับปัจเจกบุคคลเป็นหลัก การแยกตัวชี้วัดและกิจกรรมการพัฒนาออกเป็นด้าน ๆ เช่นนี้สะท้อนถึงระบบความคิดในการมองแบบแยกส่วนซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นสาเหตุหลักที่สำคัญของความล้มเหลวในการพัฒนาประเทศของไทย เพราะแท้ที่จริงแล้วการจับให้ถูกจุดที่หัวใจของการพัฒนาคือการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้นต่างหาก จึงจะเป็นการแก้ปัญหาทุกด้านได้อย่างเป็นองค์รวมไม่ว่าด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง หรือสิ่งแวดล้อม เพราะการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนหมายถึง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มคนตั้งแต่เรื่องของจิต

สำนึก ความรู้ ทักษะ ไปจนถึงการจัดการ การรวมกลุ่มที่ทำให้เกิดพลังต่อรองในการแก้ปัญหา นานา ชนิด

ปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความเข้มแข็งของชุมชนนั้น **ลีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2538)** กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความเข้มแข็งของชุมชน จากประสพ การณ์ของนักพัฒนาทั้งในประเทศและนานาชาติทั่วโลกพบว่าในชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถจัด การแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ให้แก่สมาชิกในชุมชนได้นั้นจะมีการ พัฒนากระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะการพัฒนา กระบวนการเรียนรู้เป็นการเข้าไปกระตุ้น พื้นฟู และยกระดับองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นชุม ชนที่เข้มแข็ง ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนดังกล่าวนี้ **ลีลาภรณ์ นาคทรพรพ** ได้สรุป ลักษณะสำคัญไว้ 4 ประการ คือ

ลักษณะที่สำคัญประการแรก ของกระบวนการศึกษาเรียนรู้ของชุมชน คือ กระบวนการ กลุ่ม การเรียนรู้ของคนแต่ละคนจะเกิดขึ้นในกระบวนการที่ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์ วิจารณ์ปัญหาและข้อเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และแม้ว่าสมาชิกใน กลุ่มหรือชุมชนอาจจะไม่ตระหนัก แต่แท้ที่จริงแล้วกระบวนการกลุ่มนี้เท่ากับเป็นการยอมรับความ เท่าเทียมกันของคนในกลุ่มที่มาร่วมเรียนรู้ด้วยกัน บางคนอาจรู้มากกว่าคนอื่นในบางเรื่อง แต่ก็มีหลาย เรื่องที่เขาอาจเรียนรู้ได้จากคนอื่นเช่นกัน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม ยังทำให้เกิด พลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ทำให้สามารถหาทางออกที่ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับของ ทุกฝ่ายได้ เนื่องจากคนที่มาเรียนรู้ร่วมกันเป็นคนในชุมชน เขาย่อมเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุดเกี่ยวกับปัญหาของ ตนเองและชุมชน ได้มีประสบการณ์ของการทดลองเลือกการแก้ปัญหาต่าง ๆ มาแล้วในชีวิตจริง การ พูดคุยถกเถียงของคนในชุมชน จึงเป็นการนำเอาประสบการณ์จริงมาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อหาทางแก้ ปัญหาที่ดีที่สุด

ลักษณะที่สำคัญประการที่สอง ของกระบวนการศึกษาเรียนรู้ของชุมชน คือ การเรียนรู้จาก การลงมือปฏิบัติจริง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของความพยายามที่จะหาทางแก้ปัญหา ในชีวิตจริง พลวัตของการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการได้มาพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา และหาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแก้ไขแล้ว สมาชิกก็นำกลับไปลงมือปฏิบัติ ซึ่งอาจจะเป็นการกระทำของบุคคลหรือของกลุ่มก็ได้ แล้วแต่กรณีว่าประเด็นปัญหานั้นเป็นเรื่องที่ ต้องการพลังของกลุ่มหรือไม่ เมื่อได้ทดลองทำตามแนวทางที่ได้ตกลงกันไว้ในกลุ่มแล้ว ได้ผลเป็น อย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรเกิดขึ้น ก็นำกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่ม เพื่อหาทางแก้ต่อไป อีก กระบวนการคิด – ทำ – ทบทวนวิเคราะห์ – ทำ จึงหมุนวนไป และส่งผลต่อการยกระดับสติปัญญา ของสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชน

ลักษณะประการที่สาม คือ การเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง (problem – oriented) และเป็นการเรียนรู้เพื่อพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ๆ การเรียนรู้ของชุมชนจึงมิได้หมายความว่าเพียงการยกระดับความคิดสติปัญญาของคนในชุมชน แต่ยังหมายถึงการช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้ เมื่อชุมชนสามารถช่วยกันแก้ปัญหาของตนเองได้ ความมั่นใจในศักยภาพของตนเองก็จะสูงขึ้น และกล้าที่จะริเริ่มคิดค้นและหาทางเรียนรู้เพิ่มเติมเพื่อพัฒนาชุมชนของตนให้ดีขึ้น นอกจากนี้การเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง ยังมีความหมายในอีกนัยหนึ่ง คือ การเรียนรู้เช่นนี้เป็นการเรียนรู้จากของใกล้ตัวที่ผู้เรียนรู้จักแล้ว การทำความเข้าใจในสิ่งหรือสถานการณ์ที่ผู้เรียนรู้จักอยู่แล้ว ย่อมง่ายและเอื้อต่อการพัฒนาความคิดของผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ มากกว่าการที่ผู้เรียนเรียนจากเรื่องที่ไกลตัวหรือไม่รู้จัก

ลักษณะที่สำคัญประการที่สี่ ของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน คือ การเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เครือข่ายเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าแนวดิ่ง ความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายนี้ คือการเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน การแลกเปลี่ยนความคิดและ/หรือทรัพยากรระหว่างกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกันสม่ำเสมอ แต่ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจ เครือข่ายจึงมีลักษณะค่อนข้างหลวม จุดร่วมของคนหรือชุมชนที่เข้ามาเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายมักจะได้แก่ การมีแนวคิดคล้ายกัน มีความสนใจหรือทำงานในเรื่องประเภทเดียวกัน โดยนัยนี้เครือข่ายในแต่ละชุมชนก็คือกลุ่มคนที่เข้ามาร่วมกันเรียนรู้และร่วมกันทำงานโดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันนั่นเอง แต่ในระดับที่สูงกว่าชุมชนขึ้นมา คำว่าเครือข่ายมักจะถูกใช้โดยนัยว่าหมายถึง องค์กรชุมชนในหลาย ๆ แห่งที่มีวัตถุประสงค์หรือกิจกรรมที่คล้ายคลึงกัน ร่วมกัน หรือเชื่อมโยงกัน อาทิ เครือข่ายลุ่มน้ำในภาคเหนือ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายออมทรัพย์ เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น องค์กรชุมชนที่ร่วมอยู่ในเครือข่ายเหล่านี้ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และติดต่อสื่อสารกันเป็นระยะ ๆ รวมทั้งอาจมีการระดมพลังขององค์กรทั้งหมด เพื่อเรียกร้องหรือต่อรองผลักดันนโยบายกับรัฐก็ได้ ตัวอย่างเช่น องค์กรและกลุ่มต่าง ๆ ในเครือข่ายลุ่มน้ำในเขต 13 ป่า ในภาคเหนือ ที่ถูกรัฐประกาศเป็นเขตอุทยานซึ่งทับที่ทำกินของชาวบ้าน ได้รวมตัวกันเจรจาต่อรองกับรัฐให้ยกเลิกการประกาศเขตอุทยาน เป็นต้น

ทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (2541) ได้สรุปว่า ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นผลมาจาก “สถานะพื้นฐาน” นับตั้งแต่วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน สภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรการปกครองตนเอง ตลอดจน “กระบวนการทางสังคมในชุมชน” นั้น ๆเองที่เกี่ยวข้องตามมา เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การร่วมกันเรียนรู้และแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยกันในชุมชน ลักษณะสัมพันธ์ภาพระหว่างกลุ่มคนฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชนทั้งในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เป็นต้น

สถานะพื้นฐานของชุมชนและกระบวนการทางสังคมต่าง ๆ ในชุมชนนั้นเองที่จะมีปฏิสัมพันธ์กันและหล่อหลอมกันเข้าเป็น “พลังชุมชน” ที่อาจเป็นรูปธรรม ไม่ว่าจะเป็นของการมีระบบเศรษฐกิจที่มั่นคงยั่งยืนในรูปของการเกษตรผสมผสานหรือธุรกิจชุมชนด้านต่าง ๆ การมีการออมทุนร่วมกันในชุมชนในรูปกลุ่มออมทรัพย์หรือธนาคารชุมชน เพื่อเป็นสวัสดิการและหลักประกันความมั่นคงให้คนในชุมชน การมีสภาพครอบครัวที่อบอุ่นแน่นแฟ้นอยู่กันพร้อมหน้า การมีสภาพแวดล้อมในชุมชนที่สมบูรณ์ยั่งยืนในรูปของการร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้และต้นน้ำลำธาร การมีกลไกปกครองตนเองที่เข้มแข็งในรูปขององค์กรท้องถิ่นที่มีผลงานประจักษ์ชัด การมีการศึกษาที่เหมาะสมแก่ท้องถิ่นในรูปของหลักสูตรท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นต้น

พลังชุมชนในรูปต่าง ๆ เหล่านี้เองจึงจะบ่งบอกถึงความเข้มแข็งของชุมชนที่สะท้อนให้เห็นในรูปของ การกินดีอยู่ดี การเอื้ออาทร ความสัมพันธ์อันอบอุ่นระหว่างสมาชิกของชุมชนและการมีสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ และจะเป็นความเข้มแข็งที่ชุมชนใช้ในการเผชิญกับ “แรงปะทะ” ต่างๆ จากโลกภายนอกไม่ว่าจะเป็นแรงปะทะจากกระแสเศรษฐกิจทุน-นิยมกระแสการเมืองระดับชาติ และท้องถิ่น กระแสสื่อมวลชนซึ่งชุมชนจะได้ใช้ความเข้มแข็งนี้ในการต้านแรงปะทะต่าง ๆ ด้วยการ พินิจ พิเคราะห์ ไตร่ตรองและเลือกสรรวิถีชีวิตและวิถีทางการพัฒนาที่เหมาะสมให้แก่ตนเอง

2. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาบทบาทของโรงเรียนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

โรงเรียนและสถานศึกษาเป็นองค์ประกอบที่หลอมรวมอยู่ในสภาพของความเป็นชุมชนไม่ว่าจะในแง่ “สถานะพื้นฐาน” ของชุมชนก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งในคำอธิบายสถานะพื้นฐานของชุมชนนั้น หรือในแง่ “กระบวนการชุมชน” ก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งที่มีปฏิสัมพันธ์กับกระบวนการชุมชนรูปแบบต่าง ๆ และในแง่ “พลังชุมชน” ก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถแสดงพลังเสริมพลังชุมชนในวิถีทางต่าง ๆ ที่เหมาะสม ดังนั้นในการศึกษาบทบาทของโรงเรียนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จึงอาจวางกรอบการศึกษาได้ดังนี้

1. สถานะพื้นฐานของชุมชน สถานะพื้นฐานของโรงเรียนในเชิงสัมพันธ์กับชุมชน ควรมีทั้งการศึกษาสถานะพื้นฐานของชุมชนด้านต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการศึกษาสถานะพื้นฐานของโรงเรียนซึ่งจะเป็นเครื่องชี้ศักยภาพเบื้องต้นของโรงเรียน ในการทำงานร่วมกับชุมชนที่แวดล้อมโรงเรียนนั้นอยู่ อาทิ

- วิสัยทัศน์และขีดความสามารถของบุคลากรของโรงเรียน โดยเฉพาะวิสัยทัศน์เกี่ยวกับชุมชน และขีดความสามารถของบุคลากรในการทำงานร่วมกับชุมชน

- ทรัพยากรของโรงเรียน ขีดความสามารถของผู้บริหารในการริเริ่มและรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดี และการทำงานร่วมกับชุมชน

- ทรัพยากรของโรงเรียน สภาพทางกายภาพโดยทั่วไป และศักยภาพในการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยของชุมชน

- ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนในเชิงความสัมพันธ์กับชุมชน หลักฐานแสดงความสัมพันธ์ที่เคยมีระหว่างผู้บริหารและบุคลากรในโรงเรียนกับชุมชน

ทั้งนี้ สถานะพื้นฐานของโรงเรียนเหล่านี้ ในบางเรื่องอาจมีความสัมพันธ์กับสถานะพื้นฐานของชุมชนซึ่งควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์ด้วย เช่น การศึกษาวิเคราะห์ขีดความสามารถของบุคลากรและภาวะผู้นำของโรงเรียนในเชิงที่มีปฏิสัมพันธ์กับภาวะผู้นำของชุมชนหรือแหล่งผู้รู้ผู้ทรงภูมิปัญญาในชุมชน การศึกษาทรัพยากรของโรงเรียนในเชิงปฏิสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชุมชน เป็นต้น

2. การศึกษากระบวนการชุมชนและกระบวนการโรงเรียน - ชุมชน บนฐานความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสถานะพื้นฐานของชุมชนและโรงเรียนนี้ สิ่งสำคัญต่อมาที่ควรศึกษาคือ “**กระบวนการชุมชน**” เช่น ลักษณะการทำงานและแก้ปัญหาด้วยกันในชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้การศึกษากิจกรรมการชุมชนควรมีควบคู่ไปกับการศึกษา “**กระบวนการโรงเรียน-ชุมชน**” ซึ่งหมายถึงกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ที่เน้นลักษณะการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน อาทิ

- การนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานของโรงเรียน เช่น การจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับ นักเรียน การนำผู้รู้ในชุมชนมาช่วยสอน การจัดทำสื่อการเรียนการสอน การวางหลักสูตรท้องถิ่น การรับบริจาคหรือระดมทรัพยากรจากท้องถิ่นมาสนับสนุนการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น

- การที่โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพบปะ แลกเปลี่ยนเรียนรู้และแสวงหาของคนในชุมชน เช่น การพบปะกันตามสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนโดยมีครูหรือผู้บริหารเข้าไปมีส่วนร่วม การที่ครูหรือผู้บริหารเข้าร่วมมีบทบาทในการประชุมชาวบ้านหรือการประชุมผู้นำท้องถิ่นที่จัดขึ้นอย่างเป็นทางการ เป็นต้น

- การมีกิจกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เช่น การจัดให้มีวันสำคัญของชุมชน วันแข่งขันกีฬา งานทำบุญตามประเพณีต่าง ๆ ร่วมกัน เป็นต้น

เช่นกันที่การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการโรงเรียน - ชุมชนนี้ควรศึกษาในลักษณะที่อาจมองถึงความสัมพันธ์กับกระบวนการชุมชนเองด้วย เช่น การศึกษากิจกรรมที่โรงเรียนนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทำกิจกรรมของโรงเรียนหรือการที่โรงเรียนเข้าไปร่วมทำกิจกรรมของชุมชนในเชิงที่อาจมีปฏิสัมพันธ์หรือผลกระทบต่อกระบวนการการเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกันของคนในชุมชน เป็นต้น

3. พลังโรงเรียนที่ช่วยเสริมพลังชุมชน ท้ายที่สุดจากสถานะพื้นฐานและกระบวนการทำงานระหว่างโรงเรียนกับชุมชนดังที่กล่าวไป อาจนำไปสู่การแสดงผลของโรงเรียนเพื่อเสริมสร้างพลังและความเข้มแข็งของชุมชนในรูปลักษณะและกิจกรรมต่าง ๆ อาทิการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของ

โรงเรียนที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาและความต้องการของชุมชน การริเริ่มโครงการพัฒนาอาชีพเสริมของนักเรียนและผู้ปกครองร่วมกับชุมชนที่จะเสริมความเข้มแข็งในเชิงเศรษฐกิจ การริเริ่มกลุ่มออมทรัพย์ในโรงเรียนที่สัมพันธ์กับกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน การริเริ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและรักษาความสะอาดร่วมกับชุมชนเป็นต้น(ทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2541)

อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540) ได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็งซึ่งเป็นที่คาดหวังและต้องการคือ

1. ชุมชนที่มีสภาพรวมกันเป็นปึกแผ่นอย่างแน่นแฟ้น ในทางกายภาพหรือรูปธรรม คือ สมาชิกของชุมชนมีศักยภาพ มีการพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกันในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งของส่วนตัวและส่วนรวม ทั้งด้านอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การพัฒนาชุมชน การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ฯลฯ ในทางจิตวิญญาณ คือ สมาชิกของชุมชนมีค่านิยมความเชื่อต่อสิ่งสูงสุดอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และ รู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความรู้สึกผูกพันกับชุมชนและสมาชิกในชุมชน มีความรักใคร่สามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้ความช่วยเหลือแบ่งปันระหว่างกัน ฯลฯ

2. ชุมชนมีศักยภาพที่พึ่งพิงตนเองได้ในระดับที่สูง โดยมีทุน แรงงาน ทรัพยากร เพื่อการยังชีพพื้นฐานของครอบครัวตนเอง แม้จะมีการพึ่งพิงภายนอก ก็อยู่ในลักษณะที่ชุมชนมีอำนาจในการจัดการ การเลือกสรร การตัดสินใจ การมีส่วนร่วมสูง ไม่ว่าในด้านอาชีพ การศึกษา การกินอยู่ ประเพณี การรักษาพยาบาล ฯลฯ

3. ชุมชนที่สามารถควบคุมและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยอำนาจ ความรู้ และกลไกภายในของชุมชน กำหนดแนวทางของการแก้ไขปัญหา โดยอาศัยความร่วมมือภายในชุมชนเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ฯลฯ

4. ชุมชนที่พัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ สร้างภูมิปัญญาของตนเองในด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ การบริหารจัดการ การปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี ฯลฯ มีผลให้ชุมชนมีความรู้และความสามารถที่จะพัฒนาตนเอง และถ่ายทอดความรู้นั้นได้อย่างต่อเนื่อง

ลักษณะของความเข้มแข็งที่กล่าวมานี้ ถูกกำหนดด้วยปัจจัยหลายประการ ทั้งที่เป็นเรื่องของภายในชุมชนและที่เกี่ยวข้องกับภายนอกชุมชน

3. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทโรงเรียนกับการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น

รุ่ง แก้วแดง (2541) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยใช้คำกลาง ๆ ว่า ภูมิปัญญาไทย และให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรับแต่ง

พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

นิติ เอียวศรีวงศ์ (2539) ได้เสนอแนวคิดในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 4 อย่างคือ

1. ความรู้และระบบความรู้ ภูมิปัญญาไม่ใช่สิ่งที่คนแต่ละคนคิดแวบขึ้นมาในหัว ปัญญาในโลกแห่งความเป็นเมือง ก็คือคนที่ฉลาด คนที่คิดอะไรแวบออกได้สำเร็จ อันนี้เป็นภูมิปัญญาแบบสมัยใหม่ ไม่ใช่ภูมิปัญญาแบบชาวบ้าน เราต้องไปดูล่องค้ำความรู้และระบบความรู้ ระบบความรู้มีความสำคัญตรงที่ว่าสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้มีความสัมพันธ์กันไม่ใช่ดูจากความรู้เพียงอย่างเดียว แต่ดูที่ตัวระบบความรู้คือชาวบ้านหรือคนในท้องถิ่นนั้น ๆ เห็นว่า สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันอย่างไรและต้องรู้ว่าชาวบ้านเขาคิดเขาทำสิ่งต่าง ๆ ให้สัมพันธ์กันอย่างไรด้วย คือรู้ถึงระบบความรู้ด้วย

2. การส่งสมการกระจายความรู้ ความรู้หรือภูมิปัญญาของชาวบ้านไม่ได้เกิดจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เกิดจากการสั่งสม การกระจายความรู้และการเข้าถึงตัวความรู้ หรือการบริการความรู้นั้น ๆ ความรู้มันไม่ได้ลอยอยู่ เราจำเป็นจะต้องดูด้วยว่า คนมีความรู้แล้วคน ๆ นั้น เอาความรู้ไปใช้ไปบริการคนอื่นได้อย่างไร

3. การถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้ ภูมิปัญญาของชาวบ้านในท้องถิ่นไม่มีสถาบันที่จะถ่ายทอดการศึกษาให้เห็นอย่างชัด ๆ แต่เป็นกระบวนการถ่ายทอดที่ซับซ้อนถ้าจะให้เข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น เราก็ต้องเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนชั่วอายุหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง

4. การสร้างสรรค์และการปรับปรุง ภูมิปัญญาความรู้หรือระบบความรู้ของชาวบ้านนั้นไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่มีปรับเปลี่ยนตลอดมาโดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านนั่นเอง

นอกจากนี้ นิติ เอียวศรีวงศ์ ได้สรุปถึงการใช้อนุปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาไว้ดังนี้ ความเข้าใจในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรมีความสำคัญมาก โดยมีรูปธรรมหลายอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าความสำเร็จของการใช้อนุปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นความสำเร็จของการพัฒนาที่ยั่งยืนความเข้าใจในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเงื่อนไขสำคัญในการทำให้การพัฒนาประสบความสำเร็จในการพัฒนาให้สำเร็จผลและมีความสมดุลนั้น ทุกฝ่ายต้องมีโอกาสปรับตัวเอง คุณภาพชีวิต ความเป็นมนุษย์ให้ดีขึ้น ไม่ใช่เป็นเพียงแค่การรวบรวมสะสมตัวเลขรายได้ประชาชาติแต่อย่างเดียว การที่จะเป็นเช่นนี้ได้จำเป็นต้องผลักดันให้กลุ่มต่าง ๆ มีอำนาจใกล้เคียงกัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความรู้ที่จะจัดการสิ่งรอบตัวได้มีความรู้ที่จะไปต่อรองกับคนภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ถ้าเป็นภูมิความรู้แบบสมัยใหม่แต่เพียงอย่างเดียว คนในท้องถิ่นจะต้องพึ่งพาภายนอกตลอดไป คนในเมืองต้องพึ่งคนในเมืองอื่นที่ใหญ่กว่าตลอดไป จนกว่าเราจะทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาที่สมดุลได้เท่านั้นจะจึงจะสัมฤทธิ์ผล

พระธรรมปิฎก (ปอ.ปยุตฺโต) (อ้างถึงในรุ่ง แก้วแดง, 2541) ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของโรงเรียนต่อการจัดการศึกษาที่ถูกรวมอำนาจสู่ส่วนกลางจนเกิดปัญหากระทบต่อชุมชนว่า การศึกษาสมัยใหม่ได้แยกนักเรียนออกจากชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเอง เนื่องจากการเรียนการสอนทั้งหมดเป็นไปตามหลักสูตรจากส่วนกลาง ความแปลกแยกนี้มีลักษณะที่รุนแรงถึงกับทำให้นักเรียนบางคนถูกวิถีชีวิตของชุมชน ไม่ยอมรับ ไม่อยากศึกษา ไม่มีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมและท้องถิ่นของตน และไม่รู้จักรที่จะนำไปใช้ประโยชน์ นอกจากนี้ความแปลกแยกดังกล่าวยังทำให้เกิดช่องว่างระหว่างพ่อแม่กับลูก เกิดช่องว่างระหว่างคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่า ลูกไม่สืบสานอาชีพของพ่อแม่ คนรุ่นใหม่เข้ากับชุมชนเดิมไม่ได้ วัฒนธรรม ภูมิธรรม และภูมิปัญญาของท้องถิ่นจึงถูกละเลยทอดทิ้งจนค่อย ๆ สูญหายไป ไม่มีผู้สืบต่อ

จากการจัดการศึกษาระบบโรงเรียนที่ได้แยกออกจากครอบครัว ทำสถาบันครอบครัวอ่อนแอลงเช่นนี้ รุ่ง แก้วแดง (2541) ได้แสดงแนวคิดว่า ต้องให้ความสำคัญกับบทบาทการศึกษาของครอบครัวมากขึ้น การที่จะทำให้บทบาทเรื่องการศึกษาของครอบครัวประสบความสำเร็จจำเป็นจะต้องสร้างเครือข่ายระหว่างโรงเรียนกับครอบครัวให้มีบทบาทหน้าที่และศักยภาพทางการศึกษาที่เท่าเทียมกันเรื่องไหนที่โรงเรียนมีมากกว่าก็ต้องถ่ายทอดความรู้ให้ผู้ปกครองในทำนองเดียวกัน ถ้าผู้ปกครองมีมากกว่าก็จะถ่ายทอดกลับไปยังโรงเรียน เพื่อที่จะให้ครูเกิดการเรียนรู้ ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ ในอนาคตทั้งโรงเรียนและชุมชนก็จะเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั้งทางภายในชุมชนและภายนอกชุมชน เช่น สื่อมวลชนต่าง ๆ ที่ให้ความรู้ให้ประสบการณ์ตลอดเวลา

การจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนจึงต้องให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมเช่นการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวกับวิชาชีพนั้น **อภิชัย พันธเสน** (2539) ได้แสดงแนวคิดว่า ถ้าหากโรงเรียนไม่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับชุมชน โรงเรียนก็จะมีองค์ความรู้ยู่สองชุดที่มีลักษณะเป็นอิสระต่อกัน คือวิชาการ และวิชาชีพ โดยที่ทั้งสองชุดไม่มีความสัมพันธ์กันแต่อย่างใด ในทางปฏิบัติถ้าหากไม่นำชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ทางโรงเรียนจะจัดการสอนและลงมือปฏิบัติเกี่ยวกับวิชาชีพด้วยความยากลำบาก เพราะครูส่วนใหญ่ของโรงเรียนถูกสอนให้มีความรู้เฉพาะด้านวิชาการเป็นหลัก การที่จะลงมือไปสอนในเรื่องอาชีพด้วยตนเองมักจะไม่มีเวลาและประสบการณ์ในการจัดเฉพาะเรื่องอย่างเพียงพอผลที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่คือหลังจากดำเนินโครงการคู่ขนานในลักษณะดังกล่าวไปไม่นาน โรงเรียนมักจะประสบความล้มเหลวในเรื่องการจัดการสอนวิชาชีพและเลิกล้มความตั้งใจไปในที่สุด เพราะทำไม่ได้ผลในขณะเดียวกันเนื่องจากการสอนอาชีพไม่ใช่หน้าที่หลักของโรงเรียนจึงมีแนวโน้มที่จะเลิกสอนวิชาชีพเสีย

ถ้าหากโรงเรียนนำชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการสอนของโรงเรียนผลดีประการแรกคือภูมิปัญญาของชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนสำคัญในฐานะที่เป็นองค์ความรู้เพิ่มขึ้นให้แก่ระบบการศึกษาทั้งหมดของโรงเรียน ประการต่อมาโรงเรียนจะได้อาศัยประสบการณ์และความรู้

ต่างๆ จากชุมชนเข้ามาช่วยในเรื่องการจัดการศึกษาเกี่ยวกับอาชีพของโรงเรียนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ในขณะที่เดียวกัน ถ้าหากโรงเรียนจะทำให้การศึกษาในลักษณะที่กลมกลืนกับการประกอบอาชีพในท้องถิ่น ก็จะประยุกต์วิชาสามัญต่าง ๆ เข้ามาใช้กับกิจกรรม เพื่อการเพิ่มผลผลิตภาพของโรงเรียน ดังนั้นกิจกรรมเพื่อการเพิ่มผลผลิตภาพของโรงเรียนจะยังมีความสมบูรณ์ขึ้น เพราะได้มีการนำความรู้จากวิชาสามัญเข้ามาประยุกต์ใช้ร่วมกับภูมิปัญญาของชาวบ้าน จึงเป็นการสังเคราะห์ความรู้ใหม่ให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งจะทำให้ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ ครูและนักเรียนจะได้ความรู้และประโยชน์จากกิจกรรมเพื่อเพิ่มผลผลิตภาพชาวบ้านก็จะได้แง่คิดจากวิชาการเพิ่มขึ้น เพื่อปรับปรุงการประกอบอาชีพของตนให้มีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้นมีส่วนสำคัญในการเพิ่มปัจจัยนำเข้าปัญญาให้แก่ชุมชน ช่วยให้มีการยกระดับขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเองได้อีกระดับหนึ่ง

การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชาวบ้านในชุมชนเพื่อศึกษาพัฒนาองค์ความรู้และชุมชนนั้นย่อมเกิดการพบกันระหว่างวัฒนธรรมของโรงเรียน (วัฒนธรรมภายใน) กับวัฒนธรรมชาวบ้าน ซึ่งเรื่องนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้เสนอแนวคิดที่ นักพัฒนาจากภายนอกเมื่อลงไปทำงานกับชาวบ้าน ก็มีความหมายเท่ากับการพบกันทางวัฒนธรรม การพบกันระหว่าง 2 วัฒนธรรมนี้ ถ้าเป็นการพบกันอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน คือต่างฝ่ายต่างเคารพในวัฒนธรรมของกันและกัน (เป็นความสัมพันธ์ในแนวนอน) ย่อมจะเกิดความเข้าใจและเรียนรู้จากกันและกัน แต่ถ้าเป็นการพบกันในแนวตั้งคือมีฝ่ายใดถือว่าวัฒนธรรมของตัวเองสูงกว่า เหนือกว่า เกิดอาการดูแคลนวัฒนธรรมของผู้อื่น และเห็นว่าวัฒนธรรมของตนเองเท่านั้นที่เป็นมาตรฐานก็เท่ากับเป็นจุดเริ่มต้นที่ชักนำไปสู่การครอบงำทางวัฒนธรรม ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้าน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติวัฒนธรรม) จะต้องเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเสมอภาคเท่าเทียม

วิธีการที่จะอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมให้คงอยู่ในสังคมใด ๆ ได้คือ การให้การศึกษาคือเป็นกระบวนการสร้างสังคมประภค (การจัดเกล้าทางสังคม) สำหรับการศึกษาในระบบโรงเรียนจะบรรจุสาระที่ต้องถ่ายทอดลงในหลักสูตรเพราะเป็นเครื่องมืออันหนึ่งของสังคมที่จะใช้เป็นข้อกำหนดสำหรับการอบรมบุคคลต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความต้องการของสังคม (สังค อุทรานันท์ : 2532) แต่อย่างไรก็ตาม ตามหลักการของหลักสูตรที่สร้างขึ้นจำเป็นจะต้องมีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาและสนองความต้องการของสังคมที่ใช้หลักสูตรนั้น ๆ เพราะสังคมหรือชุมชนแต่ละแห่งนั้นมักจะมีสภาพปัญหาและความต้องการแตกต่างกัน หลักสูตรที่จะสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของ สังคมหรือชุมชนนั้นจะต้องเปิดโอกาสให้บุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรเพราะบุคคลในชุมชนจะเป็นผู้รู้จักชุมชนดีหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นโดยบุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมในการพิจารณาตัดสินใจในกระบวนการพัฒนาเรียกว่าหลักสูตรท้องถิ่นซึ่งสอดคล้องกับข้อค้น

พบในงานวิจัยเรื่องสภาพปัญหาและความต้องการของครูระดับมัธยมศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นตามหลักสูตรมัธยมศึกษาฉบับปรับปรุง 2523 (ดวงจันทร์ เดียววิไล 2537)

จากการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอน ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา (กรมวิชาการ : 2540) พบว่า ด้านการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่น ศิษยานิเทศก์มีการดำเนินงานในเรื่องนี้ค่อนข้างน้อย ด้านการนำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่น มาจัดการเรียนการสอน ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาร้อยละ 51.79 ให้ข้อมูลว่าสิ่งที่โรงเรียนดำเนินการคือ เชิญชาวบ้านหรือผู้รู้ที่อยู่ในท้องถิ่นมาเป็นวิทยากร สำหรับปัญหา อุปสรรคของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน คือ ขาดการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ และงบประมาณ ครูผู้สอนมีความเข้าใจในการนำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนค่อนข้างน้อย ซึ่งข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของอังกุล สมคะเนย์ (2535 อ้างในกรมวิชาการ 2540.) ที่พบว่าการศึกษาโรงเรียนไม่นำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน เนื่องจากเหตุหนึ่งคือ ในด้านครูผู้สอนครูมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านค่อนข้างน้อย และไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

บทที่ 2

เศรษฐกิจบนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นข้าว

ในประวัติศาสตร์ชุมชนตำบลเมืองมายผู้คนดำรงชีวิตโดยอาศัยทรัพยากรจากป่าที่โอบล้อมชุมชนอยู่โดยรอบเป็นแหล่งอาหารและที่ทำกินสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำเกษตรในพื้นที่จำกัดและการไปสานกล่องข้าวที่อาศัยไม้ไผ่จากป่ารอบ ๆ ชุมชนเป็นวัตถุดิบ ยังคงปรากฏอยู่ในวิถีชุมชนกล่องข้าว

วิถีชุมชนกล่องข้าว

“...บ้านข้าบ้านไม้ บ้านไปบ้านสาน บ้านข้าไม้ฆาง บ้านสานกล่องข้าว บ้านข้าบ้านแพะ บ้านเลี้ยงบ้านผง บ่าเหมือนบ้านปง ปลุกหยังกะฮ้วน...” เป็นบทกวีจ้อยที่ผู้สูงอายุบ้านไผ่แพะขับขานให้ลูกหลานได้รับรู้เรื่องราวในอดีตอีกบทหนึ่งว่าวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนผูกพันกับงานไปสานกล่องข้าวมาโดยตลอดจนถึงทุกวันนี้งานไปสานกล่องข้าวก็ยังคงอยู่ในวงจรการดำรงชีวิตของผู้คนกลุ่มหนึ่งในตำบลเมืองมาย ถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงกลุ่มเล็ก ๆ แต่ก็กลุ่มผู้สืบทอดอดีตให้คงอยู่คู่กับชุมชนตำบลเมืองมาย จากการศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1 พบว่าวิถีชีวิตชุมชนกล่องข้าวมีพัฒนาการตามยุคสมัยเป็น 5 ยุค คือ

ยุคเดินเท้า - ล่องแพ เริ่มตั้งแต่ชุมชนดั้งเดิมจนถึง พ.ศ. 2500 ชุมชนมีความยากลำบากในการดำเนินชีวิต เพราะเป็นชุมชนที่อยู่ในป่า มีภูเขาโอบล้อมอยู่โดยรอบ การติดต่อกับสังคมภายนอกมีความลำบากต้องอาศัยเส้นทางเดินเท้าลัดเลาะไปตามไหล่เขา ลำห้วย เพื่อติดต่อกับตัวอำเภอแจ้ห่ม และต้องอาศัยลำน้ำแม่คำออกสู่แม่น้ำวัง แล้วล่องแพ เพื่อติดต่อกับตัวเมืองลำปาง สภาพป่าโดยรอบชุมชนเป็นป่าอุดมสมบูรณ์มีไม้ไผ่หลายชนิดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ชาวบ้านจึงได้เรียกขานชุมชนของตนว่า “บ้านไผ่” แหล่งอาหารและปัจจัยในการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของผู้คนในยุคนี้จึงอาศัยจากป่าและปลูกข้าวทำนาเป็นอาชีพหลักเหมือนชุมชนทั่วไปของประเทศไทย เพียงแต่แหล่งปลูกข้าวของชุมชนแห่งนี้มีพื้นที่จำกัด อาศัยพื้นที่ราบแคบ ๆ ระหว่างเชิงเขาริมแม่น้ำคำเป็นนาข้าวและต้องอาศัยพื้นที่ลาดเชิงเขาเป็นไร่ข้าว แต่ผลการผลิตจากการทำนาข้าวและปลูกข้าวไร่ ไม่เคยเพียงพอบริโภคได้ตลอดทั้งปีเลย บางครอบครัวจะพอบริโภคได้เพียง 8-9 เดือน แต่บางครอบครัวบริโภคได้เพียง 6 เดือนข้าวก็หมดอยู่แล้วดังนั้นในช่วงต่อระหว่างฤดูแล้งกับฤดูทำนาและช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าวจึงเป็นช่วงที่ชาวบ้านประสบปัญหาขาดแคลนข้าว ช่วงที่ขาดข้าวรุนแรงที่สุด คือเดือนตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าวแทบทุกครอบครัวไม่มีข้าวบริโภคต้องแก้ปัญหาด้วยการสานกล่องข้าวแล้วหาไปแลกข้าวสารที่แจ้

หม้อโดยกลองข้าว 1 กลองแลกข้าวสารได้ 1 ลิตร ดังนั้นเมื่อเสร็จสิ้นฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว คนในชุมชนแห่งนี้จะลงมือสานกลองข้าวเตรียมไว้รับฤดูกลาขาคแล่นข้าวจะมาเยือน

ยุคทางรถลากไม้ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2501-2510 เป็นยุคที่มีนายทุนในจังหวัดลำปางเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้รอบชุมชนตำบลเมืองมาย พื้นที่รอบ ๆ ชุมชนตำบลเมืองมายมีทางรถลากไม้แต่คนในตำบลเมืองมายก็ยังเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอกลำบากเหมือนยุคเดินเท้า-ล่องแพ เพราะว่าทางรถลากไม้ไม่ได้ตัดเข้าชุมชนหมู่บ้านแต่ตัดเข้าสู่ป่า ซึ่งอยู่ห่างไกลหมู่บ้าน คนในชุมชนยังผลิตกลองข้าวกันอยู่ทุกครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงใกล้เทศกาล ต่าง ๆ จะผลิตกันมาก เช่น เทศกาล “ทานก้วยสลาก” “ยี่เป็ง” “ตั้งธรรมหลวง” จนถึง “ปีใหม่ (สงกรานต์)” เมื่อสานกลองข้าวได้มากพอแล้วบางคนก็หาบไปแลกข้าวสารที่แจ่ม บางคนก็แลกข้าวสารกับพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านซึ่งไม่ต่างจากยุคเดินเท้า-ล่องแพมากนัก

พอลถึง ยุคสร้างเขื่อน - สร้างทางสู่หมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2511-2529 ยุคนี้ชุมชนตำบลเมืองมายได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนกิ่วลม เส้นทางติดต่อกับชุมชนภายนอก ทางแม่น้ำวังออกสู่ทางรถยนต์ที่สับห้วยหลวงถูกตัดขาดทำให้ต้องสร้างทางจากบ้านสบมายเข้าสู่หมู่บ้านไผ่ปง ทางสายนี้จึงเป็นเส้นทางติดต่อกับชุมชนภายนอกสายแรกที่รถยนต์สามารถเข้าออกหมู่บ้านได้ ยุคนี้คนในตำบลเมืองมายยังคงผลิตกลองข้าวขายกันทุกครอบครัว คนในหมู่บ้านเป็นพ่อค้าคนกลาง รับซื้อกลองข้าวไปขายในเมืองลำปางและจังหวัดใกล้เคียงกันมากขึ้น โดยใช้รถปิกอัพบรรทุกกลองข้าวไปขายข้างอรัญญิตโดยสารบ้าง แต่ในปลายยุคนี้ราว พ.ศ. 2528-2529 คนในชุมชนเริ่มผลิตกลองข้าวกันน้อยลง เพราะว่าสามารถหารายได้จากการปลูกหอม ปลูกกระเทียม และขายของป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนในชุมชนเริ่มเกิดกระแสสร้างบ้านไม้สักไว้ขายให้แก่ภายนอก จึงทำให้คนประกอบอาชีพสานกลองข้าวค่อยๆ น้อยลง

ยุคทางรถขาว-รถแดง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2530-2536 ยุคนี้มีขบวนการนายทุนเข้ามาลักลอบตัดไม้สักในป่ารอบ ๆ ชุมชน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มรถขาวและกลุ่มรถแดง “รถขาว” และ “รถแดง” คือรถปิกอัพสีขาว รถปิกอัพสีแดงสำหรับใช้ขนไม้เถื่อน ดังนั้นในป่าจึงมีทางลัดสำหรับรถขาว-รถแดงเหล่านี้ เพื่อใช้เป็นเส้นทางหลบเลี่ยงเจ้าหน้าที่ป่าไม้และขนไม้เถื่อน สู่ “ตลาดไม้เถื่อน” ยุคนี้นับเป็นยุค “กลองข้าวเสื่อมความนิยม” การผลิตกลองข้าวในชุมชนถึงจุด “ตกต่ำที่สุด” คนในชุมชนเลิกทำกลองข้าวแล้วหันไปรับจ้างนายทุนไม้เถื่อน เพราะว่าได้รับเงินค่าจ้างสูงกว่าการทำกลองข้าวขาย จึงอาจกล่าวได้ว่ายุคทางรถขาว-รถแดงเป็นยุคที่คนในชุมชน “ละทิ้งอาชีพสานกลองข้าว” จนทำให้กระบวนการผลิตกลองข้าวของชุมชนสูญุดต่ำสุด

ยุคทางโยธา-ทางหลวง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2537-ปัจจุบัน ยุคนี้เส้นทางติดต่อกันระหว่างหมู่บ้านในตำบลเมืองมายมีความสะดวกขึ้นเพราะกรมโยธาธิการได้สร้างถนนดินลูกรังเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้าน

บ้านไผ่กับบ้านนางาม นอกจากนี้กรมทางหลวงกำลังสร้างถนนลาดยางหมายเลข 1335 ระหว่างบ้านเลง-แจ้ห่ม ผ่านบ้านไผ่กับบ้านไผ่พะ เส้นทางนี้ทำให้การคมนาคมระหว่างตำบลเมืองมายกับอำเภอแจ้ห่มและตำบลเมืองมายกับตัวเมืองลำปางมีความสะดวกขึ้น ทำให้สภาพความเป็นชุมชนกันดารห่างไกลเส้นทางคมนาคมหมดไป

ทุกวันนี้งานไปสานกลองข้าวก็ยังคงอยู่ในวงจรการดำรงชีวิตของผู้คนกลุ่มหนึ่งในตำบลเมืองมาย ถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงกลุ่มเล็ก ๆ แต่ก็ยังเป็นกลุ่มผู้สืบทอดดีทำให้คงอยู่กับชุมชนตำบลเมืองมาย กลุ่มผู้สืบทอดงานไปสานกลองข้าวเหล่านี้ยังคงอาศัยงานไปสานกลองข้าวไว้เลี้ยงชีพ แต่วิถีการดำเนินชีวิตของพวกเขาเหล่านี้ก็ไม่ได้แตกต่างจากผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนเลย เพราะวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ยังดำรงชีวิตด้วยการทำการเกษตรตามฤดูกาล ที่อาศัยแรงงานและพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ดังนั้นวงจรการดำรงชีวิตของคนส่วนใหญ่จึงหมุนเวียนไปตามฤดูกาล หากเริ่มนับจาก “ปีใหม่เมือง” (สงกรานต์) แล้ววงจรการดำรงชีวิตก็จะหมุนไปตามช่วงเวลาของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับการทำมาหากินเลี้ยงปากเลี้ยงท้องเป็นลำดับดังนี้คือ

พอถึง “เดือนเจ็ดเหนือ” (เมษายน) เป็นช่วงเวลาหยุดพักผ่อนฉลองปีใหม่ (สงกรานต์) เพื่อเตรียมตัวต่อสู้กับความเหน็ดเหนื่อยเมื่อสิ้นปีในการใช้แรงงานทำมาหากินในปีใหม่อีกปีหนึ่ง งานแรกของปีคือการ “ฮิบไฮ” เป็นงานถางไร่เผาไร่ เพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกข้าวไร่และถั่วลิสงตามไหล่เขาเชิงคด

“เดือนแปดเดือนเก้าเหนือ” (พฤษภาคม – มิถุนายน) มาถึงก็เริ่มลงมือ “เอาหญ้า – บกดิน” (ดายหญ้า – ขุดสับดิน) เพื่อเตรียมดินแล้วจึง “บกไฮไฮั่ว – ไฮั่วข้าว” ขุดสับดินในไร่หยอดเมล็ดถั่วลิสงและข้าวไร่ให้แล้วเสร็จก่อนจะถึงฤดูทำนาในพื้นที่ราบ

ประมาณ “เดือนสิบเหนือ” (กรกฎาคม) การไถั่ว – ไส่ข้าวไร่ ตามบนคดก็แล้วเสร็จทุกคนก็เริ่ม “ลงนา” หวานกล้า ไถนา เตรียมทำนาปลูกข้าวในที่นา ซึ่งเป็นพื้นที่ราบแคบ ๆ ริมลำห้วยระหว่างภูเขา

ประมาณ “เดือนสิบเอ็ดสิบสองเหนือ” (สิงหาคม – กันยายน) ถั่วลิสงที่ปลูกไว้ในไร่บนคดก็ถึงอายุพอที่ชาวบ้านจะ “หลกั่ว – ล่อนั่ว” (ถอน – เก็บผลผลิตถั่วลิสง) หลังจากเก็บผลผลิตถั่วลิสงในไร่เสร็จแล้วบางคนก็ “ไฮั่ว” ปลูกถั่วลิสงรุ่นที่ 2 ต่อทันที

พอเข้า “เดือนเกียง เดือนยี่เหนือ” (ตุลาคม – พฤศจิกายน) ข้าวไร่ที่ปลูกไว้ในบนคดก็ได้เวลาเก็บเกี่ยว คนที่ปลูกข้าวไร่ก็ลงมือเกี่ยวข้าวไร่ นวดข้าว ขนข้าวใส่ยุ้ง ในช่วงเดือนสิบสองเหนือถึงเดือนเกียงเหนือนี้ เป็นช่วงเทศกาลประเพณีทานก้วยสลาก แต่ละหมู่บ้านจะจัดงานทำบุญกันทุกปี ถ้าปีนั้นผลผลิตการเกษตรไม่เกิดความเสียหาย และในปัจจุบันชาวบ้านตำบลเมืองมายนิยมใช้กลองข้าวเป็นภาชนะบรรจุเครื่องไทยทานแทนก้วย (ภาชนะจักสานคล้ายชะลอม) สำหรับถวายทานในประเพณี

รูปภาพที่ 1-2 บ้านข้าบ้านไม้ บ้านโป่บ้านสาน บ้านป่าไม้ซาง บ้านสานกล่องข้าว

ทานกล้วยสลากกันอย่างแพร่หลาย หลายครอบครัวที่เลิกไปสานกล่องข้าวขายก็ถือโอกาสนี้ไปสานกล่องข้าวเพื่อนำไปถวายทานกล้วยสลาก โดยใช้ฝีมือของตัวเองแทนการซื้อจากเพื่อนบ้านหรือพ่อค้า

ประมาณ “เดือนสามเหนือ” (ธันวาคม) ถั่วลิสงรุ่นที่ 2 ที่ปลูกไว้ในไร่บนดอยก็แก่พอจะเก็บผลผลิตได้ คนที่ปลูกถั่วลิสงรุ่นที่ 2 ก็รีบ “หลกถั่ว – ล่อนถั่ว” ก่อนที่ถั่วจะงอกจนเสียหาย ขณะเดียวกันข้าวในนาพื้นราบก็สุกถึงเวลาเกี่ยวข้าวพอดี ผู้ที่ทำงานก็เริ่มพากันเกี่ยวข้าว นวดข้าว เก็บข้าวขึ้นยุ้ง

พอถึง “เดือนสี่เหนือ” (มกราคม) เสร็จจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วชาวบ้านก็ทำบุญ “ทานข้าวใหม่” ตามประเพณี ขณะเดียวกันคนที่นาที่เริ่มลงมือเตรียมดิน – เตรียมพันธุ์หอม เพื่อ “ปลูกหอม ปลูกกระเทียม” บางคนก็เตรียมดิน – เตรียมพันธุ์ถั่วลิสงเพื่อ “ปลูกถั่วลิสง” ในที่นาต่อไป หลังจากนั้นก็รอจนกระทั่งถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตหอมและถั่ว แล้วก็เตรียมเข้าสู่ “ปีใหม่” (สงกรานต์) อีกรอบหนึ่ง

นอกจากจะดำเนินชีวิตหาเลี้ยงชีพตามวงจรแห่งฤดูกาลดังกล่าวข้างต้นแล้ว กลุ่มผู้ไปสานกล่องข้าวยังใช้เวลาว่างจากการทำการเกษตรเข้าป่าตัดไม้ซางมาจักตอก หลีบตอก สานกล่องข้าวขายเป็นรายได้จุนเจือครอบครัวอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงรอเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรระหว่างเดือนมกราคมถึงเมษายน จะมีเวลาสานกล่องข้าวมากกว่าช่วงอื่น ๆ

การดำเนินวิถีชีวิตของกลุ่มผู้มีอาชีพสานกล่องข้าวในตำบลเมืองมายจึงวนเวียนอยู่ระหว่างการทำไร่ทำนา และไปสานกล่องข้าว ทุกอย่างเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตที่หมุนเวียนไปตามฤดูกาล และเป็นความ “พออยู่ – พอกิน” ถ้าหากไม่เจ็บไข้ได้ป่วยแล้วไม่มีช่วงใดที่ใครจะว่างงานอยู่กับบ้านเฉย ๆ “...บ่มีว่างเลย ไล่ข้าวไร่ ไล่ถั่วดินบนไร่ แล้วกะมาปลูกข้าว เกี่ยวข้าว แล้วกะไล่หอม ไล่ถั่วดินในนาแหลม เป็นจะนี่ตลอดปี บ่ามีว่าง หมูไปกล่องข้าวกะไปตลอดปีเหมือนกัน แม้วันยะการ แม่คีนไปกล่องข้าว แล้วไยไยแล้วนากะไปกล่องข้าว...” (สมพร จำเดิม, มิถุนายน 2543) (ไม่มีว่างเลย เสร็จจากปลูกข้าวไร่ ปลูกถั่วลิสงในไร่แล้วก็มาปลูกข้าวนา เกี่ยวข้าวนาเสร็จก็ปลูกหอมปลูกถั่วลิสงอีกเป็นอย่างนี้ตลอดปี ไม่มีว่าง พวกสานกล่องข้าวก็สานตลอดปี กลางวันทำงาน กลางคืนสานกล่องข้าว เสร็จจากไร่จากนาก็สาน กล่องข้าว : ผู้วิจัย) ดังนั้นกลุ่มอาชีพสานกล่องข้าวจึงยังดำรงวิถีชีวิตแบบเดิมไว้ค่อนข้างมาก และมีการฝึกฝนถ่ายทอดทักษะฝีมือความสามารถในด้านจักสานกันภายในครอบครัว

รูปภาพที่ 3-4 กลับจากไร่ จากป่าได้ไม้ซางมาทำตอกสานกล่องข้าวคนละมัด คนละแบก

การซื้อขายกล่องข้าวที่ผ่านมา

กล่องข้าวเป็นผลผลิตเพื่อใช้สอยในครัวเรือนแล้วพัฒนามาเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนและซื้อขาย การซื้อขายกล่องข้าวตำบลเมืองมายได้พัฒนาและปรับเปลี่ยนไปทั้งในส่วนของผู้ผลิต พ่อค้าคนกลาง ผู้ซื้อ ซึ่งเป็นการพัฒนาไปตามสภาพความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ที่ผ่านมาแหล่งรับซื้อกล่องข้าวแหล่งใหญ่ที่ชาวบ้านในชุมชนพึงพิงเป็นหลักคือ “พ่อค้าคนกลาง” พ่อค้าคนกลางที่รับซื้อกล่องข้าวในตำบลเมืองมายที่ผ่านมา มี 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรก เป็นคนภายในหมู่บ้าน จะพบว่ามีพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านจำนวน 1-2 คน ชาวบ้านมักเรียกพ่อค้ากลุ่มนี้ว่า “คนเก็บ” คือจะเก็บรวบรวมกล่องข้าวจากเพื่อนบ้านไว้รอส่งขายต่อ โดยมากแล้วเมื่อชาวบ้านสานกล่องข้าวได้กล่องสองกล่องก็จะนำมาขายให้ “คนเก็บ” เพราะต้องการเงินสด ต้องการเงินไว้ใช้จ่ายในแต่ละวัน เมื่อ “คนเก็บ” รับซื้อกล่องข้าวจากชาวบ้านจนได้ปริมาณมากพอแล้วก็จะนำไปขายส่งต่อให้แหล่งรับซื้อโดยเฉลี่ยสองเดือนต่อครั้ง หรือขายให้พ่อค้าคนกลางจากภายนอกหมู่บ้านที่เข้ามารับซื้อต่อ ส่วนกลุ่มที่สองเป็นคนภายนอกหมู่บ้าน พ่อค้าคนกลางที่เป็นคนนอกหมู่บ้านมักได้แก่ พ่อค้าขายของเร่บ้าง พ่อค้าขายส่งกล่องข้าวบ้าง และครูในพื้นที่บ้าง พ่อค้าขายของเราคนนอกหมู่บ้านจะนำสินค้าประเภทของชำบรรทุการถปิกอัพเร่ขายในหมู่บ้าน ตอนขากลับก็จะรับซื้อกล่องข้าวออกไปขายด้วย สำหรับพ่อค้าขายส่งกล่องข้าวนั้นเป็นคนนอกหมู่บ้านที่ต้องการมารับซื้อกล่องข้าวครั้งละมาก ๆ เพื่อนำไปขายต่อ ส่วนครูในพื้นที่มีไม่มากนัก แต่ก็รับซื้อจากชาวบ้านไปขายต่อในแหล่งใกล้เคียง

การซื้อขายกล่องข้าวในหมู่บ้านนั้นพ่อค้าคนกลางเป็นคนกำหนดราคา โดยอาศัยความได้เปรียบที่คนสานกล่องข้าวส่วนใหญ่หาเช้ากินค่ำต้องการรายได้เป็นเงินสด จึงกำหนดราคารับซื้อกล่องข้าวในราคาที่ไม่แน่นอน คือจะรับซื้อตั้งแต่ราคากล่องละ 8 บาท ถึง 12 บาท ในบางครั้งคนสานกล่องข้าวก็ขอร้องให้ช่วยรับซื้อ พอสานกล่องข้าวได้ไม่กี่ใบก็รีบนำมาขาย พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านซึ่งมีฐานะดีกว่าก็ช่วยรับซื้อไว้ในราคาตามที่พ่อค้ากำหนด และระวังเรื่องราคา พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านต่างเกรงใจกัน ไม่ต้องการแข่งขันกัน แต่ละคนมีกำลังรับซื้อค่อนข้างจำกัด จึงรับซื้อในราคาเท่ากัน พ่อค้าคนกลางคนหนึ่งบอกว่า “...พ่อค้าคนเก็บคนซื้อในหมู่บ้านมันเป็นคนรู้จักกันหมด จำเป็นต้องรับซื้อราคาเท่ากัน เพราะเกรงใจกัน บ้าต้องการแข่งกัน ถ้าหากใครหื้อราคาดี ซื้อราคาสูงชาวบ้านก็จะพากันเอากล่องข้าวมาขายหื้อคนนั้น คนนั้นก็จะรับซื้อบ้าไหว เงินทุนมีน้อย...” พ่อค้าคนกลางคนเดียวกันนี้ยังได้บอกถึงปัจจัยที่พ่อค้าคนกลางต่างถิ่นสามารถรับซื้อกล่องข้าวในราคาสูงกว่านั้นเป็นเพราะว่า “...พ่อค้าคนกลางต่างถิ่นเข้ามาซื้อกล่องข้าวในหมู่บ้านและหื้อราคาดี ราคาแพงสูงกว่าหมู่บ้านนี้ เป็นเพราะว่าเขามีแหล่งรับซื้อแน่นอน เขารู้ว่าซื้อราคาเท่านี้ไปขายแล้วได้กำไรแน่นอนเท่านั้นเท่านี้ เขาก็ซื้อแพงได้แม่นก่อ อย่างพ่อค้าในบ้านเฮานี้มันต้องเอาใส่รถไปเร่ขาย ค่อยเอา

รูปภาพที่ 5-6 การซื้อขายกล่องข้าวในหมู่บ้าน

กำไรที่น้อย บวกกำไรไปตามระยะทาง อย่างซื้อจากชาวบ้าน 10 บาท ไปถึงเจ้าหม่นขาย 12 บาท ไปถึงวังเหนือขาย 25-30 บาท ไปถึงเชียงรายขาย 40-45 บาท มันเป็นอย่างนี้...” กรณีพ่อค้าคนกลางที่เป็นคนภายนอกหมู่บ้านนั้น เมื่อเข้ามารับซื้อกลองข้าวในหมู่บ้านแต่ละครั้ง ก็ต้องการให้ได้กลองข้าวจำนวนมากเพื่อให้คุ้มค่าน้ำมันรถ คุ้มกับเวลาที่เสียไป แต่มักจะได้กลองข้าวจำนวนน้อยกว่าที่ต้องการ เพราะคนสานกลองข้าวส่วนใหญ่ไม่นิยมเก็บตุนไว้แต่จะรีบนำไปขายกับพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านมากกว่า ดังนั้นพ่อค้าคนกลางภายนอกหมู่บ้านจึงพยายามตั้งราคาซื้อสูงกว่าพ่อค้าในหมู่บ้าน เพื่อให้ได้กลองข้าวมากพอตามที่ต้องการ

การแพร่กระจายของกลองข้าวตำบลเมืองมายค่อนข้างอยู่ในวงแคบ เป็นธุรกิจแบบชาวบ้านที่มักใช้วิธีฝากขาย เร่ขาย ในแถบใกล้เคียง ซึ่งพบว่าพ่อค้าคนกลางบ้านนาใหม่จะนิยมนำไปเร่ขายส่งในเขตอำเภอเมืองปาน อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง พ่อค้าคนกลางบ้านนางามนิยมนำไปเร่ขายส่งในแถบบ้านตะ บ้านจ้อย อำเภอเมือง และในตัวเมืองลำปาง พ่อค้าคนกลางบ้านไผ่pongนิยมนำขายส่งในตัวเมืองลำปาง ส่วนพ่อค้าคนกลางบ้านไผ่พะจะนิยมนำเร่ขายส่งในตัวเมืองลำปาง และในต่างจังหวัดคือ พะเยา เชียงราย เชียงใหม่ ส่วนพ่อค้าคนกลางนอกหมู่บ้านนั้นมีจำนวนน้อย มักนำขายส่งในจังหวัดลำปางและใกล้เคียง หรือต่างจังหวัดอื่น ๆ

ผู้ผลิตกลองข้าวในตำบลเมืองมายแม้รู้ว่าการขายกลองข้าวทุกวันนี้ขายสร้างรายได้ไม่สูงนักที่ผ่านมามีพ่อใจผลิตออกมาตลอดเพราะยังเป็นช่องทางหนึ่งที่จะช่วยเพิ่มรายได้ให้ครอบครัวและสามารถขายได้เงินสด โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนเฒ่าคนแก่และคนที่ต้องหาเช้ากินค่ำ ยังพอใจกับการขายกลองข้าวให้พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านหรือต่างหมู่บ้านในราคาที่พ่อค้าเป็นผู้กำหนด คือกลองข้าวขาวราคากล่องละ 8 บาท กลองข้าวลายกลองละ 10 บาท ซึ่งเป็นราคาซื้อขายมานานหลายปีและราคาก่อนข้างต่ำ แต่เนื่องจากไม่รู้จะไปขายที่ไหนและเห็นว่าไม่ได้ขาดทุนอะไร เพราะลงทุนเพียงค่าหวาย ค่าสีย้อม ซึ่งยังมีกำไรอยู่ จึงยอมขายตามราคาที่พ่อค้าคนกลางตั้งให้

การซื้อขายกลองข้าวในวันนี้...เมื่อมีกลุ่มรับซื้อ

ความเปลี่ยนแปลงของการซื้อขายกลองข้าวในชุมชนเริ่มเกิดขึ้นเมื่อผู้มีอาชีพไปสานกลองข้าวจากบ้านไผ่พะ บ้านไผ่pong บ้านนางาม ก่อตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกลองข้าวขึ้นแล้ว ทดลองรับซื้อกลองข้าวจากสมาชิกมาขายต่อ จากการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของกลุ่มอาชีพไปสานกลองข้าว ประเด็นสำคัญที่ยกขึ้นมาพิจารณาหาทางพัฒนาแก้ไขมี 2 ประเด็น คือ การหาทางยกระดับราคากลองข้าวให้สูงขึ้น และการหาทางพัฒนาฝีมือกลองข้าวของสมาชิกให้เป็นที่ต้องการของผู้รับซื้อ

ในประเด็นแรกนั้นผู้สานกลองข้าวกลุ่มหนึ่งที่เริ่มคิดหาราคาดันทุนการผลิต โดยคิดถึงเวลาที่ใช้ในการสานกลองข้าว คิดถึงราคาหวาย ราคาสีย้อมตก และความยากง่ายของกลองข้าวที่ผลิตแล้ว

พบว่ารายได้จากการขายกลองข้าวนั้นไม่คุ้มค่ากับเวลาและแรงงานที่เสียไป เพราะจากการทดลองของกลุ่มนางบุญ บุญยืน นางสมพร จำเดิม นางจันทร์ หมอยา และนายเอือน อาษา พบว่ากลองข้าว 1 กลองใช้เวลาผลิต 2 วัน หากขายกลองละ 10 บาท ตามที่พ่อค้ารับซื้อนั้นจะได้รายได้เพียงวันละ 5 บาทเท่านั้น ดังนั้นกลุ่มนี้เริ่มต่อรองกับพ่อค้าคนกลางจากราคากลองละ 10 บาท เป็น 15 บาท สำหรับ - กลองข้าวขาว และต่อรองราคาจาก กลองละ 12 บาท เป็น 20 บาท สำหรับกลองข้าวลาย ในอัตรานี้สามารถใช้ได้กับพ่อค้าคนกลางต่างกัน ส่วนพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านยังไม่รับซื้อในราคานี้ เพราะพ่อค้ากลุ่มนี้มีแหล่งส่งจำกัด ส่วนกลองข้าวน้อย (ขนาดเล็ก) สำหรับเป็นของที่ระลึกตั้งราคาขายกลองละ 20 บาท เพราะसानยากกว่าขนาดปกติ ซึ่งราคานี้สามารถต่อรองกับพ่อค้าคนกลางทั้งในหมู่บ้านและต่างถิ่นเพราะกลองข้าวขนาดนี้เป็นที่นิยมของผู้ซื้อมาก จนกระทั่งเมื่อเกิดกลุ่มอาชีพกลองข้าวขึ้นมา กลุ่มจึงพยายามรับซื้อในราคาที่สูงกว่าพ่อค้าคนกลาง ซึ่งวันนี้กลุ่มรับซื้อกลองข้าวจากสมาชิกในอัตรากลองข้าวขาวกลองละ 12-20 บาท กลองข้าวลายกลองละ 15-20 บาท เมื่อขายได้กำไรก็นำมาจัดสรรเฉลี่ยคืนกำไรให้สมาชิกและผู้ผลิตที่ขายเข้ากลุ่มในตอนสิ้นปี

จนถึงวันนี้พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านได้เปลี่ยนจากผู้รับซื้อมาเป็นสมาชิกกลุ่ม และเป็นผู้รับกลองข้าวจากกลุ่มไปขาย ทำให้กลุ่มกลายเป็นผู้รับซื้อหรือคนเก็บรายใหญ่ของหมู่บ้าน “บ่าเดี๋ยวนี้อพอหนานปัน บ่าซื้อแข่งกับกลุ่มละหนา เป็นมาเป็นคนรับของกลุ่มไปขายแล้ว ถึงวันนี้เขาเอามาขายหื้อกลุ่มกันตั้งบ้าน จนพอบ่ามีเงินทุนรับซื้อละหนา มากันหมดทั้งที่เป็นสมาชิกกับหมู่ที่บ่าใช้สมาชิกมาขาย พ่อค้าคนกลางเขาก็พอใจมารับซื้อจากกลุ่มที่เดียว ถึงเวลาเก็บกลองข้าวได้นักแล้วเขาก็โทรศัพท์ไปบอกหื้อเขาเข้ามาซื้อไป” (ปราณี ลาภเกิด, เมษายน 2545)

ดังนั้นการซื้อขายกลองข้าวของชุมชนในวันนี้กลุ่มอาชีพไปสานกลองข้าวได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งรับซื้อรายใหญ่ มีการปันผลกำไรเฉลี่ยคืนกำไรให้สมาชิกตามข้อตกลง และกลุ่มได้มีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงพัฒนาฝีมือและพัฒนาผลิตภัณฑ์อื่นให้เป็นที่ถูกใจผู้ซื้อและรักษาราคาซื้อขายให้เป็นธรรมแก่สมาชิก ซึ่งเป็นผู้ผลิตกลุ่มใหญ่

ในประเด็นที่สอง ในกลุ่มอาชีพสานกลองข้าวยอมรับว่าผู้ที่สามารถขายกลองข้าวได้ตลอดและมีคนมาสั่งซื้อเป็นระยะ ๆ นั้น เป็นเพราะคนกลุ่มนั้นมีฝีมือในการสานกลองข้าว สามารถสานกลองข้าวได้สวยงามประณีต พ่อค้าต่างจะจงเลือกซื้อกลองข้าวของคนที่มีฝีมือดีประณีตสวยงามเท่านั้น และสั่งซื้อเป็นประจำ แต่ก็มักติดปัญหาที่ไม่สามารถผลิตให้ได้จำนวนตามที่ต้องการได้ เพราะต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ไปทำไร่ จะมีเวลาสานก็เฉพาะตอนกลางคืน

เมื่อมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในกลุ่มอาชีพสานกลองข้าว ประเด็นหนึ่งที่สมาชิกในกลุ่มได้เสนอขึ้นมาก็คือ ทำอย่างไรจึงสามารถขายกลองข้าวได้เหมือนคนอื่น ๆ และที่สุดก็มีข้อสรุปว่า

ต้องพัฒนาฝีมือและรูปแบบการสานกลองข้าว เพราะทุกคนยอมรับว่าผู้ที่ขายกลองข้าวได้นั้นเนื่องจากมีฝีมือในการสานกลองข้าว ถูกใจพ่อค้าคนกลางและคนซื้อทั่วไป

กลุ่มอาชีพสานกลองข้าวในตำบลเมืองมายมีโอกาสดูแลเรียนรู้การขายจากพ่อค้าคนกลางต่างถิ่นบ้าง จากการไปออกร้านสาธิตจำหน่ายบ้าง ได้พบความต้องการของผู้ซื้อหลายกลุ่ม เช่นบางกลุ่มไม่ได้ซื้อกลองข้าวใส่ข้าวเหนียว แต่ซื้อไว้เพื่อโชว์บ้าง เพื่อเป็นของที่ระลึกบ้าง เพื่อใช้ประดับตกแต่งบ้าง ดังนั้นชาวบ้านผู้ผลิตจึงได้ปรับกระบวนการผลิตให้ประณีตละเอียดสวยงามขึ้น ปรับขนาดให้เล็กลงเหมาะสมเป็นของโชว์ของที่ระลึก การปรับปรุงทรงให้ได้สัดส่วนพอดี พยายามกำหนดลดหลายผลิตภัณฑ์ขึ้น เป็นต้น

กลุ่มพบว่าผู้ซื้อกลองข้าวตำบลเมืองมายไว้ใช้นั้นมี 2 กลุ่ม คือ **กลุ่มแรก**นั้นเป็นชาวบ้านที่รับประทานข้าวเหนียวหนึ่ง ช่อไว้อยู่เป็นประจำ พฤติกรรมของผู้ซื้อกลองข้าวเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมซึ่งพบข้อสังเกตคือ ผู้ที่ซื้อกลองข้าวไว้ใส่ข้าวเหนียวหนึ่งนั้น นิยมซื้อกลองข้าวขาว เริ่มปฏิเสธกลองข้าวลายเพราะกลัวสารพิษของสีย้อมตกที่ใช้สานกลองข้าวลาย แต่กลองข้าวขาวไม่มีตกย้อมสีจึงเห็นว่ามีความปลอดภัยกว่านอกจากนี้ กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ต้องการให้สานกลองข้าวขนาดเล็กๆ ย่อมๆ พอเหมาะกับการใส่ข้าวเหนียวไปวัด ส่วนกลุ่มที่มีครอบครัวขนาดเล็ก 2-3 คน ก็อยากได้กลองข้าวขนาดปานกลางไม่ใหญ่เกินไป เป็นต้น ส่วน**กลุ่มหลัง**นั้นเป็นกลุ่มคนในเมืองและไม่ใช่วิถีชีวิตชาวเหนียว ผู้คนในเมืองส่วนหนึ่งนิยมซื้อกลองข้าวที่มีรูปทรงสวยงาม มีลวดลายประณีตงดงามในเชิงศิลปะ มักจะไม่เกี่ยงราคาซื้อ บางส่วนนิยมซื้อกลองข้าวไว้เป็นของที่ระลึก ของฝาก ซึ่งต้องการ**“กลองข้าวน้อย”** ที่มีขนาดเล็ก ๆ ทั้งกลองข้าวขาวและกลองข้าวลาย และผลิตภัณฑ์ใหม่เช่นตะกร้า

สานเท่าที่มีเวลา...สั่งมาเป็นพันก็ทำไม่ได้

หลายครั้งที่พ่อค้าเข้ามาสั่งผลิตภัณฑ์กลองข้าวในหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านไม่สามารถผลิตให้ได้จำนวนตามความต้องการของผู้สั่งซื้อได้ เพราะชาวบ้านต้องใช้เวลาทำไร่ ทั้งวันจึงมีเวลาสานก็เฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น ทำให้ไม่สามารถสานกลองข้าวได้จำนวนมากตามที่พ่อค้าต้องการ

สุดา บุญยืน (พฤศจิกายน 2543) บอกว่า **“...มันทำบ้ามันแต่ อย่างเขามาสั่ง 60 แก่น ทำหื้อเขาได้ 40 แก่นตะอันนะ ทำถึงเที่ยงคืน ดีหนึ่งเลยหนา มันไร่กะดึยะ เนาะ...”** (มันทำไม่ทันจริง ๆ อย่างเขามาสั่ง 60 ใบ ทำให้เขาได้เพียง 40 ใบเท่านั้น ทำถึงเที่ยงคืนดีหนึ่งเลยนะ เพราะไร่ก็ต้องทำด้วย : ผู้วิจัย)

หากให้เลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างทำไร่กับสานกลองข้าวตามที่พ่อค้าสั่งแล้ว ชาวบ้านต้องการเลือกอย่างแรกมากกว่า ซึ่งครูสมพงษ์ ชลัย (มีนาคม 2543) บอกว่า **“...ผมเคยสั่งซื้อกลองข้าวชาวบ้านในช่วงที่ชาวบ้านกำลังทำไร่ข้าว ขนาดบอกว่าทำได้เท่าไรจะรับซื้อหมด ชาวบ้านเขาไม่**

รูปภาพที่ 7-8 พ่อค้าคนกลางกับการค้าเลี้ยงกล่องข้าวสู่ผู้บริโภค

ทำ เขาให้เหตุผลว่า ต้องทำไร่ก่อน ไร่ได้ข้าวไว้กินได้หลายเดือน มีข้าวไว้กินได้เป็นปี แต่ถ้ามี
 ฐานกล่อข้าวแล้ว ได้แต่เงินไม่มีข้าวกิน เงินได้มาก็ใช้จ่ายหมด ต่อให้ราคาใบละ 100-200 บาท ก็ไม่
 ทำ ต้องรอให้ใส่ข้าวไร่ใส่ถั่วให้แล้วเสร็จก่อน...”

ผลิตภัณฑ์กล่อข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ของสมาชิกกลุ่ม เช่น ตะกร้า พวงกุญแจ น้ำคอก
 ฯลฯ เริ่มเป็นที่รู้จักของผู้ที่ชอบงานศิลปหัตถกรรมซึ่งมีความต้องการแตกต่างไปจากชาวบ้านทั่วไป
 คือซื้อไปเป็นของที่ระลึกของฝากและประยุกต์ใช้ประโยชน์อย่างอื่น ทำให้มีพ่อค้าส่งออกหลายราย
 เข้ามาสั่งให้ผลิตกล่อข้าวในรูปแบบต่าง ๆ และผลิตภัณฑ์อื่น ๆ โดยเข้ามาติดต่อกับกลุ่มโดยตรงซึ่งมี
 ทั้งพ่อค้าจากเชียงใหม่ พะเยา ลำพูน ลำปาง และจากประเทศญี่ปุ่น

จากการที่มีพ่อค้าส่งออกเข้ามาติดต่อสั่งสินค้าเช่นนี้ทำให้สมาชิกในกลุ่มมีความตื่นตัวที่กล่อ
 ข้าวของหมู่บ้านเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป บางรายสั่งให้ผลิตกล่อข้าวให้ได้จำนวนหนึ่งพันใบขึ้นไป
 แต่ต้องให้มีขนาดเท่ากันทุกใบ บางรายสั่งให้ผลิตกล่อข้าวในรูปแบบที่ต่างไปจากกล่อข้าวของชาว
 ตำบลเมืองมาย ซึ่งสมาชิกไม่มีความชำนาญ เช่น สั่งให้ผลิตกล่อข้าว “คอมนั้น” บางรายนำผลิต
 ภัณฑ์มาให้ดูเป็นตัวอย่างและให้ผลิตเหมือนกับตัวอย่าง และบางรายก็ให้ผลิตอย่างอื่นที่ไม่ใช่กล่อ
 ข้าวแต่สานโดยใช้ลายกล่อข้าว เป็นต้น

กรรมการกลุ่มที่รับสั่งผลิตภัณฑ์จากพ่อค้าเหล่านี้ได้พยายามประสานกับสมาชิกให้ทดลอง
 ช่วยกันผลิต แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะสมาชิกส่วนใหญ่ไม่ถนัดที่จะผลิตตามรูปแบบที่พ่อค้า
 กำหนด เช่น กำหนดขนาดที่เล็กลงกว่าที่เคยทำและให้มีขนาดเท่ากันทุกใบ กำหนดลวดลายตามตัว
 อย่างที่นำมาให้ดู กำหนดการเก็บปลายดอกแบบ “คอมนั้น” กำหนดจำนวนที่มากในเวลาจำกัด ซึ่ง
 ลักษณะเช่นนี้ชาวบ้านไม่คุ้นเคยมาก่อน กรรมการคนหนึ่งได้กล่าวถึงปัญหานี้ว่า “...มันทำไม่ได้ ทำ
 แล้วมันบ่าเหมือนที่เขาสั่ง มันบ่าเหมือนตัวอย่างที่เขาเอามาหือผ่อ ก็เลยหยุดยะ บางเจ้าเฮยะได้ร้อย
 เป็นกะคัดกะเลือกเอาอะที่ดี ๆ เหยียลีสิบห้าสิบอันเท่าอัน เขาทำได้บ่าเหมือน...” (มันทำไม่ได้ ทำแล้ว
 มันไม่เหมือนที่เขาสั่ง มันไม่เหมือนตัวอย่างที่นำมาให้ดู ก็เลยหยุดทำกัน บางรายทำได้ร้อยอันเขาก็
 คัดเลือกเอาเฉพาะที่ดีที่เหมือนเพียงสี่สิบห้าสิบอันเท่านั้น สมาชิกทำได้ไม่เหมือน : ผู้วิจัย) “วันนั้นมี
 คนบ้านสบมายเขามาสั่งสุดา แปงพวงกุญแจ 500 อัน เขาว่าจะเอาไปขายภูเก็ต สุดามันว่ามันบ่าว่างยะ
 แหมอันหนึ่งที่เขาอยากได้มีเท่าใดก็จะซื้อ อันนั้นกะล่องยาว ๆ นั้นหนาสุดามันทำมันกะบยะหือ
 เป็น” (ธันวาคม 2543) (วันนั้นมีคนจากบ้านสบมายสั่งให้สุดาทำพวงกุญแจ 500 อัน เขาบอกว่าจะเอา
 ไปขายที่ภูเก็ต แต่สุดามันว่ามันไม่ว่างที่จะทำ อีกอย่างหนึ่งที่เขาอยากได้มีเท่าไรก็ยินดีซื้อก็คือกล่อ
 ยาว ๆ ที่สุดาทำ แต่สุดามันก็ไม่ทำให้เขา : ผู้วิจัย) “บ่าเดี๋ยวนีเขาจ้ออยากได้ตะกร้า แต่หากนยะบ่าได้
 มันบ่าทัน คนทำบอกว่ามันเย็บปากยาก เปลืองหวาย ใช้เวลาเกิน ตะกร้านี้มีเท่าใดเขาก็ซื้อเขาหือราคาดี
 หนาแก่น 80 แก่น 100 เขาก็จะซื้อ แต่มันคิดยะไร ดิดการนี้กะยะหือเขาบ่าทัน” (ตอนนี้เขายังอยากได้

ตะกร้า แต่หาคนทำไม่ได้ มันทำไม่ทัน คนทำบอกว่ามันเย็บขอบยาก เปลืองหายย ใช้เวลานาน ตะกร้า
นี้มีเท่าใดเขาก็ซื้อ เขาให้ราคาดีใบ 80 ใบ 100 เขาก็ซื้อ แต่มันคิดทำไรนี่สิทำให้เขาไม่ทัน : ผู้วิจัย)
(สมพร จำเดิม, ธันวาคม 2543)

ปัจจัยสำคัญที่สมาชิกกลุ่มไม่สามารถผลิตสินค้าได้จำนวนตามที่ต้องการของพ่อค้าผู้สั่งทำนั้น
คือทุกคนมีเวลาไปสานกล่อ่งจำกัดเฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น เนื่องจากส่วนใหญ่ยังยึดการดำเนิน
วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชน หาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องไปวัน ๆ โดยพึ่งพาอาศัยธรรมชาติและฤดูกาลเป็น
หลัก สมาชิกส่วนใหญ่ต่างทุ่มเทแรงงานทำการเกษตรด้วยแรงคนที่ปลูกข้าวในฤดูฝน และปลูกพืช
หมุนเวียนหลังการเก็บเกี่ยว ซึ่งขั้นตอนการเตรียมดิน การปลูก การดูแลพืชและเก็บเกี่ยวผลผลิตต้อง
ให้ทันจังหวะกับน้ำฝนที่โปรยปรายลงมาเป็นระยะๆเพื่อจะได้ปริมาณผลผลิตตามต้องการ เมื่อเข้าสู่
ฤดูแล้งต่างก็ทุ่มเทแรงงานในการถางป่าเตรียมดินปลูกข้าวไร่ ฤดูนี้ผักหวานจะแตกยอดอ่อน ชาวบ้าน
จะเก็บเอามาขายได้กิโลกรัมละไม่ต่ำกว่า 100 บาท ตลอดฤดูกาลที่ผักหวานแตกยอด ซึ่งควบคู่กับที่
มดแดงวางไข่อย่างชุกชุม สังคมชาวบ้านถือเป็นความสุข ความภาคภูมิใจในค่านิยมการแกงผักหวาน
ใส่ไข่มดแดงตามฤดูกาลในรอบหนึ่งปี พอหมดฤดูกาลผักหวาน – ไข่มดแดง ก็เข้าสู่หน้าฝน เห็ด
หน่อไม้ก็แตกหน่อเป็นอาหารแทนผักหวานและไข่มดแดง พอฤดูกาลเห็ด หน่อไม้ผ่านไปแล้ว ก็เข้าสู่
ฤดูหนาว น้ำในลำห้วยแห้งขังเป็นช่วง ๆ ชาวบ้านจะออกจับเขียด ปู ปลาตามลำห้วยเอามาบริโภค
เมื่อสัญญาณลมหนาวมาถึง ความแห้งแล้งจะตามมา ต้นไม้ผลิดอกออกผล ผลและช่อดอกของต้นไม้
หลายชนิดเป็นอาหารของคน ผลผลิตเหล่านี้ล้วนเป็นอาหารและสินค้าที่มีราคาสำหรับชาวบ้าน โดย
ไม่ต้องลงทุนอะไรเลย เพียงแต่อาศัยความชำนาญในการสังเกตจังหวะของกฎเกณฑ์ธรรมชาติในการ
อยู่ร่วมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่สืบต่อจากบรรพบุรุษ

สมาชิกส่วนใหญ่พึงพอใจในการดำรงชีพที่พึ่งพาอาศัยธรรมชาติดังกล่าวนี้ ทำให้ไม่คิดจะไป
สานกล่อ่งข้าวคราวละมาก ๆ ตามความต้องการของพ่อค้า ดังนั้น เมื่อมีเวลาว่างไปสานกล่อ่งข้าวได้
แค่ไหน ก็ทำเพียงแค่นั้น

สานกล่อ่งข้าว...สานคุณค่าความสัมพันธ์ในชุมชน

กระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย ส่วนใหญ่ยังคงรักษารูปแบบขั้นตอนการผลิตตาม
แบบดั้งเดิมไว้ และยังคงเป็นการผลิตเพื่อไว้วิถีการดำเนินชีวิตเดิมเต็มไม่ขาดช่วงของฤดูกาล “ทำนา –
ทำไร่ – ไปสานกล่อ่งข้าว” มากกว่า มุ่งผลิตเพื่อการค้าขายแต่เพียงอย่างเดียว

กระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวที่ผูกติดกับวิถีการดำเนินชีวิต “ทำนา – ทำไร่ – ไปสานกล่อ่งข้าว”
เช่นนี้จึงถูกมองว่าไม่สามารถสร้างรายได้หลักให้กับครอบครัว เพราะเป็นการผลิตในเวลาว่าง ใช้เวลา

รูปภาพที่ 9-10 สถานการณ์ข้าวสานความสัมพันธ์

ผลิตนานไม่คุ้มกับเวลาที่เสียไป “...คนหนุ่มคนมีแรงเขาจะไปกันแล้ว เขาวามันบ่าพอเลี้ยงลูกเลี้ยงเมียเขาไปรับจ้างทำงาน ไปทำไรทำสวนมันได้นักกว่า จะมีกะหมู่คนเฒ่าคนแก่ หมู่แม่หญิง หมู่คนทำงานหนักไปได้เท่าอันที่ยังไปยังสานกันอยู่ถึงวันนี้หนา” (นำ บุญยืน, กุมภาพันธ์ 2543) ถึงแม้ว่าการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมายจะไม่ได้มุ่งผลิตเพื่อการค้าขาย “สร้างรายได้” แต่ในกระบวนการผลิตกล่องข้าวดังกล่าวนี้ก็ได้ “สร้างความสัมพันธ์” ของคนในชุมชนตำบลเมืองมายเกิดขึ้นในหลายลักษณะหลายระดับ ดังต่อไปนี้คือ

สร้างความสัมพันธ์เชื่อมต่อดีต่อกับปัจจุบัน ชาวตำบลเมืองมายต่างยอมรับกันว่า กล่องข้าวคือผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของตำบลเมืองมาย ที่เป็นผลผลิตจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษและสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน อดีตเมื่อครั้งชุมชนยังอยู่ในยุคเดินเท้า – ล่องแพ กล่องข้าวเป็นผลผลิตสำหรับใช้แลกข้าวสารเพื่อยังชีพและเป็นสินค้าสำคัญของชุมชนแต่ในปัจจุบันชุมชนมีทางเลือกในการประกอบอาชีพมากกว่าอดีต กล่องข้าวจึงไม่ใช่ผลผลิตสำคัญสำหรับการดำรงชีพ ถึงอย่างไรก็ตามปัจจุบันผู้คนส่วนหนึ่งของชุมชนก็ยังยึดมั่นผลิตกล่องข้าวไว้ในวิถีการดำเนินชีวิตด้วยจิตสำนึกที่เห็นคุณค่า ได้เรียนรู้ได้สัมผัส ได้ฝึกหัดไปสานกับพ่อแม่ เมื่อครั้งยังเป็นเด็กด้วยความภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีของชุมชนกล่องข้าว ดังนั้นหลายครอบครัวจึงยังคงถ่ายทอดการไปสานกล่องข้าวให้แก่ลูกหลานของตน พร้อมกับถ่ายทอดประวัติศาสตร์ เรื่องราวจากอดีตของชุมชนให้ลูกหลานคนรุ่นใหม่ได้รับรู้ เรียนรู้ ผ่านการเล่าขานในกระบวนการผลิตกล่องข้าว

สร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่าชาวตำบลเมืองมายที่ยังคงไปสานกล่องข้าวอยู่นั้นดำรงชีพด้วยการ “ทำนา – ทำไร่ – ไปสานกล่องข้าว” ตามฤดูกาล เวลาวางจากการทำนาทำไรก็จะหาดอกหาไม้มาไปสานกล่องข้าว และกล่องข้าวได้ทำให้เกิดกิจกรรมร่วมกันในครัวเรือนสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว เป็นต้นว่า สามีภรรยาไปป่าไปไร่ช่วยกันทำไร่ไถสวน หลังเสร็จงานก่อนกลับบ้านก็แะดัดไม้ซาง ช่วยกันจักผ่าเป็นมัดแบกกลับบ้านให้ภรรยาหรือสามีไปสานกล่องข้าวยามว่างที่บ้าน เช่นเดียวกับลูกหลานที่เข้าป่าไปทำไรก็ไม่ลืมที่จะดัดไม้ซางแบกกลับบ้านไปให้คนเฒ่าคนแก่ ปู่ย่าตายายที่บ้านใช้ทำดอกไปสานกล่องข้าว “แม่หลวงอ้วน บ้านนางามเป็นอายุนักแล้วเป็นก็ยังสานกล่องข้าวถึงวัน หลานเป็นเป็นคนเอาดอกมาหื้อ ผมเคยถามหลานแม่หลวงอ้วน เขาก็บอกว่า กลัวเป็นง่อม อยู่บ้านบ่ตายบ่มีหยังยะเอ็นดูเป็น กะเลยเอาไม้เอาดอกมาหื้อบ่ได้ขาด เป็นก็มีความสุขได้ยะได้ขายมีเงินไปทำบุญกับเป็นนะหรืออย่างเสาร์แก้ว บ้านหน้าโรงเรียนกะเหมือนกัน ตอนหลังนี้มีหลานต้องเลี้ยงหลาน ละหลานบ่ได้ บ่มีเวลาไปเอาไม้เอาดอก ผัวก็เป็นคนไปตัดไม้ตัดดอกมาหื้อ” (จักรพงษ์ กันธิยะ, เมษายน 2545) (แม่หลวงอ้วนบ้านนางามท่านอายุมากแล้วก็ยังสานกล่องข้าวทุกวัน หลานท่านเป็นคนเอาดอกมาให้ผมเคยถามหลานแม่หลวงอ้วน เขาก็บอกว่ากลัวแม่หลวงอ้วนเหงาอยู่บ้านเฉย ๆ ไม่มีอะไรทำก็เลยเอาไม้เอาดอกมาให้ไม่ได้ขาด แม่หลวง

อ้วนก็มีความสุขได้सानได้ขายมีเงินไปทำบุญกับเขา หรืออย่างเสาร์แก้ว บ้านหน้าโรงเรียนก็เหมือนกันตอนหลังต้องเลี้ยงหลานสามีก็เป็นคนไปตัดไม้ตัดดอกมาให้ : ผู้วิจัย)

นอกจากนี้เด็ก ๆ ลูกหลานในวัยเรียนได้เห็นผู้ใหญ่ไปสานกล่อ่งข้าวที่บ้านยามว่างก็มีโอกาสเรียนรู้ขั้นตอนการไปสานกล่อ่งข้าวง่าย ๆ จากผู้ใหญ่ เช่น สานฝา สานตาต ผักหัดทำตามความสนใจ ใฝ่รู้ของเด็ก เมื่อคนในครอบครัวผลิตกล่อ่งข้าวจนสามารถขายมีรายได้กลับมาจนเจือครอบครัวก็ย่อมสร้างความยินดีแก่สมาชิกในครอบครัว กิจกรรมจากการผลิตกล่อ่งข้าวนี้จึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน บางช่วงเวลาที่ว่างจากการไปทำไร่นา ชาวบ้านที่ไปสานกล่อ่งข้าวมักจะมานั่งรวมกลุ่มกันระหว่างเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงไปสานกล่อ่งข้าวด้วยกัน ตามลานบ้านบ้าง ใต้ถุนบ้านบ้าง ในฤดูหนาวก็ล้อมวงผิงไฟ หรือนั่งรับแดดอุ่น ๆ ยามเช้าบ้าง การมานั่งร่วมวงไปสานกล่อ่งข้าวเช่นนี้ได้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนบ้านใกล้เรือนเคียงได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้เพื่อนบ้านด้วยกันก็มักจะชักชวนกันเข้าป่าตัดไม้ซางมาทำดอกไปสานกล่อ่งข้าวทำให้ได้แลกเปลี่ยนพูดคุยความคิดเห็นร่วมกันสร้างความสัมพันธ์เกิดขึ้นได้อีกส่วนหนึ่ง

ความสัมพันธ์ทั้ง 3 ลักษณะข้างต้นนี้นับเป็นความสัมพันธ์ที่มีมาแต่เดิมของคนในชุมชน แต่หลังจากที่นักวิจัยได้เข้าไปร่วมปฏิบัติการกับผู้ไปสานกล่อ่งข้าวแล้วยังพบว่ากล่อ่งข้าวได้สร้างความสัมพันธ์ลักษณะต่อมาคือ

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม หลังจากที่มีการรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวขึ้นมาดำเนินกิจกรรมร่วมกันแล้วได้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนไปสานกล่อ่งข้าวเกิดขึ้นอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาในชุมชนมาก่อนได้แก่ความสัมพันธ์ที่มีระบบการจัดการ มีคณะกรรมการ มีสมาชิก มีการเอื้ออาทรแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกันในการทำธุรกิจค้าขายกล่อ่งข้าว เกิดความเสียสละเพื่อส่วนรวมเกิดขึ้น เกิดความเป็นกลุ่มอาชีพที่มีระบบจัดการที่มีเป้าหมายชัดเจนขึ้น ภาพที่ปรากฏชัดเจนอย่างยิ่งคือภาพการรวมกลุ่มของสตรีแม่บ้านที่มีความเหนียวแน่นเกิดขึ้น โดยที่ผู้สานกล่อ่งข้าวส่วนใหญ่คือผู้หญิงและแม่บ้าน "บะเดียนี่หมู่สมาชิกเฮรวมกลุ่มกันได้แล้วหนา อย่างสุดา บุญยืน ที่เป็นเหรียญอุยของกลุ่มเฮตาย หมู่เฮกะฮอมเงินกันคนละ 5 บาท ไปทำบุญงานศพสุดา ไปงานศพกัน กู้กิน หมู่เฮตึงเสียใจอาละ เป็นเพื่อนกันมาตายละกันโว้ยล้า" (นางจันทร์ หมอยา, สิงหาคม 2544) นอกจากนี้สมาชิกกลุ่มบางคนเป็นผู้สูงอายุไม่มีลูกหลานหาไม้หาดอกมาให้อย่างต่อเนื่อง แต่มีฝีมือในการไปสานและพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ เป็นที่ต้องการของผู้ซื้อ กรรมการกลุ่มก็เสนอแนะให้สมาชิกคนอื่นตัดไม้ตัดดอกมาให้ "เฮกัตกลงกันว่าจะตัดไม้ดอกมาหื้อพ่อหลวงคำอ้าย บ้านปง หื้อเป็นसानน้ำคอก ล้า กล่อ่งข้าว ที่คนซื้อชอบ ขายดี เสียดายที่เป็นไปเอาดอกบ่าได้ บ่ามีไผหาหื้อเป็น หมู่เฮกะว่าจะไปตัดมาหื้อเป็น" (ปรางค์ ลาภเกิด, ตุลาคม 2544) (พวกเรารตกลงกันว่าจะตัดไม้ดอกมาหื้อพ่อหลวง

คำอ้าย บ้านปง ให้ท่านसानน้ำคอก สานตะกร้า และกล่องข้าวที่คนซื้อชอบ ขายดี เสียขายที่ท่านไปเอา
ตอกเองไม่ได้ ไม่มีใครหาให้ท่าน พวกเราคิดว่าจะไปตัดมาเพื่อพ่อหลวงคำอ้าย : ผู้วิจัย)

นอกจากนี้ในกลุ่มได้จัดสวัสดิการช่วยเหลือสมาชิกเพื่อลดต้นทุนในการผลิตกล่องข้าว โดย
ลงทุนรับซื้อหาวยในราคาขายส่ง ซื้อเหมาในราคา “หาวย 100 เส้น ราคา 29 บาท” แล้วขายให้สมาชิก
ในราคา “100 เส้น 30 บาท” ถูกกว่าซื้อปลีกจากร้านค้าที่ขาย “100 เส้น 35 – 36 บาท” ซึ่งปราณี ลาก
เกิด (มีนาคม 2545) เจริญญิกกลุ่มบอกว่า “บางคนบ่มีตังค์เฮากะหื้อแปะไปก่อนพอเอากล่องข้าวมา
ขายหื้อกลุ่มก็จ่ายค่าหาวยแม่ลูน” (บางคนไม่มีเงินเราก้ให้เชื่อไปก่อนพอเอากล่องข้าวมาขายให้กลุ่มก็
ค่อยจ่ายค่าหาวยให้ทีหลัง : ผู้วิจัย)

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียน – ครู – ผู้ปกครอง – คนเฒ่าคนแก่ การจัดกิจกรรมการ
เรียนการสอนเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชนกล่องข้าวของโรงเรียนไผ่งามวิทยา โรง
เรียนบ้านนางาม ได้เกิดกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วม เปิดโอกาสให้นักเรียนได้
เข้าไปเรียนรู้ค้นคว้าข้อมูลจากชาวบ้านผู้ปกครอง และคนเฒ่าคนแก่ ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่าง
เด็กนักเรียนกับคนเฒ่าคนแก่ ผู้ปกครองในชุมชน เช่นเดียวกับครูที่จัดกิจกรรมการเรียนการสอนดัง
กล่าวก็ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้ปกครอง คนเฒ่าคนแก่และนักเรียนจนนำไปสู่การสร้าง
ความสัมพันธ์อันดีต่อกันเกิดขึ้น “ผมย้ายมารับตำแหน่งผู้บริหารไผ่งามใหม่ ๆ อันดับต้น ๆ ที่ต้องคิดก็
คือผู้ปกครอง ผมยังรู้จักผู้ปกครองไม่มาก กล่องข้าวทำให้ผมรู้จักผู้ปกครองมากขึ้น” (ชุมพล ใจหา
หลี, ตุลาคม 2543)

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวกับผู้นำชุมชนระดับ อบต. ผลจาก
การรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้นำไปสู่ความร่วมมือและสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วน
ตำบลเมืองมาย เช่น การผลักดันส่งเสริมให้กล่องข้าวเป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิต
ภัณฑ์ การเสนอโครงการขอรับงบประมาณสนับสนุนจากส่วนราชการให้แก่กลุ่ม เช่น โครงการ
กระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนของรัฐบาล จนโครงการได้รับการสนับสนุน ซึ่งได้รับความเห็นชอบในระดับ
อำเภอและระดับจังหวัด แล้วกิจกรรมเหล่านี้ได้สร้างความสัมพันธ์ระดับผู้นำชุมชนกับกลุ่มอาชีพใน
ชุมชนให้เกื้อหนุนเอื้ออาทรต่อกัน ดีป บุญยืน (เมษายน 2543) สมาชิก อบต. เมืองมาย ซึ่งเป็น
ประธานกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า “โครงการของเฮาผ่านเป็นอันดับหนึ่งเลย
หนาอาจารย์ เขาว่าหลักการและเหตุผลดี ถ้าเฮาบ่มีโครงการวิจัยมาช่วยเฮากะบ่รู้จะอ้างอันใดดีที่
อาจารย์ช่วยเขียนโครงการหื้อ พอผ่านระดับอำเภอที่นี้ก็เข้าไประดับจังหวัด เขาเข้าบอกหื้อเฮา
กะทันหันขนาด ไปพอกะบ่ทัน เขาหื้อผมไปรายงานคนเดียว ผู้ว่าเป็นประธานเหี้ยนี้กะ ผมสั่นกะสั่น
ดีที่อาจารย์ช่วยเขียนบอกลำดับการอธิบาย ผมกะเตรียมไปตามนั้น ในที่สุดทั้งจังหวัดผ่าน 3 โครงการ
ของเฮาก้ผ่าน เขาบอกว่าหลักการและเหตุผลดี แล้วเขาก็ขอหื้อเฮามาเพิ่มเติมว่าจะมีวิธียกขาปาไฟไว้

“ได้จะใด ผมก็ตีใจขนาดออกห้องประชุมมาผมกะโทรศัพท์ที่มามอบอาจารย์เลยหานี้ หมูสมาชิกกะตีใจ ถ้าเขอนุมติเฮาก็จะมีอาคารของกลุ่มเฮา”

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนที่ม้ออาชีพไปสานกล่องข้าวกับคนที่ไม่ไปสานกล่องข้าว เนื่อง จากกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้คิดหาวิธีระดมแหล่งเงินทุนเพื่อดำเนินธุรกิจค้าขายกล่องข้าว ได้จัด ตั้งกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่องข้าวบ้านไผ่พัฒนาขึ้นมาแล้วเปิดรับสมาชิกเพื่อออมทรัพย์ในระบบ สหกรณ์เครดิตยูเนียน ทำให้มีคนนอกกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวจำนวนมากได้เข้ามาสมัครเป็น สมาชิกกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่องข้าวบ้านไผ่พัฒนา จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนที่ม้ออาชีพ ไปสานกล่องข้าวกับคนที่ไม่ไปสานกล่องข้าวเกิดขึ้นอีกด้านหนึ่ง

สร้างความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ระหว่างกลุ่มกับพ่อค้าคนกลาง เมื่อกลุ่มอาชีพกล่องข้าวได้ ดำเนินธุรกิจค้าขายกล่องข้าวมาเป็นเวลาเกือบ 2 ปี ตั้งแต่มิถุนายน 2543 เป็นต้นมา สามารถรับซื้อ กล่องข้าวจากชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกกลุ่มมารวมไว้ที่กลุ่มจนเป็นแหล่งรับซื้อแหล่งใหญ่ ของชุมชน ในที่สุดพ่อค้าจำเป็นต้องมาซื้อกล่องข้าวจากกลุ่มแห่งเดียวไม่สามารถซื้อจากชาวบ้านอย่าง เดิมได้ เพราะชาวบ้านหันมาขายให้กลุ่มกันเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้พ่อค้าเกิดความสัมพันธ์กับกลุ่มเชิง สร้างสรรค์มากขึ้น กล่าวคือพ่อค้าต่างถิ่นที่มารับซื้อได้ขึ้นราคารับซื้อสูงขึ้นกว่าเดิม และมีกำหนดเข้า มารับซื้อแน่นอนขึ้น พ่อค้าได้จำนวนกล่องข้าวในแต่ละครั้งมากขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้พ่อค้าคน กลางในหมู่บ้านได้สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มในลักษณะของการเอื้อประโยชน์ต่อกัน โดยมีพ่อค้าคน กลางในหมู่บ้านคนหนึ่ง ซึ่งเป็นสมาชิกในกลุ่มด้วยได้ตกลงกันว่า กลุ่มเป็นคนรวบรวมรับซื้อกล่อง ข้าวจากชาวบ้านไว้ แล้วพ่อค้าคนกลางคนนี้เป็นคนนำกล่องข้าวจากกลุ่มไปขายต่อ โดยเขาไม่ต้อง ออกเงินทุนใด ๆ เพียงแต่ขายให้ได้ให้นำเงินในราคาที่กลุ่มกำหนดมาส่งคืน ส่วนพ่อค้าจะไปขายต่อ ในราคาใดก็ได้แล้วแต่พ่อค้า แต่จะต้องนำเงินมาให้กลุ่มตามราคาที่กลุ่มกำหนด ซึ่งเป็นการเอื้อ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เพราะพ่อค้าได้ประโยชน์ที่ไม่ต้องลงทุนเงินส่วนตัวในการรับซื้อเช่นที่ผ่านมา สามารถนำกล่องข้าวจากกลุ่มไปขายในนามสมาชิกกลุ่ม ส่วนกลุ่มก็ได้รับประโยชน์ตรงที่ไม่รู้จัก แหล่งขายไม่รู้จักไม่ชำนาญวิธีขาย ไม่มีคนทำหน้าที่เร่ขาย ดังนั้นเมื่อพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านและ เป็นสมาชิกกลุ่มด้วยนั้นมาทำหน้าที่ขายก็ช่วยให้การระบายสินค้าออกสู่ตลาดได้เร็วขึ้นทำกำไรเข้า กลุ่มมากขึ้น และยังสามารถขายได้ในราคาที่กำหนดจึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันไม่มีการ แข่งขัน และกดราคาเช่นในอดีต

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียน ชุมชน และสถาบันราชภัฏลำปาง

ผลิตภัณฑ์กล่องข้าวตำบลเมืองมาย เป็นงานศิลปหัตถกรรมกล่องข้าวที่โดดเด่น และได้รับ ความสนใจจากสถาบันราชภัฏลำปางมาตั้งแต่ยังใช้ชื่อ “วิทยาลัยครูลำปาง” งานของศูนย์วัฒนธรรม งานของสำนักศิลปวัฒนธรรม ของสถาบันราชภัฏลำปาง จึงมีการศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่เกี่ยวกับ

กล่องข้าวของตำบลเมืองมายมาเป็นระยะ จนกระทั่งการเข้ามาศึกษาวิจัยตามโครงการนี้ ซึ่งมีกล่องข้าวเป็นสื่อเชื่อมต่อให้นักวิจัยจากสถาบันราชภัฏ ครุในพื้นที่ และชาวบ้านในชุมชนได้รู้จักคุ้นเคยเกี่ยวข้อง ร่วมมือกันทดลองปฏิบัติการร่วมกัน จนเกิดความสัมพันธ์ขยายไปสู่กิจกรรมต่อ ๆ มา เช่น การนำนักศึกษาสถาบันราชภัฏ มาใช้พื้นที่วิจัยเป็นการศึกษาภาคสนาม ในรายวิชาภาษาถิ่น และวิชาการเขียนสร้างสรรค์ การเป็นที่ปรึกษาให้แก่ผู้นำกลุ่ม ผู้นำชุมชนในการเขียนโครงการเสนอขอสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาลในกิจกรรมกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชน (ตามที่ชาวบ้านเรียกโครงการที่ว่า โครงการช่วยเหลือตำบลละล้าน) การสนับสนุนจัดหาและแนะนำวิทยากรให้ความรู้แก่กลุ่มอาชีพ กล่องข้าว การกระตุ้นและเชิญครูในพื้นที่เข้าร่วมการอบรม ประชุมสัมมนาทางวิชาการ ที่จัดในสถาบันราชภัฏลำปาง เป็นต้น

ความสัมพันธ์อันเกิดจากกล่องข้าวในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวมาข้างต้นนี้จึงนับเป็นทุนทางวัฒนธรรมอันสำคัญของชุมชนกล่องข้าวที่มีส่วนสำคัญช่วยรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมกล่องข้าวให้คงอยู่ต่อไป

สรุป

การดำเนินวิถีชีวิตของชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าวในตำบลเมืองมายยังคงดำเนินตามวงจรการทำมาหากินด้วยการทำการเกษตรที่ใช้แรงงานคนและพึ่งพาอาศัยธรรมชาติตามฤดูกาล และอยู่ในวงจรของการ “ทำนา – ทำไร่ – ไปสานกล่องข้าว” ชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าว แต่ละครอบครัวยังคงผลิตกล่องข้าวด้วยความภาคภูมิใจในความเป็นเอกลักษณ์ของตำบลเมืองมาย เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ ดังนั้นถึงแม้ว่าการผลิตกล่องข้าวจะมีปัญหาด้านการตลาด ด้านการขายบ้าง แต่ชุมชนกลุ่มนี้ก็ได้ “ละทิ้ง” เลิกทำแต่อย่างไร ส่วนใหญ่ยังคงมีการหารื้อแก้ไขปัญหาย่างค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งเกิดการรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวขึ้น เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาค้าขายกล่องข้าว กลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้ดำเนินกิจการของกลุ่ม เพื่อการค้าขายกล่องข้าวจนสามารถพัฒนาการซื้อขายกล่องข้าวในหมู่บ้าน จากเดิมที่มีสมาชิกชาวบ้านต่างคนต่างผลิตและให้พ่อค้าเป็นผู้กำหนดราคาเปลี่ยนมาเป็นสมาชิกผลิตขายให้กลุ่มแล้วกลุ่มรวบรวมผลผลิตไปขายต่อโดยสามารถต่อรองราคายกกับผู้รับซื้อได้แล้วแบ่งปันผลกำไรให้แก่สมาชิก สินค้ากล่องข้าวยังเป็นที่ต้องการของผู้รับซื้อและมีการสั่งซื้ออยู่เสมอ แต่สมาชิกกลุ่มไม่สามารถผลิตสินค้าส่งพ่อค้าหรือผู้รับซื้อได้ตามจำนวนที่ผู้ซื้อต้องการได้ เนื่องจากสมาชิกกลุ่มแต่ละคนยังยึดมั่นในการผลิตที่มุ่งผลิตตามศักยภาพไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการทำไร่ทำนา ไม่ให้กระทบต่อการใช้เวลาแก่ครอบครัว เป็นลักษณะที่ยังคงยึดมั่นอยู่ใน “ความสุข – ความพอกิน – พอกิน” และมุ่งสร้าง “ความสัมพันธ์ในสังคม” มากกว่า “สร้างรายได้” จึงอาจกล่าวได้ว่าชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนหนึ่งที่มี “เศรษฐกิจแบบพอเพียง”

บทที่ 3

การเรียนรู้ร่วมกันกับความเข้มแข็งของชุมชน

การเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านในชุมชนตำบลเมืองมายดำเนินไปตามวิถีชีวิตการทำมาหากิน ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมาในระดับครอบครัว ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน ผู้รู้ ผู้นำ ในชุมชน เป็นผู้แนะนำประสานการเรียนรู้ ร่วมกันในระดับชุมชน ในขณะที่เดียวกันบุคคลภายนอก ชุมชนก็ได้เข้ามาแนะนำประสานการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านอยู่เป็นระยะๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็น หน่วยงานของรัฐเข้ามาจัดตั้ง การรวมกลุ่มอาชีพจัดสรรงบประมาณสนับสนุน และให้คนเข้ามา แนะนำ

ประสบการณ์การรวมกลุ่มความมั่นใจที่ลดลง

ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 และกำนันตำบลเมืองมายเล่าตรงกันว่า ที่ผ่านมาทางการได้เข้ามาส่งเสริม อาชีพอยู่ตลอด นำงบประมาณเข้ามาจัดอบรมอาชีพมีการให้ชาวบ้าน ตั้งกลุ่มรวมกลุ่มกันขึ้นมา ขณะ ที่ยังมีงบประมาณสนับสนุน มีคนมาติดตาม กลุ่มชาวบ้านก็พออยู่กันได้ แต่เมื่องบประมาณหมด ขาด คนมาดูแล กลุ่มเหล่านั้นก็เลิกล้มกันไป มีหลายอย่างที่ทางการเข้ามาส่งเสริม รวมกลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่ม เลี้ยงหมู เพาะเห็ด ทำขนมจีน ทำขนมบัวลอย ทอผ้า จักสาน ปลูกถั่ว ปลูกหอม ทำกระดาสา เป็นต้น “...ชาวบ้านก็เข้าอบรมกันไป อบรมเสร็จก็เป็นอย่างเก่า แต่ก็มียางหนึ่งที่อยู่มาถึงวันนี้ ก็มีเรื่องปลูก ถั่วปลูกหอมนั้นนะที่ชาวบ้านยังปลูก ยังทำกันอยู่...” (ศรีทน ดิมาก, มีนาคม 2543)

การรวมกลุ่มกันประกอบอาชีพหรือทำกิจกรรมร่วมกันโดยการจัดตั้งกลุ่มขึ้นนั้น หลายกรณี ได้สร้างประสบการณ์ที่ล้มเหลวขึ้นในหมู่บ้าน บางกลุ่มแตกความสามัคคี บางกลุ่มขาดทุนสูญเสีย ความมั่นใจในระบบกลุ่ม บางกลุ่มทำตามงบประมาณที่สนับสนุนพอหมดงบประมาณก็สลายกลุ่ม กันไป เช่นกรณีการตั้งกลุ่มธนาคารข้าวของหมู่บ้านนางามเมื่อปี 2529 ได้นำความขัดแย้งมาสู่กลุ่ม และสลายตัวไปในเวลาอันสั้น กรณีการส่งเสริมอาชีพทำกระดาสาที่บ้านไผ่ปงเมื่อ พ.ศ. 2535 ชาวบ้านได้รวมกลุ่มลงทุนกันทำกระดาสาขึ้นมาแล้ว ไม่มีคนรับซื้อเพราะกระดามีขนาดหนาเกินไป เรื่องนี้กำนันศรีทน ดิมาก (มีนาคม 2543) บอกว่า “...เขามาส่งเสริมมาอบรมแล้วกะละ กระดาสา กะขายบ่ได้ กะเก็บกันไว้ดูข้าวหั้น จะเป็นสองสามพันแผ่น บ่าเดียวกะยังเก็บไว้หั้น เขาบ่าซื้อ เพราะมันหนาล้าไป...” (เขามาส่งเสริมอบรมแล้วก็ทิ้งเราไป กระดาสาก็ขายไม่ได้ ก็เลยเก็บไว้ใน ยุงข้าวหั้น มีถึงสองสามพันแผ่น เดียวนี้ยังเก็บไว้ที่นั่น เขาไม่ซื้อเขาว่ามันหนาเกินไป : ผู้วิจัย) หรือ

อย่างกรณีการรวมกลุ่มทอผ้าของแม่บ้านไผ่พะในปี 2536 ก็เช่นกัน มีคนเข้ามาส่งเสริมอบรม แล้วชาวบ้านก็รวมกลุ่มลงทุนร่วมกัน ทำก็ทอผ้ากว่า 20 หลัง ไร่บริเวณใต้ถุนบ้านของผู้ใหญ่บ้านเป็นที่รวมกลุ่มแรก ๆ ก็ช่วยกันดี พอเข้าเดือนที่ 3 กลุ่มก็แตกสลาย ผู้ใหญ่คล้าย วงษ์ษา (มีนาคม, 2543) เล่าว่า “...มีกันชาวห้าคน ลงทุนซื้อฝ้ายมาทอเข้าหุ้กันคน 25 บาท บางฟองกะมาเย บางฟองกะบ่ามาเย บางฟองกะไปวันยังวัน บางคนกะไปกู่วัน บางคนกะไปวันเดียว มันบ่าเยเหมือนกันเนี่ย บ่าร่วมมือกัน กะเลยผิตหัวกัน เงินหุ้กันกะเอามาซื้อฮ้างกันกันเหี้ย หมู่หูกหมู่ฟิมคนโคะใครได้ บ่าฮู้จะปันกันจะใด กะเลยกกปันกันเหี้ยหมด...” (มีกันยี่สิบห้าคน ลงทุนซื้อฝ้ายมาทอเข้าหุ้กันคนละ 25 บาท บางคนก็มาทำ บางคนก็ไม่มาทำ บางคนไปวันหยุดวัน บางคนก็ไปทำทุกวัน บางคนก็ไปวันเดียว มันทำไม่เหมือนกัน ไม่ร่วมมือกัน ก็เลยทะเลาะกัน เงินหุ้กันก็เอามาซื้อฮ้างแบ่งกันไป ส่วนหูกส่วนฟิมทุกคนก็อยากได้ ไม่รู้จะแบ่งกันอย่างไร ก็เลยเอามัดคัดแบ่งกันไปหมด : ผู้วิจัย) ประสบการณ์ในอดีตจากกรณีตัวอย่างดังกล่าวนี้ได้สร้างความไม่มั่นใจ หากจะต้องคิดร่วมกันตั้งกลุ่มอาชีพกล่อ่งข้าวขึ้นมา ทำให้หลายคนยังไม่ตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มในระยะแรก

มองภาพอนาคต – มองปัญหาและความต้องการ

ในเดือนพฤษภาคม 2543 ผู้มีอาชีพสานกล่อ่งข้าวจากบ้านไผ่พะ บ้านไผ่ปง บ้านนางาม ร่วมกับครู นักวิจัย ผู้นำชุมชนได้ประชุมเสวนาเพื่อมองภาพอนาคตภายใน 5 ปีข้างหน้าของหมู่บ้าน ภาพอนาคตที่ฉายปรากฏให้เห็นคือ “กล่อ่งข้าวจะยังคงอยู่เป็นเอกลักษณ์ของตำบลเมืองมายต่อไป” สัมกับคำกล่าวที่ว่า “บ้านไผ่บ้านไปบ้านสาน บ้านป่าไม้ฆาง บ้านสานกล่อ่งข้าว” ทั้งนี้เพราะว่าหมู่บ้านมีปัจจัยภายในคือคนเดิมฝีมือจำนวนมากยังสานกล่อ่งข้าวกันอยู่ การขายกล่อ่งข้าวมีรายได้เป็นเงินสดขายได้เรื่อยๆ ผู้นำสนับสนุนจริงจัง ผู้ประกอบอาชีพนี้มีอยู่ 3-4 นามสกุล เป็นพี่น้องกัน สามัคคีช่วยเหลือกัน กล่อ่งข้าวก็มีเอกลักษณ์สวยงาม คุณภาพดี รักษาข้าวเหนียวหนึ่งให้นุ่มทั้งวัน ข้าวไม่แฉะไม่แห้ง นอกจากนี้ยังมีโอกาสภายนอกเกื้อหนุน เช่น อำเภอ พัฒนาการ เอกชน เข้ามาส่งเสริมเรื่อยๆ แต่ก็พบว่า**มีอุปสรรค** คือคนรับซื้อมีน้อยลง และมีสิ่งคุกคามอาชีพนี้เกิดขึ้นคือวัตถุดิบไม้ฆางเริ่มหายาก หวयरาคาแพงขึ้น ไม้สักหายากและเป็นไม้หวงห้าม งานสานกล่อ่งข้าวต้องใช้เวลาผลิตนาน ผู้สานกล่อ่งข้าวต้องยุ่งยากกับชาวบ้านที่มีอาชีพตัดไม้ฆางเผาถ่านขายซึ่งทำให้ต้องไปหาไม้ฆางมาทำดอกไกลขึ้น และกล่อ่งข้าวแอ็บข้าว ภาชนะบรรจุข้าวเหนียวหนึ่งจากแหล่งอื่น ๆ มีราคาถูกลง

จากการสนทนากลุ่มย่อย การประชุมเสวนาในกลุ่มอาชีพสานกล่อ่งข้าวขึ้น ปัญหาและความต้องการสำคัญ 4 ประการ คือ **ความต้องการขายกล่อ่งข้าวได้ตลอดปี** **ความต้องการพัฒนาฝีมือให้ถูกใจผู้ซื้อ** **ความต้องการให้ลูกหลานเรียนรู้การสานกล่อ่งข้าว** และ**ความต้องการให้มีไม้ฆางในป่าเพียงพอ**

ปัญหาขายกลองข้าวไม่ค่อยได้ คนรับซื้อกลองข้าวมีน้อยลง ทุกคนต้องการให้มีคนมารับซื้อ กลองข้าวในหมู่บ้านและสามารถขายกลองข้าวได้ตลอดปี นับเป็นปัญหาที่คนส่วนใหญ่ในกลุ่ม ยอมรับและต้องการแก้ไข แต่ปัญหาดังกล่าวนี้อาจจะไม่ใช่ว่าปัญหาสำคัญสำหรับบางคน เช่น นางบุญ บุญยืน นางสุดา หมอยา ชาวบ้านไผ่พะทะ นายอ้าย ยนต์วงศ์ นายคำ ดีมาก ชาวบ้านไผ่ปง หรือ อย่างนางหล้า ขัดแข็งแรง บ้านนางาม เพราะว่าคนกลุ่มดังกล่าวนี้อย่างสามารถขายกลองข้าวได้อย่าง ต่อเนื่องแทบตลอดปี มีคนมาสั่งซื้ออยู่เป็นระยะ ๆ เพราะฝีมือการผลิตมีคุณภาพถูกใจคนซื้อ เรื่องนี้ นางบุญ บุญยืน (พฤษภาคม 2542) กล่าวว่า “...อย่างของเจ้านี้เขาถึงมาสั่ง วันนั้นกะมาสั่ง 20 แถ่น เจ้าจะไปบ่าพัน มันมัวไปไ้ สานได้ 4-5 แถ่น ก็ไปเอาของน้องสะใภ้มาเปะหื้อเขา เขาก็อ่าหื้อเฮว่า ของมิงกูจำได้ อันนี้บ่าไซ้ของมิงอี ของมิงกูจำได้ เขาก็อ่าซื้อของคนอื่น แหน่ เจ้าจำฝีมือได้ เขากะ เลือกเอาแต่ของเจ้า...” (อย่างของฉันทันนี้มีคนมาสั่งทำตลอด วันนั้นมาสั่งทำ 20 กลอง ฉันทันมัวแต่ไป ทำไร ทำให้เขาไม่ทัน สานได้เพียง 4-5 กลอง เลยไปเอาของน้องสะใภ้มารวมให้เขา แต่เขาต่อว่าให้ ฉันทันว่า ของฉันทันนั้นเขาจำฝีมือได้ พวกนี้ไม่ใช่ฝีมือฉันทัน เขาเลือกเอาแต่เฉพาะของฉันทันเท่านั้น : ผู้วิจัย)

ปัญหาและความต้องการอีกประการหนึ่งที่กลุ่มอาชีพสานกลองข้าวนำมาเป็นประเด็น พิจารณาในการเสวนาและการประชุมกลุ่มย่อยคือ เด็ก ๆ ถูกหลานให้ความสนใจเรียนรู้สานกลองข้าว น้อยลงจนถึงไม่คิดจะหัดไปหัดสานกันแล้ว ทุกคนวิตกว่า ถ้าเด็กไม่สนใจไม่หัดไปหัดสาน ต่อไปใน ตำบลเมืองมายก็หาคนสานกลองข้าวเป็นไม่ได้ กลองข้าวที่ว่าเป็นเอกลักษณ์ของตำบลเมืองมายก็คง สูญหายไป กลุ่มอาชีพสานกลองข้าวมีความเห็นตรงกันว่า “ไม่อยากจะให้กลองข้าวสูญหายไปจาก หมู่บ้านต้องการให้ลูกหลานสืบทอดฝีมือสานกลองข้าวไว้” และต้องการให้ครูช่วยส่งเสริมอีกทางหนึ่ง ส่วนผู้ปกครองก็จะช่วยสอน “ลูกใครลูกมัน”

พ่อหลวงคำ ดีมาก (พฤษภาคม 2542) ได้แสดงความเห็นในเรื่องนี้ว่า “...อยากสอนละอ่อน ดิงบ่าจิบ่าขางความฮู้ ขอหื้อละอ่อนสนใจ อยากหื้อโรงเรียนอนุรักษไว้หื้องามหน้างานตาคนบ่าเก่า หื้อคนมาฮู้มาหันไ้ เอะละอ่อนมาฝึกกับคนเฒ่าคนแก่ คนเฒ่าคนแก่เปลี่ยนกันสอน ถ้าจะอะไรก็จะ บ่าปุดบ่าขาดละ ละอ่อนจะสืบไปสืบไป...” (อยากสอนเด็กโดยไม่ต้องหวังวิชาความรู้ ขอให้เด็ก สนใจอยากให้โรงเรียนอนุรักษไว้ให้เป็นที่เชิดหน้าชูตาคนรุ่นเก่าก่อน ให้คนมาฮู้มาเห็น เอะเด็กมา ฝึกกับคนเฒ่าคนแก่ผลัดเปลี่ยนกันสอน ถ้าทำอย่างนี้ก็จะไม่สูญหายขาดตอน เด็กก็จะสืบทอดต่อไป : ผู้วิจัย)

และนางบุญ บุญยืน (พฤษภาคม 2542) เน้นย้ำว่าวิธีที่จะคงรักษาฝีมือสานกลองข้าวในตำบล เมืองมายไว้ได้นั้นคือ “...ต้องสอนลูกไฟลูกมัน ไปเอาไม้เอาดอกกะพาถูกไปตวย...” (ต้องสอนลูก ใครลูกมัน เวลาไปตัดไม้ทำดอก ก็พาถูกไปด้วย : ผู้วิจัย)

รูปภาพที่ 11-12 ชาวบ้าน – ครู – นักเรียน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น

รูปภาพที่ 13-14 วิเคราะห์ปัญหา มองภาพอนาคต

ไม้ไผ่ในป่าสงวนแห่งชาติแม่ตำแม่มายในพื้นที่ตำบลเมืองมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้ไผ่ซางหรือไม้ซาง ซึ่งเป็นวัตถุดิบสำคัญในการสานกล่องข้าวนั้นเริ่มหายากขึ้น ด้วยสาเหตุเก่า ๆ เดิม ๆ ที่คนในชุมชนยังไม่ได้คิดป้องกันแก้ไข แต่ปัญหาก็กลับเพิ่มขึ้น “ตั้งวันนี้ข้าอ้ายกว่าตะกอน พวกตัดไม้ซางไปเผาถ่านอัดกันนักขึ้นตึกตึก หมู่ทำตะเกียบกะบายัง หมู่เผาถ่านกะเอากันหนัก ไม้ซางตามใกล้ ๆ นี่มีแล้ว ต้องขึ้นไปตัดบนดอยปู้นนะ” (จันทร์ หมอยา, มิถุนายน 2543) (ทุกวันนี้ยิ่งร้ายกว่าแต่ก่อน เขาพวกตัดไม้ซางไปเผาทำถ่านอัดขายมากขึ้นทุกที พวกทำตะเกียบก็ไม่หยุด พวกเผาถ่านก็เอากันหนัก ไม้ซางแถวใกล้ ๆ หาไม่ได้แล้ว ต้องขึ้นไปตัดบนดอยปู้น : ผู้วิจัย)

ปัญหาการใช้ไม้ซางทำตะเกียบและเผาถ่านอัดแท่งขายเป็นปัญหาที่กลุ่มอาชีพสานกล่องข้าววิตกมานานกว่า 4 ปี แต่ก็ยังไม่มีใครในชุมชนริเริ่มแก้ไขปัญหานี้ ทุกวันนี้กลุ่มสานกล่องข้าวในบ้านไผ่แพะ บ้านไผ่ปง และบ้านนางมจึงได้รับผลกระทบคือไม้ซางหายากขึ้น ต้องลำบากขึ้นไปตัดไม้ถึงบนดอยสูง

ปัญหาไม้ไผ่หายากดังกล่าวนี้เป็นปัญหาที่ทุกคนวิตก แต่ไม่รู้จะแก้ไขอย่างไร เมื่อมีการยกประเด็นนี้มาถกในการประชุมเสวนา ทุกคนก็ทำได้เพียง วิตกกังวลไม่ต้องการให้ไม้ไผ่หมดป่า ทุกคนต้องการให้มีการรักษาไม้ไผ่สำหรับกลุ่มสานกล่องข้าว แต่ยังไม่รู้ว่าจะใช้วิธีการใด “ที่บ้านนางมมีข้อตกลงทั้งหมู่บ้านออกเป็นข้อห้ามตัดไม้ไผ่บริเวณดอยด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน บริเวณดอยม่อนสัตว์คำทั้งหมด โดยห้ามตัดไปขายโรงงานตะเกียบ เผาถ่าน แต่ตัดมาใช้สอยมาจักสานได้ อีกอย่างในหมู่บ้านนี้ชาวบ้านเขาก็ไม่ได้ทำโรงงานตัดไม้ตะเกียบ และเผาถ่านอย่างบ้านอื่น” (จักรพงษ์ กันธิยะ, มกราคม 2545)

ภาพอนาคตที่ “กล่องข้าวจะยังคงอยู่เป็นเอกลักษณ์ของตำบลเมือง” นั้นได้กระตุ้นไปสู่การแก้ปัญหาและความต้องการทั้ง 4 ปัญหา ความต้องการดังกล่าวข้างต้นที่ผู้มีอาชีพไปสานกล่องข้าวได้ร่วมกันสรุปไว้

บทเริ่มต้นของการตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว

ในการสนทนากลุ่มย่อย พบปะพูดคุยกันของผู้มีอาชีพสานกล่องข้าวที่สนิทสนม เป็นเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงกัน ต่างเห็นตรงกันว่า ปัญหาการขายกล่องข้าวได้น้อยลง ปัญหาไม่มีตลาดรองรับกล่องข้าว เป็นปัญหาสำคัญที่ไม่สามารถแก้ปัญหาเพียงลำพังคนเดียวคนหนึ่งได้ และเห็นว่าถ้าร่วมกันคิด ปรัชษาหารือกันในกลุ่มคนที่เข้าใจกัน ใกล้ชิดกัน น่าจะรวมกลุ่มกันแก้ปัญหาได้

จากความคิดข้างต้นนั้นกลุ่มนายเฮือน อาษา นางบุญ บุญยีน นางแก้ว ยนต์วงศ์ นางจันทร์ หมอยา และนางสมพร จันทร์เดิม ได้เสนอว่าการรวมกลุ่มแก้ปัญหาข้างต้นนั้นจะเกิดขึ้นได้ต้องเริ่มต้นจาก “...เอาคนที่เข้าใจกัน มีความเข้าใจกันมาเข้ากลุ่ม จะได้ยอมรับกัน เข้าใจกันได้ ยอมรับฟังคำติ

คำแนะนำได้ ถ้าได้คนเข้าใจกันมาร่วมกลุ่มกันจะได้แก้ปัญหาไ้ตรงกันเคยดกัน...” นอกจากนี้ได้เสนอว่า “...จากที่ดูรายการโทรทัศน์ เห็นเขามีกลุ่มอาชีพ เขาแบ่งหน้าที่กันทำแล้วสำเร็จ เราน่าจะลองทำ ถ้าเราทำได้ไปดูเขา น่าจะดี...”

คณะนักวิจัยได้นำความคิดของกลุ่มนี้ไปขยายกับกลุ่มย่อยอื่น ๆ ในหมู่บ้านไผ่พะ และไผ่ปง ในที่สุดก็เกิดแนวคิดไปศึกษาดูงานกลุ่มอาชีพที่ประสบความสำเร็จในการรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา ดังนั้นในวันที่ 13 มิถุนายน 2543 กลุ่มชาวบ้าน ครู และทีมนักวิจัยไปศึกษาดูงานกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาที่บ้านแม่ใส ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นกลุ่มสตรีสานผักตบชวาที่ประสบความสำเร็จในการหาตลาด สามารถส่งสินค้าไปจำหน่ายในประเทศญี่ปุ่นและในอเมริกา

หลังจากไปศึกษาดูงานกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาที่บ้านแม่ใส ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา มาแล้ว ในสัปดาห์ต่อมา วันที่ 18 มิถุนายน 2543 กลุ่มชาวบ้านได้มาประชุมกลุ่มกันที่โรงเรียนไผ่งามวิทยา ผลการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ต่างเห็นพ้องกันว่า กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านแม่ใสประสบความสำเร็จเพราะเกิดจากการรวมกลุ่มแก้ปัญหา ชาวบ้านได้เรียนรู้ว่ามูลเหตุการเกิดกลุ่มสานผักตบชวามีจุดเริ่มต้นจากปัญหาการขาย ทำผลิตภัณฑ์ออกมาได้แล้วหาคนซื้อไม่ได้ ซึ่งตรงกับปัญหาที่ชาวบ้านกำลังประสบอยู่ และส่วนใหญ่ประทับใจ ถ้อยคำกล่าวสรุปของคุณเจริญศรี ไชยขัตติย์ (มิถุนายน, 2543) ประธานกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวา ซึ่งได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“ตะก่อนเขาก็ต่างคนต่างทำ ของไผ่ของมัน พ่อค้าคนกลางมาจับรวดแอ่วซื้อเหี้ย หรือบ่าอันก็อาจจะม่มีแม่บ้านจากที่อื่นมาซื้อ แต่ซื้อในราคาที่ป็นตั้งหื้อเฮา ป็นจะซื้อเท่าใด เขาก็ต้องขายนะเจ้าเฮาบ่สามารถที่จะตั้งราคาเองได้หนาเจ้า ทั้ง ๆ ที่เฮาบอกว่านี่ราคามันร่อยก่อนหนา ป็นจะซื้อแปดสิบ เขาก็ต้องขาย เพราะเฮาบ่มีที่ขาย เฮาบ่มีกลุ่ม บ่าอันลูกันขาย ถ้าเฮาบ่ขาย ทางหลังคาทางปุ่น ป็นก็จะขายเหมะมะนะเจ้า”

“ถ้าเฮาจะยะงานร่วมกันหนาเจ้า มันต้องอยู่ มันต้องอยู่ร่วมกันตึงหมด ต้องแบ่งใจหากันหื้อได้ ถ้าบ่าอัน ปัญหาหย่งต่าง ๆ มันจะต่อสูกันบ่ได้ มันจะเถียงและก็แย่งกัน แบ่งกันป็นพวกหนาเจ้า”

“...ที่แน่ ๆ นี้ หลักการตั้งกลุ่มของเฮาคือ ชื่อสัตย์ ขยัน อดทน แล้วก็ร่วมกันแก้ปัญหา นี้คือหัวใจสำคัญเลยหนาเจ้า ถ้าเฮาบ่ร่วมกันแก้ปัญหา กรรมการแจ้งปุ่นอู้กันเหมอย่าง แจ้งน้ออู้กันเหมอย่าง ถ้าเฮาบ่มาปะกัน บ่มาร่วมกัน มันก็บ่สำเร็จหนาเจ้า...”

ในที่สุดก็มีผู้ที่เห็นด้วยกับการตั้งกลุ่ม เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาอาชีพสานกล่อ่งข้าว ดังนั้นจึงได้ตกลงจัดตั้งกลุ่มกันขึ้น โดยเริ่มแรกมีสมาชิก 30 คน ทุกคนยินดีเจียดเงินคนละ 20 บาท ป็นกองทุนของกลุ่ม และให้ศูนย์กลางของกลุ่มอยู่ที่บ้านไผ่พะ เพราะสมาชิกส่วนใหญ่อยู่บ้านไผ่พะ สมาชิก

รูปภาพที่ 15-16 ศึกษาฐานกลุ่มจักสานผักตบแม่ไผะเยา

รูปภาพที่ 17-18 ศึกษาฐานแลกเปลี่ยนจักสานไม้ไผ่ - ผักตบชวา

รูปภาพที่ 19-20 ศึกษาดูงานจักสานไม้ไผ่บ้านป่าปง

ทั้ง 30 คน มาจาก 3 หมู่บ้าน คือ บ้านไผ่พะะ บ้านไผ่ปง และบ้านนางาม ในระยะแรกกลุ่มขอให้ทางกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประธาน อบต. ซึ่งได้ไปศึกษาดูงานกับกลุ่มด้วย และได้เข้าร่วมประชุมกับชาวบ้านมาตลอดเป็นผู้ประสานระดับประคองให้เกิดคณะทำงานกลุ่มขึ้นต่อไป

พัฒนาการเรียนรู้ร่วมกัน

ตั้งแต่เริ่มมีการรวมกลุ่มผู้ไปสานกล่อ่งข้าวขึ้นเมื่อเดือนมิถุนายน 2543 จนถึงเมษายน 2545 เป็นเวลา 23 เดือน ที่กลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวได้เรียนรู้ร่วมกันแก้ปัญหาและพัฒนากลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวร่วมกัน กลุ่มมีพัฒนาการมาเป็นระยะอย่างต่อเนื่อง สามารถสรุปพัฒนาการได้ 4 ระยะคือ ระยะสร้างความมั่นใจ ระยะลองผิดลองถูก ระยะปรับสภาพกลุ่ม และระยะเลือกแนวทางของกลุ่ม

ระยะสร้างความมั่นใจ

การรวมกลุ่มของผู้ไปสานกล่อ่งข้าว ซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกของตำบลเมืองมาย และเป็นการร่วมกิจกรรมระหว่างสมาชิกที่มาจากต่างหมู่บ้านกัน ได้ทำให้หลายคนเกิดความไม่มั่นใจว่า “...กลุ่มกล่อ่งข้าวมันจะล้มอย่างกลุ่มทอผ้า กลุ่มอะหยังหมู่บ้านที่เคยตั้งแล้วก็ล้มตั้งแล้วก็ล้ม...” ดังนั้นสมาชิกกลุ่มรุ่นแรกจึงมีเพียง 30 คน ทุกคนล้วนเคยเดินทางไปศึกษาดูงานกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยามาแล้วทั้งนั้น และตัดสินใจเข้ากลุ่มเพราะเห็นด้วยกับแนวทางการรวมกลุ่มแก้ปัญหาตามที่รับรู้ จากการไปศึกษาดูงานครั้งนั้น แต่ก็ยังมีบางคนที่ได้ร่วมเดินทางไปศึกษาดูงานดังกล่าวด้วย แต่ไม่สมัครเป็นสมาชิกกลุ่ม ซึ่งอาจจะเป็นเพราะยังไม่เห็นด้วยหรือยังไม่มั่นใจ

ดังนั้นการรวมกลุ่มในระยะแรกจึงเป็นระยะการดำเนินกิจกรรมเพื่อสร้างความมั่นใจ ซึ่งมีการดำเนินการใน 2 ระดับ คือ การสร้างความมั่นใจในระดับกลุ่ม และการสร้างความมั่นใจในระดับบุคคล

การสร้างความมั่นใจในระดับกลุ่ม นั้น สมาชิกส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่าการเดินทางไปดูงานศึกษาวิธีการรวมกลุ่มของคนอื่นที่เขาทำสำเร็จนั้น ช่วยให้สมาชิกเข้าใจได้ง่ายกว่าการมาอธิบายบอกต่อสมาชิกด้วยกันนอกจากนี้ยังช่วยให้เข้าใจการรวมกลุ่มมากขึ้น ดังนั้นหลังจากได้บทเรียนจากการไปศึกษาดูงานที่พะเยาแล้วจึงเกิดการพาสมาชิกไปศึกษาดูงานในโอกาสต่อมาหลายครั้ง โดยเริ่มจากการไปศึกษาดูงานแหล่งจักสานไม้ไผ่ที่บ้านป่าบง ตำบลป่าบง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2543 ซึ่งเป็นแหล่งผลิตหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ แหล่งใหญ่แหล่งหนึ่งของเชียงใหม่ ที่มีการพัฒนารูปแบบและสามารถเป็นสินค้าส่งออก การไปศึกษาดูงานครั้งนี้นอกจากจะได้ความรู้และ

เห็นผลผลิตงานจักสานจากแหล่งผลิตโดยตรงแล้ว ในตอนบ่ายสมาชิกที่ไปศึกษาดูงานยังได้ประชุมพิจารณาแผนปฏิบัติการของกลุ่มร่วมกันที่ศาลาวัดป่าบังอีกด้วย โดยแบ่งกลุ่มพิจารณาออกเป็น 5 กลุ่ม คือ กลุ่มชาวบ้านนางาม กลุ่มชาวบ้านไผ่ป่ง กลุ่มชาวบ้านไผ่พะยะ กลุ่มครู และกลุ่มนักเรียน แผนปฏิบัติการที่นำเสนอเพื่อการพิจารณาของที่ประชุมกลุ่มย่อยครั้งนี้ประกอบด้วย แผนปฏิบัติการการขายและการหาตลาด แผนปฏิบัติการพัฒนาฝีมือและรูปแบบ และแผนปฏิบัติการการสืบทอดไปสานกล่องข้าว เมื่อหลอมรวมผลการพิจารณาของกลุ่มย่อยทั้ง 5 กลุ่มแล้วก็สามารถสรุปกิจกรรมของแผนปฏิบัติการทั้ง 3 แผนได้เป็นตารางดังนี้

แผนปฏิบัติการที่ 1 : การขายและการหาตลาด

กิจกรรม	วิธีดำเนินงาน
1. จัดหาคนทำหน้าที่การขายและการหาตลาด	1. ให้สมาชิกในกลุ่มอาสาสมัครทำหน้าที่การขายและการหาตลาด 2. คัดเลือกสมาชิกในกลุ่มที่มีคุณลักษณะต่อไปนี้ - เข้าใจคนในกลุ่ม - เป็นคนซื่อสัตย์ - พุดเก่ง มีสัจจะ - มีบุคลิกดี 3. ให้โรงเรียนเป็นที่ปรึกษา 4. ตั้งค่าตอบแทนคนทำหน้าที่การขายและการหาตลาด
2. ให้ความรู้ด้านการขายและการหาตลาดแก่สมาชิก	1. เชิญวิทยากรมาให้ความรู้ด้านการขายและการหาตลาด 2. ไปศึกษาดูงาน 3. ฝึกทดลองการขายและการหาตลาด 4. โรงเรียนให้ข้อมูลข่าวสารแก่ชุมชน
3. การประชาสัมพันธ์เผยแพร่สินค้าและหมู่บ้าน	1. ติดตั้งป้ายแนะนำ เชิญชวนคนเข้ามาหมู่บ้าน 5 จุด คือ ริมถนนลำปาง – งาว ปากทางแยกเขื่อนกิ่วลม ปากทางแยกหน้าโรงเรียนบ้านสบมาย ปากทางแยกตรงอำเภอแจ้ห่ม ปากทางบ้านไผ่ป่ง และปากทางบ้านไผ่พะยะ 2. นำสินค้าไปในงานแสดงต่าง ๆ ให้บ่อย ๆ เช่น งานแสดงสินค้างานนิทรรศการสินค้า 3. ใช้กล่องข้าวเป็นของฝาก ของที่ระลึกในโอกาสต่าง ๆ 4. นำไปขายที่ลาน บิ๊กซี ลำปาง

กิจกรรม	วิธีดำเนินงาน
	5. นำสินค้าไปเร่ขายตามงานต่าง ๆ 6. ทำร้านขายสินค้าริมทางใกล้ ๆ หมู่บ้าน 7. จัดเตรียมสินค้าไว้รอต้อนรับผู้ที่ต้องการสินค้าอยู่ตลอดเวลา 8. กิจกรรมข้อ 1 , 6 , 7 ต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน
4. การตั้งราคากล่องข้าว	1. คำนวณต้นทุนตามระยะเวลาที่ใช้ผลิต ตั้งแต่ไปเอาไม้ไผ่จากป่าจนกระทั่งเสร็จเป็นกล่องข้าว โดยทดลองขายและประเมินเปรียบเทียบหลาย ๆ กลุ่มว่าในการไปเอาไม้ไผ่ 1 ครั้ง สามารถทำกล่องข้าวได้จำนวนเท่าใด ใช้เวลากี่วัน 2. คำนวณตามความยากง่าย 3. คำนวณตามราคาไม้ ราคาหวายที่ซื้อ 4. คำนวณตามราคาค่าแรง 5. โรงเรียนช่วยสำรวจข้อมูลต้นทุนการผลิตโดยให้นักเรียนมีส่วนร่วม
5. จัดหาเงินสนับสนุน กิจกรรมของกลุ่ม	1. จัดทอดผ้าป่ากล่องข้าว 2. เขียนโครงการเสนอขอของบสนับสนุนจาก อบต. 3. เขียนโครงการขอของบสนับสนุนจากมูลนิธิและองค์กรอื่นๆ เช่น มูลนิธิศุภนิมิต

แผนปฏิบัติการที่ 2 : การพัฒนาฝีมือและรูปแบบ

กิจกรรม	วิธีดำเนินงาน
1. พัฒนาปรับปรุงรูปแบบตามที่ผู้ซื้อต้องการ	1. ทดลองทำตามข้อแนะนำของพ่อค้าคนกลางและผู้ซื้ออื่น ๆ 2. หาตัวอย่างมาเป็นต้นแบบ 3. ปรับปรุงรูปแบบแต่คงลวดลายเก่าให้ถูกใจคนซื้อ
2. ตีเพื่อก่อ	1. สมาชิกในกลุ่มวิจารณ์ผลงานของกันและกัน และห้ามผู้ถูกวิจารณ์โกรธ ให้ยอมรับฟังคำวิจารณ์ ของใครดีก็ชม ของใครไม่ดีก็ติ 2. ปรับปรุงแก้ไขสิ่งที่สมาชิกติให้ดีขึ้น
3. คนเก่งสอนคนไม่เก่ง	1. สมาชิกในกลุ่มคัดเลือกผู้ที่มีฝีมือดีและเป็นที่ยอมรับของกลุ่มให้เป็นผู้คอยแนะนำถ่ายทอดฝีมือ 2. สมาชิกต้องยอมรับข้อแนะนำและไม่อาย ไม่ต่อว่าผู้สอน
4. สร้างแบบมาตรฐานสินค้า	1. สร้างแบบมาตรฐานที่มีขนาดสัดส่วนมาตรฐานไว้เป็นตัวอย่าง 2. ทำพิมพ์ไว้ควบคุมขนาดสัดส่วนรูปทรง
5. ผลิตสินค้าตัวใหม่	1. นำลวดลายกลองข้าวไปผลิตสินค้าตัวใหม่ เช่น ตะกร้า แจกัน พวงกุญแจ กระเป๋า ฯลฯ 2. ดัดแปลงกลองข้าวให้เป็นของที่ระลึก ของฝาก
6. อวดฝีมือไปสาน	1. จัดประกวดผลงานของสมาชิกในกลุ่ม 2. เก็บผลงานที่ชนะการประกวดไว้เป็นตัวอย่างหรือแสดงไว้ในห้องโชว์ให้คนดู

แผนปฏิบัติการที่ 3 : การสืบทอดไปสานกล่อ่งข้าว

กิจกรรม	วิธีดำเนินงาน
1. “สอนลูกไฟหกลานมัน”	1. พาลูกหลานไปตัดไม้ด้วย 2. จับมือสอนเท่าที่สอนได้ 3. สอนตอนหัวค่ำ 4. อบรมชี้แจงเด็กก่อนลงมือสอน โดยเน้นให้เด็กเห็นประโยชน์ คุณค่าของอาชีพสานกล่อ่งข้าว 5. สอนสิ่งที้ง่าย ๆ ก่อน เริ่มจากกล่อ่งข้าวขาว เริ่มจากฝ่าและตาดก่อน 6. ครูช่วยกำจับให้นักเรียนหัดเรียนกับพ่อแม่ เพราะนักเรียนเชื่อฟังครูมากกว่าพ่อแม่
2. ช่วยครูสอนนักเรียน	1. ให้นักเรียนมาหัดทำที่บ้านชาวบ้าน โดยครูคัดเลือกนักเรียนที่สนใจมาหัดทำกับอาสาสมัครในวันเสาร์และอาทิตย์ หรือตรงช่วงโม่งเรียน โดยผู้สอน 1 คน ต่อนักเรียน 5 คน 2. ครูชาวบ้านและครูโรงเรียนร่วมกันให้คะแนนนักเรียนที่มาหัดเรียนกับชาวบ้าน โดยให้คะแนนคนละครั้ง 3. ผู้ปกครองช่วยเน้นย้ำส่งเสริมให้นักเรียนสนใจ 4. โรงเรียนกำหนดให้เด็กนักเรียนหัดสานตั้งแต่วัย ๗-๑๓
3. “หาที่ชุมนุมไปสานกล่อ่งข้าวด้วยกัน”	1. สมาชิกจัดกลุ่มย่อย 3-5 คน มาไปกล่อ่งข้าวด้วยกันให้เด็ก ๆ ได้เห็นเป็นตัวอย่าง 2. เด็กคนไหนสนใจก็ช่วยกันสอนและแนะนำ ไม่ว่าจะเป็นลูกหลานใครก็ยินดีสอน ยินดีแนะนำ
4. “ชาวบ้านเขียน นักเรียนอ่าน”	1. สมาชิกในกลุ่มเขียนเล่าความรู้ต่าง ๆ ในการไปสานกล่อ่งข้าว 2. ใครเขียนไม่เป็นก็เล่าให้เด็ก ๆ ฟัง และให้เด็ก ๆ เขียนให้แทน 3. ในการเขียน ใครจะเขียนตอนไหน เรื่องไหนก็ได้ ตามแต่จะชอบ เช่น การเลือกไม้ การหั่นตอก การก่อ การเย็บ การไปลาย ฯลฯ 4. ครูรวบรวมความรู้จากสมาชิกและจัดพิมพ์ไว้ให้นักเรียนอ่าน 5. ครูให้นักเรียนไปเก็บข้อมูลเรื่องเล่าจากชาวบ้าน

รูปภาพที่ 21-22 แบ่งกลุ่มพิจารณาแผนร่วมกัน

รูปภาพที่ 23-24 กลุ่มครู กลุ่มนักเรียน พิจารณาแผน

กิจกรรม	วิธีดำเนินงาน
5. “ลูกหลานไม่ไป ไม่เป็นไร ขอเพียงช่วยส่งเสริม”	1. เปิดโอกาสให้ลูกหลานที่ไปสานกล่องข้าวไม่เป็นได้ วิพากษ์วิจารณ์ เสนอแนะความคิดเห็นเกี่ยวกับการ ประชาสัมพันธ์ การปรับปรุงคุณภาพ การส่งเสริมการขาย 2. สนับสนุนให้ลูกหลานที่ไปสานกล่องข้าวไม่เป็นได้ช่วย พ่อแม่ในด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในด้านการสานกล่องข้าว ตามความถนัดและสนใจ 3. สอนลูกหลานช่วยตัดไม้ ตัดดอก มาให้คนเฒ่าคนแก่
6. โรงเรียนจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น กล่องข้าวตำบลเมืองมาย	ผู้บริหารโรงเรียน ครูนักวิจัยในโครงการ ครูเครือข่าย โครงการ ผู้ปกครอง ชาวบ้านผู้ชำนาญการอาชีพสาน กล่องข้าว อาสาสมัครชาวบ้าน นักเรียน และนักวิจัย ร่วมกัน ดำเนินการตามขั้นตอนของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

เมื่อการประชุมพิจารณาแผนปฏิบัติการของกลุ่มสามารถหลอมรวมเป็นแผนตามข้อเสนอจนสมาชิกพอใจสมาชิกแล้วการประชุมปฏิบัติการนอกสถานที่ครั้งนี้ก็ได้สิ้นสุดลงพร้อมกับความชัดเจนเพิ่มขึ้นของสมาชิกว่ารวมกลุ่มกันเพื่อวัตถุประสงค์อะไร จะทำกิจกรรมอะไรกันบ้าง ซึ่งนับเป็นการเพิ่มความมั่นใจในการทำงานร่วมกันของสมาชิกขึ้นมาได้บ้าง

ครั้งต่อมาสมาชิกพบข้อสรุปว่ากลุ่มผักตบชวาบ้านแม่ไสก็ดี กิจกรรมของกลุ่มจักสานบ้านปาง สารก็ดี ดีแล้วแต่ก่อตั้งมานานจนประสบผลสำเร็จ ยากที่กลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวจะทำให้เช่นนั้น จึงเกิดมีข้อเสนอแนะของสมาชิกไปศึกษาดูงานกลุ่มอาชีพที่กำลังเริ่มต้น และประสบผลสำเร็จ ดังนั้นในวันที่ 26 ธันวาคม 2543 คณะกรรมการกลุ่มจำนวน 10 คน ได้นำกล่องข้าว 200 กล่องไปทดลองขายร่วมกับกลุ่มอาชีพอื่นในงานฤดูหนาว และกาชาด จังหวัดลำปาง โดยขายที่ร้านของอำเภอแจ้ห่ม และได้พากันไปสำรวจดูกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ที่มาออกร้านค้าชุมชนในงานฤดูหนาว และกาชาดจังหวัดลำปาง ทุกคนที่ไปศึกษาดูงานในครั้งนี้ยอมรับว่าพวกตนไม่คุ้นเคยกับการขายอย่างนี้ไม่รู้ว่าจะตั้งราคาขายอย่างไรหลายคนไม่เชื่อว่ากล่องข้าวที่เคยขายในร้านค้าในหมู่บ้านกล่องละ 15 บาท จะขายในงานนี้ได้ถึงกล่องละ 30-50 บาท แต่อาศัยที่อาจารย์สมพงษ์ ชลัย ได้แนะนำการตั้งราคาและวิธีขายให้จึง ทำตามและสามารถขายได้ตามนั้น “ถ้าป้อมีอาจารย์สมพงษ์มาบอกหนูเฝ้าหือตั้งราคาจะอีเฮอะทำอะไรจะขายกันอยู่บ้านเฮา บ่น่าเชื่อว่าเฮาขายที่บ้านแแก่นละ 15 บาท จะมาตั้งราคาที่นี่แแก่นละห้าสิบแแก่นละร้อยเฮอะซื้อตอนแรกข้าเจ้าหันเขาหือบวางๆ ข้าเจ้าจะลดหือเป็นแหมข้าอาจารย์สมพงษ์มาบอกว่าจะไปฟังลดหมูนี้อะไเดเขาตั้งซื้อเขาอยากได้เขาตั้งหือบวางๆ มันกะเป็นอย่างที่

อาจารย์สมพงษ์ว่าแท้” (นางจันทร์ หมอยา, ธันวาคม 2545) (ถ้าไม่มีอาจารย์สมพงษ์มาบอกพวกเรา ก็คงจะขายเหมือนกับที่ขาย ที่บ้าน ไม่น่าเชื่อเลยว่าเราขายที่บ้านกล่องละ 15 บาท จะมาตั้งราคาขายที่นี้ได้ถึงกล่องละ 50 กล่องละ 100 ก็มีคนที่ซื้อเห็นคนซื้อหีบวาง ๆ ฉันจะลดราคาให้เขาแล้วพอดีอาจารย์สมพงษ์บอกว่าอย่ารีบไปลดราคาคนกลุ่มนี้อย่างไรเขาก็จะซื้อแน่ เขาอยากได้เขาจึงหีบวางๆ แล้วก็เป็นอย่างที่อาจารย์สมพงษ์ ว่าจริงๆ : ผู้วิจัย)

นางจันทร์ฟอง หมอยา (ธันวาคม 2545) ได้พูดกับผู้วิจัยขณะที่ยื่นขายกล่องข้าวในงานฤดูหนาวว่า “เจ้ากะพอขายช่วง เคยขายผักหวานขายเห็ดมาก่อน เคยไปขายแพวแจ่มป็นอย่างขายที่นี้ก็ไปเหมอย่างเฮาก็ตาม ก็อยู่กับหมู่คนซื้อเป็นไปจะอัน แต่เขาหมู่นั้นเขาตึงบ่ข้างอุบ่ข้างปากกับป็นหนา กะหังมีค่าเจ้ากับจันทร์ เทอันตึงอุบ่กับหมู่คนที่ป็นมาซื้อหนา เขาหมู่นั้นยืนผ่อบดาตอนเมื่อคืนนี้คนซื้อมานักน้อยเฮากะกล้าอุกกล้าตอเป็นชวนเป็นซื้อข้างมาฟอง” (ฉันก็พอขายเป็นเคยขายผักหวานขายเห็ดมาก่อนเคยไปขายถึงแจ่มป็นอย่างขายที่นี้ก็เป็นอีกแบบหนึ่งเราก็ถามก็คุยกับคนซื้อไปอย่างนั้นแต่พวกนั้นเขาไม่ช่วงพูดช่วงคุยนะก็มีแต่ฉันกับจันทร์เท่านั้นที่พูดคุยกับคนที่ซื้อเขาพวกนั้นได้แต่ยืนดูเฉยๆ ตอนกลางคืนมีคนมาซื้อเล็กน้อยพวกเราก็ก้าวพูดกล้าชวนคนซื้อมากขึ้น : ผู้วิจัย)

แต่เสียดายที่สมาชิกไม่สามารถจะอยู่ทดลองขายกล่องข้าวในงานนี้ได้เหมือนกับกลุ่มอาชีพอื่นๆ ซึ่งเขามีผู้ทำหน้าที่ขายประจำตลอดงานแต่สมาชิกทุกคนต้องกลับบ้านกันคืนนี้เพราะทุกคน “กังวลกลัวสามีและครอบครัวจะต่อว่า” ดังนั้นในงานคืนนี้จึงทำได้เพียงทดลองขายกล่องข้าวในบ้านอำเภอแจ่มเพียงเวลาบ่ายโมงถึง สามทุ่มและใช้เวลาที่เหลือไปศึกษาสังเกต และสัมภาษณ์ผู้ทำหน้าที่ขายของกลุ่มอาชีพของแต่ละกลุ่มที่มาออกร้านของชุมชนในแต่ละร้านของแต่ละอำเภอเท่านั้น หลังจากที่ได้ศึกษาดูงานร้านค้าชุมชนในงานฤดูหนาวแล้วทุกคนมีความเห็นว่าเราน่าจะไปดูตัวอย่างของจริงที่เขารวมกลุ่มอาชีพได้สำเร็จโดยเลือกจากกลุ่มอาชีพที่มาออกร้านในงานฤดูหนาวครั้งนี้

หลังจากศึกษาสังเกตกลุ่มอาชีพที่มาออกร้านในงานฤดูหนาวแล้วคณะกรรมการจึงได้หารือกันเพื่อคัดเลือกกลุ่มอาชีพที่ควรจะไปศึกษาดูงาน ในที่สุดคณะกรรมการได้เลือกไปศึกษาดูงานที่กลุ่มทอผ้าด้วยมือบ้านนาตัม กลุ่มทำผลิตภัณฑ์จากสาบ่านฮ่องกง และกลุ่มอาชีพบ้านทุ่งม่านเหนือ ดังนั้นในวันที่ 14 มกราคม 2544 ตัวแทนกลุ่มซึ่งประกอบด้วยกรรมการ สมาชิก ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. รวมทั้งสิ้นจำนวน 23 คน ได้เดินทางไปศึกษาดูงานการรวมกลุ่มอาชีพที่ กลุ่มทอผ้าด้วยมือบ้านนาตัม ต.บ้านกิว อ.แม่ทะ จ.ลำปาง กลุ่มทำผลิตภัณฑ์จากสาบ่านฮ่องกง ต.บ่อแฮ้ว อ.เมือง จ.ลำปาง และกลุ่มอาชีพบ้านทุ่งม่านเหนือ ต.บ้านเอื้อม อ.เมือง จ.ลำปาง

การศึกษาดูงานแต่ละครั้งดังกล่าวข้างต้นได้สร้างความเข้าใจการรวมกลุ่ม ปัญหาและการพัฒนากลุ่มได้เป็นอย่างดี ทำให้สมาชิกพบเห็นแนวทางการดำเนินงานกลุ่มและเพิ่มความมั่นใจยิ่งขึ้น และได้นำไปสู่การปรับปรุงพัฒนากลุ่มได้อีกทางหนึ่ง

จากประสบการณ์ที่ได้รับจากการไปศึกษาดูงานกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่ผ่านมากลุ่มได้รับคำแนะนำประการหนึ่งเกี่ยวกับการขายและการหาตลาดคือ “เราต้องหมั่นออกร้าน ออกงาน เป็นมีงานแสดง สินค้าขายของที่ไหน เราต้องเอาของไปขายไปแสดงกับเขา งานไหนไปไม่ได้ก็ฝากเป็นขายสินค้าเราถึงจะมีคนรู้จัก หมูดีเป็นสนใจเป็นจะมาสั่งซื้อบ้านเรา” (เราต้องขยันออกร้านออกงาน เขามีงานแสดงสินค้าขายของที่ไหนเราต้องเอาของไปแสดงกับเขา งานไหนไปไม่ได้ก็ฝากเขาขายสินค้าเราทำอย่างนี้ถึงจะมีคนรู้จัก พวกที่เขาสนใจเขาจะได้มาสั่งซื้อถึงบ้านเรา : ผู้วิจัย) กรรมการกลุ่มจึงตกลงกันใช้วิธีทดลองฝากขายสินค้าของกลุ่มเพราะเห็นว่าการไปออกร้านขายของนั้นหากคนไปทำหน้าที่ขาย และนอนแรมอย่างกลุ่มอาชีพอื่นไม่ได้

หลังจากกลับจากการไปศึกษาดูงานดังกล่าว ในกลุ่มคณะกรรมการบริหารได้สรุปข้อคิดแนวทางที่ได้จากการศึกษาดูงานมาใช้กับกลุ่มโดยเห็นตรงกันในประเด็นต่อไปนี้คือ “เราควรระวังกลุ่มเกิดการแตกแยกแตกความสามัคคีไม่ต้องการให้เกิดกรณีอย่างที่เกิดกับกลุ่มทอผ้าด้วยมือบ้านนาตัมที่แตกเป็นสองฝักสองฝ่าย” “การทำบัญชีการเงินการซื้อขายการแบ่งปันผลของกลุ่มบ้านนาตัมเหมาะที่จะนำมาใช้เป็นแบบอย่างแต่ใครจะเป็นผู้ทำผู้รับผิดชอบ” “การพัฒนาฝีมือการควบคุมคุณภาพสินค้าโดยการตีให้คนที่ไม่ได้มาตรฐานพัฒนาให้ดีขึ้นนั้นกลุ่มทำผลิตภัณฑ์จากกระดาษสาทำได้ดีเราจะมีแนวทางนำมาใช้ได้อย่างไร” “การขายการนำสินค้าไปแสดงในงานต่างๆ การเผยแพร่สินค้าของกลุ่มนั้นเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้การขายและการตลาดดีขึ้นซึ่งกลุ่มบ้านนาตัมและกลุ่มบ้านฮ่องกอกสามารถนำสินค้าของกลุ่มไปแสดงเผยแพร่ในงานต่างๆ ทำให้คนรู้จักและมีตลาดเพิ่มขึ้น กลุ่มเราจะมีแนวทาง อย่างไร” “ในกลุ่มอาชีพบ้านทุ่งม่านเหนือนี้เป็นกลุ่มที่ประสบผลสำเร็จมาก และผู้นำท้องถิ่นทั้งระดับผู้ใหญ่บ้าน และอบต. สนับสนุนเป็นอย่างดี กลุ่มอาชีพในหมู่บ้านสามารถสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้าน ตั้งแต่เด็กจนถึงผู้ใหญ่ มีเครือข่ายกลุ่มอาชีพในหมู่บ้านช่วยเหลือเกื้อกูลกันดีถึงแม้จะมีกลุ่มอาชีพกันหลายกลุ่มแต่ไม่แย่งลูกค้าตัดราคากัน” “ทุกกลุ่มที่เราไปศึกษาดูงานสามารถจัดสวัสดิการให้กับสมาชิกได้หลายด้านเช่นการหาวัตถุดิบในราคาถูกให้กับสมาชิกการสร้างกลุ่มออมทรัพย์ การอบรมฝีมือความรู้เพิ่มเติม การให้สวัสดิการเงินสงเคราะห์กับสมาชิกกลุ่ม แต่กลุ่มของเรายังไม่มีแนวคิดในเรื่องนี้เลย”

การสร้าง ความมั่นใจในระดับบุคคลแกนนำ นอกจากในระดับกลุ่มจะสร้างความมั่นใจด้วยการไปศึกษาดูงานและประชุมปฏิบัติการดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในระดับบุคคล ซึ่งเป็นกรรมการกลุ่มนั้นก็ต้องมีความมั่นใจเช่นกัน ดังนั้นในระยะเริ่มต้นนี้ผู้วิจัยจึงพยายามหาข่าวสารการจัดอบรมที่

เกี่ยวข้องกับลักษณะกิจกรรมที่กลุ่มกำลังจัดทำอยู่มาเสนอกลุ่มให้ตัดสินใจไปร่วมการอบรมการสัมมนา ซึ่งสามารถส่งตัวแทนกรรมการเข้าร่วมอบรมและสัมมนาได้ 2 ครั้ง

ครั้งแรกส่ง นางจันทร์ หมอยา นางสาวพร จำเดิม และนางสุดา บุญยืน เข้าฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการหลักสูตรการพัฒนาขีดความสามารถผู้ประกอบการอุตสาหกรรมในครัวเรือน ที่ห้องประชุม อาคารสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชนเชียงราย อ.เมือง จ.เชียงราย เมื่อวันที่ 24-29 กันยายน 2543 ทั้ง 3 คนเล่าประสบการณ์พอสรุปได้ว่าการไปอบรมครั้งนี้ได้รู้ได้เห็นอะไรที่ไม่เคยรู้เคยเห็นมาก่อนเลยเขาให้เราจับกลุ่มกันร่วมกับคนอื่นๆ พวกเราแยกกันอยู่คนละกลุ่มเขาให้ทำกิจกรรมหลายอย่างให้คิดเรื่องค้าเรื่องขายให้ทดลองการขายให้เรารู้เรื่องลงทุน ให้รู้เรื่องกำไร การวางแผนผลิตสินค้าให้ถูกใจคนซื้อ และหนึ่งใน 3 คนนี้ได้เล่าเพิ่มเติมว่า “...บ่าเดียวนี้หมู่เฮาสามคนก็เข้าใจมาพ่องก็คิดว่าเดี๋ยวกี้จะต้องทำหื้อถึงที่สุดเรื่องกลุ่มนี้มันต้องอดทน ตอนที่ไปอบรมเจ้าได้อยู่กลุ่มเดียวกับป้าคนเชียงราย เป็นกับบอกว่าเรื่องค้าเรื่องขายต้องระวังตอนที่เราทดลองทำกลุ่มด้วยกันป้าเป็นหัวหน้าป้าบอกหมู่เฮาตลอดหื้อหมู่ในกลุ่มระวังเรื่องการลงทุนการขายว่ายะจะเดี๋ยวกี้จะได้กำไรเวลาแข่งขันกลุ่มอื่นก้านกลุ่มเฮาหมด เพราะป้าบอกหื้อว่าเงินที่ได้มาต้องรู้จักเก็บไว้ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเอาไปลงทุน แต่กลุ่มอื่นเขาเอาไปลงทุนหมดแล้วก็ขาดทุน ตอนที่เข้ากลุ่มนี้หนาเป็นเอาเงินแต่ๆ หื้ออยู่กลุ่มลองค้าขายกันแท้ๆเลยหนา กลุ่มเจ้าชนะเขาหมดเลย...” (เดี๋ยวนี๊พวกเราสามคนก็พอเข้าใจมาบ้างคิดว่าอย่างไรก็อดทนสู้กันต่อ ตอนที่ไปอบรมฉันได้อยู่กลุ่มเดียวกับป้าคนเชียงราย ป้าคนนี้บอกว่าเรื่องค้าขายต้องระวังตอนที่เราทดลองทำกลุ่มด้วยกัน ป้าจะเป็นหัวหน้าคอยเตือนทุกคนให้ระวังเรื่องการลงทุน การขายทำอย่างไรจึงจะให้ได้กำไร เวลาแข่งขันกันกลุ่มอื่นแพ้กลุ่มเราหมด เพราะป้าบอกว่าเงินที่ได้มาต้องรู้จักเก็บส่วนหนึ่งไว้อีกส่วนหนึ่งเอาไปลงทุน แต่กลุ่มอื่นเขาเอาไปลงทุนหมดแล้วก็ขาดทุน ตอนที่เข้ากลุ่มนี้เขาเอาเงินจริงให้ทุกกลุ่มทดลองกันค้าขายกันจริงๆเลยนะกลุ่มของฉันทชนะเขาหมดเลย : ผู้วิจัย)

ครั้งที่ 2 ส่งกรรมการกลุ่มไปร่วมประชุมเสวนาแนะนำโครงการปรับปรุงประสิทธิภาพการประกอบธุรกิจ SMEs ณ โรงแรมอมิตี กรีนฮิลล์ จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2543 นางสาวพร จำเดิมได้เล่าว่า “...ไปอบรมคราวนี้เจ็บหัวขนาดบู้เรื่องหมู่เฮากะเลยพากันไปผ่อเครื่องจักตอกอบรมมันบ่ค่อยรู้เรื่องเท่าใด แต่กะม่วนดีที่หมู่เฮาได้เอากล่องข้าวไปตวย 30 แก่นคนอื่นหันเขาจะสนใจได้ขายเลี้ยงหมดขนาดกล่องข้าวที่เฮาใส่ข้าวหนึ่งไปกินเขาก็มาขอซื้อ หมู่เฮากะเป็นดีใครหัวข้าวจำอยู่กะยังมาขอซื้อ...” (ไปอบรมคราวนี้ปวดหัวมากไม่รู้เรื่องเลยพวกเราก้เลยพากันไปดูเครื่องจักตอก การอบรมไม่รู้เรื่องเท่าไรแต่ก็สนุกดีที่พวกเราได้เอากล่องข้าวไปด้วย 30 กล่องคนอื่นมาเห็นเขาสนใจซื้อจนหมดขนาดกล่องข้าวที่ใส่ข้าวเหนียวหนึ่งไปกินเขาก็มาขอซื้อพวกเราารู้สึกอยากหัวเราะ ข้าวอยู่ในกล่องยังมาขอซื้อ : ผู้วิจัย)

กรรมการแกนนำกลุ่มที่ได้ไปอบรมและไปประชุม ดังกล่าวข้างต้นได้สร้างความมั่นใจในการทำงานกลุ่มมากขึ้น สมาชิกในกลุ่มส่วนใหญ่ให้การยอมรับและให้ความร่วมมือในการดำเนินงานของกลุ่ม

ระยยะลองผิดลองถูก

ในระยะนี้สมาชิกได้พิจารณาเลือกกิจกรรมต่าง ๆ จากแผนปฏิบัติการทั้ง 3 แผนมาทดลองปฏิบัติจริง โดยสมาชิกเห็นชอบให้เลือกทำกิจกรรมที่คิดว่าสามารถแก้ปัญหาความต้องการของกลุ่มได้มากที่สุด และเป็นกิจกรรมที่ไม่เกินความสามารถของกลุ่ม ดังนั้น การทดลองการขายและหาตลาดกล่องข้าวจึงเป็นกิจกรรมแรกที่กลุ่มเลือกทำและเป็นกิจกรรมหลักที่ดำเนินได้อย่างต่อเนื่อง

การเรียนรู้การลองผิดลองถูกในการขายกล่องข้าวนี้กลุ่มได้ทำเป็นลำดับโดยเริ่มต้นจาก “สร้างทีมบริหารกลุ่ม – สร้างร้านขายกล่องข้าวเป็นศูนย์รวมกลุ่ม – สร้างข้อตกลงของกลุ่ม – เปิดร้านขายตามข้อตกลง – เกิดปัญหานำมาถกเถียง กำหนดข้อตกลงใหม่ – ออกไปศึกษาดูงานนำความรู้ประสบการณ์มาประยุกต์ใช้ – ครบปีแบ่งปันผลกำไร” การเรียนรู้ร่วมกันจึงเกิดขึ้นทั้งในระดับกลุ่มสมาชิกส่วนใหญ่ ระดับสมาชิกกับสมาชิกบางคน และระดับกลุ่มสมาชิกกับบุคคลภายนอกกลุ่ม

สร้างทีมบริหาร – สร้างร้าน – สร้างข้อตกลง ในการประชุมเพื่อเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารกลุ่มซึ่งที่ประชุมได้กำหนดจำนวนคณะกรรมการรวม 13 คน ประกอบด้วยประธาน รองประธาน 1 คน เภรัญญิก 1 คน เลขา 1 คน และกรรมการอีก 9 คน คณะกรรมการชุดนี้เป็นตัวแทนจาก 3 หมู่บ้าน คือเป็นชาวบ้านนางาม 2 คน บ้านไผ่ปง 2 คน บ้านไผ่แพะ 9 คน ตำแหน่งประธาน รองประธาน เลขา เภรัญญิก เป็นชาวบ้านไผ่แพะ สมาชิกเห็นชอบให้ทำการกลุ่มอยู่ที่บ้านไผ่แพะ

สมาชิกกลุ่มได้ร่วมกันสร้างร้านขายกล่องข้าวขึ้นในหมู่บ้านไผ่แพะเพื่อรับซื้อกล่องข้าวจากสมาชิกมาขายในร้านของกลุ่มโดยไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง สถานที่สร้างร้านครั้งนี้พ่อหลวงหลีกลาภเกิด สมาชิกและที่ปรึกษากลุ่มได้อนุญาตให้กลุ่มใช้ที่ว่างบริเวณข้างเพิงของตนเป็นที่สร้างร้านขายกล่องข้าว ดังนั้นในเช้าวันเสาร์ที่ 16 กันยายน 2543 กิจกรรมการรวมพลังกลุ่มได้เริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่งเมื่อสมาชิกกลุ่มทั้งหญิงชาย ร่วมมือกันเสียดสแรงกาย และเวลาสร้างร้านขายกล่องข้าวของกลุ่ม คนที่ยังหนุ่มยังแข็งแรงต่างช่วยกันไปตัดไม้ไผ่จากป่าข้างหมู่บ้าน ผู้ใหญ่คล้าย วงศ์ษาช่วยบริการรถปิกอัพขนไม้ไผ่จากป่า กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ก็คอยช่วยผ่าไม้และซื้อไม้ตาไม้ กลุ่มผู้ชายช่วยตั้งเสาประกอบโครงร้านค้า และตอกตะปูจนแล้วเสร็จภายในวันครึ่ง

ร้านขายกล่องข้าวที่น่าจะเรียกว่า “ตูบ” หลังน้อยที่สร้างเสร็จภายในวันครึ่งนี้แม้จะดูเล็กไม่มีราคาแต่ก็เป็นผลของการรวมพลังรวมกลุ่มผู้มีอาชีพไปสานกล่องข้าวที่ทุกคนเสียดสเต็มใจมาช่วยกันสร้างด้วยความรู้สึกมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของร่วมกัน พ่อหลวงหลีก ลาภเกิด ได้บอกถึงความเต็มใจให้ใช้

ที่สร้างร้านว่า “ผมกะอยากจะสนับสนุนหมู่ละอ่อนเขา อยากหื้อมันเป็นรูปเป็นร่าง มีกำลังใจหื้อกลุ่มมันสำเร็จ ผมกะตึงนั่งเฝ้าอยู่ที่เนี่ยกะตึงไปไหนเขามาแปรงร้านอยู่ด้วยกันนี้ก็ตึงดี ผมกะตึงบิ่บข้างบักคิดเงินบักคิดทองอะหยั่งสักอย่าง” (ผมก็อยากจะสนับสนุนพวกเด็กๆ อยากให้กลุ่มเป็นรูปเป็นร่างให้เขามีกำลังใจ ตึงกลุ่มให้สำเร็จ ผมก็นั่งเฝ้าอยู่ที่นี้ไม่ได้ไปไหนพวกเขามาสร้างร้านอยู่ด้วยกันก็ดี ผมไม่ได้หวง ไม่ได้คิดเงินคิดทองอะไรสักอย่าง : ผู้วิจัย)

สมาชิกกลุ่มหลายคนที่ไม่สามารถมาช่วยกลุ่มได้เพราะต้องไปทำไร่ให้คนในครอบครัวมาทำงานแทนตนเอง บางคนก็ให้ลูกเขามาแทน บางคนก็ให้สามีมาแทน บางคนก็ให้แม่ตนเองมาแทน “อ๊ะแม่บิ่ได้เข้ากลุ่มกับเป็นหนา อ๊ะแม่มาแทนลูกสาวมันไปยะไร” (แม่ไม่ได้เป็นสมาชิกของกลุ่มนะแม่มาแทนลูกสาว มันไปทำไร่ : ผู้วิจัย) แม่หลวงคนหนึ่งได้พูดกับผู้วิจัย พ่อหลวงจันทร์ หมอยา พ่อหลวงหลัก ลาภเกิด และพ่อหลวงนวล ดีมาก พูดตรงกันว่า “หมู่ผมดีใจแต่ตอนแรกกะคิดว่าสามเฒ่านี้ท่าจะได้อั้นไปแปรงเหย้า แรงกะบิ่มี แต่กะโชคดีที่มีหมู่พ่อชายคนหนุ่มเขามาช่วย หมู่เขาบิ่ได้เป็นสมาชิก แต่เขาก็มาช่วยหมู่เขามาแทนแม่แทนเมียเขา หมู่สามเฒ่าตึงดีใจขนาดวันนี้ ผู้ใหญ่บ้านเป็นกะตึงสนับสนุนดี ผู้ใหญ่กล้านั้นหนา เป็นกะเอารถเอารามาช่วยขนเขาไปตัดไม้ ขนไม้มายังบ้าน” (พวกผมดีใจจริงๆ ตอนแรกก็คิดว่าคนเฒ่าทั้งสามคนนี้เห็นทีจะต้องปิ่นปายทำร้านค้าเสียแล้ว เรี่ยวแรงก็ไม่ค่อยมี แต่โชคดีที่มีพวกผู้ชายหนุ่มแน่นมาช่วย พวกเขาไม่ได้เป็นสมาชิกแต่ก็มาช่วยพวกเขามาแทนแม่มาแทนเมียเขา พวกผมจึงดีใจมากวันนี้ ผู้ใหญ่บ้านก็สนับสนุนดีผู้ใหญ่กล้านั้นนะ เขาก็เอารถเอารามาช่วยขนคนไปตัดไม้และขนไม้จากป่ามาบ้าน : ผู้วิจัย)

ตั้งแต่ตั้งกลุ่มมาจนเกิดมีกรรมการบริหาร มีการสร้างร้านขายกล่อ่งข้าวเกิดขึ้น แต่กลุ่มยังไม่มีระเบียบปฏิบัติใดๆ เลย หลายคนเริ่มวิตกกังวลปัญหาการจัดการที่จะตามมาเพราะ มีคนมาสมัครเป็นสมาชิกเพิ่มขึ้นเข้าใจจุดประสงค์ของกลุ่มไม่ตรงกัน ดังนั้นในวันที่ 17 กันยายน 2543 จึงเกิดมีการประชุมใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ที่ประชุมในวันนี้เห็นชอบให้มีการพิจารณาสร้างระเบียบเกี่ยวกับการรับสมาชิก ระเบียบเกี่ยวกับการรับซื้อและขายกล่อ่งข้าว ระเบียบเกี่ยวกับการเงิน

เริ่มทดลองขาย เริ่มประเด็นถกเถียงและปรับแก้ อาทิตย์ 24 กันยายน 2543 ได้ฤกษ์ดีสมาชิกทำพิธีเปิดร้านขายกล่อ่งข้าว กล่อ่งข้าวชุดแรกก็นำมาขายเป็นกล่อ่งข้าวใหม่ที่สมาชิกเต็มใจบริจาคให้กลุ่มตามที่ตกลงกันไว้ในระเบียบแม้กล่อ่งข้าวที่ได้จากการบริจาคสมทบในชุดแรกมีไม่มากนักแต่ก็ทำให้ร้านขายกล่อ่งข้าวมีความเป็นร้านสมบูรณ์ขึ้น มีสินค้ามีคนขายทำให้ความคิดของกลุ่มเป็นจริงขึ้นมาที่จะได้เริ่มทดลองขายกล่อ่งข้าวด้วยตนเอง

ผลการเปิดร้านค้าทดลองขายพบว่าในระยะเริ่มแรกเป็นการขายกล่อ่งข้าวที่ได้รับบริจาคจากสมาชิกซึ่งได้ตกลงกันว่าในระยะที่กลุ่มยังไม่มีทุนสำรองหมุนเวียนซื้อกล่อ่งข้าวเพียงพอนี้ สมาชิกทุกคนต้องบริจาคกล่อ่งข้าวให้กลุ่มคนละหนึ่งกล่อ่งต่อเดือนเพื่อให้กลุ่มขายนำเงินเป็นทุนหมุนเวียน

รับซื้อกล่องข้าวของสมาชิกต่อไป และกล่องข้าวบางส่วนก็เป็นกล่องข้าวที่กลุ่มได้รับซื้อจากสมาชิกที่นำมาขายให้ การขายกล่องข้าวในขณะนี้ค่อนข้างขายได้ดีมีชาวบ้านมาซื้อกล่องข้าวที่ร้านกันมาก เพราะเป็นระยะประเพณีทานก๋วยสลาก “...กล่องข้าวของคุณเฮาขายดีขายได้ตั้งวันบางวันกะขายได้เป็น 10 แก่นตอนนี้อะซื้อไปทานก๋วยสลาก...” สมาชิกผู้ทำหน้าที่ขายได้บอกกับผู้วิจัยและได้พูดต่อถึงการทำหน้าที่ขายว่า “...อย่างคนขายนี้เฮากะเปลี่ยนกันมาเฝ้าศูนย์มาขายกล่องข้าววันละ 2 คน มันกะตั้งยูน้อยหนึ่งอย่างบางคนเป็นเป็นคนเฝ้าคนแก่เป็นบู้หนังสืออ่านตัวเลขกับข้างเขียนกับได้กล่องข้าวมีหลายราคาเหี้ยเหี้ยกะบางเต๊อคนซื้อเป็นมาต่อขอลดกะบู้จะยะจะใด...” (อย่างคนขายนี้เราเปลี่ยนกันมาขายกล่องข้าวที่ศูนย์วันละ 2 คน มันก็ยูนิดหนึ่งทีบางคนเป็นคนเฝ้าคนแก่ไม่รู้หนังสืออ่านเขียนตัวเลขไม่เป็น กล่องข้าวมีหลายราคาบางครั้งคนซื้อขอลดราคาเขาาก็ไม่รู้จะทำอย่างไร : ผู้วิจัย)

แต่อย่างไรก็ตามระเบียบข้อตกลงที่กลุ่มได้ช่วยกันพิจารณาร่างขึ้นนั้นดูเหมือนเป็นเพียงข้อตกลงในที่ประชุมเท่านั้นไม่มีการนำมาบังคับหรือควบคุมให้สมาชิกปฏิบัติตามข้อตกลงนั้นสมาชิกบางคนก็ทำตามบางคนก็เพิกเฉยบางคนก็ทำบ้างไม่ทำบ้าง เช่นกรณีที่ 1 มีข้อตกลงว่าสมาชิกต้องบริจาคกล่องข้าวให้กลุ่มนำไปจำหน่ายคนละ 1 กล่องต่อเดือน เพื่อเพิ่มทุนหมุนเวียนในการรับซื้อกล่องข้าวก็ปรากฏว่าบางคนไม่ได้นำกล่องข้าวมาให้ร้านเลยและผู้ที่ทำตามข้อตกลงก็ทำตามเพียง 2 เดือนแรกเท่านั้นแต่หลังจากนั้นแล้วไม่มีใครนำกล่องข้าวมาให้ร้านอีกเลย กรณีที่ 2 ตกลงกันว่าสมาชิกต้องผลัดกันมาทำหน้าที่ขายกล่องข้าวที่ร้านแต่ปรากฏว่าสมาชิกหลายคนไม่ยอมมาทำหน้าที่ขายเลย กรณีที่ 3 ตกลงกันว่าสมาชิกจะไม่นำกล่องข้าวไปขายให้พ่อค้าคนกลางโดยไม่ผ่านกลุ่มแต่ก็มีสมาชิก 2-3 คน กลับนำกล่องข้าวไปขายให้พ่อค้าคนกลางและไม่ยอมขายให้ร้านเลย กรณีที่ 4 ตกลงกันว่าเงินค่าสมัครเป็นสมาชิกคนละ 20 บาทนั้นผู้สมัครจะขอรับเงินค่าสมัครคืนได้ ภายใน 3 วันหลังจากวันที่เสียค่าสมัครเท่านั้นถ้าเกิน 3 วันไปแล้วกลุ่มจะไม่คืนเงินให้แต่ปรากฏว่ามีบางคนสมัครเป็นสมาชิกได้หลายเดือนแต่จะมาขอค่าสมัครคืน กรณีที่ 5 ตกลงกันว่าในการรับซื้อกล่องข้าวนี้กลุ่มจะมอบหมายให้สมาชิกจำนวนหนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ตีวงวิพากษ์วิจารณ์กล่องข้าวที่นำมาขายให้กลุ่มเพื่อให้เกิดการพัฒนาฝีมือและสร้างมาตรฐานสินค้าของกลุ่มโดยตกลงว่าจะไม่โกรธกัน แต่ปรากฏว่าคนที่ถูกติบางคนไม่พอใจ บางคนไม่ยอมนำกล่องข้าวมาขายอีกเลยเพราะไม่พอใจที่ถูกติเป็นต้น ซึ่งในกรณีตัวอย่างเหล่านี้ก็ไม่มีผู้ใดที่จะเป็นผู้กำกับควบคุมให้สมาชิกปฏิบัติตามข้อตกลงแต่อย่างใด

นอกจากนี้เมื่อสมาชิกนำกล่องข้าวมาขายเข้ากลุ่มกันมากขึ้นก็เริ่มเกิดข้อถกเถียงกันว่า “ราคาซื้อที่เหมาะสมคือราคาใด” “สมาชิกได้รับความยุติธรรมจากการตั้งราคาซื้อแค่ไหน” “เอาอะไรมาเป็นเกณฑ์ในการรับซื้อ” “ถ้ารับซื้อกล่องข้าวไว้หมดแล้วขายไม่ได้ขายไม่หมดจะไม่ขาดทุนหรือ” “ใครจะเป็นคนกำหนดราคาซื้อแล้วทุกคนยอมรับ” เป็นต้น

เกี่ยวกับเรื่องนี้นางจันทร์ สีสด (พฤษภาคม 2543) สมาชิกกลุ่มกล่อ่งข้าวบอกว่า “...มันหัง บ่าฟังกันนี้ไผะใครขายแพง บางฟ่องมาถึงกะเล่นตั้งราคาไว้เลยว่าจะต้องซื้อแก่นละ 12 บาทเท่าอัน จะเอา 12 หื้อได้ แล้วหมู่กรรมการเขาจะว่าถ้าซื้อ 12 ก็ต้องไปขายหื้อแพงกว่านี้แล้วไผ่ที่ไหนจะซื้อ ของศูนย์ซื้อแล้วขายปได้เงินมันก็ขายอยู่หั้นแล้วก็บามีเงินหมุน ย้งของข้าเจ้านี้เจ้าตั้งบ่เอาแพงเคยขาย แก่น 8 บาท 9 บาทเจ้าจะขายหื้อร้านหื้อศูนย์ แก่น 8 บาท 9 บาทเท่าอัน กรรมการเขาจะหื้อใบละ 12 บาท ก็บ่ว่าเขาจะไปขายราคาแพงจะใดก็ช่างเขาหาได้ตั้งค้มาซื้อข้าวต้มข้าวหนมหื้อหลานเฮาก็พอใจ ละ...” (มันเล่นไม่ฟังกันเลยนี้ใครก็อยากจะขายแพงบางคนมาถึงก็ตั้งราคาให้ซื้อเลยว่าจะต้องซื้อใบ ละ 12 บาทเท่านั้นจะเอา 12 ให้ได้พวกกรรมการเขาก็ว่าถ้าซื้อ 12 ก็ต้องไปขายให้แพงกว่านี้แล้วใครที่ ไหนจะซื้อของศูนย์ ถ้าขายไม่ได้เงินก็จะติดอยู่นั้นก็จะขาดเงินหมุน อย่างของฉันนี้ฉันไม่เอาแพงเคย ขายใบละ 8 บาท 9 บาทก็ขายให้ร้านให้ศูนย์ใบละ 8 บาท 9 บาทเท่านั้นกรรมการเขาจะให้ 12 บาท เราก็มั่วว่า เขาจะเอาไปขายราคาแพงอย่างไรก็ช่างเขา เราได้เงินมาซื้อขนมให้หลานเราก็อพอใจละ : ผู้วิจัย) กรรมการที่รับซื้อคนหนึ่งพูดถึงปัญหานี้ว่า “...บะเดี๋ยวนี้หมู่กรรมการเขาก็ทอดยกันละนี้มัน หังมาทิมมาแทงกันว่าหื้อกรรมการล้าไปกรรมการหลายคนก็กลัวเขาเกลียดเขาจึงเขาเลยบ่มาช่วยรับซื้อ มันก็มาตกหนักกับหมู่กรรมการที่เฝ้าอยู่นี้กับหมู่ที่เป็นบ้านอยู่ใกล้ร้าน บางคนมันกะล้าไปแท้นหา กล่อ่งข้าวตัวไปปดี่บ่งามจะหื้อเฮาซื้อราคาแพงเท่าคนอื่นจะไปได้จะใดแม่นก้อไหนดเฮาจะต้องเป็น ภาระเอาไปขายต้องตั้งราคาหื้อได้กำไรเข้ากลุ่มเข้าศูนย์ ถ้าเฮาเอาของบดี่บ่งามมาขายไผจะไปใครได้ ใครซื้อ...” (จันทร์ฟอง หมอยา, ธันวาคม 2543) (เดี๋ยวนี้กรรมการเขาท้อแท้กันแล้วมันเล่นมาทิมมา แทงกันว่าให้กรรมการเกินไปกรรมการหลายคนกลัวว่าเขาจะเกลียดซังเลยไม่มาช่วยรับซื้อจึงมาตก หนักกับพวกกรรมการที่อยู่เฝ้าที่นี่และพวกที่มีบ้านอยู่ใกล้ร้านนี้ บางคนก็เกินไปจริงๆ กล่อ่งข้าว ตัวเองทำไม่สวยไม่งามแล้วจะให้ซื้อราคาแพงเท่ากับคนอื่นมันจะได้อย่างไรไหนดเราต้องเป็นภาระเอา ไปขายให้ได้กำไรเข้ากลุ่มถ้าเอาของไม่ดีไม่งามไปขายใครจะมาซื้อ : ผู้วิจัย) พ่อหลวงจันทร์ หมอยา (ธันวาคม 2543) บอกว่า “...อย่างผมนี้ ก็มาช่วยเขารับซื้อผมก็ตึงตึงว่าเขาขนาดหนักหมู่เขา ที่ไปบดี่บ่งามนั้นหนาเขาจนพอเกลียดพอซังเฮาเหมือนกันผมก็ถือว่าเขาเป็นลูกเป็นหลานก็อยากหื้อเขา พัฒนาฝีมือจะได้ขายกล่อ่งข้าวได้ราคาเหมือนเจ้าหมู่เป็น...” (อย่างผมนี้ก็มาช่วยเขารับซื้อ ผมก็ติเขา มากอยู่ติพวกที่สาน ไม่สวยไม่งามนั้นเขาก็ไม่ค่อยพอใจเขาก็เกลียดซังเราเหมือนกันแต่ผมก็ถือว่าเขา เป็นลูกเป็นหลาน ต้องการให้เขาพัฒนาฝีมือจะได้ขายได้ราคาเหมือนกับคนอื่นเขา : ผู้วิจัย)

สมาชิกกลุ่มคนหนึ่งกล่าวถึงการรับซื้อกล่อ่งข้าวว่า “...หลายคนเขาว่าเขาบ่เอามาขายหื้อร้าน แล้วกรรมการรับซื้อของเขาถูกล้าไปของเขาติของเขางามแต่ไปซื้อเท่าคนที่บ่าดีบ่งาม อย่างกล่อ่งข้าว ของเขาถึงบ่เอามาขายหื้อร้านเขาก็ได้ขายตึงมีคนไปซื้ออยู่บ้านอยู่แล้ว หมอย่างหนาหมู่เขาที่เป็น ไปกล่อ่งข้าวแก่นใหญ่ๆ งามๆ เป็นขายได้แหว่แก่นละห้าสิบ แก่นละร้อยบางแก่นขายได้แหว่ร้อยชาว

ถึงสองร้อยก็มีทางร้านศูนย์กับไซ้ซื้อของเขาหนากรรมการณ์ว่ากล่องข้าวราคาแพงถ้าไปกลัวซื้อแล้วเอาไปขายต่อบได้กลัวเงินจะจำเขาซื้อค่าราคาสิบบาทสิบสองบาท ราคาสิบห้าบาทพ่องราคาชาวบาทชาวห้าบาทเท่าอันนะ...” (หลายคนเขาบอกว่าเขาไม่เอามาขายให้ร้านแล้วกรรมการณ์รับซื้อของเขาถูกเกินไป ของเขาทำดีทำงานแต่ซื้อของเขาเท่ากับคนที่ทำไม่สวยไม่งามกล่องข้าวของเขานั้นถึงไม่เอามาขายให้ร้านก็มีคนมาซื้อถึงบ้านอยู่แล้วอีกอย่างหนึ่งพวกที่เขาทำกล่องข้าวขนาดใหญ่ทำสวยๆ เขาขายได้ถึงกล่องละ 50 กล่องละ 100 บางกล่องขายได้ 120 ถึง 200 แต่ร้านก็ไม่ซื้อของเขา กรรมการณ์บอกว่ากล่องข้าวราคาแพงเกินไปกลัวซื้อแล้วเอาไปขายต่อไม่ได้กลัวเงินไปจมอยู่เขาซื้อแต่ราคา 10 บาท 12 บาท 15 บาทบ้างราคา 20 ถึง 25 บาทเท่านั้น : ผู้วิจัย)

นอกจากประเด็นถกเถียงกันในเรื่องการซื้อการขายกล่องข้าวดังกล่าวข้างต้นแล้วยังมีเรื่องที่สมาชิกถกเถียงและหารือกันในที่ประชุมบ่อยครั้งอีกเรื่องหนึ่งคือคนทำหน้าที่ขายกล่องข้าวในร้านของกลุ่ม เนื่องจากข้อตกลงของกลุ่มที่กำหนดให้สมาชิกทุกคนมาทำหน้าที่ขายกล่องข้าววันละ 2 คนนั้นไม่สามารถปฏิบัติได้เพราะสมาชิกส่วนใหญ่ไม่ยอมมาทำหน้าที่นี้จะมีเพียงก็เฉพาะกรรมการณ์และสมาชิกประมาณ 10-15 คนเท่านั้นที่ผลัดเปลี่ยนกันมาทำหน้าที่ขายโดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ แต่ทำเพื่อกลุ่มทำเพื่อส่วนรวม

สมาชิกคนหนึ่งพูดในที่ประชุมว่า “...ขอให้อช่วยกันมาเปลี่ยนกันขายตามที่ตกลงกันบ่่าดีมาละหื้อแต่กรรมการณ์กับคนที่บ้านอยู่ใกล้ร้านอะเจ่นว่าจะเปลี่ยนกันมาก็หื้อเปลี่ยนแท้ๆ...” (ขอให้ช่วยกันผลัดเปลี่ยนกันมาขายตามที่ตกลงกันไว้ไม่ควรทิ้งให้กรรมการณ์กับคนที่บ้านอยู่ใกล้ร้านเกินไปตกลงว่าจะเปลี่ยนกันก็ขอให้เปลี่ยนกันจริงๆ : ผู้วิจัย) อีกคนหนึ่งก็สนับสนุนว่า “...บ่่าดีมาอ้างว่าติดเวียกติดการู้ถึงเรื่องไปไร่มันก็ไปกันทุกคนหมู่ที่มาขายก็มากันบู้ก็รอบแล้วรู้เรื่องการเรื่องไร่เขาก็มีเหมือนกัน หมู่ที่บ่เคยมาก็เล่นบ่มาลักเตื่อปล่อยหื้อหมู่เฮามาเป็นสื่รอบหื้อรอบแล้ว...” (อย่ามาอ้างว่าติดการติดงานพูดถึงทำไร่มันก็เหมือนกันทุกคนพวกที่เขามาขายเขาก็มากัน บู้ก็รอบแล้วเขาก็ต้องทำไร่เหมือนกันพวกที่ไม่เคยมาก็เล่นไม่มาซักครั้งเดียวพวกเรามาเป็นสื่รอบหื้อรอบแล้ว : ผู้วิจัย)

มีสมาชิกบางคนเสนอว่าควรจะให้คนรับผิดชอบขายได้ค่าตอบแทนอาจจะให้ใครรับผิดชอบดูแลเรื่องการขายตลอดไม่ต้องเปลี่ยนกันมาอาจจะให้คนแก่หรือคนที่ไม่มีภารกิจงานมานั่งขายอยู่ประจำก็ได้แต่ข้อเสนอนี้ก็มิผู้คัดค้านว่า “...จะเอาเงินที่ไหนมาจ้างถ้าไรก็บ่่าไซ้มีนักทำไปทำมาเงินก็จะหมดเอา...” มีครูเสนอว่าให้ค่าตอบแทนเป็นเปอร์เซ็นต์แก่ผู้ขายน่าจะเหมาะกว่าขายมากก็ได้เปอร์เซ็นต์มากขายได้น้อยก็ได้เปอร์เซ็นต์น้อยวันไหนขายไม่ได้ก็ไม่ได้ค่าเปอร์เซ็นต์ถือว่าช่วยกันไป ข้อเสนอในที่ประชุมเกิดการตั้งข้อสงสัยซักถามกันในกลุ่มย่อยนานพอสมควรเพราะส่วนใหญ่ยอมรับว่าไม่เข้าใจ “เรื่องเปอร์เซ็นต์” จะมีก็เพียงสมาชิกที่เป็นพอรู้หนังสือและอายุน้อยเท่านั้นที่สนับสนุนว่าควรให้ค่าตอบแทนคนขายในระบบเปอร์เซ็นต์และให้รับผิดชอบไปตลอดไม่ต้องหมุนเวียนกันมา

รูปภาพที่ 25-26 ร่วมแรงร่วมใจสร้างร้านค้าท้องถิ่น

รูปภาพที่ 27-28 ไปตัดไม้มาสร้างต่อจนเป็นร้านขายกล่อ่งข้าว

รูปภาพที่ 29-30 ทอดผ้าป่ากล่องข้าวระดมทุน

รูปภาพที่ 31-32 ฝึกขาย สร้างความมั่นใจ

ขายแต่ในที่สุดสมาชิกส่วนใหญ่ยังเห็นว่าไม่ควรให้ค่าตอบแทนไม่ว่าจะเป็นแบบจ้างหรือแบบเปอร์เซ็นต์แต่เห็นชอบให้สมาชิกเปลี่ยนกันมาขายวันละ 2 คน “...เอากันมาเริ่มตั้งแต่หัวบ้านจนถึงหางบ้านเลย บ่ต้องเสียเงินจ้าง ต่อไปนี้หื้อเขียนติดไว้ที่ร้านว่าไผ่มาขายกับไผ่วันไหนบ่ต้องหื้อกรรมการต้องไปบอกว่าไผ่ต้องมาขายวันไหนเหมือนที่ผ่านมาเหม...” (เริ่มเอาตั้งแต่คนที่อยู่ทางหัวบ้านไปจนถึงท้ายบ้านเลยไม่ต้องเสียค่าจ้างต่อไปนี้ให้เขียนติดไว้ที่ร้านเลยว่าใครมาขายกับใครวันไหนไม่ต้องให้กรรมการไปบอกเหมือนที่ผ่านมา : ผู้วิจัย)

จากปัญหาขาดคนขายกล่อ่งข้าวและเฝ้าร้านดังกล่าวนี้ กลุ่มจึงต้องปรับสภาพให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน หลังจากที่ได้ดำเนินการขายกล่อ่งข้าวในร้านค้าได้ 8 เดือน กลุ่มก็ปรับสภาพใหม่ โดยการหยุดกิจการร้านค้ากล่อ่งข้าวในหมู่บ้านลงแล้วเปลี่ยนไปเป็นการรับซื้อกล่อ่งข้าวจากสมาชิกไปเก็บรวบรวมไว้บ้านற்றுญิกกลุ่ม ดำเนินการรับซื้อและขายที่บ้านற்றுญิกกลุ่มแทน

นอกจากการเรียนรู้ร่วมกันภายในกลุ่มภายในชุมชนดังกล่าวข้างต้นแล้ว สมาชิกกลุ่มยังได้มีกิจกรรมออกไปเรียนรู้ภายนอกชุมชนใน 3 ลักษณะคือ ลักษณะแรกไปศึกษาดูงานกลุ่มอาชีพที่ประสบความสำเร็จ ในการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการกลุ่ม การขาย การหาตลาด การทำบัญชี การแบ่งปันผลประโยชน์ ลักษณะที่สองออกไปทดลองขายในงานต่าง ๆ เช่น งานฤดูหนาวและกาชาดงานแสดงสินค้าในโอกาสต่าง ๆ ลักษณะที่สามออกไปสำรวจแหล่งรับซื้อกล่อ่งข้าวในเมืองลำปาง

กิจกรรมการสร้างร้านค้าขายกล่อ่งข้าวและการศึกษาดูงานดังกล่าวข้างต้นนั้นนับเป็นกิจกรรมหลักที่ทดลองทำร่วมกันโดยสมาชิกส่วนใหญ่ นอกจากนี้แล้วกลุ่มยังได้ทำกิจกรรมอีกหลายอย่างคือ การพัฒนารูปแบบ การพัฒนาฝีมือ การผลิตสินค้าตัวใหม่ การดิษฐ์วิพากษ์วิจารณ์ผลงาน ซึ่งนับเป็นกิจกรรมที่ทดลองทำร่วมกันโดยระหว่างสมาชิกกับสมาชิกบางคน และได้ทำกิจกรรมบางอย่างที่เป็น การทดลองทำร่วมกัน โดยมีบุคคลนอกกลุ่มเข้าร่วมด้วย คือการจัดทอดผ้าป่ากล่อ่งข้าว การประกวดฝีมือไปสานกล่อ่งข้าว และร่วมมือกับโรงเรียนโดยการช่วยครูสอนนักเรียน การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ภูมิปัญญากล่อ่งข้าว

ระยะปรับสภาพกลุ่ม

ตลอด 24 เดือนที่ได้จัดตั้งกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกันมาจนถึงเมษายน 2545 แกนนำกลุ่มและสมาชิกบางส่วนพยายามช่วยกันประคับประคองให้การดำเนินงานของกลุ่มดำเนินต่อไปได้ ถึงแม้ว่าจะมีปัญหาของกลุ่มเกิดขึ้นหลายปัญหากก็ตาม แกนนำกลุ่มและสมาชิกเหล่านี้ต่างก็ได้พยายามเรียนรู้ปรับตัวทดลองแก้ปัญหาในกรณีต่าง ๆ ซึ่งพอสรุปความพยายามของกลุ่มเพื่อเรียนรู้ แก้ปัญหา และปรับสภาพของกลุ่มได้ดังนี้

กรณีที่ 1 กรณีผู้นำกลุ่ม เริ่มแรกที่มีการตั้งกลุ่มอาชีพนั้น สมาชิกได้เลือกให้นายสมบัติ อ่อนหวาน เป็นประธานกลุ่ม โดยที่นายสมบัติ อ่อนหวาน ไม่ค่อยอยากเป็นนักและพยายามออกตัวว่าตนไปสานกล่องข้าวไม่เป็นขอเป็นเพียงผู้สนับสนุนดีกว่า แต่สมาชิกที่เสนอต่างขอร้องให้เป็นไปก่อนเพราะเห็นว่านายสมบัติ อ่อนหวาน ในขณะนั้นเป็นสมาชิก อบต. เมืองมาย น่าจะช่วยผลักดันกลุ่มได้ดีขึ้น แต่ในความเป็นจริงกลับไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง เพราะว่าประธานกลุ่มไม่มีเวลาในการมาปฏิบัติการร่วมกับกลุ่มได้เลย ทำให้กลุ่มขาดผู้นำ ในที่สุดได้ขอลาออกจากตำแหน่งประธานกลุ่มเมื่อเดือนธันวาคม 2543 ตำแหน่งประธานกลุ่มจึงว่างลงระยะหนึ่ง กรรมการกลุ่มก็ไม่ได้ดำเนินการเลือกตั้งประธานแต่อย่างใด สมาชิกก็ไม่ได้เรียกร้องให้เลือกตั้งประธานคนใหม่ กรรมการกลุ่มที่เป็นแกนนำ คือ นางจันทร์ หมอยา รองประธาน นางสมพร จำเดิม เลขานุการ นางสุดา บุญยืน เหมัญญิก นางจันทร์ฟอง หมอยา และนางปราณี ลากเกิด กรรมการกลุ่ม ต้องปรับตัวร่วมกันรับภาระหน้าที่แทนประธานในการประสานงานและดำเนินการในกลุ่ม พยายามให้กลุ่มยังคงอยู่และดำเนินการต่อไป จนกระทั่งถึงเดือนกันยายน 2544 ที่ประชุมใหญ่ได้เลือกตั้งประธานกลุ่มและกรรมการชุดใหม่ ที่ประชุมยังคงไว้ว่างใจกรรมการชุดเดิมให้ทำหน้าที่ต่อไป สำหรับตำแหน่งประธานและรองประธานกลุ่มที่สมาชิกได้เลือก **นายตีบ บุญยืน** เป็นประธาน และ**นายไสว ลากเกิด** เป็นรองประธาน ซึ่งนายตีบ บุญยืน และนายไสว ลากเกิด นี้มีตำแหน่งเป็นสมาชิก อบต. เมืองมายอยู่ด้วย

นอกจากนี้ยังเกิดปัญหากรรมการบางคนลาออก เพราะไม่มีเวลามาทำหน้าที่กรรมการเนื่องจากต้องไปทำงานรับจ้างรายวันในเมืองก็เลือกคนใหม่เข้ามาแทน และที่ผ่านมามีกรรมการบางคนลาออกเพราะน้อยใจที่ตนเองเป็นกลุ่มเสียงข้างน้อยต่างๆ ที่มีอาวุโสกว่ากรรมการทุกคน เวลาเสนอแนะอะไร กรรมการที่เป็นคนรุ่นใหม่มักไม่เห็นด้วย แต่หลังจากผู้ใหญ่บ้านเข้าไปช่วยประสานปรับความเข้าใจกัน กรรมการท่านนี้ก็กลับมาร่วมเป็นกรรมการกลุ่มอีกครั้ง

การดำเนินงานของกลุ่มนี้ผู้นำชุมชน เช่นผู้ใหญ่บ้าน อบต. มีบทบาทสำคัญในการประสานความเข้าใจและมีบทบาทเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่ม และเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนกลุ่มไปในทิศทางที่มั่นคงขึ้น

กรณีที่ 2 กรณีสมาชิกกลุ่ม เมื่อแรกตั้งกลุ่มนั้นสมาชิกประกอบด้วยชาวบ้านจาก 3 หมู่บ้าน คือ บ้านนางาม บ้านไผ่ปงและบ้านไผ่พะ เมื่อดำเนินงานได้ระยะหนึ่ง พบว่าการประสานงาน การปฏิบัติการร่วมกันของสมาชิกจากบ้านนางามนั้นเกิดปัญหาความไม่สะดวกในการเดินทางและการติดต่อสื่อสารเพราะอยู่ห่างไกล ในที่สุดสมาชิกจากบ้านนางามจึงขอแยกตัวไปจัดตั้งกลุ่มดำเนินงานในหมู่บ้านของตนเอง ซึ่งจากการดำเนินงานที่ผ่านมาของกลุ่มสมาชิกบ้านนางามเกิดความคล่องตัวมากกว่าเดิม และยังมีความสัมพันธ์ที่ดีกับกลุ่มบ้านไผ่พะ แต่เนื่องจากสมาชิกมีเพียง 20 คน ใน

ระยะเริ่มแรก และเพิ่มเป็น 34 คน ในภายหลัง จึงไม่สามารถระดมทุนดำเนินงานกลุ่มได้มากพอ เหมือนกับกลุ่มบ้านไผ่แพะ ไผ่ปลง

กรณีที่ 3 กรณีการจัดการร้านค้า การดำเนินงานในร้านค้าของสมาชิกในหมู่บ้านไผ่แพะนั้น สมาชิกได้ลองผิดลองถูกกันมา เกี่ยวกับการกำหนดหน้าที่ผู้รับผิดชอบในการขายกลองข้าว เริ่มต้นจาก กำหนดให้สมาชิกผลัดเปลี่ยนกันมาขายกลองข้าวที่ร้านวันละ 2 คน โดยไม่รับค่าตอบแทนใด ๆ แรก ๆ สมาชิกส่วนใหญ่ก็มาทำหน้าที่ของตนเอง แต่บางคนก็ไม่ยอมมาทำหน้าที่ ต่อมาสมาชิกส่วนใหญ่ไม่มาทำหน้าที่อีกเลย เพราะสมาชิกทุกคนต่างก็มีอาชีพหลักเหมือนกันคือ ต้องไปทำนาทำไร่กันทุกวัน และการมาเฝ้าร้านขายกลองข้าวนี้ทำให้เสียเวลาทำมาหากิน ซึ่งบางวันไม่ได้ขายกลองข้าวเลย เพราะไม่มีคนมาซื้อ คนที่ต้องมารับผิดชอบแทนสมาชิกมีเพียงคนเฒ่าคนแก่ 2-3 คน เช่น พ่อหลวงหลีก ลากเกิด นางจันทร์ สีสด และนางขาว อ่อนหวาน ซึ่งไม่ได้ออกไปทำนาทำไร่ ต่อมาการขายกลองข้าวที่ร้านได้หยุดชะงักลง เพราะมีปัญหาเรื่องขาดคนทำหน้าที่ขายและเฝ้าร้าน ดังกล่าว ประกอบกับร้านค้าถูกพายุฝนพัดทำให้หลังคารั่ว จึงได้ปรับเปลี่ยนการจัดการการขายใหม่ โดยใช้วิธีรับซื้อกลองข้าวจากสมาชิกแล้วนำไปเก็บไว้ที่บ้าน นางจันทร์ หมอยา รองประธานกลุ่มเวลามีคนมาติดต่อซื้อก็อาศัยผู้อื่นแนะนำให้ไปหานางจันทร์ หมอยา นอกจากนี้เมื่อเก็บได้มาพอแล้ว ก็โทรศัพท์ไปบอกให้พ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อที่บ้าน ต่อมาเมื่อมีกรรมการชุดใหม่ก็ยังคงใช้วิธีนี้ แต่นำไปเก็บและรับซื้อขายที่บ้านเหรียญกุ่ม คือบ้านนางปราณี ลากเกิด และนายไสว ลากเกิด รองประธานกลุ่ม

ส่วนการดำเนินงานของกลุ่มบ้านนางามนั้น ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับคนทำหน้าที่ขายกลองข้าว เหมือนกลุ่มบ้านไผ่แพะเพราะว่า กลุ่มบ้านนางามไม่ได้เปิดเป็นร้านขายกลองข้าว แต่ใช้วิธีรับซื้อกลองข้าวจากสมาชิกรวบรวมไว้ที่บ้านของนางบัวชร ดีมาก ซึ่งเป็นเหรียญกุ่มของกลุ่ม และบ้านนางยุพิน ลากเกิด ประธานกลุ่ม เวลามีสมาชิกมาซื้อสมาชิกก็จะแนะนำให้ไปซื้อที่บ้าน 2 แห่งนี้ “ตอนแรกรับซื้อที่บ้านบัวชรที่เดียว ตอนนี้อะยกมาซื้อไว้ที่บ้านนี้ เวลาคนผ่านไปผ่านมาก็มาหันมาแวะซื้อ เขาบอกว่าไปไหนอยู่กับบ้านก็รับซื้อกับขายได้ตลอด ตอนนี้อะยกแฟนเขาก็เข้าใจกลุ่มดี เป็นกิมมาช่วยเอากลองข้าวกลุ่มไปใส่รถไปขายทางนอก ช่วยให้ออกมาบ้าง เงินมันบ้างจนเออ เอาไปขายแถวเมืองแพร่ ปูนหนา กลุ่มเขาไปกันได้ดี เรื่องยุบปามีแน่ อย่างที่เขาแยกมาช่วยรับซื้อกับขายที่นี้เข้าดีขึ้นหนา” (ยุพิน ลากเกิด, เมษายน 2545) ทองใบ บุญยืน (เมษายน, 2545) เล่าถึงการขายกลองข้าวของกลุ่มบ้านนางามที่ตนเป็นคนทำหน้าที่การขายว่า “ตอนนี้ขายม่วน แต่เสียดายเขาบ่ไปกัน เขามัวไปขุดถั่วดินกัน ทางเมืองแพร่เขาสั่งมามาก ตอนลูกบ่าวไปแต่งงานที่แพร่เขาเอากลองข้าวไปขายทางเมืองแพร่เขาชอบ เขาสั่งซื้อมาตลอด ขายดีอย่างกลองข้าวขาวขายได้แก่น 15-20 บาท กลองข้าวลายขายได้แก่นละ 20-25 บาท เดียวนี้เขาบอกว่ากลองใส่ข้าวเหนียวนี้ไม่และเหมือนใส่กระตึก เขากลับมาชอบกลองข้าว

บ้านเฮากัน” ขณะเดียวกันสมาชิกกลุ่มบ้านนางามก็มีสมาชิกใหม่เพิ่มขึ้น “เขามาสมัครเพิ่มเป็น 30 กว่าคนละ เขามาเข้ากลุ่มก็ตอนที่เฮาเสนอโครงการกระตุ้นเศรษฐกิจหาเครื่องจักรตอกนั้นนะ เขาก็เขามาร่วมกลุ่มเฮาเรื่องยุบคงบ่ายุบแล้วไปกันได้บ่ามียุบ” (บัวชร คีมาค, เมษายน 2545)

กรณีที่ 4 การจัดการหน้าที่ของกรรมการกลุ่ม ที่ผ่านมาระยะในการรับซื้อกล่องข้าว การเก็บรวบรวมกล่องข้าว การขายกล่องข้าว การจัดทำบัญชี ซึ่งเป็นงานหนักมากแต่มีผู้รับผิดชอบเพียง 3 คน คือรองประธาน เลขา และเหรัญญิก ทำให้การตัดสินใจบางอย่างขึ้นกับกรรมการ 3 คนนี้ ทำให้กรรมการส่วนหนึ่งเสนอให้ทบทวนการจัดการหน้าที่ให้กรรมการทุกคนมีหน้าที่รับผิดชอบ ในหน้าที่ต่างๆ ตามความถนัด ความเหมาะสม ร่วมรับรู้การตัดสินใจในการดำเนินงานของกลุ่ม ซึ่งกรรมการทุกคนก็เห็นชอบและปรับเปลี่ยนหน้าที่กันใหม่ และเห็นชอบให้กำหนดวันประชุม คณะกรรมการกลุ่มกล่องข้าวทุกวันที่ 2 ของเดือน และประชุมใหญ่ปีละ 2 ครั้ง

กรณีที่ 5 กรณีขาดผู้ทำหน้าที่นำกล่องข้าวไปขายนอกหมู่บ้านและการหาตลาด กรณีนี้นับเป็นปัญหาในการดำเนินงานของกลุ่มมากเพราะเมื่อกลุ่มรับซื้อกล่องข้าวจากสมาชิกมาเก็บไว้เป็นจำนวนมาก จนเงินทุนหมุนเวียนรับซื้อไม่มีพอ แล้วไม่สามารถระบายสินค้าได้ทัน เนื่องจากการขายภายในหมู่บ้านก็ต้องรอพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อ ในขณะที่ทุกคนต้องการขายกล่องข้าวให้ได้มากกว่าเดิมและต้องการขายได้ตลอด ดังนั้นกลุ่มจึงต้องการผู้ที่สามารถทำหน้าที่นำกล่องข้าวออกไปขายนอกหมู่บ้านและออกไปหาตลาดแหล่งรับซื้อ แต่ก็หาคนทำหน้าที่นี้ไม่ได้ทั้ง ๆ ที่ว่าสมาชิกได้เรียนรู้จากการไปศึกษาดูงานกลุ่มอาชีพอื่น ๆ ที่ผ่านมา และรู้ดีว่า การขายและการหาตลาดเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการรวมกลุ่มอาชีพและต้องมีผู้ทำหน้าที่นี้อย่างจริงจังและต่อเนื่องก็ตาม แต่สมาชิกทุกคนก็จะปฏิเสธที่จะทำหน้าที่นี้ มักพูดว่า “...เฮามันบ่าเคยยะ เฮามันบ่ามีรถบ่ามีรา เฮาบ่าฮู้จะเอาไปขายที่ไหน...” “บางเตื่อเฮาก็เอาออกมาขาย แต่ว่าจะต้องมีคาร์ถ คาร์ถมันก็แพง มันขายได้ก็บ่าคุ้มค่ารถ...”

ที่ผ่านมารกรรมการกลุ่มจึงทำได้เพียงนำกล่องข้าวที่รวบรวมจากสมาชิกไปขายในงานออกร้านของหน่วยงานราชการที่มาเชิญไป เช่น พัฒนาการ เกษตรอำเภอ เป็นต้น ซึ่งปีหนึ่งจะมีโอกาสออกร้านขายกล่องข้าวในลักษณะนี้ประมาณ 3 - 4 ครั้งเท่านั้น คนที่ไปทำหน้าที่ขายก็ต้องเสียสละเวลาจากการทำไร่ ทำนา และบริการรถรับส่ง โดยได้รับค่าตอบแทนเพียงค่าอาหารและค่ารถเท่านั้น ผู้ที่ทำหน้าที่นี้ก็มักจะเป็นคนเดิม ๆ ด้วยมีสำนึกว่า ตนเป็นกรรมการต้องทำเพื่อกลุ่ม ซึ่งคนกลุ่มนี้มีโอกาสได้เรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับวิธีการขาย ตลอดถึงความต้องการของผู้ซื้อว่าต้องการผลิตภัณฑ์แบบใด นอกจากนี้ยังได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์กับกลุ่มอาชีพอื่น ๆ เกี่ยวกับการขายและการหาตลาด การจัดการกลุ่ม จากการที่กรรมการเหล่านี้ได้ทำกิจกรรมดังกล่าวแล้วทำให้พวกเขามีกำลังใจที่จะดำเนินงานกลุ่มต่อไป

กรณีขาดคนทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ คณะกรรมการกลุ่มจึงได้ประชุมหารือกันและเห็นชอบให้ประชาชนกลุ่มไปชักชวนพ่อหนานปัน ลากเกิด มาทำหน้าที่คนขายกล่อ่งข้าวของกลุ่ม เพราะพ่อหนานปันเป็นคนเฒ่าคนแก่ที่ทำอาชีพรับซื้อกล่อ่งข้าวจากชาวบ้านไปเร่ขายในต่างจังหวัด รู้จักวิธีขาย รู้จักแหล่งรับซื้อมากกว่าทุกคน และในฐานะที่พ่อหนานปัน เป็นสมาชิกของกลุ่ม น่าจะตกลงที่เอื้อประโยชน์กันได้ จนในที่สุดพ่อหนานปัน ลากเกิดก็รับซื้อตกลง จะเป็นคนนำกล่อ่งข้าวจากกลุ่มไปขาย โดยส่งคืนรายได้ตามราคาที่กลุ่มกำหนด ส่วนพ่อหนานปัน จะไปตั้งราคาขายในราคาเท่าใดก็ได้แล้วแต่ความพอใจ “อย่างนี้ผมก็เห็นดีด้วย ผมเอาไปขายได้สองเตือแล้ว ดิอย่างเดียวกับกลุ่มเขาซื้อแพง ซื้อสูงล้าไปเขาก็ต้องเอาไปขายราคาสูงขึ้น ขายยากขึ้น อีกอย่างพ่อมีปัญหาเรื่องรถยนต์ต้องเหมาเขาไปตระเวนขายจนหมด เจ้าของรถบ่ค่อยเข้าใจ” (ปัน ลากเกิด, เมษายน 2545) (อย่างนี้ผมก็เห็นด้วย ผมเอาไปขายได้สองครั้งแล้ว ดิอย่างเดียวกันกลุ่มเขาซื้อแพงเกินไป เราก็ต้องไปขายแพงขึ้น ขายยากขึ้น อีกอย่างพ่อก็มีปัญหาเรื่องรถยนต์ ต้องเหมาเขาไปตระเวนขายจนหมด เจ้าของรถบ่ค่อยเข้าใจ : ผู้วิจัย)

กรณีที่ 6 กรณีพ่อค้าสั่งออเดอร์ แต่กลุ่มผลิตให้ไม่ได้ตามที่ต้องการ ที่ผ่านมาพ่อค้าคนกลางจากเชียงใหม่ พะเยา ลำพูน และประเทศญี่ปุ่น เข้ามาสั่งให้สมาชิกของกลุ่มผลิตกล่อ่งข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น บางรายนำผลิตภัณฑ์จากแหล่งอื่นมาเป็นตัวอย่างให้สมาชิกทำตาม บางรายมาสั่งให้ทำกล่อ่งข้าวโดยกำหนดให้มีขนาดเท่ากันทุกกล่อ่ง บางรายก็สั่งเป็นจำนวนมาก แต่ให้เวลาทำจำกัด ซึ่งสมาชิกไม่สามารถผลิตตามที่พ่อค้าต้องการได้เนื่องจากสมาชิกแต่ละคนมีความถนัด มีความชำนาญในการไปกล่อ่งข้าวคนละแบบ ไม่สามารถควบคุมขนาดให้เท่ากันได้ สมาชิกทุกคนไม่ได้ยึดอาชีพไปกล่อ่งข้าวเป็นอาชีพหลัก มีเวลาไปกล่อ่งข้าวเฉพาะเวลาว่างจากการทำไร่นา จึงทำให้ผลิตกล่อ่งข้าวจำนวนมาก ๆ ในเวลาจำกัดไม่ได้ สมาชิกทุกคนมีความชำนาญและมีความพอใจที่จะไปสานกล่อ่งข้าวในแบบฉบับของตัวเองมากกว่าที่จะทำตามตัวอย่างที่พ่อค้าเอามาให้ดูเป็นต้นแบบ ดังนั้นออเดอร์ของพ่อค้าที่กำหนดลักษณะกล่อ่งข้าวแตกต่างไปจากกล่อ่งข้าวของสมาชิก จึงไม่สามารถพอใจให้สมาชิกผลิตตามออเดอร์ได้ เพราะสมาชิกมีความพอใจ มีความสุขกับการผลิตผลงานกล่อ่งข้าวในแบบฉบับของตัวเอง และสานในเวลาว่างเท่าที่มี

กรณีที่ 7 กรณีสถานที่ตั้งกลุ่มศูนย์รวมกิจกรรม ตั้งแต่ตั้งกลุ่มมาสถานที่ศูนย์รวมกลุ่มยังไม่มีสถานที่ทำร้านขายกล่อ่งข้าวก็เป็นเพียงชั่วคราว โดยอาศัยพื้นที่ของพ่อหลวงหลัก ลากเกิด ซึ่งต่อมาการขายกล่อ่งข้าวของกลุ่มได้ปรับวิธีการไปไม่นำมาขายที่ร้าน เนื่องจากขาดคนเฝ้าร้าน ตั้งแต่นั้นมาสมาชิกกลุ่มก็ขาดสถานที่พบปะกันไป ร้านกล่อ่งข้าวเดิมก็ปิดตัวไปจึงทำให้แกนนำกลุ่มได้หารือกันว่าน่าจะหาสถานที่จัดสร้างศูนย์รวมกิจกรรมกลุ่มขึ้นมา แต่ไม่สามารถหาที่ดินได้เลย เพราะรอบ ๆ หมู่บ้านเป็นเขตป่าสงวน ดังนั้นทาง อบต. เมืองมายได้พยายามติดต่อขอเช่าที่ดินป่าสงวนแต่ก็ยังไม่ได้

รูปภาพที่ 33-34 ประชุมกลุ่มย่อย

รูปภาพที่ 35-36 ถกปัญหา สร้างข้อตกลง

รูปภาพที่ 37-38 ตัดสินใจ - ปฏิญาณตนเพื่อกลุ่ม

รับคำตอบจากกรมป่าไม้ พื้นที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านก็มีที่จำกัดมากไม่มีผู้ใดขาย พ่อดีเพื่อนบ้านในหมู่บ้านไผ่แพะคนหนึ่งต้องการย้ายบ้านไปอยู่ที่ดินที่จับจองไว้ใกล้ทางหลวงปากทางเข้าหมู่บ้าน และยินดีขายที่ดินให้แก่งลุ่มกล่องข้าวในราคา 15,000 บาท มีเนื้อที่ 46 ตารางวา คณะกรรมการจึงหารือกันและเห็นชอบว่าควรซื้อที่ดินดังกล่าวไว้เป็นที่ตั้งที่ทำงานกลุ่ม

เป้าหมายต่อไปของกลุ่มคือการสร้างอาคารเพื่อใช้เป็นสถานที่ทำการสำนักงานกลุ่มกล่องข้าว และกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่องข้าวบ้านไผ่พัฒนา เป็นร้านขายกล่องข้าวและผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม เป็นที่จัดการประชุม เป็นที่จัดแสดงพิพิธภัณฑ์กล่องข้าว จัดนิทรรศการเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน ตลอดจนเป็นจุดรวมในการส่งเสริมการท่องเที่ยวหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล ในอนาคตต่อไป ถ้าสรุปประธานกลุ่มได้เสนอโครงการของงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลตามโครงการกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนจนกระทั่งขณะนี้โครงการได้ผ่านความเห็นชอบของกรรมการพิจารณาระดับจังหวัดแล้ว

กรณีที่ 8 การพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ กลุ่มได้กระตุ้นสมาชิกให้พัฒนาฝีมือผลิตกล่องข้าวให้มีคุณภาพอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้สามารถขายได้ราคาดี ถูกใจผู้ซื้อ โดยอาศัยกระบวนการคิดชม วิพากษ์วิจารณ์ และให้ดูตัวอย่าง ในส่วนการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์อื่นนั้น สมาชิกหลายคนได้พัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เช่น ตะกร้า พวงกุญแจ ที่ใส่ของ ฯลฯ กลุ่มยินดีรับซื้อและจำหน่ายต่อตามที่พ่อค้าและผู้ซื้อต้องการโดยอาศัยกระบวนการกระตุ้นการผลิตจากราคาซื้อที่สูงกว่ากล่องข้าวทั่วไป แต่ก็มีผู้พอใจผลิตเฉพาะบางคนที่มีฝีมือและมีความสุขกับงานศิลปหัตถกรรมที่ได้คิดสร้างสรรค์สิ่งแปลกใหม่ออกมาให้ผู้อื่นได้ชื่นชมความงาม

กรณีที่ 9 กรณีความร่วมมือกับโรงเรียน สมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้เข้าใจความต้องการของโรงเรียนซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มที่จะสืบทอดภูมิปัญญาการไปสานกล่องข้าวไปสู่นักเรียน ลูกหลานของชุมชน และได้ร่วมมือกับโรงเรียนมาโดยตลอด สมาชิกกลุ่มที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้ที่ว่างจากการไปทำไร่ทำนา ก็พลัดเปลี่ยนกันมาร่วมกิจกรรมการเรียนการสอนของครูในกิจกรรมช่วยครูสอนนักเรียน และกิจกรรมพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญากล่องข้าวอย่างเต็มใจและไม่คิดเรื่องค่าตอบแทนใด ๆ

ระยะเลือกแนวทางของกลุ่ม

การค้าขายและรักษาเอกลักษณ์ของกล่องข้าว เป็นเป้าหมายและความต้องการของกลุ่มไปสานกล่องข้าว ดังนั้นกลุ่มจึงได้ทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายและความต้องการข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป้าหมายในการค้าขายกล่องข้าวให้สามารถขายได้ตลอดปี และขายได้ราคาคืนนั้นเป็นสิ่งที่ผู้สานกล่องข้าวในตำบลเมืองมายทุกคนต้องการ แต่จากการทดลองทำกิจกรรมค้าขายกล่องข้าวของกลุ่มที่ผ่านมา พบว่า “ทุนดำเนินการ” เป็นปัจจัยสำคัญในการทำธุรกิจ ในขณะที่กลุ่มมีความสามารถในการระดมทุนได้น้อย ดังนั้นปัญหาการขาดแคลนเงินทุนหมุนเวียนรับซื้อกล่องข้าวจากสมาชิกจึง

เป็นปัญหาที่กลุ่มประสบอยู่ ซึ่งมีแนวทางในการแก้ปัญหานี้ได้หลายทาง และมีผู้เสนอแตกต่างกันไป คือ “จัดกิจกรรมหาทุนเข้ากลุ่ม เช่น จัดผ้าป่า” “ขอรับบริจาค สนับสนุนจากหน่วยงาน มูลนิธิ” “กู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้าน” “กู้เงินในโครงการของธนาคารออมสิน” “สมาชิกกลุ่มเพิ่มหุ้นทุกเดือน”

ในทางเลือกเหล่านี้สมาชิกเห็นว่าการจัดกิจกรรมหาทุนเข้ากลุ่มนั้นทำได้ลำบาก เพราะคนส่วนใหญ่ยากจน ยิ่งการจัดผ้าป่าหาเงินเข้ากลุ่มนั้นไม่เหมาะสมเพราะต้องเกี่ยวข้องกับวัดและชาวบ้าน ทั้งหมู่บ้านแต่กลับเอาเงินเข้ากลุ่ม ส่วนทางเลือกต่อมาการขอรับบริจาคจากหน่วยงานอื่นก็ไม่แน่ใจว่าจะได้เพราะสมาชิกไม่กว้างขวางรู้จักหน่วยงานการกุศลเหล่านั้น ทางเลือกที่จะกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน และกู้เงินในโครงการของธนาคารออมสินนั้นสมาชิกไม่เห็นด้วยเพราะ “กลัวเป็นหนี้” ไม่มีกรรมการคนใดกล้าพอที่จะรับผิดชอบเป็นผู้กู้ยืมเงิน และการยืมเงินลักษณะนี้จะต้องส่งคืนเงินต้นในเวลาที่กำหนด ถ้าหากการค้าขายกล่งข้าวไม่มีกำไรขึ้นมาแล้วหาเงินชำระหนี้ไม่ทันกำหนดใครจะเป็นผู้รับผิดชอบ ดังนั้นสมาชิกกลุ่มจึงเห็นว่าทางเลือกที่ดีที่สุดของการระดมทุนคือ “ให้สมาชิกกลุ่มเพิ่มหุ้นกันทุกเดือน”

จากการเลือกแนวทางให้สมาชิกเพิ่มหุ้นทุกเดือนนี้ได้นำไปสู่คำถามหลายคำถามที่สมาชิกไม่มั่นใจ เช่น “เราจะจัดการเงินการทำบัญชีได้อย่างไร” “เมื่อออมเงินได้มากแล้วจะแบ่งปันผลประโยชน์อย่างไร” “จะอย่างไรสมาชิกจะเชื่อใจ มั่นใจว่าเงินออมไม่สูญหาย” เป็นต้น สมาชิกเห็นว่าควรไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการออมทรัพย์ของกลุ่มต่าง ๆ ที่เขาทำแล้วประสบความสำเร็จ ดังนั้นกลุ่มจึงให้คณะกรรมการไปศึกษาดูงานที่สหกรณ์เครดิตยูเนียนวังแก้วหมอสมจำกัด แล้วมาขยายความคิดหลักการการออมทรัพย์ตามแนวทางของสหกรณ์เครดิตยูเนียนให้แก่สมาชิกหลังจากนั้นในวันที่ 25 ธันวาคม 2544 กลุ่มได้จัดประชุมใหญ่ให้ความรู้เรื่องสหกรณ์เครดิตยูเนียน โดยได้เชิญนายสุภาพ ปงปิงกา และคณะจากศูนย์ประสานงานเครือข่ายเครดิตยูเนียน จังหวัดลำปางเป็นวิทยากร ในที่สุดสมาชิกกลุ่มกล่งข้าวทั้งหมดมีมติเป็นเอกฉันท์เห็นชอบจัดตั้งกลุ่มเครดิตยูเนียนขึ้นอีกกิจกรรมหนึ่งในชื่อว่า “กลุ่มเครดิตยูเนียนกล่งข้าวบ้านไผ่พัฒนา” โดยมีมติให้สมาชิกกล่งข้าวเดิมทุกคนเป็นสมาชิกกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่งข้าวบ้านไผ่พัฒนา ทุกคนเสียค่าธรรมเนียมแรกเข้าคนละ 20 บาท ค่าหุ้นอย่างน้อยคนละ 1 หุ้นต่อเดือน จำนวนหุ้นละ 10 บาท ส่วนเงินทุนของกลุ่มกล่งข้าวเดิมนั้นให้แยกไว้คนละบัญชีกับกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่งข้าวบ้านไผ่พัฒนา แต่กลุ่มกล่งข้าวสามารถกู้เงินจากสหกรณ์เครดิตยูเนียนกล่งข้าวบ้านไผ่พัฒนามาดำเนินการของกลุ่ม กล่งข้าวได้ นอกจากนี้กลุ่มเครดิตยูเนียนกล่งข้าวบ้านไผ่พัฒนายังได้เปิดรับบุคคลทั่วไปสมัครเข้าเป็นสมาชิกได้ไม่จำกัดอาชีพ ซึ่งกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่งข้าวบ้านไผ่พัฒนาได้เริ่มต้นออมทรัพย์ตั้งแต่วันที่ 5 มกราคม 2545 มีสมาชิกสมัครในวันแรกรวมทั้งสิ้น 65 คน มีทั้งกลุ่มกล่งข้าวเดิม และผู้สมัครเข้ามาใหม่

คณะกรรมการกลุ่มกล่อ่งข้าวเดิมได้รับเลือกให้เป็นกรรมการกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่พัฒนาอีกหน้าที่หนึ่งด้วย ทั้งนี้การดำเนินการทั้งหมดเป็นไปตามแนวทางของกลุ่มเครดิตยูเนียน

จากการเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มกล่อ่งข้าวได้พัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง ลองผิดลองถูก ปรับสภาพแก้ไขปัญหาให้กลุ่มสามารถคงอยู่ได้ และเลือกแนวทางที่คิดว่าเหมาะสมในการพัฒนากลุ่มไปสานกล่อ่งข้าวบ้านไผ่เมืองมายได้อย่างยั่งยืนต่อไป

ผลกระทบจากการเรียนรู้ร่วมกัน

หากพิจารณาจากกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวตลอด 24 เดือนที่ผ่านมา มีผลกระทบต่อกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวและชุมชนในหลายด้าน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

ด้านกระบวนการชุมชน

เกิดกระบวนการกลุ่มลงมือแก้ไขปัญหาค้าขายกล่อ่งข้าวยกระดับฝีมือและคุณภาพกล่อ่งข้าว เป็นกระบวนการของคนในหมู่บ้านที่ยังคงไปสานกล่อ่งข้าวกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเดียวกันมารวมกลุ่มกันอย่างจริงจังกว่าที่ผ่านมาและนับเป็นครั้งแรกของผู้ที่ยังคงไปสานกล่อ่งข้าวในหมู่บ้านมารวมกลุ่มกันจัดการกลุ่มให้มีผู้นำ มีคณะกรรมการ มีสมาชิก มีกิจกรรมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ปัญหา ข้อเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างสมาชิกในกลุ่ม มีการถกเถียงแลกเปลี่ยนประสบการณ์ หาทางเลือก ทดลองแก้ปัญหาร่วมกัน จากจุดเริ่มต้นที่มีกลุ่มสมาชิกเพียง 30 คนก็เกิดการขยายจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และกำลังพัฒนากระบวนการกลุ่มไปสู่กิจกรรมการออมทรัพย์ที่เปิดรับสมาชิกในหมู่บ้านเข้าร่วมอย่างกว้างขวางโดยไม่จำกัดอาชีพเฉพาะผู้ไปสานกล่อ่งข้าวเท่านั้น

ด้านความรู้ ความสามารถ

เกิดการพัฒนาความรู้ความสามารถให้กับสมาชิก กรรมการและผู้นำกลุ่มในหลายประการ คือ **ประการแรก**ความรู้ความสามารถในการดำเนินงานกลุ่ม การจัดการประชุม การบันทึกการประชุม การจัดแบ่งหน้าที่ภารกิจ การแบ่งปันผลประโยชน์จากการทำธุรกิจของกลุ่ม ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการลองผิดลองถูก การศึกษาดูงาน การอบรม และการแนะนำจากผู้อื่น ๆ โดยที่สมาชิกและกรรมการเหล่านี้ไม่มีพื้นฐานความรู้ทางด้านนี้มาก่อนเลย **ประการที่สอง**ความรู้ความสามารถในการขาย และการหาตลาด เกิดการพัฒนาขึ้นจากการเป็นผู้ผลิตแล้วให้ผู้ซื้อกำหนดราคาเป็นผู้ผลิตและผู้กำหนดราคา สามารถต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลางอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน ทั้งนี้เนื่องจากกระบวนการกลุ่มได้ใช้แนวทางรวมผลผลิตของสมาชิกมาไว้ในที่เดียวกันทำให้มีอำนาจต่อรองกับผู้ซื้อเพิ่มขึ้นกว่าที่เคยเป็นมา **ประการที่สาม**ความรู้ด้านการออมทรัพย์ เกิดความเข้าใจในการออมทรัพย์และเลือก

แนวทางการออมทรัพย์เป็นทางเลือกในการระดมทุนเพื่อการค้าขายกล่อ่งข้าว ซึ่งเป็นเรื่องใหม่สำหรับชุมชน แต่กระบวนการกลุ่มก็สามารถหาวิทยากร ผู้รู้มาขยายความคิดและให้ความรู้ในการปฏิบัติ **ประการที่สี่**ความรู้ด้านภายนอกชุมชน เกิดการพบปะแลกเปลี่ยนกับบุคคลภายนอกชุมชน ทั้งในด้านการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ความคิดเห็นจากชุมชน องค์กร หน่วยงาน กลุ่มอาชีพต่างๆ ที่อยู่ภายนอกชุมชน ตลอดจนแหล่งความรู้อื่น ๆ ทำให้กลุ่มได้รู้จัก และเกิดความสัมพันธ์กับบุคคลและแหล่งความรู้เหล่านี้จนพัฒนาไปสู่การมีเพื่อนและแหล่งพึ่งพิงในเชิงเครือข่ายอย่างกว้างขวางกว่าในอดีต ซึ่งผู้ที่ไปสานกล่อ่งข้าวในตำบลเมืองมาย อดีตมักอยู่กันอย่างค่อนข้างปิดตัวเอง ไม่ออกไปพบปะกับบุคคลภายนอกชุมชนเลย

ด้านความสัมพันธ์ในชุมชน

นอกจากนี้ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ในชุมชนไว้ในบทที่ 2 ซึ่งได้มองความสัมพันธ์ผ่านกล่อ่งข้าวแล้วนั้นในที่นี้ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ในชุมชนที่มองผ่านกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวไว้ว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ ทุกคนมีความเท่าเทียมกันไม่มีการสั่งการ ควบคุมใด ๆ เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานของกลุ่มอาชีพเดียวกัน ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และคนบ้านเดียวกัน จากกระบวนการกลุ่มที่มีการเรียนรู้ร่วมกันทำให้ชุมชนไปสานกล่อ่งข้าวมีความสัมพันธ์ในสามลักษณะคือ **ลักษณะแรก**เป็นความสัมพันธ์ในกลุ่มเชิงสร้างสรรค์ **ลักษณะที่สอง**เป็นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเชิงขัดแย้ง **ลักษณะที่สาม**เป็นความสัมพันธ์กับภายนอกกลุ่มในเชิงสร้างสรรค์

ความสัมพันธ์ในกลุ่มเชิงสร้างสรรค์ ได้เกิดความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ที่มีผลต่อการพัฒนา กลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวในหลายประการคือ **ประการแรก**เกิดความสามัคคีแน่นแฟ้นในกลุ่มสามารถร่วมแรงร่วมใจกันทดลองแก้ปัญหาาร่วมกันจนประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง **ประการที่สอง**เกิดความสัมพันธ์และสามัคคีระหว่างคนไปสานกล่อ่งข้าวที่อยู่ต่างหมู่บ้านกันคือ ระหว่างบ้านไผ่แพะ บ้านไผ่ปง และบ้านนางาม ที่สามารถร่วมกิจกรรมด้วยกันได้ **ประการที่สาม**เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างวัยกัน ผู้สูงอายุ คนวัยกลางคน และเด็กที่สนใจปัญหาและการไปสานกล่อ่งข้าวมีโอกาสมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันทำให้ความสัมพันธ์ของคนในวัยต่าง ๆ เหล่านี้มีความผูกพันเคารพนับถือ เอื้ออาทรต่อกัน **ประการที่สี่**เกิดความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่มีความชำนาญในการไปสานกล่อ่งข้าวกับผู้ที่ไม่เชี่ยวชาญ ทำให้มีการติชม วิชาทฤษฎีวิจารณ์ แนะนำ และถ่ายทอดการพัฒนาฝีมือรูปแบบและคุณภาพกล่อ่งข้าวของผู้ที่ไม่ชำนาญให้ดีขึ้น **ประการที่ห้า**ผู้ด้อยโอกาสที่มักถูกมองจากเพื่อนบ้านในชุมชนว่า “วิกลจริต” บ้าง “ไม่รู้หนังสือ” บ้าง แต่ไปกล่อ่งข้าวเป็น สามารถเข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่มได้โดยที่สมาชิกในกลุ่มไม่ได้รับรังเกียจใด ๆ ในขณะที่ชุมชนอื่นอาจไม่ยอมรับและ

ยกย่อง ดังนั้นกรณีนี้จึงนับได้ว่าเป็นการเปิดโอกาสให้มีพื้นที่แสดงออกทางสังคมของผู้ด้อยโอกาสเหล่านี้

ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเชิงขัดแย้ง ผลจากการเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มไปสานกล่อ่งข้าว นอกจากจะเกิดความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ดังกล่าวแล้วยังเกิดความสัมพันธ์ในเชิงขัดแย้งขึ้นด้วยเช่นกัน แต่เป็นความขัดแย้งที่ไม่ได้สร้างความแตกแยกในชุมชน เพราะเป็นความขัดแย้งด้านความคิด เห็นของสมาชิกบางคนที่ยังได้เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มแต่ภายหลังเกิดความขัดแย้งทางความคิดจึงได้ขอถอนตัวลาออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่มไป แต่มีข้อสังเกตอยู่ประการหนึ่งคือ สมาชิกที่ถอนตัวออกไปนี้ไม่ได้ตัดขาดจากกลุ่มอย่างสิ้นเชิงหากแต่ยังเฝ้าติดตามความเคลื่อนไหวของกลุ่มอยู่ตลอดเวลา โดยที่ตนเองลาออกจากรุ่น แต่คู่สมรสของตนเองนั้นยังคงอยู่ในกลุ่ม ดังนั้นข้อตกลงข้อแนะนำในการแก้ปัญหาต่างๆของกลุ่มจึงถ่ายทอดจากคู่สมรสถึงสมาชิกที่ถอนตัวทำเช่นนี้ ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งสมาชิกบางคนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มด้วยความตั้งใจอย่างดียิ่งแต่มีปัญหาเนื่องจากคู่สมรสไม่สนับสนุนให้มาร่วมกิจกรรมกับกลุ่ม จนในที่สุดสมาชิกท่านนี้ต้องลาออกไปจากกลุ่ม เพราะไม่ต้องการมีปัญหาครอบครัว แต่เมื่อเวลาผ่านไปจนกระทั่งกลุ่มได้ขยายกิจกรรมจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์เครดิตยูเนียน เปิดรับสมัครสมาชิกใหม่ สมาชิกท่านนี้ก็ได้อีกกลับเข้ามาร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มสหกรณ์เครดิตยูเนียนด้วย

ความสัมพันธ์กับภายนอกกลุ่มเชิงสร้างสรรค์ กลุ่มได้พยายามจัดกิจกรรมให้สามารถเอื้อประโยชน์แก่บุคคลภายนอกกลุ่มไปสานกล่อ่งข้าว และให้เกิดความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ด้วยการสร้างแรงกระตุ้นให้สมาชิกช่วยกันผลิตกล่อ่งข้าวให้มีคุณภาพเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป เพราะกล่อ่งข้าวได้รับการเลือกจากผู้นำชุมชนให้เป็นผลิตภัณฑ์ของตำบลเมืองมาย ตามโครงการหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล นอกจากนี้ได้ขยายกิจกรรมการออมทรัพย์ให้บุคคลในชุมชนเข้ามาร่วมกับกลุ่มกล่อ่งข้าวด้วย ซึ่งจะนำมาสู่ความสัมพันธ์อันดีระหว่างกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวกับคนอื่นๆ ใน หมู่บ้าน

ด้านจิตสำนึกในชุมชน

สมาชิกและกรรมการกลุ่มเกิดความคิดเห็นเป็นไปแนวทางเดียวกัน ด้วยจิตสำนึกในชุมชนไปสานกล่อ่งข้าว ซึ่งปรากฏในข้อสังเกตต่อไปนี้ **ข้อสังเกตแรก**ทุกคนระมัดระวังความเสียหายที่จะเกิดขึ้นกับกลุ่ม กรรมการส่วนใหญ่และสมาชิกบางส่วนจึงทุ่มเทและเสียสละเวลาทำงานให้กับสมาชิกโดยไม่รับผลตอบแทนใด ๆ ทั้ง ๆ ที่ทุกคนแทบจะไม่มีเวลาว่างจากการทำมาหากิน แต่ก็พยายามปลีกเวลามาช่วยกันจัดการการดำเนินงานของกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ **ข้อสังเกตที่สอง**กลุ่มไม่ยอมเสี่ยงต่อการหาทุนด้วยวิธีการกู้ยืมเงิน เพราะ “กลัวเป็นหนี้” “กลัวหาเงินมาชำระหนี้ไม่ทันในกำหนดเวลา” แต่ใช้วิธีระดมทุนด้วยการออมทรัพย์ของสมาชิกเอง ทั้ง ๆ ที่แหล่งกู้ยืมเงินชักชวน และพร้อมที่จะให้

รูปภาพที่ 39-40 ผลงานการประกวดฝีมือไปสาน

รูปภาพที่ 41-42 ผลงานการประกวดฝีมือไปสาน

รูปภาพที่ 43-44 จุดเริ่ม ‘พิพิธภัณฑ์กล่องข้าว’ ณ ใต้ถุนบ้าน ‘รวมผลงานชนะเลิศประกวด’

กู้ยืมเงินก็ตาม **ข้อสังเกตที่สาม** สมาชิกในกลุ่มส่วนใหญ่พอใจในการดำรงชีวิตอยู่กับครอบครัว คู่สมรสตามวิถีการทำมาหากินที่ต้องออกไปทำไร่ด้วยกัน ทำงานหนักด้วยกันมากกว่าแยกตัวออกมา ไปสานกล่อ่งข้าวตามจำนวนที่พ่อค้าคนกลางสั่ง ทั้ง ๆ ที่พ่อค้าคนกลางต้องการจำนวนกล่อ่งข้าวเป็นร้อยเป็นพันกล่อ่ง แต่สมาชิกก็พอใจที่จะผลิตกล่อ่งข้าวในจำนวนเท่าที่ตนเองมีเวลาทำหลังจากที่ว่างจากการทำมาหากินกับครอบครัวแล้วเท่านั้น โดยเน้นความสุขของครอบครัวเป็นหลัก **ข้อสังเกตที่สี่** ความสำนึกในกลุ่ม สมาชิกหลายคนเมื่อตนเองมีความจำเป็นต้องไปทำไร่ทำนามาร่วมกิจกรรมกลุ่ม ไม่ได้ หรือกิจกรรมนั้นตนทำไม่ไหวก็จะให้สมาชิกในครอบครัวมาทำกิจกรรมนั้นแทนตน เช่นหลายคนให้สามี ให้ลูกเขยมาช่วยสร้างร้านค้าแทน บางคนให้ลูกสาวมาประชุมแทน **ข้อสังเกตที่ห้า** สมาชิกส่วนใหญ่มีความพึงพอใจในที่จะผลิตกล่อ่งข้าวในวิธีตามความถนัดของตนเองและรักษาเอกลักษณ์ของกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมายมากกว่าที่จะยอมผลิตกล่อ่งข้าวในรูปแบบอื่นที่พ่อค้าคนกลางนำมาเสนอให้ทำ ถึงแม้จะให้ราคาสูงก็ตาม **ข้อสังเกตที่หก** สมาชิกส่วนใหญ่มีความยินดีและให้ความร่วมมือกับโรงเรียนในการสอนไปสานกล่อ่งข้าว และถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น แก่นักเรียนตามการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของโรงเรียน โดยไม่รับค่าตอบแทนใด ๆ เลย **ข้อสังเกตที่เจ็ด** สมาชิกกลุ่มไปสานกล่อ่งข้าวต่างมองเห็นคุณค่า และภาคภูมิใจในภูมิปัญญาการไปสานกล่อ่งข้าวจากพ่อแม่และบรรพบุรุษที่ได้สืบทอดต่อ ๆ กันมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าผู้สืบทอดภูมิปัญญาไปสานกล่อ่งข้าวในปัจจุบันจะเหลือน้อยลง แต่สมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่ก็ยังมีความคิดที่จะรักษาภูมิปัญญาอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนให้คงอยู่ต่อไป และเลือกที่จะสืบทอดในครอบครัวของตน เพราะการ “สอนลูกให้หลานมัน” ให้ลูกหลานได้มีส่วนร่วมในการเข้าป่าไปตัดไม้หาดอก ร่วมไปสานขึ้นตอนง่าย ๆ ให้ลูกหลานเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจ เห็นคุณค่าร่วมกับพ่อแม่แล้วจะเป็นการสร้าง “จิตสำนึก” ลูกหลานเกิดการสืบทอดต่อไปได้ดังนั้นจึงพบว่าหลายครอบครัวได้สืบทอดภูมิปัญญาการไปสานกล่อ่งข้าวไปสู่ลูกหลานได้สำเร็จและลูกหลานก็ยินดีเต็มใจรับการถ่ายทอดจนสามารถไปสานกล่อ่งข้าวเป็น และสร้างเอกลักษณ์ให้กับตัวเองในฐานะที่เป็น “คนรุ่นใหม่” แต่สามารถไปกล่อ่งข้าวได้เหมือน “คนรุ่นเก่า” เมื่อไปเรียนต่อในสถาบันอื่นก็รับคำชมว่าเป็นผู้มีความสามารถพิเศษ และอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่นครอบครัวนางบุญ บุญยืน ครอบครัว นางแสงคำ บุญยืน ครอบครัวนางจันทร์เพ็ญ หมอยา ชาวบ้านไผ่พะจะ ครอบครัวนางอ้วน ลากเกิด ครอบครัวนางบัวขจร ดีมาก ครอบครัวนางยุพิน ลากเกิด ชาวบ้านนางาม เป็นต้น

ด้านการทบทวนและนำผลสรุปจากกลุ่มมาสู่การปฏิบัติ

ผลที่เกิดจากการทบทวนและนำข้อสรุปที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มมาสู่การปฏิบัติ นั้นปรากฏใน 3 ส่วน คือ ในส่วนของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ในส่วนของชุมชน และในส่วนของโรงเรียน

ในส่วนของกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว จากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนไปสานกล่องข้าว ซึ่งมีการถกเถียงแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การวิเคราะห์ปัญหา การเสนอแนะแนวทางแก้ไข ปัญหาต่างๆ ให้แก่สมาชิก เช่นการปรับปรุงฝีมือการไปสานกล่องข้าวให้มีความละเอียดประณีต การปรับปรุงรูปแบบกล่องข้าวให้สวยงามถูกใจผู้ซื้อ การผลิตสินค้าตัวใหม่นอกเหนือจากกล่องข้าว การพัฒนาคุณภาพกล่องข้าว เป็นต้น ข้อเสนอแนะต่างๆ ของกลุ่มได้มีผลต่อสมาชิกส่วนหนึ่งนำไปปฏิบัติจนสามารถปรับปรุงฝีมือการไปสานกล่องข้าวให้มีความประณีตสวยงามบ้าง ปรับปรุงรูปแบบบ้าง สามารถผลิตสินค้าตัวใหม่ที่ใช้ลดลจากกล่องข้าวบ้าง ได้รักษาคุณภาพกล่องข้าวให้ดียู่เสมอบ้าง การทำเช่นนี้ของสมาชิกเป็นไปโดยความพอใจของแต่ละบุคคล ไม่ได้ทำกันทุกคน แต่ผู้ที่ทำนั้นก็จะได้ผลตอบแทนในเชิงการค้าที่คุ้มค่า เพราะสามารถขายสินค้าได้ในราคาที่สูงขึ้น มีลูกค้าต้องการอย่างต่อเนื่อง และสั่งจองอยู่ตลอดเวลา เพียงแต่ไม่สามารถผลิตได้ตามจำนวนที่ต้องการได้เท่านั้น

ในส่วนของชุมชน การเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มได้เกิดการขยายผลกิจกรรมไปเกี่ยวข้องกับกลุ่มชุมชน เป็นต้นว่าการจัดตั้ง “**กลุ่มเครดิตยูเนียนกล่องข้าวบ้านไผ่พัฒนา**” โดยเปิดรับสมาชิกจากคนในชุมชนเข้าร่วมกลุ่ม โดยไม่จำกัดอาชีพและหมู่บ้าน นอกจากนี้การนำกลุ่มเข้าไปมีบทบาทในระดับชุมชน ตำบล เช่น การเสนอโครงการของกลุ่มเพื่อรับการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาล ตามโครงการกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชน ในที่ประชุมประชาคมตำบลร่วมกับกลุ่มอาชีพอื่น ๆ ในตำบล จนในที่สุดมีโครงการของกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวเท่านั้นได้รับการพิจารณาผ่านความเห็นชอบทั้งในระดับอำเภอ และในระดับจังหวัด การจัดทำ**พิพิธภัณฑ์กล่องข้าวตำบลเมืองมาย** โดยรวบรวมผลงานกล่องข้าวที่ได้รับรางวัลจากการประกวดฝีมือ เมื่อปี 2541 และ ปี 2544 มาจัดแสดงนิทรรศการ ในเบื้องต้นนี้ได้อาศัยได้ทุนบ้านของ นายไสว์ ลาภเกิด รองประธานกลุ่มเป็นที่จัดแสดงชั่วคราวจนกว่าจะได้อาคารที่กำลังของบสนับสนุนตามโครงการกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนของรัฐบาล ซึ่งในอนาคตพิพิธภัณฑ์แห่งนี้คงจะขยายเนื้อหาที่นอกเหนือจากกล่องข้าวไปสู่ผลผลิตทางภูมิปัญญาของชุมชนต่อไป

ในส่วนของโรงเรียน กลุ่มได้นำผลข้อสรุปไปสู่ความร่วมมือกับโรงเรียน โดยสมาชิกกลุ่มมีความยินดีช่วยครูสอนนักเรียนไปสานกล่องข้าว เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ร่วมมือกับครูช่วยกันพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว และร่วมมือกับโรงเรียนในการเป็นแหล่งข้อมูลให้นักเรียน นักศึกษาที่เข้ามาศึกษาข้อมูลจากสมาชิกของกลุ่ม

สรุป

การรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวของชาวบ้านไผ่พะยะ ไผ่ปง และบ้านนางาม ได้นำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันและได้พัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมาเป็นระยะ ๆ จนเกิดผลต่อชุมชนกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวทั้งในด้านกระบวนการชุมชน ด้านความรู้ความสามารถ ด้านความสัมพันธ์ในชุมชน ด้านจิตสำนึกในชุมชน และด้านการทบทวนนำผลสรุปจากกลุ่มมาสู่การปฏิบัติ นับได้ว่าเป็นครั้งแรกของตำบลเมืองมายที่ผู้มีอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวสามารถรวมกลุ่มกันอย่างมีระบบ มีผู้นำมีกรรมการ มีสมาชิกกลุ่มร่วมกันดำเนินการ เพื่อแก้ปัญหาร่วมกันโดยเปิดโอกาสให้ครูในพื้นที่ได้มีส่วนร่วมตามสมควร จนนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนกลุ่มไปสานกล่อ่งข้าว

บทที่ 4

บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

จากการศึกษาเบื้องต้นในระยที่ 1 พบว่าประวัติการก่อตั้งโรงเรียนในตำบลเมืองมายทุกโรงเรียนเกิดจากความต้องการของชุมชนโดยชาวบ้านได้ร่วมมือกันจัดหาสถานที่สร้างโรงเรียนเสียสละทรัพย์และแรงกายช่วยกันก่อสร้างอาคารเรียนชั่วคราวเป็นอาคารเรียนหลังแรกของโรงเรียนแต่ละแห่ง ดังนั้นจุดกำเนิดโรงเรียนแต่ละแห่งจึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของความสัมพันธ์อันดีระหว่างชุมชนกับโรงเรียน ซึ่งได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา สืบเนื่องมาเป็นลำดับ

ในที่นี้สามารถกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนโดยรวมทั้งด้านความสัมพันธ์ทั่วไป และด้านบทบาทความร่วมมือเกี่ยวกับกล่องข้าวของชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อบทบาทความร่วมมือในการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

ความกัณการ - ความสัมพันธ์ที่ปรับเปลี่ยน

โรงเรียนไผ่งามวิทยาและโรงเรียนบ้านนางามจัดเป็นโรงเรียนพื้นที่กัณการและกัณการไกลล็กตามประกาศของกระทรวงการคลังมานานจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ คงเหลือเฉพาะโรงเรียนบ้านนางามเท่านั้นที่เป็นโรงเรียนในพื้นที่กัณการ บ้านไผ่ปงนับเป็นหมู่บ้านดั้งเดิมของชุมชนแห่งนี้ และเป็นศูนย์กลางของชุมชน ดังนั้น “โรงเรียนแห่งแรก” ของชุมชนจึงตั้งขึ้นที่บ้านไผ่ปงเมื่อปี พ.ศ. 2474 ชื่อ “โรงเรียนบ้านไผ่ปง” โรงเรียนแห่งนี้รับเด็กนักเรียนจากบ้านไผ่ปงและบ้านไผ่แพะมาเข้าเรียน เมื่อแรกนั้นต้องอาศัยวัดไผ่ปงเป็นสถานที่เรียน ต่อมาชาวบ้านได้ช่วยกันสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้นเป็นหลังแรกตรงบริเวณด้านทิศใต้ของหมู่บ้านไผ่ปง จนถึงปี พ.ศ. 2498 นายอินสม ชัยเจริญ ครูใหญ่ได้นำชาวบ้านไปแผ้วถางที่ดินว่างเปล่าบริเวณอีกฝั่งหนึ่งของน้ำแม่คำซึ่งอยู่ฝั่งเดียวกับบ้านไผ่แพะ และย้ายโรงเรียนมาตั้งอยู่ถึงปัจจุบันนี้ พอถึงปี พ.ศ.2517 นายสุบิน ขุนรักษ์ ครูใหญ่ได้เสนอเปลี่ยนชื่อโรงเรียนเป็น “โรงเรียนบ้านไผ่งาม” เพื่อให้ชาวบ้านไผ่แพะเกิดความรู้สึกว่าโรงเรียนเป็นของทั้งสองหมู่บ้านไม่ใช่ของบ้านไผ่ปงเพียงหมู่บ้านเดียว จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2535 โรงเรียนบ้านไผ่งามได้ขยายการเรียนการสอนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา ทำให้นักเรียนระดับมัธยมศึกษาเรียกร้องให้เพิ่มคำต่อท้ายชื่อโรงเรียนด้วยคำว่า “วิทยา” “วิทยาคม” หรือ “วิทยาการ” เพราะต้องการสื่อให้เกิดความเข้าใจและรู้สึกยอมรับว่าเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษา ประกอบกับโรงเรียนในโครงการขยาย

โอกาสทางการศึกษาในแถบใกล้เคียงก็ได้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนกันหมดแล้ว ดังนั้น นายชุมพล ใจทาทลี รักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ จึงเสนอขอเปลี่ยนชื่อโรงเรียนและได้รับอนุมัติให้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนบ้านไผ่งามเป็น “โรงเรียนไผ่งามวิทยา” ตั้งแต่วันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2542 เป็นต้นมา

ในปี พ.ศ. 2512 “โรงเรียนแห่งที่สาม” ของชุมชนตำบลเมืองมายได้ตั้งขึ้นที่หมู่บ้านนาวอก โดยการนำของ นายอัมพร เทพรักษาอาศัย ครูใหญ่โรงเรียนบ้านนาใหม่และ นายอ้าย เกิดผล ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 (นาใหม่-นาวอก) ชักชวนชาวบ้านก่อสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้น และเห็นว่าชื่อหมู่บ้านนาวอกไม่เหมาะเป็นชื่อโรงเรียน เพราะเกรงว่าต่อไปเด็กนักเรียนจะถูกล้อเลียนจึงตั้งชื่อโรงเรียนแห่งนี้ว่า “โรงเรียนบ้านนางาม” ต่อมาผู้นำหมู่บ้านก็ได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็นบ้านนางามตามชื่อของโรงเรียนจนถึงปัจจุบันนี้

โรงเรียนไผ่งามวิทยาเป็นโรงเรียนขนาดใหญ่ที่สุดและเป็นโรงเรียนเดียวของตำบลเมืองมายที่เปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ซึ่งเป็นระดับสูงสุดของตำบล ในปีการศึกษา 2544 มีนักเรียนจำนวนรวม 337 ครูจำนวน 15 คน (ครูประจำ 13 คน อัตราจ้าง 2 คน ลาศึกษาต่อ 1 คน) เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 มี 12 ห้องเรียน ส่วนโรงเรียนบ้านนางามเป็นโรงเรียนขนาดเล็ก ปีการศึกษา 2544 มีจำนวนนักเรียนรวมทั้งสิ้นเพียง 45 คน และครูจำนวน 3 คน เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ครูของโรงเรียนทั้งสองแห่งนี้เป็นคนต่างถิ่นต่างอำเภอ มีบ้านและครอบครัวอยู่ไกลจากโรงเรียนตั้งแต่ 30 กิโลเมตร ถึง 70 กิโลเมตร

ในอดีตสภาพการเดินทางไปโรงเรียนทั้งสองแห่งนี้มีความลำบากมาก ครูทุกคนจึงพักอยู่ในโรงเรียน “แต่ก่อนครูจะพักบ้านพักครูกัน วันศุกร์ก็กลับไปนอนบ้าน เข้าวันจันทร์ก็เข้ามาพร้อมเสบียงอาหาร แต่บางคนก็กลับ 2 ครั้ง เพราะอาหารเสบียงหมด ก็ไปนอนบ้านในวันพุธและวันศุกร์” (จักรพงษ์ กันธิยะ, มกราคม 2545) จากการที่ครูนอนค้างที่บ้านพักครูเช่นนี้ทำให้ครูมีโอกาสดำเนินการพบปะพูดคุยกันในช่วงหลังเลิกเรียนและมีโอกาสร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านได้เต็มที่เกิดความคุ้นเคยเป็นกันเองกับชาวบ้าน เวลาปฏิบัติงานในหมู่บ้านก็มีเวลาไปร่วมงานได้อย่างเต็มที่

“ประมาณปี 2534-2535 ครูโรงเรียนไผ่งามเริ่มไม่พักที่โรงเรียนแล้ว เพราะถนนดีขึ้นแต่ก็ยังไม่มีฝนตลอดทาง และเขาเห็นครูสาวท เกษณา ผอ.โรงเรียนซึ่งย้ายมาอยู่ใหม่มาเข้าด้ายเย็บทุกวันเขาก็เลยทำตามกัน แต่ที่นางามนี้ครูเขาเริ่มไม่นอนที่โรงเรียนในปี 2537 ตอนนั้นผมย้ายจากบ้านไผ่ไปอยู่นางามเขาเห็นผมกลับทุกวันเขาว่าครูพงษ์แก่นาคนี้ยังกลับทุกวันได้เขาก็เลยเริ่มไม่นอนกัน ต้องยอมรับว่าการที่ครูนอนค้างที่โรงเรียนทำให้ครูกับชาวบ้านเข้ากันได้ดี ยิ่งตอนผมอยู่โรงเรียนบ้านนาใหม่นี้ครูกับชาวบ้านร่วมวงดื่มกินกันบ่อย” (สมพงษ์ ชลัย, มกราคม 2545)

ครูอนงค์ ใจฟัง (เมษายน, 2545) ครูโรงเรียนไผ่งามวิทยา ซึ่งเคยติดตามแม่บุญธรรมมาอยู่บ้านไผ่พะ ได้ใช้ชีวิตช่วงวัยเด็กอยู่ในหมู่บ้านนี้ และเป็นครูสอนที่โรงเรียนไผ่งามวิทยามาจนถึง

ปัจจุบันนี้ ได้เล้าถึงความกัณดาร และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นให้ฟังว่า “พูดถึงความลำบากในการเดินทางมาโรงเรียนของครูมันก็ยากลำบากจริงๆ ครูทุกคนต้องนอนพักที่โรงเรียนตลอด ถึงเย็นวันศุกร์ก็จะขับรถมอเตอร์ไซด์กลับบ้าน เช้าวันจันทร์ก็ขับรถมอเตอร์ไซด์มาสอนหนังสือ ตำบลเมื่องมายทุกโรงเรียนเป็นโรงเรียนกัณดาร ครูได้เบียดกันดารก็จริง แต่ครูเขาก็บ่นกันเสมอว่า เบียดกันดารที่ได้มาก็ไม่พอกับค่าซ่อมรถ หนทางมันลำบากไม่ใช่สบายอย่างวันนี้ พูดถึงครูกับชาวบ้าน แต่ก่อนนั้นก็คุ้นเคยกันดี ครูเข้าหาชาวบ้านได้เต็มที่ เพราะครูทุกคน ครูใหญ่ ครูน้อย พักอยู่ในโรงเรียน ไปเยี่ยมไปช่วยงานศพ งานอื่นๆ กับชาวบ้านอย่างทั่วถึง ยิ่งเป็นงานศพนี่คนที่ให้ความสำคัญมาก ทุกคนต้องไปช่วยงานศพกันทั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านเห็นครูไปร่วมงานทุกคนก็ดีใจ ครูกับชาวบ้านจึงรู้จักกันดีชาวบ้านก็ศรัทธาครู แต่ทุกวันนี้ครูเขาไม่มีเวลาเข้าหาชาวบ้าน เพราะครูเขาไปเข้ากลับเย็น ก็ต้องรีบกลับบ้าน ไม่เหมือนกับครูรุ่นเก่า”

ปัจจุบันสภาพถนนไปโรงเรียนไผ่งามวิทยาดีขึ้นมากเพราะกรมทางหลวงได้สร้างถนนทางหลวงหมายเลข 1335 ตัดผ่านโรงเรียน ทำให้สภาพเดินทางไปตัวอำเภอแจ้ห่มและตัวอำเภอเมืองได้สะดวก ดังนั้นโรงเรียนไผ่งามวิทยาจึงไม่ใช่โรงเรียนในพื้นที่กัณดาร ตามประกาศกระทรวงการคลังอีกต่อไป แต่ทางไปโรงเรียนบ้านนางามนั้นยังเป็นทางลูกรัง มีหลุมมีบ่อ และเป็นฝุ่นอยู่ช่วงระหว่างตั้งแต่บ้านไผ่ไปจนถึงบ้านนางาม ซึ่งก็นับว่าสะดวกขึ้นดีขึ้นกว่าอดีตพอสมควร แต่ยังคงเป็นโรงเรียนในพื้นที่กัณดารตามประกาศกระทรวงการคลัง

สภาพการคมนาคมที่เคยทุรกันดารเปลี่ยนมาสู่ความสะดวกเช่นนี้นอกจากทำให้ครูสามารถเดินทางมาโรงเรียนแบบ “มาเช้า – กลับเย็น” ไม่ต้องนอนค้างที่โรงเรียนแล้ว ยังทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับชุมชนปรับเปลี่ยนตามไปด้วย การเข้าร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านในช่วงเย็นหลังเลิกเรียน ทั้งงานบุญงานอื่น ๆ ก็ลดน้อยลง เพราะครูต้องรีบกลับบ้านทันทีที่โรงเรียนเลิก ตอนเช้าก็ต้องรีบมาทำงานในโรงเรียน นอกจากนี้ในปัจจุบัน “ครูที่สอนในโรงเรียนไผ่งามส่วนใหญ่เป็นครูที่ย้ายมาจากที่อื่น บางคนย้ายจากต่างจังหวัดไกล ๆ ย้ายจากดอยลงมาก็มี ย้ายจากที่ลึก ๆ ออกมาอยู่ที่นี้ก็หลายคน แล้วอยู่กันไม่นานก็ขอย้ายไปอยู่ใกล้ ๆ บ้าน ขอย้ายกันทุกปีเลยหนา อย่างคนที่ย้ายมาใหม่มาอยู่ไม่นานก็ไม่ค่อยรู้จักชาวบ้าน คนที่อยากย้ายไปอยู่ใกล้บ้านก็ไม่ค่อยมีใจอยากเข้าหาชาวบ้าน เพราะคิดว่าอยู่ไม่นานก็ย้ายแล้วเขาก็ทำหน้าที่สอนก็พอแล้ว” (อนงค์ ใจฟัง, มกราคม 2545)

แต่อย่างไรก็ตามครูที่สอนอยู่ในหมู่บ้านมาเป็นเวลานานและเคยนอนค้างอยู่ที่โรงเรียน ถึงแม้จะมาเข้ากลับเย็นก็ยังคงมีความคุ้นเคยกับชาวบ้านเช่นเดิม จึงปรับเปลี่ยนเฉพาะไม่ค้างที่โรงเรียนเท่านั้น “อย่างโรงเรียนบ้านนางาม ครูกับชาวบ้านยังผูกพันกันเหมือนเดิมอยู่ ครูช่วยชาวบ้าน ชาวบ้านช่วยครูอยู่ อย่างเวลามีคนตาย มีงานศพในหมู่บ้าน ถึงครูไม่อยู่โรงเรียนชาวบ้านก็โทรศัพท์บอกครูช่วยเป็นธุระจัดหาอุปกรณ์จำเป็นตั้งแต่โลงศพ ปราสาท และอาหารน้ำดื่ม น้ำแข็ง มาให้หมดเลย อาศัยครู

ช่วยแนะนำเนื่องจากการติดต่อภายนอกลำบากก็อาศัยครูที่เป็นคนในตัวอำเภอติดต่อให้ บางทีครูก็ออกเงินให้ไปก่อน งานแต่งงานก็เหมือนกัน ตอนหลังชาวบ้านได้ออกไปเห็นการจัดงานแต่งงานของคนในอำเภอ ในเมือง ก็จะขอให้ครูช่วยจัด ช่วยแนะนำตั้งแต่พิธีการ งานเลี้ยง อาหาร เพราะทุกวันนี้ นิยมเชิญแขกจากต่างตำบล ต่างอำเภอมาร่วมงาน ก็อยากให้งานออกมาดี ก็อาศัยครูช่วย ก็อยากให้ให้เหมือนคนอื่นที่ชาวบ้านไปเห็น ไปสัมผัสมา ก็มาปรึกษาครู ชาวบ้านเขาโทรศัพท์ให้ครูมาช่วยทุกงานก็ได้ ครูยังเป็นเหมือนคนในหมู่บ้านคนหนึ่ง ถึงจะไม่นอนที่โรงเรียนก็ยังมีความรู้สึกเป็นเหมือนคนในหมู่บ้าน ครูไม่ใช่เป็นแค่แขกของงานอย่างเดียว บางที่ต้องลงมือจัดดอกไม้ ทำอาหารให้ด้วย” (จักรพงษ์ กันธิยะ, เมษายน 2545) ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของครูและชาวบ้านนี้จึงต้องอาศัยระยะเวลาที่ครูอยู่ในพื้นที่นานพอสมควร และมีกิจกรรมต่อเนื่องจนเกิดเป็นความผูกพัน “ช่วงปีใหม่เมือง (สงกรานต์) ชาวบ้านพร้อมลูกหลาน จะพากันไปรดน้ำดำหัวครูถึงที่บ้านเป็นประจำทุกปี บางปีผู้นำหมู่บ้านเป็นคนนำไป บางปีก็ศิษย์เก่าและศิษย์ปัจจุบัน มีทั้งหญิงชายพากันนำกระเทียมที่ปลูกกันเองไปดำหัว บางคนก็เอาดอกก้านไปดำหัว ดอกก้านจัดเป็นพื้ที่เป็นอาหารที่หากินได้ยาก ขึ้นตามป่า ซึ่งจะออกในช่วงเดือนเมษายน ชาวบ้านก็จะไปหาไปเตรียมมาล่วงหน้า เวลาไปดำหัวก็พากันตีฆ้อง ตีกลองแห่ไปบ้านครูแต่ละคน ชาวบ้านนางามกับครูถือว่าผูกพันกันดี ซึ่งที่อื่นครูกับชาวบ้านไม่ทำอย่างนี้” (จักรพงษ์ กันธิยะ, เมษายน 2545)

ในปัจจุบันครูโรงเรียนไผ่งามวิทยาที่พักค้างอยู่ในโรงเรียนมี 4 คน เนื่องจากบ้านอยู่ไกลถึงอำเภอเมือง อำเภอเกาะคา และถ้าเดินทางมาโรงเรียนแบบมาเช้ากลับเย็นโดยใช้รถส่วนตัวทุกวันนั้น จะสร้างความลำบากมากเกินไปจึงนอนค้างแล้วกลับในทุกเย็นวันศุกร์ ส่วนที่โรงเรียนบ้านนางามนั้นปัจจุบันไม่มีครูนอนค้างที่โรงเรียนแล้ว

ชาวบ้านรุ่นเก่าคงความผูกพันเดิม...คนรุ่นใหม่ยอมรับการปรับเปลี่ยน

ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับชาวบ้านโดยทั่วไปแล้วเป็นความสัมพันธ์อันดีต่อกัน คนเฒ่าคนแก่ยังคุ้นเคยและผูกพันกับความสัมพันธ์ที่มีมาแต่เดิมที่เวลามีงานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน ครูก็ยกโขยงกันไปร่วมงาน

“ตะกอนหมู่ครูเขามาช่วยงานศพ ชาวบ้านมาช่วยจัดดอกจัดหยั่งมากันหลายคนสัก 6 ปี 7 ปี ละก้าที่เขาบ่าค่อยมากัน มีกะเอาพวงหรีดมาวางตะอัน ครูเขาบ่าเดียวเขาบ้านอนบ้านพักครูอย่างตะก่อน ผมว่าอย่างตะก่อนกะดีหนามีหมู่ครูมาช่วยกันแน่นหนาดีน้อ” (นวล ดีมาก, ธันวาคม 2544)

“ตอนผมสอนอยู่โรงเรียนไผ่งามสมัยครูเสถียร ลีลาศ เป็นอาจารย์ใหญ่ เวลา มีงานศพ งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ พวกครูจะยกโขยงกันไปร่วมงาน เหลือครูไว้โรงเรียนคนหนึ่งให้ดูแล

นักเรียน พอครูสาวท เกษณา มาเป็นอาจารย์ใหญ่ ในปี 36 เป็นต้นมามีนโยบายห้ามทั้งชั้นเรียน ห้ามทำงานสอน ผมได้ยืนบ่อยมากเวลาประชุมครูจะเน้นว่าทางกรม ทางกระทรวงให้นโยบายให้อาใจใส่ดูแลนักเรียน ตั้งแต่นั้นมาเวลาไปร่วมงานชาวบ้านก็จะมียาจารย์ใหญ่เป็นตัวแทนโรงเรียนไปร่วมงานเดียวกันนั้น” (สมพงษ์ ชลัย, มีนาคม 2544)

“ในที่ประชุมผู้ปกครองเวลาผมขอความคิดเห็นเสนอแนะจากผู้ปกครองก็จะมีคนเฒ่าคนแก่อยากให้ครูเข้าไปร่วมกิจกรรม กับชาวบ้านอย่างงานบุญ งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ยังอยากให้เหมือนแต่ก่อนอยู่ ซึ่งบางทีครูก็ติดภาระงานสอนไปร่วมไม่ได้ ปัจจุบันพอมีกงานศพก็จะมีตัวแทนส่วนหนึ่งของโรงเรียนไปวางหรีดเคารพศพทุกคน ส่วนหนึ่งจะดูแลโรงเรียน เพราะจำนวนนักเรียนมากขึ้น” (ชุมพล ใจทาหลิ, มีนาคม 2545)

ในปัจจุบันผู้ปกครองที่เป็นคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยให้ความสำคัญ ว่าครูจะมาร่วมงาน ร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านอย่างรุ่นพ่อรุ่นแม่เขา เพราะเห็นว่าหน้าที่ของครูคือสอนหนังสือเด็ก ต้องการให้ครูทุ่มเทงานในหน้าที่การสอนนักเรียนให้มีคุณภาพ สามารถให้ลูกหลานชาวบ้านสอบแข่งขันสู่โรงเรียนอื่นได้ เนื่องจากในปัจจุบันถนนหนทางดีไปมาสะดวก หลายคนได้ส่งลูกหลานไปเรียนในเมือง เกิดการเปรียบเทียบคุณภาพการเรียนการสอน

“แรก ๆ ที่ผมมาอยู่โรงเรียนไผ่งามวิทยา ช่วงปี 41-42 นี้ผู้ปกครองนักเรียนเขายังไม่เข้าใจยังไม่ชินกับครูที่ส่งตัวแทนไปร่วมงานบุญ งานศพ โดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่ก็ยังเรียกร้องอยากให้ครูไปร่วมทุกคนอย่างแต่ก่อน พอเวลาผ่านไป ชาวบ้านก็ยอมรับและเข้าใจว่างานสอนเด็กนั้นสำคัญ ยิ่งผู้ปกครองรุ่นใหม่ โดยเฉพาะจากบ้านไผ่pong เวลาประชุมมักเรียกร้องให้ทางโรงเรียนเน้นการเรียนการสอน เอาใจใส่เด็กให้เรียนสู่โรงเรียนอื่นได้ สู่โรงเรียนในเมืองได้ เพราะมีชาวบ้านหลายคนส่งลูกไปเรียนในเมืองก็นำมาเปรียบเทียบกัน อีกอย่างชาวบ้านก็เข้าใจจากสื่อต่าง ๆ มากขึ้น จึงต้องการให้เด็กสามารถแข่งขันกับที่อื่นได้ ส่วนครูจะมาร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านหรือไม่เริ่มไม่ติดใจอย่างคนเฒ่าคนแก่ละ” (ชุมพล ใจทาหลิ, มีนาคม 2545)

“วันนั้นเขาสัมผัสสอบลูกจ้าง อบต. ละอ่อนบ้านเขาสอบมาได้ ละอ่อนบ้านอื่นเป็นสอบได้ เขาว่าละอ่อนเขามั่นใช้คอมพิวเตอร์บ้าง” (ปราณี ลากเกิด, มีนาคม 2545) (วันนั้นเขาสัมผัสสอบลูกจ้าง อบต. เด็กบ้านเราสอบไม่ได้ เด็กบ้านอื่นเขาสอบได้เขาว่าเด็กบ้านเรามั่นใช้คอมพิวเตอร์ไม่เป็น : ผู้วิจัย) เป็นคำพูดที่มีนัยสำคัญว่าต้องการให้นักเรียนของชุมชนมีความสามารถแข่งขันกับที่อื่นได้

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนในปัจจุบันจึงคงเป็นความสัมพันธ์ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย เป็นความสัมพันธ์ลงสู่ให้นักเรียนให้มีคุณภาพด้านการเรียนและคงความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยให้นักเรียนเข้ามามีส่วนร่วม เช่น งานประเพณีทานก๋วยสลาก งานบริการในงานศพในบทบาทกลุ่มหนุ่มสาวของนักเรียนระดับมัธยม

“ทุกวันนี้งานประเพณีที่โรงเรียนต้องร่วมกิจกรรมกับชุมชนเสมอคืองานประเพณีทานก้วยสลาก โรงเรียนจะหยุดเรียน และพานักเรียนแห่เครื่องไทยทานไปร่วมงานกับชุมชนทุกปี ให้นักเรียนมีโอกาสได้ช่วยพ่อแม่ และร่วมกิจกรรมวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนกันทุกคน” (ชุมพล ใจทาหลิ, มีนาคม 2545)

นอกจากนี้ที่ผ่านมาในชุมชนมีกลุ่มหนุ่มสาวเข้ามาช่วยกิจกรรมงานศพบริการเสิร์ฟอาหารและน้ำดื่มในระยะหลังเมื่อโรงเรียนได้ขยายการศึกษาถึงระดับมัธยมทำให้หนุ่มสาวที่พ้นวัยเรียนมีจำนวนน้อยลง ประกอบกับหนุ่มสาวนิยมไปศึกษาต่อในเมืองในอำเภอ และไปทำงานต่างจังหวัดหรือในเมืองมากขึ้น ทำให้บทบาทของกลุ่มหนุ่มสาวในงานศพมีน้อยลง หน้าที่เหล่านี้จึงต้องอาศัยหนุ่มสาว ซึ่งเป็นนักเรียนมัธยมในหมู่บ้านนั่นเอง “ทางโรงเรียนก็สนับสนุนให้นักเรียนระดับมัธยมที่มีคาบเรียนว่างไปช่วยงานศพ ช่วยเสิร์ฟน้ำเสิร์ฟอาหารในงาน เพราะแต่เดิมมีกลุ่มหนุ่มสาวช่วย ปัจจุบันกลุ่มหนุ่มสาวก็คือนักเรียนระดับมัธยมนั่นเอง” (ชุมพล ใจทาหลิ, มีนาคม 2545)

นอกจากนี้ความคาดหวังของชุมชนที่มีต่อโรงเรียนก็เริ่มเปลี่ยนไป เมื่อผู้ปกครองคนรุ่นใหม่มีความคาดหวัง “แบบคนในเมือง” ต้องการให้โรงเรียนสร้างความรู้ความสามารถให้แก่นักเรียน ดังข้อเรียกร้องของผู้ปกครองดังกล่าวข้างต้นที่ต้องการให้ลูกหลานแข่งขันสู้โรงเรียนอื่นได้

ยังยินดีช่วยเหลือโรงเรียน...บริจาคเงินแทนการให้แรงงาน

“ชาวบ้านนางามนี้ดีกับโรงเรียนมากให้ความร่วมมืออย่างดี ช่วยเหลือครูเป็นกันเองกับครู ผมสอนมา 6-7 โรงเรียน เคยสอนโรงเรียนบ้านนาใหม่ โรงเรียนบ้านไผ่งาม แล้วมาโรงเรียนนางามผมไม่เคยเห็นชาวบ้านไหนจะห่วงใยครูเหมือนที่นางาม ในช่วงปี 37-38 ผมไปอยู่นางามใหม่ ๆ เวลานั้นองผู้ใหญ่นานาพาชาวบ้านไปรอรับครูแต่เข้าช่วยกันหามรถมอเตอร์ไซด์ข้ามลำห้วย พอครูจะกลับบ้านก็พากันมารอครูที่ห้วยช่วยกันแบกหามรถมอเตอร์ไซด์ข้ามห้วยให้ครูอีก ผมว่าความห่วงใยครูอย่างนี้ทำให้ครูผูกพันกับครูจักรพงษ์ สองคนนี้ไม่ยอมย้ายออกจากโรงเรียนบ้านนางามทั้งที่อยู่มานานเป็น 10 กว่าปี ก็เพราะผูกพันกับชาวบ้าน ถึงปีใหม่ (สงกรานต์) ชาวบ้านก็พากันไปดำหัวครูทุกคน ไปกันทั้งหมู่บ้านเลยหนา” (สมพงษ์ ชลชัย, มีนาคม 2545)

“ก่อนปี 40 ชาวบ้านให้ความร่วมมือดี มาร่วมกิจกรรมกับทางโรงเรียนดี ตอนหลังจากนั้นชาวบ้านมีปัญหาการมาร่วมกิจกรรมไม่ค่อยได้ เนื่องจากต้องไปทำงานหาเงินกัน แต่ก็ยินดีสนับสนุนด้านการเงินดี” (ทูล สุวรรณ, กุมภาพันธ์ 2545) แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านนางามก็ได้ทอดทิ้งการเข้าร่วมกิจกรรมกับทางโรงเรียน การสละแรงกาย แรงงานเพื่อช่วยเหลือโรงเรียนก็ยังคงมีอยู่ “วันเด็กปีนี้ชาวบ้านได้ช่วยเหลือโรงเรียน มีการจัดสร้างโต๊ะอาหารให้เด็กในวันเด็ก นักเรียนได้ใช้รับประทาน

อาหารกลางวัน ชาวบ้านบริจาคไม้และช่วยกันทำ ในช่วงปิดภาคเรียนชาวบ้านก็ช่วยกันจัดงานหาเงินให้กับโรงเรียน” (จักรพงษ์ กันธิยะ, กุมภาพันธ์ 2545)

ในขณะที่โรงเรียนบ้านนางามผู้ปกครองยังคงมีการลงแรงงานสละแรงงานช่วยเหลือกิจกรรมของโรงเรียนอยู่บ้าง แต่ทางโรงเรียนไผ่งามวิทยาเริ่มหาผู้ปกครองมาลงแรงงานสละแรงงานช่วยเหลือกิจกรรมของโรงเรียนได้ยากขึ้น เพราะผู้ปกครองส่วนใหญ่โดยเฉพาะหมู่บ้านไผ่ปงได้ไปทำงานรับจ้างในเมือง หรือนอกหมู่บ้านกันมากขึ้น เช่นไปทำงานก่อสร้างบ้าง ทำงานโรงงานบ้าง อยู่ซ่อมรถบ้าง “ทุกวันนี้เวลาประชุมผู้ปกครองขอความร่วมมือช่วยสนับสนุนโรงเรียนก็ได้รับการสนับสนุนดี แต่จะให้มาเสียสละแรงงานอย่างแต่ก่อนไม่ได้แล้ว แต่ช่วยเหลือเป็นเงินบริจาคแล้วยินดี เพราะถ้ามาช่วยแรงงานจะทำให้ขาดรายได้ และเสียงาน เวลาโรงเรียนขอรับบริจาคอย่างค่าน้ำ ค่าไฟฟ้าก็ได้รับความร่วมมือจากผู้ปกครองดี ที่ผ่านมานี้ปีการศึกษา 2544 ชาวบ้านก็ทำบุญทอดผ้าป่าสบทบทุนสร้างรั้วให้โรงเรียน” (ชุมพล ใจทาทลี, มีนาคม 2545)

ในช่วงเทศกาลปีใหม่ (สงกรานต์) แต่ละปีคนที่ไปทำงานต่างถิ่นกลับมาบ้านก็มักจัดทำบุญทอดผ้าป่าสบทบทุนให้แก่วัดในหมู่บ้าน พอในปี 2545 เทศกาลสงกรานต์ปีนี้โรงเรียนได้รับแจ้งจากศิษย์เก่าที่ไปทำงานต่างถิ่นจะร่วมกันจัดทอดผ้าป่า 2 กอง กองหนึ่งถวายวัด อีกกองหนึ่งจะบริจาคให้โรงเรียน “นับเป็นเรื่องที่ดีที่ศิษย์เก่าบอกว่าพวกเขาได้รับความสำเร็จมีงานมีการทำ เพราะโรงเรียนได้ช่วยเหลือ จึงอยากตอบแทนบุญคุณโรงเรียนและอยากช่วยเหลือโรงเรียนให้ดีขึ้นเพื่อรุ่นน้อง ๆ ปีนี้ศิษย์เก่าเห็นโรงเรียนสร้างรั้วโรงเรียนยังไม่เสร็จเพราะขาดเงินจึงจัดผ้าป่าเพิ่มอีก 1 กอง หาเงินบริจาคให้โรงเรียน ซึ่งไม่เคยมีการจัดอย่างนี้มาก่อน ที่ผ่านมาก็มักจะถวายวัดเท่านั้น แสดงว่าเด็กรุ่นหลังมองเห็นคุณค่าของโรงเรียนของการศึกษามากขึ้น” (ชุมพล ใจทาทลี, เมษายน 2545)

กล่องข้าว...ทอดสร้างบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

จากการศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1 พบว่ากล่องข้าวเป็นหัตถกรรมในครัวเรือนคู่กับชุมชนมาตั้งแต่ยุคดั้งเดิม กล่องข้าวมีบทบาทเป็นเครื่องใช้สอยในครัวเรือน เป็นผลผลิตสำหรับใช้แลกเปลี่ยนมาอย่างชีพ และเป็นสินค้าขายแลกเงิน จนกระทั่งมาสู่ยุคสร้างเขื่อนกั้นลุ่ม สร้างทางสู่หมู่บ้าน (ช่วง 2511-2529) ในปลายยุคนี้ราว พ.ศ. 2528-2529 คนในชุมชนผลิตกล่องข้าวกันน้อยลง เพราะว่าเริ่มมีการปลูกหอม – กระเทียม สร้างรายได้ขึ้นมาประกอบกับมีนายทุนไม้เถื่อนเริ่มเข้ามาในชุมชน เกิดกระแสสร้างบ้านไม้สักไว้ขายให้แก่รายทุน ยิ่งเข้าสู่ยุคที่มีรถขาว – รถแดง ขนไม้เถื่อน (ช่วง 2530 – 2536) ขบวนการนายทุนเข้ามาล้นกลบตัดไม้สักในพื้นที่ตำบลเมืองมายชาวบ้านหันมารับจ้างนายทุน

ไม้เถื่อน และเข้าร่วมขบวนการค้าไม้เถื่อนกันแทบทุกครัวเรือน ผู้คนเลิกอาชีพสานกล่องข้าวกันเกือบหมด คงเหลือแต่เพียงคนเฒ่าคนแก่เท่านั้นที่ยังสานกล่องข้าวกันอยู่ ซึ่งก็มีไม่มากนัก

ในขณะที่คนในชุมชนเริ่มผลิตกล่องข้าวกันน้อยลงทางโรงเรียนกลับให้ความสนใจเรื่องกล่องข้าวในปี 2529 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม คือ **ครูประดิษฐ์ เสาร่พันคำ** ได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้นักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลายฝึกหัดสานกล่องข้าวกับคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน ได้พาไปแสดงสาธิตการสานกล่องข้าวในงานนิทรรศการของสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดลำปาง อาจารย์ใหญ่คนต่อมา คือ **ครูเสถียร ลีลาศ** (ระหว่าง พ.ศ. 2530 – 2535) ได้ดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้การผลิตกล่องข้าวอย่างต่อเนื่อง ได้จ้างคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านมาเป็นวิทยากรตามนโยบาย “**โครงการจ้างวิทยากรบุคคลภายนอก**” และได้พานักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ไปแสดงสาธิตการสานกล่องข้าวในงานนิทรรศการผลงานนักเรียนของจังหวัดลำปาง ต่อมาสมัย**ครูสวาท เกษณา** เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านไผ่งาม (ระหว่าง พ.ศ. 2536 – 2540) ยังคงมีกิจกรรมให้นักเรียนเรียนงานจักสานกล่องข้าวอย่างต่อเนื่อง พอในปี 2539 โรงเรียนบ้านไผ่งามได้รับเลือกเข้าเป็นโรงเรียนทดลองในโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของกระทรวงศึกษาธิการ กิจกรรมหนึ่งที่โรงเรียนบ้านไผ่งามเลือกเข้าร่วมโครงการนี้คือ งานจักสานกล่องข้าว ต่อมา**ครูชุมพล ใจทาหลี่** เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนไผ่งามวิทยา ยังคงสนับสนุนการจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับกล่องข้าวอย่างต่อเนื่องสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ.2529 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันเป็นเวลา 15 ปี ที่กล่องข้าวได้กลายเป็น “**ทูต**” ให้โรงเรียนกับชุมชนได้มีบทบาทและความร่วมมือในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการไปสานกล่องข้าวของชุมชนสู่เด็กนักเรียน ซึ่งเป็นลูกหลานของชุมชนกล่องข้าว จากการปฏิบัติการวิจัยร่วมของคณะ นักวิจัย ครู และชาวบ้านปรากฏบทบาทความร่วมมือใน 4 ด้าน ได้แก่**บทบาทความร่วมมือ** สืบทอดภูมิปัญญาการไปสานกล่องข้าวสู่เด็กนักเรียน **บทบาทความร่วมมือ** พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว **บทบาทความร่วมมือ** ในการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ และ **บทบาทความร่วมมือ** สนับสนุนกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว

บทบาทความร่วมมือสืบทอดภูมิปัญญาไปสานกล่องข้าวสู่เด็กนักเรียน

บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสืบทอดภูมิปัญญาไปสานกล่องข้าวสู่เด็กนักเรียนนี้เกิดขึ้นจากการประชุมปฏิบัติการร่วมกันระหว่างครู นักเรียน และชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านจะร่วมกิจกรรมช่วยครูสอนนักเรียน ดังนั้นในภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2543 โรงเรียนไผ่งามวิทยาจึงเกิดบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนขึ้น คือ กิจกรรมการสอนวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ

ระดับชั้นประถมปีที่ 6 และกิจกรรมการสอนกิจกรรมชุมนุมกล่อ่งข้าว ในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น

เปิดรั้วโรงเรียนออกสู่ชุมชน – เรียนกับครูชาวบ้าน

จากการพิจารณาแผนปฏิบัติการร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับครู ซึ่งได้ข้อสรุปว่าชาวบ้านไม่เห็นด้วยที่จะให้ชาวบ้านเข้าไปช่วยครูสอนในโรงเรียน โดยให้เหตุผลว่า การสอนไปกล่อ่งข้าวในโรงเรียนไม่สะดวกสำหรับชาวบ้านที่เป็นผู้สูงอายุ ต้องเดินไกล ปวดหลัง ปวดเอว ปวดขา ในโรงเรียนไม่มีอุปกรณ์สำหรับไปสานกล่อ่งข้าว เช่น มีด ไม้ไผ่ ตอก น้ำ หวาย ฯลฯ ที่สำคัญนักเรียนมีจำนวนมากเกินไป “มันวุ่นวุ่นวาย” แต่เห็นด้วยที่จะให้นักเรียนมาเรียนกับชาวบ้านที่บ้าน โดยให้ปรับจำนวนผู้เรียนกับผู้สอนให้พอดี ผู้สอน 1 คน สอนนักเรียน 5 คน เพราะนักเรียนหลายคนสอนได้ไม่ทั่วถึง ในการให้คะแนนก็ต้องการให้ชาวบ้านและครูร่วมกันให้คะแนนคนละครึ่ง

ดังนั้นในปีการศึกษา 2543 ครูอนงค์ ใจฟัง ครูโรงเรียนไผ่งามวิทยา ซึ่งเป็นครูในเครือข่ายโครงการวิจัย และได้เข้าร่วมประชุมปฏิบัติการกับชาวบ้านมาตั้งแต่ต้น จึงได้ปรับการเรียนการสอนวิชา กพอ. งานเล็ก ชั้น ป.6 ตามข้อเสนอแนะของชาวบ้านโดยปรับเปลี่ยนจากที่เคยให้นักเรียนเตรียมดอกจากบ้านมาหัดไปสานกล่อ่งข้าวที่โรงเรียน ไปใช้วิธีพานักเรียนออกจากโรงเรียนไปเรียนกับชาวบ้านให้ชาวบ้านช่วยสอน การปรับเปลี่ยนวิธีการเช่นนี้นับเป็นการปรับเปลี่ยนครั้งสำคัญครั้งหนึ่งของการเรียนการสอนในโรงเรียนไผ่งามวิทยา เพราะวิธีการเช่นนี้สอดคล้องกับความคิดความต้องการของชาวบ้าน และชาวบ้านมีความยินดีให้ความร่วมมือช่วยครูสอนโดยไม่ต้องมีค่าตอบแทนใดๆทั้งสิ้น

ในระยะเริ่มต้น การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนดังกล่าว ได้อาศัยลานบ้านใต้ถุนบ้านพ่อหลวงจันทร์ หมอยา บ้านไผ่พะ และอาศัยเพิงของพ่อหลวงหลัก ลากเกิด บ้านไผ่พะ เป็นที่ฝึกหัดเรียนรู้ไปสานกล่อ่งข้าวสำหรับนักเรียน โดยมีอาสาสมัครชาวบ้านสมาชิกกลุ่มไปสานกล่อ่งข้าว มาช่วยกันสอนเด็กนักเรียนอย่างเต็มใจทุกบ่ายวันศุกร์

ชาวบ้านหลายคนพูดทำนองเดียวกันว่า “ยะจะอี๊กะดี เฮาจะได้ช่วยกันสอนละอ่อน จะหื้อเข้าไปสอนที่โรงเรียน มันบ่สะดวก คนเฒ่าคนแก่จะเดินไปก็ลำบาก ปวดแข้งปวดขา ละอ่อนมาเรียนที่บ้านนี้ อะหยังกะมีพร้อมหมด” (ทำอย่างนี้ดี เราจะได้ช่วยกันสอนเด็ก ๆ จะให้เข้าไปสอนที่โรงเรียน มันไม่สะดวก คนเฒ่าคนแก่จะเดินไปก็ลำบาก ปวดแข้งปวดขา เด็กมาเรียนที่บ้านนี้ อะไรก็มีพร้อมหมด : ผู้วิจัย)

ในด้านนักเรียนก็ตอบทำนองเดียวกันว่า “ชอบที่ครูพามาเรียนกับชาวบ้าน สนุกดี พ่อหลวง – แม่หลวง – แม่ป้า สอนดี ไม้ดู่ไม้ด่า อู่ม่วนดี” ปัญหาจะมีบ้างกับนักเรียนที่พ่อแม่ไม่ได้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวแล้ว คือ “ผมไม่มีตอกครับ วันนี้ไม่ได้เอามา ถ้าเพื่อนแบ่งให้ ก็ให้หัดสานกับ

รูปภาพที่ 45-46 เปิดรั้วโรงเรียนสู่ชุมชน

รูปภาพที่ 47-48 ผู้ถานบ้านเรียนรู้กับครูชาวบ้าน

รูปภาพที่ 49-50 ชื่นชมผลงาน...ผู้สืบทอด

เพื่อนครับ” เด็กหญิงทิพย์วรรณ ใจชื่นบาน (กรกฎาคม, 2543) บอกว่า “เกิดมาก็เคยเห็นตายายไปกล่อ่งข้าว แต่พ่อแม่ไม่ได้ไปกล่อ่งข้าวแล้ว ที่บ้านเดี๋ยวนี้ไม่มีใครไปกล่อ่งข้าว พ่อครูพาไปเรียนกับพ่อหลวงจันทร์แล้ว ดีใจมาก เพราะอยากสานเป็นจะได้อนุรักษ์ของหมู่บ้านไว้ พ่อหลวงจันทร์สอนดีละ ใจดี อธิบายดี ไม่ดุด่า เข้าใจง่าย ครูเองก็ไปหัดสานกล่อ่งข้าวพร้อมกับนักเรียนด้วยละ”

ส่วนผู้บริหารโรงเรียนไผ่งามวิทยา ได้กล่าวถึงนโยบายสนับสนุนให้ครูในโรงเรียนเห็นคุณค่าของกล่อ่งข้าวบ้านไผ่ ในฐานะที่โรงเรียนตั้งอยู่ชุมชนผลิตกล่อ่งข้าวว่า “เมื่ออยู่ถึงโรงเรียนไผ่งามวิทยา คนต้องนึกถึงกล่อ่งข้าวบ้านไผ่ จึงสนับสนุนให้โรงเรียนเห็นคุณค่าอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว และอนุรักษ์ พัฒนา ส่งเสริมอย่างเต็มที่” (ชุมพล ใจทาหลี่, กรกฎาคม 2543)

เรียนกับครูชาวบ้านจะักหยุดปรับกระบวนใหม่

หลังจากที่ครูอนงค์ ใจฟัง โรงเรียนไผ่งามวิทยาได้ “เปิดรั้วโรงเรียน” พานักเรียนสู่ “ลานบ้าน” เรียนรู้หัดไปสานกล่อ่งข้าวกับ “ครูชาวบ้าน” เมื่อภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2543 ซึ่งได้ผลเป็นที่น่าพอใจ ครูชาวบ้าน ครูโรงเรียน และนักเรียนต่างเกิดทัศนคติที่ดีต่ออาชีพไปสานกล่อ่งข้าวของชุมชนครูชาวบ้านให้ความร่วมมือช่วยครูโรงเรียนสอนนักเรียนด้วยความเต็มอกเต็มใจไม่คิดค่าตอบแทน นักเรียนหลายคนสามารถไปสานกล่อ่งข้าวเป็น แต่พอมาถึงภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2543 กิจกรรมนี้ต้องหยุดชะงักลงเพราะโรงเรียนไผ่งามวิทยามีครูลาออกตามโครงการเกษียณอายุราชการก่อนกำหนด มีครูไปรับตำแหน่งผู้บริหารที่โรงเรียนอื่น และมีครูย้ายไปอยู่โรงเรียนอื่น เหลือครูที่ทำหน้าที่สอนเพียง 12 คน ในขณะที่โรงเรียนแห่งนี้มีชั้นเรียนถึง 11 ห้อง ทำให้ต้องปรับการจัดการเรียนการสอน ให้ครูแต่ละคนต้องสอนแบบประจำชั้นครูแต่ละคนสอนทุกวิชาเฉพาะชั้นเรียนนั้นๆ เพียงชั้นเดียวไม่สามารถสอนประจำวิชาเดียวแล้วสอนหลายระดับชั้นอย่างภาคเรียนที่ 1 ได้

ดังนั้นครูอนงค์ ใจฟัง ซึ่งเคยสอนวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) ตั้งแต่ชั้น ป.1 ถึง ป.6 และเคยจัดการเรียนการสอนการสืบทอดไปสานกล่อ่งข้าวด้วยนั้นต้องเปลี่ยนมาเป็นครูประจำชั้น ป.4 และสอนเฉพาะชั้น ป.4 เท่านั้น จึงทำให้กิจกรรมการเรียนการสอนสืบทอดไปสานกล่อ่งข้าวในวิชาการงานพื้นฐานอาชีพชั้น ป.6 ต้องหยุดชะงักลงไม่มีการเรียนการสอนเหมือนในภาคเรียนที่ 1 อีก “นักเรียนที่เคยเรียนงานไปสานกล่อ่งข้าวตอนที่แล้วกับครูอนงค์ ใจฟัง ต้องไปเรียนงานอาชีพเกษตรแทนเพราะครูประจำชั้นเป็นผู้รับผิดชอบการสอนงานอาชีพเกษตร อีกอย่างหนึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดมีนโยบายให้ทุกโรงเรียนจัดกิจกรรมเกษตรปลูกผักในโรงเรียนเป็นอาหารกลางวันสำหรับนักเรียนต้องรายงานผลให้จังหวัดทราบทุกเดือนดังนั้นครูผู้สอนจึงให้ความสำคัญกับการสอนงานอาชีพเกษตรมากกว่าที่จะสอนงานอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว และอาชีพอื่นๆ” (ชุมพล ใจทาหลี่, ตุลาคม 2543) ขณะที่ครูอนงค์ ใจฟัง มาสอนชั้น ป.4 ก็ได้อาศัยเวลาในภาคเรียนที่ 2 วางแผนพัฒนาหลักสูตร สอดแทรก

ความรู้ภูมิปัญญาไปสานกลองข้าวลงในหลักสูตร โดยอาศัยนางสมพร จำเดิม ศิษย์เก่าที่เป็นสมาชิกกลุ่ม และกรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกลองข้าวเป็นผู้สอนร่วมกัน

เมื่อมารับหน้าที่สอนชั้น ป.4 ครูอนงค์ ใจฟัง ก็ยังไม่ทิ้งแนวคิดการเรียนการสอนที่มีชาวบ้านมีส่วนร่วมด้วย “ตอนนี้ครูสอนประจำชั้น สอนทุกวิชาก็คิดว่าดีเหมือนกันเราสามารถสอนแบบบูรณาการได้ ให้ทุกวิชาเข้ามาเกี่ยวข้องกัน เราจะสอดแทรกเรื่องภูมิปัญญากลองข้าวไว้ในเนื้อหาวิชาที่เหมาะสมได้ ก็จะใช้วิธีของเทอมที่แล้วมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น” (อนงค์ ใจฟัง, กันยายน 2543)

การปรับการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาไปสานกลองข้าวสู่นักเรียนของครูอนงค์ ใจฟัง จึงได้ปรับเปลี่ยนไปสู่การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าวระดับชั้น ป. 4 ซึ่งเป็นกิจกรรมความร่วมมือกับชุมชนอีกกิจกรรมหนึ่งที่โครงการวิจัยนี้ได้เข้าไปกระตุ้นให้ครูและชุมชนร่วมมือกัน สิ่งแรกที่ครูอนงค์ ใจฟัง ทำคือ “ตอนเปิดเทอมเราเป็นครูประจำชั้น ป.4 ก็จะประชุมชี้แจงให้ผู้ปกครองนักเรียนเข้าใจว่า ครูจะให้เด็กเรียนรู้เกี่ยวกับกลองข้าวอย่างผสมผสานไปกับการเรียนวิชาอื่น ให้เด็กเห็นคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ปกครองก็เข้าใจและไม่คัดค้าน แต่ขออย่างเดียวว่าเวลาจะให้เด็กไปสานกลองข้าว อยากให้ครูช่วยเตรียมตอกให้นักเรียนด้วย ผู้ปกครองส่วนมากไม่มีเวลา แต่บางคนก็อาจจะไปตัดไม้ไฟให้โดยขอให้ครูขับรถไปขนไม้ไฟจากป่าพร้อมผู้ปกครอง” และครูอนงค์ ใจฟัง ได้กล่าวถึงการร่วมมือกับชาวบ้านสอนนักเรียนว่า “การที่เราพานักเรียนมาเรียนกับชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ดี เพราะทำให้เด็กสนใจ เด็กเป็นใจ ชาวบ้านหลายคนช่วยกันจับมือเด็ก ช่วยแก้ไขแนะนำได้ทันทีที่เด็กสงสัย ที่สำคัญคือชาวบ้านไม่ได้สอนแต่ไปกลองข้าวอย่างเดียวเท่านั้น ขณะที่สอนชาวบ้านก็จะเล่าเรื่องอดีตของหมู่บ้าน เล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้เด็กฟังไปด้วย เด็กก็ได้รู้เรื่องราวหมู่บ้านฐานิธาน สอดแทรกไปด้วย ครูเองก็ได้รับรู้ปัญหาชาวบ้าน และได้หัดได้เรียนกับชาวบ้านไปพร้อมกับนักเรียน คิดว่าทำให้ครูกับชาวบ้านเกิดความสัมพันธ์กันดี” (อนงค์ ใจฟัง, มกราคม 2545)

แม่สอนลูก – ลูกสอนเพื่อน - ครูกระตุ้นเตือน

นอกจากนี้ครูอนงค์ ใจฟัง ได้ปรับกิจกรรมการเรียนการสอนสำหรับนักเรียนชั้น ป.4 ในภาคเรียนที่ 2/2544 โดยให้นักเรียนคิดเสนอ “โครงการเพื่อนช่วยเพื่อน” ปรากฏว่ามีกิจกรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นคือ “โครงการสอนเพื่อนไปสานกลองข้าว” โดยเกิดจากความสมัครใจของนักเรียนกลุ่มหนึ่งจำนวน 10 คน เป็นนักเรียนหญิง 8 คน นักเรียนชาย 2 คน ต้องการไปสานกลองข้าวเป็น จึงให้เด็กหญิงมัสยา ขนด้วงส์ เป็นคนสอนซึ่งเด็กหญิงมัสยา ขนด้วงส์สามารถไปกลองข้าวเป็น จากการฝึกหัดจากแม่ที่บ้าน

เด็กหญิงมัสยา ขนด้วงส์ (เมษายน 2545) ได้เล่าว่า “เรียนไปกลองข้าวกับแม่ แม่สอนห้อยกเส้นนั้นใส่เส้นนี้ แม่เย็บหื้อหันเจ้า พ่อเป็นไปเอาตอกเอาไม้มาหื้อกับช่วยแบ่งดินเจาะรู แม่ก็ช่วยจักตอก

รูปภาพที่ 51-52 เพื่อนสอนเพื่อน - เรียนกับครู

รูปภาพที่ 53-54 ศิษย์เก่า – ครูชาวบ้าน ช่วยครูสอน

หื้อเจ้า พ่อแม่ก็บ่ได้ห้าม เป็นว่ายะกัยะเตอะตามใจ หมู่เพื่อนที่หัดตวยกันก็มีหงษ์เงิน, ไอลดา, พัชรา, ลลินญา, ไพลิน, มยุรี หมู่นี้เจ้า บางคนก็สนใจบางคนก็จี้คร้าน แม่เขาบ่หื้อยะกัมี ที่ไปเป็นก็มีหนูกับ ลลินญา ดีมาก มยุรี ลากเกิด ลลินญาเป็นหลานพ่อหลวงนวน บ้านปง พ่อหลวงหัดหื้อ มยุรีก็เรียนกับ แม่เขา ลายที่หนูไปเป็นมีลายสามยี่น ลายสามนอน กับดอกห้อยมहाँเจ้า” ส่วนเด็กหญิงลลินญา ดีมาก (เมษายน 2545) บอกว่า “อยู่โรงเรียนหนูเรียนกับครูแล้วเด็กหญิงมัทยา ก็ช่วยสอนละ มาที่บ้าน พ่อหลวงก็สอน ถ้ามีเวลาพ่อหลวงจะสอนหนูไป ถ้ามีตอกก็ไต่ไปกับพ่อหลวง หนูไปกล่อ่งข้าวได้ 3 แก่นแล้วละ แม่ไม่ไปแล้วละ ไปไม่เป็น แม่ไม่ได้ห้ามแม่ก็ว่าตามใจอยากไปก็ไป”

ครูอนงค์ ใจฟัง (มกราคม, 2545) กล่าวว่า “โครงการเพื่อนช่วยเพื่อน ให้เด็กเก่งสอนเด็กเรียน อ่อนระหว่างพักเที่ยง ก็แล้วแต่เด็กจะช่วยกันเรื่องอะไรก็ได้ส่วนกลุ่มเด็กหญิงมัทยา นี้ สอนเพื่อน ไปกล่อ่งข้าวก็เข้าลักษณะเด็กหญิงมัทยา เรียนกับแม่ที่บ้านจนเป็น แม่สอนลูก แล้วลูกก็มาสอนเพื่อน ต่อที่โรงเรียน คิดว่าวิธีนี้ก็ดีอีกอย่าง เพราะเด็กเขาสนใจด้วยตนเองก็ได้ผลกับนักเรียนผู้หญิง ส่วน นักเรียนผู้ชายไม่ค่อยเอาจริงมักจะชอบเล่นกีฬามากกว่า เด็กจะสนใจเรื่องกล่อ่งข้าวมากก็ระดับ ป.4-ป.5 แต่พอขึ้นมัธยมแล้วจะไม่สนใจละ จะไปสนใจกีฬา กับดนตรี กัน”

นักเรียนตั้งชุมชนกล่อ่งข้าว...จุดเชื่อมต่อโรงเรียนกับชุมชน

หลังจากที่โครงการวิจัยโดยครูเมษสุธัญ วงศ์เรือง นักวิจัยร่วมในระยะที่ 2 ได้เข้าไปกระตุ้น นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนไผ่งามวิทยาที่เคยผ่านการเรียนการสอนไปสานกล่อ่งข้าวมาแล้วให้รวมกลุ่มกันตั้งชุมชนกล่อ่งข้าวขึ้นมาเป็นครั้งแรกของโรงเรียนไผ่งามวิทยาในปีการศึกษา 2542 ซึ่งเมื่อเริ่มต้นก่อตั้งชุมชนมีสมาชิกเพียง 14 คน ทุกคนเคยเรียนสานกล่อ่งข้าวกับครูมาแล้วใน ชั้นประถม ในปีต่อมา (2543) สมาชิกชุมชนเพิ่มจำนวนเป็น 33 คน โดยมีครูเมษสุธัญ วงศ์เรือง และครูฟองเพ็ญ ใหญ่ผล เป็นที่ปรึกษา สมาชิกทั้ง 33 คน สมัครใจเข้ามาอยู่ชุมชนนี้ด้วยความสมัครใจ บางคนสานกล่อ่งข้าวเป็นแล้ว ส่วนใหญ่พอสานกล่อ่งข้าวเป็นบ้าง และมีบางคนสานไม่เป็นเลยแต่มีความสนใจ

จากการสอบถามเมื่อปีการศึกษา 2543 สมาชิกส่วนใหญ่เป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา (ม.1-ม.3) และมีบางคนเป็นนักเรียนชั้นประถมปีที่ 6 ได้ให้เหตุผลการเข้าชุมชนกล่อ่งข้าวแตกต่างกันไป คือ “...มีความสนใจชอบชุมชนนี้...ชอบงานสาน...มีความรู้ด้านนี้มาบ้าง...อยากเรียน...ทำไมไม่ป็นอยากทำเป็น...อยากรู้ขั้นตอนในการสานกล่อ่งข้าว...อยากไปเป็นมากกว่านี้...อยากรักษากล่อ่งข้าวไว้ไม่ให้สูญหาย...อยากอนุรักษ์ของพื้นเมือง รักษาวัฒนธรรมของบ้านเรา...ได้ประโยชน์ไปเป็นอาชีพในการดำรงชีวิตได้...เป็นสิ่งที่น่าสนใจ...” แต่สิ่งหนึ่งที่นักเรียนในชุมชนทุกคนให้คำตอบเหมือนกัน คือ “ต้องการให้กล่อ่งข้าวยังคงอยู่ต่อไป” เพราะมีเหตุผลว่า “...เป็นสิ่งที่สวยงาม...เป็นของคู่

บ้านไผ่พะมานานแล้ว...เป็นวัฒนธรรมของบ้านเราที่เก่าแก่...การไปกล่อ่งข้าวเป็นอาชีพอีกอย่างหนึ่งของบ้านเราและตำบลเมืองมาย...ถ้าไม่ไปกล่อ่งข้าวก็ไม่มีงาน ทำให้ไม่มีเงิน...อยากให้คนรุ่นหลังสานเป็นจะได้สืบทอดต่อไปและไม่ให้สูญหายไปจากหมู่บ้าน...เป็นวัฒนธรรมคู่บ้านมานานแล้วจึงอยากให้คงอยู่ไปตลอด...อยากให้วัฒนธรรมกล่อ่งข้าวดังไปทั่วโลก...ในบ้านเราไม่ค่อยอนุรักษ์กัน..."

บทบาทของชุมชนกล่อ่งข้าวที่ผ่านมา คือ การไปเรียนรู้กับครูชาวบ้าน การจับกลุ่มกันให้คนที่สานเป็นสอนคนที่สานไม่เป็นในช่วงโม่งกิจกรรมชุมชนทุกบ่ายวันศุกร์ การส่งตัวแทนไปแสดงสาธิต การไปสานกล่อ่งข้าวในงานนิทรรศการต่าง ๆ เช่นเมื่อวันที่ 22-23 มิถุนายน 2543 งานนัดพบแรงงานสานพื้นวันอาชีพปี 2000 นางสาวสุวรรณา หมอยา นางสาวพิมพ์ใจ หมอยา และนางสาวบุญเพียร หมอยา ได้เป็นตัวแทนไปสาธิตการสานกล่อ่งข้าวร่วมกับชาวบ้านไผ่พะมา เป็นต้น

จนกระทั่งในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2543 ชุมชนมีปัญหาขาดอาจารย์ที่ปรึกษาเนื่องจากครูเมฆสุธัญ วงศ์เรือง และครูผ่องเพ็ญ ใหญ่ผล ที่ปรึกษาชุมชนทั้งสองท่านได้ย้ายไปสอนโรงเรียนอื่น ครูชุมพล ใจทาทลี ผู้อำนวยการโรงเรียนจึงต้องมาทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา ดำเนินกิจกรรมทดลองพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น “กิจกรรมชุมชนกล่อ่งข้าว” ต่อเนื่องมาตลอดปีการศึกษา 2544 จำนวนสมาชิกชุมชนได้เพิ่มขึ้นเป็น 44 คน นับได้ว่าชุมชนกล่อ่งข้าวเป็นชุมชนที่มีจำนวนสมาชิกมากที่สุด ในสามชุมชนของโรงเรียนไผ่งามวิทยา

ในปีการศึกษา 2544 สมาชิกชุมชนได้สร้างผลงาน นำชื่อเสียงให้กับชุมชนและโรงเรียนไผ่งามวิทยา โดย“ได้รับรางวัลชนะเลิศการแข่งขันฝีมือหัตถกรรมเครื่องใช้จักสาน” ในงานแข่งขันทักษะวิชาการวิชาชีพระดับมัธยมศึกษา โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา ในระดับอำเภอ ระดับจังหวัด และระดับเขตการศึกษาจากผลงานของ นางสาวพิมพ์ใจ หมอยา และนางสาวบุญเพียร หมอยา นักเรียนชั้น ม.3 ที่แสดงความสามารถการไปสานกล่อ่งข้าว ในการเข้าร่วมแข่งขันจนได้รับรางวัลชนะเลิศดังกล่าว

กิจกรรมชุมชนกล่อ่งข้าว นับเป็นกิจกรรมที่เกิดจากความสนใจ สัมผัสใจของนักเรียนกลุ่มหนึ่งที่มีแรงบันดาลใจดำเนินกิจกรรมกลุ่ม ซึ่งพอเป็นความหวังของชุมชนตำบลเมืองมายได้ว่า ยังมีคนรุ่นใหม่สนใจสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นกันอยู่ และช่วยเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างโรงเรียนกับชุมชนให้ทำงานร่วมกันได้อีกทางหนึ่ง

รูปภาพที่ 55-56 นักเรียน – นักศึกษา ฝึกค้นหาความรู้จากชุมชน

รูปภาพที่ 57-58 นักเรียน – นักศึกษา สร้างสรรค์เรื่องเล่าจากชาวบ้าน

บทบาทความร่วมมือพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

จากการศึกษาวิจัยเบื้องต้นในระยะที่ 1 นั้นพบว่ากิจกรรมการเรียนการสอนเกี่ยวกับภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าว นั้นได้มีครูของโรงเรียนไผ่งามวิทยาดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่องดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่กิจกรรมเหล่านี้ยังไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนเกี่ยวกับภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าว ซึ่งที่ผ่านมาเป็นบทบาทครูและโรงเรียนเป็นหลัก ชาวบ้านเป็นเพียงวิทยากร 1 คนที่โรงเรียนจ้างมาสอนเท่านั้น จนกระทั่งเมื่อมีการประชุมพิจารณาแผนปฏิบัติการร่วมกันของครูกับชาวบ้านเมื่อเดือนกรกฎาคม 2543 และมีข้อสรุปตรงกันว่าโรงเรียนกับชุมชนสามารถร่วมมือกันสอนนักเรียนไปสานถ่อ่งข้าวเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งครูเห็นว่าควรพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าว

ความสนใจการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของครูในโรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) นั้น มีครูที่สนใจอยู่เป็นระยะ แต่ครูร่วมโครงการได้ไม่ต่อเนื่อง ครูหลายคนเข้าร่วมโครงการได้ไม่นานก็ต้องย้ายไปอยู่โรงเรียนอื่น เช่น ในปี 2541 ก่อนการศึกษาเบื้องต้นระยะที่ 1 จะเริ่มขึ้น ครูสาวทเกษณา ผู้อำนวยการโรงเรียน จะเข้าร่วมเป็นนักวิจัยในโครงการ แต่ยังไม่ทันได้ร่วมโครงการก็ต้องย้ายไปอยู่โรงเรียนอื่น ในปี 2542 ครูประสิทธิ์ ภูวนาถพนาสันติ เข้าร่วมเป็นนักวิจัยในโครงการได้ไม่นานก็ย้ายไปเป็นครูใหญ่โรงเรียนอื่น และครูสายปัญญา ดิษฐ์ ซึ่งสนใจพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นก็ได้ลาไปศึกษาต่อ ในปี 2543 ครูที่ร่วมกิจกรรมได้ย้ายไปอยู่โรงเรียนอื่นถึง 3 คน คือ ครูเมฆสุธัญ วงศ์เรือง ครูสมบุญ ขยันดี ครูผ่องเพ็ญ ใหญ่ผล จึงทำให้เหลือครูที่สนใจ และเข้าร่วมกิจกรรมกับโครงการวิจัยเพียง 2 คน คือ ครูอนงค์ ใจฟัง และ ครูชุมพล ใจทาสี ส่วนในโรงเรียนบ้านนางามนั้น ครูที่สนใจและร่วมโครงการมี 2 คน และเข้าร่วมได้อย่างต่อเนื่องคือ ครูจักรพงษ์ กันธิยะ และครูทูล สุวรรณ

ดังนั้นครูที่มีบทบาทร่วมมือกับชาวบ้านในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาถ่อ่งข้าวอย่างต่อเนื่องจึงมี 4 คน คือ ครูชุมพล ใจทาสี ครูอนงค์ ใจฟัง โรงเรียนไผ่งามวิทยา ครูจักรพงษ์ กันธิยะ และครูทูล สุวรรณ โรงเรียนบ้านนางาม

นอกจากนี้ในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2544 ซึ่งเป็นช่วงท้ายของโครงการวิจัยได้มีครูย้ายมาอยู่โรงเรียนไผ่งามวิทยา และสนใจเข้าร่วมกิจกรรมโครงการอีก 1 คน คือ ครูทวี ลำงาม ซึ่งสนใจในด้านแหล่งวัตถุดิบสำคัญของการผลิตถ่อ่งข้าวคือปัญหาป่าไม้ที่ลดลง และด้านการตลาดและส่งเสริมการขายถ่อ่งข้าว “เนื่องจากเป็นคนเจ้าหมั เคยเห็นถ่อ่งข้าวบ้านไผ่มาแต่เด็ก พอย้ายมาอยู่ที่นี้ก็สนใจว่าน่าจะส่งเสริมการขายการตลาดได้ การสานถ่อ่งข้าวมีเอกลักษณ์แปลกกว่าที่อื่น ดัดแปลงเป็นสินค้าอย่างอื่นได้ เสียขายที่มาร่วมโครงการเข้าไป แต่ที่ผ่านมาได้สอนวิชาสังคมระดับมัธยม ได้จัดกิจกรรมกับนักเรียน ศึกษาข้อมูลปัญหาการผลิตถ่อ่งข้าว พบว่าผลสำรวจของนักเรียนส่วนมาก

แทบจะทุกคนบอกว่าไม้ไผ่สำหรับทำกลองข้าวเริ่มหายาก ต้องไปตัดไกลในป่าลึกกว่าแต่ก่อน เพราะมีการตัดมาทำตะเกียบ ไม้เลียบลูกชิ้นกันมาก จึงมีความคิดว่า น่าจะพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นการอนุรักษ์ป่าไผ่ การรักษาไม้ไผ่สำหรับงานผลิตกลองข้าว” (ทวี ลำงาม, เมษายน 2545)

ผู้ปกครองกลุ่มอาชีพไปสานกลองข้าวมีความคาดหวังว่าโรงเรียนมีบทบาทสำคัญที่จะให้นักเรียนที่เป็นลูกหลานของตนสนใจฝึกหัดเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญากลองข้าวได้มากเพราะโรงเรียนเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่นักเรียนเคารพศรัทธาและเชื่อครู ดังนั้นผู้ปกครองกลุ่มอาชีพไปสานกลองข้าวจึงให้ความร่วมมือกับโรงเรียนเพื่อร่วมกันจัดทำหลักสูตรตามความประสงค์ของโรงเรียน โดยนักวิจัยในโครงการ ครูที่เป็นเครือข่ายโครงการ สมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกลองข้าวที่เป็นผู้ชำนาญการและตัวแทนนักเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาได้เริ่มต้นเสวนาแลกเปลี่ยนและระดมความคิดในการจัดทำหลักสูตรให้นักเรียนได้เรียนรู้สืบทอดภูมิปัญญาไปสานกลองข้าวตั้งแต่เดือนกันยายน 2543 เป็นต้นมาและมีลำดับขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าว ดังนี้

วิเคราะห์ภารกิจในอาชีพไปสานกลองข้าว

ขั้นตอนนี้ได้ประยุกต์ใช้หลักการพัฒนาหลักสูตรแบบ Developing A Curriculum หรือ DACUM ซึ่งเป็นวิธีการวิเคราะห์ (งาน) อาชีพอย่างหนึ่ง โดยกลุ่มอาศัยบุคคลผู้ชำนาญการจากกลุ่มอาชีพที่ต้องการพัฒนา เพื่อให้หลักสูตรนั้นเป็นไปตามความต้องการของผู้ประกอบการอาชีพในสาขาที่กำหนดให้อย่างมีประสิทธิภาพ

คณะนักวิจัยได้พิจารณาคัดเลือกผู้ชำนาญการจากกลุ่มอาชีพไปสานกลองข้าวจำนวน 12 คน เป็นตัวแทนของสาขาอาชีพไปสานกลองข้าว เพื่อมาประชุมระดมสมองในการสร้างกลุ่มภารกิจทั่วไป (General Area of Duties) และทักษะต่าง ๆ ในแต่ละกลุ่มภารกิจ

นักวิจัยที่ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินรายการ ได้ทำการประชุมให้มีการพิจารณาทบทวนเกี่ยวกับอาชีพไปสานกลองข้าว เพื่อให้ได้คำจำกัดความที่ชัดเจนที่สุดของอาชีพไปสานกลองข้าว กำหนดขอบข่ายของอาชีพไปสานกลองข้าว ให้ทุกคนเข้าใจตรงกันเกี่ยวกับการเรียกตำแหน่งงานและความชำนาญเฉพาะอย่างที่จะเป็นในการประกอบอาชีพไปสานกลองข้าว การระบุขอบเขตความรับผิดชอบ หรือหน้าที่ของอาชีพเป็นพฤติกรรมที่สังเกตได้ โดยคณะนักวิจัยช่วยกันเขียนเป็นข้อความลงในบัตร แล้วนำไปติดไว้บนกระดาน ข้อความเหล่านี้จะเป็นภารกิจของอาชีพไปสานกลองข้าว หลังจากนั้นผู้ประสานงาน ได้ระดมสมองให้ผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกลองข้าวกำหนดงานที่จะต้องทำ แต่ละหน้าที่ที่แตกย่อยออกไปเป็นงานต่าง ๆ โดยคณะนักวิจัยช่วยกันเขียนข้อความที่บ่งถึงการกระทำโดยใช้คำที่สังเกตได้ วัดได้ แล้วนำไปติดบนกระดาน ข้อความเหล่านี้จะเป็นทักษะของแต่ละภารกิจในอาชีพนั้น

หลังจากการระดมสมองให้ผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกลองข้าว ระบุภารกิจ และทักษะ ได้ครบถ้วนแล้วคณะนักวิจัยช่วยกันระดมสมองผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกลองข้าว วิเคราะห์วิจารณ์อีกครั้งหนึ่ง เพื่อการพิจารณาทบทวนปรับปรุงแก้ไข มีการเพิ่มเติมและตัดทิ้งบางข้อความ หลังจากนั้นได้จัดลำดับความสำคัญของภารกิจและทักษะตามลำดับก่อนหลังที่ควรจะเป็นในการทำงานไปสานกลองข้าว การระดมสมองในครั้งนี้สามารถรวบรวมสาระทักษะอาชีพไปสานกลองข้าวจากชาวบ้านผู้ชำนาญการที่เป็นขั้นตอนการไปสานกลองข้าว

วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้แบบชาวบ้าน

คณะนักวิจัย ได้จัดสถานการณ์การเรียนการสอนแบบชาวบ้านให้นักเรียนทดลองเรียนรู้กับครูชาวบ้านตามขั้นตอนการผลิตกลองข้าว นักวิจัย ครูที่เป็นเครือข่าย ชาวบ้านผู้ชำนาญการ และตัวแทนนักเรียนได้วิเคราะห์และรวบรวมจุดมุ่งหมายการสอน วิธีการสอน เกณฑ์การจัดการเรียนการสอนแบบชาวบ้าน พฤติกรรมการเรียนของนักเรียน ระยะเวลาความเหมาะสมในการเรียนการสอน ความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาที่สอนกับวัยของผู้เรียน เป็นต้น

ตรวจสอบผลการวิเคราะห์

ขั้นตอนนี้เป็นการนำผลการวิเคราะห์ภารกิจทักษะอาชีพ และกระบวนการเรียนรู้แบบชาวบ้านที่รวบรวมได้ ไปตรวจสอบกับชาวบ้านผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกลองข้าวได้วิจารณ์แก้ไขเพื่อให้ได้สาระทักษะอาชีพไปสานกลองข้าว การจัดลำดับขอบข่ายสาระทักษะอาชีพไปสานกลองข้าว รวมทั้งขอบข่ายสาระโดยรวมของหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าว

จากการดำเนินกิจกรรมพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้นนั้น ได้ขอบข่ายสาระทักษะอาชีพที่สามารถนำมาพัฒนาเป็นหลักสูตรได้หน่วยการเรียนรู้ทั้งสิ้น 18 หน่วย ดังนี้

หน่วยที่ 1	ความรู้พื้นฐาน
หน่วยที่ 2	ขั้นตอนและเครื่องมือสำคัญในการไปสานกลองข้าว
หน่วยที่ 3	ประเภทของกลองข้าวบ้านไผ่เมืองมาย
หน่วยที่ 4	ตอกกลองข้าว
หน่วยที่ 5	การไปกลองข้าวชั้นใน
หน่วยที่ 6	การไปสานชั้นนอก
หน่วยที่ 7	การสานฝาและส่วนประกอบอื่น ๆ
หน่วยที่ 8	การใช้เครื่องมือ
หน่วยที่ 9	ไผ่และไผ่ขางวัตถุดิบที่สำคัญในการจักสาน
หน่วยที่ 10	ไม้สักวัดตูดิบประกอบดินกลองข้าว
หน่วยที่ 11	หวายวัตถุดิบเย็บส่วนประกอบกลองข้าว

หน่วยที่ 12	ปอวัตตุดิบริยสาขกลองข้าว
หน่วยที่ 13	การอนุรักษ์วัตถุโบราณชาติ สิ่งสำคัญในการผลิตกลองข้าว
หน่วยที่ 14	ผู้รู้ครูชาวบ้าน ในภูมิปัญญากลองข้าว
หน่วยที่ 15	การขายและการตลาดกลองข้าว
หน่วยที่ 16	การส่งเสริมการขาย
หน่วยที่ 17	ภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าว
หน่วยที่ 18	กิจกรรมชุมชนกลองข้าว

ปรับปรุงภารกิจและทักษะอาชีพไปสานกลองข้าว

จัดการประชุมปฏิบัติการร่วมกันระหว่างนักวิจัยและครูที่เป็นเครือข่าย เพื่อปรับปรุงแก้ไข ขอบข่ายสาระทักษะอาชีพไปสานกลองข้าว และสาระโดยรวมของหลักสูตรตามข้อเสนอแนะแก้ไข ของผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกลองข้าว

คัดเลือกสาระทักษะอาชีพจัดทำรายละเอียด

ครูที่ร่วมเป็นเครือข่ายโครงการลงมือคัดเลือกสาระทักษะอาชีพไปสานกลองข้าวที่ตนเอง สนใจ มาจัดทำรายละเอียดเป็นหลักสูตรสำหรับใช้สอนนักเรียน โดยยึดขอบข่ายสาระทักษะอาชีพที่ ผ่านการตรวจสอบแก้ไขปรับปรุงจากชาวบ้านผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกลองข้าว

จากขอบข่ายสาระทักษะอาชีพทั้ง 18 หน่วยข้างต้นนั้น ครูที่เป็นนักวิจัยร่วม 2 คน และครูที่ เป็นเครือข่ายโครงการวิจัยอีก 2 คน ได้เลือกหน่วยที่ตนเองสนใจมาจัดทำรายละเอียดเป็นร่างหลักสูตรได้ 4 หน่วย คือ หน่วยที่ 4 ดอกลองข้าว โดยครูทูล สุวรรณ โรงเรียนบ้านนางาม หน่วยที่ 6 การไปสาน ชั้นนอก โดยครูอนงค์ ใจฟัง โรงเรียนไผ่งามวิทยา หน่วยที่ 9 ไผ่และไผ่ขางวัตถุที่สำคัญในการ จักสาน โดยครูจักรพงษ์ กันธิยะ โรงเรียนบ้านนางาม และหน่วยที่ 18 กิจกรรมชุมชนกลองข้าว โดย ครูชุมพล ใจทาสี ผู้อำนวยการโรงเรียนไผ่งามวิทยา

ปรับปรุงแก้ไขตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตร

ในขั้นตอนนี้ได้จัดการประชุมปฏิบัติการพิจารณารายละเอียดหลักสูตร โดยให้ผู้เชี่ยวชาญ ด้านหลักสูตรวิจารณ์และแก้ไขปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตร คืออาจารย์ ดร.อัญชลี สัตตวรังค์ ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านดัว อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ รองศาสตราจารย์วิชัย ประสิทธิ์วุฒิเวชช์ รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ รองศาสตราจารย์ คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดวงจันทร์ เดี่ยววิไล คณะครุศาสตร์ สถาบัน ราชภัฏลำปาง

รูปภาพที่ 59-60 วิเคราะห์ภารกิจอาชีพ - พัฒนาหลักสูตร

รูปภาพที่ 61-62 วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้แบบชาวบ้าน

รูปภาพที่ 63-64 นักเรียนวิเคราะห์ผลการเรียนรู้แบบชาวบ้าน

รูปภาพที่ 65-66 ตรวจสอบผลการวิเคราะห์กับชาวบ้านผู้ชำนาญการ

ทดลองใช้หลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถ้องข้าวตำบลเมืองมายในขั้นตอนนี้ เป็นขั้นตอนการเตรียมการและขั้นตอนการทดลองใช้หลักสูตร ครูที่เป็นนักวิจัยร่วม และครูที่เป็นเครือข่ายโครงการวิจัยทั้ง 4 คน คือ ครูจักรพงษ์ กันธิยะ ครูทูล สุวรรณ โรงเรียนบ้านนางาม และครูชุมพล ใจทาหลี ครูอนงค์ ใจฟัง โรงเรียนไผ่งามวิทยา ได้ใช้เวลาระหว่างปิดภาคเรียน (มีนาคม–พฤษภาคม 2544) เตรียมการทดลองใช้หลักสูตร พอเปิดภาคเรียนที่ 1/2544 จึงได้เริ่มทดลองใช้หลักสูตร

การทดลองใช้หลักสูตรดังกล่าวของครูทั้ง 4 คน นั้น มีข้อจำกัดด้านการจัดการเรียนการสอนที่ต้องยึดหลักสูตรของกรมวิชาการเป็นหลักและจัดคาบเรียนตามตารางเรียนของโรงเรียน ดังนั้นในการทดลองใช้หลักสูตรครั้งนี้ จึงดำเนินการดังนี้

1. นำหลักสูตรท้องถิ่นที่ร่างขึ้นไปสอดคล้องแทรกในหลักสูตรของกรมวิชาการ
2. นำหลักสูตรท้องถิ่นไปทดลองใช้ในชั้นเรียนที่ผู้สอนเป็นครูประจำชั้นหรือวิชาที่ตนรับผิดชอบสอน
3. ดำเนินการเรียนการสอนตามคาบเรียนของวิชาในหลักสูตรของกรมวิชาการ
4. การจัดกิจกรรมการเรียนได้ยืดหยุ่นแผนการสอนให้ครูชาวบ้านสามารถร่วมสอนกับครูได้หรือเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เรียนกับครูชาวบ้าน

กรณีการทดลองของครูอนงค์ ใจฟัง

ครูอนงค์ ใจฟัง โรงเรียนไผ่งามวิทยา ได้ทดลองการใช้หลักสูตรหน่วยการไปสานชั้นนอก (การสานกล้องข้าวชั้นนอก) ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีนักเรียนจำนวน 26 คน จัดการเรียนการสอนโดยนำไปสอดคล้องแทรกในหลักสูตรวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ งานเลือก และวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตการสอนงานเลือกในวิชาการงานพื้นฐานอาชีพนั้น ครูอนงค์ ใจฟัง ได้สอนร่วมกับ “ครูชาวบ้าน” คือ นางสมพร จำเดิม ซึ่งเป็นกรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล้องข้าวบ้านไผ่แพะ การเรียนการสอนเน้นฝึกปฏิบัติไปสานชั้นนอกการสอนในวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตได้สอดคล้องในหน่วยที่ 4 “การทำมาหากิน” และอาศัยการบูรณาการเข้ากับวิชาคณิตศาสตร์ วิชาภาษาไทย วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย

จากการทดลองใช้หลักสูตรการไปสานชั้นนอก พบว่า

1. จากการนำไปสอดคล้องแทรกในวิชางานเลือก การงานพื้นฐานอาชีพ ซึ่งเน้นการเรียนฝึกปฏิบัติการไปสานชั้นนอกนั้น พบว่ามีเวลาเรียนน้อยเกินไป นักเรียนต้องใช้เวลาฝึกเพิ่มเติมหลังเลิกเรียนและไปฝึกกับผู้ปกครองในวันหยุดเสาร์อาทิตย์
2. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 1 “ลักษณะชั้นนอกของกล้องข้าวบ้านไผ่” พบว่า

- 2.1 วัตถุประสงค์ยังไม่เหมาะสม จึงได้ตัดวัตถุประสงค์ข้อที่ 5 ออกและได้ปรับปรุงแก้ไขวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 และข้อที่ 4 เป็นดังนี้ “ข้อ 3 เพื่อให้นักเรียนศึกษาภูมิปัญญาจากชุมชน” “ข้อ 4 เพื่อให้นักเรียนเกิดความภูมิใจในเอกลักษณ์ของกล่อ่งข้าวบ้านไผ่เมืองมาย”
- 2.2 ปรับคำอธิบายเนื้อหาเป็นดังนี้ “ลักษณะชั้นนอกของกล่อ่งข้าวบ้านไผ่มีจุดเด่นที่ไปสานด้วยดอกล้อมสี ไปสานให้เกิดลวดลายต่าง ๆ โดยดอกล้อมที่ใช้เป็นดอกล้อมไม้ไผ่”
- 2.3 ได้ปรับกิจกรรมให้สอดคล้องกับเนื้อหาวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต และการบูรณาการ เป็นดังนี้
 - 1) ให้นักเรียนศึกษารวบรวมประวัติชุมชน
 - 2) ศึกษารวบรวมอาชีพในชุมชนของบ้านเรา
 - 3) นักเรียนแบ่งกลุ่มออกศึกษาค้นคว้าจากผู้รู้ในหมู่บ้าน โดยไปสอบถามจากผู้ใหญ่ พ่อ แม่ ปู่ย่า ตายาย นำมาจัดทำเป็นผลงานของกลุ่มและของตนเองส่งครู และเก็บเข้าแฟ้มสะสมงานของตัวเอง
3. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 2 “เนื้อหาอุปกรณ์การไปชั้นนอก” ได้ปรับปรุงกิจกรรมให้สอดคล้องกับวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตและการบูรณาการ เป็นดังนี้
 - 1) ครูให้นักเรียนเขียนชื่ออุปกรณ์การไปชั้นนอกของกล่อ่งข้าวโดยให้นักเรียนศึกษาหาข้อมูล
 - 2) นักเรียนแบ่งกลุ่มศึกษาหาข้อมูลจากผู้ปกครอง ผู้ไปสานกล่อ่งข้าว แล้วบันทึกข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้า
 - 3) ให้นักเรียนนำบันทึกอุปกรณ์ก่อนศึกษาข้อมูลกับข้อมูลที่ศึกษาค้นคว้ามาเปรียบเทียบกันว่าเหมือนกันหรือต่างกัน
4. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 3 “เนื้อหาขั้นตอนการไปชั้นนอก” ได้ปรับปรุงแก้ไขกิจกรรมดังนี้
 - 4.1 ขั้นตอนที่ 1 การเลือกดอกล้อม
 - 1) ครูให้คำว่าดอกล้อม ให้นักเรียนแต่งประโยค โดยแต่ละประโยคต้องมีคำว่าดอกล้อมอยู่ในประโยค
 - 2) ให้นักเรียนแต่งเรื่องหนึ่งเรื่องโดยให้มีคำว่าดอกล้อมเป็นตัวนำเรื่อง และตั้งชื่อเรื่อง

- 3) ให้นักเรียนไปศึกษา สอบถามวิธีการเตรียมดอกไปกล่องข้าวจากผู้ปกครอง ปู่ย่า ตา ยาย พร้อมบันทึกไว้ เช่น ดอกชั้นในใช้กี่เส้น ดอกชั้นนอกใช้กี่เส้น

4.2 ขั้นตอนที่ 2 การก่อ

- 1) ครูนำกล่องที่ไปเสร็จแล้วมาให้นักเรียนดูและสนทนาถึงรูปทรงของกล่องข้าว ครูสนทนาซักถามถึงรูปลักษณะของกล่อง มีความเกี่ยวข้องกับรูปทรงเรขาคณิตในเรื่องใด นักเรียนตอบว่า รูปทรงกระบอก ครูแนะนำครูชาวบ้านที่มาสอนไปกล่องข้าวให้นักเรียนรู้จัก ครูชาวบ้านแนะนำตัวเองพร้อมกับชวนนักเรียนให้มีความสนใจและอนุรักษ์การไปสานกล่องข้าว ครูชาวบ้านแนะนำอุปกรณ์การไปกล่องข้าวมีดอก มีด มีดเหลา กระป๋องน้ำ น้ำ อธิบายถึงขั้นตอนการไปกล่องข้าวและประวัติความเป็นมาของการไปกล่องข้าว ลักษณะและชนิดของกล่องข้าวให้นักเรียนฟัง ครูชาวบ้านนำดอกมาให้นักเรียนดู และบอกถึงขั้นตอนการไปเอาดอกที่ป่าและวิธีการเลือกไม้ไผ่สำหรับตัดมาทำดอกไปกล่องข้าว ครูชาวบ้านเล่าถึงตอนที่เด็กเริ่มฝึกไปกล่องข้าวกับพ่อแม่และปู่ย่าเวลาที่ท่านสอน ท่านก็จะเล่าถึงความลำบากยากจนต้องไปกล่องข้าวไปแลกข้าวสารมาเลี้ยงครอบครัวและท่านบอกให้ลูก ๆ เรียนวิชาการไปสานกล่องข้าวเอาไว้เพื่อถ่ายทอดให้คนรุ่นหลัง ครูชาวบ้านบอกให้นักเรียนนำดอกมาหัดไปในชั่วโมงหน้า และให้นักเรียนนำดอกมาคนละ 3 เส้น
- 2) ครูชาวบ้านทบทวนอุปกรณ์การไปกล่องข้าวให้นักเรียนเข้าใจอีกครั้ง ครูเริ่มก่อฐานของกล่องข้าวดูเป็นตัวอย่างก่อนพร้อมอธิบายการวางดอก จำนวนดอกที่ใช้ เสร็จแล้วแบ่งกลุ่มนักเรียนลงมือปฏิบัติจริง

4.3 ขั้นตอนที่ 3 การใส่ไส้

- 1) ครูชาวบ้านนำกล่องข้าวที่ใส่ไส้แล้วมาให้นักเรียนดูพร้อมกับสนทนาซักถาม
- 2) ครูชาวบ้านอธิบายความหมายของการใส่ไส้ว่าการใส่ไส้คือการเอาดอกมัดฐานชั้นนอกติดกับฐานชั้นในของกล่องข้าวเพื่อป้องกันไม่ให้หลุด พร้อมทั้งสาธิตให้นักเรียนดูเป็นตัวอย่าง นักเรียนปฏิบัติโดยมีครูชาวบ้านคอยชี้แนะ

4.4 ขั้นตอนที่ 4 การฉีกดอก

- 1) ครูชาวบ้านนำดอกที่ยังไม่ได้ฉีกมา 1 มัดและดอกที่ฉีกแล้ว 1 มัดให้นักเรียนดูว่ามีลักษณะอย่างไร สังเกตและบันทึก
- 2) ครูชาวบ้านอธิบายความหมายของการฉีกดอก สาธิตการฉีกดอกให้นักเรียนดูเป็นตัวอย่างพร้อมทั้งอธิบายวิธีการฉีก

4.5 ขั้นตอนที่ 5 การปัก(ยกขึ้น)

- 1) ครูชาวบ้านสนทนากลุ่มนักเรียนเกี่ยวกับคำว่าปัก
- 2) ครูชาวบ้านสาธิตวิธีการปักกล่อ่งข้าวให้นักเรียนดูตามขั้นตอน นักเรียนฝึกปฏิบัติตาม

4.6 ขั้นตอนที่ 6 การมัดปม

- 1) ครูชาวบ้านอธิบายความหมายของคำว่ามัดปม
- 2) นักเรียนฝึกการมัดปมกล่อ่งข้าว

4.7 ขั้นตอนที่ 7 การไป

ครูชาวบ้านและนักเรียนไปสานกล่อ่งข้าวร่วมกันอย่างสนุกสนาน นักเรียนซักถามเมื่อทำไม่ได้และไม่เข้าใจ และจะซักถามถึงการไปลดคลายและดอกของกล่อ่งข้าวบางคนที่ไม่เป็นและทำซ้ำว่าเพื่อนคนที่ไปและเข้าใจจะเข้าช่วยสอนและชี้แนะ ช่วยเหลือกันให้ความเอื้อเฟื้อแก่กันและกัน

4.8 ขั้นตอนที่ 8 การปัก

- 1) ครูชาวบ้านสนทนากลุ่มความหมายของการปักพร้อมสาธิตการปักให้นักเรียนดูเป็นตัวอย่าง
- 2) นักเรียนฝึกการปักกล่อ่งข้าวโดยมีครูคอยแนะนำ

4.9 ขั้นตอนที่ 9 การปาด

ครูชาวบ้านอธิบายความหมายของการปาดคือการตัดปลายดอกพร้อมสาธิตการปาดดอกที่ยาวเกินไปที่เหลือจากการปักกล่อ่งข้าวแล้วให้นักเรียนฝึกปฏิบัติ โดยมีครูชาวบ้านคอยดูแลและแนะนำ

5. ผลการเรียนรู้ตามหลักสูตรที่ได้ทดลองนี้ ปรากฏว่า

- 5.1 นักเรียนตื่นตัวสนุกสนานกับการออกศึกษานอกสถานที่ค้นคว้าหาข้อมูลจากผู้ใหญ่
- 5.2 นักเรียนได้เรียนรู้ถึงประวัติของหมู่บ้าน และรู้ถึงอาชีพในหมู่บ้านว่าแต่ละหมู่บ้านประกอบอาชีพเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร นักเรียนสามารถเปรียบเทียบอาชีพของสองหมู่บ้านได้

- 5.3 นักเรียนแต่งโจทย์ปัญหาและเขียนแผนภูมิรูปภาพข้อมูลได้แต่มีข้อบกพร่องในการแต่งโจทย์ที่ใช้ข้อความที่ซ้ำ ๆ กันอยู่
- 5.4 นักเรียนสามารถเปรียบเทียบข้อมูลและเข้าใจการศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เป็นจริง
- 5.5 นักเรียนรู้จักการเปรียบเทียบรูปทรงกล่องข้าวกับรูปทรงเรขาคณิต นักเรียนนำคำไปแต่งประโยคได้และแต่งเรื่องได้
- 5.6 นักเรียนตื่นเต้นดีใจที่จะได้ลงมือปฏิบัติจริงซักถามครูตลอด บางคนก็ทำล่วงหน้าไปก่อน เพราะได้ไปศึกษากับผู้ปกครอง ปู่ย่า มาแล้ว บางคนยังไม่มีความพร้อมในหลายด้าน เช่น การขาดอุปกรณ์ ขาดดอก เพราะผู้ปกครองบางคนไม่มีเวลาที่จะไปหาดอกให้ลูกเนื่องจากต้องไปไร่
- 5.7 นักเรียนมีความรักใคร่สามัคคีกันให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน บางครั้งตอนเลิกเรียนก็จะชวนกันไปเที่ยวบ้านของเพื่อน
- 5.8 นักเรียนได้เรียนรู้ความหมายของการใส่ใส่จากการดูครูชาวบ้านสาธิต สามารถใส่ใส่กล่องข้าวได้ถูกต้อง
- 5.9 นักเรียนฝึกดอกได้ไม่เสมอกันบางครั้งก็จนดอกขาดและเสีย บางครั้งก็ฝึกดอกเกินหรือน้อยกว่าจำนวนที่ครูกำหนด
- 5.10 เมื่อถึงขั้นตอนการไป นักเรียนจะเริ่มบ่นว่ายากขึ้นเพราะเวลานักเรียนไปดอกจะหลุดจากมือ และไปไม่ถูกหลายทำให้นักเรียนเริ่มท้อ
- 5.11 นักเรียนไม่เข้าใจคำว่ามัดปม ครูชาวบ้านอธิบายพร้อมกับสาธิตการมัดปมให้นักเรียนดูเป็นตัวอย่าง
- 5.12 นักเรียนปักดอกกล่องข้าวยังไม่เรียบร้อยและยังไม่ถูกบางคนปักข้ามเส้นลาย นักเรียนบ่นว่าเจ็บมือเพราะดอกบาดมือ
- 5.13 นักเรียนจะกลัวมีดบาดมือเพราะต้องใช้มีดเหลาปาดดอกที่เหลือบางคนทำได้โดยไม่กลัวมีด ครูต้องสาธิตการจับมีดและสอนวิธีการจับมีด

6. ปัญหาและข้อเสนอแนะ

- 6.1 นักเรียนที่ออกศึกษาค้นคว้ามักจะไม่กล้าสอบถามผู้ใหญ่ที่อยู่ต่างหมู่บ้านกัน เช่น นักเรียนบ้านไผ่ปงจะไม่ค่อยกล้าสอบถามผู้ใหญ่บ้านไผ่พะเยา นักเรียนบ้านไผ่พะเยาไม่กล้าสอบถามผู้ใหญ่บ้านไผ่ปง สาเหตุมาจากสมาชิกสองหมู่บ้านไม่ถูกกันมาก่อน วิทยุรุ่นมักจะชกต่อยกันเสมอ จึงมีผลต่อเด็กรุ่นหลังทำให้สมาชิกสองหมู่บ้านไม่ค่อยจะสามัคคี จึงได้แก้ปัญหาโดย ครูสนทนาซักถามเรื่องที่ผู้ปกครองนักเรียนทั้ง 2 หมู่บ้านไม่ค่อยยอมให้เด็กไปเที่ยวหากัน ครูได้

จัดแบ่งกลุ่มให้นักเรียนทั้งสองหมู่บ้านนั่งรวมกัน และฝึกให้เด็กช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และทำกิจกรรมร่วมกันทั้งในโรงเรียนและที่บ้าน

- 6.2 นักเรียนไม่เข้าใจภาษาพื้นบ้านบางคำและนักเรียนได้คำศัพท์ใหม่ที่เป็นคำที่ไม่สุภาพ ครูแก้ปัญหาโดยอธิบายจากภาษาพื้นบ้านมาเป็นภาษากลาง เช่นคำว่า “จ้องกัน” ภาษากลาง คือให้ข้อของตอกเกาะกัน ภาษาที่ไม่สุภาพเป็นคำที่ผู้ใหญ่ มักใช้คำพูดที่เป็นคำหยาบว่ากล่าวบุตรหลาน
- 6.3 นักเรียนแต่งโจทย์ใช้คำศัพท์ซ้ำกัน แต่งโจทย์สั้น ครูแก้ปัญหาโดยอธิบายวิธีการแต่งโจทย์โดยการใส่รูปภาพแทนคำศัพท์แต่งโจทย์เป็นตัวอย่างให้นักเรียนฝึกแต่งโจทย์หลาย ๆ ครั้ง
- 6.4 นักเรียนไม่เข้าใจชื่ออุปกรณ์การไปกล่อ่งข้าวบางอย่าง เช่น “เหล็กจี้” เป็นคำพื้นบ้าน ครูแก้ปัญหาโดยนำคำพื้นบ้านมาแปลเป็นภาษากลางให้นักเรียนจัดทำหนังสือคำศัพท์เล่มเล็กเป็นภาษาพื้นบ้านแปลเป็นภาษากลาง
- 6.5 นักเรียนจะเขียนประโยคที่ซ้ำกันวกไปวนมา ครูแก้ปัญหาโดยให้นักเรียนเล่าเรื่องให้ครูฟังก่อนและช่วยกันเขียนบนกระดาน แล้วให้นักเรียนอ่านพบคำหรือประโยคที่ซ้ำกันก็ให้นักเรียนขีดเส้นใต้แล้วตัดออก
- 6.6 นักเรียนใส่ไต้ยังแน่นทำให้ดอกขาออกจากไม้ที่ขวางปากกล่อ่งข้าว แก้ปัญหาโดยให้นักเรียนนำเอาดอกที่ใช้มัดไปชุบน้ำและใช้ดอกเส้นใหญ่
- 6.7 นักเรียนยังขาดทักษะการคำนวณและยังไม่มีความเข้าใจในการฉีกตอก แก้ปัญหาโดยให้นักเรียนฉีกตอกที่ละเอียดและกะเนให้ได้ขนาดที่เท่ากัน ใ้หน้าจำนวนตามที่ครูกำหนด และจับคู่กับเพื่อนให้คนหนึ่งฉีกอีกคนหนึ่งนับ
- 6.8 นักเรียนจับตอกไม่เป็นและหักมุมไม่ได้ทำให้เริ่มท้อและไม่อยากไปต่อ แก้ปัญหาโดยครูจับมือนักเรียนไปปกที่ละคนให้เสร็จด้านหนึ่ง แล้วให้นักเรียนไปปกด้านที่ สอง สาม สี่ ด้วยตนเอง
- 6.9 นักเรียนมัดปมไม่เป็น มักจะมัดแบบมัดเชือก แต่การมัดปมนั้นมัดด้วยตอกคือจะใช้วิธีประกบตอกเข้าหากันแล้วใช้วิธีหมุนตอกจนเป็นเกลียว แก้ปัญหาโดยครูสาธิตการมัดให้นักเรียนดูแล้วจับมือนักเรียนมัดตอกที่ละคน
- 6.10 นักเรียนไปกล่อ่งข้าวแล้วดอกจะแตก เพราะนักเรียนยังมือแข็งและไม่ได้ใช้น้ำพรมตอก แก้ปัญหาโดยครูชาวบ้านนำดอกมาจากบ้านข้าง เพื่อนในชั้นเรียนแบ่งปันให้บ้าง การไปสานกล่อ่งข้าวทำให้นักเรียนมีความรักและช่วยเหลือ

ซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ให้นักเรียนฝึกไปसानให้บ่อย ๆ และให้ฝึกพรมน้ำตอกบ่อย ๆ

6.11 นักเรียนปักตอกยังไม่เรียบ ดึงไม่ดึงทำให้กล่องข้าวไม่แน่น และตอกบาดมือสาเหตุเพราะนักเรียนจับตอกไม่ถูกวิธีและปักตอกไม่ถูกวิธี แก้ปัญหาโดยครูฝึกให้นักเรียนปักใหม่ พร้อมกับสอนดึงตอกให้แน่น สอนการจับตอกที่ถูกวิธีโดยการจับมือนักเรียนทำจนเป็น

6.12 นักเรียนกลัวมีคบาดมือ ปาดตอกยังไม่เรียบร้อย และนักเรียนจะใช้ตอกยาวเกินไปแก้ปัญหาโดยให้นักเรียนใช้มีดเหลาดินสอปาดตอกแทนมีดเหลาตอก ครูสาธิตการปาดให้ดูพร้อมกันให้นักเรียนฝึกปฏิบัติโดยมีครูคอยดูแล

กรณีการทดลองของครูชุมพล ใจทาหลี่

ครูชุมพล ใจทาหลี่ ผู้อำนวยการโรงเรียนไผ่งามวิทยาได้ทดลองใช้หลักสูตร “กิจกรรมชุมชนกล่องข้าว” ซึ่งมีแผนการสอนที่ร่างไว้ 5 แผน คือ แผนการสอนที่ 1 วิธีชีวิตชุมชนกล่องข้าวในอดีต แผนการสอนที่ 2 การอนุรักษ์ สืบทอดและการพัฒนากล่องข้าว แผนการสอนที่ 3 การส่งเสริมการเผยแพร่ แผนการสอนที่ 4 กิจกรรมเชื่อมต่อกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และแผนการสอนที่ 5 คุณค่าของกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย จัดสอนในวิชากิจกรรมชุมชน ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จำนวนสมาชิกชุมชนรวม 33 คน จัดการเรียนการสอนสัปดาห์ละ 2 คาบ

จากการทดลองใช้หลักสูตรกิจกรรมชุมชนกล่องข้าวพบว่าร่างแผนการสอนทั้ง 5 แผนนั้นเหมาะสมที่จะใช้สอนในภาคเรียน 1/2544 เพียง 2 แผน ได้แก่ แผนการสอนที่ 1 วิธีชีวิตชุมชนกล่องข้าวในอดีต และแผนการสอนที่ 3 การส่งเสริมการเผยแพร่ เพราะแผนการสอนที่ 1 นั้นมีเนื้อหามาก ส่วนแผนการสอนอื่น ๆ อีก 3 แผนนั้น ควรนำไปใช้สอนในภาคเรียนที่ 2 เพราะเนื้อหามีความสอดคล้องกับกิจกรรมของชุมชนในช่วงนั้น

ในการทดลองใช้แผนการสอนที่ 1 “วิธีชีวิตชุมชนกล่องข้าวในอดีต” พบว่า

1. เนื้อหาประวัติวิธีชีวิตชุมชนที่กำหนดเป็นยุคตามที่กำหนดในร่างหลักสูตรนั้นมีมากไม่พอดีกับคาบเวลาที่กำหนดไว้ตามร่างหลักสูตร จำเป็นต้องเพิ่มเวลาเรียน และปรับเวลาเรียนให้ยืดหยุ่นตามสภาพที่เป็นจริง โดยใช้เวลาสอนเพิ่มเติมนอกคาบเรียน

2. ขาดหนังสืออ่านเสริมสำหรับให้นักเรียนได้ค้นคว้าอ้างอิง ดังนั้นจึงเห็นว่าควรจัดพิมพ์เนื้อหาดังกล่าวนี้ให้เป็นเอกสาร หรือหนังสืออ่านเสริมสำหรับนักเรียนได้ค้นคว้าเพิ่มเติมนอกเหนือจากการสืบค้นข้อมูลจากผู้รู้ชาวบ้าน โดยเรียบเรียงจากองค์ความรู้ที่ปรากฏในรายงานการวิจัยในระยะที่ 1

3. นักเรียนบางคนมาจากครอบครัวที่ไม่ได้ยึดอาชีพไปสานกลองข้าว ทำให้ขาดความรู้พื้นฐานเรื่องการไปสานกลองข้าวและทำให้เกิดช่องว่างกับนักเรียนที่มาจากครอบครัวที่มีอาชีพไปสานกลองข้าว ครูจึงได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยวิธีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างครูกับนักเรียน นักเรียนกับนักเรียนมากขึ้น

ในการทดลองใช้แผนการสอนที่ 3 “การส่งเสริมการเผยแพร่” พบว่า

1. แผนการสอนนี้ เนื้อหาในร่างหลักสูตรการส่งเสริมและเผยแพร่ เนื้อหาข้อที่ 4 คือ การส่งเสริมการตลาด ไม่เหมาะสมสัมพันธ์กับแผนการสอนนี้ และเห็นว่าควรจะนำไปสอนในหน่วยอื่น ดังนั้นจึงได้ตัดหัวข้อที่ 4 นี้ออกไป

2. ในเนื้อหาการเผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ได้จัดกิจกรรมพานักเรียนไปศึกษาดูงานการเผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ตที่สถาบันราชภัฏลำปางและหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น “คนเมืองเหนือ” ปรากฏว่า นักเรียนตื่นเต้นกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ และภูมิใจที่พบการเผยแพร่ข้อมูลกลองข้าวตำบลเมืองมายปรากฏอยู่ในสื่ออินเทอร์เน็ตของสถาบันราชภัฏลำปาง

ในภาคเรียนที่ 2/2544 ได้ทดลองใช้แผนการสอนที่ 2 แผนการสอนที่ 4 และแผนการสอนที่ 5 ปรากฏว่า

จากการทดลองในแผนการสอนที่ 2 “การอนุรักษ์ สืบทอด และการพัฒนากลองข้าว” พบว่า

1. การจัดกิจกรรม

1.1 ให้นักเรียนค้นคำศัพท์ที่สำคัญในเนื้อหา นำเสนอแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน

1.2 ให้นักเรียนนำแบบสอบถามไปสอบถามผู้รู้ในชุมชนเกี่ยวกับการสืบทอดการไปกลองข้าวและความต้องการของผู้ที่จะถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านต่างๆ แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ สรุป

2. ปัญหาที่พบในแผนการสอนที่ 2

2.1 เอกสารที่จะค้นคว้ามีไม่เพียงพอสำหรับนักเรียน

2.2 การไปศึกษาผู้รู้ในชุมชนใช้เวลานาน นักเรียนบางคนขาดความรับผิดชอบ

3. การแก้ไข

3.1 จัดหาหนังสือไว้ห้องสมุดให้มากขึ้น

3.2 จัดทำ จัดหาหนังสือภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มากขึ้น

3.3 พัฒนาข้อมูลสารสนเทศภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.4 ขยายเวลาการใช้กิจกรรมการเรียนการสอนออกไป

4. สิ่งเปลี่ยนแปลงที่พบในแผนการสอนที่ 2 คือนักเรียนตื่นเต้น กระตือรือร้นที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ เกี่ยวกับกลองข้าวในชุมชนของตนเองและเกี่ยวกับการสืบข้อมูลจากผู้รู้ในชุมชน

จากการทดลองในแผนการสอนที่ 4 “กิจกรรมเชื่อมต่อระหว่างโรงเรียนกับชุมชน” พบว่า

1. การจัดกิจกรรม

- 1.1 ให้นักเรียนไปสังเกตการใช้กล่อ่งข้าวในงานประเพณีต่าง ๆ เช่น งานทานก้วยสลากงานทานธรรม
- 1.2 ให้องค์การนักเรียนบรรจุกิจกรรมชุมนุมกล่อ่งข้าวเข้าในกิจกรรมขององค์การนักเรียนประจำปี

2. ปัญหาที่พบในแผนการสอนที่ 4

- 2.1 นักเรียนยังไม่กล้าพอที่จะเข้าไปสอบถาม สนทนา สังเกตการใช้กล่อ่งข้าวในงานประเพณีต่าง ๆ จากผู้ปกครอง ผู้เฒ่า ผู้แก่
- 2.2 นักเรียนยังใช้เครื่องมือในการศึกษาชุมชนแบบสืบค้นข้อมูลไม่ถนัด

3. การแก้ไข

- 3.1 โรงเรียนทำความเข้าใจชี้แจงผู้ปกครองเกี่ยวกับการเข้าไปศึกษาการใช้กล่อ่งข้าวของนักเรียน เพื่อให้ผู้ปกครองและนักเรียนเข้าใจตรงกันมากขึ้น
- 3.2 ครูผู้สอนทำความเข้าใจการใช้เครื่องมือแก่นักเรียน และดูแลให้ใกล้ชิดมากขึ้น

4. สิ่งเปลี่ยนแปลงที่พบในแผนการสอนที่ 2

- 4.1 การสังเกตของนักเรียนยังไม่ตรงเป้าหมาย
- 4.2 นักเรียนมีความภูมิใจที่เห็นผู้ปกครอง ผู้เฒ่า ผู้แก่ ยังใช้กล่อ่งข้าวเป็นสัญลักษณ์งานบุญประเพณีของหมู่บ้านอย่างเหนียวแน่น เช่น ประเพณีทานก้วยสลาก

จากการทดลองแผนการสอนที่ 5 “คุณค่าของกล่อ่งข้าวบ้านไผ่เมืองมาย” พบว่า

1. เนื้อหาของแผนการสอนนี้สามารถจัดกิจกรรมได้ตลอดปีและสอดแทรกในแผนการสอนอื่น ๆ ได้ ไม่เหมาะสมที่จะจัดเป็นแผนการเรียนเฉพาะเพียงแผนการสอนเดียวเท่านั้น
2. เห็นสมควรคัดแผนการสอนที่ 5 ออก แล้วนำกิจกรรมต่าง ๆ ของแผนนี้ไปสอดแทรกในแผนการสอนอื่น ๆ ให้สอดคล้องกับกิจกรรมและเหตุการณ์ต่าง ๆ ของชุมชน

กรณีการทดลองของครูทูล สุวรรณ

ครูทูล สุวรรณ โรงเรียนบ้านนางาม ได้ทดลองใช้หลักสูตร “ตอกกล่อ่งข้าว” จัดการเรียนการสอนสอดแทรกในวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) ระดับประถมศึกษาปีที่ 3 และปีที่ 4 (สอนแบบรวมชั้น - ครูไม่ครบชั้น) นักเรียนจำนวน 18 คน ครูชาวบ้านที่เข้าร่วมสอนด้วย คือ นายพันธุ์ทิพย์ ตั้งอารมณ์ นายจู ตั้งอารมณ์ และนางจันทร์ฟอง ดวงตั้ง

ผลการทดลอง ใช้หลักสูตรตอกกลองข้าว ในภาคเรียนที่ 1/2544 สรุปได้ดังนี้

1. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 1 “ประเภทของตอกกลองข้าว” ได้จัดกิจกรรมเตรียมเด็กก่อนออกไปหาความรู้จากครูชาวบ้านโดยกำหนดประเด็นความรู้ตามสนใจ คือ ตอกสานชั้นนอก ตอกสานชั้นใน และตอกชั้นนอกสำหรับสานกลองข้าวลาย

2. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 2 “การผ่าไม้ให้เป็นกลีบ” จัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยให้นักเรียนศึกษาจากครูชาวบ้านพร้อมดูการสาธิตการผ่าไม้ไฟ การทดลองปฏิบัติจริงและส่งผลงานของตนเอง พบปัญหา นักเรียนแยกส่วนโคนไม้กับส่วนปลายไม้ไม่ออก ทำให้เวลาผ่าไม้ไฟจะผ่าไม้สลับด้านกัน ครูจึงแก้ปัญหาโดยการให้หันโคนไม้ไปทางใดทางหนึ่ง

3. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 3 “การจัดตั้งไม้แต่ละกลีบ” พบว่า

3.1 นักเรียนตั้งเตี้ง คือจางเนื้อไม้ไปทางใดทางหนึ่งมากเกินไป ทำให้ไม่มีขนาดไม้เท่ากัน ครูแก้ปัญหาโดยไม่ให้ตั้งไม้ไปทางใดทางหนึ่งมากเกินไป โดยครูและครูชาวบ้านจะดูแลอย่างใกล้ชิด

3.2 นักเรียนลงมือจัดตั้งไม้ซาง บางคนเกิดความกลัวมีดจะบาดมือ แก้ปัญหาโดยอธิบายสาเหตุที่มีดจะบาดมือพร้อมบอกวิธีการจัดตั้งไม้ที่ถูกต้อง และคอยดูแลอย่างใกล้ชิด

4. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 4 “การปาดหัว-ปาดท้าย” ได้เพิ่มเติมกิจกรรมโดยให้นักเรียนไปหาความรู้จากชาวบ้านในหัวข้อ “การปาดปลายตอกมีผลต่อการสานอย่างไร”

5. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 5 “การลิบตอก” จัดกิจกรรมการสาธิตโดยครูชาวบ้านและนักเรียนลงปฏิบัติตาม พบว่า

5.1 นักเรียนดูการสาธิตของครูชาวบ้านได้ไม่ทั่วถึงจึงจัดแบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่มๆ

5.2 นักเรียนเกิดความกลัว ๆ กลัวๆ ขณะกรีดปลายมีดลงบนไม้ จึงได้ให้ครูชาวบ้านทำให้ดูซ้ำ ๆ โดยให้เด็กดูใกล้ ๆ แล้วให้เด็กทำด้วยตัวเอง โดยครูดูแลและให้กำลังใจอย่างใกล้ชิด

5.3 นักเรียนจะกรีดไม้ลงลึกเกินไป ทำให้ตอกเสียหาย จึงได้แก้ปัญหาโดยการให้กรีดลงไปบนเนื้อไม้พอประมาณแล้วลิบ เวลาตั้งเตี้งให้ตั้งเอาทางเตี้งโค้งมาก ๆ ก่อน แล้วดูว่าเตี้งที่ลิบออกมามีขนาดเท่ากับรอยกรีดครั้งแรกหรือไม่หากเตี้งที่ลิบมีขนาดหนากว่าตรงรอยกรีด ก็ให้คลายเตี้งลงบ้าง แล้วค่อยตั้งไม้ทั้ง 2 ซีกมีขนาดโค้งให้พอเหมาะกันจนสุดปลาย

5.4 การประเมินผลการเรียนการสอนลิบตอกนี้ พบว่า จากการสังเกต เด็กบางคนสนใจอยากเรียนมาก ดูจากการใช้มีดประสานงานได้ดีกับมือ บางคนไม่กล้าเอาปลาย

มีดกรีด แต่จะใช้ตรงกลางใบมีดกรีด ซึ่งจะทำให้ลำบาก และจากผลงาน ตอกบางคนจะมีลักษณะที่พอจะใช้สานกล่องข้าวชั้นในได้ (โดยเด็กไปถามผู้รู้) บางคนตอกที่สืบมาบริเวณข้อจะหนา ได้แนะนำให้ส่วนหนานอกจนก็พอใช้ได้

5.5 นอกจากนี้ ในการเรียนครั้งนี้ ผู้สอนได้เพิ่มเนื้อหาฝึกทักษะนักเรียนให้ลับมีดเหลาด้วย เพราะจากการใช้มีดขณะเรียนปลายมีดไม่คม จึงสอนวิธีลับมีดไปด้วย ปรากฏว่านักเรียนลับมีดได้ด้วยความปลอดภัย

6. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 6 “การตากตอก” พบว่า

- 6.1 ได้เพิ่มเติมจุดประสงค์ คือ นักเรียนเลือกสถานที่ตากตอกได้อย่างเหมาะสม
- 6.2 จากการที่นักเรียนได้ไปศึกษาการตากตอกจากครูชาวบ้าน พบปัญหาการสื่อสารระหว่างนักเรียนกับครูชาวบ้าน บางคนบอกว่า ตากตอกในที่ร่มรำไร บางคนบอกว่า ตากตอกในที่แดดจัด ๆ ทำให้นักเรียนเกิดความสับสน ครูจึงแก้ปัญหาโดยพานักเรียนไปพบใหม่ ได้รับความจริงว่า ในขณะที่ตากแดดจัด ๆ นั้นเพราะบางช่วงอาจมีฝนตกมาจำเป็นต้องตากให้แห้งโดยเร็ว โดยหยาบผิวไม้ขึ้น แต่จะต้องคอยเฝ้าระวังฝน หากถูกน้ำฝนตอกอาจขึ้นราได้
- 6.3 ในการนำผลงานมาเสนอต่อกลุ่ม การมัดตอกของบางคนมัดแน่นเกินไป ทำให้ตอกแตกใช้งานไม่ได้ แก้ปัญหาโดยได้ให้นักเรียนมัดใหม่โดยไม่ให้แน่นหรือหลวมเกินไป
- 6.4 การตากตอก ตอกของบางคนผิวดายเพราะตากนานเกินไป เนื่องจากนักเรียนลืมเก็บ ได้เสนอการแก้ปัญหา คือ ต้องคอยดูหรือฝากคนที่บ้านดูแลแทน

7. จากการทดลอง แผนการสอนที่ 7 “การย้อมสีตอก” พบว่า

- 7.1 เนื้อหาของแผนการสอนที่ 7 การย้อมสีตอกนี้ยากเกินไปสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 – 4 เพราะ
 - 1) นักเรียนชุบผิวตอกไม่ได้ เนื่องจากไม่มีทักษะในการใช้มีดเหลา และส่วนมากนักเรียนกลัวมีดบาดมือ
 - 2) การย้อมสีตอกต้องควบคุมไฟ ฟืน ให้อุณหภูมิเหมาะสม ระยะเวลาพอดี สีจึงจะย้อมติด
 - 3) การย้อมตอกแต่ละเส้นต้องระวังให้สีติดเฉพาะส่วนที่ต้องการ ถ้าไม่ระวังดี พอสีย้อมจะเลอะเปื้อนส่วนที่ไม่ต้องการให้สีติดได้
 - 4) นักเรียนชุบผิวตอกไม่ออกไม่ได้ ส่วนมากตอกจะถูกมีดปาดขาดเสียก่อน ทำให้ตอกเสียหายหมด

รูปภาพที่ 67-68 ทดลองหลักสูตร ศึกษาแหล่งวัตถุดิบไผ่ช่างกับครูชาวบ้าน

รูปภาพที่ 69-70 ทดลองหลักสูตร เรียนรู้กับชาวบ้าน

- 7.2 เห็นสมควรตัดเนื้อหาการยืมสื่อออกจากแผนการสอนนี้ แล้วนำไปสร้างเป็นหน่วยการเรียนรู้ใหม่เป็นหน่วย “ตอกกล่องข้าวลาย” แทน แล้วนำคาบเวลาเรียนในแผนการสอน การยืมสื่อตอก ไปเพิ่มในแผนการสอน “การหลีบทอก” ซึ่งต้องการใช้เวลาเรียนเพิ่มขึ้น

กรณีการทดลองของครูจักรพงษ์ กันธิยะ

ครูจักรพงษ์ กันธิยะ โรงเรียนบ้านนางาม ได้ทดลองใช้หลักสูตร “ไฟและไฟชาววัดดุดิบสำคัญในการไปสาน” โดยจัดการเรียนการสอนสอดแทรกในรายวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต หน่วย “การทำมาหากิน” ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 – 6 (สอนแบบรวมชั้น - ครูไม่ครบชั้น) มีนักเรียนทั้งสิ้นจำนวน 8 คน จัดสอนสัปดาห์ละ 6 คาบ โดยมีครูชาวบ้านที่มาร่วมสอนด้วย คือนายพันธุ์ทิพย์ ตั้งอารมณ์ นักการภารโรงโรงเรียนบ้านนางาม

จากการทดลองใช้หลักสูตรไฟและไฟชาววัดดุดิบสำคัญในการไปสานกล่องข้าว ในภาคเรียนที่ 1/2544 สรุปได้ดังนี้

1. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 1 “ชนิดของไม้ไฟลุ่มน้ำแม่ตา” พบว่า

1.1 จุดประสงค์ไม่เป็นเอกภาพ จึงได้แก้ไขจุดประสงค์ใหม่ดังนี้

- 1.) นักเรียนเขียนชื่อไม้ไฟในท้องถิ่นได้
- 2.) บอกประโยชน์ของไม้ไฟที่ชุมชนนำมาใช้ได้
- 3.) นำไม้ไฟมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้

1.2. บูรณาการกับวิชา คณิตศาสตร์ วิชาภาษาไทย วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย คือ

- 1.) วิชาคณิตศาสตร์บูรณาการในเนื้อหา การคิดคำนวณ การประมาณ และการนับจำนวน
- 2.) วิชาภาษาไทยบูรณาการในเนื้อหา การเขียนเรียงความ การฟังจากผู้รู้ การแต่งประโยคเรื่องไม้ไฟ และการบรรยายความงามของต้นไฟ
- 3.) วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) บูรณาการในเนื้อหา ประดิษฐ์ของใช้ ทำเครื่องมือการเกษตรเครื่องมือดักสัตว์
- 4.) วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สสน.) บูรณาการในเนื้อหา ศิลปะการวาดภาพต้นไฟ

1.3 ในการจัดกิจกรรมพานักเรียนออกสำรวจแหล่งไม้ไฟในชุมชนนั้น ได้อาศัยนักการภารโรงและผู้ปกครองที่ทำไร่อยู่ใกล้ ๆ แหล่งไม้ไฟเป็นผู้ชี้แนะและให้ความรู้ขณะออกสำรวจไม้ไฟ

1.4 เนื้อหาของแผนการสอนนี้ ไม่เหมาะสมสำหรับการจัดกิจกรรมสำรวจแหล่งไม้ไผ่ในภาคเรียนที่ 1 เพราะเป็นฤดูฝนสภาพป่าสูงชัน รก ควณำเนื้อหาและกิจกรรมการสำรวจป่าไผ่ไปสอนในภาคเรียนที่ 2 นอกจากนี้การสำรวจป่าใช้เวลามากเพราะแหล่งไม้แต่ละชนิดอยู่ห่างไกลกันอาจแก้ไขโดยให้นักเรียนสอบถามจากผู้ปกครองและให้ผู้ปกครองหาตัวอย่างไม้ไผ่แต่ละชนิดมาให้ดูแทน

1.5 นักเรียนสนุกกับการออกสำรวจไม้ไผ่ในป่า เพราะได้ขึ้นเขาลงห้วยและได้รู้จักไม้ไผ่แต่ละชนิดจากแหล่งธรรมชาติ

1.6 ในการจัดกิจกรรมให้นักเรียนนำไม้ไผ่มาประดิษฐ์เป็นของใช้ พบปัญหานักเรียนตัวเล็กใช้เครื่องมือตัดไม้ไม่ถนัด จำเป็นต้องอาศัยนักการภารโรงคอยช่วยเหลือแนะนำและให้นักเรียนขอคำแนะนำจากผู้ปกครองในเวลาหลังเลิกเรียนหรือวันเสาร์อาทิตย์

2. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 2 “ลักษณะเด่นของไม้ไผ่ช่าง” พบว่า

2.1 บูรณาการกับวิชาภาษาไทย วิชาคณิตศาสตร์ วิชาการทำงานพื้นฐานอาชีพ วิชาภาษาอังกฤษ และวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย

- 1.) วิชาภาษาไทยบูรณาการในเนื้อหา การฟังจากผู้ปกครอง การออกมาเล่าหน้าชั้นเรียน การเขียนเรียงความ บทความ และการแต่งประโยค
- 2.) วิชาคณิตศาสตร์บูรณาการในเนื้อหา การเปรียบเทียบลักษณะไม้ที่ดีและไม่ดีได้และการคิดคำนวณ
- 3.) วิชาการทำงานพื้นฐานอาชีพบูรณาการในเนื้อหา การประดิษฐ์ของใช้และเครื่องมือต่าง ๆ
- 4.) วิชาภาษาอังกฤษบูรณาการในเนื้อหา การเขียนคำศัพท์ และการเขียนชื่อต้นไม้
- 5.) วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยบูรณาการในเนื้อหา การวาดภาพลักษณะของไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ

2.2 ในการสอนการคัดเลือกและขั้นตอนการตัดไม้ไผ่ช่างนั้น ได้พานักเรียนไปอยู่ในสภาพที่เป็นจริงในป่า และต้องอาศัยผู้ปกครองและนักการภารโรงเป็นผู้อธิบาย เพราะนักเรียนตัวเล็กเกินไป ไม่สามารถที่จะทำได้ด้วยตัวเอง และป่าไม้ช่างในฤดูฝนจะทึบนักเรียนมองเห็นไม่ถนัด

- 2.3 นักเรียนสนใจที่ได้ดูของจริงของไม้ที่จะนำไปไปสานกล่อ่งข้าว ซึ่งเคยเห็นแต่ผู้ปกครองนำมาจากป่าเท่านั้น และเพลิดเพลินกับการเดินป่าไปตัดไม้
- 2.4 ผู้ปกครองที่ไปช่วยบรรยาย สาธิตการคัดเลือกและตัดไม้ไผ่ข้างในป่าให้นักเรียนดูนั้น ได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีและมีความรอบรู้และความชำนาญมาก
3. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 3 “ประโยชน์จากไม้ไผ่ลุ่มน้ำแม่ตา” พบว่า
- 3.1 บูรณาการกับวิชาคณิตศาสตร์ วิชาภาษาไทย วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย และวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต
- 1.) วิชาคณิตศาสตร์บูรณาการในเนื้อหา การนับและการคำนวณ
 - 2.) วิชาภาษาไทยบูรณาการในเนื้อหา คำใหม่ การแต่งประโยคและแต่งเรื่อง
 - 3.) วิชาการงานพื้นฐานอาชีพบูรณาการในเนื้อหา การนำไม้ไผ่มาประดิษฐ์เป็นของใช้
 - 4.) วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยบูรณาการในเนื้อหา ศิลปะวาดภาพต้นไม้
 - 5.) วิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตบูรณาการในเนื้อหา การศึกษาค้นคว้าชื่อของไม้ไผ่ในหมู่บ้านและการศึกษาการดำรงชีวิตของไม้ไผ่ในหมู่บ้าน
- 3.2 ในการจัดกิจกรรมพานักเรียนดูผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ในหมู่บ้านที่ทำจากไม้ไผ่ซึ่งในหมู่บ้านมีหลากหลายจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ผู้ปกครองหลายท่านมีความรู้ความสามารถในการใช้ไม้ไผ่มาทำประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต เด็กนักเรียนได้ดูของจริง ได้ตระหนักถึงภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้
- 3.3 การจัดกิจกรรมให้นักเรียนประดิษฐ์ของใช้ของเล่นจากไม้ไผ่นั้น ต้องอาศัยผู้ปกครองแนะนำให้คำปรึกษาช่วยเหลือเพราะนักเรียนไม่มีทักษะในการประดิษฐ์
- 3.4 ผู้ปกครองบางส่วนไม่ค่อยให้ความสนใจ เพราะต้องใช้เวลาในการทำมาหากิน และมองเห็นว่าการประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้จากไม้ไผ่นั้น สร้างรายได้ตอบแทนน้อยกว่าการทำงานอย่างอื่น
4. จากการทดลองในแผนการสอนที่ 4 “ไม้ไผ่จากป่าสู่ภูมิปัญญากล่อ่งข้าว” พบว่า
- 4.1 เนื้อหาเหมาะกับการบูรณาการกับวิชาภาษาไทย วิชาคณิตศาสตร์ วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สตน.) และวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.)
 - 4.2 จัดกิจกรรมการสอนโดยนำเด็กศึกษาธรรมชาติของไม้ไผ่ต่าง ๆ บนคอยตามหุบเขาข้างโรงเรียน นักเรียนวาดภาพตามจินตนาการจากการดูต้นไม้ ศึกษาจาก

ของจริงดูผลงานต่าง ๆ จากฝีมือผู้ปกครองที่ผลิตขึ้นจากไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ พบ
ปัญหาในด้านการใช้เวลาในการเรียนไม่พอ จึงใช้เวลาหลังเลิกเรียน หรือวันหยุด
เสาร์อาทิตย์

รับฟังการวิพากษ์ประเมินหลักสูตร

หลังจากได้ทดลองการใช้หลักสูตรในภาคเรียนที่ 1 และ 2 ปีการศึกษา 2544 แล้ว ครูทั้ง 4 คน
ได้จัดเวทีเสวนาผู้เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ผู้ปกครอง กรรมการ
การศึกษาโรงเรียน นักเรียน ในวันที่ 26 เมษายน 2545 เพื่อรับฟังการวิพากษ์ประเมินหลักสูตรท้องถิ่น
ที่ครูทั้ง 4 คน ได้พัฒนาร่วมกับชุมชน ผลจากการวิพากษ์ประเมินหลักสูตรสามารถสรุปได้ดังนี้

ประการที่หนึ่ง การจัดการเรียนการสอน

1. ควรให้มีคนสอนหลายๆ คน ผลัดเปลี่ยนกันสอน โดยให้ผู้สอน 1 คน ต่อนักเรียน 1-5 คน
2. ไม่ต้องเน้นให้ยึดเป็นอาชีพ แต่ให้รู้จักภูมิใจว่าเป็นคนบ้านไผ่ก็ต้องรู้จักกล่อ่งข้าวบ้านไผ่
รู้จักลาย รู้จักดอกกล่อ่งข้าว เมื่อเริ่มรู้จักแล้วใครสนใจก็จะติดตามหัดทำต่อไปได้เอง
3. ควรสอนแต่เรื่องการไปสานก็พอแล้ว ไม่ควรสอนการไปเอาไม้เอาดอก เพราะมันยาก
หากนักเรียนพบสิ่งที่ยาก ๆ จะทำให้ท้อ หากสอนเรื่องง่ายนักเรียนทำเป็นจะติดใจก็จะ
สนใจไปเอาไม้เอาดอกได้เอง
4. นักเรียนคนใดไม่รู้วิธีเอาดอก ไม่รู้วิธีไปสาน หรือไปสานไม่ได้ก็ขอให้รู้จักกล่อ่งข้าว
รู้จักลวดลาย ใครมาถามว่าเป็นคนบ้านไผ่ กล่อ่งข้าวเป็นอย่างไรก็สามารถตอบได้
5. ควรให้นักเรียนไปเรียนกับชาวบ้านที่บ้าน แล้วให้ครูคอยติดตามและตรวจผลงานที่
โรงเรียน
6. ควรสอนเรื่องที่ยาก ๆ ให้นักเรียนหัดทำก่อน ควรเริ่มสอนจากการสานตาต สานฝาก่อน
เด็กจะได้ติดใจไม่ท้อกับการฝึกทำ
7. ให้ครูสอนที่โรงเรียนตามแผนของครูแล้วชาวบ้านจะมาสอนต่อที่บ้าน นักเรียนที่พอรู้
พอเป็นจะเป็นคนที่สนใจ บางคนจะไปขอเรียนกับชาวบ้านเอง

ประการที่สอง การสนับสนุนร่วมมือจากชุมชน

1. ผู้ปกครองที่ไม่เข้าใจการสอนเรื่องกล่อ่งข้าว ผู้นำในตำบลก็จะรับไปประชุมชี้แจงในที่
ประชุมชาวบ้าน ในฐานะเป็นสมาชิก อบต. ก็ยินดีสนับสนุนและชี้แจงชาวบ้านให้เข้าใจ
2. ชาวบ้านที่เข้ามาประชุมวันนี้ก็จะเอาแนวคิด ความคิดเห็นที่พูดกันในที่ประชุมวันนี้ไปใช้
สอนลูกหลานและชี้แจงให้คนอื่นได้เข้าใจโรงเรียนและครู
3. ทาง อบต. จะช่วยประชาสัมพันธ์ถึงผู้ปกครองว่าเรื่องกล่อ่งข้าวบ้านเรานั้นเป็นเรื่อง
จำเป็นที่คนบ้านเราต้องเรียนรู้

ประการที่สาม ข้อคิดเห็นเสนอแนะของนักเรียน

1. เป็นคนบ้านไผ่ไม่อายุที่จะบอกว่าตนเป็นคนบ้านไผ่ และไม่อายุที่จะเรียนสานกล่อ่งข้าว อยากจะให้มีการสอนต่อไป พัฒนาต่อไปเรื่อย ๆ
2. รุ่นพี่ไปสานเป็นแล้วก็จบกันไป แต่ก็ห่วงรุ่นน้อง ๆ ที่ไม่สนใจ อยากให้สนใจทำกิจกรรมชุมนุมกล่อ่งข้าวต่อไป ทำกล่อ่งข้าวไปโชว์ไปประกวดได้
3. เป็นห่วงรุ่นน้องๆ ที่ไม่มีรุ่นพี่ๆ คอยควบคุมดูแล

ประการที่สี่ ข้อคิดเห็นเสนอแนะอื่น ๆ

1. ชาวบ้านยินดีสอนนักเรียนไปสานกล่อ่งข้าว ยินดีทุ่มเทให้เต็มที่หากโรงเรียนจะส่งนักเรียนไปประกวดแข่งขันก็ให้โรงเรียนส่งนักเรียนคนนั้นมาเรียนพิเศษกับชาวบ้าน สอนประกบตัวต่อตัวให้หัดทำงานได้ดีได้งาม
2. ถ้าครูที่ทำเรื่องการสานกล่อ่งข้าวย้ายไป ไม่มีครูคนใดสนใจรัก ทางชาวบ้านก็พร้อมที่จะสอนลูกหลานมัน จะไม่ให้กล่อ่งข้าวสูญหายเป็นเด็ดขาด
3. ชาวบ้านที่เขาไม่เข้าใจก็มีอยู่ เขาก็จะว่าครูเอาแต่เรื่องกล่อ่งข้าว เรื่องใหม่ ๆ เขาก็ไม่ค่อยสนใจ ต่อไปเขาก็จะเข้าใจเองว่าครูไม่ใช่คนที่ยังสนใจ อยากให้ของบ้านเรายังคงอยู่กับบ้านเราไม่ให้สูญหาย
4. ดีใจที่งานวิจัยทำให้ชาวบ้านเกิดความรักในการสานกล่อ่งข้าวมากขึ้น เวลาไปประชุมที่อำเภอ ไปไหนก็จะมีคนชม มีคนสั่งซื้อ ดีใจที่เดี๋ยวนี้ขายไปไกลถึงเมืองแพร่
5. เดี่ยวนี้ครูและนักเรียนสนใจกล่อ่งข้าวดีขึ้นกว่าแต่ก่อน ซึ่งแต่ก่อนนักเรียนไม่เคยมองกล่อ่งข้าวเลย อยากให้นักเรียนได้รู้เรื่องกล่อ่งข้าวกันทุกคน ถึงแม้จะสานไม่เป็นก็ตาม

บทบาทความร่วมมือในการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์

การพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์กล่อ่งข้าวในตำบลเมืองมีพัฒนาการเป็น 2 ระยะ คือ ระยะแรกก่อน พ.ศ. 2542 ระยะที่สองตั้งแต่ พ.ศ. 2542 เป็นต้นมา ระยะแรกนั้นเป็นการพัฒนาที่เกิดขึ้นก่อนที่โครงการวิจัยนี้จะเข้าไปดำเนินการ บทบาทการกระตุ้นพัฒนาเกิดจากครูในพื้นที่ ซึ่งรับซื้อกล่อ่งข้าวจากชาวบ้านไปขาย ส่วนระยะที่สองเป็นการพัฒนาที่เกิดจากการกระตุ้นจากกิจกรรมของโครงการวิจัยนี้

การพัฒนาระยะแรก จุดเริ่มต้นจากบทบาทของครูในพื้นที่

อาจกล่าวได้ว่าครูสมพงษ์ ชลัย เป็นผู้บุกเบิกในการกระตุ้นชาวบ้านให้พัฒนาฝีมือการผลิตกล่องข้าว เนื่องจากครูสมพงษ์ ชลัย ได้เป็นครูอยู่ในตำบลเมืองมายตั้งแต่ พ.ศ. 2527-2542 อยู่มา 3 โรงเรียน เริ่มจากเป็นครูโรงเรียนบ้านนาใหม่ (พ.ศ. 2527 - 2532) แล้วย้ายมาอยู่โรงเรียนบ้านไผ่งาม (พ.ศ. 2532-2536) แล้วย้ายไปอยู่โรงเรียนบ้านนางาม (พ.ศ. 2537 - 2542) โรงเรียนทั้งสามแห่งตั้งอยู่ในชุมชนผลิตกล่องข้าว ครูสมพงษ์ ชลัย ได้ช่วยรับซื้อกล่องข้าวจากชาวบ้านไปขายต่อเนื่องกันมาตลอดระยะเวลาที่สอนอยู่ในตำบลเมืองมาย ได้พบข้อดีข้อด้อยของกล่องข้าวตำบลเมืองมาย ได้พบความต้องการ ความนิยมของผู้ซื้อกล่องข้าว จึงเริ่มนำข้อดีมาเสนอแนะชาวบ้านให้ปรับปรุงแก้ไข และแนะนำให้ผลิตกล่องข้าวที่ผู้ซื้อนิยม โดยกระตุ้นผู้ผลิตด้วยการตั้งราคารับซื้อให้สูงกว่าราคาปกติ การพัฒนาฝีมือปรากฏอยู่ 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะแรก ครูสมพงษ์ ชลัย จะแนะนำให้ชาวบ้านทำดังนี้คือ การฉีกดอกให้เล็ก เพื่อความละเอียดสวยงามของลวดลาย เย็บส่วนประกอบให้แน่นด้วยหวายเท่านั้น กำหนดลวดลายให้กลมกลืนตามที่ต้องการ และให้ใช้สายกล่องข้าวที่ทำจากปอเท่านั้น ถ้าชาวบ้านคนใดทำตามข้อกำหนดนี้ ครูสมพงษ์ ชลัย จะรับซื้อในราคาที่สูงกว่าปกติมาก ตั้งแต่ราคา 20 บาท จนถึง 120 บาท ขณะที่กล่องข้าวที่ไม่ประณีตสวยงาม จะรับซื้อในราคาเพียง 8-15 บาทเท่านั้น

ลักษณะที่สองการปรับปรุงรูปทรง รูปทรงของกล่องข้าวดั้งเดิมของตำบลเมืองมาย จะมีรูปทรงแบบสูงเพียวทั้งชนิดกล่องข้าวขาว และกล่องข้าวลาย แต่มีกล่องข้าวชนิดหนึ่งซึ่งเป็นกล่องข้าวขาวแบบหนึ่งมีรูปทรงแตกต่างออกไป ชาวบ้านเรียกกล่องข้าวนี้ว่า “กล่องข้าวลาว” กล่องข้าวลาวมีลักษณะป้อมเตี้ยไปด้วยดอกที่แข็งแรงกว่ากล่องข้าวชนิดอื่น และดอกไม่มีการย้อมสี ครูสมพงษ์ ชลัย พบว่ากล่องข้าวลาวที่มีลักษณะป้อมเตี้ยนี้คนซื้อนิยมมาก แต่ทั้งตำบลเมืองมายมีผู้ผลิตได้เพียง 2-3 คน ผู้มีชื่อเสียงมีฝีมือ และเป็นคนดั้งเดิมในการผลิตกล่องข้าวลาว คือ พ่อหลวงคำอ้าย ยนต์วงศ์ ชาวบ้านไผ่ปง แต่คนในชุมชนไม่นิยมทำกล่องข้าวลาวเพราะใช้ดอกแข็ง ต้องใช้มีดเหลากรีดดอกขณะ ไปสานและเหลาขอบเส้นดอก ทำยาก และเจ็บมือ (ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า กล่องข้าวลาวอาจจะไม่ใช่กล่องข้าวดั้งเดิมของชุมชนตำบลเมืองมาย เพราะจากคำบอกเล่าของพ่อหลวงคำอ้าย ยนต์วงศ์ บอกว่า ตนเรียนจากชาวบ้านอื่น เมืองงาว สมัยที่ตนยังเป็นหนุ่มไปรับจ้างเลี้ยงช้างที่บ้านอื่น ประกอบกับการเรียกชื่อกล่องข้าวชนิดนี้ว่า “กล่องข้าวลาว” ซึ่งมีความหมายว่า มีขนาดใหญ่ ก็เป็นชื่อที่แตกต่างจากกล่องข้าวชนิดอื่น ๆ ของชุมชน) ครูสมพงษ์ ชลัย จึงได้นำกล่องข้าวลายของพ่อหลวงคำอ้าย ยนต์วงศ์ ไปให้แม่หลวงหล้า จัดแข็งแรง บ้านนางามผลิตตาม และสามารถทำตามแบบได้ดีและมี คุณภาพดีมาก แต่คนไม่ค่อยทำตามเพราะ “มันทำยาก มันเจ็บมือ ดอกมันแข็ง”

เนื่องจากกล่องข้าวลาวทำยาก ตอกแข็ง คนทำไม่นิยมทำถึงแม้จะมีคนซื้อให้ราคาสูงก็ตาม ครุสมพงษ์ ชลัย จึงได้แนะนำให้ปรับปรุงทรงกล่องข้าวคอกัว ซึ่งปกติจะมีรูปทรงสูงเพียวให้มีรูปทรงป้อมเตี้ย เหมือนกล่องข้าวลาว และให้ปรับปรุงทรงกล่องข้าวคอกเล็ก ซึ่งปกติมีรูปร่างสูงเพียวให้มีขนาดเตี้ยลง ปรากฏว่าชาวบ้านทำตามคำแนะนำได้หลายคน โดยมากเป็นคนบ้านนางาม เช่น แม่หลวงหล้า ขัดแข็งแรง แม่หลวงปัน ตั้งอารมณ์ นางเสาร์แก้ว ยนต์วงศ์ นางบัวขร คีมาค นางบัวลอย วงศ์สิงห์ นางแสงคำ ขัดแข็งแรง นางยุพิน ลาภเกิด

นอกจากนี้ได้แนะนำปรับปรุงทรงตามแบบกล่องข้าวถิ่นอื่น เพื่อสนองความต้องการของตลาด โดยให้ชาวบ้านผลิตเลียนแบบตามตัวอย่าง ชาวบ้านเรียกกล่องข้าวชนิดนี้ว่า **“กล่องข้าวคอกเม้น”** เพราะรูปแบบการเก็บปลายตอกตรงส่วนคอใช้วิธีเฝ้มเส้นตอกออกจากชั้นใน (ทำให้มองเห็นชั้นในแยกจากชั้นนอก) ส่วนกล่องข้าวของชุมชนที่ชาวบ้านทำกันนั้น เก็บปลายตอกด้วยการด้วยการปักเส้นตอกเข้าไปตรงส่วนคอของชั้นในจนมองไม่เห็นชั้นใน ผู้ที่ทำตามแบบนี้ก็จะกลุ่มเดียวกับแบบแรก ซึ่งเป็นคนบ้านนางามเป็นส่วนใหญ่

การพัฒนาระยะที่สองแรงกระตุ้นจาก ครู – นักวิจัย – กลุ่ม

ตั้งแต่โครงการวิจัยได้เข้ามาปฏิบัติกรวิจัยร่วมกับชาวบ้านในระยะที่ 1 เมื่อปลายปี พ.ศ.2541 นั้น กิจกรรมหนึ่งที่สร้างแรงกระตุ้นการพัฒนาฝีมือคือ การจัดประกวดฝีมือไปสานกล่องข้าว ซึ่งได้เชิญผู้มีฝีมือจากทั้ง 5 หมู่บ้าน ของตำบลเมืองมาย มาประกวดกล่องข้าวกันในเดือนธันวาคม 2541 โดยให้ชาวบ้านเป็นกรรมการตัดสินเลือกผลงานชนะเลิศ และรองชนะเลิศ ต่อมาในระยะที่ 3 เมื่อเดือนเมษายน 2544 ได้เชิญสมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวจัดประกวดฝีมือไปสานกล่องข้าวกันอีกครั้งหนึ่ง กิจกรรมดังกล่าวนี้นับเป็นแรงกระตุ้นและได้เห็นการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ของสมาชิกกลุ่มไปสานกล่องข้าวได้มากวิธีหนึ่ง นอกจากนี้แรงกระตุ้นจากครูในพื้นที่ จากนักวิจัย และจากกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวก็มีส่วนให้เกิดการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ในชุมชนตำบลเมืองมายอีกด้วย

การพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ในระยะนี้ ปรากฏลักษณะการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ 3 รูปแบบได้แก่ ลักษณะแรกการพัฒนาฝีมือให้ประณีตสวยงาม และรักษารูปทรงกล่องข้าวตามแบบดั้งเดิม ลักษณะที่สองปรับปรุงรูปทรงกล่องข้าวให้มีรูปทรงป้อมเตี้ย และลักษณะที่สามพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์อื่นนอกเหนือจากกล่องข้าว

ลักษณะแรก การพัฒนาฝีมือให้ประณีตสวยงามและรักษารูปทรงกล่องข้าวแบบดั้งเดิม ครูในพื้นที่มีบทบาทแนะนำทั้งโดยตรง คือแนะนำชาวบ้านให้ปรับปรุงให้ประณีตสวยงาม เมื่อมีโอกาสนี้และแนะนำโดยอ้อมคือบอกผ่านนักเรียนในขณะสอนเรื่องการไปสานกล่องข้าว ส่วนนักวิจัยและ

กลุ่มนั้นจะกระตุ้นสมาชิกในโอกาสที่มีการประชุมเสวนากัน มีการสนทนากลุ่มย่อยและสมาชิกส่วนใหญ่จะสนใจพัฒนาในลักษณะแรกนี้มาก เพราะปัจจัยต่อไปนี้คือ

ประการแรกทุกคนต้องการขายกล่องข้าวให้ได้ราคาสูงกว่าเดิม เมื่อเห็นสมาชิกที่พัฒนาฝีมือจนมีคุณภาพและสามารถขายได้ในราคาสูงจึงได้ทดลองทำตามเพราะผู้ซื้อต้องการซื้อกล่องข้าวที่มีคุณภาพฝีมือประณีตสวยงามเท่านั้น ประการต่อมาเนื่องมาจากการตั้งกลุ่มสร้างร้านค้ารับซื้อกล่องข้าวจากสมาชิกมาขายนั้นคณะกรรมการรับซื้อ ได้กำหนดคุณภาพกล่องข้าว มีการติชม การวิจารณ์ผลผลิตที่นำมาขายให้ร้าน และจะรับซื้อเฉพาะที่มีคุณภาพฝีมือดี ส่วนที่ฝีมือไม่ดีถ้าจะซื้อไว้ก็จะซื้อในราคาที่ต่ำกว่า ประการสุดท้ายเนื่องจากกรรมกรของกลุ่มได้คัดเลือกกล่องข้าวที่มีคุณภาพฝีมือประณีตสวยงามมาเก็บไว้ที่ร้านค้าให้สมาชิกของกลุ่มได้ดูได้เห็นเป็นตัวอย่าง ทำให้สมาชิกเข้าใจและเห็นความแตกต่างระหว่างผลผลิตที่มีคุณภาพกับที่ด้อยคุณภาพชัดเจนขึ้น ผู้ที่ถูกติ ถูกวิจารณ์สามารถปรับปรุงแก้ไขด้วยตนเองได้โดยไม่ต้องไปขอคำแนะนำจากคนอื่น

การพัฒนาในลักษณะแรกนี้เน้นความประณีตสวยงามแต่ยังคงรักษารูปทรงแบบเดิมไว้อยู่ สำหรับจุดเน้นของการพัฒนาฝีมือที่สำคัญมี 5 จุด คือจุดที่หนึ่ง **ความแน่นและแข็งแรงของกล่องข้าว** โดยเฉพาะชั้นในต้องแน่น แข็งแรง หากชั้นในแข็งแรงชั้นนอกก็จะแน่นแข็งแรงไปด้วย จุดที่สอง **การเย็บดิน เย็บจิก** ต้องเรียบร้อย แน่นมันคง สวยงาม ไม่ทำให้ตัวกล่องฉีกขาด และต้องใช้หวายเย็บเท่านั้น จุดที่สาม **การฉีกตอกไปชั้นนอก** ต้องฉีกตอกให้เท่ากัน และควรฉีกให้ได้ไม่น้อยกว่า 5 เส้น ถ้าใช้ตอกที่ฉีก 4 เส้นลงมาจะทำให้ดูหยาบไม่สวยงาม เพราะตอกใหญ่เกินไป จุดที่สี่ **การกำหนดลาย** ต้องให้เหมาะสมกลมกลืน สวยงาม หากเป็นกล่องข้าวลาย ยังต้องพิถีพิถันเป็นพิเศษ ที่จะพยายามเลือกดอกเลือกลายที่ผู้ซื้อนิยมรวมถึงการย้อมสีที่ไม่ให้เลอะไม่ให้เปื้อน จุดที่ห้า **สายกล่องข้าว** ต้องใช้เชือกทำจากปอฝ้ายให้สวยงามเรียบร้อยไม่สั่นเกินไปและต้องไม่ใช่เชือกฟางเค็ดขาด

ลักษณะที่สอง การปรับรูปทรงให้ป้อมเตี้ย การพัฒนารูปทรงกล่องข้าวให้ป้อมเตี้ยนี้จะนิยมในกลุ่มผู้ผลิตบ้านนางามที่ครูสมพงษ์ ชลัย ได้นำไปแนะนำและรับซื้อ แต่หลังจากการประกวดฝีมือการไปสานกล่องข้าวแล้ว ชาวบ้านในหมู่บ้านไผ่พะพะได้เห็นกล่องข้าวรูปแบบที่พัฒนาใหม่ก็เกิดการวิจารณ์กันขึ้น เช่น

“ไหนดออ่อนน้อยละเขาว่ากล่องข้าวบ้านในมันงามแต่กะฝีมือดีขนาดไหนหันเขาว่าขายได้แก่นละห้าหกสิบบาท” (ไหนดออุหน้อยชิ เขาว่ากล่องข้าวบ้านในมันสวยจริงหรือฝีมือดีแค่ไหนเห็นเขาว่าขายได้กล่องละห้าสิบหกสิบบาท : ผู้วิจัย) “โอของบ้านในเป็นฉีกตอกเส้นน้อยน้อฉีก 5 เส้นก่อนนิ เป็นจ๊ะแน่นโลน่อ” (โอของบ้านในเขาฉีกตอกเส้นเล็กนี่ฉีกถึง 5 เส้นนี่เขาดันจนแน่นนี่ละ : ผู้วิจัย) “อันนี้มันบ่เหมือนบ้านเฮากะคอมันหังสั่นมีสีแฉะแต่บ้านเฮามันคอยาวมีเจ็ดแฉะก่อนนิ” (อันนี้มัน

ไม่เหมือนบ้านเราคอมันสั้นมีเพียงสี่แถวเท่านั้นแต่ของบ้านเรานั้นยาวมาถึงเจ็ดแถว: ผู้วิจัย) “เฮว่า
อย่างนี้เฮกะยะได้มะเดียวจะลงยะผ่อ”(เราว่าอย่างนี้เราก็คทำได้มาเดียวจะลงทำให้ดู: ผู้วิจัย)

เหล่านี้เป็นเสียงวิพากษ์วิจารณ์ของชาวบ้านไผ่พะ เมื่อเห็นกล่องข้าวแม่หลวงหล้า
จัดแข็งแรง ชาวบ้านนางมซึ่งได้ปรับปรุงรูปแบบกล่องข้าวให้มีรูปทรงป้อมเตี้ยส่วนคอสั้นลงกว่า
ของเดิมรวมถึงความพิถีพิถันในการกำหนดรายละเอียดให้เหมาะสมตามคำแนะนำของครูสมพงษ์
ชลัย จนกล่องข้าวแบบนี้เป็นที่ต้องการของตลาดที่นิยมบริโภคงานศิลปหัตถกรรม

ชาวบ้านไผ่พะส่วนใหญ่ยอมรับว่าพวกบ้านใน(บ้านนางม)ได้พัฒนาฝีมือรูปแบบกล่องข้าว
จนถูกใจคนซื้อส่วนชาวบ้านไผ่พะนั้นถึงจะไปสานกล่องข้าวกันมากก็จริงแต่คนที่สนใจพัฒนา
ปรับปรุงรูปแบบให้ดีขึ้นมีจำนวนน้อยแต่หลังจากที่ได้เห็นกล่องข้าวแม่หลวงหล้าแล้วผู้สนใจ ปรับ
ปรุงพัฒนาฝีมือและรูปแบบกล่องข้าวเริ่มมีจำนวนเพิ่มขึ้น และส่วนหนึ่งต้องการพิสูจน์ว่า “เขาช่างดู
ถูกฝีมือเฮล้าไปกำนี้เฮกะยะหื้อผ่อกำละว่าหมู่บ้านพะนี้กะมีฝีมือไปกล่องข้าวได้ดีได้งามบ่กำ
บ้านใน”(เขาช่างดูถูกฝีมือเราเกิน ไปทีนี้เราจะทำให้ดูสักทีหนึ่งว่าพวกบ้านพะนี้ก็มีฝีมือสาน
กล่องข้าวได้ดีได้งามไม่แพ้บ้านใน : ผู้วิจัย)

แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านที่ไม่ยอมรับการพัฒนารูปทรงกล่องข้าวให้ป้อมเตี้ยผิดแปลกไปจาก
ที่เคยทำมาก็มีอยู่ ชาวบ้านหลายคนจึงไม่ยอมเปลี่ยนรูปทรงกล่องข้าวและยังคงผลิตกล่องข้าวแบบ
ดั้งเดิมที่มีรูปทรงสูงเพรียวต่อไป เช่น พ่อหลวงคำ ดิมาก ชาวบ้านไผ่ปง ซึ่งเป็นผู้มีฝีมือผลิตกล่องข้าว
ได้ละเอียดประณีตสวยงามแต่รักษารูปทรงแบบเดิมไม่ยอมเปลี่ยนได้ให้เหตุผลว่า “ของเก่ามันกะดี
แล้ว ยะกันมาตั้งเงินพ่อเงินแม่ ถ้าจะหื้อเปลี่ยนไปมันก็จะผิดครูกำละ ครูเป็นสอนมาจะอ้อเฮตึงยะจะอ้อ
มาเงินแล้ว เฮไปจะอ้อเปงจะอ้อย่างนี้มันก็ขายได้เขาตึงมาซื้อบ่ได้ขาด” (คำ ดิมาก, มีนาคม 2543)
(ของเก่ามันก็ดีแล้วทำกันมาตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่ ถ้าจะให้เปลี่ยนไปมันจะผิดครูกะมัง ครูท่านสอนมา
อย่างนี้เราก็ออย่างนี้มานานแล้ว เราสานอย่างนี้ทำอย่างนี้มันก็ขายได้ เขาก็มาซื้อตลอด : ผู้วิจัย)

ลักษณะที่สาม การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์อื่น จากการที่นักวิจัยและครูที่ร่วมโครงการวิจัย
ได้ร่วมประชุมเสวนากับสมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว เพื่อพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์อื่นที่มีใช้
กล่องข้าว จนได้ข้อสรุปร่วมกันว่าควรทดลองผลิตสินค้าตัวใหม่ โดยอาศัยทักษะการทำกล่องข้าวเป็น
พื้นฐาน และนำลวดลายกล่องข้าวไปผลิตสินค้าตัวใหม่ จนเกิดเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ของชุมชนได้แก่
ผลิตภัณฑ์ต่อไปนี้

ตะกร้า นักวิจัยได้ทดลองให้ แม่หลวงหล้า จัดแข็งแรง ชาวบ้านนางมดัดแปลงกล่องข้าว
เป็นตะกร้าจนกระทั่งพัฒนาฝีมือสวยงามมากขึ้นและนำไปเผยแพร่ปรากฏว่ามีผู้นิยมและสั่งซื้อกัน
มาก เมื่อนำตัวอย่างตะกร้าของแม่หลวงหล้ามาให้ชาวบ้านนางม ชาวบ้านไผ่พะ และไผ่ปง
ดูชาวบ้านหลายคนได้ทดลองผลิตตะกร้าและหลายคนก็ทำได้ดีมีคุณภาพคือ นายเอือน อาษา นางแก้ว

ยงค์วงศ์ พ่อหลวงเหล็ก ลากเกิด นางจันทร์ หมอยา นางบุญ บุญยืน นางจันทร์เพ็ญ หมอยา นายรัตน์ สีสด นางจันทร์ สีสด นายจรรย์ หมอยา นางยุพิน ลากเกิด นางบัวลอย วงศ์สิงห์ พ่อหลวงคำอ้าย ดีมาก และนายปา รวยเงิน เป็นต้น

ทุกวันนี้กลุ่มตั้งรกรับซื้อตะกร้าดังกล่าวในราคาใบละ 50-80 บาท และบางคนสามารถขายให้กับคนต่างถิ่นในราคาสูงถึงใบละ 100 บาทก็มี นายจรรย์ หมอยา (มกราคม 2544) กล่าวว่า “ถ้าไปตะกร้าไปผองอย่างอื่นแล้วขายได้ราคาอย่างต่ำเดี๋ยวนี้ผมว่าผมจะไป รับจ้างทำงานอย่างอื่นแล้วมานั่งไปตะกร้าไปผองจะดีกว่ามันไม่ต้องตากแดดไม่ต้องยะการหนักจะได้เงินพอๆ กันสู้อย่างอื่นสบายกว่า ดีกว่าวันนี้ผมก็ไปผองไปตะกร้าถึงเมื่อวันเมื่อคืน ผมว่ามันมีรายได้ดีกว่ายะการอื่นหนา อย่างไปตะกร้ามันยากตัดที่เลาหวายหียบปาก แล้วก็เปลืองหวายเท่านั้น บ่าเดี๋ยวนี้ผมคิดทำที่เลาหวายได้ละจะเอาเส้นหิกเส้นแลบเท่าใดก็ได้ผมใช้กระป๋องเจาะรูแล้วเอาหวายสอดรูดึงเส้นหวายมันเท่ากันดี” (ถ้าสานตะกร้าสานผองอย่างอื่นแล้วขายได้เท่าราคาเท่าเดี๋ยวนี้ผมว่าผมไม่ไปรับจ้างทำงานอย่างอื่นแล้วมานั่งทำตะกร้าอย่างนี้ดีกว่ามันไม่ต้องตากแดดไม่ต้องทำงานหนักก็ได้เงินพอๆ กันสู้ทำอย่างอื่นสบายกว่าทุกวันนี้ผมก็เอาแต่ทำตะกร้าทั้งกลางวันกลางคืนผมว่ามันมีรายได้ดีกว่าทำงานอื่นนะอย่างทำตะกร้านี้มันยากเฉพาะเลาหวายเย็บปากและเปลืองหวายเท่านั้น เดี๋ยวนี้ผมได้ทำที่เลาหวาย ได้แล้วจะเอาเส้นเล็กเส้นหนาเท่าใดก็ได้ผมใช้กระป๋องเจาะรูเอาหวายสอดรูดึงเส้นหวายมันเท่ากันดี : ผู้วิจัย)

นอกจากตะกร้าแล้วยังมีการสร้างสรรค์รูปแบบผลิตภัณฑ์อื่น ๆ คือ กระเป๋าสาน ผลงานการสร้างสรรค์ของ นางบัวลอย วงศ์สิงห์ บ้านนางาม และพ่อหลวงคำอ้าย ดีมาก บ้านไผ่ปง กล่องใส่ของ ผลงานของนางสุดา บุญยืน และนางบุญ บุญยืน บ้านไผ่แพะ กระเป๋าใส่ของ ผลงานของนางยุพิน ลากเกิด บ้านนางาม พวงกุญแจผลงานของ นางสุดา บุญยืน บ้านไผ่แพะ น้ำคอกหุ้มด้วยลวดลายสาน ผลงานของพ่อหลวงคำอ้าย ดีมาก บ้านไผ่ปง แจกันใส่ดอกไม้แห้ง ผลงานของแม่หลวงปิ่น ตั้งอารมณ์ บ้านนางาม ที่รองแก้ว ผลงานของนางยุพิน ลากเกิด และนางบัวลอย วงศ์สิงห์ บ้านนางาม ผองใส่ของอเนกประสงค์ ผลงานของนายเฮือน อาษา บ้านไผ่แพะ นายเฮือน อาษา ชาวบ้านไผ่แพะเป็นคนที่มีความสนใจและมีความรักมีความสุขกับการพัฒนาฝีมือรูปแบบผลิตภัณฑ์ ได้พูดถึงการพัฒนาฝีมือรูปแบบว่า “ผมก็หันดีกับการแนะนำของหมู่อาจารย์ หมู่นักวิจัย นอ อาจารย์มาช่วยติช่วยบอกจะนี้ผมก็จะค่อยปรับค่อยแปงไป มันก็ดีกับคนยะคนทำ ผมถึงใครหื้อทางอาจารย์ช่วยบอกช่วยแนะอืเตอะนอ อย่างผมก็เหมือนว่าเป็นนักเรียนของหมู่อาจารย์ที่มาแนะนำก็จะทดลองพัฒนาไป ขอหื้อมาช่วยติชม สนับสนุน อันไหนดีอันไหนงามก็ช่วยบอกมาได้นอ” (เฮือน อาษา, ธันวาคม 2543) (ผมก็เห็นดีด้วยที่พวกอาจารย์ นักวิจัยมาช่วยติช่วยบอกอย่างนี้ ผมก็จะพยายามปรับปรุงไป มันก็ดีกับคนทำ ผมจึงอยากให้ทางอาจารย์ช่วย

รูปภาพที่ 71 “กล่องข้าวขาว” – “กล่องข้าวลาย”

รูปภาพที่ 72 “กล่องข้าวลาว” ฝีมือนายอ้าย ยนต์วงศ์

รูปภาพที่ 73 กล่องข้าวรูปทรง ‘สูงเพรียว’ แบบดั้งเดิม

รูปภาพที่ 74 กล่องข้าวรูปทรง ‘ป้อมเตี้ย’ แบบพัฒนาใหม่

รูปภาพที่ 75-76 ผลิตภัณฑ์ใหม่ใส่ลวดลายแบบเดิม

รูปภาพที่ 77-78 ผลิตภัณฑ์ใหม่ วัดอุประสงคีใหม่ - ลวดลายเดิม

รูปภาพที่ 79-80 ผลิตภัณฑ์ใหม่ – สินค้าตัวใหม่ – กองลายเดิม

แนะนำนั้นแหละ อย่างผมก็เป็นเหมือนนักเรียนของอาจารย์ ก็จะทดลองพัฒนาไปขอให้มาช่วยติชม สนับสนุน สิ่งไหนดีงามก็ช่วยบอกได้นะ : ผู้วิจัย)

บทบาทความร่วมมือในการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ดังกล่าวข้างต้นนั้น ครูที่เข้าร่วมโครงการวิจัย คือ ครูสมพงษ์ ชลัย ครูจักรพงษ์ กันธิยะ ครูทูล สุวรรณ ครูชุมพล ใจทาสี และครูอนงค์ ใจฟัง มีบทบาทช่วยกระตุ้น แนะนำ วิจัย และรับซื้อไปเผยแพร่ออกสู่ตลาดในรูปแบบของฝากของที่ระลึก และเป็นสินค้า แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาฝีมือรูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่นี้ เป็นไปด้วยความพึงพอใจของผู้ผลิตที่ทำด้วยความสุขความรักงานศิลปะ ที่ได้คิดสร้างสรรค์รูปแบบ ลวดลายประณีตสวยงาม ดังนั้นผู้ผลิตผลงานเหล่านี้จึงมีจำนวนน้อยและเป็นผู้มีฝีมือรักงานศิลปะและ ทำด้วยความสุข การผลิตผลงานเหล่านี้จึงมีปริมาณไม่พอเพียงกับความต้องการของผู้ซื้อ นอกจากนี้ เมื่อผู้ผลิตคนหนึ่งคือนางสุดา บุญยืน ได้เสียชีวิตลง ก็ทำให้ขาดคนผลิตกล่องใส่ของ และพวงกุญแจ ไปอย่างน่าเสียดายที่ไม่มีคนทำต่อ

บทบาทความร่วมมือสนับสนุนกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว

การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อการค้าขายกล่องข้าว และรักษาเอกลักษณ์กล่องข้าวตำบลเมืองมาย ตั้งแต่การเริ่มต้นการรวมกลุ่มนั้น ครูจากโรงเรียนไผ่งาม วิทยา และโรงเรียนบ้านนางามที่ร่วมกิจกรรมโครงการวิจัยได้เข้ามามีบทบาทร่วมมือกับกลุ่มอาชีพ ไปสานกล่องข้าวอยู่เป็นระยะ ตามโอกาสอันควร เช่นการร่วมประชุมเสวนา การพิจารณาแผนปฏิบัติการ ทดลองกิจกรรม การไปศึกษาดูงานร่วมกัน การแนะนำข้อมูลสินค้า และแหล่งค้าขายกล่องข้าว เป็นต้น

บทบาทความร่วมมือในการดำเนินการของกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวนี้ครูและโรงเรียนจะมี บทบาทสนับสนุนให้กำลังใจและอำนวยความสะดวกในการใช้อาคารสถานที่ของโรงเรียน เพื่อการจัดกิจกรรมกลุ่ม ให้คำปรึกษาเมื่อกลุ่มต้องการคำแนะนำ มากกว่าการเข้าไปมีบทบาทดำเนินการกลุ่ม ร่วมกับชาวบ้านโดยตรง “ครูเราไม่มีประสบการณ์ความรู้ด้านการทำธุรกิจการค้าขาย การตลาด การจะประยุกต์กิจกรรมการค้าขายมาสู่กระบวนการเรียนการสอนในโรงเรียนก็ยังไม่มีความถนัด” (ชุมพล ใจทาสี, พุศจิกายน 2544)

ผู้ที่มามีบทบาทร่วมมือกับชาวบ้านในเรื่องการค้าขายโดยตรงจึงเป็น ครูสมพงษ์ ชลัย ซึ่งได้เกษียณราชการแล้วตั้งแต่ปี 2542 ครูสมพงษ์ ชลัย เป็นผู้ที่ทำธุรกิจค้าขายกล่องข้าว รับซื้อกล่องข้าว จากชาวบ้านไปขายต่อมานาน จึงมีบทบาทในการแนะนำการคัดเลือกสินค้า การเก็บตุนสินค้า การเจรจาต่อรองการขาย การติดต่อแหล่งรับซื้อและพ่อค้าคนกลาง ตลอดจนเป็นที่เล็งพาดพิงว่าแทนกลุ่มไป ทดลองขายกล่องข้าวในโอกาสต่าง ๆ ด้วย แต่ระยะหลังได้ลดบทบาทเหล่านี้ลง

นอกจากนี้ครูในโรงเรียนบ้านนางามได้แสดงบทบาทสนับสนุนกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว โดยทางโรงเรียนได้ขอทุนจากมูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย สาขาลำปาง มาก่อสร้างอาคาร “ศูนย์ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านนางาม” ครูทูล สุวรรณ ซึ่งทำหน้าที่เลขานุการ มูลนิธิได้เสนอขอรับความช่วยเหลือ และงานก่อสร้างได้รับการสนับสนุนแรงงานจากเยาวชนแจ้ห่มไปก่อสร้างให้ อาคารหลังนี้จะใช้เป็นที่เก็บข้อมูลภูมิปัญญาและผลผลิตทางด้านกล่อ่งข้าวของหมู่บ้านต่อไป

ปัจจัยสนับสนุนและอุปสรรคต่อบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

จากบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสืบทอดความรู้ภูมิปัญญาและเอกลักษณ์ของกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย และการปรับกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย เพื่อการค้าและรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น มีปัจจัยที่สนับสนุนบทบาทความร่วมมือหลายประการ และมีปัจจัยอุปสรรคบางประการดังนี้

ปัจจัยสนับสนุน

ประการที่หนึ่ง ความสัมพันธ์เดิมที่ดียังคงอยู่ โรงเรียนกับชุมชนยังคงความสัมพันธ์เดิมที่ช่วยเหลือสนับสนุนร่วมกิจกรรมด้วยกันอยู่อย่างต่อเนื่อง โรงเรียนยังร่วมงานประเพณีของท้องถิ่นทางชุมชนยังสนับสนุนบริจาคทรัพย์ช่วยเหลือโรงเรียน ถึงแม้ความสัมพันธ์เดิมจะปรับเปลี่ยนไปบ้าง แต่ก็ยังเป็นความสัมพันธ์อันดีต่อกันเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ชุมชนกับโรงเรียนมีบทบาทความร่วมมือกันได้อย่างราบรื่น

ประการที่สอง ความภูมิใจในวัฒนธรรมของท้องถิ่น ชุมชนและโรงเรียนมีความภูมิใจร่วมกันในวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่างยอมรับร่วมกันว่าชุมชนตำบลเมืองมายเป็นชุมชนกล่อ่งข้าวมีความภูมิใจในเอกลักษณ์ของกล่อ่งข้าวที่มีลักษณะแตกต่างจากแหล่งผลิตอื่นทั้งในด้านศิลปหัตถกรรมด้านประโยชน์ใช้สอย จนกลายเป็น “เอกลักษณ์ของตำบลเมืองมาย” และเป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ในปัจจุบันปัจจัยนี้จึงสนับสนุนให้ครูจำนวนหนึ่งในโรงเรียนไปงามวิทยาและโรงเรียนบ้านนางามมีบทบาทความร่วมมือกับกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชนกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมายให้สืบทอดไปสู่นักเรียนลูกหลานของชุมชน ในการเรียนการสอน การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวได้อย่างเข้าใจกัน

ประการที่สาม ศักยภาพเดิม และผลงานของนักเรียน โรงเรียนไปงามวิทยา มีศักยภาพในการสืบทอดภูมิปัญญากล่อ่งข้าวสู่นักเรียนติดต่อกมาเป็นเวลานานถึง 15 ปี นักเรียนมีผลงานการไปสานกล่อ่งข้าวเป็นที่ยอมรับในการสาธิต การประกวด การแข่งขันในโอกาสต่าง ๆ นักเรียนมีการจัดตั้งชุมชนกล่อ่งข้าว ศิษย์เก่าหลายคนที่ผ่านมากิจกรรมสืบทอดในรุ่นแรก ๆ ก็ได้เข้ามามีบทบาทเป็นกำลัง

สำคัญในกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวของชุมชน เช่น นางปราณี ลาภเกิด นางสมพร จำเดิม เป็นต้น ศักยภาพเดิมและผลงานของนักเรียน จึงเป็นทุนเดิมที่สนับสนุนความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง

ประการที่สี่ ครูที่สนใจทำงานกับชุมชนยังมีอยู่ ครูในพื้นที่ที่สนใจทำงานกับชุมชนยังมีอยู่หลายคน ซึ่งได้เข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนในโครงการนี้มาอย่างต่อเนื่อง รวม 4 คน คือ ครูชุมพล ใจทาสี ครูอนงค์ ใจฟัง ครูจักรพงษ์ กันธิยะ และครูทูล สุวรรณ ทุกคนอยู่ในพื้นที่มานาน อย่างครูทูล สุวรรณ อยู่สอนบ้านนางามมานาน 18 ปี ครูจักรพงษ์ กันธิยะ สอนอยู่บ้านนางาม นาน 12 ปี ครูอนงค์ ใจฟัง สอนอยู่ไผ่งามวิทยามานาน 20 ปี และครูชุมพล ใจทาสี อยู่ในโรงเรียนบ้านนาใหม่ โรงเรียนบ้านนางาม และโรงเรียนไผ่งามวิทยา ติดต่อกันถึง 13 ปี ทำให้ครูเหล่านี้มีความเข้าใจวิถีชีวิตชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าว มีความผูกพัน เห็นอกเห็นใจชาวบ้าน ทำให้การทำงานร่วมกับชุมชนเป็นไปด้วยดีตลอดมา นอกจากนี้ในช่วงระยะสุดท้ายของโครงการ ครูทวี ถ้างาม ซึ่งย้ายมาอยู่โรงเรียนไผ่งามวิทยา ในปลายปี 2544 ก็มีความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนด้วยเช่นกัน ความต้องการเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนของครูเหล่านี้เกิดจากความสนใจด้วยตัวเอง เป็นอันดับแรก

ประการที่ห้า บทบาทกลุ่มสตรีอาชีพไปสานกล่องข้าว สมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวทั้งสามหมู่บ้านคือ บ้านนางาม บ้านไผ่ปง และบ้านไผ่พะ ส่วนใหญ่เป็นสตรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบ้านนางาม สมาชิกทุกคนเป็นสตรี สตรีกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวยังคงไปสานกล่องข้าวและเป็นแม่บ้านกันทุกคน การรวมกลุ่ม การจัดกิจกรรมกลุ่มแต่ละครั้งมีความสามัคคีกลมเกลียวกันเป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นเครือญาติ เป็นคนบ้านเดียวกัน เป็นผู้หญิงเหมือนกัน มีสภาพปัญหาด้านอาชีพเหมือนกันจึงแสดงบทบาทความร่วมมือกันอย่างแน่นแฟ้น ทุกครั้งที่มีการรวมกลุ่มจัดกิจกรรม กลุ่มสตรีเหล่านี้จะเป็นกำลังสำคัญในการจัดการภายในกลุ่มและในคณะกรรมการกลุ่ม ขณะที่ผู้ชายหลายคนเข้ามารวมกลุ่มเป็นสมาชิกโดยที่ตนเองไม่ได้สานกล่องข้าวหรือสานไม่เป็น เพียงแต่เข้ามาสนับสนุนช่วยเหลือกลุ่ม นอกจากนี้บทบาทในการสืบทอดไปสานกล่องข้าวในหมู่บ้านนับวันจะเป็นบทบาทของกลุ่มสตรีเหล่านี้ เพราะว่าบทบาทของผู้ชายที่ไปสานกล่องข้าวมีจำนวนลดลงเหลือแต่ผู้มีอายุ ส่วนผู้ชายที่อยู่ในวัยทำงานถึงแม้จะไปกล่องข้าวเป็นมาแต่เด็ก ๆ ก็ได้เลิกไปสานกล่องข้าวกันหมด ดังนั้นผู้ชายที่เข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มทุกคนยกเว้นผู้สูงอายุนั้นได้เลิกไปสานกล่องข้าวแล้ว แต่เข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มเพราะเข้ามาสนับสนุนเพราะเห็นคุณค่าไม่อยากจะให้กล่องข้าวสูญไปจากชุมชน และบางคนเข้ามาสนับสนุนเพราะคู่สมรสหรือแม่บ้านของตนเป็นสมาชิกกลุ่มจึงเข้ามาช่วย “พ่อชายคู่คนเขาไปกล่องข้าวช่าง อย่างผมไปช่างตั้งแต่อายุสิบสาม ขายกล่องละบาทถึงสามบาท เคยไปได้ 100 แก่น หาบไปขายแจ่มได้ตั้งคัมตัดเลื้อตัดผ้า ตะกอนมันบามีหยังยะเลยไปกล่องข้าว ดึงหญิงดึงชาย ก็อย่างว่าแม่ลูนนี้เขาจะกับไม้กับป่าเขาได้เงินนักวันละห้าพันหกพันก็เคยมี อย่างผมก็เคยซื้อช่าง

มาลากเลยหนา เขาจะเลิกะกล่องข้าว บ่าเดียวไม้มันหมดมันเขียมก็ไปหางานทางอื่นจะหื้อเขามา
ไปกล่องข้าวอย่างเก่าเขาบ่าเอาแล้ว อย่างว่านะมันบ่าพันกินก็เลยเหลือแต่หมู่ม่งหญิงเขาไปกัน” (รัตน์
ลาภเกิด, เมษายน 2545) (ผู้ชายทุกคนเขาสานกล่องข้าวเป็นอย่างผสมสานเป็นตั้งแต่อายุสิบสามชายได้
กล่องละบาทกล่องละสามบาท เคยสานได้ร้อยกล่องหาบไปขายที่แจ้ห่มได้เงินมาตัดเสื้อตัดผ้าใส่ แต่
ก่อนไม่มีอะไรทำเลยสานกล่องข้าวกันทั้งหญิงทั้งชาย ก็อย่างว่าตอนหลังมานี้เขาทำกับไม้กับป่านเขาได้
เงินนักวันละห้าพันหกพันบาทก็เคยมี อย่างผมนี้ก็เคยซื้อช้างมาลากเลยหนา เขาถึงได้เลิกทำกล่องข้าว
กัน เดียวนี้ไม้มันหมดมันหายากก็ไปหางานทางอื่นจะให้เขากลับไปทำกล่องข้าวอย่างเก่าเขาไม่เอา
แล้ว อย่างว่านั่นแหละ มันไม้พันกินจึงเหลือแต่พวกผู้หญิงเขาสานกัน : ผู้วิจัย)

ประการที่หก เงื่อนไขการจัดการเรียนการสอน ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น โดยความ
ร่วมมือระหว่างครูกับชาวบ้านโดยมีนักเรียนเป็นสะพานเชื่อม นั้น เงื่อนไขการเรียนการสอนเอื้อต่อ
การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเนื่องจากการจัดการเรียนการสอน ซึ่งครูผู้สอนเป็นครูประจำชั้น สอนด้วย
ตนเองทุกวิชา สามารถจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ เช่น กรณีของครูอนงค์ ใจฟัง โรงเรียน
ไผ่งามวิทยา นอกจากนี้ กรณีของครูทูล สุวรรณ และครูจักรพงษ์ กันธิยะ ที่โรงเรียนบ้านนางาม
ซึ่งต้องสอนแบบยืดหยุ่น สอนแบบรวมชั้น เพราะจำนวนครูไม่พอดีกับชั้นเรียนก็เอื้อให้ครูผู้สอนซึ่ง
ผู้สอนคุมชั้นเรียนเอง สอนเองทุกวิชา ก็สามารถบูรณาการสู่การพัฒนาหลักสูตรที่ครูดำเนินการ
ทดลองได้เป็นอย่างดี

ประการที่เจ็ด กระแสการปฏิรูปการศึกษา ครูเริ่มต้นตัวในกระแสการปฏิรูปการศึกษา
โดยเฉพาะครูทั้ง 4 คนที่เข้าร่วมโครงการนี้ก็เริ่มศึกษาแนวทางการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา
การพัฒนาการเรียนการสอน ซึ่งสนับสนุนให้ครูสนใจในชุมชนมากขึ้น

ประการที่แปด นักวิจัยสถาบันราชภัฏเข้ามาดำเนินงานร่วมกับครูในพื้นที่ นักวิจัยซึ่งเป็น
คณาจารย์สถาบันราชภัฏลำปาง นับเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกันระหว่างครูกับชุมชน
ช่วยกระตุ้นครูที่เข้าร่วมโครงการด้านการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น กระบวนการพัฒนาการเรียนการ
สอนที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน

ประการที่เก้า ผู้นำชุมชนและผู้บริหารโรงเรียน สนับสนุนและเข้าร่วมกิจกรรม การดำเนิน
กิจกรรมกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวมีผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้าน ประธาน อบต. สมาชิก อบต. ให้
ความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมอยู่ตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 และสมาชิก อบต. หมู่ที่ 5
บ้านไผ่แพะ ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มด้วย ด้านโรงเรียนไผ่งามวิทยา นั้นผู้บริหารก็ให้การ
สนับสนุน มีนโยบายพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น หรือหลักสูตรสถานศึกษา และยังได้เข้าร่วมกิจกรรมใน
โครงการวิจัยนี้กับชุมชนด้วย ซึ่งจากการที่ผู้นำชุมชน และผู้บริหารโรงเรียนได้ทำงานร่วมกันใน
กิจกรรมโครงการวิจัยนี้จึงเอื้อต่อการสนับสนุนให้ครูและชุมชนทำงานร่วมกันได้ดีขึ้น

ปัจจัยอุปสรรค

ประการที่หนึ่งครูไม่มีเวลา - ครูมาเช้ากลับเย็น ครูทุกคนเป็นคนต่างถิ่น เดินทางมาไกล ต้อง “มาเช้า – กลับเย็น” ทำให้ไม่มีเวลาที่จะสนใจด้านชุมชน จึงมุ่งทำหน้าที่ในโรงเรียนเพียงอย่างเดียว

“นอกจากเรื่องกล่อก้าวแล้วครูไม่มีกิจกรรมทำงานร่วมกับชาวบ้าน เพราะครูไม่ค่อยมีเวลา เข้าไปหาชาวบ้าน ครูต้องไปกลับ เข้าเย็น กิจกรรมกลางวันทำไม่ได้ เพราะชาวบ้านไปทำไร่นา ทว่าชาวบ้านจะกลับก็ค่ำ นอกจากครูต้องเสียสละจริง ๆ จึงทำงานกับชาวบ้านได้ คงทำได้ช้าทำได้ยาก ต้องให้เด็กนักเรียนเป็นตัวเชื่อม และต้องการความช่วยเหลือจากทีมงาน ทำคนเดียวไม่ไหว ต้องอาศัยผู้บริหารเป็นหลัก ต้องนำทีม ต้องลงมือทำเอง ต้องรวมกลุ่มกัน ครูในโรงเรียนยังไม่ค่อยสนใจหลักสูตรท้องถิ่น” (อนงค์ ใจฟัง, มกราคม 2545) ครูบางท่านยอมรับตรง ๆ ว่า ไม่มีเวลา “ที่จริงก็สนใจเหมือนกันแต่ก็ไม่ค่อยเข้าใจ ถ้าทำกับชาวบ้านก็ไม่ค่อยรู้จักชาวบ้าน และอีกอย่างก็ไม่ค่อยมีเวลาด้วยนะ ต้องรีบกลับไปรับลูกที่โรงเรียนในเมืองเป็นห่วงลูก” ครูในพื้นที่วิจัยท่านหนึ่ง พูดกับผู้วิจัยอย่างตรงไปตรงมาว่า “อายุขนาดนี้ได้ตำแหน่งเงินเดือนเท่านี้อยู่มากหลายโรงเรียนแล้ว ก็คิดว่าคงพอแล้ว คงไม่ทำผลงานอะไรอีก จะชวนไปทำงานร่วมกับชาวบ้านก็คงไม่ไปร่วมทำแน่ แต่ก็สนับสนุนที่ทำวิจัยนะ”

แต่อย่างไรก็ตามปัจจัยอุปสรรคประการนี้ไม่เป็นปัจจัยอุปสรรคสำหรับโรงเรียนบ้านนางาม เพราะปัจจัยประการนี้ไม่เกิดขึ้นที่โรงเรียนบ้านนางาม

ประการที่สอง ครูอยู่ในพื้นที่ไม่นานอยู่หัวงรอย้าย ปัจจัยนี้ไม่ปรากฏที่โรงเรียนนางาม แต่ที่โรงเรียนไผ่งามวิทยามีครูขอย้ายทุกปี “ในปีการศึกษา 2541 ครูขอย้ายทุกคนเลย ยกเว้นครูอนงค์ พอในปี 42 ขอย้าย 5 คน มาในปี 43 ขอย้าย 5 คน ปี 44 นี้ก็ขอย้ายอีก 2 คน” (ชุมพล ใจทาหลิ, เมษายน 2545)

จากสถิติการย้าย และลาออกในระหว่างปีการศึกษา 2541 – 2544 พบว่าจำนวนครูโรงเรียนไผ่งามวิทยาและโรงเรียนบ้านนางามมีการย้ายออก ย้ายเข้า ลาออก ดังนี้

ปีการศึกษา	จำนวนครูโรงเรียนไผ่งามวิทยา				จำนวนครูโรงเรียนบ้านนางาม			
	ลาออก	ย้ายออก	ย้ายเข้า	คงเหลือ	ลาออก	ย้ายออก	ย้ายเข้า	คงเหลือ
2541	-	-	3	18	-	-	-	5
2542	3 ศึกษาต่อ1	2	3	15	1	1	-	3
2543	-	5	2	12	-	-	1	4
2544	-	-	3	15	-	1	-	3

ครูส่วนใหญ่จะย้ายมาจากต่างจังหวัดเพื่อกลับภูมิลำเนาบ้าง บางคนย้ายจากพื้นที่กันดาร ออกมาข้างนอกเพื่อหวังรีย้ายไปอยู่ใกล้บ้าน จึงทำให้ความสนใจทำงานร่วมกับชุมชน และความผูกพันกับชุมชนมีน้อย จากประสบการณ์ผู้วิจัยปรากฏว่าในระยะ 24 เดือน ที่ดำเนินโครงการวิจัยมีครูที่เคยทำงานร่วมในโครงการไม่ต่อเนื่องเพราะต้องย้ายไปอยู่โรงเรียนอื่น มีถึง 4 คน ทำให้ขาดความต่อเนื่องในการทำงานกับชุมชน

ประการที่สาม รอคอยชัดเจนจากเบื้องบน ถึงแม้กระแสการปฏิรูปการศึกษาได้ขยายไปในวงกว้างอย่างทั่วถึงทุกพื้นที่ของวงการการศึกษา แต่ครูในพื้นที่ส่วนหนึ่งยังสับสน ยังไม่ชัดเจนในแนวทางปฏิบัติตามกระแสการปฏิรูปการศึกษา จึงคอยเฝ้ารอคำสั่งหรือแนวปฏิบัติที่ชัดเจน

“ครูเขายังรอคือนโยบายข้างบนสั่งการว่าจะเอาอย่างไรแน่นอน ที่ผ่านมายังไม่ระบุชัดเจน ตอนแรกก็ตื่นกับการเข้าสู่แท่งเงินเดือนใหม่ ส่วนเรื่องหลักสูตรสถานศึกษา หลักสูตรท้องถิ่น ปฏิรูปการเรียนรู้ เรื่องที่ต้องเกี่ยวข้องกับชุมชนชาวบ้านพวกนี้ครูเขายังไม่สนใจคงรอฟังการสั่งการจากข้างบนอยู่ แต่โดยบทบาทของผู้บริหาร ผมต้องชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้ปกครอง ครู ชุมชน ในการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน การมองสิ่งที่ใกล้ตัวของนักเรียนโดยการประยุกต์กับสังคมใหม่เป็นการฝึกกระบวนการคิดให้กับนักเรียน” (ชุมพล ใจทาหลี่, ตุลาคม 2544)

ประการที่สี่ วิธีการดำรงชีพของชุมชน ที่ยังคงวิถีชีวิตการดำรงชีพแบบเดิม ที่พึ่งพาอาศัยธรรมชาติห่มเทแรงงานในการทำนาในที่นาและปลูกข้าวไร่ตามเชิงเขาในฤดูฝนปลูกพืชหมุนเวียนในนาและทำไร่ตามเชิงเขาในฤดูแล้ง ทำให้ไม่มีเวลาว่างที่จะทำงานร่วมกับโรงเรียนได้อย่างต่อเนื่อง ส่วนใหญ่จะไม่มีเวลาว่างในเวลากลางวัน เพราะต้องออกไปทำไร่ ทำนา หากินเลี้ยงปากเลี้ยงท้องกว่าจะกลับถึงบ้านก็มีดคำ

สรุป

โรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางามกับชุมชนในพื้นที่บ้านไผ่ปง บ้านไผ่แพะ และบ้านนางาม มีความสัมพันธ์อันดีนับตั้งแต่การก่อตั้งโรงเรียนเป็นต้นมา โรงเรียนกับชุมชนจึงได้เกิด **ความร่วมมือในด้านต่างๆ** คือ **ด้านความร่วมมือในการรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน** **ด้านความร่วมมือในการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย** โดยการร่วมมือกันสอนนักเรียนไปสานกล่อ่งข้าว และการร่วมมือพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย **ด้านความร่วมมือในการปรับกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวเพื่อการค้าและรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่น** โดยการร่วมมือพัฒนาฝีมือรูปแบบผลิตภัณฑ์กล่อ่งข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น และการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวเพื่อการค้าขายกล่อ่งข้าว

บทบาทความร่วมมือในด้านต่าง ๆ เหล่านี้โรงเรียนและชุมชนมีบทบาทร่วมกันใน 3 ลักษณะ คือ **ลักษณะแรก** เป็นบทบาทที่ทั้งโรงเรียนและชุมชนต่างเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ ความร่วมมือในการรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน **ลักษณะที่สอง** เป็นบทบาทที่โรงเรียนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการสอนนักเรียนไปสานกล่อ่งข้าว และความร่วมมือในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว **ลักษณะที่สาม** เป็นบทบาทที่ชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์กล่อ่งข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ความร่วมมือสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

บทบาทความร่วมมือในลักษณะดังกล่าวนี้มีปัจจัยสนับสนุนมากกว่าปัจจัยอุปสรรค **ปัจจัยที่สนับสนุน** ได้แก่ ความสัมพันธ์เดิมที่ดียังคงอยู่ ความภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น ศักยภาพเดิมและผลงานของนักเรียน ครูที่สนใจทำงานกับชุมชนยังมีอยู่ บทบาทกลุ่มสตรีอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวเงื่อนไขการจัดการเรียนการสอน กระแสการปฏิรูปการศึกษา นักวิจัยสถาบันราชภัฏเข้ามาดำเนินงานร่วมกับครูในพื้นที่ ผู้นำชุมชนผู้บริหารโรงเรียนสนับสนุนและเข้าร่วมกิจกรรม ส่วน **ปัจจัยอุปสรรค** ได้แก่ ครูไม่มีเวลา-ครูมาเช้ากลับเย็น ครูอยู่ในพื้นที่ไม่นานอยู่หวังรอย้าย ครูรอความชัดเจนจากหน่วยเหนือ และวิถีการดำรงชีพของชุมชน

บทที่ 5

บทเรียนและประสบการณ์จากการปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

ตอนเริ่มต้นดำเนินการวิจัยร่วมกับชุมชนในโครงการนี้อาจกล่าวได้ว่า “สวนกระแส ความสนใจของคนส่วนใหญ่ถูกใจคนส่วนน้อย” คนส่วนใหญ่ในชุมชนมักมองว่าการผลิตถ่อ่งข้าวไม่สามารถสร้างรายได้หลักให้ครอบครัว คนที่ยังยึดอาชีพไปสานถ่อ่งข้าว นั้นเป็นพวกไม่ทันสมัยไม่ทันกัน สู้อำนาจไปทำงานอาชีพอย่างอื่นไม่ได้ แต่ถูกใจคนส่วนน้อยที่ยังคงไปสานถ่อ่งข้าวอยู่อย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างผลผลิตเป็นรายได้เสริมให้แก่ครอบครัว และทำกันด้วยใจรัก ดังนั้นการกระตุ้นให้ผู้มีอาชีพไปสานถ่อ่งข้าวเข้าสู่กระบวนการกลุ่มและการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการวิจัยครั้งนี้จึงเป็นสิ่งที่นักวิจัยกังวลไม่น้อย และยิ่งกังวลมากขึ้นที่ต้องกระตุ้นให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทความร่วมมือกับโรงเรียน นักวิจัยจึงอาศัยการจัดการกระบวนการแบบลองผิดลองถูก

จากการดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ประกอบด้วยบุคคล 3 กลุ่ม คือ กลุ่มนักวิจัยจากสถาบันราชภัฏลำปาง กลุ่มครูจากโรงเรียนไผ่งามวิทยา โรงเรียนบ้านนางามที่เป็นนักวิจัยร่วมและเป็นเครือข่าย กลุ่มชาวบ้าน จากบ้านไผ่แพะ บ้านไผ่ปง และบ้านนางามที่เป็นผู้มีอาชีพไปสานถ่อ่งข้าว เป็นผู้นำชุมชน และคนรับซื้อถ่อ่งข้าวในหมู่บ้าน โดยมีเป้าหมายให้เกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งมีถ่อ่งข้าวเป็นสื่อกลางเชื่อมต่อเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของครูกับชาวบ้าน และบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ผู้วิจัยสามารถสรุปประสบการณ์และบทเรียนครั้งนี้ได้ 3 ประเด็น คือ ประเด็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในการกระตุ้นสู่กระบวนการกลุ่ม และการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ประเด็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในการกระตุ้นความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และการมีส่วนร่วมของครู และประเด็นบทเรียนประสบการณ์จากชาวบ้านและครู

กระบวนการกระตุ้นสู่กระบวนการกลุ่มและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

จากการดำเนินการวิจัยพบกระบวนการสร้างกระบวนการกลุ่มได้ 6 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่หนึ่ง ทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชนถ่อ่งข้าว โดยการจัดเวทีเสวนาชาวบ้านในประเด็น “อดีต ปัจจุบัน แนวโน้มของถ่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย” ขึ้นในระยะแรกของโครงการ เชิญผู้รู้ผู้ชำนาญการ ผู้เกี่ยวข้องในตำบลเมืองมายทุกหมู่บ้านมาร่วมเสวนา 2 เวที ครั้งที่ 1 เวทีเสวนาของชาวบ้านนางามและบ้านนาใหม่ ครั้งที่ 2 เวทีเสวนาของชาวบ้านไผ่แพะ บ้านไผ่ปง และบ้านแม่เบิน การทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชนถ่อ่งข้าวร่วมกันเป็นการจุดประกายของการคิด การเรียนรู้ร่วมกัน

ได้รับรู้ความรู้สึกอันเป็นจิตวิญญาณ ความเป็นมาของชุมชนจากคำบอกเล่าของคนรุ่นปู่ย่าตายาย ได้รับฟังการบอกต่อเล่าขานสืบทอดของคนรุ่นพ่อแม่ และรุ่นลูก ขณะที่คนรุ่นหลานได้รับรู้ ได้ลำดับเรียบเรียงเรื่องราว ประวัติศาสตร์ชุมชนกล่่งข้าวจากคำบอกเล่าของคนรุ่นก่อน ซึ่งไม่เคยได้รับรู้มาก่อนจากผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุของคนในชุมชนที่หลากหลายข้อมูลและประสบการณ์

การเข้าร่วมทบทวนประวัติศาสตร์ของคนในชุมชนที่มีกล่่งข้าวเป็นสื่อกลางเช่นนี้ได้ทำให้เกิดความเข้าใจตรงกัน รับรู้ความรู้สึกของชุมชนร่วมกัน เกิดความภาคภูมิใจร่วมกัน และสำนึกในประวัติศาสตร์ชุมชนร่วมกัน ซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งที่กระตุ้นการเรียนรู้ร่วมกัน และการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้านในเวลาต่อมา

ลักษณะที่สอง การจัดประกวดฝีมือการไปสานกล่่งข้าว โครงการวิจัยนี้ได้จัดกระบวนการนี้ กระตุ้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในระยะที่ 1 ควบคู่กับการทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชน และในระยะที่ 2 เมื่อมีกลุ่มอาชีพไปสานกล่่งข้าวเกิดขึ้นแล้ว กระบวนการจัดประกวดฝีมือการไปสานกล่่งข้าวนี้ ทำให้คนในชุมชนได้แสดงความสามารถฝีมือ ได้มาร่วมเป็นกรรมการตัดสินวิพากษ์วิจารณ์ ได้ผลงานที่ได้รับรางวัลไว้เป็นตัวอย่างการพัฒนาฝีมือ ได้เกิดความสัมพันธ์ร่วมกันของคนต่างหมู่บ้าน ทั้งในรูปแบบของการที่จัดควบคู่กับกิจกรรมการประกวดนี้ และในรูปของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างไม่เป็นทางการด้วย

การจัดประกวดฝีมือไปสานกล่่งข้าวจึงเป็นกระบวนการหนึ่งที่กระตุ้นให้ผู้มีฝีมือได้รับการยอมรับ เกิดกำลังใจ เกิดความภาคภูมิใจ ส่วนผู้ไม่ได้รางวัลอาจจะผิดหวังบ้างแต่ก็เกิดการยอมรับความแตกต่างของฝีมือ กระตุ้นให้พัฒนาฝีมือต่อมา และเป็นกระบวนการที่กระตุ้นให้ผู้คนที่มืออาชีพเดียวกันสนใจสิ่งเดียวกัน ได้ออกมารวมกลุ่มกันอย่างเป็นเอกเทศเฉพาะวงการอาชีพ ซึ่งจะนำไปสู่กระบวนการกลุ่มตามมา

ลักษณะที่สาม การจัดเสวนาเวทีชาวบ้านกลุ่มใหญ่เป็นระยะอย่างต่อเนื่อง การเสวนาร่วมกันของชาวบ้านที่รับเชิญเข้าร่วมแต่ละครั้งได้นำไปสู่การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน การนำเสนอปัญหา ความต้องการและข้อเสนอแนะต่าง ๆ ซึ่งโครงการนี้ได้จัดการเสวนาเช่นนี้ทุก 6 เดือน รวม 6 ครั้ง นับเป็นกระบวนการที่ช่วยให้เกิดการกระตุ้น ติดตาม รายงานความเคลื่อนไหว และผลการดำเนินงานการวิจัยระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้านได้วิธีหนึ่ง นอกจากนี้กระบวนการการจัดเสวนากลุ่มใหญ่แต่ละครั้งนั้นได้ช่วยให้นักวิจัยได้ค้นพบผู้นำตามธรรมชาติ ผู้มีแนวคิด มีประสบการณ์ ผู้รู้ พบความหลากหลายของกลุ่มย่อยต่าง ๆ เช่น กลุ่มเพื่อน กลุ่มเครือญาติ กลุ่มบ้านใกล้เคียง ซึ่งจะช่วยให้ นักวิจัยสามารถติดตามไปสนทนากับบุคคล และกลุ่มย่อยเหล่านี้ต่อไปได้ตรงกลุ่มเป้าหมายชัดเจนยิ่งขึ้น

รูปภาพที่ 81-82 “ร่วมกิจกรรม”

รูปภาพที่ 83-84 “เย็บเย็บเย็บ”

รูปภาพที่ 85-86 “ติดตามผล – ต่อเนื่อง”

ลักษณะที่สี่ การจัดสนทนากลุ่มย่อยอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการจัดเสวนากลุ่มใหญ่ คือก่อนและหลังการเสวนาเวทีกกลุ่มใหญ่ นักวิจัยก็อาศัยกระบวนการเข้าไปหากกลุ่มย่อย กลุ่มธรรมชาติต่าง ๆ ที่พบและสนทนาวงเล็กอย่างไม่เป็นทางการ และต่อเนื่องบ่อยครั้ง ซึ่งเป็นกระบวนการที่สามารถช่วยกระตุ้นการสร้างความเข้าใจ การขยายกลุ่ม การสื่อสารขยายวงกว้างขึ้น และขยายจำนวนผู้สนใจเพิ่มขึ้นสู่การเข้าร่วมกลุ่มใหญ่ต่อมา

ลักษณะที่ห้า การศึกษาดูงาน เป็นอีกกระบวนการหนึ่งที่กระตุ้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และการเข้าสู่กระบวนการกลุ่มที่ได้ผลดีที่สุดวิธีหนึ่ง เพราะ **ประการแรก** ไปศึกษาดูงานแต่ละคนได้ผ่านการตัดสินใจเบื้องต้นแล้วว่าตนเองสนใจใคร่รู้ **ประการที่สอง** ประสพการณ์ตรงจากการพบเห็นด้วยตนเอง ทำให้รับรู้เข้าใจชัดเจนกว่าการที่ผู้อื่นถ่ายทอดให้ฟัง **ประการที่สาม** การสื่อสารถ่ายทอดประสพการณ์ระหว่างชาวบ้านที่ไปศึกษาดูงานกับชาวบ้านที่เป็นเจ้าภาพ เจ้าของสถานที่ศึกษาดูงานนั้นจะสื่อสารเข้าใจกันง่าย กล้าซักถามพูดคุยแบบเปิดใจ เพราะว่าเป็นชาวบ้านเหมือนกัน มีประสพการณ์ปัญหาใกล้เคียงกัน พูดภาษาเดียวกัน **ประการที่สี่** ระหว่างการเดินทางร่วมกันไปศึกษาดูงาน ชาวบ้านได้มีโอกาสอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น สรุปหาแนวทางแก้ปัญหาไปพร้อม ๆ กับการศึกษาดูงาน ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันได้ค่อนข้างรวดเร็ว เนื่องจากทุกคนมีประเด็นปัญหาเหมือนกัน และ**ประการที่ห้า** เกิดเป็นพันธสัญญาทางใจเกิดขึ้นกับผู้ร่วมเดินทางไปศึกษาดูงานโดยปริยายว่า “เราได้ร่วมลงเรือลำเดียวกันแล้ว ถ้าไปด้วยกันแล้วก็จะร่วมมือก้าวไปด้วยกันต่อไป” ดังนั้นการศึกษาดูงานจึงเป็นกระบวนการที่กระตุ้นไปสู่การทดลองปฏิบัติการร่วมกันและกระบวนการกลุ่มได้ในโอกาสต่อมา

ลักษณะที่หก การเผยแพร่ผลงานกิจกรรมผ่านสื่อมวลชน จากการนำผลงานและกิจกรรมของชุมชน และกลุ่มผ่านสื่อมวลชนในโอกาสต่าง ๆ ทางรายการโทรทัศน์ท้องถิ่น และส่วนกลาง การตีพิมพ์ในวารสาร นิตยสาร ได้มีส่วนกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มเกิดความภาคภูมิใจและมีกำลังใจที่ผลงานและกิจกรรมได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน และเผยแพร่ให้สังคมภายนอกได้รับรู้ ส่งผลให้มีผู้สนใจเดินทางเข้ามาในชุมชนติดตามผลงานการผลิตกล่องข้าวอยู่บ่อยครั้ง ซึ่งกระบวนการเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนเช่นนี้ได้ช่วยกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มมีกำลังใจแก้ไขปัญหาร่วมกันได้อีกทางหนึ่ง

กระบวนการกระตุ้นบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

จากบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ปรากฏผลดังกล่าวแล้วในบทข้างต้นนั้น สามารถสรุปถึงกระบวนการสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้ตามลักษณะต่างๆ ดังนี้ คือ

ลักษณะที่หนึ่ง จัดเวทีเสวนาสร้างความเข้าใจร่วมกัน ทุกครั้งที่มีการจัดเสวนาเวทีชาวบ้าน กลุ่มใหญ่ ซึ่งจัดขึ้นทุก 6 เดือนนั้น นักวิจัยก็จะเชิญชวนครูเข้าร่วมกิจกรรมด้วยโดยอาศัยครูที่เป็นนักวิจัยร่วมในโครงการเป็นผู้ประสานงานเชิญชวน นอกจากนี้บางครั้งก็มีนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมเสวนาเวทีชาวบ้านนี้ด้วย การเสวนาแต่ละครั้งจึงช่วยให้ครูรับรู้ปัญหาความต้องการของชุมชน ความเคลื่อนไหวของกิจกรรมชุมชน ชาวบ้านมีโอกาสดำเนินการรับรู้ความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ ตลอดจนปัญหาความต้องการของโรงเรียนด้วยเช่นกัน ซึ่งเป็นการสื่อสารแบบสองทางในแนวราบ ไม่เป็นทางราชการ

กิจกรรมเสวนาทำให้ครูใกล้ชิดชาวบ้าน เรียนรู้จากชาวบ้าน ครูสามารถนำเสนอสนทนาค้นถาม และเป็นการเปิดใจเข้าสู่ชุมชนที่เป็นรูปธรรมขึ้น

จากเวทีเสวนาดังกล่าวนี้นำไปสู่ความร่วมมือที่เป็นความต้องการของชุมชน และของโรงเรียนคือชุมชนต้องการค้าขายกล่องข้าวให้ได้ราคาดีและขายได้อย่างต่อเนื่องไปเรื่อยๆ ทางโรงเรียนต้องการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวสู่นักเรียน ซึ่งเป็นความต้องการที่เกิดขึ้นจากเวทีเสวนาและนำไปสู่บทบาทความร่วมมือระหว่างชุมชนกับโรงเรียนต่อมา และนอกจากนี้ กิจกรรมเสวนาดังกล่าวนี้นำให้ครูได้ใกล้ชิดกับชาวบ้านทั้งในการร่วมสนทนาและนำการสนทนา ซึ่งเป็นการเปิดใจกับชุมชนได้อีกทางหนึ่ง

ลักษณะที่สอง นักเรียนเป็นสะพานเชื่อม การอาศัยนักเรียนเป็นสะพานเชื่อมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ระหว่างครูกับชาวบ้านนี้ ผู้มีบทบาทสำคัญคือครูในพื้นที่ ซึ่งนักเรียนเป็นสะพานเชื่อมต่อไปสู่ชุมชน และจากชุมชนมาสู่โรงเรียนในหลายรูปแบบ คือ **แบบแรก** การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยพานักเรียนไปเรียนไปสานกล่องข้าวกับชาวบ้านตามความเห็นชอบตรงกันของครูกับชาวบ้าน และตามคำแนะนำของชาวบ้าน **แบบที่สอง** ครูใช้กิจกรรมการสอนโดยอาศัย “พ่อแม่สอนลูก – ลูกสอนเพื่อน” ซึ่งมีนักเรียนเป็นจุดเชื่อมความร่วมมือ จากผู้ปกครองช่วยถ่ายทอดให้ลูกแล้วลูกนำมาถ่ายทอดสู่เพื่อนที่โรงเรียน โดยครูช่วยกระตุ้นเตือนให้นักเรียนตระหนักในคุณค่าการไปสานกล่องข้าว **แบบที่สาม** ครูมอบหมายให้นักเรียนไปศึกษาค้นคว้าความรู้จากชุมชน ผู้ปกครอง ผู้เฒ่า ผู้แก่ แล้วนำมาแลกเปลี่ยนข้อมูลกันในชั้นเรียน นักเรียนจึงเป็นจุดเชื่อมให้ครูได้รับรู้เรื่องราวข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน และชุมชนชาวบ้านได้รับรู้กิจกรรมของโรงเรียน ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนตามมา **แบบที่สี่** การจัดกิจกรรมจัดหาทุนสนับสนุนโรงเรียนเพื่อประโยชน์ของนักเรียน เช่น การสร้างถาวรวัตถุ การบริจาคทรัพย์ การให้แรงงาน รูปแบบต่าง ๆ เหล่านี้ได้อาศัยนักเรียนเป็นสะพานเชื่อม ผู้การทำงานร่วมกัน ครูทำเพื่อศิษย์ ชาวบ้านทำเพื่อลูกหลาน นั่นคือมีนักเรียนเป็นเป้าหมายร่วมกัน

ลักษณะที่สาม กล่องข้าวเป็นเอกลักษณ์ร่วมกัน การนำกล่องข้าวมาเป็นเอกลักษณ์ความภูมิใจของโรงเรียนและชุมชนร่วมกันนี้มีส่วนช่วยกระตุ้นความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้อีก

ทางหนึ่ง โดยบทบาทของโรงเรียนได้จัดกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งทางตรงและอ้อมในลักษณะการนำกล่องข้าว ซึ่งเป็นผลผลิตของชุมชนมาเป็นเอกลักษณ์ของโรงเรียน เช่น ใช้กล่องข้าวเป็นของที่ระลึกของฝาก ในโอกาสที่โรงเรียนมีแขก หรือการไปศึกษาดูงานเยี่ยมชมหน่วยงานอื่น ๆ ฝึกฝนนักเรียนให้มีความสามารถผลิตกล่องข้าวจนส่งผลงานนักเรียนเข้าประกวดฝีมือและได้รับรางวัลชนะเลิศการนำนักเรียนไปสาธิตแสดงความสามารถไปสานกล่องข้าวในโอกาสต่าง ๆ กิจกรรมเหล่านี้ได้กระตุ้นให้ชุมชนรับรู้ว่าคุณครูและนักเรียนยอมรับและยกย่องคุณค่าฝีมืออันเป็นศิลปหัตถกรรมของชุมชนให้โดดเด่นแพร่หลาย เกิดความภาคภูมิใจร่วมกันว่า กล่องข้าวคือศิลปหัตถกรรมและเป็นเอกลักษณ์ร่วมกันของโรงเรียนกับชุมชน “เวลาโรงเรียนจัดงานมีแขกมาร่วมงาน โรงเรียนก็ใช้กล่องข้าวไปมอบเป็นของที่ระลึก หากมีพิธีการอย่างวันที่ช่อง 3 มามอบทุนการศึกษา อย่างทางจังหวัดมาจัดอำเภอเคลื่อนที่ประชุมชาวบ้าน โรงเรียนก็ใช้กล่องข้าวมาตัดแปลงใส่ดอกไม้ประดับบริเวณงานพิธีเพื่อเผยแพร่เอกลักษณ์ของตำบลให้เป็นที่รู้จัก” (ชุมพร ใจทาทลี, มีนาคม 2545)

นอกจากนี้ครูได้เสริมสร้างจิตสำนึกของนักเรียนให้ตระหนักถึงคุณค่าของกล่องข้าวในลักษณะของ “หลักสูตรแอบแฝง” (Hidden Curriculum) โดยเวลาครูนำข้าวมารับประทานที่โรงเรียน ในมือกลางวันครูก็ใช้กล่องข้าวของชุมชนบรรจุข้าวเหนียวหนึ่งมาเป็นประจำ พร้อมทั้งชักชวนให้นักเรียนใช้กล่องข้าวใส่ข้าวเหนียวหนึ่งมาโรงเรียนด้วย “เวลาแขกมาเยี่ยมโรงเรียน มาแจกของให้นักเรียน นักเรียนก็จะเตรียมกล่องข้าวมาจากบ้านเพื่อมอบเป็นของที่ระลึกตอบแทน กับบอกนักเรียนว่า เอากล่องข้าวมา บ้านเขาสานกล่องข้าว เขาไม่ต้องไปซื้อเขา เอาของเขานั้นแหละ” (ทูล สุวรรณ, เมษายน 2545) ซึ่งครูมีส่วนเสริมสร้างจิตสำนึกในคุณค่าของกล่องข้าวที่เป็นผลผลิตของชุมชน “อย่างเวลาแขกมาของมามอบให้นักเรียนก็เคยถามนักเรียนว่าเราไม่ควรจะรับของเขอย่างเดียวใช่หรือไม่ น่าจะมีอะไรมาให้เขาด้วยดีไหม อะไรที่เป็นของบ้านเรามีบ้านเขาไม่มี นักเรียนก็จะตอบว่า ควรเป็นกล่องข้าว เอากล่องข้าวมาให้เขา กล่องข้าวเป็นเอกลักษณ์ของบ้านเรา” (จักรพงษ์ กันธิยะ, เมษายน 2545)

ลักษณะที่ดี การประชุมชี้แจงผู้ปกครอง ถึงแม้ว่าข้อสรุปจากเวทีเสวนาชาวบ้านเห็นด้วยกับโรงเรียนที่จะสอนการไปสานกล่องข้าวให้นักเรียนก็ตาม การประชุมชี้แจงผู้ปกครองนักเรียนให้เข้าใจก็ยังจำเป็น ซึ่งทางโรงเรียนและครูได้มีบทบาทสำคัญในการทำความเข้าใจถึงการจัดกิจกรรมสืบทอดการไปสานกล่องข้าวให้นักเรียน โดยผู้บริหารโรงเรียนจัดประชุมชี้แจงผู้ปกครองโดยรวม และครูประจำชั้นที่เกี่ยวข้องกับนักเรียนที่ต้องร่วมกิจกรรมก็จัดประชุมชี้แจงผู้ปกครองนักเรียนที่ตนเองสอน กระบวนการจัดประชุมเช่นนี้ได้สร้างความเข้าใจระหว่างครูกับผู้ปกครองทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนตามมา

รูปภาพที่ 87-88 “เส้นตอก – เด็ก – ครู – สื่อมวลชน”

รูปภาพที่ 89-90 นักศึกษา – ครู – เตรียมนักเรียน “สะพานเชื่อม” ชุมชน

ลักษณะที่ห้า การเผยแพร่ผลงานกิจกรรมผ่านสื่อมวลชน กิจกรรมและผลงานซึ่งเกี่ยวข้องกับกล่องข้าวที่ชาวบ้าน ครู และนักเรียนเป็นผู้ดำเนินการนั้นได้รับการเผยแพร่ผ่านสื่อโทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ ทั้งในส่วนท้องถิ่นและส่วนกลาง โดยแนะนำชักชวนและให้ความร่วมมือของผู้วิจัยเสนอออกสู่สังคมภายนอกชุมชน ทำให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดความภูมิใจและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว นอกจากนี้ผู้บริหารโรงเรียนได้จัดทำสำเนาสื่อเหล่านี้เผยแพร่เข้าไปให้ผู้ปกครองและนักเรียนได้ชมได้รับรู้ในที่ประชุมผู้ปกครองและโอกาสอื่น ๆ ทำให้ชุมชนเข้าใจบทบาทของโรงเรียนและการร่วมมือกับชุมชนเพิ่มขึ้น

บทเรียนและประสบการณ์จากชาวบ้านและครู

การลองผิดลองถูกในการจัดการกระบวนการปฏิบัติการร่วมกับ ชาวบ้านและชุมชนนั้นผู้วิจัยได้รับบทเรียนและประสบการณ์ซึ่งสามารถยกเป็นกรณีตัวอย่างได้ดังนี้

กรณีที่หนึ่ง “ถ้ามีคนซื้อเขาตังยะ” เรื่องปากเรื่องท้อง และรายได้เป็นเรื่องสำคัญอันดับต้น ๆ ของชาวบ้าน ในขณะที่เรื่องใกล้ตัวยังเป็นปัญหาอยู่ ชาวบ้านย่อมไม่สนใจปัญหาที่อยู่ไกลตัว จากบทเรียนและประสบการณ์ที่ผู้วิจัยประสบคือ เมื่อยกประเด็นว่าชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าวจะร่วมมือกับโรงเรียนเพื่อนักเรียนซึ่งเป็นลูกหลานของคนในชุมชนได้อย่างไร จะสืบทอดภูมิปัญญาการไปสานกล่องข้าวให้นักเรียนได้เรียนรู้การไปสานกล่องข้าวได้อย่างไร ชาวบ้านส่วนหนึ่งมักจะพูดว่า **“ไม่ต้องสอนเด็กมันก็ได้ ถ้ากล่องข้าวที่ทำมีคนซื้อเขาตังยะ”** ชาวบ้านเห็นว่าการสอนสิ่งที่พ่อแม่ทำอยู่แล้วขายไม่ได้ถึงสอนไปก็ไม่มีคนอยากเรียน ถ้าอยากจะให้เด็กอยากเรียนก็ต้องให้กล่องข้าวขายให้ได้ก่อน ชาวบ้านจึงสนใจเรื่องทำอะไรให้กล่องข้าวขายได้ราคาดี ขายได้ตลอดไปเป็นอันดับแรก ดังนั้นคณะวิจัยจึงต้องให้ความสำคัญกับประเด็นความสนใจของชุมชนเป็นอันดับแรก ซึ่งในระยะแรกนั้นจึงเน้นกิจกรรมร่วมกับชุมชนเพื่อให้ชุมชนเกิดความมั่นใจก่อนว่า ปัญหาของพวกตนนั้นสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยกระบวนการกลุ่ม และสามารถดำเนินการได้ผลระดับหนึ่ง จากนั้นจึงดำเนินกิจกรรมร่วมมือกับโรงเรียนอย่างจริงจัง เพราะเมื่อชุมชนเห็นแนวทางว่ากล่องข้าวที่ผลิตนั้นสามารถขายได้และมีคุณค่าที่จะสืบทอดสู่ลูกหลานได้ ชุมชนจึงให้ความร่วมมือกับโรงเรียน

กรณีนี้จึงเป็นบทเรียนว่าถ้าจะให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนได้นั้นจำเป็นต้องให้ชุมชนเกิดการรวมกลุ่มเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก่อน แล้วชุมชนจะร่วมมือกับโรงเรียนได้ง่ายขึ้น

กรณีที่สอง “บ่่าอ้ายบ่่าเจ็บบ่่าใจไกล ใส่แ้วบ่่าใจใส่ไชบ่่าเยียม” คำกล่าวเชิงขันหยอกล้อในลีลาถ้อยคำของชาวบ้านสองสามคนที่มักพูดกับผู้วิจัยเมื่อผู้วิจัยขาดการติดต่อกับพื้นที่ไปนาน ซึ่งมีความหมายว่า “พี่ชายคนโสด อย่ามีใจห่างเหินดึกเร็วไม่เอาใจใส่ดูแล ดักไซ้ไม่มาเยียมมาดู” ซึ่งเป็นคำกล่าวในเชิงตักเตือนว่าห่างเหิน หายหน้าหายตาไปไม่สนใจกัน เป็นบทเรียนหนึ่งที่ช่วยให้ต้อง

ระมัดระวังการรักษาช่วงเวลาการติดต่อกับพื้นที่วิจัยให้เหมาะสม โดยเฉพาะการวิจัยในพื้นที่ ที่ผู้วิจัยต้องไปหลายหมู่บ้าน และอยู่ห่างไกลกัน ขณะที่เข้าไปในหมู่บ้านหนึ่งก็ทำให้ขาดการไปในอีกหมู่บ้านหนึ่ง ทำให้ทั้งช่วงเวลาเข้าหมู่บ้าน หรือไม่ถึงกับปะแต่ละคนได้ไม่ทั่วถึง บางคนก็ต่อว่าผู้วิจัยที่ไปทำกิจกรรมในหมู่บ้านอื่นเป็นเวลานานจนทำให้ขาดการติดต่อกับอีกหมู่บ้านหนึ่งว่า **“ทุ่มขว้างซัดข้าวฉาน้ำปี สรรเสริญยิดีข้าวฉาน้ำห้วย”** (ทั้งขว้างสิ่งดี (นาข้าวฉาน้ำปี) ไปสรรเสริญยิดีกับสิ่งที่ดีย่อยกว่า (นาข้าวฉาน้ำห้วย) : ผู้วิจัย)

นอกจากนี้คำหยอกล้อเช่นนี้ช่วยสร้างความคุ้นเคยได้ดี ซึ่งระยะหลังชาวบ้านได้ถ่ายทอดการโต้ตอบคำหยอกเช่นนี้ให้กับผู้วิจัยหลายบท เช่น เมื่อถูกหยอกว่าทำไมรีบกลับเร็วนัก กลับไปแล้วก็คงลืมกันเป็นแน่ก็ตอบได้ว่า **“วันนี้บ่ทำวันหน้ามาเหมจะมานอนแรมกินแกลงร่วมหม้อ”** เป็นต้น การเรียนรู้คำหยอกเช่นนี้หากผู้วิจัยได้นำไปใช้ให้ถูกโอกาสบุคคลก็ช่วยสร้างสัมพันธ์อันดีในแบบวิถีชาวบ้านด้วย

กรณีที่สาม “ความจริงแท้” หลายครั้งที่เวลาจัดประชุมเสวนาหรือวงสนทนากลุ่มย่อยมีข้อสรุปข้อเสนอแนะความคิดเห็นในการประชุมที่กลุ่มอาจไม่ใช่ **“ความจริงแท้”** เพราะจากประสบการณ์ในการจัดเสวนาประชุมกลุ่มย่อย การประชุมกลุ่มใหญ่จะมีชาวบ้านหลายคนที่ไม่ชอบแสดงความคิดเห็น ไม่กล้าเสนอแนะแม้จะถามหรือให้แสดงความคิดเห็นก็มักจะตอบสั้น ๆ อาจเนื่องมาจากเกรงใจคนอื่น บางคนกลัวเกิดการ ขัดแย้ง หรือไม่ยอมให้อีกฝ่ายเสียหน้า บางคนเกรงคนอื่นถูกความคิดเพราะตนเรียนน้อยไม่รู้หนังสือเป็นต้น ดังนั้น **“หลังการประชุมกลุ่ม”** หรือในวันต่อ ๆ มา มักมีการนำเรื่องที่ประชุมมาขยายต่อให้คนอื่นที่ไม่เข้าประชุมฟัง หรือพูดคุยในวงสนทนาประจำวัน และส่วนหนึ่งของความคิดเห็นจะปรากฏว่าตนเองคิดอย่างไร เห็นด้วยไม่เห็นด้วยอย่างไร นับเป็นบทเรียนที่ผู้วิจัยจำเป็นต้องมีการสนทนาในวงเล็ก วงย่อย กลุ่มธรรมชาติเหล่านี้ หลังประชุมกลุ่มย่อยเสมอ และมักพบรายละเอียดความจริงแท้เพิ่มขึ้น บางคนก็มักจะบอกความจริงกับผู้วิจัยหลังเลิกประชุมว่า เมื่อตอนอยู่ในที่ประชุมพูดไม่ได้เนื่องจากมีกลุ่ม มีคนที่คิดต่างกันอยู่เกรงจะไม่ดีพูดไปก็จะขัดใจกัน แล้วมักจะบอกว่าที่จริงแล้วเรื่องนั้น ๆ คืออะไร ควรเป็นอย่างไร ความจริงแล้วคืออะไร ดังนั้นจึงพบเสมอว่าการพูดในที่ประชุมกลุ่มเป็นเรื่องของการถนอมน้ำใจ ประนีประนอม ไม่ต้องการความขัดแย้ง นอกจากนี้พบข้อสังเกตประการหนึ่งคือสมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวไม่ชอบการประชุมสนทนากลุ่มแบบนั่งล้อมวง เห็นหน้ากันทุกคน แต่ชอบที่จะนั่งจับคู่ จับกลุ่มซ้อนกันไม่เป็นวงกลม ซึ่งได้รับบทเรียนว่าการจัดนั่งเป็นวงกลมพูดทีละคนนั้นสมาชิกมักอึดอัด แสดงความคิดเห็นกันน้อย แต่ถ้านั่งตามใจชอบไม่เป็นทางการ พูดตะโกนข้ามกันไปมาแบบไม่เป็นทางการจะพูดได้อย่างสบายใจและกล้าพูดมากกว่า

กรณีที่สี่ “ครอบครัวมาก่อน เดียวผัวถามละ” การตัดสินใจของชาวบ้านในการเข้าร่วมกิจกรรมจะคำนึงถึงครอบครัวก่อนเสมอ บทเรียนที่ผู้วิจัยได้เรียนรู้คือการปฏิบัติกร่วมกับกลุ่มแม่บ้านมักพบปัญหาการแบ่งเวลาเพื่อกิจกรรมกลุ่มมากเพราะทุกคนกังวลปัญหาในครอบครัว เนื่องจากในการทำอาชีพหลัก ทำไร่นานั่น แต่ละครอบครัว สามีภรรยา จะช่วยกันทำงาน ร่วมทุกข์ร่วมสุขเห็นดีเห็นด้วยกัน กลับถึงบ้านภรรยาก็เป็นคนเตรียมกับข้าวกับปลาให้ครอบครัว ดังนั้นการแบ่งเวลาทำกิจกรรมกลุ่มจึงต้องได้รับความเห็นชอบจากคู่ครอง โดยเฉพาะจากสามี ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องพยายามไม่ให้เกิดปัญหาในครอบครัว โดยอาศัย “ความจริงใจ” “ความเปิดเผย” พยายามอย่างยิ่งที่จะไม่ให้เกิดความรู้สึกหวาดระแวงของคู่ครองสมาชิกที่ร่วมกิจกรรม จากบทเรียนพบว่าสมาชิกที่เป็นกำลังหลักในการดำเนินงานกลุ่มได้อย่างเต็มทีนั้นจะเป็นสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมทั้งสามีและภรรยา หรือสามีเห็นชอบหรือมีเครือข่ายใกล้ชิดเข้าร่วมกิจกรรมด้วย บ่อยครั้งที่ผู้วิจัยได้ยินคำพูดของสมาชิกผู้หญิง คือ “มัวแต่ทำงานกลุ่มเดียวผัวก็ถามละน้อ” (มัวแต่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มเดียวผัวก็ถามหยา : ผู้วิจัย) นอกจากนี้อีกสิ่งหนึ่งที่เป็นปัญหาสำคัญในการปฏิบัติกร่วมกับชุมชนคือ “เวลา” ชาวบ้านไม่มีเวลาว่างเพราะในแต่ละวันเช้าถึงเย็น ทุกคนต้องออกไปทำไร่นา ไปรับจ้าง ส่วนใหญ่จะไปด้วยกันทั้งสามีภรรยา การนัดหมายประชุมกลุ่ม หรือทำกิจกรรมต่าง ๆ ทุกฝ่ายต้องเสียสละเวลาหยุดทำงาน หรือ ไม่ก็ต้องหาเวลาช่วงค่ำหลังจากทำงาน

กรณีที่ห้า “ผู้นำกลุ่ม” ในการเลือกผู้นำกลุ่ม คือประธานกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวที่ผ่านมา 2 ปี 2 วาระนั้น ผู้ที่ได้รับเลือกตั้ง คือคนไปสานกล่อ่งข้าวไม่เป็น แต่เป็นผู้ที่มีตำแหน่งเป็นสมาชิก อบต. อาจเป็นเพราะในวิธีคิดมุมมองของชาวบ้านเขาต้องการผู้นำที่สามารถนำพากลุ่มไปสู่การยอมรับในระดับหมู่บ้าน ตำบล ทัดเทียมกลุ่มอาชีพอื่นและร่วมงานกับทางการและข้าราชการได้ ในขณะที่สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงเรียนหนังสือมาน้อย หลายคนไม่รู้หนังสือ ดังนั้นผู้นำกลุ่มจึงไม่จำเป็นต้องไปสานกล่อ่งข้าวเป็น ขอให้เป็นที่พึ่งพิงสมาชิกได้ ทำให้ผู้นำ 2 สมัยที่ผ่านมาเป็นบุคคลที่เป็นสมาชิก อบต. และเป็นผู้ชายทั้ง 2 คน สมาชิกมักจะเสนอชื่อและพูดเชิงขอร้องให้รับตำแหน่งประธานว่า “ช่วย ๆ เป็นไปเถอะ ไปกล่อ่งข้าวบ้างก็บ่าเป็นหยั่ง ช่วยกันเถอะ” (ช่วย ๆ เป็นไปเถอะไปสานกล่อ่งข้าวไม่เป็นไม่เป็นไร ช่วยกันเถอะ : ผู้วิจัย)

การดำเนินงานของกลุ่มที่ผ่านมาจึงได้รับความสำเร็จจากการผลักดันของประธาน และรองประธานกลุ่ม ซึ่งมีตำแหน่งเป็นสมาชิก อบต. ด้วย เช่นการเสนอโครงการของงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มจากรัฐบาลตามโครงการกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชน และโครงการผ่านการประเมินในระดับจังหวัด ผู้วิจัยจึงได้รับประสบการณ์และบทเรียนว่าการเลือกผู้นำกับความสำเร็จของกิจกรรมนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง

กรณีที่ 6 “มาส่งเสริมแล้วก็ละกันมันตึงปลุก” ชาวบ้านมักพูดย้ำอยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะผู้นำชุมชน เช่นกำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ถึงการที่โครงการเข้ามากระตุ้นพัฒนาเกี่ยวกับกล่องข้าวของชุมชนว่า “มาส่งเสริมแล้วก็ละกันมันตึงปลุก” ซึ่งมีความหมายว่า การเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วก็ทอดทิ้งกันไปเหมือนไฟไหม้ฟาง มันก็ไม่สำเร็จ เช่นการเข้ามาส่งเสริมตามโครงการของทางราชการที่ผ่านมา จากประสบการณ์พบว่า “ความต่อเนื่อง” ของการร่วมกิจกรรมกับชุมชนเป็นสิ่งสำคัญต่อความสำเร็จของงานซึ่งต้องอาศัย “ระยะเวลา” ร่วมกิจกรรมกับชุมชนกว่าที่โครงการจะได้รับความไว้วางใจจากชุมชนและเกิดความเป็นเจ้าของร่วมกันก็อาศัยเวลาถึง 42 เดือน นับตั้งแต่เริ่มโครงการในระยะที่ 1 เมื่อตุลาคม 2541 จนถึง สิ้นสุดโครงการในระยะที่ 3 เมื่อเมษายน 2545

ดังนั้นความต่อเนื่องของการปฏิบัติการร่วมกันและระยะเวลาจึงเป็นสิ่งที่ควรคำนึงถึงในการวิจัยลักษณะนี้ ซึ่งวันสรุปปิดโครงการเมื่อวันที่ 26 เมษายน 2545 หลังการดำเนินการประชุมเสวนาสรุปปิดโครงการร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้านและครูจบลงในเวลา 18.30 น. ทุกคนรับประทานอาหารร่วมกันก็เกิดเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิด คือ นายเย็น ลาภมาก ประธาน อบต. เมืองมาย และอดีตกำนันตำบลเมืองมายได้พูดเชิญชวนชาวบ้านมานั่งล้อมวงประชุมต่ออีกครั้ง ยืนพูดต่อหน้าทุกคนว่า “ตอนเมื่อปี 41 อาจารย์จำลองได้มาหาผม มาขอหื้อสนับสนุนบอกว่าจะทำวิจัยกล่องข้าว ผมก็บอกว่าดีถ้าจะยะจะทำเรื่องกล่องข้าว อาจารย์จำลองเป็นก็เอาเทปมาอัดมาซักใช้ไล่เรียงกับผม ตอนนั้นผมบอกชื่อ ๆ เลยว่าผมบ่าเชื่อใจอาจารย์จำลองเลย ผมบ่าเชื่อว่าอาจารย์จำลองเป็นจะยะแท้ ผมบ่ามั่นใจเลยก็คงจะมาทำวิจัยมาส่งเสริมทำ ๆ แล้วก็ละไป จนพอถึงวันนี้ก็ปี 45 อาจารย์จำลองเป็นได้เอาอะหยังมาคืนหื้อหมู่บ้านเฮาเอามาหมด บ่าว่าจะเป็นกล่องข้าวที่เฮาประกวัดกันที่เป็นเอาไปเป็นก็เอากลับมาคืนมาโซ่วไว้กับบ้านเฮา หนังสือรายงานยังอาจารย์จำลองเป็นก็เอามาหื้อไว้ จนถึงขนาดที่ว่าป็นทำหื้อโครงการกระตุ้นฟื้นฟูเศรษฐกิจที่หมู่บ้านเฮาเสนอของกลุ่มกล่องข้าว นั้น ถึงจังหวัดก็ผ่านเห็นชอบของจังหวัดลำปาง แล้วพอมาวันนี้ผมก็ว่าอาจารย์จำลองเป็นได้สนับสนุนหมู่บ้านเฮาได้ละก็ขอหื้อหมู่บ้านเฮาขอบคุณเป็น ขอขอบคุณ ขอขอบคุณและขอบคุณ” (เย็น ลาภมาก, 26 เมษายน 2545) นอกจากนี้สมาชิกหลายคนพูดอรรถาธิษฐานนักวิจัยก่อนจากกันในวันนี้ว่า “อาจารย์บ่าดีละกันน้อ” บ้างก็พูดทิ้งท้ายให้ข้อคิดเป็นคำกล่าวคำเชื้อของชาวบ้านภาคเหนือพร้อมกันหลายคนจนผู้วิจัยจับความไม่ทัน เช่น แม่หลวงหล้า ลาภเกิด (26 เมษายน 2545) ว่า “จะไปละน้อง จะอยู่ตวยไผ จะตวยคนใด บ่าเหมือนพี่เจ้า” (อย่าทอดทิ้งน้องไป น้องจะอยู่กับใคร จะตามไปกับคนใดก็ไม่เหมือนตัวพี่ : ผู้วิจัย) และ “ไปละน้องไว้ ยังอยู่ปายหลัง น้ำตาน้องพัง ไหลบ่เหือดเย็น” (อย่าทอดทิ้งน้องไว้ให้อยู่ทางหลัง น้ำตาน้องพังไหลไม่เหือดแห้ง : ผู้วิจัย) เช่นเดียวกับนางเอื้อย หมอยา (26 เมษายน 2545) พูดว่า “ของครัวอันใดจะไปล่อนเลียง ใส่ไคร้เทียมโองฮ้า...” (ข้าวของสิ่งใดอย่าเก็บไปจนหมดสิ้น ใส่ไคร้เทียมและโองปลาว่า : ผู้วิจัย) และ “ไปละน้องไว้ ละเวहन ให้เวทน หาดัวพี่เจ้า...” (อย่าทอดทิ้งน้องไว้ให้

ระหะหน จนร้องไห้เวทนาหาตัวที่ : ผู้วิจัย) ส่วนแม่หลวงปิ่น ตั้งอารมณ์ (26 เมษายน 2545) กล่าวทำนองเดียวกันว่า “เมื่อใดหนอจะได้หันหน้าขอหื้อถิ่นมาหาแม่ทัพ่องเนื้ออาจารย์” (เมื่อใดหนอจะได้เห็นหน้าขอให้กลับคืนมาหาแม่บ่างนะอาจารย์ : ผู้วิจัย)

กรณีที่ 7 “การเชื่อมโยงพื้นที่วิจัยสู่การเรียนการสอน” จากประสบการณ์ผู้วิจัยได้อาศัยพื้นที่วิจัยเป็นพื้นที่ภาคสนามสำหรับนักศึกษาระดับปริญญาตรี โปรแกรมวิชาภาษาไทยได้แก่ วิชาภาษาถิ่น 2 รุ่น และวิชาการเขียนเชิงสร้างสรรค์ 1 รุ่น ได้บทรเรียนหลายประการคือ **ประการแรก** นักศึกษาพบความแตกต่างของการออกภาคสนามในพื้นที่วิจัยของผู้วิจัยกับการออกภาคสนามในพื้นที่อื่น คือความร่วมมือของผู้ให้ข้อมูลไม่เหมือนกัน ผู้ให้ข้อมูลที่อยู่ในพื้นที่วิจัยนี้ให้ความร่วมมือดีเป็นกันเองและให้ความเมตตามาก มีความสุขกับการตอบคำถามนักศึกษา แต่ในพื้นที่อื่นจะได้รับความร่วมมือน้อย ซึ่งเป็นเพราะผู้วิจัยกับคนในพื้นที่วิจัยมีความคุ้นเคยกันมาก่อนจึงไม่รู้สึกแปลกหน้ากับนักศึกษาที่ผู้วิจัยพามามากนัก **ประการที่สอง** ข้อมูลบางประการเกี่ยวกับชุมชนเกี่ยวกับบุคคลในชุมชนนั้น ผู้ให้ข้อมูลบางคนเปิดเผยกับนักศึกษา แต่ไม่ค่อยบอกผู้วิจัย ซึ่งบางครั้งผู้วิจัยก็อาศัยฝากคำถามบางคำถามให้นักศึกษาถามความรู้สึก ความคิดเห็นบางประการของผู้ให้ข้อมูลบางคน และปรากฏได้คำตอบเป็นที่น่าพอใจ **ประการที่สาม** นักศึกษาซึ่งเป็นวัยรุ่นสามารถเข้าหานักเรียนมัธยมและวัยรุ่นได้ดีกว่าผู้วิจัย และให้ความร่วมมือให้ข้อมูลตอบคำถามนักศึกษาอย่างเป็นกันเองมากกว่าผู้วิจัย ดังนั้นผู้วิจัยจึงมักอาศัยนักศึกษาสอบถามข้อมูลบางอย่างจากนักเรียนด้วย **ประการที่สี่** การเข้ามาสอบถามข้อมูลความรู้ของนักศึกษาเพื่อเขียนสารคดีเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นนั้นมีส่วนช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญในวัฒนธรรมท้องถิ่น เห็นคุณค่าและภาคภูมิใจในภูมิปัญญาการผลิตท้องถิ่นได้มาก

กรณีที่ 8 การเข้าถึงครูในพื้นที่ ผู้วิจัยพบบทเรียนประการหนึ่งในการเชิญครูในพื้นที่เข้าร่วมทีมวิจัยคือ ผู้วิจัยไม่รู้จักครูในพื้นที่มาก่อน อาศัยอาจารย์ใหญ่แนะนำให้ ซึ่งมีเวลาจำกัดในการจัดทีมวิจัยตามเงื่อนไขของผู้ให้ทุน และพบว่าครูที่คาดว่าจะอยู่ร่วมทีมวิจัยได้ตลอดโครงการกลับย้ายไปอยู่โรงเรียนอื่น แต่ครูที่คาดว่าจะย้ายกลับยังคงอยู่ไม่ย้ายไปไหน การที่ใครคนใดคนหนึ่งไม่ได้รับเชิญเป็นทีมวิจัยแต่แรกก็อาจมีรู้สึกที่ไม่ค่อยดีนักกับโครงการนี้ และการเข้าไปชี้แจงเกี่ยวกับโครงการวิจัยให้ครูในโรงเรียนไผ่งามวิทยาโดยพร้อมกันทำไม่ได้ เนื่องจากครูไม่มีเวลาว่างตรงกัน จึงได้อาศัยผู้อำนวยการโรงเรียนซึ่งเป็นทีมวิจัยคนหนึ่งช่วยประสานทำความเข้าใจกับครูในโรงเรียนและผู้วิจัยก็เข้าไปอธิบายถึงโครงการวิจัยในช่วงพักเที่ยงในวงรับประทานอาหารกลางวัน แต่ก็ทำไม่ได้ทั่วถึง เพราะครูที่มาร่วมวงรับประทานอาหารกลางวันในห้องพัก ห้องรับแขกของโรงเรียนมีเพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้น

กรณีที่ 9 การเข้าร่วมงานวิจัยของครู พบบทเรียนว่าการที่ผู้วิจัยได้เผยแพร่ และเชิญชวนครูในโรงเรียนไผ่งามวิทยาเข้าร่วมกิจกรรมนั้น ครูหลายท่านคิดว่าโครงการวิจัยนี้สนใจแต่ด้าน

วัฒนธรรม สนใจแต่กล่องข้าว ซึ่งคนไม่สนใจจึงไม่เข้าร่วมกิจกรรมในโครงการ จึงเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยไม่ได้คาดคิดมาก่อนว่าการทำความเข้าใจในเรื่องนี้จะเป็นปัญหา นอกจากนั้นการเข้าไปทำความเข้าใจกับครูไม่สะดวกเท่ากับการพบปะกับชาวบ้าน เนื่องจากการพบครูต้องอาศัยเวลาราชการเท่านั้น แต่การพบชาวบ้าน นักวิจัยจะใช้เวลาที่ชาวบ้านว่าง ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่โรงเรียนหยุดทำการแล้ว

กรณีที่ 10 การเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลระดับลึก (key informants) ในเบื้องต้นนั้นผู้วิจัยสนใจศึกษาเรื่องกล่องข้าวในด้านวัฒนธรรมเพราะขณะนั้นกำลังดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนามในโครงการวิจัยเรื่อง “ชีวิตในอดีตล้านนา” ได้เลือกสัมภาษณ์ชีวิตในอดีตของบุคคลในชุมชนนี้ 2 ท่าน ซึ่งมีอายุมากกว่า 70 ปี จากการสัมภาษณ์ชีวิตในอดีตของผู้ให้ข้อมูลทั้ง 2 ท่านนี้ทำให้ผู้วิจัยเห็นภาพของชุมชนลำดับเหตุการณ์วิถีชีวิตผู้คนในชุมชน ที่ผู้ให้ข้อมูลอยู่ในเหตุการณ์และวิถีชีวิตนี้ จากนั้นได้อาศัยข้อมูลเหตุการณ์แต่ละช่วง ๆ ที่ได้จากการสัมภาษณ์ชีวิตในอดีตนี้มาโยงค้นหาบุคคลแต่ละช่วงที่มีการกล่าวอ้างถึงหรือสัมพันธ์เกี่ยวข้องแล้วตามไปสนทนาพูดคุยกับบุคคลเหล่านั้นไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งพบว่าบุคคลจำนวนหนึ่งมีผู้กล่าวถึง อ้างถึงในเรื่องที่เกี่ยวข้องแต่ละด้านแต่ละช่วง ชั่ว ๆ และความถี่มาก ผู้วิจัยก็จะให้ความสำคัญเป็นพิเศษแล้วเข้าไปสนทนาพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการค่อนข้างถี่ จนกระทั่งพบว่าบุคคลเหล่านี้จะมีบางคนที่มีความสุขกับการให้ข้อมูล มีความซื่อตรงต่อการให้ข้อมูล กระตือรือร้นในการมีส่วนร่วมในกิจกรรม แสดงการติดตามความคืบหน้าของผู้วิจัยอยู่เสมอ จนเกิดความคุ้นเคยกับผู้วิจัย และร่วมกระบวนการกลุ่มในโครงการนี้ด้วย ซึ่งผู้วิจัยอาศัยบุคคลกลุ่มหลังนี้เป็นผู้ให้ข้อมูลในระดับลึก โดยอาศัยการตรวจสอบจากทีมวิจัย ครูในพื้นที่ และผู้เกี่ยวข้องในชุมชน

สรุป

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ใช้ดำเนินการวิจัยครั้งนี้ นับเป็นประสบการณ์ครั้งแรกของนักวิจัยทุกคนที่ร่วมทีม และเป็นบทเรียนของนักวิจัยที่เริ่มต้นจากดำเนินการวิจัยด้วยความรู้สึกคล้ายเป็นคนแปลกหน้าระหว่างผู้วิจัยจากสถาบันราชภัฏลำปาง ครูในพื้นที่วิจัย และชาวบ้านในชุมชนพื้นที่วิจัย จนกระทั่งโครงการวิจัยสิ้นสุดลงด้วยความเป็นผู้คุ้นเคยเสมือนญาติของสมาชิกในชุมชนคนหนึ่งที่ได้ร่วมทดลองและพัฒนาในกระบวนการกลุ่มระหว่างชุมชนกับโรงเรียนด้วยอาศัยกระบวนการต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นที่ต้องอาศัยระยะเวลาและความต่อเนื่องตลอดมา และคงต้องให้สามารถดำเนินการต่อเนื่องสืบไป

บทที่ 6

จากภูมิปัญญาพัฒนาเป็นหลักสูตร

หลักสูตรท้องถิ่น : ภูมิปัญญาการผลิตถ้องข้าวตำบลงเมืองมาย

ความนำ

หลักสูตรภูมิปัญญาการผลิตถ้องข้าวตำบลงเมืองมายเกิดขึ้นจากการประชุมปฏิบัติการร่วมกันของครูและชาวบ้าน เมื่อเดือนกรกฎาคม 2543 โดยครูและชาวบ้านมีความต้องการตรงกัน คือต้องการให้ภูมิปัญญาการไปสานถ้องข้าวตำบลงเมืองมายยังคงอยู่สืบไป และเห็นว่าการสืบทอดภูมิปัญญาของท้องถิ่นจะเกิดขึ้นได้นั้นโรงเรียนกับชุมชน ครูกับชาวบ้านต้องร่วมมือกันสอนเด็กนักเรียน ซึ่งเป็นลูกหลานของชุมชน

หลักสูตรภูมิปัญญาการผลิตถ้องข้าวตำบลงเมืองมายเน้นหลักสูตรท้องถิ่นที่สามารถนำไปจัดการเรียนการสอนเป็นงานเลือกในกลุ่มงานและพื้นฐานอาชีพวิชาชีพที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิต กลุ่มประสบการณ์พิเศษ ในระดับประถมศึกษา กลุ่มวิชาการงานอาชีพในระดับมัธยมศึกษา หรือจัดการเรียนการสอนในลักษณะบูรณาการกับกลุ่มวิชาอื่น ๆ เช่น กลุ่มส่งเสริมประสบการณ์ชีวิต ในหน่วยชาติไทย หรือ หน่วยการทำมาหากิน กลุ่มส่งเสริมลักษณะนิสัย : ศิลปะ กลุ่มวิชาสังคมศึกษา วิชาศิลปะ และกิจกรรม เป็นต้น

จุดประสงค์ของหลักสูตร

1. สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นถ้องข้าวตำบลงเมืองมาย
2. สร้างความตระหนัก ความภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นถ้องข้าวตำบลงเมืองมาย
3. สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ ศิลปะ วัฒนธรรมของชาติจากเอกลักษณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. เชื่อมโยงเอกลักษณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการค้าขาย
5. มีพื้นฐานในการผลิตถ้องข้าวเป็นแรงงานช่วยเหลือครอบครัว

สาระการเรียนรู้

ขอบข่ายสาระทักษะอาชีพที่สามารถนำมาพัฒนาเป็นหลักสูตรมีทั้งสิ้น 18 หน่วยการเรียนรู้
ดังนี้

หน่วยที่ 1	ความรู้พื้นฐาน
หน่วยที่ 2	ขั้นตอนและเครื่องมือสำคัญในการไปสานกลองข้าว
หน่วยที่ 3	ประเภทของกลองข้าวบ้านไผ่เมืองมาย
หน่วยที่ 4	ตอกกลองข้าว
หน่วยที่ 5	การไปกลองข้าวชั้นใน
หน่วยที่ 6	การไปสานชั้นนอก
หน่วยที่ 7	การสานฝาและส่วนประกอบอื่น ๆ
หน่วยที่ 8	การใช้เครื่องมือ
หน่วยที่ 9	ไผ่และไผ่ขางวัตถุดิบที่สำคัญในการจักสาน
หน่วยที่ 10	ไม้สีกว้วัตถุดิบประกอบดินกลองข้าว
หน่วยที่ 11	หวายวัตถุดิบเย็บส่วนประกอบกลองข้าว
หน่วยที่ 12	ปอวัตถุดิบร้อยสายกลองข้าว
หน่วยที่ 13	การอนุรักษ์วัตถุดิบธรรมชาติ สิ่งสำคัญในการผลิตกลองข้าว
หน่วยที่ 14	ผู้รู้ครูชาวบ้าน ในภูมิปัญญากลองข้าว
หน่วยที่ 15	การขายและการตลาดกลองข้าว
หน่วยที่ 16	การส่งเสริมการขาย
หน่วยที่ 17	ภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าว
หน่วยที่ 18	กิจกรรมชุมนุมกลองข้าว

แนวการจัดเวลาเรียน

หน่วยที่	ป.1	ป.2	ป.3	ป.4	ป.5	ป.6	ม.1	ม.2	ม.3
1	●	●							
2	●	●							
3			●	●					
4			●	●					
5				●					
6				●					
7			●	●					
8				●					
9					●	●			
10					●	●			
11					●	●			
12					●	●			
13	●	●	●	●	●	●	●	●	●
14	●	●	●	●	●	●	●	●	●
15							●	●	●
16							●	●	●
17					●	●	●	●	●
18							●	●	●

แนวการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

หลักสูตรภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมาย เน้นการจัดการเรียนการสอนตามความสนใจ ความพร้อม ความถนัด และศักยภาพของผู้เรียน เน้นความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชน ในการพัฒนานักเรียนให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถ จัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้กิจกรรมต่อการสังเกตและรวบรวมข้อมูล การอภิปรายสรุปและ รายงานผล การสาธิต การฝึกปฏิบัติ การบรรยาย การเชิญวิทยากร การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง และ การศึกษานอกสถานที่หรือในชุมชน

แนวการประเมินผล

ประเมินผลจากการทำงานของผู้เรียนทั้งรายบุคคลและกลุ่ม การวัดผลสัมฤทธิ์

แผนการสอนของครูผู้สอน

ในระยะแรกของการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถ้องข้าวตำบลเมืองมายนี้ ครูที่เข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาหลักสูตรได้เลือกสาระการเรียนรู้ที่แต่ละคนสนใจมาจัดทำเป็นแผนการสอนได้คนละ 1 หน่วย คือ ครูทูล สุวรรณ ได้จัดทำแผนการสอนในสาระการเรียนรู้หน่วยที่ 4 “ตอกกล้องข้าว” ครูอนงค์ ใจฟัง ได้จัดทำแผนการสอนสาระการเรียนรู้หน่วยที่ 5 “การไปกล้องข้าวชั้นใน” และหน่วยที่ 6 “การไปสถานชั้นนอก” ครูจักรพงษ์ กันธิยะ จัดทำแผนการสอนสาระการเรียนรู้หน่วยที่ 9 “ไผ่และไผ่ขางวัตถุดิบสำคัญในการจักสาน” และครูชุมพล ใจทาหลี่ จัดทำแผนการสอนสาระการเรียนรู้หน่วยที่ 18 “กิจกรรมชุมชนมกล้องข้าว” ซึ่งแผนการสอนทั้ง 4 หน่วย เป็นดังนี้

หน่วยที่ 4 ตอกกล่องข้าว

โดย ทูล สุวรรณ

สาระสำคัญ

การจักตอกเพื่อสานกล่องข้าวเป็นการเตรียมตอกจนถึงวิธีการต่างๆที่จะให้ได้ตอกที่มีคุณสมบัติ และเหมาะสมที่สุดในการสานกล่องข้าว

จุดประสงค์

1. นักเรียนผ่าไม้ซางได้ถูกวิธี
2. นักเรียนจักตอกได้เป็นอย่างดี
3. นักเรียนหลีบตอกกล่องข้าวได้ตามขนาดที่ต้องการได้
4. นักเรียนปาดปลายตอกให้มีขนาดตามต้องการได้ดี
5. นักเรียนนำตอกที่หลีบแล้วไปตากตามกรรมวิธีได้
6. นักเรียนชุบผิวตอกที่จะนำตอกไปย้อมสีได้

ขอบข่ายเนื้อหา

1. ประเภทของตอก
 - 1.1 ตอกสานชั้นใน
 - 1.2 ตอกสานชั้นนอก
2. ขั้นตอนการทำตอกกล่องข้าว
 - 2.1 การผ่าไม้ซาง
 - 2.2 การจักตอกไม้ซาง
 - 2.3 การหลีบตอก
 - 2.4 การชุบปลายตอก
 - 2.5 การตากตอก
 - 2.6 การย้อมสีตอก
 - 2.7 ลักษณะตอกที่ดี

กิจกรรม

1. ให้ครูชาวบ้านสาธิตให้นักเรียนฝึกตาม
2. ครูและชาวบ้านร่วมมือกันควบคุม ดูแล นักเรียนในการฝึกหัดการทำตอก
3. นักเรียนฝึกทำงานด้วยตนเอง ในระบบกลุ่ม
4. นักเรียนนำผลงานมาให้คนในกลุ่ม ครู และครูชาวบ้านร่วมวิพากษ์วิจารณ์

5. นักเรียนจับคู่กันทำงานเพื่อฝึกให้เกิด ความชำนาญ
6. ตรวจผลงานและดูความร่วมมือระหว่างการทำงาน

สื่อการเรียนการสอน

1. มีดผ่าไม้
2. มีดเหลา
3. หินลับมีด
4. ตัวอย่างตอกกล่องข้าว
5. สีชอล์ก
6. เกลือ
7. มะกรูด
8. ปิ๊ป หรือหม้อดิน
9. ไม้ซาง
10. ค้อน

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกตการทำงาน
2. ตรวจผลงาน
3. ความร่วมมือกับหมู่คณะ
4. การรักษาความสะอาดสถานที่ และเครื่องมือ
5. การใช้เครื่องมืออย่างปลอดภัย

แผนการสอนที่ 1. ประเภทของตอกกล่องข้าว

สาระสำคัญ

การจัดประเภทของตอกกล่องข้าว ทำให้ผู้เรียนสามารถกำหนดชนิดของกล่องที่จะสานได้

จุดประสงค์

1. นักเรียนทราบชนิดของตอกที่ใช้สานกล่องข้าวได้
2. นักเรียนแยกตอกที่จะใช้สานกล่องข้าวชั้นนอกและชั้นในได้
3. นักเรียนจัดเก็บตอกกล่องข้าวไม่ให้ปะปนกันได้

เนื้อหา

1. การแยกประเภทของตอก
2. การแยกตอกชั้นนอกและชั้นใน
3. วิธีการเก็บตอกแต่ละชนิด

กิจกรรม

1. ให้นักเรียนศึกษาจากครูชาวบ้านเรื่องประเภทของตอกที่ใช้สานกล่องข้าว และนำความรู้ที่ได้มาร่วมกันสรุปผลงานที่ได้มา
2. นักเรียนช่วยกันสรุปจากข้อ 1 ให้เป็นระบบแล้วนำไปสอบถามหรือหาข้อสรุปจากครูชาวบ้านใหม่ แล้วนำกลับมาช่วยกันสรุปที่โรงเรียน โดยครูคอยแนะนำหรือคอยดูแลอย่างใกล้ชิด
3. นักเรียนออกไปศึกษาจากผู้รู้เรื่องวิธีการเก็บรักษาตอกกล่องข้าวแต่ละชนิด

สื่อการเรียนการสอน

1. ตอกกล่องข้าว (ที่ใช้สานชั้นใน, ชั้นนอก)
2. ตอกสานชั้นนอกที่ใช้สานกล่องข้าวลาย

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกตการทำงาน
2. สอบถาม
3. การทำงานกับหมู่คณะ

ใบความรู้

เรื่อง ตอกกล่องข้าว (ประเภทของตอก)

ตอกที่จะใช้สานกล่องข้าวโดยทั่วไปชาวบ้านจัดออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. ตอกสำหรับที่จะใช้สานกล่องข้าวชั้นใน
2. ตอกสำหรับที่จะใช้สานกล่องข้าวชั้นนอก

โดยลักษณะต่างๆ ไปตอกทั้ง 2 ชนิดนี้จะมีความแตกต่างกันในลักษณะที่พอสังเกตได้คือ

1. ตอกกล่องข้าวที่สานชั้นใน

1.1 ตอกประเภทนี้จะเป็นตอกผิวที่ไม่ต้องย้อมสีอะไรเลยไม่ว่าตอกกล่องข้าวชั้นในจะสานเป็นกล่องข้าวขาวหรือกล่องข้าวลาย

1.2 ตอกที่หีบจะต้องแข็งแรงกว่าตอกที่ใช้สานชั้นนอกให้แข็งแรงพอประมาณไม่ถึงกับแข็งมาก

1.3 หากเป็นไม้แถมต้องหีบตอกให้อ่อนกว่าตอกไม้หนุ้ม

1.4 ปลายตอกต้องปาดเคมให้มีขนาดเล็กลง

1.5 ตอกต้องมีขนาดเล็กกว่าตอกที่จะใช้สานชั้นนอกของกล่องเดียวกันเล็กน้อย

2. ตอกสำหรับที่ใช้สานชั้นนอก

2.1 ตอกขาวธรรมดา

2.2 ตอกที่ย้อมสีดำ (สำหรับสานกล่องข้าวลายต่างๆ)

ลักษณะของตอกทั้ง 2 .1 และ 2.2 นี้โดยทั่วไปมีลักษณะเฉพาะตัวคือ ตอกจะอ่อนกว่าตอกสำหรับสานชั้นใน และมีขนาดใหญ่กว่าตอกชั้นในเล็กน้อย

ข้อควรระวัง

การเก็บตอกควรเก็บให้เป็นมัดๆ ตามชนิดของตอกที่จะใช้สานกล่องข้าวหากเก็บตอกไม่เป็นตอกอาจปะปนกันทำให้เกิดความยุ่งยากเวลานำมาสานกล่องข้าว

แผนการสอนที่ 2. การทำตอกชั้นตอนที่ 1 การผ่าไม้ให้เป็นกลีบ

สาระสำคัญ

การผ่าไม้เป็นการใช้มีดผ่าไม้ให้ได้ขนาดเท่ากันเพื่อจะนำไปหลีบให้เป็นเส้นตอกต่อไป เวลาผ่าไม้ต้องระวังไม่ให้ผิวไม้ผุมีรอยขีดข่วนและผู้ทำงานมีความปลอดภัยในการปฏิบัติงาน

จุดประสงค์

1. นักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับลักษณะส่วน โคนและส่วนปลายของไม้ที่จะผ่า
2. นักเรียนคาดคะเนความกว้างของไม้ที่จะผ่าเป็นกีบๆได้
3. ใช้อุปกรณ์ในการผ่าได้อย่างถูกวิธี
4. มีทักษะในการผ่าไม้ ได้คล่องแคล่ว
5. มีทักษะในการทำงานร่วมกัน

เนื้อหา

1. ลักษณะของไม้ที่จะผ่า
2. ขนาดของตอกที่จะใช้
3. อุปกรณ์ในการผ่า
4. เทคนิคในการผ่า

กิจกรรม

1. การไปเรียนรู้กับครูชาวบ้าน
2. การสาธิต
3. การทดลองฝึกปฏิบัติจากชาวบ้าน
4. การปฏิบัติจริงโดยมีครูและผู้รู้ครูชาวบ้านดูแลอย่างใกล้ชิด
5. นำผลงานแต่ละคนมาให้กลุ่ม และครูชาวบ้านช่วยกันตรวจผลงาน

สื่อการเรียนการสอน

1. ไม้ไผ่ต่างๆ ไป
2. ไม้ซาง
3. ค้อน
4. มีดอีโต้

การวัดผลประเมินผล

1. การสังเกต
2. การประเมินจากผลงาน

3. ความร่วมมือในกลุ่ม

ใบความรู้

การผ่าไม้ไผ่ขางในการหีบตอก เมื่อได้ไม้ขางที่เลือกมาเรียบร้อยแล้วต้องดูว่าส่วนใดเป็นไม้ทางโคนทางปลาย ให้สังเกตข้อไม้ที่มีลักษณะเป็นขอบรอบตรงปล้องไม้ทางปลายจะเป็นดังรูป แล้วใช้มีดอีโต้ผ่าทางโคนลง ครั้งแรก “ผ่าขอบ” ก่อนจะได้ไม้ 2 อัน จากนั้นก็ใช้นิ้วก้อยนิ้วชี้ หรือนิ้วหัวแม่มือ เป็น “มอก” ว่าจะใช้ตอกขนาดใดบางคนอาจใช้กิบแรกเป็น “มอก” ก็ได้ เมื่อผ่าเป็นกิบๆ แล้วกิบที่มีตาไม้ติดอยู่เอาทิ้งไปหรือไปทำอย่างอื่น ขึ้นต่อไปก็ผ่าเอาตังไม้ออกครึ่งหนึ่ง เมื่อเรียบร้อยแล้วก็ใช้ตอกมัดไม้กิบไว้ แบบท่อนใครท่อนมัน

ข้อควรสังเกต

1. หากไม้ที่นำมาผ่า หากปล้องไม้เล็ก (เส้นผ่าศูนย์กลางน้อย) ไม่ควรผ่าเป็นกิบใหญ่มากนัก เพราะเวลานำไปหีบตอกจะแตก

2. ตามปกติไม้ 1 ต้น ส่วนปลายจะทำเป็นตอกชั้นใน ส่วนกลางของไม้จะทำตอกชั้นนอก

การดูไม้ทางโคน

1. ดูตาไม้ชี้ขึ้นเป็นปลาย

2. ดูขอบรอบปล้องไม้ ทางปลายขอบรอบๆ ตาจะหงายขึ้น

เวลาผ่า

1. ผ่าครึ่ง (โปะ โขบ) แต่อย่าให้ตืดตำ ตรงตา

2. กิบตรงตาไม้เอาดูตามรอยประ

แผนการสอนที่ 3. การทำดอกชั้นตอนที่ 2 การจักเตี้งไม้แต่ละกลีบ

สาระสำคัญ

การจักเตี้งไม้ที่จะนำมาหลิบเพื่อทำดอก เป็นการเตรียมไม้ซางจากปามาหลิบให้เป็นดอกที่ใช้ได้นั้น เป็นการลดน้ำหนักของไม้ และแยกไม้เป็นปล้องใครปล้องมัน

จุดประสงค์

1. นักเรียนใช้มีดผ่าเตี้งไม้ ออกตามขนาดที่ต้องการได้
2. นักเรียนใช้เครื่องมือได้อย่างปลอดภัย
3. นักเรียนแยกไม้เป็นท่อนใครท่อนมันได้
4. นักเรียนไม่ทำให้ผิวไม้เป็นรอยขีดข่วน

เนื้อหา

1. การเริ่มต้นจักเตี้ง
2. การกะขนาดเตี้งที่จะผ่าออก
3. การผ่าเตี้งออก

กิจกรรม

1. นักเรียนคู่วิทยากรสาธิตจักเตี้งไม้
2. นักเรียนคูครูจักเตี้งไม้ และวิธีตั้งเตี้งไม้ ออกตามคำแนะนำของวิทยากร
3. นักเรียนจับคู่กันลองผ่าเตี้งไม้ที่นำมาทดลองทำ โดยมีเพื่อนให้คำแนะนำแล้วสลับกันทำ
4. นักเรียนลงมือจักเตี้งไม้ซาง ที่จะนำมาหลิบจริงๆ
5. นักเรียนนำผลงานมาเปรียบเทียบกันพร้อมคำชี้แนะซึ่งกันและกัน

สื่อการเรียนการสอน

1. ไม้ไผ่ชนิดอื่น ๆ และไม้ไผ่ซาง
2. มีดอีโต้
3. ค้อน

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกต
2. ตรวจดูผลงาน
3. การรักษาความสะอาดของสถานที่
4. การทำงานร่วมกันของหมู่คณะ
5. ความระมัดระวังในการใช้เครื่องมือ

ใบความรู้ เรื่อง การจักตึงไม้

ในการจักตึงไม้ซาง มีวิธีการดังนี้

1. จักไม้เป็นทางโคน – ทางปลายให้เรียบร้อยระว่างอย่าให้ผิวไม้เป็นรอยถลอก
 2. จับไม้ทางโคนขึ้นมา กะให้ได้ครึ่งหนึ่งของท่อนไม้ ใช้มีดผ่าลงไปถ้าจะใช้ก้อน ก็ควรใช้ก้อนทุบสันมีดเบา ๆ ให้มีดเข้าเนื้อไม้ไปประมาณ 1 ช่วงมีด
 3. ใช้มีดจางไม้ออก มือด้านที่ไม่จับมีดจับด้านไม้ที่มีผิวไม้ ส่วนมือที่จับมีดดันมีดลงไปเบาๆ พร้อมจางไม้ และ จางลงเรื่อย ๆ ถ้าจะให้เร็วก็จางไม้มากๆ
 4. ขณะจางไม้ออกคอยดูว่าต้องให้ไม้ทั้ง 2 ข้าง ควรมีการจางออกด้วยแรงเท่ากันทั้ง 2 ด้านอย่าจางข้างใดข้างหนึ่งมากเกินไป มิฉะนั้นไม้จะหนาบงไม่เท่ากัน จากนั้นดึงไปจนสุดปลาย แล้วจึงเก็บไว้ 1 กีบ
 5. กีบต่อไปก็ทำลักษณะอย่างเดียวกัน เวลาผ่าถึงข้อไม้ควรใช้แรงมากขึ้น โดยการใช้มือตบสันมีดเบา ๆ ก็ได้
- เมื่อผ่าตึงไม้แล้วควรแยกเอาตึงและไม้ที่มีผิวรวมกันเป็นกอง ๆ แต่ละท่อนมัดไว้ 1 มัด ตึงไม้ควรเก็บไว้ให้แห้งเนื่องจากส่วนนี้ข้อไม้ที่มีความแหลมคมอยู่ อาจบาดเท้าเวลาไปเหยียบได้

แผนการสอนที่ 4. การทำตอกขึ้นตอนที่ 3 การปาดหัว – ปาดท้าย

สาระสำคัญ

การปาดปลายตอกเป็นการทำปลายตอกให้มีขนาดเล็กลง เพื่อนำมาสานให้กล่องข้าวมีลักษณะคอกที่ต่างกัน

จุดประสงค์

1. นักเรียนปาดปลายตอกตามลักษณะใช้งานได้
2. นักเรียนใช้มีดอย่างปลอดภัย
3. นักเรียนปาดปลายตอกได้ตามลักษณะของกล่องข้าวที่จะสาน

เนื้อหา

1. ลักษณะของดอกที่นำมาปาด
 - 1.1 ดอกที่หีบเรียบร้อยแล้ว
 - 1.2 ปาดปลายจากปลายเข้ามาประมาณ 3 นิ้ว
2. การปาดมากน้อยตามลักษณะกล่องข้าว
 - 2.1 ปาดเข้าน้อย ปากกล่องข้าวกว้าง
 - 2.2 ปาดเข้ามาก ปากกล่องข้าวแคบ
3. อุปกรณ์ในการปาด
4. เทคนิคในการปาด

กิจกรรม

1. นักเรียนดูการปาดปลายจากครูชาวบ้าน
2. สาธิตโดยครูผู้สอน
3. นักเรียนทดลองปาดปลายไม้จากวัสดุฝึกก่อน
4. ปาดปลายดอกด้วยตนเอง
5. นำผลงานมาวิพากษ์วิจารณ์ให้ข้อเสนอแนะ

สื่อการเรียนการสอน

1. มีดเหลา
2. ดอกกล่องข้างที่หีบแล้ว
3. ตัวอย่างดอกที่ปาดแล้ว

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกตการทำงาน
2. ตรวจสอบผลงาน
3. ความร่วมมือหมู่คณะ
4. การรักษาความสะอาดและ ความปลอดภัย

ใบความรู้ เรื่องการปาดปลายดอก

ในการสานกล่องข้าว 2 ชนิดคือ กล่องข้าวคอเลิง และกล่องข้าวคอท้าว นั้น ดอกที่ใช้จะต้องปาดปลายลงจะปาดเข้ามากหรือน้อยนั้น สุดแต่ผู้สานจะต้องการปากกล่องข้าวกว้างหรือแคบ ในการปาดปลายดอกจะมี 2 ลักษณะคือ

1. การสานกล่องข้าวคอเลิง จะใช้การปาดปลายทั้ง 2 ด้านจะปาดมากน้อยก็ตามที่ จะต้องการเอาตรงคอแคบเท่าใด ตามปกติจะปาดลงเล็กน้อยเท่านั้น
2. กล่องข้าวคอท้าว จะปาดปลายดอกเพียงข้างเดียวเท่านั้นจะปาดเข้าลึกขนาดไหนก็ต้องกะขนาดคอกล่องข้าวว่าจะเอากว้างขนาดใด หากปาดเข้ามากคอกล่องข้าวจะกว้างมาก อาจไม่เหมาะสมกับตัวกล่อง การปาดจะไม่มีสูตรตายตัว หากขึ้นอยู่กับความชำนาญของผู้สานที่ส่วนมากจะหลิบดอกและปาดดอกใช้เอง

ข้อควรระวังในการปาดดอก ผู้ปาดจะต้องปาดปลายดอกให้เป็นเส้นเรียบเสมอด้านเสมอปลาย

แผนการสอนที่ 5. การทำดอกขึ้นตอนที่ 4 การหลิบดอก

สาระสำคัญ

การหลิบดอกเป็นหัวใจสำคัญของการทำดอกกล่องข้าว เป็นการดึงตั้งดอกออกเป็นชั้น ๆ เพื่อให้ได้ดอกที่มีลักษณะหนา – บาง ตามจุดประสงค์ที่ต้องการใช้ก็นำไปสานกล่องข้าว และง่ายต่อการสานมากขึ้น

จุดประสงค์

1. นักเรียนใช้มีดเหลากรีดไม้และดึงตั้งไม้ออกเป็นชั้น ๆ ได้
2. ใช้มีดอย่างปลอดภัยไม่บาดมือและเท้า
3. ดึงตั้งไม้ออกได้อย่างสม่ำเสมอ
4. ให้ได้ผิวดอกที่มีความหนา – บาง สม่ำเสมอตามความต้องการ
5. นำวิธีการต่าง ๆ ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

เนื้อหา

1. การเตรียมไม้
 - 1.1 ไม้ก๊อบที่ผ่าได้ขนาดและเอาเด็งออก $\frac{1}{2}$ ของก๊อบแล้ว
 - 1.2 ไม้ที่ผิวไม่มีรอยขีดข่วน
 - 1.3 ไม้ที่ไม่ปะปนกันกับปล้องอื่น ๆ
2. อุปกรณ์
 - 2.1 การเตรียมมีดเหลาที่ปลายคม ๆ
 - 2.2 หินลับมีด
3. การคืบไม้
 - 3.1 คนถนัดซ้ายใช้นิ้วเท้าข้างซ้ายคืบไม้ คนถนัดขวาใช้เท้าข้างขวา
 - 3.2 คืบไม้ทางโคน
4. การใช้มีดกรีด กรีดครั้งแรกให้ห่างจากเท้าที่คืบมาครึ่ง

กิจกรรม

1. ให้นักเรียนดูครูชาวบ้านสาธิตการหลิบทอง
2. ให้นักเรียนฝึกใช้มีดเหลากรีดเด็งไม้ ให้มีความหนักเบา ก่อน โดยครูชาวบ้านดูแล
3. นักเรียนลองหลิบทองไม้ออกเป็นชั้น ๆ ก่อน
4. นักเรียนหลิบทองโดยมีครูชาวบ้านคอยดูแลอย่างใกล้ชิด
5. ฝึกหลิบทองไม้ออกให้มีความสม่ำเสมอ

สื่อการเรียนการสอน

1. มีดเหลา
2. ไม้ซาง
3. หินลับมีด

การวัดผลและประเมินผล

1. สังเกต
2. ตรวจสอบผลงาน
3. การทำงานร่วมหมู่คณะ
4. คุณลักษณะการทำงานและการรักษาความปลอดภัย
5. การทำงานตามขั้นตอน

ใบความรู้ เรื่องการหลีบทอก

เมื่อนำไม้ซางที่เอาเต็งออกครึ่งหนึ่งมาเรียบร้อยแล้ว นักเรียนมีวิธีการทำงานดังนี้

1. วางไม้ทางโคน – ทางปลายอย่าให้สลับกัน
2. นั่งลง ตอนนี้อัดคนถนัดมือซ้ายให้ยื่นเท้าซ้ายออกมาเพื่อคืบไม้กับไม้ซาง ในทำนองเดียวกันคนถนัดมือขวาก็ให้ยื่นเท้าขวาออกไป
3. เอาไม้ซางมา 1 กีบให้ใช้มีดเหลาผ่าเอาเต็งออกอีกพอประมาณ ปล่อยให้ไม้บางพอสมควร ทำเช่นนั้นทุกกีบก่อนหลีบทอก ที่ทำเช่นนี้ก็คือด้วยว่าเวลาหลีบทอกจะได้ไม่ต้องหลีบทอกหลายครั้ง
4. จากนั้นใช้เท้าตามความถนัด คืบทางโคนไม้ให้แน่น โดยให้เอาด้านเต็งหงายขึ้นมา จากนั้นให้กระชะนั้นจากหัวแม่เท้ามาถึงข้อไม้ (เรียกกระชะนั้นว่า 1 ปล้อง) ให้กะจากหัวแม่เท้าขึ้นมาหรือดูจากข้อไม้ลงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง กะเอาระยะกึ่งกลาง ก็ใช้มีดกรีดเต็งไม้ครั้งแรกกรีดให้ลึกได้
5. เมื่อกรีดไม้เป็นรอยแล้วใช้มือข้างที่ไม่ถนัดมีดดันไม้ด้านล่างให้แน่นขึ้นมา จะทำให้ไม้ที่กรีดคืบขึ้นมาเล็กน้อยก็ให้เอาคมมีดสอดเข้าไปในเต็งไม้ มือด้านล่างก็ดันขึ้นมามีดก็จะเข้าเต็งลึกไปอีกจนมือด้านที่จับมีดจับเต็งไม้ไม่ได้ จากนั้นก็ใช้มีดคืบเต็งไม้ลงข้างล่างไปหาเท้าที่คืบ พอใกล้จะถึงหัวแม่เท้ามากเข้า ก็คลายไม้พร้อมดึงไม้ออกมาใช้มือคืบเต็งไม้ทั้ง 1 ชิ้น
6. ใช้เท้าคืบไม้เช่นเดิมจากนั้นก็เอามีดไปจ่อที่รอยกรีด พร้อมกับใช้มือด้านล่างดันไม้ให้แน่นขึ้นมา เต็งไม้จะคืบขึ้นมา จากนั้นเอาคมมีดสอดไปในเต็งไม้ พร้อม ๆ ดึงเต็งไม้ขึ้นมา ในช่วงการดึงเต็งไม้ขึ้นมาครั้งนี้จะต้องผ่านตาไม้ เมื่อคืบมาถึงตรงตาไม้ พยายามใช้มือด้านล่างดันไม้ให้แน่นมาก ๆ มือที่ถือมีดก็ดึงเต็งไม้พร้อมขยับเต็งไม้พร้อมคืบขึ้น พอผ่านตาไม้ก็จะดึงเต็งไม้ง่ายขึ้นจนสุดปลายไม้ เป็นเสร็จการหลีบทอก 1 ครั้ง
7. จากนั้นก็ทำตามขั้นตอนเดิมอีกแต่การกรีดไม้ให้เบาลงกว่าครั้งแรก จนได้ผิวไม้ตามความต้องการใช้

ข้อพึงสังเกต

ในขณะที่หลีบทอกหากไม่ชำนาญเต็งไม้จะถูกหลีบทอกออกมาหนา-บางไม่เท่ากันหากเป็นเช่นนี้ให้ทำดังนี้

1. ขณะหลีบทอกเต็งไม้ หากเราดึงเต็งโดยไม่ดันไม้ด้านล่างขึ้นมา เต็งจะออกหนาไปทางผิวเรื่อย ๆ หากเป็นลักษณะนี้ให้ดันไม้ให้แน่นขึ้นมา เต็งไม้ก็จะออกมามีขนาดหนาบางเท่า ๆ กัน
2. หากด้านล่างดันไม้แน่นมากเกินไป เต็งไม้จะออกบางก็ให้คลายมือด้านล่างลงบ้าง
3. หากตอกที่หลีบทอกแล้วมีบางจุดหนาบางจุดก็ใช้วิธีกรีดบริเวณนั้นแล้วหลีบทอกเป็นช่วง ๆ เวลาหลีบทอกในขั้นตอนนี้ พยายามดันไม้ให้แน่นมาก

แผนการสอนที่ 6. การทำดอกชั้นตอนที่ 5 การตากดอก

สาระสำคัญ

การตากดอกเป็นการเปลี่ยนสีผิวของดอกจากสีเขียวให้เป็นสีนวลตามผิวของไม้ไม้ควรตากแดดนานเกินไปจะทำให้ผิวดอกไม่สวยงาม

จุดประสงค์

1. นักเรียนตากดอกได้ด้วยตนเอง
2. นักเรียนเก็บดอกที่ตากได้ที่ด้วยตนเองได้
3. นักเรียนกะระยะเวลาในการตากดอกได้

เนื้อหา

1. ดอกที่จะนำไปตาก
2. ระยะเวลาในการตาก
3. การสังเกตลักษณะผิวของดอกที่ใช้ได้

กิจกรรม

1. นักเรียนสอบถามจากครูชาวบ้านเรื่องการตากดอก
2. นักเรียนนำดอกมาฝีกตากเป็นกลุ่มและเป็นรายบุคคล
3. นักเรียนนำผลงานการตากดอกมาเสนอต่อกลุ่ม เพื่อวิพากษ์วิจารณ์ผลงาน

สื่อการเรียนการสอน

1. ดอกที่หีบเรียบร้อยแล้ว

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกตการตากดอกและวิธีการตาก
2. ตรวจผลงานการตากดอก
3. สังเกตการเลือกสถานที่ตากดอก

ใบความรู้ เรื่อง การตากดอก

เมื่อหีบดอกเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็มัดดอกเป็นมัด ๆ โดยมัดทางโคนไม้ไว้ตามจำนวนดอกที่เหมาะสม แล้วนำไปตากแดด ทั้งนี้เพื่อให้ผิวเขียวของไผ่ชางเปลี่ยนเป็นสีเขียวนวลตามคุณลักษณะของไผ่ชาง วิธีการตากตามวิธีชาวบ้านพอสรุปได้ดังนี้

1. มัดดอกทางโคนเป็นชุด ๆ
2. สถานที่ที่ตากต้องมีแสงแดดตลอดวัน
3. เวลานำไปตากอาจจะเอาแขวนไว้ก็ได้ หรือ เอาวางไว้ตามร้านสุดแต่แบบไหนจะสะดวก
4. การตากถ้าหากดอกได้รับแสงแดดทั้งวันก็ให้ตากประมาณ 2 แดด (2 วัน) ก็ใช้ได้
5. เมื่อดูผิวดอกว่าแห้งเสมอกันทุกเส้น ผิวดอกจะมีสีผิวออกจะเขียวนวลตา มีลักษณะงอเข้าหากันก็เก็บได้แล้ว

ข้อควรระวัง หากตากดอกไว้กลางแดดนานเกินไป ผิวดอกจะแห้งมากเกินไปจะมีลักษณะออกกลายๆ เป็นสีแดง เวลานำไปสานกล่องข้าวจะไม่ค่อยสวยงาม

แผนการสอนที่ 7. การทำดอกชั้นตอนที่ 6 การย้อมสีดอก

สาระสำคัญ

การย้อมสี (ดำ) ดอกกล่องข้าวเป็นการทำให้สีติดดอกสนิท นำไปสานกล่องข้าวลายมีลวดลายสวยงาม

จุดประสงค์

1. เลือกดอกที่จะนำมาย้อมสีได้
2. ชูผิวดอกได้เรียบเสมอกัน
3. ผสมสีได้ตามต้องการ
4. ย้อมดอกได้สวยงาม
5. มีความปลอดภัยจากน้ำร้อนและไฟเวลาย้อม

เนื้อหา

1. การชุดพืwtตอก
 - 1.1 ตัwtกล่องชุดทางโคน 12 เส้น ทางปลาย 12 เส้น
 - 1.2 ฝากล่องชุดโคน 12 ปลาย 8 เส้น
 - 1.3 ชุดห่างจากข้อไม้ประมาณนิ้วหัวแม่มือพอประมาณ
2. การเตรียมตอกที่ชุดแล้วที่จะนำไปย้อมสี
3. การเตรียมสี
4. การใช้วัสดุอื่นผสมสี

กิจกรรม

1. นักเรียนไปหาความรู้จากครูชาวบ้านโดยครูผู้สอนพาไป
2. นักเรียนดูครูสาธิตชุดพืwtไม่ให้ดู
3. นักเรียนทดลองชุดพืwtไม้ชนิดอื่นก่อน
4. นักเรียนทดลองชุดพืwtตอกโดยมีครูชาวบ้านและครูผู้สอน
5. นักเรียนดูครูชาวบ้านสาธิต การผสมสี การต้ม และการย้อมสี
6. นักเรียนทดลองย้อมสีตอกไม้ขางที่ไม่ใช่ตอกกล่องข้าวก่อนแล้วนำผลงานดูตรวจโดยครูชาวบ้านและผู้สอน
7. นักเรียนนำตอกกล่องข้าวจริง ๆ มาฝีกย้อมโดยครูชาวบ้านและครูผู้สอนคอยควบคุมดูแล
8. นำผลงานมาตรวจโดยครูชาวบ้านและผู้สอน
9. นำไปตากแดดประมาณ 1 แด่

สื่อการเรียนการสอน

1. ตอกชนิดอื่น ๆ
2. ตอกกล่องข้าว
3. สีดำ
4. เกลือ
5. มะกรูด
6. เศษผ้า
7. เตา
8. หม้อดินหรือป้บ

การวัดผลและประเมินผล

1. สังเกต
2. ดูการทำงานร่วมกับหมู่คณะ
3. ตรวจงาน
4. ดูความเรียบร้อย , สะอาด , ประหยัด
5. การรักษาความปลอดภัยจากไฟและน้ำร้อนลวก

แผนการสอนที่ 8. การทำดอกชั้นตอนที่ 7 ลักษณะของดอกกล่อ่งข้าวที่ดี

สาระสำคัญ

ดอกที่ใช้สานกล่อ่งข้าวที่มีลักษณะดี ย่อมทำให้งานสานและผลงานกล่อ่งข้าวออกมามีความสวยงาม

จุดประสงค์

1. นักเรียนบอกวิธีการเลือกดอกที่ดีได้
2. นักเรียนสามารถเลือกดอกที่ดีได้

เนื้อหา

1. การคัดแยกดอกที่ดี

กิจกรรม

1. ให้นักเรียนไปเสาะหาความรู้กับครูชาวบ้านเรื่องการคัดแยกดอกที่มีลักษณะดี
2. ครูและครูชาวบ้าน นำตัวอย่างดอกที่ไม่ดีมาให้นักเรียนดู หรือจัดเป็นตัวอย่าง
3. ให้นักเรียนแต่ละกลุ่มช่วยกันจัดแยกลักษณะของดอกที่ดีและไม่ดี
4. จัดกิจกรรมเสริมเรื่องการคัดไม้ก่อนทำนำดอกเพื่อจะได้ดอกที่ดียิ่งขึ้น

สื่อการเรียนการสอน

1. ตัวอย่างดอกกล่อ่งข้าวที่ไม่ดี
2. ลักษณะดอกกล่อ่งข้าวที่ดี

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกตดูวิธีการเลือกดอกของเด็ก
2. สอบถาม
3. ดูการทำงานในกลุ่ม

ใบความรู้ เรื่อง ลักษณะตอกกล่องข้าวที่ดี

ตอกกล่องข้าวที่ใช้สานกล่องข้าวของบ้านนางาม หมู่ 3 ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง ที่เชื่อว่ามีลักษณะดีนั้น ถือเอาว่าเวลาออกมาแล้วกล่องข้าวจะออกมาสวยงาม ทนทานแต่ถ้าพูดในขณะ ที่สานก็หมายความว่าสานง่าย เกิดความนุ่มมือ (ตามความรู้สึกผู้สาน)

โดยทั่วไปจะมีลักษณะต่อไปนี้

1. ผิวไม้จะมีสีนวล หลังจากตากแดดแล้วประมาณ 2 แดด
2. ตอกจะไม่แตก หมายความว่าผิวตอกจะไม่แตกเป็นกลีบๆ ก่อนที่จะนำมาฉีกก่อนจะสานตอกที่แตกไม่ว่ากรณีใดๆ ไม่ควรนำมาสาน
3. ผิวตอกไม่มีรอยใดๆ รอยต่างๆ อาจเกิดขึ้นได้กับผิวตอก หากตอกมีรอยขีดรอยขีด หรือรอยอื่นใด จะทำให้กล่องข้าวไม่สวยงาม
4. ข้อไม้ไม่เปราะ(ผุ่ย) ข้อไม้ตอกจะต้องเหนียวเพราะเวลาสานกล่องข้าวหากข้อตอกเปราะจะทำให้ตอกหัก ทำให้เสียเวลาในการหาตอกมาทดแทน

หน่วยที่ 5 การไปกล่องข้าวชั้นใน

โดย อนงค์ ใจฟัง

สาระสำคัญ

ลักษณะเดิมของกล่องข้าวมี 2 ชั้น มีชั้นในและชั้นนอก ชั้นในเป็นการนำเอาผิวของไม้ไผ่มาไปสานเป็นลาย 2 เพื่อทำให้ตัวของกล่องข้าวทรงตัวได้สวยงาม

จุดประสงค์

1. เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจลักษณะของกล่องข้าว
2. เพื่อให้มีความรู้เกี่ยวกับส่วนประกอบของกล่องข้าว
3. เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจขั้นตอนการไปสานชั้นใน
4. เพื่อให้ให้นักเรียนรู้จักและมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับขั้นตอนการไปสานกล่องข้าวชั้นในได้อย่างถูกต้อง

ขอบข่ายเนื้อหา

1. ดอกไปสานชั้นใน
2. ลายที่ไปสานชั้นใน
3. ประโยชน์

กิจกรรม

1. ครู ชาวบ้าน ร่วมกับนักเรียน วิเคราะห์ดอกที่จะนำมาไปสานกล่องข้าวชั้นใน โดยครู ชาวบ้าน นำดอกกล่องข้าวชั้นนอกมาให้แก่นักเรียนดู และเปรียบเทียบระหว่างดอกที่ใช้ไปสานชั้นใน และดอกที่ใช้ไปสานชั้นนอก ครู ชาวบ้าน เล่าว่าดอกจะใช้ไปชั้นในต้องเป็นดอกแข็ง หรือหนากว่า ดอกชั้นนอกชนิดหนึ่ง เพื่อไม่ให้ตัวกล่องข้าวอ่อนเวลาไปสานชั้นนอกที่บกล่องข้าวจะแน่นและรูปทรงสวยงาม

2. การไปสานชั้นใน ครู ชาวบ้าน บอกให้นักเรียนทราบว่าใช้ลายสอง จำนวนดอกที่ใช้ไปสานชั้น โดยกล่องเล็กจะใช้ 20 เส้น กล่องกลางจะใช้ 28 เส้น กล่องใหญ่จะใช้ 32 เส้น

3. การก่อชั้นใน คือการไปสานฐานของกล่องข้าว หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ก้นกล่องข้าว” เมื่อก่อฐานหรือ (ก้นกล่องข้าว) เสร็จแล้วครู ชาวบ้านก็สอนวิธีมัดดอกให้นักเรียนดู เป็นตัวอย่าง พร้อมกับให้นักเรียนลงมือปฏิบัติพร้อมกับสาธิตวิธีการหักมุม เสร็จแล้วไปลายสองขึ้นไป 3 ลาย แล้วจะรัดดอกให้เล็กลง แล้วก็มัดดอก (หรือพับดอก) ปากกล่องข้าวแล้วก็ปัก เสร็จจากปักแล้วก็ปาดดอกทิ้งก็เสร็จการไปสานชั้นใน

สื่อการเรียนรู้

1. ดอก
2. มีด
3. น้ำ กระป๋องน้ำ

การวัดผล ประเมินผล

1. สังเกตการปฏิบัติ
2. ชักถาม
3. ตรวจชิ้นงาน

หน่วยที่ 6 การไปสถานชั้นนอก

โดย อนงค์ ใจฟัง

สาระสำคัญ

ลักษณะที่เด่นของกล่องข้าวบ้านไผ่ จะมี 2 ชั้น ชั้นนอกมีลวดลายสวยงามการไปสถานชั้นนอกเป็นการนำเอาผิวของไม้ไผ่ที่ผิวสวยมาไปเป็นลวดลายต่าง ๆ ไปสานทับกล่องข้าวชั้นในอีกชั้นหนึ่งเพื่อให้ เกิดความคงทนของกล่องข้าวและเพื่อไม่ให้ข้าวที่อยู่กล่องข้าวแห้ง มีชั้นตอนอยู่ 9 ชั้นตอน

จุดประสงค์

1. เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจลักษณะของกล่องข้าวบ้านไผ่
2. เพื่อให้มีความรู้เกี่ยวกับส่วนประกอบของกล่องข้าวบ้านไผ่
3. เพื่อให้สามารถศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นจากชุมชน
4. เพื่อให้เกิดความภูมิใจในเอกลักษณ์ของกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย
5. เพื่อให้มีความรักความภูมิใจในศิลปะพื้นบ้านของชุมชนตนเอง

ขอบข่ายเนื้อหา

1. ลักษณะชั้นนอกของกล่องข้าวบ้านไผ่
2. อุปกรณ์การไปชั้นนอก
3. ขั้นตอนการไปชั้นนอก
 - ชั้นตอนที่ 1 การเลือกตอก
 - ชั้นตอนที่ 2 การก่อ
 - ชั้นตอนที่ 3 การใส่ไผ่
 - ชั้นตอนที่ 4 การฉีกตอก
 - ชั้นตอนที่ 5 การปัก(ยกขึ้น)
 - ชั้นตอนที่ 6 การมัดปม
 - ชั้นตอนที่ 7 การไป
 - ชั้นตอนที่ 8 การปัก
 - ชั้นตอนที่ 9 การปาด

กิจกรรม

1. อธิบาย สันทนา ซักถาม อภิปราย
2. สาธิต ทดลอง ปฏิบัติจริง
3. รายงานค้นคว้า

สื่อการเรียนการสอน

กล่องข้าว ตอก อุปกรณ์ของจริง

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกต
2. ซักถาม
3. ผลงาน

แผนการสอนที่ 1. ลักษณะชั้นนอกของกล่องข้าวบ้านไผ่

สาระสำคัญ

ลักษณะชั้นนอกของกล่องข้าวบ้านไผ่ มีจุดเด่นที่ไปสานด้วยดอกข้อมสีไปสานให้เกิดลวดลายต่าง ๆ โดยตอกที่ใช้เป็นตอกผิวไม้ไผ่

จุดประสงค์

1. เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจลักษณะของกล่องข้าวบ้านไผ่
2. เพื่อให้มีความรู้เกี่ยวกับส่วนประกอบของกล่องข้าวบ้านไผ่
3. เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจความหมายของลักษณะกล่องข้าว
4. เพื่อให้มีความรักความภูมิใจในศิลปะพื้นบ้านของชุมชนตนเอง
5. สามารถเปรียบเทียบลักษณะของกล่องข้าวบ้านไผ่กับกล่องข้าวจากที่อื่นได้

เนื้อหา

1. ลักษณะชั้นนอกของกล่องข้าวบ้านไผ่
2. ความหมาย

กิจกรรม

1. ครูนำกล่องข้าวให้นักเรียนดู 2 กล่อง โดยนำกล่องข้าวจากทางภาคอีสาน 1 กล่อง กล่องข้าวของบ้านไผ่ 1 กล่องให้นักเรียนดู และให้นักเรียนสนทนาสังเกตลักษณะของกล่องข้าวทั้ง 2 กล่อง พร้อมบันทึกผลการสังเกต
2. ให้นักเรียนสนทนาภายในกลุ่มศึกษาส่วนประกอบของกล่องข้าวทั้งสองว่ามีส่วนประกอบที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันที่ตรงไหนบ้าง
3. เมื่อนักเรียนดูกล่องข้าวแล้วครูให้นักเรียนเขียนความหมายของกล่องข้าวตามความคิดของตัวเอง

4. ครูร่วมกับนักเรียนสรุปความสามารถของชาวบ้านในการไปกล่่งข้าวและภูมิปัญญาของชาวบ้านไผ่ที่นักเรียนและคนรุ่นหลังควรมีความรักและภูมิใจในภูมิปัญญาของชุมชนบ้านไผ่

5. ครูให้นักเรียนเปรียบเทียบลักษณะของกล่่งข้าวทั้ง 2 กล่่งว่ามีความเหมือนกัน หรือแตกต่างกันตรงไหนบ้าง เสร็จแล้วบันทึกเสนอหน้าชั้นเรียน

สื่อการเรียนการสอน

1. กล่่งข้าวของอีสาน
2. กล่่งข้าวของบ้านไผ่

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกตการทำกิจกรรมของนักเรียน
2. ซักถาม
3. ตรวจงาน

ใบงาน

ให้นักเรียนสังเกตกล่่งข้าวที่ครูนำมาให้นักเรียนดู เสร็จแล้วให้นักเรียนเขียนความหมายของลักษณะกล่่งข้าวบ้านไผ่นำเสนอหน้าชั้นเรียน

แผนการสอนที่ 2. อุปกรณ์การไปสานชั้นนอก

สาระสำคัญ

การไปสานชั้นนอกเป็นการนำเอาผิวของไม้ไผ่ที่ผิวสวยมาไปเป็นลวดลายต่าง ๆ ไปสานทับกล่่งข้าวชั้นในอีกชั้นหนึ่งจำเป็นต้องใช้อุปกรณ์ต่างๆ ประกอบการไปด้วย

จุดประสงค์

1. เพื่อปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์ภูมิปัญญาในการไปกล่่งข้าว
2. เพื่อให้นักเรียนรู้จักอุปกรณ์การไปกล่่งข้าวและวิธีการใช้อย่างปลอดภัย
3. เพื่อให้นักเรียนรู้จักและมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับขั้นตอนการไปสานกล่่งข้าวชั้นนอกได้ อย่างถูกต้อง

เนื้อหา

1. อุปกรณ์การไปสานกล่่งข้าว - มีดเหลา – ตอก – กระป๋องน้ำ

2. ลำดับขั้นตอนการไปสวนชั้นนอกบางขั้นตอนต้องใช้อุปกรณ์ประกอบการไปสวน

ขั้นตอนที่ 1 การเลือกตอก

ขั้นตอนที่ 2 การก่อ

ขั้นตอนที่ 3 การใส่ไส้

ขั้นตอนที่ 4 การฉีกตอก

ขั้นตอนที่ 5 การปัก(ยกขึ้น)

ขั้นตอนที่ 6 การมัดปม

ขั้นตอนที่ 7 การไป

ขั้นตอนที่ 8 การปัก

ขั้นตอนที่ 9 การปาด

กิจกรรม

1. ครูชาวบ้านนำอุปกรณ์การไปสวนกล่องข้าวให้นักเรียนดู อธิบายการใช้อุปกรณ์นักเรียนทดลองอุปกรณ์การไปสวนกล่องข้าว

2. ครูอธิบายลำดับขั้นตอนการไปสวนชั้นนอกพร้อมแสดงสาธิตการใช้อุปกรณ์ในแต่ละขั้นตอน

3. นักเรียนสรุปลำดับขั้นตอนการใช้อุปกรณ์ในการไปสวนชั้นนอกจากการซักถามสนทนากับครูชาวบ้าน

สื่อการเรียนการสอน

1. ไม้ไผ่
2. ตอก
3. มีดเหลา กระจ่างน้ำ
4. แผนภูมิขั้นตอนการไปสวนชั้นนอก

การวัดประเมินผล

1. สังเกต
2. ซักถาม
3. ตรวจผลงาน

แผนการสอนที่ 3. การไปสวนชั้นนอก ขั้นตอนที่ 1 การเลือกดอก (5 คาบ)

สาระสำคัญ

การเลือกดอกที่มีลักษณะที่ดีและสีผิวของไม้ไผ่ที่สวยงามเมื่อนำไปไปสวนกล่องข้าวจะทำให้ง่ายต่อการไปสวนเมื่อไปสวนแล้วจะได้กล่องข้าวที่สวยงาม

เนื้อหา

ลักษณะของดอกที่ดี

จุดประสงค์

1. เพื่อให้นักเรียนรู้จักการเลือกดอกที่ดีมีลักษณะที่ดี
2. สามารถสังเกตและเปรียบเทียบผิวของไม้ไผ่ที่ดีและไม่ดีได้

กิจกรรม

1. ครูชาวบ้านร่วมกับนักเรียนวิเคราะห์ลักษณะของดอกที่ดีโดยดูจากสีผิวของไม้ เนื้อ อายุของไม้
2. ครูชาวบ้านนำกล่องข้าวที่ไปสวนเป็นกล่องข้าวมีดอกกับไม่มีดอกมาให้นักเรียนดูพร้อมกับสนทนาถึงดอกกล่องข้าวที่ใช้ไปสวนว่ากล่องข้าว 2 กล่อง แตกต่างกันตรงไหน ให้นักเรียนเปรียบเทียบระหว่างกล่องข้าวขาวกับกล่องข้าวดอก กล่องข้าวดอกจะใช้ดอกที่ย้อมสีดำมาไปสวน ส่วนกล่องข้าวขาวจะใช้ดอกที่ไม่ได้ย้อมสีไปสวน
3. นักเรียนสังเกตเปรียบเทียบสีผิวของไม้ไผ่ที่ดีและที่ผิวของไม้ไผ่ที่ไม่ดี

สื่อการเรียนการสอน

1. ดอก
2. กล่องข้าว
3. รูปภาพ

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกตการฝึกปฏิบัติ
2. ซักถาม
3. ตรวจชิ้นงาน

แผนการสอนที่ 4. การไปสวนชั้นนอก ขั้นตอนที่ 2 การก่อ

สาระสำคัญ

การก่อคือการก่อรูปทรงกล่องข้าวเป็นการเริ่มต้นการไปการก่อจะต้องนับจำนวนเส้นตอกว่า จะใช้กี่เส้นกี่คู่แล้วแต่จะทำกล่องใหญ่หรือเล็ก

เนื้อหา

1. การก่อกล่องข้าวคอกี้ว
2. การก่อกล่องข้าวคอดีง

จุดประสงค์

1. เพื่อให้นักเรียนรู้จักการก่อกล่องข้าวคอกี้วและคอดีงได้ถูกขั้นตอน
2. เพื่อให้นักเรียนอธิบายความหมายของการก่อได้ถูกต้อง

กิจกรรม

1. ครูชาวบ้านอธิบายถึงความหมายของคำว่า ก่อ
2. ครูชาวบ้านอธิบายและสาธิตขั้นตอนการก่อกล่องข้าวคอกี้วและกล่องข้าวคอดีง
3. การก่อกล่องข้าวคอกี้วมีดอกกับคอกี้วไม่มีดอกขั้นตอนการก่อเหมือนกันในการก่อจะจัดเส้นตอกด้วย ลายสองและลายเจ็ด ให้ส่วนของข้อไม้อยู่ตรงกึ่งกลาง เมื่อนำตอกมาก่อและขัดกันจนได้ขนาดพื้นที่ส่วนกันตามที่ต้องการ

4. นักเรียนฝึกปฏิบัติการก่อกล่องข้าวคอกี้วและกล่องข้าวคอดีง

สื่อการเรียนการสอน

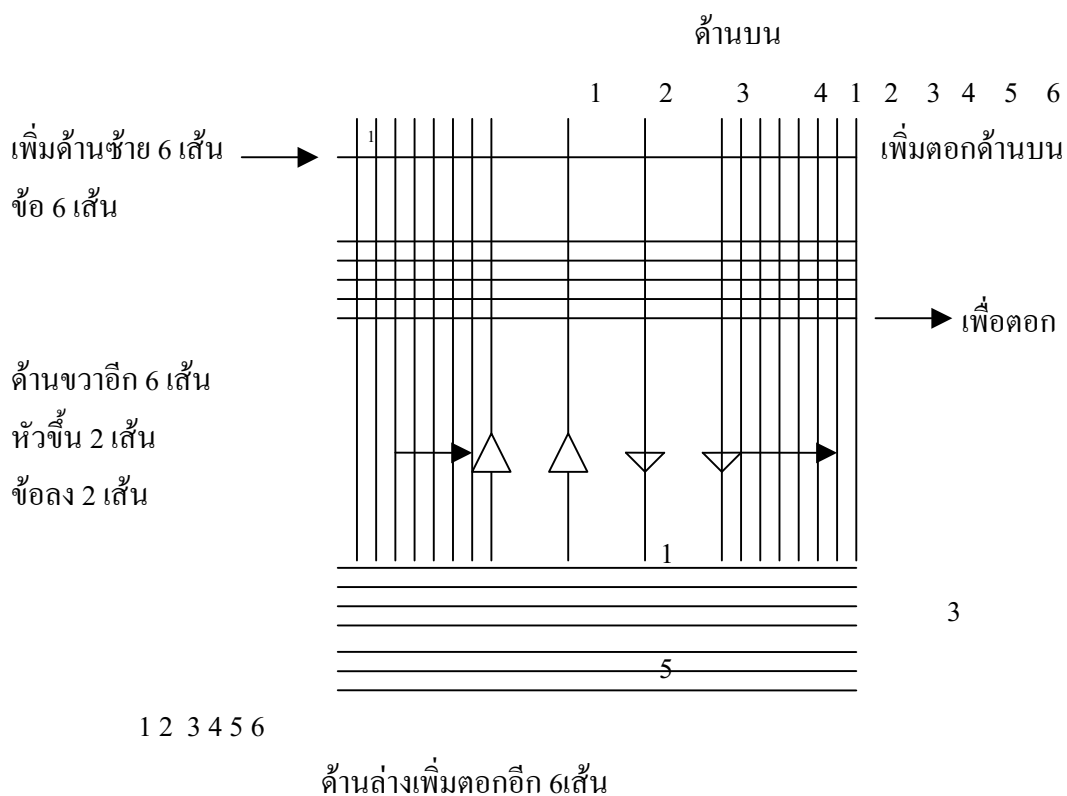
1. ตอก
2. ใบความรู้
3. กระป๋องน้ำ – น้ำ

การวัดผลการเรียน

1. สังเกตการฝึกปฏิบัติ
2. ชักถาม
3. ตรวจชิ้นงาน

ใบความรู้

การก่อสร้างขั้วคอกิ่งข้าว และการก่อสร้างขั้วคอเล็งขาว

แผนการสอนที่ 5. การไปสวนชั้นนอก ชั้นตอนที่ 3 การใส่ไส้ (2 คาบ)

สาระสำคัญ

การใส่ไส้ คือการนำเอาตอกเป็นเส้นขนาดพอดีมัดให้เป็นปมสอดที่ฐานชั้นนอกให้ติดกับฐานชั้นใน แล้วดึงตอกขึ้นไปมัดติดกับไม้กระดากที่ขวางปากกล่องข้าว

เนื้อหา

1. การใส่ไส้
2. ความหมาย

จุดประสงค์

1. เพื่อให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจความหมายของการใส่ใส่
2. เพื่อให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจขั้นตอนการใส่ใส่
3. นักเรียนสามารถบอกถึงประโยชน์ของการใส่ใส่กล่องข้าวได้
4. นักเรียนสามารถมีทักษะในการใส่ใส่
5. เพื่อให้นักเรียนมีความรักและภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง

กิจกรรม

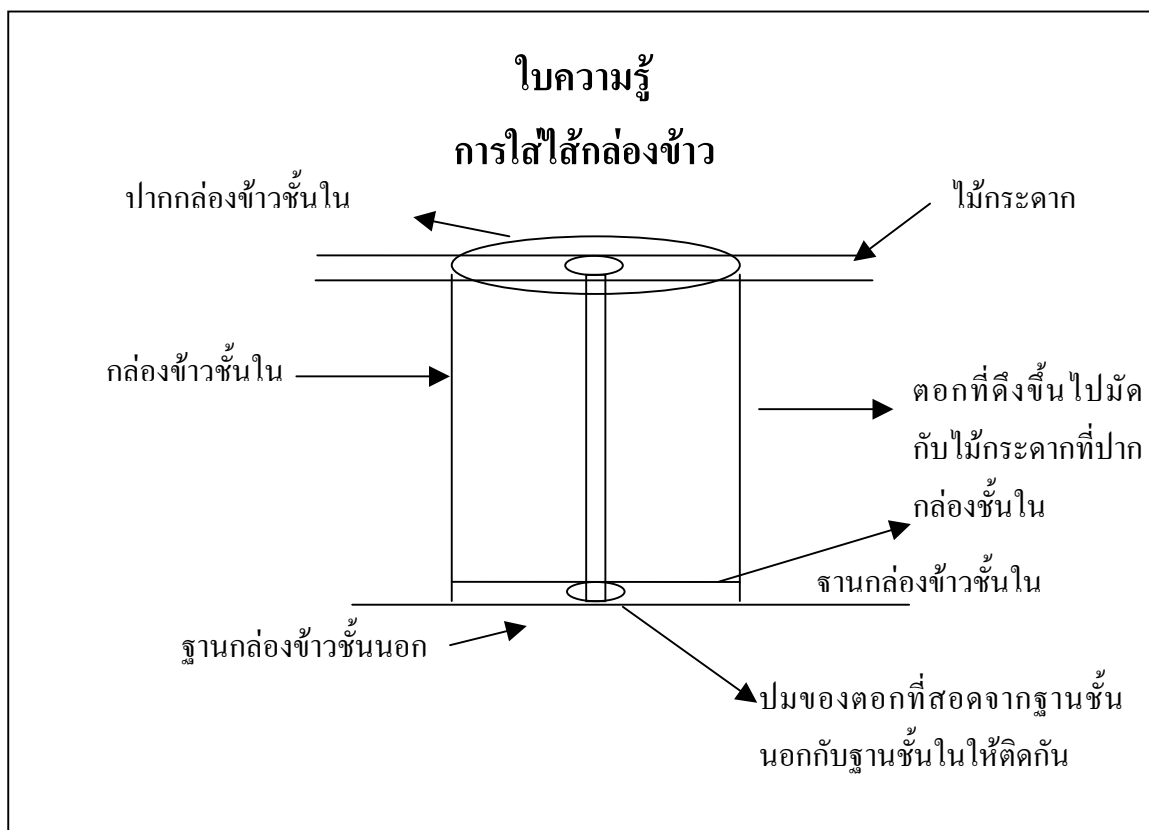
1. ครูชาวบ้านร่วมนักเรียนสนทนาถึงเรื่องภูมิปัญญาของชาวบ้านใส่ใส่โดยครูชวนนักเรียนให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านใส่ใส่แล้วให้นักเรียนบันทึกเสนอหน้าชั้นเรียน
2. ครูชาวบ้านนำเอากล่องข้าวที่ใส่ใส่เสร็จแล้วมาให้นักเรียนดูพร้อมกับสนทนาซักถาม
3. ครูชาวบ้านอธิบาย ความหมายของการใส่ใส่ว่าการใส่ใส่คือการเอาดอกมัดฐานชั้นนอกติดกับฐานชั้นในของกล่องข้าวเพื่อป้องกันไม่ให้หลุดออกจากกันเพื่อสะดวกและง่ายต่อการไปสานกล่องข้าว
4. ครูชาวบ้านสาธิตการใส่ใส่ให้นักเรียนดูเป็นตัวอย่าง นักเรียนลงมือปฏิบัติโดยมีครูชาวบ้านคอยดูแลชี้แนะ

สื่อการเรียนการสอน

1. ดอก
2. ไม้กระดาก
3. กล่องข้าว

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกตการฝึกปฏิบัติ
2. ซักถาม
3. ตรวจชิ้นงาน

แผนการสอนที่ 6. การไปสวนชั้นนอก ชั้นตอนที่ 4 การฉีกตอก (2 คาบ)

สาระสำคัญ

การฉีกตอกคือการแบ่งตอกออกเป็นเส้นเล็กๆ ตามลำดับจำนวนที่จะไปสวนกล่องข้าวถ้าการฉีกตอกนี้ได้ขนาดที่เท่ากันหมดทุกเส้นเมื่อนำไปไปสวนกล่องข้าวจะได้กล่องข้าวที่สวยงามและมีความแข็งแรง

เนื้อหา

1. การฉีกตอก
2. ความหมาย

จุดประสงค์

1. เพื่อให้นักเรียนรู้จักวิธีการฉีกตอกที่ถูกต้อง
2. เพื่อให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจในความหมายของการฉีกตอก
3. เพื่อให้นักเรียนสามารถฉีกตอกให้ได้จำนวนและขนาดที่เหมาะสมในการไปสวนกล่องข้าว

4. เพื่อให้นักเรียนมีความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนตัวเอง
5. เพื่อให้นักเรียนรู้จักรักและอนุรักษ์การไปสานกล่อ่งข้าว

กิจกรรม

1. ครูชาวบ้านนำดอกที่ยังไม่ได้ฉีกมา 1 มัดและดอกที่ฉีกแล้ว 1 มัด ให้นักเรียนดู และสนทนาซักถามถึงดอกทั้ง 2 มัดว่า ดอกแต่ละมัดมีลักษณะอย่างไรโดยให้นักเรียนบันทึกการสังเกตของดอกแต่ละมัดด้วย

2. ครูชาวบ้านอธิบายถึงความหมายของการฉีกดอก

- การฉีกดอก คือการแบ่งดอกออกจากดอกเส้นใหญ่ให้เป็นดอกเส้นเล็กๆ ที่มีขนาดเท่ากัน
- ครูนำภาพวิธีการฉีกดอกให้นักเรียนดูประกอบไปด้วย

3. ครูชาวบ้านสาธิตการฉีกดอกที่ทำให้นักเรียนดูเป็นตัวอย่างพร้อมทั้งอธิบายวิธีฉีกดอกจะต้องใช้เล็บมือกรีดที่เส้นดอกเส้นใหญ่ แบ่งครึ่งก่อนแล้วถึงฉีกออกต่อไปอีกตามจำนวนที่ต้องการ นักเรียนลงมือปฏิบัติตาม

4. ครูชาวบ้านเล่าเรื่องความเป็นมาของการไปสานกล่อ่งข้าวตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย ให้นักเรียนฟังไปด้วยพร้อมกับสอนให้นักเรียนฉีกดอกไปด้วย โดยบอกให้นักเรียนมีความตั้งใจเรียนการไปสานเพื่ออนุรักษ์สืบสานถึงรุ่นลูกหลานต่อไป

สื่อการเรียนการสอน

1. ดอก
2. กระป๋องน้ำ – น้ำ
3. รูปภาพ

การวัดผล

1. การสังเกตการฝึกปฏิบัติ
2. ซักถาม
3. ตรวจชิ้นงาน

แผนการสอนที่ 7. การไปสวนชั้นนอก ชั้นตอนที่ 5 การปลูก (4 คาบ)

สาระสำคัญ

การปลูกคือการนำดอกมาก่อและจัดกันจนได้ขนาดพื้นที่ส่วนกันตามที่ต้องการแล้วก็จะเป็นการเริ่มต้นหักมุมปลูกให้ตั้งฉากขึ้นเรียกว่า ปลูก การปลูกจะจัดเส้นดอกด้วยลายสาม

เนื้อหา

1. ความหมาย
2. การปลูก

จุดประสงค์

1. เพื่อให้นักเรียนรู้และเข้าใจความหมายของการปลูก
2. เพื่อให้นักเรียนรู้ขั้นตอนการปลูก
3. เพื่อให้นักเรียนรักและภูมิใจในศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
4. เพื่อให้นักเรียนรักและสืบทอดภูมิปัญญาของหมู่บ้านตนเอง

กิจกรรม

1. ครูชาวบ้านทบทวนความรู้เดิมของนักเรียนโดยการซักถามวิธีการปักดอกและการปักดอกที่ได้ขนาดเท่ากันจะทำให้การไปกล่องข้าวได้สวย
2. ครูชาวบ้านสนทนาซักถามนักเรียนเกี่ยวกับคำว่าปลูก
3. ครูชาวบ้านสาธิตวิธีการปลูกกล่องข้าวให้นักเรียนดูขั้นตอนนักเรียนฝึกปฏิบัติตาม

สื่อการเรียนการสอน

1. ดอก
2. น้ำ กระป๋องน้ำ
3. ภาพ

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกตการปฏิบัติ
2. ซักถาม
3. ตรวจชิ้นงาน

แผนการสอนที่ 8. การไปสวนชั้นนอก ชั้นตอนที่ 6 การมัดปุ่ม (2 คาบ)

สาระสำคัญ

การมัดปุ่ม เป็นการใช้ตอกมัดรอบกล่องข้าว เพื่อกันไม่ให้ตอกที่ไปแยกออกจากกัน เพื่อง่ายต่อการจะตอกแน่นและได้รูปทรงที่สวยงาม

เนื้อหา

1. การมัดปุ่ม
2. ความหมาย

จุดประสงค์

1. เพื่อให้นักเรียนรู้ความหมายของคำมัดปุ่ม
2. เพื่อให้นักเรียนรู้จักภาษาท้องถิ่น
3. เพื่อให้นักเรียนรู้จักขั้นตอนการมัดปุ่ม
4. เพื่อให้นักเรียนรักและภูมิใจในภูมิปัญญาของหมู่บ้านตัวเอง

กิจกรรม

1. ครูชาวบ้านทบทวนความรู้เดิมของนักเรียนโดยซักถาม
2. ครูชาวบ้านอธิบายความหมายของคำว่ามัดปุ่มคือการนำเอาตอกมัดรอบตัวกล่องข้าวเพื่อกันไม่ให้ตอกแยกออกจากกันเพื่อง่ายต่อการจะตอกคือการใช้นิ้วมือกดและดึงตอกที่ไปให้เข้ามาชิดกันให้แน่น
3. นักเรียนทดลองฝึกการมัดปุ่มกล่องข้าว

สื่อการเรียนการสอน

1. กล่องข้าว
2. ตอก

การวัดประเมินผล

1. สังเกต
2. ซักถาม
3. ตรวจชิ้นงาน

แผนการสอนที่ 9. การไปสวนชั้นนอก ชั้นตอนที่ 7 การไปลอย ไปด้วย (10 คาบ)

สาระสำคัญ

การไปคือการนำเอาดอกมาसानหุ้มทับส่วนชั้นในการไปจะมีลวดลายมากมายแล้วแต่ผู้ไปจะ
ใช้ลายอะไรตามใจชอบ

เนื้อหา

1. ความหมาย
2. การไปชั้นนอก

จุดประสงค์

1. เพื่อให้นักเรียนรู้ความหมายของการไปกล่อ่งข้าว
2. เพื่อให้นักเรียนรู้จักขั้นตอนการไปสวนกล่อ่งข้าว
3. เพื่อให้นักเรียนรักและภูมิใจในศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของตัวเอง

กิจกรรม

1. ครูชาวบ้านทบทวนความรู้เดิมโดยการสนทนาซักถาม
2. ครูชาวบ้านอธิบายความหมายของการไปชั้นนอกคือการนำดอกมาसानหุ้มทับตัวกล่อ่ง
ชั้นใน
3. ครูชาวบ้านสาธิตการไปกล่อ่งข้าวชั้นนอกให้นักเรียนดูพร้อมอธิบายขั้นตอนและวิธีการ
ไปให้นักเรียนดูได้ด้วย
4. นักเรียนลงมือฝึกปฏิบัติโดยมีครูชาวบ้านคอยดูแลและให้คำแนะนำ

สื่อการเรียนการสอน

1. ดอก
2. ตัวกล่อ่งข้าวชั้นใน
3. น้ำ กระป๋องน้ำ

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกต
2. ซักถาม
3. ตรวจผลงาน

แผนการสอนที่ 10. การไปสถานชั้นนอก ชั้นตอนที่ 8 การปัก

สาระสำคัญ

การปักคือ การเก็บปลายเส้นตอกสอดเข้าระหว่างเส้นตอกบริเวณคอของส่วนชั้นใน จนทำให้ส่วนชั้นนอกยึดติดแน่นกับส่วนชั้นใน และดูเป็นชิ้นส่วนเดียวกัน

เนื้อหา

1. ความหมาย
2. การปัก

จุดประสงค์

1. เพื่อให้นักเรียนรู้ความหมายของการปัก
2. เพื่อให้นักเรียนรู้ขั้นตอนการปัก
3. เพื่อให้นักเรียนรู้จักภาษาถิ่น
4. เพื่อให้นักเรียน รักและภูมิใจในภูมิปัญญาของท้องถิ่น

กิจกรรม

1. ครูชาวบ้านสนทนาซักถามความหมายของการปัก
2. ครูสาธิตการปักให้นักเรียนดูเป็นตัวอย่าง
3. นักเรียนฝึกการปักกล่องข้าว โดยมีครูคอยแนะนำ

สื่อการเรียนการสอน

1. กล่องข้าว
2. มีดเหลา

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกต
2. ซักถาม
3. ตรวจผลงาน

แผนการสอนที่ 11. การไปสวนชั้นนอก ชั้นตอนที่ 9 การปาด (2 คาบ)

สาระสำคัญ

การปาดคือการใช้มีดตัดส่วนของปลายดอกที่ยาวเกินหลังจากปักแล้วออกไป

เนื้อหา

1. ความหมาย
2. การปาด

จุดประสงค์

1. เพื่อให้นักเรียนรู้ความหมายของคำว่าปาด
2. เพื่อให้นักเรียนรู้ขั้นตอนการปาด
3. เพื่อให้นักเรียนรู้จักภาษาท้องถิ่น
4. เพื่อให้นักเรียนรักศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

กิจกรรม

1. ครูชาวบ้านอธิบายความหมายของคำว่าปาดคือการเอามีดตัดปลายดอกที่เหลือจากการไปกล่องข้าว
2. ครูชาวบ้านสาธิตการปาดดอกที่ยาวเกินไปที่เหลือจากการไปกล่องข้าวให้นักเรียนดูเป็นตัวอย่างเสร็จแล้วนักเรียนทดลองฝึกปฏิบัติโดยมีครูชาวบ้านคอยดูแลและแนะนำ

สื่อการเรียนการสอน

1. กล่องที่ไปแล้วยังไม่ได้ปาด
2. มีดเหลา

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกต
2. ชักถาม
3. ตรวจชิ้นงาน

หน่วยที่ 9 ไม้และไม้ซางวัตถุดิบในการจักสาน

โดย จักรพงษ์ กันธิยะ

สาระสำคัญ

ไม้เป็นไม้ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ที่แปรรูปได้หลากหลาย เป็นวัตถุดิบแห่งการสร้างสรรค์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่ต้า

จุดประสงค์

1. เพื่อให้รู้จักชนิดของไม้ในลุ่มน้ำแม่ต้า
2. เพื่อให้รู้จักการนำไม้ซางมาใช้ประโยชน์ต่อชีวิตอย่างมีคุณค่า
3. เห็นคุณค่าไม้ซาง ที่มีต่อวิถีชีวิต ของตนเองและชุมชน
4. เพื่อสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนในลุ่มน้ำแม่ต้า
5. เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาไปกล่อ่งข้าวของชุมชน

เนื้อหา

1. ชนิดของไม้ในลุ่มน้ำแม่ต้า
2. ลักษณะเด่นของไม้ซาง
3. ประโยชน์ของไม้ซาง
4. ไม้ซางจากป่าสู่ภูมิปัญญากล่อ่งข้าว

กิจกรรม

1. อธิบาย สันทนา ชักถาม อภิปราย
2. สาธิตและทดลองปฏิบัติจริง

สื่อการเรียนการสอน

1. ผลิตภัณฑ์ของจริง
2. รูปภาพ
3. ใบงานและใบความรู้

การวัดและประเมินผล

1. สังเกตความสนใจ
2. ตรวจผลงาน และปฏิบัติงาน
3. ความตั้งใจ ความรับผิดชอบ

แผนการสอนที่ 1. ชนิดของไม้ไผ่ลุ่มน้ำแม่ต้า

สาระสำคัญ

ไม้ไผ่มีประโยชน์ต่อชุมชนตำบลเมืองมาย ทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือ นอกจากจะสามารถนำส่วนต่างๆ ของต้นไผ่มาใช้ได้หลากหลาย ทั้งเครื่องใช้อาหารรักษาโรค ไม้ไผ่ยังสร้างบรรยากาศสิ่งแวดล้อมอีกคือ ช่วยสร้างความชุ่มชื้นแก่พื้นดิน มีอากาศที่บริสุทธิ์

จุดประสงค์

1. นักเรียนเขียนชื่อไม้ไผ่ในท้องถิ่นได้
2. บอกประโยชน์ของไม้ไผ่ที่ชุมชนนำมาใช้ได้
3. นำไม้ไผ่มาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้

เนื้อหา

1. ไม้ไผ่ชนิดต่างๆ ของลุ่มน้ำแม่ต้า
2. เข้าใจและเห็นคุณค่าของไม้ไผ่ทุกชนิด
3. การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ไม้ไผ่ต่างๆ

กิจกรรมและการเรียนการสอน

1. แบ่งนักเรียนเป็นกลุ่มๆ ศึกษาจากข้อมูลในหนังสือ ผู้ปกครอง หรือผู้เชี่ยวชาญในท้องถิ่น
2. ครูพานักเรียนไปสำรวจไม้ไผ่ในชุมชนให้นักเรียนแต่ละกลุ่มบันทึกข้อมูล (ใบงาน) แล้วร่วมกันอภิปรายของไม้ไผ่ชนิดต่างๆ ในลุ่มน้ำแม่ต้า
3. นักเรียนอธิบายถึงประโยชน์ที่ได้รับจากไม้ไผ่ในลุ่มน้ำแม่ต้าด้วย
4. นักเรียนและครู ผู้เชี่ยวชาญในท้องถิ่นร่วมกันอภิปรายเกี่ยวกับการนำเอาไม้ไผ่ไปวางแผนเพื่อประกอบอาชีพทั้งทางตรง ทางอ้อม นักเรียนร่วมกันคิด คำนวณ งบประมาณที่ใช้ลงทุน ราคาจำหน่าย
5. นักเรียนและครูร่วมกันสรุปเรื่องต่างๆ ที่ได้ศึกษาค้นคว้า และปฏิบัติมาตั้งแต่ต้น โดยสรุปให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของไม้ไผ่แต่ละชนิด ที่มีต่อชุมชนเมืองมาย หากไม้ไผ่ถูกทำลายก็จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมดังนั้นไม้ไผ่จึงเป็นปัจจัยสำคัญของชุมชนเมืองมายในการดำรงชีวิต

สื่อและอุปกรณ์

1. แบบบันทึกข้อมูล
2. แบบสรุปผลการอภิปราย
3. ไม้ไผ่ชนิดต่างๆ

การประเมินผล

1. สังเกตพฤติกรรมการศึกษา
2. ผลการปฏิบัติงาน

ใบความรู้

1. ลักษณะเด่นของไม้ไผ่ขางลุ่มน้ำแม่คำ ขึ้นได้โดยทั่วไป ตามลักษณะภูมิประเทศขึ้นเป็นหุบเขา ส่วนมากจะเป็นกอใหญ่ ลำปล้องยาว สีเขียวทึบ ซึ่งเหมาะในการนำมาไปกล่่งข้าว
2. โดยทั่วไปการไปกล่่งข้าวของบ้านไผ่เมืองมายจะใช้เฉพาะไม้ไผ่ขางเท่านั้น ซึ่งจะมีการคัดเลือกไม้ไผ่ที่มีอายุที่เหมาะสม คือนับตั้งแต่ออกหน่อไปประมาณ 4 เดือน จึงเริ่มตัดไปใช้ ไปกล่่งข้าวได้ดี นับไปจนกระทั่งครบรอบปี ซึ่งภาษาถิ่นว่า ไม้มีอายุ 1 ขวบ ถ้าเกินปีก็จะไม่ใช่เพราะผิวไม้ไม่สวย ผิวจะมีสีแดงหรือน้ำตาล และนำมาไปล้าปาก

ใบความรู้

ชนิดของไม้ไผ่ลุ่มแม่น้ำคำ มีหลากหลายที่ขึ้นอยู่ตามหุบเขา ในตำบลเมืองมาย

1. ไม้ไผ่รวก รากแดง
2. ไม้ไผ่หนาม
3. ไม้ไผ่ขาง
4. ไม้ไผ่ฮี้
5. ไม้ไผ่ไร่ ไร่ร่อ, ไร่
6. ไม้ไผ่บง บงบ้าน, บงป่า
7. ไม้ไผ่ปาง (ไผ่ข้าวหลาม)
8. ไม้ไผ่ฮอบ
9. ไม้หัก

ใบงานที่ 1

กลุ่ม.....ห้อง.....

สมาชิก

1. ประชาชน	4. กรรมการ
2. กรรมการ	5. กรรมการ
3. กรรมการ	6. เลขานุการ

ชนิดของไม้ไผ่ลุ่มน้ำแม่ต้า

ลักษณะของไม้
 ชนิดของไม้ไผ่

แผนการสอนที่ 2. ลักษณะเด่นของไม้ไผ่หาง

จุดประสงค์

1. เพื่อให้นักเรียนรู้จักลักษณะของไม้ไผ่หางป่าแม่ต้า
2. เพื่อให้นักเรียนรู้จักชนิดและประเภทของไม้ไผ่ที่จะนำไปกล่อ่งข้าว
3. เพื่อให้นักเรียนรู้จักประโยชน์คุณค่า ของไม้หาง
4. เพื่อให้นักเรียนสามารถคัดเลือก ไม้มีคุณภาพที่จะนำไปกล่อ่งข้าวได้

สาระสำคัญ

การเลือกไม้ไผ่ไปกล่อ่งข้าว เป็นหัวใจสำคัญในการที่จะนำไปกล่อ่งข้าว หากผู้เรียนมีทักษะในการคัดเลือกจะทำให้ประหยัดเวลาในการหาไม้มากขึ้นหรือเร็วขึ้น ไม่เป็นการสูญเปล่าของไม้ด้วย

เนื้อหา

1. ชนิดของไม้ไผ่
2. ลักษณะเด่นของไม้ไผ่

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน

1. ให้นักเรียนสังเกตร่วมกับผู้ปกครองหรือผู้ที่มีความชำนาญในท้องถิ่นนั้นๆสังเกตลักษณะของไม้ ที่มีลักษณะดี และไม่ดีในการนำไปกล่่งข้าว
2. ให้นักเรียนช่วยกันสรุปลักษณะของไม้ ทั้งข้อดีและข้อเสีย
 - 2.1 ลักษณะเฉพาะของไม้ไผ่ช่วงเมืองมาย
 - 2.2 ฤดูกาล ตัดไม้ที่จะนำไปกล่่งข้าว
 - 2.3 ปัญหาและอุปสรรคของไม้ไผ่ช่วง
3. การตัดไม้ ขั้นตอนการตัดไม้ไผ่ช่วง พินด้านล่างสังเกตถ้าไม้ที่จะตัด ล้มไปทางไหนตัดไม้ด้านที่จะล้มก่อน (ด้านล่าง) สังเกตไม้ที่โค้ง ให้พินต่ำกว่าคน ถ้าหากตัดผิด ก็จะทำให้คนตายได้ จะทำให้ไม้ที่ตัด (คะ) แรง ไม้ที่จะตัดเป็นรอยยาวจะนำมาใช้ไปไม่ได้เท่าที่ควรเสียเวลาในการตัด และเป็นอันตรายต่อนักเรียนได้
4. ให้นักเรียนทดลองสังเกตดูไม้ และตัดโดยมีผู้ปกครองหรือผู้ที่มีความชำนาญดูแลอย่างใกล้ชิด
5. นักเรียนแต่ละคนคัดเลือกไม้ที่ตัดมาเปรียบเทียบระหว่างไม้ที่ดีและไม้ที่ไม่ดี มีความแตกต่างกันอย่างไร และช่วยกันสรุปข้อดีข้อเสียของไม้
6. ไม้ที่จะตัดมาทำดอกไปกล่่งข้าว เราจะต้องรู้จัก วิธีการเลือกไม้ ควรดูลักษณะต่อไปนี้
 - 6.1 ไม้ที่งามเหมาะการนำไปใช้ไปกล่่งข้าว
 - ไม้ผิวงาม ไม้ซื่อ มีลำปล้องยาว
 - ไม้ที่ขึ้นตามหุบเขา มีลำปล้องยาว
 - เป็นไม้ที่มีอายุประมาณ 3 เดือน ขึ้นไป ตั้งแต่เดือนกันยายน เป็นต้นไป จนถึงเดือนมีนาคม หรือ เมษายน
 - 6.2 ไม้ที่มีลักษณะไม่ดีหรือไม่เหมาะ ต่อการนำไปกล่่งข้าว
 - เป็นรู มีหนอนเจาะ โกงงอ ตาใหญ่ มีกิ่งมาก ไม้ที่มีอายุอ่อนเกินไป หรือแก่เกินไป
 - ไม้ที่ไฟไหม้
 - เป็นไม้ป่าแพะ ไม้เสียผิว

สื่อการเรียนรู้การสอน

1. มีด
2. ไม้ไผ่ช่วง

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกตการทำงาน ความรับผิดชอบ ทักษะการทำงาน ขั้นตอนการทำงาน
2. ตรวจผลงาน

แผนการสอนที่ 3. ประโยชน์จากไม้ไผ่ลุ่มน้ำแม่ต้า

สาระสำคัญ

ไม้ไผ่มีประโยชน์ต่อชุมชนตำบลเมืองมายทั้งทางตรงและทางอ้อม

จุดประสงค์

1. บอกประโยชน์จากส่วนต่างๆ ของไม้ไผ่ได้
2. จำแนกประโยชน์ของต้นไม้ที่มีต่อชุมชน
3. ประดิษฐ์สิ่งของจากไม้ไผ่

เนื้อหา

1. ประโยชน์ไม้ไผ่ลุ่มน้ำแม่ต้า

กิจกรรม

1. นำเข้าสู่บทเรียน นักเรียนออกมาเล่าสิ่งที่ทำจากไม้ไผ่ ของใช้ ในบ้านของนักเรียนเองให้เพื่อนๆ ฟังแล้วช่วยกันสรุป ร่วมกัน
2. ครูและนักเรียน ร่วมกันศึกษาค้นคว้าในท้องถิ่นหรือชุมชน ของนักเรียนว่าไม้ไผ่มีความเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร ให้นักเรียนสอบถามจากผู้ปกครอง แล้วจดบันทึกโดยแบ่งกลุ่มกลุ่มละ 5-6 คน
3. แต่ละกลุ่มสรุปหน้าชั้นเรียน
4. ให้นักเรียนหาไม้ไผ่ นำมาประดิษฐ์เป็นของใช้ของเล่น จำนวน 1 ชิ้น
5. นักเรียนแต่ละกลุ่มช่วยกันปลูกต้นไม้บริเวณรอบสวนในชุมชน

สื่อการเรียนการสอน

1. ต้นไม้ไผ่
2. ผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่

การวัดผลประเมินผล

1. สังเกตความสนใจ
2. ประเมินจากผลงาน

ใบความรู้ ประโยชน์ของไฟ

ด้านอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ให้ความร่มรื่น - คลุมหน้าดิน
- ป้องกันการพังทลายของหน้าดิน และชะลอความเร็วของน้ำในช่วงฤดูฝน

ที่อยู่อาศัย

- ปลุกบ้าน ตูบ กระต๊อบ ตามไร่ - หลังคาบ้าน ฝาผนัง พื้นปูบ้าน
- ทำแคร่ รื้อนก่อสร้าง

เครื่องจักรสานจากตอกไม้ไฟในครัวเรือน

- กล่องข้าวบ้านไฟเมืองมาย - กระบุง กระด้งฝัดข้าว ช้องใส่ปลา
- เสื่อลำแพน ตอก เผ่าถ่าน - ถ้วย จาน (ใส่อาหารตามป่า)

ผลิตภัณฑ์จากลำต้น

- หนัาอ่อนๆ ทำเป็นอาหาร - ทำโต๊ะ เก้าอี้ ค้ำไม้กวาด
- แจกัน บันได น้ำคอกใส่ไม้ - กระปุกออมสิน ไม้เท้า
- ท่อส่งน้ำ ถ้วยชามใส่อาหาร - เป็นสินค้า (ลำต้น)

เครื่องมือในการทำมหากิน

- เครื่องดักจับสัตว์
- ร่องดักหมู - คันเบ็ด - คันธนู
- สุ่มไก่ สุ่มปลา

เครื่องใช้ในพิธีกรรมประเพณี

- ทำสะตวง - ตะเหลว - ก้านตุง - ก้านธูป

เครื่องเล่นเด็กและนันทนาการ

- ขลุ่ย - ลูกกระพรวน - นก

ใบงานที่ 2

ประโยชน์ของไม้ไผ่หาง

.....

.....

.....

.....

.....

ใบงานที่ 3

แบบประเมินการรายงานหน้าชั้นเรียน

เรื่อง	กลุ่ม 1	กลุ่ม 2	กลุ่ม 3
1. ภาษาที่ใช้ความถูกต้องชัดเจน			
2. บุคลิกภาพ			
3. เนื้อหาสาระ			
4. เวลาที่ใช้รายงาน			

แผนการสอนที่ 4. ไม้ไผ่จากป่าสู่ภูมิปัญญาท้องถิ่น

สาระสำคัญ

ไผ่เป็นพืชที่อยู่กับวิถีชีวิตชาวบ้านมานานมีความผูกพันกับการดำเนินชีวิตด้านต่างๆ ชาวบ้านได้นำมาใช้ประโยชน์ได้หลากหลายแสดงออกถึงภูมิปัญญาของท้องถิ่นนั้นๆ

จุดประสงค์

1. นักเรียนสามารถเตรียมอุปกรณ์ในการเข้าป่าได้
2. สามารถเลือกไม้หางที่เหมาะสมแก่การไปกลองข้าว

3. บอกลักษณะไม้ซางที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม
4. มีทักษะในการตัดไม้ไผ่จากกอได้ถูกต้อง

เนื้อหา

1. การเตรียมตัวเข้าป่าหาไม้
2. การคัดเลือกไม้ซางไปกล่่งข้าว
3. การฟัน การถากจากกอไม้

กิจกรรม

1. นักเรียนกับครูและผู้ปกครองร่วมกันสรุปปัญหาต่างๆ ในการเตรียมตัวเข้าป่าหาไม้ อธิบายปัญหาอุปสรรค และขั้นตอนต่างๆ ในการเข้าป่า
2. แบ่งกลุ่มนักเรียนร่วมกับครู ผู้ปกครองหรือผู้เชี่ยวชาญในหมู่บ้านออกปฏิบัติจริง โดยการเข้าป่าหาไม้ซางในบริเวณใกล้โรงเรียน ให้นักเรียนสังเกตจากผู้ปกครองและผู้เชี่ยวชาญ จะอธิบายต่างๆ ขณะเดินทาง
3. ให้นักเรียนลงมือปฏิบัติ

สื่อการเรียนการสอน

1. อุปกรณ์ในการเดินป่า (มีด กระติกน้ำ อาหาร)
2. ไม้ซาง

การวัดและประเมินผล

1. สังเกตความตั้งใจ
2. การปฏิบัติงาน
3. ผลงาน

ใบความรู้

การเตรียมตัวเข้าป่า

- ขึ้นรถกลับมิดให้คมก่อน
- ปกษาหารือในกลุ่ม กำหนดบริเวณแหล่งไม้ที่จะไป
- ลักษณะการเดินทางเข้าป่าเดินเป็นกลุ่มมีการร้องเพลงหรือจ้อยไปด้วยขณะเดินหาไม้
- เตรียมอาหารน้ำให้พร้อมก่อนออกเดินทาง

การคัดเลือกไม้ซางที่เหมาะสมกับการไปกล่่งข้าว

- เป็นไม้ที่งาม
- ไม้ที่ดำไม่เป็นกิ่ง
- ปล้องยาว (ตรง)
- ไม่มีรูหนอนเจาะ

การฟัน การถากจากกอไม้

- ไม้เน็ง ไปทางไหนให้ฟันข้างล่างของไม้
- ฟันคู่ สองครั้ง ถ้าไม้แข็งใช้ไม่ได้
- การฟันให้อยู่ข้างกอไม้ไผ่
- ให้ฟันต่ำกว่าคน
- ริดตาออกเป็นช่วงเป็นช่วง
- ถกอออกจากกอ แล้วนำมาตัดเป็นท่อนๆ ท่อนละสองปล้อง

ข้อควรสังเกต

- การตัดไม้ควรตัดเฉพาะด้านล่างถ้าตัดสลับบนล่างจะเกิดอันตรายกับคนตัดได้
- ตัดลำแรกให้ตัดขาดและลากออกจากกอให้ได้ย่ำให้ค้างไว้ ถ้าค้างไว้ลำอื่นก็จะติด

หน่วยที่ 18 กิจกรรมชุมชนท้องถิ่นข่าว

โดย ชุมพล ใจทาส

1. วิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นข่าวในอดีต (4 คาบ)

จุดประสงค์

1. เก็บข้อมูลประวัติผู้รู้ในอดีตและปัจจุบัน รวบรวมเป็นทำเนียบผู้รู้การไปท้องถิ่นข่าวได้
2. จัดทำแผนที่เปรียบเทียบชุมชนท้องถิ่นข่าวในอดีตและปัจจุบันได้
3. รวบรวมประวัติชุมชนในอดีตถึงปัจจุบันแบ่งเป็นยุคต่าง ๆ ได้

เนื้อหา

1. ประวัติชุมชนท้องถิ่นข่าวบ้านไผ่เมืองมาย กล่าวถึง ชุมชนดั้งเดิมของบ้านไผ่ที่ได้ย้ายถิ่นฐานจากเชียงแสน เมื่อ 200 กว่าปีก่อน มาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านเอียบและอพยพมาอยู่บริเวณริมแม่น้ำแม่คำ โดยเรียกชุมชนแห่งนี้ว่าบ้านไผ่ พร้อมกับวิถีชีวิตที่ผูกพันอย่างลึกซึ้งกับการไปท้องถิ่นข่าวสำหรับใส่ข้าวเหนียว มีการแยกหมู่บ้านออกไปเป็น 5 หมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน โรงเรียน ชุมชนภายนอก

ยุคต่าง ๆ ได้แบ่งยุคต่าง ๆ ของชุมชนท้องถิ่นข่าวบ้านไผ่ออกเป็น 5 ยุค

- 1.1 ยุคเดินเท้า – ล่องแพ(ดั้งเดิม – พ.ศ.2500)
- 1.2 ยุคทางรถลากไม้(พ.ศ.2501 – 2510)
- 1.3 ยุคสร้างเขื่อน สร้างทางสูบน้ำหมู่บ้าน(พ.ศ.2511- 2529)
- 1.4 ยุคทางรถขาว – รถแดง(พ.ศ.2530 – 2536)
- 1.5 ยุคทางโยธา – ทางหลวง(พ.ศ.2537 - ปัจจุบัน)

2. ประวัติผู้รู้เกี่ยวกับท้องถิ่นข่าวบ้านไผ่เมืองมาย ชีวิตผู้รู้ในอดีตในยุคต่าง ๆ จัดทำ ทำเนียบผู้รู้แผนที่ชุมชนผู้ผลิตท้องถิ่นข่าวในอดีต ศึกษาเปรียบเทียบการเกิดชุมชนท้องถิ่นข่าวในยุคต่างๆ ถึงปัจจุบัน

กิจกรรม

1. ให้นักเรียนอภิปรายประวัติชุมชนท้องถิ่นข่าวบ้านไผ่
2. ให้นักเรียนแบ่งกลุ่มไปเก็บข้อมูลประวัติชุมชนท้องถิ่นข่าวบ้านไผ่ในอดีตแยกเป็นยุคต่างๆ
3. ให้นักเรียนเก็บรวบรวมประวัติชุมชนท้องถิ่นข่าว จัดทำแผนที่ อดีต เปรียบเทียบปัจจุบัน
4. ให้นักเรียนแบ่งกลุ่มเก็บข้อมูลประวัติผู้รู้การไปท้องถิ่นข่าวบ้านไผ่ในอดีต – ปัจจุบัน
5. ให้นักเรียนเก็บรวบรวมจัดทำเป็นทำเนียบผู้รู้ทั้งอดีตและปัจจุบัน

2. การอนุรักษ์ สืบทอดและพัฒนากล่องข้าว(4 คาบ)

จุดประสงค์

1. บอกความหมายของการอนุรักษ์กล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาได้
2. บอกวิธีการสืบทอดและการพัฒนากล่องข้าวจากผู้รู้ได้

เนื้อหา

1. ศึกษาชีวิตผู้รู้จากทำเนียบผู้รู้เปรียบเทียบกับวิถีชีวิตผู้รู้กล่องข้าวในอดีต – ปัจจุบันจากทำเนียบผู้รู้จำแนกคุณลักษณะผู้รู้ที่ควรค่าแก่การศึกษาและสืบทอด

2. การอนุรักษ์เอกลักษณ์ของชุมชนความหมายของคำว่า “อนุรักษ์” : รักษาไว้คงเดิม การอนุรักษ์กล่องข้าวบ้านไผ่โดยการสร้างจิตสำนึกในคุณค่าในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านรายได้และอื่น ๆ

3. วิธีการสืบทอดและพัฒนารูปแบบการไปกล่องข้าว ความรู้ภูมิปัญญาจากผู้รู้ มีหลายวิธี คือ

3.1 สอนลูกไผ่หลานมัน

3.2 ชาวบ้านเล่า นักเรียนเขียน

3.3 ชาวบ้านเล่าเรื่องการไปกล่องข้าวเป็นตอน ๆ ให้นักเรียนฟัง นักเรียนเขียน ร่วมกับครู ทำเป็นรูปเล่ม

3.4 ช่วยครูสอนนักเรียน

3.5 ให้นักเรียนมาหัดทำที่บ้านชาวบ้านใน-นอกเวลาเรียน ทั้งครูชาวบ้าน ครูในโรงเรียน ช่วยกันประเมินให้คะแนนตั้งแต่ระดับ ป.3 – ม.3

3.6 ตั้งกลุ่มกล่องข้าวช่วยสอนนักเรียน สมาชิกกลุ่มไปรวมกันนัดหมายครู นักเรียนมา เรียนรวมกันที่กลุ่ม

3.7 ช่วยกันวิพากษ์วิจารณ์การไปกล่องข้าว ลูกหลานที่เรียนหนังสือที่อื่นและเรียนสูงขึ้น ไม่เรียนการไปกล่องข้าว ก็ช่วยเสวนา วิพากษ์การอนุรักษ์ สืบทอดการไปกล่องข้าวใน ทุกๆด้าน

3.8 ร่วมกันทำหลักสูตรท้องถิ่น

กิจกรรม

1. หาความของคำว่า “เอกลักษณ์” และคำว่า “อนุรักษ์”
2. แบ่งกลุ่มศึกษาประวัติผู้รู้จากทำเนียบผู้รู้ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน จำแนกคุณลักษณะของผู้รู้
3. ศึกษาวิธีการสืบทอดความรู้ภูมิปัญญาจากผู้รู้ปัจจุบัน เก็บรวบรวมเป็นเล่ม รายงาน
4. ศึกษาวิธีการพัฒนารูปแบบกล่องข้าวและการพัฒนาเป็นรูปแบบอื่นๆ

3. การส่งเสริมการเผยแพร่ (4 คาบ)

จุดประสงค์

1. ให้ความหมายของการเผยแพร่กล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมายได้
2. เผยแพร่กล่องข้าวเมืองมายโดยวิธีการต่างๆ อย่างน้อย 3 วิธี

เนื้อหา

1. ความหมายของการส่งเสริมการเผยแพร่การไปกล่องข้าวบ้านไผ่
2. การแสดงผลลักษณ์กล่องข้าวในรูปแบบต่างๆ โดยเริ่มตามกระบวนการขั้นตอนการไปกล่องข้าวไว้ที่ชุมชน นำชุดนิทรรศการไปแสดงในงานต่างๆ พร้อมสาธิตการไปกล่องข้าวกับกลุ่มกล่องข้าวในชุมชน
3. การส่งเสริมเผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์ หนังสือพิมพ์รายวัน รายสัปดาห์ วารสารของหน่วยงานทางการศึกษา สื่อ อิเล็กทรอนิกส์ วิดีโอ โคมเพจของสถาบันราชภัฏลำปาง และจังหวัดลำปาง การส่งเสริมการตลาด การจัดทำโครงการของนักเรียน การจัดประกวดกล่องข้าว

กิจกรรม

1. ร่วมกันอภิปราย ค้นคว้าเรื่องการส่งเสริมการเผยแพร่จากเอกสารในห้องสมุด
2. ภาควิชาปฏิบัติตามเนื้อหา

4. กิจกรรมเชื่อมต่อกับโรงเรียนกับชุมชนกล่องข้าว(4 คาบ)

จุดประสงค์

1. นำผลิตภัณฑ์ไปร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในและนอกชุมชนได้
2. เสวนาร่วมกับชุมชนในเรื่องกิจกรรมเชื่อมต่อกับโรงเรียนกับชุมชนได้

เนื้อหา

1. การทำกล่องข้าวไปร่วมกิจกรรมประเพณี ประจำปี กิจกรรมตามสถานการณ์ การนำผลิตภัณฑ์กล่องข้าวไปร่วมงานประเพณีประจำปี เช่น นำกล่องข้าวไปทำเป็นถ้วยสลากในงานประเพณี การตานถ้วยสลากของหมู่บ้าน และงานตามสถานการณ์ เช่น งานทอดผ้าป่า งานเปิดป้าย เปิดอาคารต่างๆของหมู่บ้าน บันทึกการร่วมกิจกรรม สรุปเป็นปฏิทินประจำปี
2. การจัดเวทีเสวนากับชุมชนแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างโรงเรียนกับผู้รู้ นักเรียนรุ่นเก่าที่กำลังเรียนในระดับสูง

กิจกรรม

1. ร่วมกันอภิปรายกิจกรรมประเพณีประจำปีและกิจกรรมตามสถานการณ์ของชุมชน ว่า มีกิจกรรมอะไรบ้าง เวลาใด บันทึกเก็บเป็นข้อมูลปฏิทิน

2. ร่วมกันอภิปรายถึงการนำผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นไปร่วมกิจกรรมตามประเพณี
3. จัดเวทีเสวนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชุมชน นักเรียน นักศึกษาในพื้นที่กำลังศึกษา

ต่อในสถาบันสูงขึ้นไป เป็นระยะ

5. คุณค่าของกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย (4 คาบ)

จุดประสงค์

1. บอกความหมายของคุณค่ากล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมายได้
2. สร้างจิตสำนึกในคุณค่ากล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมายให้กับสังคมได้

เนื้อหา

1. การสร้างจิตสำนึกในคุณค่าของกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมายในเรื่องต่อไปนี้
 - 1.1 คุณค่าในความเป็นประวัติศาสตร์อันยาวนานของชุมชนกล่องข้าวบ้านไผ่ เมื่อ 200 ปีที่ผ่านมา ที่ชุมชนใดในละแวกนี้เสมอเหมือนได้
 - 1.2 คุณค่าในความเป็นศิลปวัฒนธรรมที่งดงามของชุมชน
 - 1.3 คุณค่าในการเป็นการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน
2. การเผยแพร่การสร้างจิตสำนึกแก่นักเรียน กับชุมชนในคุณค่าของกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย

กิจกรรม

1. แบ่งกลุ่มร่วมกันอภิปรายถึง”คุณค่า”ของกล่องข้าวบ้านไผ่ในแง่มุมต่างๆ ว่ามีอะไรบ้าง ทำรายงานรูปเล่ม เก็บไว้ชุมชน
2. ให้นักกลุ่มแบ่งงานเผยแพร่การสร้างจิตสำนึกร่วมกับชุมชน เพื่อนนักเรียนด้วยกัน ในคุณค่าของกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย

แผนการสอนที่ 1 เรื่อง วิถีชีวิตชุมชนกล่องข้าวในอดีต

สาระสำคัญ

ประวัติชุมชนกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย แบ่งเป็นยุคต่าง ๆ และประวัติผู้รู้การไปกล่องข้าว ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

จุดประสงค์

1. เก็บข้อมูลประวัติผู้รู้ในอดีตและปัจจุบัน รวบรวมเป็นทำเนียบผู้รู้การไปกล่องข้าวได้
2. จัดทำแผนที่เปรียบเทียบชุมชนกล่องข้าวในอดีตและปัจจุบันได้

3. รวบรวมประวัติชุมชนในอดีตถึงปัจจุบันแบ่งเป็นยุคต่าง ๆ ได้

เนื้อหา

1. ประวัติชุมชนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่เมืองมาย กล่าวถึง ชุมชนดั้งเดิมของบ้านไผ่ที่ได้ย้ายถิ่นฐานจากเชียงแสน เมื่อ 200 กว่าปีก่อน มาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านเอิบและอพยพมาอยู่บริเวณริมแม่น้ำแม่ต้า โดยเรียกชุมชนแห่งนี้ว่าบ้านไผ่ พร้อมกับวิถีชีวิตที่ผูกพันอย่างลึกซึ้งกับการไปกล่อ่งข้าวสำหรับใส่ข้าวเหนียว มีการแยกหมู่บ้านออกไปเป็น 5 หมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน โรงเรียน ชุมชนภายนอก

ยุคต่าง ๆ ได้แบ่งยุคต่าง ๆ ของชุมชนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่ออกเป็น 5 ยุค

- 1) ยุคเดินเท้า – ล่องแพ(ดั้งเดิม – พ.ศ.2500)
- 2) ยุคทางรถลากไม้(พ.ศ.2501 – 2510)
- 3) ยุคสร้างเขื่อน สร้างทางสู่หมู่บ้าน(พ.ศ.2511- 2529)
- 4) ยุคทางรถขาว – รถแดง(พ.ศ.2530 – 2536)
- 5) ยุคทางโยธา – ทางหลวง(พ.ศ.2537 - ปัจจุบัน)

2. ผู้รู้เกี่ยวกับการไปกล่อ่งข้าวมากมาย ชีวีตผู้รู้ในอดีตในยุคต่าง ๆ จัดทำทำเนียบผู้รู้ แผนที่ชุมชนผู้ผลิตกล่อ่งข้าวในอดีต ศึกษาเปรียบเทียบการเกิดชุมชนกล่อ่งข้าวในยุคต่างๆ ถึงปัจจุบัน

กิจกรรม

1. อภิปรายประวัติชุมชนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่
2. ให้นักเรียนแบ่งกลุ่มไปเก็บข้อมูลประวัติชุมชนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่ในอดีตแยกเป็นยุคต่างๆ
3. เก็บรวบรวมประวัติชุมชนกล่อ่งข้าว จัดทำแผนที่ อดีต เปรียบเทียบปัจจุบัน
4. ให้นักเรียนแบ่งกลุ่มเก็บข้อมูลประวัติผู้รู้การไปกล่อ่งข้าวบ้านไผ่ในอดีต – ปัจจุบัน
5. เก็บรวบรวมจัดทำเป็นทำเนียบผู้รู้ทั้งอดีตและปัจจุบัน

สื่อการเรียนการสอน

1. ผู้รู้ในชุมชน

การวัดและประเมินผล

1. ตรวจผลงาน
2. สังเกตการเก็บข้อมูล

(ลงชื่อ).....ผู้ตรวจ

(นายชุมพล ใจทาหลี่)

ตำแหน่ง อาจารย์ใหญ่โรงเรียนไผ่งามวิทยา

บันทึกผลหลังการสอน

.....

.....

.....

ข้อเสนอแนะ/แนวทางแก้ไข

.....

.....

.....

(ลงชื่อ).....ผู้สอน

(นายชุมพล ใจทาสี)

แผนการสอนที่ 2 เรื่อง การอนุรักษ์ สืบทอดและการพัฒนากล่องข้าว

สาระสำคัญ

การรักษาการไปกล่องข้าวโดยการเรียนรู้จากผู้รู้ในชุมชนโดยวิธีการต่าง ๆ

จุดประสงค์

1. บอกความหมายของการอนุรักษ์กล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาได้
2. บอกวิธีการสืบทอดและการพัฒนากล่องข้าวจากผู้รู้ได้

เนื้อหา

1. ศึกษาเปรียบเทียบวิถีชีวิตผู้รู้กล่องข้าวในอดีต – ปัจจุบันจากทำเนียบผู้รู้ จำแนกคุณลักษณะผู้รู้ที่ควรค่าแก่การศึกษาและสืบทอด

2. ความหมายของคำว่า“อนุรักษ์” : รักษาไว้คงเดิม การอนุรักษ์กล่องข้าวบ้านไผ่ โดยการสร้างจิตสำนึกในคุณค่าในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านรายได้และอื่น ๆ

3. วิธีการสืบทอดการไปกล่องข้าว ความรู้ภูมิปัญญาจากผู้รู้ มีหลายวิธี คือ

3.1 สอนลูกไผ่หลานมัน

3.2 ชาวบ้านเล่า นักเรียนเขียน

3.3 ชาวบ้านเล่าเรื่องการไปกล่องข้าวเป็นตอน ๆ ให้นักเรียนฟัง นักเรียนเขียน ร่วมกับ

ครู ทำเป็นรูปเล่ม

3.4 ช่วยครูสอนนักเรียน

3.5 ให้นักเรียนมาหัดทำที่บ้านชาวบ้านใน-นอกเวลาเรียน ทั้งครูชาวบ้าน ครูในโรงเรียน
ช่วยกันประเมินให้คะแนนตั้งแต่ระดับ ป.3 – ม.3

3.6 ตั้งกลุ่มกล่อ่งข้าวช่วยสอนนักเรียนสมาชิกกลุ่มไปรวมกันนัดหมายครู
นักเรียนมาเรียนรวมกันที่กลุ่ม

3.7 ช่วยกันวิพากษ์วิจารณ์การไปกล่อ่งข้าว ลูกหลานที่เรียนหนังสือที่อื่นและเรียนสูงขึ้น
ไม่เรียนการไปกล่อ่งข้าวก็ช่วยเสวนาวิพากษ์การอนุรักษ์ สืบทอดการไปกล่อ่งข้าวในทุกๆ ด้าน

3.8 ร่วมกันทำหลักสูตรท้องถิ่น

กิจกรรม

1. หาความของคำว่า “เอกลักษณ์” และคำว่า “อนุรักษ์”
2. แบ่งกลุ่มศึกษาประวัติผู้รู้จากทำเนียบผู้รู้ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน จำแนกคุณลักษณะของผู้รู้
3. ศึกษาวิธีการสืบทอดความรู้ภูมิปัญญาจากผู้รู้ปัจจุบัน เก็บรวบรวมเป็นเล่ม รายงาน
4. ศึกษาวิธีการพัฒนารูปแบบกล่อ่งข้าวและการพัฒนาเป็นรูปแบบอื่นๆ

สื่อการเรียนการสอน

1. ผู้รู้ในชุมชน

การวัดและประเมินผล

1. ตรวจผลงาน
2. สังเกตการเก็บข้อมูล

(ลงชื่อ).....ผู้ตรวจ

(นายชุมพล ใจทาห์)

ตำแหน่ง อาจารย์ใหญ่โรงเรียนไผ่งามวิทยา

บันทึกผลหลังการสอน

.....
.....
.....

ข้อเสนอแนะ/แนวทางแก้ไข

.....
.....
.....

(ลงชื่อ).....ผู้สอน

(นายชุมพล ใจทาห์)

แผนการสอนที่ 3 เรื่อง การส่งเสริมการเผยแพร่

สาระสำคัญ

การเผยแพร่กล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมายโดยวิธีการต่างๆ

จุดประสงค์

1. ให้ความหมายของการเผยแพร่กล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมายได้
2. เผยแพร่กล่องข้าวเมืองมายโดยวิธีการต่างๆ อย่างน้อย 3 วิธี

เนื้อหา การส่งเสริมการเผยแพร่

1. การให้ความหมายการส่งเสริมการเผยแพร่การไปกล่องข้าวบ้านไผ่
2. ชุมชนกล่องข้าวจัดตั้งสถานที่แสดงผลภัณฑ์กล่องข้าว โดยเริ่มตามกระบวนการขั้นตอนการไปกล่องข้าวไว้ที่ชุมชน นำชุดนิทรรศการไปแสดงในงานต่างๆ พร้อมสาธิตการไปกล่องข้าวกับกลุ่มกล่องข้าวในชุมชน
3. การเผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์ หนังสือพิมพ์รายวัน รายสัปดาห์ วารสารของหน่วยงานทางการศึกษา สื่ออิเล็กทรอนิกส์ วิทยุ โทรทัศน์ของสถาบันราชภัฏลำปาง และจังหวัดลำปาง
4. การส่งเสริมการตลาด
5. การจัดทำโครงการของนักเรียน
6. การจัดประกวดกล่องข้าว

กิจกรรม

1. ร่วมกันอภิปราย ค้นคว้าเรื่องการส่งเสริมการเผยแพร่จากเอกสารในห้องสมุด
2. ภาควิชาปฏิบัติตามเนื้อหา

สื่อการเรียนการสอน

1. พจนานุกรมไทย
2. คอมพิวเตอร์ วิทยุ โทรทัศน์
3. สื่อสิ่งพิมพ์ทุกชนิด

การวัดและประเมินผล

1. ตรวจผลงาน
2. สังเกตการนำเสนอผลงาน

(ลงชื่อ).....ผู้ตรวจ

(นายชุมพล ใจทาหลิ)

ตำแหน่ง อาจารย์ใหญ่โรงเรียนไผ่งามวิทยา

บันทึกผลหลังการสอน

.....

ข้อเสนอแนะ/แนวทางแก้ไข

.....

(ลงชื่อ).....ผู้สอน

(นายชุมพล ใจทาหลิ)

แผนการสอนที่ 4 เรื่อง กิจกรรมเชื่อมต่อระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

สาระสำคัญ

การนำผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นไปร่วมกิจกรรมต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชน

จุดประสงค์

1. นำผลิตภัณฑ์ไปร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในและนอกชุมชนได้
2. เสวนาร่วมกับชุมชนในเรื่องกิจกรรมเชื่อมต่อระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้

เนื้อหา

กิจกรรมเชื่อมต่อระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

1. นำผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นไปร่วมงานประเพณีประจำปี เช่น นำผลิตภัณฑ์ไปทำเป็นถ้วยสลากในงานประเพณีการตานถ้วยสลากของหมู่บ้าน และงานตามสถานการณ์ เช่น งานทอดผ้าป่า งานเปิดป้าย เปิดอาคารต่างๆของหมู่บ้าน บันทึกการร่วมกิจกรรม สรุปเป็นปฏิทินประจำปี
2. การจัดเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างโรงเรียนกับผู้รู้ นักเรียนรุ่นเก่าที่กำลังเรียนในระดับสูง

กิจกรรม

1. ร่วมกันอภิปรายกิจกรรมประเพณีประจำปีและกิจกรรมตามสถานการณ์ของชุมชนว่ามีกิจกรรมอะไรบ้าง เวลาใด บันทึกเก็บเป็นข้อมูลปฏิทิน
2. ร่วมกันอภิปรายถึงการนำผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นไปร่วมกิจกรรมตามประเพณี
3. จัดเวทีเสวนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชุมชน นักเรียน นักศึกษารุ่นพี่ที่กำลังศึกษาต่อในสถาบันสูงขึ้นไป เป็นระยะ

สื่อการเรียนการสอน

1. ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ

การวัดและประเมินผล

1. สังเกตการร่วมกิจกรรมชุมชน

(ลงชื่อ).....ผู้ตรวจ

(นายชุมพล ใจทาสี)

ตำแหน่ง อาจารย์ใหญ่โรงเรียนไผ่งามวิทยา

บันทึกผลหลังการสอน

.....

ข้อเสนอแนะ/แนวทางแก้ไข

.....

(ลงชื่อ).....ผู้สอน

(นายชุมพล ใจทาสี)

แผนการสอนที่ 5 เรื่อง คุณค่าของกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย

สาระสำคัญ

การสร้างจิตสำนึกในคุณค่าของกล่องข้าวในแง่ต่าง ๆ

จุดประสงค์

1. บอกความหมายของคุณค่ากล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมายได้
2. สร้างจิตสำนึกในคุณค่ากล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมายให้กับสังคมได้

เนื้อหา

คุณค่าของกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย

1. การสร้างจิตสำนึกในคุณค่าของกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมายในเรื่องต่อไปนี้
 - 1.1 คุณค่าในความเป็นประวัติศาสตร์อันยาวนานของชุมชนกล่องข้าวบ้านไผ่ เมื่อ 200 ปีที่ผ่านมา ที่ชุมชนใดในระแวกนี้เสมอเหมือนได้
 - 1.2 คุณค่าในความเป็นศิลปวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของชุมชน
 - 1.3 คุณค่าในการเป็นการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน
2. การเผยแพร่การสร้างจิตสำนึกแก่เพื่อนนักเรียนกับชุมชนในคุณค่าของกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย

กิจกรรม

1. แบ่งกลุ่มร่วมกันอภิปรายถึง”คุณค่า”ของกล่องข้าวบ้านไผ่ในแง่มุมต่างๆ ว่ามีอะไรบ้าง ทำรายงานรูปเล่ม เก็บไว้ชุมชน
2. ให้กลุ่มแบ่งงานเผยแพร่การสร้างจิตสำนึกร่วมกับชุมชน เพื่อนนักเรียนด้วยกัน ในคุณค่าของกล่องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย

สื่อการเรียนการสอน

1. พจนานุกรม
2. สังเกตพฤติกรรมความร่วมมือชุมชน

การวัดและประเมินผล

1. ตรวจผลงาน
2. สังเกตการร่วมกิจกรรม

(ลงชื่อ).....ผู้ตรวจ

(นายชุมพล ใจทาหลิ)

ตำแหน่ง อาจารย์ใหญ่โรงเรียนไผ่งามวิทยา

บันทึกผลหลังการสอน

.....
.....
.....

ข้อเสนอแนะ/แนวทางแก้ไข

.....
.....
.....

(ลงชื่อ).....ผู้สอน
(นายชุมพล ใจทาสี)

แบบสัมภาษณ์

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

1.....

2.....

ชื่อผู้สัมภาษณ์

1.....

2.....

3.....

4.....

5.....

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

1. เรื่อง.....

.....

.....

.....

.....

2. เรื่อง.....

.....

.....

.....

.....

3. เรื่อง.....

.....

.....

.....

.....

4. เรื่อง.....

.....

.....

.....

.....

แบบสืบข้อมูล

ข้อมูลที่เก็บ : ประวัติชุมชนคลองข้าวบ้านไผ่เมืองมาย

ชื่อกลุ่ม :

รายชื่อสมาชิกในกลุ่ม

- 1.....เลขที่.....ชั้น.....
- 2.....เลขที่.....ชั้น.....
- 3.....เลขที่.....ชั้น.....
- 4.....เลขที่.....ชั้น.....
- 5.....เลขที่.....ชั้น.....

คำชี้แจง ให้นักเรียนไปเก็บข้อมูลตามหัวข้อข้างล่างนี้ จากผู้รู้/เอกสาร/สถานที่ในหมู่บ้าน หรือบริเวณใกล้เคียง จดบันทึกเพื่อนำไปอภิปรายในชั้นเรียน จัดทำทำเนียบผู้รู้

เนื้อหาที่ต้องสืบ ประวัติ	อดีต – ปัจจุบัน (พ.ศ.....)	ชื่อ ที่อยู่ ผู้ให้ข้อมูล	หมายเหตุ
ประวัติชุมชนทั่วไป			
ประวัติชุมชนคลอง ข้าวบ้านไผ่เมืองมาย	ยุคเดินเท้า – ล่องแพ (พ.ศ.....)		
	ยุครถลากไม้สัมปทาน (พ.ศ.....)		
	ยุคสร้างเขื่อนกั้นลุ่ม (พ.ศ.....)		

เนื้อหาที่ต้องสืบ ประวัติ	อดีต – ปัจจุบัน (พ.ศ.....)	ชื่อ ที่อยู่ ผู้ให้ข้อมูล	หมายเหตุ
	ยุครถขาว – รถแดง (พ.ศ.....)		
	ยุคทางโยธา-ปัจจุบัน (พ.ศ.-ปัจจุบัน)		
ประวัติผู้รู้/ชำนาญ การไปสถานกล่องข้าว บ้านไผ่เมืองมาย	ยุคเดินเท้า-ล่องแพ (พ.ศ.....) ชื่อ..... ชื่อ..... ชื่อ..... ยุครถลากไม้สัมปทาน (พ.ศ.....) ชื่อ..... ชื่อ..... ชื่อ..... ยุคสร้างเขื่อนกิ่วลม (พ.ศ.....) ชื่อ..... ชื่อ..... ชื่อ..... ยุครถขาว – รถแดง (พ.ศ.....) ชื่อ..... ชื่อ..... ชื่อ..... ยุคทางโยธา-ปัจจุบัน (พ.ศ....-ปัจจุบัน) ชื่อ..... ชื่อ..... ชื่อ.....		

บทที่ 7

บทสรุป

การวิจัยโครงการคลองข้าวตำบลงเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตคลองข้าว นี้เป็นการศึกษาวิจัยในระยะที่ 2 และ 3 มีวัตถุประสงค์การวิจัยคือ เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสืบทอดความรู้ ภูมิปัญญาและเอกลักษณ์ท้องถิ่นของคลองข้าวตำบลงเมืองมาย เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการปรับกระบวนการผลิตคลองข้าวตำบลงเมืองมายเพื่อการค้า และรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่น มีขอบเขตการวิจัยเฉพาะพื้นที่ 3 หมู่บ้านในตำบลเมืองมาย ได้แก่บ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะ และบ้านนางาม กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยนักเรียนและครูในโรงเรียนไผ่งามวิทยา โรงเรียนบ้านนางาม ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพสานกลองข้าว ผู้รับซื้อกลองข้าว และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชน

การดำเนินการวิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่กุมภาพันธ์ 2543 ถึงเมษายน 2545 รวม 27 เดือน จากการดำเนินการวิจัยสามารถสรุปผล และข้อเสนอแนะได้ดังนี้

บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

ผลการศึกษารoles บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนไผ่งามวิทยากับชุมชนบ้านไผ่ปง ชุมชนบ้านไผ่พะ และโรงเรียนบ้านนางามกับชุมชนบ้านนางาม สามารถสรุปได้ว่าโรงเรียนกับชุมชน มีความร่วมมือใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความร่วมมือในการรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยวิธีการร่วมมือช่วยเหลือกิจกรรมงานประเพณีงานบุญของชุมชน และการบริจาคทรัพย์ให้แรงงานสนับสนุนแก่โรงเรียน ด้านความร่วมมือในการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของคลองข้าวตำบลงเมืองมาย โดยวิธีการสอนนักเรียนไปสานกลองข้าว และการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าวตำบลงเมืองมาย ด้านความร่วมมือในการปรับกระบวนการผลิตกลองข้าวเพื่อการค้าและรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่น โดยวิธีการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์กลองข้าวและผลิตภัณฑ์อื่นและการดำเนินงานกิจกรรมของกลุ่มอาชีพไปสานกลองข้าวเพื่อการค้าขายกลองข้าว บทบาทความร่วมมือเหล่านี้โรงเรียนกับชุมชนมี บทบาทร่วมกันใน 3 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นบทบาทที่ทั้งโรงเรียนและชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ได้แก่ ความร่วมมือรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ลักษณะ

ที่สอง เป็นบทบาทที่โรงเรียนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการสอนนักเรียนไปสานกล่อ่งข้าว และการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว

ลักษณะที่สาม เป็นบทบาทที่ชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการพัฒนาฝีมือรูปแบบผลิตภัณฑ์กล่อ่งข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ความร่วมมือสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

จากสรุปผลบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนดังกล่าวนี้จะเห็นได้ดังนี้ **ประการที่หนึ่ง** ความร่วมมือทั้ง 3 ด้านนั้นโรงเรียนและชุมชนมีบทบาทสำคัญเท่ากันเพียงด้านเดียวคือความร่วมมือในการรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเท่านั้น ส่วนความร่วมมืออีก 2 ด้านนั้นโรงเรียนและชุมชนแสดงบทบาทไม่เท่ากัน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการสอนนักเรียน การพัฒนาหลักสูตร นั้นชาวบ้านมองเป็นหน้าที่หลักของโรงเรียนและขณะเดียวกันชุมชนชาวบ้านเป็นผู้มีการศึกษาน้อย จึงให้โรงเรียนมีบทบาทสำคัญกว่าชุมชน ในทำนองเดียวกันการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนด้วยการพัฒนาฝีมือรูปแบบผลิตภัณฑ์ และการดำเนินงานกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว นั้นโรงเรียนก็ไม่มีความรู้และประสบการณ์ทางด้านธุรกิจชุมชน และการตลาดจึงมีบทบาทร่วมมือกับชุมชนไม่ได้มากพอ **ประการที่สอง** การที่โรงเรียนกับชุมชนสามารถเกิดความร่วมมือดังกล่าวข้างต้นได้ดีในระดับหนึ่งนั้น เนื่องมาจากชุมชนและโรงเรียนมีวิสัยทัศน์ร่วมกันในกรณีที่เห็นตรงกันว่า กล่อ่งข้าวคือเอกลักษณ์ของโรงเรียนและชุมชน เป็นการสร้างอัตลักษณ์ร่วมกันของโรงเรียนกับชุมชน ดังนั้นความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่เกี่ยวข้องกับกล่อ่งข้าวจึงเกิดขึ้นได้ง่ายและดีกว่ากิจกรรมอื่น **ประการที่สาม** บทบาทความร่วมมือดังกล่าวปัจจัยอุปสรรคส่วนใหญ่เป็นปัจจัยเกี่ยวกับครุณั้นเนื่องมาจากครูไม่ใช่คนในชุมชน ทำให้มีความผูกพันกับชุมชนน้อย ประกอบกับครูส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนไม่นานก็ต้องย้าย แต่ถ้าเป็นครูที่สอนอยู่ในชุมชนมานานเกินกว่าสิบปีขึ้นไปก็รู้จักชุมชนและสนใจชุมชน นอกจากนี้ความสัมพันธ์ในอดีตระหว่างบ้าน – วัด – โรงเรียน ซึ่งมีบทบาทความร่วมมือกันในการศึกษาและชุมชน ได้ถูกแยกออกจากกันจนทำให้เห็นว่าการจัดการศึกษาเป็นของโรงเรียน ครูมีหน้าที่สอน **ประการที่สี่** ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ครูจะต้องเข้าใจสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน และนักเรียนจึงจะเกิดความร่วมมือในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นกับชุมชนได้ และการเรียนรู้เข้าใจสภาพปัญหาความต้องการของชุมชนและนักเรียนก็จะเป็นหนทางไปสู่ความร่วมมือในด้านต่าง ๆ ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

การเรียนรู้ร่วมกันกับความเข้มแข็งของชุมชน

บทบาทความร่วมมือในลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้มีปัจจัยสนับสนุนมากกว่าปัจจัยอุปสรรค **ปัจจัยที่สนับสนุน** ได้แก่ ความสัมพันธ์เดิมที่ดียังคงอยู่ ความภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น ศักยภาพเดิม และ ผลงานของนักเรียน ครูที่สนใจทำงานกับชุมชนยังมีอยู่ บทบาทกลุ่มสตรีอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว เงื่อนไขการจัดการเรียนการสอน กระแสการปฏิรูปการศึกษา นักวิจัยสถาบันราชภัฏเข้ามาดำเนินงาน ร่วมกับครูในพื้นที่ผู้นำชุมชนผู้บริหารโรงเรียนสนับสนุนและเข้าร่วมกิจกรรม ส่วน**ปัจจัยอุปสรรค** ได้แก่ ครูไม่มีเวลาเพราะมาเช้ากลับเย็น ครูอยู่ในพื้นที่ไม่นานอยู่หวังรอย้าย ครูรอความชัดเจนจากหน่วยเหนือ และวิธีการดำรงชีพของชุมชนที่จำเป็นต้องทำงานตั้งแต่เช้าถึงเย็นทุกวัน

นอกจากนี้พบว่าผู้มีอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวสามารถก่อตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวขึ้นเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาการค้าขายกล่อ่งข้าวจนนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน และพัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมาเป็นระยะ ๆ เกิดผลต่อชุมชนอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ทั้งในด้านกระบวนการชุมชน ด้านความรู้ความสามารถ ด้านความสัมพันธ์ในชุมชน และด้านการทบทวนนำผลสรุปจากกลุ่มมาสู่การปฏิบัติ การรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวเพื่อการค้าขายกล่อ่งข้าวนี้สมาชิกกลุ่มไม่ได้มุ่งผลิตกล่อ่งข้าวเพื่อสนองความต้องการของตลาดในเชิงปริมาณ เพื่อสร้างรายได้ให้เป็นอาชีพหลักหากแต่เป็นการผลิตกล่อ่งข้าวขายเป็นรายได้เสริม ซึ่งผู้ผลิตจะผลิตกล่อ่งข้าวในเวลาว่างจากการทำไร่ทำนา ผลิตได้เท่าที่มีศักยภาพจะทำได้ถึงแม้จะมีผู้ซื้อหรือตลาดสั่งซื้อเป็นจำนวนมากก็ตาม สมาชิกก็ยังคงผลิตกล่อ่งข้าวออกมาเท่าที่ทำได้ พอให้มีรายได้เสริมและขายได้ในราคาที่ไม่ต่ำเกินไปและขายได้อย่างต่อเนื่องตลอดไปในลักษณะเน้น**“ความสุข-ความพอมี-พอกิน”**และ**“ความสัมพันธ์ในชุมชน”**เป็นสำคัญ

จากผลของการปฏิบัติการและพัฒนาในโครงการนี้ได้เกิดผลตามมามาก 4 ประการ คือ ประการแรก เกิดกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว 2 กลุ่ม กลุ่มแรกมีสมาชิกจากชาวบ้านไผ่แพะ และบ้านไผ่ปง ที่ทำการตั้งอยู่บ้านไผ่แพะ กลุ่มที่ 2 มีสมาชิกจากบ้านนางาม มีที่ทำการตั้งอยู่ที่บ้านนางาม ประการที่สอง เกิดกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่พัฒนา รับสมาชิกในพื้นที่ตำบลเมืองมาย มีที่ทำการตั้งอยู่ที่บ้านไผ่แพะ ประการที่สาม เกิดหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าวบ้านไผ่เมืองมาย ใช้ในโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม ประการที่สี่ เกิดพิพิธภัณฑ์กล่อ่งข้าวบ้านไผ่เมืองมาย จัดแสดงผลิตภัณฑ์กล่อ่งข้าวที่ได้รับรางวัลการประกวดฝีมือไปสานกล่อ่งข้าวเมื่อ พ.ศ. 2541 และ พ.ศ. 2544

จากผลของการดำเนินการกลุ่มและการเรียนรู้ร่วมกันดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า **ประการที่หนึ่ง** ชุมชนอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวสามารถก่อตั้งกลุ่มอาชีพขึ้นมาได้นั้น เนื่องจากชุมชนมีปัญหาร่วมกัน มีความเป็นเครือญาติ และมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน มีวัตถุประสงค์แก้ไขปัญหาการค้าขายกล่อ่งข้าวร่วมกัน **ประการที่สอง** การเกิดกลุ่มอาชีพดังกล่าวเกิดจากการกระตุ้นและให้ความรู้อย่างต่อเนื่อง และ

พาไปศึกษาดูงาน การเกิดกลุ่มอาชีพดังกล่าวเป็นการเกิดขึ้นด้วยความต้องการของชุมชนและได้รับการกระตุ้นสนับสนุนอย่างต่อเนื่องและจริงจัง ดังนั้นการพัฒนาด้านอาชีพของชุมชนจึงต้องอาศัยเวลาและความต่อเนื่อง หากจัดดำเนินการเพราะเป็นความอยากของหน่วยงานที่จัด และไม่ทำอย่างต่อเนื่องก็จะสำเร็จได้ยาก **ประการที่สาม** กลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวยังผลิตกล่อ่งข้าวในเวลาว่าง ไม่เน้นเรื่องการค้าขายหรือรายได้เป็นหลักนั้น คงเนื่องจากการสืบทอดทางวัฒนธรรมภายในครอบครัว ซึ่งเป็นการเรียนรู้อาชีพและการสร้างงานศิลปะความงามของลวดลายกล่อ่งข้าวที่สร้างความสุข ความสัมพันธ์ในครอบครัว เป็นการผลิตใช้ในครัวเรือนและใช้ในการทำบุญ เช่น ทานก๋วยสลากที่ทำด้วยความภาคภูมิใจในฝีมือของตน

บทเรียนและประสบการณ์จากการปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

จากการดำเนินการวิจัยพบกระบวนการกระตุ้นให้ผู้มีอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวเข้าสู่กระบวนการกลุ่ม และการมีส่วนร่วมได้ 6 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่หนึ่ง ทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชนกล่อ่งข้าว โดยการจัดเวลาเสวนาชาวบ้านในประเด็น “อดีต ปัจจุบัน แนวโน้มของกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย” **ลักษณะที่สอง** การจัดประกวดฝีมือการไปสานกล่อ่งข้าว ควบคู่กับการทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นกระบวนการหนึ่งที่กระตุ้นให้ผู้มีฝีมือได้รับการยอมรับ เกิดกำลังใจ เกิดความภาคภูมิใจ กระตุ้นให้พัฒนาฝีมือต่อมา **ลักษณะที่สาม** การจัดเสวนาเวทีชาวบ้านกลุ่มใหญ่เป็นระยะอย่างต่อเนื่อง โครงการนี้ได้จัดการเสวนาเช่นนี้ทุก 6 เดือน รวม 6 ครั้ง นับเป็นกระบวนการที่ช่วยให้เกิดการกระตุ้น ติดตาม รายงานความเคลื่อนไหว และผลการดำเนินงานการวิจัยระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้าน **ลักษณะที่สี่** การจัดสนทนากลุ่มย่อยอย่างไม่เป็นทางการ สนทนาวงเล็กอย่างไม่เป็นทางการ และต่อเนื่องบ่อยครั้งซึ่งเป็นกระบวนการที่สามารถช่วยกระตุ้นการสร้างความเข้าใจ การขยายกลุ่ม การสื่อสารขยายวงกว้างขึ้น และขยายจำนวนผู้สนใจเพิ่มขึ้น สู่การเข้าร่วมกลุ่มใหญ่ต่อไป **ลักษณะที่ห้า** การศึกษาดูงาน เป็นอีกกระบวนการหนึ่งที่กระตุ้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และการเข้าสู่กระบวนการกลุ่มที่ได้ผลดีที่สุดวิธีหนึ่งที่กระตุ้นไปสู่การทดลองปฏิบัติการร่วมกันและกระบวนการกลุ่มได้ในโอกาสต่อไป และ**ลักษณะที่หก** การเผยแพร่ผลงานกิจกรรมผ่านสื่อมวลชน ได้มีส่วนกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มเกิดความภาคภูมิใจและมีกำลังใจที่ผลงานและกิจกรรมได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน และเผยแพร่ให้สังคมภายนอกได้รับรู้ ส่งผลให้มีผู้สนใจเดินทางเข้ามาในชุมชนติดตามผลงานการผลิตกล่อ่งข้าวอยู่บ่อยครั้ง

จากบทบาทร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ปรากฏผลดังกล่าวแล้วนั้น สามารถสรุปถึงกระบวนการสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้ตามลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ คือ **ลักษณะที่หนึ่ง** จัดเวทีเสวนาสร้างความเข้าใจร่วมกัน **ลักษณะที่สอง** นักเรียนเป็นสะพานเชื่อม โดยพา

นักเรียนไปเรียนไปสานกล่อ่งข้าวกับชาวบ้าน โดยอาศัย “พ่อแม่สอนลูก – ลูกสอนเพื่อน” ครอบคลุมให้นักเรียนไปศึกษาค้นคว้าความรู้จากชุมชน ผู้ปกครอง ผู้เฒ่า ผู้แก่ แล้วนำมาแลกเปลี่ยนข้อมูลกันในชั้นเรียน การจัดกิจกรรมจัดหาทุนสนับสนุนโรงเรียนเพื่อประโยชน์ของนักเรียน **ลักษณะที่สาม** กล่อ่งข้าวเป็นเอกลักษณ์ร่วมกัน การนำกล่อ่งข้าวมาเป็นเอกลักษณ์ความภูมิใจของโรงเรียนและชุมชนร่วมกันนี้มีส่วนช่วยกระตุ้นความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้อีกทางหนึ่ง **ลักษณะที่สี่** การประชุมชี้แจงผู้ปกครอง กระบวนการจัดประชุมเช่นนี้ได้สร้างความเข้าใจระหว่างครูกับผู้ปกครองทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนตามมา **ลักษณะที่ห้า** การเผยแพร่ผลงานกิจกรรมผ่านสื่อมวลชน กิจกรรมและผลงานซึ่งเกี่ยวข้องกับกล่อ่งข้าวที่ชาวบ้าน ครู และนักเรียนเป็นผู้ดำเนินการนั้นได้รับการเผยแพร่ผ่านสื่อโทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ทั้งในท้องถิ่นและส่วนกลาง ทำให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดความภูมิใจและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว ทำให้ชุมชนเข้าใจบทบาทของโรงเรียนและการร่วมมือกับชุมชนเพิ่มขึ้น

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้รับบทเรียน และประสบการณ์จากชาวบ้านและครู สามารถสรุปได้ 10 กรณี คือ กรณี “ถ้ามีคนซื้อเขาตังยะ” กรณี “บ่ฮ้ายบ่วเจ็บบ่ดีใจไกล ใส่ฮั่วบ่ใจใส่ไชบ่เยียม” กรณี “ความจริงแท้” กรณี “ครอบครัวมาก่อน เดี่ยวฟัวตามละ” กรณี “ผู้นำกลุ่ม” กรณี “มาส่งเสริมแล้วก็ละกันมันตังบ่ลูก” กรณี “การเชื่อมโยงพื้นที่วิจัยสู่การเรียนการสอน” กรณี “การเข้าถึงครูในพื้นที่” กรณี “การเข้าร่วมงานวิจัยของครู” กรณี “การเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลระดับลึก (key informants)”

ข้อเสนอแนะ

1. บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจะเป็นไปด้วยดีควรเอาปัญหาของชุมชนเป็นตัวตั้ง เพราะความต้องการของชุมชนจะทำให้เกิดความร่วมมือได้ง่าย ดังนั้นจากความร่วมมือที่อาศัยกล่อ่งข้าวเป็นตัวตั้งจึงอาจขยายไปสู่ปัญหาความต้องการของชุมชนในด้านอื่น ๆ เช่น ปัญหาการหาไม้ไผ่มาทำกล่อ่งข้าวได้ยากและต้องไปหาไกลขึ้น ซึ่งการแก้ปัญหาจะนำไปสู่ความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากร และเพิ่มปริมาณแหล่งวัตถุดิบในการผลิตกล่อ่งข้าว และการรักษาระบบนิเวศวิทยา นอกจากนี้ควรขยายผลไปสู่การศึกษารวบรวมข้อมูลความรู้เกี่ยวกับชุมชน และเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทจัดการศึกษาร่วมกับโรงเรียนอย่างเท่าเทียมและเสมอภาค

2. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่แท้จริงต้องอาศัยกระบวนการจัดทำโดยคนในท้องถิ่นทุกขั้นตอนเริ่มตั้งแต่วิเคราะห์สภาพปัญหาความต้องการ กำหนดจุดหมาย โครงสร้าง สารการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนการสอน และการประเมินผล ดังนั้นโรงเรียนจึงต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาท โดยคนในชุมชนท้องถิ่นคือผู้รู้ ผู้ชำนาญการในเรื่องต่าง ๆ ของท้องถิ่น

3. กรณีการศึกษาเรื่องกล่องข้าวของชุมชน ตำบลเมืองมายนี้ไม่ได้เป็นเพียงเรื่องอาชีพเท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่ครอบคลุมถึงเรื่องวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ภาษาและศิลปะ ดังนั้นโรงเรียนจึงควรขยายบทบาทความร่วมมือเพื่อช่วยสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ภาษา ศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ทรัพยากรธรรมชาติ และพัฒนาสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นและเชื่อมโยงไปสู่ระดับชาติ

4. สถาบันราชภัฏลำปาง โรงเรียน และชุมชนในพื้นที่วิจัย ควรพัฒนาความร่วมมือจากผลการวิจัยไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน และการพัฒนาการเรียนการสอนร่วมกันในรูปแบบที่เหมาะสมต่อไป

นามานุกรม

นางแก้ว ยนต์วงศ์ 179 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ สมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นายคล้าย วงศ์ษา 103 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5

นายคำ ดีมาก 29 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง สมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นายจักรพงษ์ กันธิยะ ครูโรงเรียนบ้านนางาม ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

นางจันทร์ สีสด 13 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ สมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นางจันทร์ หมอยา 137 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ กรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นายจันทร์ หมอยา 20 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ กรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นางจันทร์เพ็ญ หมอยา 28 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ กรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นางจันทร์ฟอง หมอยา 124 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ กรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นางเจริญศรี ไชยชัย ประธานกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวา บ้านแม่ใส ตำบลแม่ใส อ.เมือง จ.พะเยา

นายชุมพล ใจทาหลี่ ผู้อำนวยการโรงเรียนไผ่งามวิทยา ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

นางทองใบ บุญยืน 37 บ้านนางาม รองประธานกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นายทูล สุวรรณ ครูโรงเรียนบ้านนางาม ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

นายนวล ดีมาก 6 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง กรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นางบัวธร ดีมาก 54/1 บ้านนางาม กรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นางบุญ บุญยืน 174 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ กรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นางปราณี ลากเกิด 171 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ กรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นางปิ่น ตั้งอารมณ์ 47 บ้านนางาม สมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นายปิ่น ลากเกิด 106 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ สมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นางยุพิน ลากเกิด 53 บ้านนางาม ประธานกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นายเย็น ลากมาก ประธาน อบต. เมืองมาย อดีตกำนันตำบลเมืองมาย ชาวบ้านไผ่ปง

นายศรีทน ดีมาก กำนันตำบลเมืองมาย ชาวบ้านไผ่ปง

นายสมพงษ์ ชลัย ข้าราชการบำนาญ อดีตครู โรงเรียนบ้านนาใหม่ โรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียน

นางาม ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

นางสมพร จำเดิม 13 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ กรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นางสุดา บุญยืน 119 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ (เสียชีวิต 30 กรกฎาคม 2544)

นางหล้า ลากเกิด 134 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ สมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นายหลีก ลากเกิด 14 หมู่ 5 บ้านไผ่พะยะ สมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

นางอนงค์ ใจฟัง ครูโรงเรียนไผ่งามวิทยา ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง
นางเอื้อย หมอยา 23 หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ สมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว
นายเลื่อน อาษา 3 หมู่ที่ 5 บ้านไผ่แพะ

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. รายงานการวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา. กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2540.
- กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนโดยถือมนุษย์เป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพฯ : สภาคาทอริกแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนา, 2538.
- จำลอง คำบุญชู และคณะ. รายงานวิจัย โครงการทดลองข้าวตำบดเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตทดลองข้าว (ระยะที่ 1 ประเมินสถานการณ์ชุมชน). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.
- จิตทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์. การพัฒนาหลักสูตร : หลักการและแนวปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : อลิอัน เพรส, 2539.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ : ต้นไทรการพิมพ์, 2540.
- ดวงจันทร์ เดี่ยววิไล. งานวิจัยเรื่องสภาพปัญหาและความต้องการของครูระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดลำปาง เกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นตามแนวการใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533). ลำปาง : คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏลำปาง, 2537.
- ทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. แนวทางการพัฒนาประเด็นวิจัยชุดโครงการวิจัยการศึกษา กับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร” ใน สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง. จตุรงค์ บุญจรตนสุนทร บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา, 2539.
- บุญเรียง ขจรศิลป์. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการกระบวนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่เอื้อต่อการพัฒนาการเลี้ยงโคนม : กรณีศึกษาจังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ : พี.เอ็น.การพิมพ์, 2543.

- ประเวศ วะสี. ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2541.
- พล คำปิงส์. การพัฒนาหลักสูตร (กพล.) สำหรับอบรมประจำการตามแนว DACUM. (เรียบเรียง) กรุงเทพฯ : คณะวิชาครุศาสตร์ วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, 2535.
- พันธุ์ทิพย์ रामสูต. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม. นครปฐม : สถาบันพัฒนาการสาธารณสุข อาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540.
- รุ่ง แก้วแดง. ปฏิวัติการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2541.
- สังัด อุทรานันท์. พื้นฐานและหลักการพัฒนาหลักสูตร. กรุงเทพฯ : วงเดือนการพิมพ์, 2527.
- สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. องค์การชุมชน : กลไกเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนา สังคม. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2539.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. พลวัตวัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, [ม.ป.ป.].
- สีลาภรณ์ นาคทรรพ. “การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” ใน การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคต ของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2538.
- สีลาภรณ์ นาคทรรพ. “แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม/ชุมชน” ใน การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอำ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539.
- อมรวิรัช นาคทรรพ. การศึกษากับวิถีชุมชน เอกสารประกอบการประชุมประจำปีว่าด้วยเรื่อง ชุมชน ครั้งที่ 1 “ชุมชนไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง”. กรุงเทพฯ : สำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- อภิชัย พันธเสน. พัฒนาชนบทไทย สมุทัยและมรรค : ความหวังทางออกและทางเลือกใหม่. กรุงเทพฯ : มูลนิธิปัญญาและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539.
- อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์. ระบบการศึกษากับชุมชน : กรอบความคิดและข้อเสนอ เพื่อการศึกษาวิจัย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540.

ภาคผนวก ก

รายชื่อสมาชิกกลุ่มอาชีพไปสถานกล่องข้าวบ้านไผ่แพะ - บ้านไผ่ปง

ลำดับที่	ชื่อ - นามสกุล	บ้านเลขที่	หมู่ที่	ตำแหน่ง
1	นาย ดีบ บุษยีน	165	5 ไผ่แพะ	ประธาน
2	นาย ไสว ลาภเกิด	171	5 ไผ่แพะ	รองประธาน
3	นาง สมพร จำเดิม	13	5 ไผ่แพะ	เลขา
4	นาง ปราณี ลาภเกิด	171	5 ไผ่แพะ	เหรัญญิก
5	นาง จันทร หมอยา	137	5 ไผ่แพะ	ผู้ช่วยเหรัญญิก
6	นาง จันทรทอง จำเดิม	168	5 ไผ่แพะ	กรรมการ
7	นาง บัวตอง วงค์ษา	21	5 ไผ่แพะ	กรรมการ
8	นาง จันทร สีสด	13	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
9	นาง ไหมแก้ว ลาภเกิด	91	5 ไผ่แพะ	กรรมการ
10	นาง ไช ลาภเกิด	146	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
11	นาง จันทรฟอง หมอยา	124	5 ไผ่แพะ	กรรมการ
12	นาง นา จำเดิม	76	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
13	นาง จิน บุษยีน	68	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
14	นาง ไส บุษยีน	78	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
15	นาง บุญ บุษยีน	174	5 ไผ่แพะ	กรรมการ
16	นาง แก้ว ยนต์วงศ์	179	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
17	นาย ปัน ลาภเกิด	106	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
18	นาย หลีก ลาภเกิด	14	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
19	นาง มูล ลาภเกิด	14	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
20	นาย ศรีเมือง บุษยีน	119	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
21	นาง ขาว อ่อนหวาน	51	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
22	นาง ผัด ลาภเกิด	11	5 ไผ่แพะ	สมาชิก
23	นาง ศรีมา วงค์ษา	35	5 ไผ่แพะ	สมาชิก

ลำดับที่	ชื่อ - นามสกุล	บ้านเลขที่	หมู่ที่	ตำแหน่ง
24	นาง มูล อ่อนหวาน	112	5 ไร่แพะ	สมาชิก
25	นาง คีป บุญยูน	171	5 ไร่แพะ	สมาชิก
26	นาง จันทรแก้ว ลากเกิด	122	5 ไร่แพะ	สมาชิก
27	นาง เสาร์แก้ว อำปาง	12	5 ไร่แพะ	สมาชิก
28	นาง ก้า บุญยูน	26	5 ไร่แพะ	สมาชิก
29	นาย สมบัติ อ่อนหวาน	162	5 ไร่แพะ	สมาชิก
30	นาง แ่ง หมอยา	29	5 ไร่แพะ	สมาชิก
31	นาง จันทรเพ็ญ หมอยา	28	5 ไร่แพะ	กรรมการ
32	นาง เกียงคำ ลากเกิด	109	5 ไร่แพะ	สมาชิก
33	นาง สวน บุญยูน	115	5 ไร่แพะ	สมาชิก
34	นาง เอื้อย หมอยา	23	5 ไร่แพะ	สมาชิก
35	นาง ศรีภย บุญยูน	20	5 ไร่แพะ	สมาชิก
36	นาง แสงคำ บุญยูน	89	5 ไร่แพะ	กรรมการ
37	นาง บัวสุข วงศ์สิง	104	5 ไร่แพะ	สมาชิก
38	นาย คล้าย วงค์ษา	103	5 ไร่แพะ	ที่ปรึกษา
39	นาง บัวผัน บุญยูน	22	5 ไร่แพะ	กรรมการ
40	นาง แก้ว บุญยูน	43	5 ไร่แพะ	สมาชิก
41	นาง หล้า ลากเกิด	134	5 ไร่แพะ	สมาชิก
42	นาง ผัด ลากเกิด	46	5 ไร่แพะ	สมาชิก
43	นาง จุ่ม หมอยา	45	5 ไร่แพะ	สมาชิก
44	นาย ปั้น ลากเกิด	79	5 ไร่แพะ	สมาชิก
45	นาง มา วงค์ษา	17	5 ไร่แพะ	สมาชิก
46	นาง บัวไหล เกิดผล	4	5 ไร่แพะ	สมาชิก
47	นาง ไหลมา อาษา	3	5 ไร่แพะ	สมาชิก
48	นาง ปัน หมอยา	2	5 ไร่แพะ	สมาชิก
49	นาง แผ่น บุญยูน	130	5 ไร่แพะ	สมาชิก
50	นาง ก้อง อ่อนหวาน	10	5 ไร่แพะ	สมาชิก
51	นาง มอย หมอยา	84	5 ไร่แพะ	สมาชิก

ลำดับที่	ชื่อ - นามสกุล	บ้านเลขที่	หมู่ที่	ตำแหน่ง
52	นาง แสงแก้ว บุญยืน	81	5 ไร่แพะ	สมาชิก
53	นาง ศรีนวล ดีมาก	134	5 ไร่แพะ	สมาชิก
54	นาง วิไลย์ ดีมาก	167	5 ไร่แพะ	กรรมการ
55	นาง มาลี วงค์ษา	16	5 ไร่แพะ	สมาชิก
56	นาง สมศรี ลาภเกิด	175	5 ไร่แพะ	สมาชิก
57	นาย ชุม เกิดผล	37	5 ไร่แพะ	สมาชิก
58	นาย จรัญ หมอยา	137	5 ไร่แพะ	สมาชิก
59	นส. บานเย็น วงค์ษา	21	5 ไร่แพะ	สมาชิก
60	นาง บัวเลย อ่อนหวาน	166	5 ไร่แพะ	สมาชิก
61	นาย จันทร ดีมาก	5	5 ไร่แพะ	สมาชิก
62	นาย บุญเรียง วงค์ษา	100	5 ไร่แพะ	สมาชิก
63	นาย นวล ดีมาก	6	4 ไร่ปง	กรรมการ
64	นาย อ้าย ดีมาก	26	4 ไร่ปง	สมาชิก
65	นาย ปา รวยเงิน	31	4 ไร่ปง	กรรมการ
66	นาย อู๊ด ทำสุข	51	4 ไร่ปง	สมาชิก
67	นาย คำ ดีมาก	29	4 ไร่ปง	สมาชิก
68	นาง น้ำ บุญยืน	2	4 ไร่ปง	กรรมการ
69	นาย มูล ดีมาก	158	4 ไร่ปง	สมาชิก
70	นาย ขอดแก้ว ดีมาก	99	4 ไร่ปง	สมาชิก
71	นาย จันทร เครือวัน	108	2 ไร่ปง	สมาชิก
72	นาย เียน ลาภมาก		4 ไร่ปง	ที่ปรึกษา
73	นาย จันทร หมอยา	20	5 ไร่ปง	กรรมการ

	นาย โน ใจชื่นบาน	57	4 ไร่ปง	เสียชีวิต
	นาง สุดา บุญยืน	119	5 ไร่แพะ	เสียชีวิต

ภาคผนวก ข

รายชื่อสมาชิกกลุ่มอาชีพไปสถานล่องข้าวบ้านนางาม

ลำดับที่	ชื่อ - นามสกุล	บ้านเลขที่	ตำแหน่ง
1	นาง ยุพิน ลากเกิด	53	ประธาน
2	นาง บัวลอย วงศ์สิงห์	108	รองประธาน
3	นาง ทองใบ บุญยืน	37	รอง
4	นาง บัวชร ดีมาก	54/1	เหรัญญิก
5	นาง แสงหล้า ชัดแจ้งแรง	49	สมาชิก
6	นาง สว่าง ชัดแจ้งแรง	47	สมาชิก
7	นาง เพ็ญศรี ลากเกิด	17	สมาชิก
8	นาง แสงคำ ชัดแจ้งแรง	50	สมาชิก
9	นาง ปัน ตั้งอารมณ์	47	สมาชิก
10	นาง บัวน้ำ ลากเกิด	13	สมาชิก
11	นาง แสงแก้ว วงศ์สิงห์	35	สมาชิก
12	นาง อ้วน ลากเกิด	25	สมาชิก
13	นาง สุพรรณ ม่านใจ	116	สมาชิก
14	นาง จันทร์คำ ดวงตั้ง	58	สมาชิก
15	นาง จันทร์คำ ลากเกิด	30	สมาชิก
16	นาง เสาร์แก้ว ยนต์วงศ์	22	สมาชิก
17	นาง แสงทอง ตั้งอารมณ์	1	สมาชิก
18	นาง รัตน์ ลากเกิด	28	สมาชิก
19	นาง จันทร อายา	41	สมาชิก
20	นาง บัวผัน ตั้งอารมณ์	59	สมาชิก
21	นาง เปี้ย ลากเกิด	8	สมาชิก
22	นาง ทองใบ ดวงตั้ง	123	สมาชิก
23	นาง กाप หน่อคำ	51	สมาชิก
24	นาง นภาพร ลากเกิด	27	สมาชิก

ลำดับที่	ชื่อ - นามสกุล	บ้านเลขที่	ตำแหน่ง
25	นาง ศรีวรรณ ลาภเกิด	31	สมาชิก
26	นาง มาลี ตาปิก	110	สมาชิก
27	นาง สายทอง ชัดแจ้งแรง	-	สมาชิก
28	นาง คำหวัง ตั้งอารมณ์	52	สมาชิก
29	นาง แสงจันทร์ ตั้งอารมณ์	109	สมาชิก
30	นาง ควย ลาภเกิด	105	สมาชิก
31	นาง ปุ้ย วงค์ษา	102	สมาชิก
32	นาง น้อย ทำสุข	61	สมาชิก
33	นาง ทองคำ บุญยืน	42	สมาชิก
34	นาง สมควร ตั้งอารมณ์	122	สมาชิก

ภาคผนวก ค
รายชื่อกลุ่มเครดิตยูเนียนบ้านไผ่พัฒนา

ลำดับที่	ชื่อ - นามสกุล	บ้านเลขที่	หมู่ที่	ตำแหน่ง
1	นาย ดีบ บุษยีน	165	5 ไผ่พะ	ประธาน
2	นาง สมพร จำเดิม	13	5 ไผ่พะ	เลขา
3	นาง ปราณี ลาภเกิด	171	5 ไผ่พะ	เหรัญญิก
4	นาย ไสว ลาภเกิด	171	5 ไผ่พะ	รองประธาน
5	นาง บัวผัน บุษยีน	22	5 ไผ่พะ	เลขาตรวจสอบ
6	นาง บุญ เป็กษา	174	5 ไผ่พะ	เลขาเงินกู้
7	นาง จันทร หมอยา	137	5 ไผ่พะ	ผู้ช่วยเหรัญญิก
8	นาย ปา รวยเงิน	31	4 ไผ่ปง	กรรมการตรวจสอบ
9	นาง จันทร สีสด	13	5 ไผ่พะ	สมาชิก
10	นาง ไส บุษยีน	77	5 ไผ่พะ	สมาชิก
11	นาง จันทรฟอง หมอยา	124	5 ไผ่พะ	สมาชิก
12	นาง ศรีมา วงค์ษา	35	5 ไผ่พะ	สมาชิก
13	นาง เสาร์แก้ว อำฟาง	12	5 ไผ่พะ	สมาชิก
14	นาง จันทรทอง จำเดิม	168	5 ไผ่พะ	กรรมการตรวจสอบ
15	นาง มูล ลาภเกิด	14	5 ไผ่พะ	สมาชิก
16	นาย ไหล จำเดิม	168	5 ไผ่พะ	สมาชิก
17	นาง แสงคำ บุษยีน	89	5 ไผ่พะ	เลขาศึกษา
18	นาย ปัน ลาภเกิด	11	5 ไผ่พะ	สมาชิก
19	นาง ดีบ บุษยีน	171	5 ไผ่พะ	สมาชิก
20	นาย คำ ดิมาก	29	4 ไผ่ปง	สมาชิก
21	นาย อ้าย ดิมาก	26	4 ไผ่ปง	สมาชิก
22	นาง ไหมทอง หมอยา	183	5 ไผ่พะ	สมาชิก
23	นาย วุฒิชัย พรหมสวัสดิ์	6	5 ไผ่พะ	สมาชิก
24	นาง มูลทา บุษยีน	180	5 ไผ่พะ	สมาชิก

ลำดับที่	ชื่อ - นามสกุล	บ้านเลขที่	หมู่ที่	ตำแหน่ง
25	นาย สONG อ่อนหวาน	112	5 ไร่แพะ	สมาชิก
26	นาง แก้ว ยนต์วงศ์	179	5 ไร่แพะ	สมาชิก
27	นาง นา จำเดิม	76	5 ไร่แพะ	สมาชิก
28	นาง มอย หมอยา	84	5 ไร่แพะ	สมาชิก
29	น.ส. แผ่น บุญยืน	130	5 ไร่แพะ	สมาชิก
30	นาง น้ำ บุญยืน	2	4 ไร่ปง	กรรมการตรวจสอบ
31	นาง แสงแก้ว บุญยืน	81	5 ไร่แพะ	สมาชิก
32	นาง ปิ่น หมอยา	2	5 ไร่แพะ	กรรมการเงินกู้
33	นาย มูล ดีมาก	158	4 ไร่ปง	สมาชิก
34	นาง จันทร์แก้ว ลากเกิด	122	5 ไร่แพะ	สมาชิก
35	นาง ขาว อ่อนหวาน	51	5 ไร่แพะ	สมาชิก
36	นาง ไข่ ลากเกิด	146	5 ไร่แพะ	สมาชิก
37	นาย ลูน อ่อนหวาน	55	5 ไร่แพะ	สมาชิก
38	นาง ก้อง อ่อนหวาน	10	5 ไร่แพะ	สมาชิก
39	นาง ไหล อาษา	3	5 ไร่แพะ	สมาชิก
40	นาง ไหมแก้ว ลากเกิด	91	5 ไร่แพะ	ประธานตรวจสอบ
41	นาง ผัด ลากเกิด	46	5 ไร่แพะ	สมาชิก
42	นาง จุ่ม หมอยา	45	5 ไร่แพะ	สมาชิก
43	นาง แก้ว บุญยืน	43	5 ไร่แพะ	สมาชิก
44	นาง จันทร์เพ็ญ หมอยา	28	5 ไร่แพะ	กรรมการศึกษา
45	นาย อู้ด ทำสุข	51	4 ไร่ปง	สมาชิก
46	นาง แบ่ง หมอยา	29	5 ไร่แพะ	สมาชิก
47	นาง เอื้อย หมอยา	23	5 ไร่แพะ	สมาชิก
48	นาง บัวเลย อ่อนหวาน	166	5 ไร่แพะ	สมาชิก
49	นาง หล้า ลากเกิด	34	5 ไร่แพะ	สมาชิก
50	นาง วัน บุญยืน	110	5 ไร่แพะ	สมาชิก
51	นาง สาน บุญยืน	115	5 ไร่แพะ	สมาชิก
52	นาง ศรีนวล ดีมาก	134	5 ไร่แพะ	สมาชิก

ลำดับที่	ชื่อ - นามสกุล	บ้านเลขที่	หมู่ที่	ตำแหน่ง
53	นาง ก้า บุญยืน	26	5 ไร่แพะ	สมาชิก
54	นาย หลีก ลาภเกิด	14	5 ไร่แพะ	สมาชิก
55	นาง ภัย บุญยืน	20	5 ไร่แพะ	สมาชิก
56	นาง จิน บุญยืน	69	5 ไร่แพะ	สมาชิก
57	นาย จันทร หมอยา	20	5 ไร่แพะ	สมาชิก
58	นาง มา วงค์ษา	17	5 ไร่แพะ	สมาชิก
59	นาย นวล ดีมาก	6	4 ไร่ปง	กรรมการเงินกู้
60	นาย ลบ ลานซอ	7	5 ไร่แพะ	สมาชิก
61	นาง ผัด ลาภเกิด	11	5 ไร่แพะ	สมาชิก
62	นาง มูล อ่อนหวาน	112	5 ไร่แพะ	สมาชิก
63	นาง บัวไหล เกิดผล	4	5 ไร่แพะ	สมาชิก
64	นาย ปัน หมอยา	106	5 ไร่แพะ	สมาชิก
65	นาย คล้าย วงค์ษา	103	5 ไร่แพะ	ประธานศึกษา
66	นาง รำพึง บงคุณคำขาว	101	1 ทุ่งผึ้ง	สมาชิก
67	นาง แสงเรือน อ่อนหวาน	64	5 ไร่แพะ	สมาชิก
68	นาง วัลย์ ดีมาก	167	5 ไร่แพะ	สมาชิก
69	นาง ทอง วงค์ษา	21	5 ไร่แพะ	เลขาตรวจสอบ
70	นาย ชุม เกิดผล	37	5 ไร่แพะ	สมาชิก
71	นาง แก้วดี เกิดผล	37	5 ไร่แพะ	สมาชิก
72	นาย แก้วบุญเรียง เกิดผล	37	5 ไร่แพะ	สมาชิก
73	นาง ป้อ บุญยืน	61	5 ไร่แพะ	สมาชิก
74	นาย บุญเรียง วงค์ษา	100	5 ไร่แพะ	สมาชิก
75	นาย เียน ดีมาก	102	5 ไร่แพะ	สมาชิก
76	นาย ดีบ วงค์สิงห์	101	5 ไร่แพะ	สมาชิก
77	นาย จันทร เครือวัน	108	2 นาไหม้	สมาชิก
78	นาย ขอดแก้ว ดีมาก	99	4 ไร่ปง	สมาชิก
79	นาง เกียงคำ ลาภเกิด	109	5 ไร่แพะ	สมาชิก

ภาคผนวก ง

รายชื่อผู้ชำนาญการและนักเรียนที่เข้าร่วมจัดทำร่างหลักสูตรท้องถิ่น
ภูมิปัญญาการผลิตถ้องข้าวตำบลเมืองมาย

ลำดับที่	ชื่อ - นามสกุล	บ้านเลขที่	หมู่
1	นาง เสาร์แก้ว ยนต์วงศ์	22	3 นางาม
2	นาง แสงคำ ขัดแจ้งแรง	50	3 นางาม
3	นาง บัวซอน ดีมาก	54	3 นางาม
4	นาง น้ำ บุญยืน	2	4 ไร่ปง
5	นาง นวล ดีมาก	6	4 ไร่ปง
6	นาย คำอ้าย ดีมาก	29	4 ไร่ปง
7	นาย ปา รวยเงิน	31	4 ไร่ปง
8	นาย คำ ดีมาก	29	4 ไร่ปง
9	นาย อู้ด ทำสุข	51	4 ไร่ปง
10	นาย หลีก ลาภเกิด	14	5 ไร่พะพะ
11	นาย จันทร หมอยา	20	5 ไร่พะพะ
12	นาย ปา รวยเงิน	31	5 ไร่พะพะ
13	นาง บุญ บุญยืน	174	5 ไร่พะพะ
14	นาง มูล ลาภเกิด	14	5 ไร่พะพะ
15	นาง บุญเรียม เมหา	15	5 ไร่พะพะ
16	ค.ญ. ชลิตา ลาภเกิด	25	3 นางาม
17	ค.ญ. ทิพติพร บุญยืน	37	3 นางาม
18	ค.ญ. ดาราพร มีมาก	54	3 นางาม
19	ค.ญ. บุษกร บุญยืน	89	5 ไร่พะพะ
20	ค.ญ. ขนิษฐา หน้าจีน	94	5 ไร่พะพะ
21	ค.ญ. นเรศ บุญยืน	114	5 ไร่พะพะ
22	ค.ญ. พิมพ์ใจ หมอยา	120	5 ไร่พะพะ

ภาคผนวก จ

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวดฝีมือไปสถานท้องถิ่น

วันที่ 30 เมษายน 2544

ณ โรงเรียนไผ่งามวิทยา ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด กล้องข่าวชาวคอกัว ประเภท ผู้ที่ไม่เคยได้รับรางวัล

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่
รางวัลที่ 1	นางปิ่น หมอยา	บ้านเลขที่ 2 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลที่ 2	นายพล ดิมาก	บ้านเลขที่ 6 หมู่ 4 บ้านไผ่พะ
รางวัลที่ 3	นางขาว อ่อนหวาน	บ้านเลขที่ 51 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางจันทร์ สีสด	บ้านเลขที่ 13 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นายป่า รวยเงิน	บ้านเลขที่ 31 หมู่ 4 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางผัด ลากเกิด	บ้านเลขที่ 11 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางมูล ลากเกิด	บ้านเลขที่ 14 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นายจันทร์ หมอยา	บ้านเลขที่ 20 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางจุ่ม หมอยา	บ้านเลขที่ 45 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางอ้วน ลากเกิด	บ้านเลขที่ 25 หมู่ 3 บ้านนางาม

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด กล้องข่าวลายคอกัว ประเภท ผู้ที่ไม่เคยได้รับรางวัล

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่
รางวัลที่ 1	นางบัวพร ดิมาก	บ้านเลขที่ 54 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลที่ 2	นายป่า รวยเงิน	บ้านเลขที่ 31 หมู่ 4 บ้านไผ่พะ
รางวัลที่ 3	นางสุดา บุญยืน	บ้านเลขที่ 119 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางขาว อ่อนหวาน	บ้านเลขที่ 51 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางจันทร์ สีสด	บ้านเลขที่ 13 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางจุ่ม หมอยา	บ้านเลขที่ 45 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นายพล ดิมาก	บ้านเลขที่ 6 หมู่ 4 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางปิ่น หมอยา	บ้านเลขที่ 2 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด กล้องข่าวชาวคลอง ประเภท ผู้ที่ไม่เคยได้รับรางวัล

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่
รางวัลที่ 1	นางสุดา บุญยืน	บ้านเลขที่ 119 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลที่ 2	นางสว่าง ชัดแจ้งแรง	บ้านเลขที่ 47 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลที่ 3	นางทองใบ บุญยืน	บ้านเลขที่ 37 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นางบัวคำ ลาภเกิด	บ้านเลขที่ 13 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นางบัวชร ดีมาก	บ้านเลขที่ 54 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นางยุพิน ลาภเกิด	บ้านเลขที่ 53 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นางผัด ลาภเกิด	บ้านเลขที่ 11 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางปิ่น หมอยา	บ้านเลขที่ 2 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางขาว อ่อนหวาน	บ้านเลขที่ 51 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางจันทร์ หมอยา	บ้านเลขที่ 137 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางแก้ว บุญยืน	บ้านเลขที่ 43 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางเพ็ญศรี ลาภเกิด	บ้านเลขที่ 17 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นางภัย บุญยืน	บ้านเลขที่ 20 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางสมพร จำเดิม	บ้านเลขที่ 13 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด กล้องข่าวลายคลอง ประเภท ผู้ที่ไม่เคยได้รับรางวัล

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่
รางวัลที่ 1	นางทองใบ บุญยืน	บ้านเลขที่ 37 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลที่ 2	นางบัวคำ ลาภเกิด	บ้านเลขที่ 13 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลที่ 3	นางบัวชร ดีมาก	บ้านเลขที่ 54 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นางปิ่น หมอยา	บ้านเลขที่ 2 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางสุดา บุญยืน	บ้านเลขที่ 119 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางหล้า ลาภเกิด	บ้านเลขที่ 134 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางผัด ลาภเกิด	บ้านเลขที่ 11 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางแก้ว บุญยืน	บ้านเลขที่ 43 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด กล้องข่าวชาวคอกีว ประเภท ผู้ที่เคยได้รับรางวัล

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่
รางวัลที่ 1	นางแสงคำ ขัดแข็งแรง	บ้านเลขที่ 50 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลที่ 2	นางแสงหล้า ขัดแข็งแรง	บ้านเลขที่ 19 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลที่ 3	นางปิ่น ตั้งอารมณ์	บ้านเลขที่ 47 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นายคำ ดีมาก	บ้านเลขที่ 29 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง
รางวัลชมเชย	นางน้า บุญยืน	บ้านเลขที่ 2 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง
รางวัลชมเชย	นางบัวลอย วงศ์สิงห์	บ้านเลขที่ 108 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นางบุญ บุญยืน	บ้านเลขที่ 174 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นายคำอ้าย ดีมาก	บ้านเลขที่ 26 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด กล้องข่าวลายคอกีว ประเภท ผู้ที่เคยได้รับรางวัล

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่
รางวัลที่ 1	นางแสงคำ ขัดแข็งแรง	บ้านเลขที่ 50 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลที่ 2	นางแสงหล้า ขัดแข็งแรง	บ้านเลขที่ 19 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลที่ 3	นางบัวลอย วงศ์สิงห์	บ้านเลขที่ 108 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นายคำ ดีมาก	บ้านเลขที่ 29 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง
รางวัลชมเชย	นางน้า บุญยืน	บ้านเลขที่ 2 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง
รางวัลชมเชย	นางบุญ บุญยืน	บ้านเลขที่ 174 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ
รางวัลชมเชย	นางปิ่น ตั้งอารมณ์	บ้านเลขที่ 47 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นายคำอ้าย ดีมาก	บ้านเลขที่ 26 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด กล้องข่าวชาวคองเลิง ประเภท ผู้ที่เคยได้รับรางวัล

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่
รางวัลที่ 1	นายคำ ดีมาก	บ้านเลขที่ 29 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง
รางวัลที่ 2	นางแสงคำ ขัดแข็งแรง	บ้านเลขที่ 50 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลที่ 3	นางแสงแก้ว วงศ์สิงห์	บ้านเลขที่ 35 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นางบัวลอย วงศ์สิงห์	บ้านเลขที่ 29 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง
รางวัลชมเชย	นางบุญ บุญยืน	บ้านเลขที่ 174 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด กล้องข่าวลายคอดึง ประเภท ผู้ที่เคยได้รับรางวัล

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่
รางวัลที่ 1	นางแสงหล้า ชัดแจ้งแรง	บ้านเลขที่ 19 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลที่ 2	นางบัวลอย วงศ์สิงห์	บ้านเลขที่ 108 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลที่ 3	นางแสงคำ ชัดแจ้งแรง	บ้านเลขที่ 50 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นายคำ ดีมาก	บ้านเลขที่ 29 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง
รางวัลชมเชย	นางปิ่น ตั้งอารมณ์	บ้านเลขที่ 47 หมู่ 3 บ้านนางาม
รางวัลชมเชย	นายคำอ้าย ดีมาก	บ้านเลขที่ 26 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด กล้องข่าวขาวคอดึง ประเภท นักเรียน นักศึกษา

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่
รางวัลที่ 1	เด็กหญิงคาราพร ดีมาก	บ้านเลขที่ 54/1 หมู่ 3 บ้านนางาม

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด ประเภท ของใช้อื่น ๆ ที่ไปสถานด้วยลายกล้องข่าว

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่	ผลิตภัณฑ์
รางวัลที่ 1	นายคำอ้าย ดีมาก	บ้านเลขที่ 26 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	ส้า
รางวัลที่ 2	นายจรัญ หมอยา	บ้านเลขที่ 137 หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	ตะกร้า
รางวัลที่ 3	นายคำอ้าย ดีมาก	บ้านเลขที่ 26 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	น้ำคอก
รางวัลชมเชย	นางบัวชร ดีมาก	บ้านเลขที่ 54 หมู่ 3 บ้านนางาม	ส้า
รางวัลชมเชย	นางบุญ บุญยืน	บ้านเลขที่ 174 หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	กล่องใส่ของ
รางวัลชมเชย	นางสุดา บุญยืน	บ้านเลขที่ 119 หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	กล่องใส่ดินสอ

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด ประเภท การขับร้องเพลง คำว จ้อย

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่	ชื่อของเพลง คำว จ้อย
รางวัลที่ 1	นายจันทร์ หมอยา	20 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ	-
รางวัลที่ 2	นายกองแก้ว เกิดผล	103 หมู่ 3 บ้านนางาม	จ้อยกลุ่มก่องข้าวนางาม
รางวัลที่ 3	นางปิ่น ตั้งอารมณ์	47 หมู่ 3 บ้านนางาม	คำว
รางวัลชมเชย	นางแก้ว บุญยืน	43 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ	จ้อยก่องข้าวเลิง
รางวัลชมเชย	นางน้า บุญยืน	2 หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	คำวก่องข้าวขาวลาย
รางวัลชมเชย	นายหลีก ลาภเกิด	14 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ	-

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด เขียนความรู้เกี่ยวกับกล่องข้าว ระดับ ประถมศึกษา

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่	เรื่อง
รางวัลที่ 1	เด็กหญิงดารารพร ดีมาก	54/1 หมู่ 3 บ้านนางาม	ขั้นตอนการไปก่องข้าว

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด เขียนความรู้เกี่ยวกับกล่องข้าว ระดับ มัธยมศึกษา

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่	เรื่อง
รางวัลที่ 1	นายภูมินทร์ เกิดผล	78 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ	เครื่องมือไปสานก่องข้าว
รางวัลที่ 2	นายภูมินทร์ เกิดผล	78 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ	สิ่งที่เรียนรู้ของก่องข้าวปัจจุบัน
รางวัลที่ 3	นางสาวศศิวิดี หน่อคำ	12 หมู่ 3 บ้านนางาม	ประวัติก่องข้าว
รางวัลที่ 3	นายภูมินทร์ เกิดผล	78 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ	ภูมิปัญญาชาวบ้านในการสาน กล่องข้าว
รางวัลชมเชย	นางสาวแก้วฤดี ลาภเกิด	53 หมู่ 3 บ้านนางาม	ขั้นตอนสานก่องข้าว
รางวัลชมเชย	นางสาววัชรวิศ ยนต์วงศ์	51 หมู่ 5 บ้านไผ่พะ	ประวัติก่องข้าว

รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวด เขียนความรู้เกี่ยวกับกล่องข้าว ระดับ อุดมศึกษา

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ที่อยู่	เรื่อง
รางวัลที่ 1	นางสาวอรภัทร หน่อคำ	51 หมู่ 3 บ้านนางาม	ไฟและไฟชางวัสดุสำคัญ
รางวัลที่ 2	นางสาวนิตา บุญยืน	20 หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	กล่องข้าวกับชาวตำบลเมืองมาย
รางวัลที่ 3	นางสาวอรภัทร หน่อคำ	51 หมู่ 3 บ้านนางาม	มนุษย์และการนำทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์
รางวัลชมเชย	นางสาวอรภัทร หน่อคำ	51 หมู่ 3 บ้านนางาม	การอนุรักษ์วัดุดิบที่สำคัญ
รางวัลชมเชย	นางสาวนิตา บุญยืน	20 หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	กลวิธีการขายกล่องข้าว

ภาคผนวก จ

ผลงานการประกวดเขียนความรู้เกี่ยวกับกลองข้าว

ระดับประถมศึกษา

รางวัลที่ 1

ชื่อผู้เขียน เด็กหญิงดารพร ดีมาก อายุ 10 ปี ประถมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนบ้านนางาม

การใช้มีดเหลาลีบดอก

เอาไม้ไผ่เป็นมัดมาแกะ เอามีดเหลาผ่าแยกกลีบจักเตี้งออก เอามีดเหลาแคะให้เส้นตอกเท่ากัน จีดระหว่างปล้องก่อนแล้วเอานิ้วชี้เป็นระหว่างนิ้วก้นมีดเหลาแล้วดึงลงข้างล่าง ข้างบน ตอก 1 เส้น ทำแบบนี้ประมาณ 3-4 ครั้งก็พอ ลีบให้หมดมัดก่อนแล้วจึงมัดตากแดด การใช้มีดเหลาหวาย ให้เอา ฝอยพันมือหรือว่าใช้ผ้าพันก็ได้แล้วเอามีดเหลาไว้ที่ข้างลำตัว แล้วใช้มีดเหลาแนบกับนิ้วชี้ หงายคม มีดเล็กน้อยเพื่อไม่ให้เส้นหวายขาด เหลาออกพอใช้ได้ แหลมด้านท้ายของหวาย มีดเหลาใช้ได้หลาย อย่างใช้เหลากระดิ่งก็ได้ และอื่น ๆ

วิธีแปรงตีนใช้มีดโต้

เลือกสายไม้สักชื่อ ๆ (ตรง) ก้อมประมาณ 10 นิ้ว ของเรา โปะเป็นกีบ 2 นิ้ว เลี่ยมหน้อย ประมาณ 1 ซม. ถ้าทำให้ลายสวยงามแล้วก็ปักระหว่างกลางแล้วทำเหมือนเครื่องหมายบวก แล้วเอากล่องข้าวมาตีกับก้นกลองข้าวแล้วก็ตัดออก แล้วเอาเหล็กชิมมาจีเจาะรูแล้วเย็บตีนติดกลองข้าว

วิธีใช้ส่วาน

ส่วานนี้ไม่ต้องการใช้มากนัก เพราะใช้จีแต่ตีน จีค้ำมีดเหลา ค้ำมีดโต้ การใช้ตีนกลองข้าว เราจีค้ำสั้นหน้อย จีห่างจากมุมประมาณ 1 ซม. ของตีนกลองข้าวประมาณ 1 นิ้ว เราใช้มือสองข้างเหมือนเราพนมมือ แล้วเราก็เอามืออุไปอุมาเหมือนเราล้างมือ ฝั้นจนผดล่าย (ทะลุ) การฝั้นแม่บอกว่าอย่าข่มแรงมันจะแตก

อุปกรณ์สำหรับกล่องข้าว

มีดังต่อไปนี้

1. มีดโต้ ใช้สำหรับฟันตอก และแปรงดิน ฝากระด้าง
2. มีดเหลา ใช้สำหรับลืบทอก เหลาหวาย เหลากระด้าง
3. เหล็กซี่ ใช้สำหรับหยิบดิน หยิบหู หยิบจิก
4. สว่าน ใช้สำหรับจีดิน
5. มุย ใช้สำหรับโปะดิน

วิธีการใช้เหล็กจี

เราเอาเหล็กจีปักที่ตรงมุมกล่องข้าว หรือที่เราเรียกกันว่าแจ่ง ปักให้มันตรงกลางแจ่ง (มุม) แล้วก็เอาหวายเข้ร่อนรองเหล็กจี เราเอาปากกล่องออกนอกแล้วก็ปักข้างซ้ายแล้วก็ปักข้างขวา 2-3 รอบ แล้วเอาปากลงทางดิน การเย็บหูก็เย็บใกล้ ๆ ปากระหว่างลาย 3 ที่เราไปไว้ 3 ลาย เราก็เอาหวายเหน็บตรงลายกลาง ก็ปักตรงกลางระหว่างแจ่ง สำหรับการเย็บจิกฝา สมัยก่อนเราไม่ได้ใช้เหล็กจีเพราะกล่องข้าวสมัยก่อนหยาบ แต่เดี๋ยวนี้ต้องใช้เหล็กจี การป้องกันไม่ให้ดอกขาด เราเลือกปักระหว่างข้างตอก ถ้าเราปักไม่ถูกที่จะไม่สวยไม่งาม

วิธีการใช้มีดโต้เอาตอก

ก่อนจะไปเอาตอก ต้องฝนมีดโต้ฝักเอาผ้าขาวม้ามัดเอวเอาฝักมีดเหน็บเอวแล้วออกจากบ้านเข้าป่าไปเลือกไม้ซาง เลือกเอาต้นซ้อ ๆ (ตรง) ฟันประมาณที่ต่อเท่าเอวของเราลงมาแล้วก็ตัดออกพอที่เราเอาตอกได้แล้วก็ตัดเอาตอก ตัดปลายออก แล้วก็ตัดเป็นท่อน ๆ แล้วสับปากบอกแล้วก็ตัดข้อสั้น แล้วโปะกิบ 2 กิบ ดิดกัน ฝ่าเต็งออกหมดท่อนแล้วมัดมัดดีแล้ว จักตอกยาวประมาณ 4-5 ป้อง แล้วมัดรวมกัน เก็บมีดโต้ฝักเหน็บเอวแล้วแบกตอกกลับบ้าน จบเรื่องเอาตอก

ชื่อผู้ให้ข้อมูล : แม่หลวงหล้า ขัดแข็งแรง อายุ 60 ปี, แม่หลวงปิ่น ขัดแข็งแรง อายุ 65 ปี
นางสว่าง ขัดแข็งแรง อายุ 44 ปี, นางบัวผัน ตั้งอารมณ์ อายุ 34 ปี
นางแสงคำ ขัดแข็งแรง อายุ 37 ปี, นางบัวพร ดีมาก อายุ 36 ปี

ระดับมัธยมศึกษา

รางวัลที่ 1

ชื่อผู้เขียน นายภูมินทร์ เกิดผล อายุ 16 ปี ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนไผ่งามวิทยา

ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการไปสานกลองข้าว

สมัยก่อนชาวบ้านตำบลเมืองมายได้ค้นพบสิ่งที่จะเป็นอาชีพให้กับพวกเขาได้ แล้วจึงค้นคว้าสิ่งเหล่านั้น คือ ไผ่ไผ่ หรือไผ่ขางมาสร้างเป็นสิ่งของหรือของใช้ คือ กลองข้าว กลองข้าวได้ทำขึ้นสมัยก่อนโน้นและการทำกลองข้าวนี้มีการสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันนี้

จากนั้นพวกเขาก็มีความสามารถในการไปสานกลองข้าว และได้นำความรู้มาเผยแพร่ให้ทั้งตำบลเมืองมาย สิ่งที่เขาทำหรือไปอันดับแรก คือ ฝายของกลองข้าว บางกลุ่มหรือบางคนก็ไปขึ้นในก่อนแล้วแต่ความริเริ่มของใครของมัน หลังจากได้รู้สึก ๆ เข้าไปก็ได้พบวิธีการสานหรือไปเป็นลาย ต่าง ๆ คือ กลองข้าวคอก กลองข้าวเลิง กลองข้าวคอกเลิง กลองข้าวลายคอก กลองข้าวลายเลิง เป็นต้น หลังจากที่อยู่ต่าง ๆ ก็ฝึกทำกันจนขึ้นทั้งตำบลจึงได้ชื่อว่ากลองข้าวชาวตำบลเมืองมาย และได้เผยแพร่ชื่อเสียงออกไปไกล ใครพบเห็นที่ไหนก็ถามว่ากลองข้าวนี้มาจากไหน ก็มาจากบ้านไผ่ จากนั้นก็รู้ขั้นตอนในการไปสานกลองข้าว เครื่องมือเครื่องใช้ในการไป ประเภทของกลองข้าว ดอกกลองข้าว การไปขึ้นใน การไปขึ้นนอก การสานฝาย และส่วนประกอบอื่น เป็นต้น และได้นำความรู้ที่รู้มาเผยแพร่กับคนรุ่นหลังหรือในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะเป็นเยาวชน นักศึกษา และกลุ่มกลองข้าว และอื่น ๆ สมัยก่อนพ่อค้าส่วนมากจะเป็น พ่อหลวงแก้ว บุญยืน ได้เสียชีวิตไปแล้ว เขาได้รับซื้อกลองละ 1 บาท จากนั้นเปลี่ยนเป็น พ่อหลวงหนานปิ่น ลาภเกิด ได้เก็บราคากลองละ 1.50 บาท ผู้คนที่นำไปขายจากนั้นก็มียอดค้าจากที่อื่นมารับซื้อเขา กลองละ 2 บาท เพราะเงินสมัยก่อนมีราคาแพง

ปัจจุบันกลองข้าวก็ได้ลือชื่อไปไกลใครพบเห็นก็ถาม จะมีนักศึกษาและชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้ตั้งกลุ่มกลองข้าวขึ้นมา ถ้ามีงานอะไรกลุ่มกลองข้าวก็ได้เข้าร่วมกิจกรรมด้วย และถึงคนกลุ่มไหนอยากจะขายกลองข้าวก็นำไปขายที่กลุ่มก็จะรับซื้อ การไปกลองข้าว ถ้าใครมีความรู้ความสามารถและมีการฝึกหัดก็จะเป็น ถ้าใครมีความสามารถอื่น ก็สามารถนำลายของกลองข้าวมาแปรรูปเป็นแจกันดอกไม้ น้ำคอก พวงกุญแจ เป็นต้น การไปกลองข้าวส่วนมากจะเป็นลายสาม ในการนำความรู้เรื่องวิถีชีวิตหรือภูมิปัญญาของชาวบ้านสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ และความรู้นี้จะติดตัวเราไปตลอด บางครั้งเราก็ทำเป็นอาชีพเลี้ยงชีพของตัวเองได้

บ้านไผ่ไกล่ไผ่ขาง ร่วมสรรค์สร้างทำกลองข้าว

วิถีชีวิตเรา คือกลองข้าวบ้านไผ่เอย

กลองข้าวคืออาชีพหลักของชาวตำบลเมืองมาย เป็นอาชีพที่สุจริตอาชีพหนึ่ง และเป็นที่พักของเงิน ถ้าใครขยันก็อาจจะเป็นเศรษฐีในวันข้างหน้าเพราะกลองข้าวของชาวตำบลเมืองมาย

ชื่อผู้เล่าหรือผู้ให้ข้อมูล : นางแก้ว หมอยา อายุ 37 ปี, นายจันทร์ หมอยา อายุ 64 ปี, นางภัย บุญยืน อายุ 37 ปี

รางวัลที่ 2

ชื่อผู้เขียน นายภูวรินทร์ เกิดผล อายุ 16 ปี บ้านไผ่พะเยา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนไผ่งามวิทยา

ประวัติของกลองข้าว

สมัยก่อนชาวตำบลเมืองมายได้ผลิตกลองข้าวขึ้นมา แต่ก่อนการผลิตกลองข้าวจะมีการฝึกเป็นกลุ่ม ส่วนมากจะฝึกจากผู้เฒ่าผู้แก่ที่เขารู้จักกลองข้าวก็ถามกันจนรู้แล้วฝึกหัดทำกัน แต่สมัยก่อนการทำกลองข้าวจะไม่จำกัดอายุของคนฝึก แล้วแต่การฝึกหัดว่าใครจะเป็นหรือไม่เป็น ใครที่มีความจำดีก็สามารถเป็นก่อน ใครที่ฝึกแล้วไม่จำ ก็ทำไม่ค่อยได้ต้องฝึกนาน

จากนั้นกลองข้าวของชาวตำบลเมืองมายก็เป็นที่รู้จักของคนต่างถิ่น แล้วกลองข้าวก็เริ่มเป็นสิ่งของหรือของใช้ที่คนในหมู่บ้านหรือต่างถิ่นนิยมใช้ ส่วนมากจะนำกลองข้าวมาใส่ข้าว เป็นของที่ระลึก เช่น ทำเป็นพวงกุญแจ กระเป๋า หมวก กระดืบใส่ข้าว ชะลอม ตะกร้าใส่ผลไม้ ตะกร้า และสิ่งของอื่น ๆ หลังจากนั้นก็มีคนนำลายของกลองข้าวไปแปรรูปไปทำเป็นของใช้ หรือของที่ระลึกอีกเช่นเดียวกัน

ในปัจจุบันนี้ได้มีคนกลุ่มหนึ่งได้สนใจเกี่ยวกับเรื่องของกลองข้าว แล้วก็เข้ามาศึกษาและมาขอข้อมูลต่าง ๆ จากปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ด้านนี้ และช่วยปลูกเร้าให้คนในหมู่บ้านหันมาสนใจเกี่ยวกับเรื่องของกลองข้าว และได้จัดตั้งกลุ่มผลิตกลองข้าวขึ้นมา เมื่อปี พ.ศ. 2541 จนถึงปัจจุบันนี้ จึงทำให้คนในหมู่บ้านนี้ หันมาสนใจและผลิตกลองข้าวขายให้คนในหมู่บ้าน และทางโรงเรียนก็ได้จัดตั้งชุมนุมกลองข้าวขึ้น ซึ่งปีแรกมีนักเรียนเข้าเรียน ประมาณ 18 คน ปีต่อมาก็มีนักเรียนเข้าเรียนอีก 27 คน รวม 45 คน จนมาถึงปัจจุบันนี้ ชุมนุมกลองข้าวของโรงเรียนก็เป็นกลุ่มเล็ก ๆ ส่วนหนึ่งที่มีส่วนร่วมในกลุ่มของกลองข้าวเมืองมายนี้เหมือนกัน

หมู่บ้านไผ่พะเยา ตำบลไป่สาน

อำเภอกลองข้าวงาม จังหวัดกลองข้าวเมืองมาย

กลองข้าวเป็นที่รู้จักกันมานานหลายชั่วอายุคน กลองข้าวยังสามารถทำอาชีพให้กับหมู่บ้านและครอบครัวให้มีรายได้จากกลองข้าว การทำกลองข้าวเป็นอาชีพของชาวตำบลเมืองมายซึ่งสืบทอดกันมานานจนถึงปัจจุบันนี้

ชื่อผู้ให้ข้อมูล : นางบัวผัน เกิดผล อายุ 39 ปี, นางเพียบ บุญยืน อายุ 37 ปี,

นางบัวแก้ว หมอยา อายุ 37 ปี, นางแสงคำ บุญยืน อายุ 31 ปี

รางวัลที่ 3

ชื่อผู้เขียน น.ส.ศศิวิดี หน่อคำ อายุ 18 ปี ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์จิตต์อารี

ชีวิตในอดีตในการไปสานกล่องข้าว

ชาวบ้านสมัยก่อนทำอะไรทำสวนก็ไม่ค่อยจะได้ผล จะหันมาทำการเกษตรก็ไม่มีความรู้ทางด้านการเกษตรเลย ชาวบ้านก็ยากจนต้องดิ้นรนหาอาชีพเสริม และช่วยกันคิดค้นการไปสานกล่องข้าวขึ้นมา และจึงหันมายึดหลักการไปสานกล่องข้าวเสริมเพื่อเป็นรายได้หาเลี้ยงครอบครัวให้ได้ชั่วขณะ

แต่การไปสานกล่องข้าวก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นการทำได้ให้กับชาวบ้านเป็นกอบเป็นกำ แต่ชาวบ้านก็ยังหันมาทำอาชีพนี้เพราะการไปสานกล่องข้าวนี้เป็นอาชีพหลักที่เป็นรายได้หาเลี้ยงครอบครัว และอีกอย่างการไปสานกล่องข้าวหาวัสดุอุปกรณ์ได้ง่าย แต่การไปสานกล่องข้าวก็มีอุปสรรคเหมือนกัน คืออุปสรรคด้านการคมนาคมไม่สะดวกคือไม่มีรถ ต้องหาไปขายที่ในตัวอำเภอ ถึงอย่างไรก็ตามอาชีพการไปสานกล่องข้าวก็ยังมีตลอดมาเพราะว่าการไปสานกล่องข้าวเป็นอาชีพแรกของการหาเลี้ยงครอบครัว ปัจจุบันก็ยังมีการไปสานกล่องข้าวอยู่ตลอด

ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านในสมัยก่อนจึงคิดค้นการไปสานกล่องข้าวมาเป็นอาชีพเสริมเพราะว่าการไปสานก็เป็นอาชีพที่หารายได้เพื่อเลี้ยงครอบครัวเป็นอันดับแรกของคนสมัยก่อน

ชื่อผู้เล่าหรือผู้ให้ข้อมูล: แม่หลวงฮ้วน ลากเกิด อายุ 65 ปี

แม่หลวงไว ลากเกิด อายุ 63 ปี

รางวัลชมเชย

ชื่อผู้เขียน นางสาวแก้วฤดี ลาภเกิด ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนเขलगันคร

ขั้นตอนในการไปสานกลองข้าว

การไปสานกลองข้าวนั้นจะต้องเตรียมวัตถุดิบต่าง ๆ ให้พร้อมเสมอ ดังนั้นการไปสานกลองข้าวจะมีขั้นตอนการทำได้ดังนี้

การไปกลองข้าวก็จะเริ่มไปจากชั้นในไปก่อน การสานชั้นในนั้นจะใช้ตอก 16 คู่ หรือ 32 เส้น ทุกเส้นจะมีขนาดเท่ากันทั้งหมด ก็จะเริ่มก่อกันและไปจนเสร็จก็จะเริ่มไปชั้นนอก

การไปชั้นนอกนั้นจะใช้ตอก 12 คู่ หรือ 24 เส้นก็จะเริ่มการก่อกันพอเสร็จก็จะเอาชั้นในมาทับลงไปแล้วไปต่อให้เสร็จก็จะเน้นปากกลองข้าวแล้วตัดตอกส่วนที่เหลือทิ้งให้หมดจนเหลือเป็นเพียงรูปร่างของกลองข้าว

การไปฝานั้นจะใช้ตอก 10 คู่ หรือ 20 เส้น การไปฝาคือเป็นการไปแบบธรรมดา คือไปชั้นเดียว พอไปฝาสเสร็จก็จะสานตาไสลงไปชั้นในของฝาคือปากฝาคือปากเข้าไปข้างใน

การทำดินกลองข้าวส่วนมากจะใช้ไม้สักทำ กลองข้าวหนึ่งกลองจะใช้ดิน 1 คู่ ความยาวของดินจะยาวเท่ากับก้นของกลองข้าว แล้วนำดินของกลองข้าวมาเจาะรูจะเจาะตามมุมของกลองข้าว

การเย็บจะใช้หวายเป็นวัตถุดิบในการเย็บ จะเย็บจากฝาคือเสร็จก็จะเย็บตัวกลองข้าว พอเย็บตัวเสร็จก็จะเย็บดิน และทำสายร้อยพอร้อยเสร็จก็พร้อมที่จะขายได้เลย

ชื่อผู้เล่าหรือผู้ให้ข้อมูล : นางยุพิน ลาภเกิด อายุ 36 ปี บ้านนางาม

รางวัลชมเชย

ชื่อผู้เขียน นางสาวศิริส ยนต์วงศ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนไผ่งามวิทยา

ประวัติกลองข้าว

กลองข้าวที่ใช้ใส่ข้าวกินอยู่ในปัจจุบันนี้มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษของเรา ไม่รู้กี่ร้อยกี่ปีมาแล้ว แต่ก่อนกลองข้าวที่ขายมีราคา 2 สตางค์ 3 สตางค์ เท่านั้น ถ้ามีกลองข้าวจำนวนมากก็จะนำไปแลกข้าวสารมากิน กลองข้าวในสมัยนั้นมีแต่กลองข้าวคอกเล็ก และกลองข้าวคอกกึ่งเท่านั้น ต่อมาได้มีการเกิดความคิดที่จะสานกลองข้าวใหม่ขึ้นมาซึ่งเรียกว่า กลองข้าวลาย นั่นเอง ซึ่งมีลวดลายที่สวยงาม ซึ่งสีที่ใช่ได้มาจากผลของมะเกลือ ซึ่งวิธีการทำก็ไม่ยาก โดยให้นำเอาผลมะเกลือไปตำให้ละเอียดแล้วเติมน้ำ เอาดอกไปแช่ พอดอกเปียกก็นำดอกไปแช่น้ำโคลนประมาณ 1-2 คืน แล้วเอาออกมาล้าง ตากให้แห้งแล้วนำมาสาน ซึ่งการใช้วิธีนี้ไม่มีอันตรายต่อชีวิตของคนเรา เป็นวิธีซึ่งได้มาจากธรรมชาติ

ปัจจุบันได้มีการนำเอาสารเคมีมาใช้ และสารเคมีที่เริ่มใช้ตั้งแต่ ประมาณปี พ.ศ. 2496 การใช้สารเคมีที่วันนี้คือ สีย้อมดอก ซึ่งเป็นวิธีที่ง่าย และสะดวกกว่าการใช้ผลมะเกลือ กลองข้าวที่ใช้ใส่กินหรือสานมี 4 ชนิด คือ

1. กลองข้าวขาวคอกเล็ก
2. กลองข้าวขาวคอกกึ่ง
3. กลองข้าวลายคอกเล็ก
4. กลองข้าวลายคอกกึ่ง

กลองข้าวมี 2 ชั้น คือ ชั้นใน และชั้นนอก ชั้นในสานด้วยลายสอง ส่วนชั้นนอกสานด้วยลายต่าง ๆ เช่น กลองข้าวลาย สานด้วย ลายสอง ลายสาม ลายอำ ลายสามชั้น ลายดอกจันทร์ ดอกผีเสื้อ ดอกหอยมเล็ก ดอกเบี้ย เป็นต้น กลองข้าวขาว สานด้วย ลายสอง ลายสาม ลายอำ ลายสามชั้น เป็นต้น

ตอนนี้การสานกลองข้าวได้โด่งดังไปทั่ว ดิฉันจึงอยากให้ คุณลุง คุณป้า คุณน้า คุณอาทั้งหลายอนุรักษ์ให้สืบทอดกันไปชั่วลูกชั่วหลาน

รางวัลชมเชย

ชื่อผู้เขียน นายภูวมินทร์ เกิดผล อายุ 16 ปี ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนไผ่งามวิทยา

เครื่องมือและการใช้เครื่องมือในการไปสานกลองข้าว

กว่าจะได้กลองข้าวมา 1 กลองนั้น จะต้องใช้เครื่องมือวัสดุในการผลิตออกมา ยกตัวอย่างดังนี้

1. มีดเหลา ใช้สำหรับจักตอก เหลาหวาย ชูดตอก
2. มีดโต้ ใช้สำหรับตัดไม้ไผ่ขวาง ฝ่าไม้สักทำตีนกลองข้าว
3. โยน ใช้สำหรับ เจาะรูตีนกลองข้าวเพื่อเย็บติดกับก้นกลองข้าว
4. เหล็กเจาะรู (เหล็กซี่) ใช้สำหรับเจาะรูก้นกลองข้าว ฝากลองข้าว หูกกลองข้าว
5. หวาย เป็นวัสดุพื้นบ้าน เป็นพืชชนิดหนึ่งใช้สำหรับเย็บกับรูเข้าไปในรูที่เหล็กซี่แทงไว้

เราเย็บติดให้แน่น

6. ไม้สัก เป็นวัตถุดิบเพื่อใช้ประกอบทำตีนกลองข้าว
7. ปอ เป็นวัตถุดิบเป็นพืชชนิดหนึ่งทำเป็นเชือกร้อยกลองข้าว
8. ถ่าน หรือ ซอส์ ใช้ทำเครื่องหมายในการทำตีนกลองข้าวและป้องกันการลืมนวด
9. สีย้อมตอก จะใช้สีย้อมก็ต่อเมื่อเราต้องการทำเป็นกลองข้าวลาย สีที่นำมาใช้ส่วนมากจะเป็นสีดำ

10. ไม้ไผ่ขวาง ใช้สำหรับทำเป็นตอกใช้สานในการทำกลองข้าว

ชื่อผู้ให้ข้อมูล : นางบัวผัน เกิดผล อายุ 39 ปี

นางแก้ว หมอยา อายุ 54 ปี

ระดับอุดมศึกษา

รางวัลที่ 1

ชื่อผู้เขียน นางสาวอรภัทร หน่อคำ อายุ 21 ปี ปริญญาตรี ปี 1 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ไผ่และไผ่ขางวัตถุดิบที่สำคัญในการจักสาน

ไผ่เป็นวัตถุดิบสำคัญในการจักสาน นับเป็นหัวใจสำคัญของการจักสานก็เป็นได้ เพราะสิ่งต่าง ๆ ที่เราใช้ประกอบอาชีพในชีวิตประจำวันของเราส่วนมากจะได้มาจากไม้ไผ่เป็นส่วนใหญ่ เช่น การไปทำไร่ทำสวน สิ่งแรกที่เรานำไปคือ หมวก ที่สานด้วยไม้ไผ่ นอกจากนั้นก็กระบุง, ตะกร้า ฯลฯ

ไผ่สามารถแยกออกเป็นไผ่ต่าง ๆ ดังนี้

1. ไผ่ไถ่ มีลักษณะลำปล้องยาวประมาณหนึ่งศอก นิยมนำมาเป็นตอกมัดหมี่ มัดข้าว ใช้เป็นด้ามเสียม ด้ามจอบ เพราะข้างในไม่กลวง และมีขนาดพอมือ
2. ไผ่ขาง มีลักษณะลำปล้องยาว กลวง ตรง และมีสีผิวเขียววาว นิยมใช้สานกล่อ่งข้าว ใช้ทำตะเกียบ ไม้หนุมจักเป็นตอกมัดข้าว สานตะกร้า กระบุง กระจาด ฯลฯ
3. ไผ่บง มีลักษณะเป็นปล้องเรียวยาว ใช้สานกระบุง ตะกร้า ไซ ข้อง และจักขาย
4. ไผ่รวก มีลักษณะเป็นปล้องยาว สีเขียว นิยมนำมาทำราวสวนและราวตากผ้า เพราะไม่มีตา
5. ไผ่ตง มีลักษณะเดียวกับไผ่รวก ไม่ค่อยนิยมนำมาใช้สอยเท่าไร ส่วนมากจะปลูกเพื่อความสวยงาม ปลูกเป็นแถวเป็นแนว เพื่อให้ร่มเงา
6. ไผ่หก มีลักษณะเป็นปล้องใหญ่ สวย สีเขียวเข้ม แต่ไม่นิยมนำมาใช้สอย เพราะนำมาจักสานไม่ดี ตอกจะหักง่ายและไม่ทนทาน นิยมนำหน่อมาทำเป็นหน่อไม้ขบ และหน่อไม้ส้มกัน
7. ไผ่ป้าง มีลักษณะลำต้นโปร่งสูง ลำปล้องยาว ไม่ค่อยมีตา จักง่าย เหนียว ทนทาน นิยมนำมาสานกะลา ชะลอมหุ้มไหข้าว ดั่ง กระจาด ฯลฯ
8. ไผ่ไถ่ล่อ มีลักษณะปล้องสีเขียวยาว ไม่ใหญ่สักเท่าไรประมาณแขน ขา ถ้าลำใดอุดมสมบูรณ์ปล้องก็จะใหญ่ ส่วนใหญ่จะใช้มัดสิ่งของหรือเป็นตอกมัดข้าว มัดผัก เพราะจะเหนียวและทนใช้ได้นาน
9. ไผ่คำ มีลักษณะเป็นปล้องสั้น ๆ น่ารัก มีสีเหลือง บางต้นก็สลับกับสีเขียว นิยมปลูกประดับบ้านเรือนและสถานที่ต่าง ๆ ปลูกเพื่อความสวยงาม
10. ไผ่หอบ มีลักษณะเป็นสีขาววาว ปล้องยาว ไม่นิยมนำมาใช้สอย

ไฟที่นิยมนำมาจกสถานนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นไฟซาง,ไฟป่าง,ไฟบง เพราะล่ำปล้องสวย และมี
ความทนทาน เหนียว และสามารถเสาะหาได้ง่ายกว่าไฟชนิดอื่น ๆ และมีก๊อที่ใหญ่สามารถเลือกหาได้
เพราะมีให้เลือกมาก และสามารถใช้ประโยชน์อื่น ๆ ได้ด้วย สามารถใช้ทำอะไรได้หลาย ๆ อย่าง

ถ้าหากเราต้องการให้งานออกมาสวยงาม ขั้นตอนแรกเราควรเลือกว่าวัตถุดิบที่เรานำมาใช้ให้ดี
ทนทาน งานเราก็จะได้ออกมาดี มีคนชื่นชมและอยากได้เป็นเจ้าของ ดังนั้นเราควรมีความละเอียดอ่อน
มีสมาธิ และมีความตั้งใจในการปฏิบัติงาน คิดเสียว่า งานและการปฏิบัติงาน การบริการ คือหัวใจ
สำคัญของเรา เราควรสรรหาสิ่งที่ดีมาตอบสนองความต้องการของผู้ใช้บริการ

ความพอใจของท่าน คือบริการของเรา

ชื่อผู้เล่าหรือผู้ให้ข้อมูล : แม่หลวงหล้า ขัดแจ้งแรงอายุ 60 ปี บ้านนางาม

แม่หลวงปิ่น ตั้งอารมณ์ อายุ 66 ปี บ้านนางาม

นางคำน้อย ทำสุข อายุ 40 ปี บ้านนางาม

รางวัลที่ 2

ชื่อผู้เขียน นางสาวนิตา บุญยี่น อายุ 19 ปี ปวส. 1 วิทยาลัยอาชีวศึกษาลำปาง

กล่องข้าวกับชาวตำบลเมืองมาย

“กล่องข้าว” คำ ๆ นี้เป็นคำที่คุ้นเคยรู้จักกันมาจนกลายเป็นคำพูดที่ว่ากล่องข้าวชาวตำบลเมืองมาย เพราะเป็นที่รู้จักดัดแปลงไม้ไผ่มาทำเป็นสิ่งของเครื่องใช้ ในที่นี้ก็คือ กล่องข้าว นั่นเอง กล่องข้าวนั้นเป็นความผูกพันที่มายาวนานหลายชั่วอายุคน เกือบทุกบ้านนั้นจะรู้จักวิธีการทำกล่องข้าว ตลอดจนการนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็น การนำมาใส่ข้าว การทำเป็นอาชีพก็นำไปขาย ตลอดจนแม้แต่ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ตำนก้วยสลาก เป็นต้น

วิถีชีวิตของชาวตำบลเมืองมายนี้ในอดีต การทำกล่องข้าวถือว่าเป็นอาชีพอย่างหนึ่งที่ทำรายได้ และเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนด้วย ดังนั้น วิถีชีวิตของชาวบ้านจึงผูกพันกับกล่องข้าวอย่างไม่มีวันลบเลือน

กล่องข้าวเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่เยี่ยมมาก ๆ ที่บรรพบุรุษสามารถคิดค้นการนำไม้ไผ่ขางมาจักสานเป็นกล่องข้าว ซึ่งมีทั้งกล่องข้าวขาว กล่องข้าวลาย กล่องข้าวลายเลิง กล่องข้าวลายคอ กล่องข้าวขาวคอ กล่องข้าวขาวเลิง ซึ่งกล่องข้าวในที่นี้มี 2 ชั้น คือชั้นนอกจะเป็นลวดลาย ชั้นในจะเป็นส่วนที่เป็นลวดลายแต่จะไม่ละเอียดเพราะจะไวใส่ข้าว ทุกอย่างที่ทำมาทำจะเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น ตีนกล่องข้าวทำมาจากไม้สัก หูทำจากหวาย เย็บก็เย็บด้วยหวาย สายร้อยก็ทำจากปอ

ในปัจจุบันได้มีการเผยแพร่การจักสานกล่องข้าวในโรงเรียนให้กับนักเรียน และเผยแพร่ให้กับผู้ที่สนใจที่จะศึกษากล่องข้าว วิธีการทำ ประวัติความเป็นมา ในปัจจุบันนี้ได้มีกลุ่มจักสานกล่องข้าวขึ้นมีหน้าที่เผยแพร่และรวมตัวกันเพื่อจะแก้ปัญหาราคากล่องข้าว การถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลางและสามารถทำให้สมาชิกพึ่งพาตนเองได้ และกล่องข้าวควรจะหยดยืนอยู่กับชาวตำบลเมืองมายตลอดไป

ข้าพเจ้าในฐานะเป็นชาวตำบลเมืองมายคนหนึ่ง รู้สึกภูมิใจที่กล่องข้าวได้นำชื่อเสียงมาสู่ตำบลเมืองมาย และได้มีกลุ่มจักสานที่นำโดยท่านอาจารย์จำลอง ได้มีส่วนทำให้กล่องข้าวคงสืบทอด นอกจากนี้ทางโรงเรียนก็ยังให้ความร่วมมือด้วย ซึ่งข้าพเจ้าและทุก ๆ คนก็หวังว่า “กล่องข้าว” จะไม่สูญหายไปจากชาวตำบลเมืองมายอย่างแน่นอน และจะคงอยู่ตลอดไปหากทุก ๆ คนช่วยกัน

“บ้านข้าบ้านไม้ บ้านไผ่บ้านสวน

บ้านข้าไม้ขาง บ้านสานกล่องข้าว”

ชื่อผู้เล่าหรือให้ข้อมูล: นายจันทร์ หมอยา อายุ 64 ปี, นางแก้ว หมอยา อายุ 54 ปี, นางเอี้ย หมอยา อายุ 56 ปี

รางวัลที่ 3

ชื่อผู้เขียน นางสาวอรภัทร หน่อคำ อายุ 21 ปี ปริญญาตรี ปี 1 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

มนุษย์กับการนำเอาทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์

มนุษย์ถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่ายิ่ง และเป็นผู้นำเอาทรัพยากรธรรมชาติของโลกมาใช้ประโยชน์ มีการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ และการสืบทอดความรู้ ความประพฤติ มนุษย์ต้องใช้วิชาความรู้ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ทางชีววิทยา ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สิ่งแวดล้อม และนิเวศวิทยา เป็นพื้นฐานเพื่อศึกษาหาแนวทางในการดำรงชีวิตอยู่บนโลกอย่างมีความสุข รวมทั้งได้ตระหนักและมองเห็นคุณค่าของธรรมชาติ ตลอดจนความเป็นไปในธรรมชาติได้ดีขึ้น

เมื่อครั้งที่ผู้วิจัยได้ไปสำรวจข้อมูลเครื่องจักสานในพื้นที่ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2536 เพื่อดำเนินงานโครงการจัดงานอวดจักสานเมืองมาย ระหว่างสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูลำปาง (สถาบันราชภัฏลำปาง) และโรงเรียนไผ่งามวิทยา พบว่าชุมชนแห่งนี้มีเครื่องจักสานใช้ในวิถีชีวิตเกือบ 100 ชนิด เครื่องจักสานที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์มีความโดดเด่นของชุมชนแห่งนี้คือ กล่องข้าว

กล่องข้าวเป็นภาชนะจักสานสำหรับใส่ข้าวเหนียวหนึ่งไว้รับประทานในครัวเรือนของชาวภาคเหนือตอนบน กล่องข้าวของชาวตำบลเมืองมายมีลักษณะโดดเด่น เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น แตกต่างจากชุมชนอื่นโดยเฉพาะการจักสานด้วยตอกผิวไม้ไผ่ ย้อมสีดำ น้ำเงิน มีลวดลายหลากหลาย จากภาพกล่องข้าวซึ่งเป็นภาพถ่ายเส้นฝีมือของ คาร์ล บ็อค (Carl Bock) ชาวออสเตรีย ได้วาดกล่องข้าวแบบหนึ่งไว้เมื่อครั้งมาสำรวจดินแดนไทย และหัวเมืองฝ่ายเหนือ ตรงกับ พ.ศ. 2424 ซึ่งนับเป็นเวลาร้อยกว่าปีมาแล้ว ปรากฏว่าเป็นภาพเขียนกล่องข้าวของชาวตำบลเมืองมายในปัจจุบัน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า รูปทรงและลวดลายของกล่องข้าวเมื่อหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมานั้นยังคงมีเหลืออยู่ที่ชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เราควรอนุรักษ์ไว้เป็นแบบอย่างต่อไป

ชื่อผู้เล่าหรือผู้ให้ข้อมูล : นายกระสินธุ์ หน่อคำ อายุ 44 ปี

นางเทพ หน่อคำ อายุ 43 ปี

น.ส.อรภัทร หน่อคำ อายุ 21 ปี

รางวัลชมเชย

ชื่อผู้เขียน นางสาวนิตา บุญยืน อายุ 19 ปี ปวศ. 1 วิทยาลัยอาชีวศึกษาลำปาง

กลวิธีการขายกล่องข้าว

การที่จะทำให้กล่องข้าวนั้นมีราคา เป็นที่ต้องการของตลาดผู้บริโภคนั้นจะต้องเริ่มที่ตัวผู้ผลิตเองว่ามีความประณีต สวยงาม มีความคิดสร้างสรรค์ในการที่จะดัดแปลงชนิด รูปร่างใหม่ ๆ ให้ทันสมัยเข้ายุค และการใช้วัสดุอุปกรณ์ก็ควรจะมีการคัดเลือกวัสดุที่ดีมีคุณภาพ รวมทั้งใช้เครื่องทุ่นแรงเพื่อที่จะสามารถลดระยะเวลาลง มีการปรับปรุงผลิตภัณฑ์บางอย่าง เช่น ดินกล่องข้าวเราก็ใช้สีเคลือบเนื้อไม้ให้มีความเงางามและกันมอดได้ด้วย รูปร่างอาจจะให้เล็กลงเพื่อจะสะดวกพกพาง่าย หรืออาจจะทำเป็นพวงกุญแจ ฯลฯ

นอกจากนั้นคือการศึกษาถึงเรื่องตลาดให้เข้าใจ่องแท้ มีการวางแผนการผลิต มีการพัฒนาฝีมือให้อยู่ในระดับมาตรฐานเดียวกัน

จากที่กล่าวมาจะขาดไม่ได้ก็คือ การประชาสัมพันธ์ การเผยแพร่ เช่น การจัดนิทรรศการ โชว์ผลงาน การจัดการแข่งขัน การสาริตต่าง ๆ สุดท้ายก็คือราคา ไม่ควรแพงจนเกินไป ให้พอเหมาะกับกำลังของตลาด ผู้บริโภคจะสามารถซื้อได้

จากที่กล่าวมาก็เป็นแนวทางที่จะทำให้กล่องข้าวสามารถเจาะตลาดได้พอเป็นแนวทางเท่านั้น การจะทำให้กล่องข้าวมีราคานั้นต้องอาศัยทั้งตัวผู้ผลิต การวางแผน การศึกษาตลาด การพัฒนาฝีมือ

ชื่อผู้เล่าหรือให้ข้อมูล : นายจันทร์ หมอยา อายุ 64 ปี

นางอิสริยา คำศรีวาท อายุ 30 ปี

รางวัลชมเชย

ชื่อผู้เขียน นางสาวอรภัทร หน่อคำ อายุ 21 ปี ปริญญาตรี ปี 1 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

มนุษย์กับการนำเอาทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์

การผลิตถ่านขี้วุ้นนั้นเราต้องมีวัตถุดิบในการผลิต เช่น ตอก (ไม้ไผ่) หวาย ปอ สิ่งเหล่านี้ปัจจุบันนับว่าไม่ค่อยมีมากเท่าไร เพราะเกิดจากการใช้ประโยชน์โดยไร้เหตุ จึงทำให้วัตถุดิบเหล่านี้ลดลง

ดังนั้นเราควรที่จะมาร่วมมือร่วมใจกันรักษาและอนุรักษ์วัตถุดิบธรรมชาติเหล่านี้ให้อยู่คู่กันนาน ๆ โดยการเลือกสรรหาแต่สิ่งที่เราต้องการใช้ประโยชน์ ไม่ทำลาย เลือกเอาแต่วัตถุดิบที่จำเป็นจริง ๆ และเมื่อตัดไปแล้วควรจะรอให้มันผลิตสมาชิกออกมา เราไม่ควรทำลายล้าง เราควรมีการปลูกทดแทน วัตถุดิบในการผลิตถ่านขี้วุ้นก็มีอยู่ด้วยกันหลายชนิดหลายประเภท ที่หาได้ง่ายก็มี หาได้ยากก็มี

ในอดีตวัตถุดิบต่าง ๆ มีอยู่มากสามารถหาได้ง่ายและอยู่ไม่ไกล มีให้เลือกเยอะ ทั้งไม้ไผ่ เมื่อก่อนนั้นกอโต ต้นสวย ปล้องก็สวย หวายก็เหมือนกันมีมาก และเราสามารถเลือกหาได้ รวมทั้งปอและไม้สักที่นำมาทำดินถ่านขี้วุ้น แต่ปัจจุบันวัตถุดิบเหล่านี้ได้ลดจำนวนลงไปมาก ไม้ไผ่ไม่เพียงแต่นำมาสานถ่านขี้วุ้นอย่างเดียว หน่อไม้ยังอุดมมาขายและตัดมาทำตะเกียบ ไม้เสียบลูกชิ้น ไม้แก๋หน่อก็นำมาเผาถ่านขาย หวายก็ลดจำนวนลง เพราะไม่เพียงแต่ตัดมาทำสายเท่านั้น ยังนำมาขาย บางคนก็ขุดเอาทั้งต้นมา หวายก็เลยเหลือน้อยและไม่แพร่พันธุ์ ต้นปอก็ไม่ค่อยจะมี ถ้ามีก็อยู่ในป่าลึกไกลมาก

สิ่งเหล่านี้บัดนี้ได้ลดจำนวนลงไปมาก เราอยากให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และรักษาวัตถุดิบธรรมชาติ เพื่อประโยชน์ใช้สอยของเราเอง อีกหน่อยลูกหลานคงไม่รู้จัก เราควรช่วยกันรักษาอย่าทำลาย ถ้าต้องการจะใช้ควรเลือกตัดเฉพาะส่วนที่เราจะใช้ ไม่ควรขุดโค่นทั้งลำทั้งกอเพราะอีกหน่อยจะไม่มีให้ใช้อีก

การอนุรักษ์นี้ไม่ยากเลย การอนุรักษ์คือ การปกป้อง ,รักษา, สอดส่อง, ดูแล เราควรหันมาร่วมมือกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ให้อยู่คู่บ้านคู่มือง คู่ป่า ของเราต่อไป เชื่อว่าหากสิ่งเหล่านี้เราสามารถทำได้ เราก็จะมีสิ่งเหล่านี้อยู่คู่เราตลอดไป ชั่วลูกชั่วหลาน ถ้าหากมีใครถามเราจะสามารถตอบได้ว่าไม่มีที่ชนิด มีไผ่อะไรบ้าง รวมทั้งปอ หวาย และต้นไม้และทรัพยากรชนิดอื่น ๆ อีกด้วย เราควรอนุรักษ์ไว้เพื่อความร่มเย็น ไม่ตัดทำลาย จะได้ไม่แห้งแล้ง ฝนจะได้ตกต้องตามฤดูกาล ขอให้ร่วมมือกันเถิดนะ เพื่อลูกเพื่อหลานและเพื่อคนไทยทั้งประเทศ

“ทรัพยากรป่าไม้ มีคุณค่า อย่าทำลายอนุรักษ์ไว้ตอนนี้ ดีกว่า ไม่มีในภายหลังป่าดง พงไพร ไทยยั่งยืน”

ชื่อผู้เล่าหรือผู้ให้ข้อมูล : นายกระสินธ์ หน่อคำ อายุ 44 ปี

แม่หลวงเขียว อาษา อายุ 73 ปี

ภาคผนวก ข

ผลงานการเขียนสารคดีของนักศึกษา วิชาเอกภาษาไทย สถาบันราชภัฏลำปาง
จากการเข้าค่ายอาสาพัฒนา “เขียนเรื่องเล่าจากชาวบ้าน” ร่วมกับนักเรียน โรงเรียนไผ่งามวิทยา
ระหว่างวันที่ 3 – 5 กุมภาพันธ์ 2545

สารคดี

เรื่อง “หล่มอแง...ความลึกลับแห่งบ้านไผ่แพะ”

โดย...จินตนา ปัญญารอบรู้ และ ชีรพัฒน์ แก้วใจ

หล่มอแง ความลึกลับ...แห่งบ้านไผ่แพะ

“ไม่เชื่ออย่าลบหลู่” เป็นคำกล่าวที่ติดหูมาจนปัจจุบัน เมื่อได้ย่างกรายเข้าไปบริเวณหล่มที่มีความเย็นชื้นก็ได้รับอากาศที่บริสุทธิ์สดชื่น จากมวลธรรมชาติ ความสมบูรณ์ของผืนป่าเล็ก ๆ ที่โอบล้อมหล่มอแงไว้ ยิ่งดูคล้ายกับมีมนต์ขลังและความศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือ...!!! ที่ทุกคนในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงได้ให้ความเคารพ ไม่มีใครกล้าทำลายธรรมชาติบนหล่มแห่งนี้ นี่เป็นความลึกลับแห่งความศรัทธาที่มนุษย์ปุถุชนทุกคนพึงใส่ใจ และเคารพนับถือกันสืบต่อมาจนยากที่จะหาคำตอบได้

การเดินทางด้วยรถคู่ของเราไม่มีปัญหาสำหรับถนนลูกรัง ด้วยระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตรจากหมู่บ้านไผ่แพะไปยังเส้นทางผ่านหมู่บ้านไผ่ปงซึ่งเป็นเส้นทางที่ไกลแต่การเดินทางสะดวกกว่าเส้นทางอื่น ๆ

บนถนนลูกรังที่ไม่ค่อยราบเรียบนักได้เลาะเลียบไปตามเชิงดอยขุนแม่เหล็กซึ่งกั้นแดนระหว่างอำเภอแจ้ห่ม กับอำเภองาวของจังหวัดลำปาง เพียงไม่กี่นาทีก็มาถึงหล่มอแงซึ่งอยู่บนดอยที่ไม่สูงมากนักแต่ความชันก็ทำให้พวกเราเหนื่อยหอบกันพอสมควร

อาณาบริเวณเพียงไม่กี่ไร่ของหล่มอแงนี้ประกอบด้วย หล่มอแง 2 หล่ม และศาลเจ้าพ่อสัตว์คำ พวกเราได้มาหยุดพักกันตรงศาลเจ้าพ่อสัตว์คำ ลุงจันทร์ หมอยา ผู้นำทางขึ้นมาได้จัดรูป ทุกคนต่างนั่งลงประนมมือเพื่อขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อคุ้มครองมิให้เกิดอันตรายใด ๆ

หล่มอแง ตั้งอยู่บนดอยขุนแม่เหล็กอยู่ไม่ไกลจากต้นน้ำแม่คำ ซึ่งเป็นต้นน้ำที่ไหลผ่านหมู่บ้านหล่มอแงมีความชุ่มชื้นตลอดปี เป็นเพราะว่าป่าไม่มีลักษณะเป็นป่าดิบเขา มีความชื้นในดินมาก อยู่ในที่สูงพอที่จะทำให้เกิดไหม่ขึ้นได้ มีไม้ขนาดใหญ่ขึ้นหนาแน่น บางต้นสูง 30 – 40 เมตร มีไม้เลื้อยและไม้ล้มลุก เช่น เถาวัลย์ เฟิร์นต่าง ๆ ผักถูด ต้นไม้จะเขียวชอุ่มตลอดปี ไม้เนื้อแข็งในป่ามีอยู่หลายชนิด เช่น ไม้ตะเคียน ไม้ตะแบก มะม่วงป่า ไม้ยาง ไม้ฮักม่วง ไม้ดับเต่า ลำไยป่า มะไฟ มะแฟน ไม้สา และไผ่

บางชนิด เช่น ไข่ขาว ไข่แดง ไข่ห่าน ไข่บางอย่างสามารถรับประทานได้ อย่างเช่น ไข่ปลา ซึ่งมีลักษณะเหมือนไข่ มีเนื้อน้อย และเม็ดใหญ่ แล้วยังมีลูกกุ้งซึ่งชาวบ้านกำลังนำมาปลูก

หล่มอาจ เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ มีอยู่ 2 หล่ม มีความกว้างต่างกัน หล่มแรกมีลักษณะคล้ายเลขแปด เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 10 เมตร หล่มที่สองมีรูปกลมเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 6 เมตร ทั้งสองหล่ม มีพันธุ์ไม้ขึ้นอยู่โดยรอบ เช่น ผักหนาม สัตว์น้ำในหล่มอาจก็มีหลายชนิด เช่น ปลา เต่า และตะพาบน้ำ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ปลาผา” ความลึกของหล่มนั้นแต่เดิมไม่สามารถวัดได้ โดยเชื่อว่าเอาไม้ไผ่ลำยาวหยั่งลงไปยังจมมิด แต่ปัจจุบันได้ตื้นเขินลงมาก รอบ ๆ หล่มอาจเมื่อเหยียบลงไปจะยุบ เพราะมีความชื้นในดินและเศษใบไม้ที่ทับถมกันมาก

หล่มอาจ มีลักษณะเหมือนหล่มทั่ว ๆ ไปในประเทศ เช่น หล่มดิ่ง ในจังหวัดแพร่ หล่มต่างๆ มีลักษณะเป็นหลุมยุบ ซึ่งเป็นแอ่งที่เกิดจากโพรงใต้ดินบริเวณหินปูนขยายกว้างขึ้น ทำให้บางส่วนของเพดานโพรงรับน้ำหนักเบื่องบนไม่ไหว จึงเกิดการทรุด แอ่น เป็นหลุมเป็นแอ่ง เรียกว่า “หลุมยุบ” แต่ถ้ามีน้ำขังอยู่ถาวร เนื่องจากโพรงใต้ดินถูกอุดตัน ซึ่งเรียกว่า “หลุมจม” และเป็นลักษณะของหล่มอาจแห่งนี้

พันธุ์ไม้ต่าง ๆ และสัตว์น้ำบริเวณหล่มอาจนี้ ห้ามมิให้ใครตัด ทำลาย หรือจับสัตว์น้ำไปรับประทาน ชาวบ้านเชื่อว่าจะเกิดภัยแก่ผู้กระทำ จากเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นชาวบ้านเล่าว่า “มีผู้มาตัดไม้ยางบริเวณหล่มอาจ แต่เกิดมีเหตุลุดมือ แล้วได้ล้มลงมิดจึงแทงท้องจนเสียชีวิต ชาวบ้านจึงนำศพไปฝังไว้ใต้ต้นยาง อีกเหตุการณ์ มีคนไปปลักลอบจับปลาในหล่ม แต่เขาเกิดติดหล่มดึงยังไม่ออก แล้วพยายามดึงจนกระทั่งขาข้างนั้นขาด” ไม่เพียงเท่านั้นยังมีเหตุการณ์อีกหลายเหตุการณ์ที่ผู้รู้กล้าและลบหลู่หล่มอาจได้เกิดภัยจนถึงแก่ชีวิต มันเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นจากความจริง และเป็นอุทาหรณ์สำหรับผู้ที่เกิดจะลบหลู่

หล่มอาจ ตามคำบอกเล่าของชาวบ้าน แต่เดิมมี ปลาผาเผือก ที่เชื่อกันว่ามากับพระพุทธเจ้า อยู่บนหล่มอาจ หมู่บ้านหล่มอาจนี้มีบ้านอยู่เจ็ดหลังด้วยกัน หลังหนึ่งเป็นบ้านของแม่มาย อยู่มาวันหนึ่งชาวบ้านจับปลาผาเผือกได้จึงนำมาแบ่งกันกินตามประสาเพื่อนบ้านแต่ไม่ได้แบ่งให้บ้านของแม่มาย ทันใดนั้นก็เกิดอัศจรรย์เกิดขึ้นกับหมู่บ้านแห่งนี้ เกิดฟ้าร้อง ฝนตกและพายุพัดอย่างแรง ทำให้บ้านทั้งหกหลังที่กินปลาผาเผือกได้ยุบลงไป ตรงบริเวณแห่งนี้จึงเกิดหล่มนี้ขึ้น ยังเหลือแต่แม่มายซึ่งขณะมีลมพายุพัดมานั้นได้จับปลายใบมะพร้าวไว้ แล้วลมก็พัดเอาแม่มายไปตกที่เมืองปึง ซึ่งอยู่ในเขตจังหวัดพะเยาในปัจจุบัน เชื่อกันว่าเป็นซากของบ้านแม่มายนั่นเอง

ถึงแม้ว่ากาลเวลาจะผ่านไปนานเท่าใด ความเชื่อก็คงอยู่กับทุกคนในหมู่บ้าน ทางคติชนวิทยา ความเชื่อลักษณะนี้เป็นข้อมูลประเภทผสมซึ่งเป็นการรวมกันระหว่างมุขปาฐะ ที่เป็นคำบอกเล่าสืบทอดกันมาจากปากของชาวบ้าน และมุขปาฐะซึ่งมิใช่ข้อมูลที่เกิดจากการบอกเล่า ความเชื่อนี้เป็นความเชื่อ

แบบโดยรวมของชาวบ้านมิใช่ความเชื่อเพียงคนหนึ่งคนใด และเป็นต้นเหตุให้เกิดวัฒนธรรม ประเพณี สำคัญอย่างหนึ่งในหมู่บ้าน

สิ่งสำคัญอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับหล่มอang ตรงทางขึ้นนั่นก็คือ “ศาลเจ้าพ่อสัตว์คำ” ความสงสัยก็ได้เกิดขึ้นกับพวกเราว่าทำไมต้องเป็นคำว่า “สัตว์” ทำไมชาวบ้านถึงไม่ใช่คำว่า “สัตย์” เพิ่งไม้ หลังที่ทำจากไม้ ตีเป็นซี่ ๆ มีพื้นปูด้วยแผ่นไม้สำหรับนั่ง ซึ่งเป็นลักษณะที่พวกเราเห็น แต่ความหมายของมันไม่ได้หมดอยู่แค่นั้น ศาลเจ้าพ่อสัตว์คำ เป็นศาล 1 ใน 5 ของศาลเจ้าพ่อที่ศักดิ์สิทธิ์ในหมู่บ้านไผ่พะะ ซึ่งแต่ละแห่งจะอยู่กระจายกันไป ศาลแต่ละแห่งก็จะมีเจ้าพ่อประทับอยู่แห่งละองค์ คือ 1. เจ้าหอหลวง 2. เจ้าเชือกเหล็ก 3. เจ้าช้างน้อย 4. เจ้าผาเวียง 5. เจ้าสัตว์คำ ซึ่งอยู่บนหล่มอangนี้เอง...

เมื่อถึงเดือน 9 เหนือ แรม 1 ค่ำ จะมีการประกอบพิธีทรงเจ้า ที่ศาลเจ้าพ่อสัตว์คำ คนทรงเจ้าหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ม้านั่ง” จะถูกเลือกโดยเจ้านายในหมู่บ้าน เมื่อมีเสียงฆ้องวันใด อีกวันต่อมาชาวบ้านจะนำอาหารคาว หวาน ไปรวมกันที่วัด และจัดเตรียมสิ่งของต่าง ๆ เพื่อนำไปประกอบพิธี เมื่อถึงวันประกอบพิธี ก่อนเริ่มประกอบพิธีทรงเจ้า จะมีการ “เรียกขวัญเจ้า” ชาวบ้านจะเลือกผู้อาวุโสและเป็นที่เคารพนับถือมากที่สุด มาประกอบพิธีเรียกขวัญเจ้า มีการจัดเตรียมเครื่องเช่น ไห้ว เช่น หัวหมู ปลาแห้ง มาบนบานเจ้าพ่อ และเมื่อเจ้าพ่อลงมาประทับม้านั่งซึ่งจะมีการประกอบพิธีในช่วงเช้าเท่านั้น พอถึงตอนบ่ายจะเป็นงานรื่นเริงของชาวบ้านโดยมีการเล่นดนตรีพื้นเมือง สะล้อ ซอ ซึง ซึ่งเป็นการละเล่นที่นิยมของคนเหนือ เพื่อทำให้เกิดความเพลิดเพลิน คลายความเหน็ดเหนื่อย และเกิดความสามัคคีกันในหมู่บ้าน

ทุก ๆ วันที่ 12 สิงหาคมของทุกปี ซึ่งเป็นวันคล้ายวันเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ชาวบ้านจะทำบุญกันและร่วมกันปลุกต้นไม้รอบ ๆ บริเวณหล่มอang ซึ่งเชื่อกันว่า จะทำให้ฝนตกตามฤดูกาล

ชาวบ้านทุกคนเชื่อกันว่า เจ้าพ่อสัตว์คำคุ้มครองชาวบ้านไผ่พะะและหมู่บ้านใกล้เคียงมาช้านานแล้ว หากมีคนในหมู่บ้านจะออกไปทำงานที่เมืองนอกหรือต่างถิ่น ลูกชายใครได้ไปเป็นทหาร หรือว่าใครจะทำกิจการงานใด ๆ ก็จะนำสิ่งของต่าง ๆ มาบนบานเพื่อให้กิจการงานทุกอย่างจะสำเร็จลุล่วงดังที่ขอไว้ แล้วจึงมาแก้บนกัน ชาวบ้านถือว่าทุกวันพุธและวันพระ ไม่ควรมาบนบานสิ่งใด ๆ และถ้าวันอื่น ๆ ที่ไม่ใช่สองวันนี้ควรทำเฉพาะช่วงเช้าเท่านั้น

แล้วพวกเราก็เริ่มคลายความสงสัยกับคำถามที่อยู่ในใจที่ว่าทำไมชาวบ้านใช้คำว่า “สัตว์คำ” สัตว์คำก็คือ “ปลาผาเผือก” ที่ชาวบ้านเคยนับถือกันมาช้านาน ความเกี่ยวข้องของหล่มอangกับศาลเจ้าพ่อสัตว์คำเป็นไปอย่างกลมกลืน นั่นก็หมายถึงมีความเกี่ยวข้องกันระหว่างธรรมชาติและ ความเชื่อ เช่นกัน

ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิทยาศาสตร์ แต่เมื่อทำแล้วเกิด ความสามัคคีของกลุ่มชน และยังสามารถรักษารักรักษาชาติให้คงอยู่ได้ก็นับว่าเป็นสิ่งที่ดี ธรรมชาติที่อุดม สมบูรณ์จะดำรงอยู่ได้ตราบนานชั่วลูกชั่วหลาน ก็ต้องอาศัยความสามัคคีของคนในสังคม ความเชื่อเป็น เพียงตัวกลางที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ โดยบางครั้งต้องอาศัยพิธีกรรม และตำนานมาเป็นสื่อในการจัด เกลาจิตใจ แต่สิ่งที่สำคัญอย่างแท้จริงก็คือ “จิตใจ” ซึ่งเป็นจิตใจที่เกิดจากพลังแห่งศรัทธาของมนุษย์ ที่ ใฝ่แสวงหาในสิ่งที่ดี-ดี

หล่มอาก ยังเป็นสถานที่รอคอยผู้มาเยือน และมาสัมผัสกับธรรมชาติที่ลึกลับ ถึงแม้พวกเราจะลา กลับไป ความลึกลับของหล่มอากก็ยังคงอยู่ มีเพียงลูกหลานของคนในหมู่บ้านที่ยังคอยสืบทอดเจตนา รมณ์ของชนรุ่นหลังไว้ เพื่อรักษาสิ่งที่งดงามและธรรมชาติแห่งนี้อยู่ต่อไป

เมื่อได้ไปเยี่ยมชมเยือนสถานที่แห่งใดก็ตาม พวกเราจะคำนึงอยู่เสมอถึงคำพูดที่ติดปากจนชินหูว่า ... “ไม่เชื่ออย่าลบหลู่...!!!”

ผู้บอกข้อมูล

พ่อหลวงนวน ติมาก บ้านเลขที่ 6 บ้านไผ่ปง ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

แม่มูล ลากเกิด บ้านเลขที่ 14 บ้านไผ่พะ ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

ลุงจันทร์ หมอยา บ้านเลขที่ 20 บ้านไผ่พะ ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

สารคดี

เรื่อง “ปอไหมสายกล่องข้าว”

โดย... สมุทร จันทรสหาย, สุรพล ต่างใจ และ สุริยา ยาวีปา

ปอไหมสายกล่องข้าว

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ท่ามกลางสภาพธรรมชาติ ป่าไม้ ภูเขา ที่ครอบคลุมไปด้วยกลิ่นไอของธรรมชาติ สายใยความผูกพัน ของชีวิตที่เป็นชนบทแบบเรียบง่าย ซึ่งแฝงไว้ด้วยความรู้ที่หาได้ยากจากตำราเรียนและสื่อที่ให้ความรู้ต่าง ๆ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ที่มีมาแต่สมัยโบราณ โดยสืบทอดผ่านลูกหลานไม่ให้สูญหายไปกับกาลเวลา นั่นคือ ลวดลายของความประณีตจากไม้ไผ่ที่สอดสานขึ้นอย่างสวยงาม กลายเป็น “กล่องข้าว” ผลผลิตทางหัตถกรรมของชาวบ้านที่ช่วยทำรายได้เสริมจากการทำงานในแต่ละวัน

ระยะทางประมาณ 20 กิโลเมตร จากตัวจังหวัดลำปางไปตามถนนสายลำปาง – งาว เลี้ยวซ้ายตรงสามแยกทางเข้าอำเภอแจ้ห่ม จากนั้นอีกประมาณ 20 กิโลเมตรก็เลี้ยวขวาตรงสามแยกเข้าสู่บ้านไผ่ประมาณ 10 กิโลเมตร ก็ถึงจุดหมาย นั่นคือ ชุมชนกล่องข้าวตำบลเมืองมาย

กล่องข้าวของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง มีจุดเด่นอย่างหนึ่งซึ่งแตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ และมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ตรงที่ กล่องข้าวตำบลเมืองมาย สานด้วยไม้ไผ่ที่ย้อมสีดำสลับกับไม้สีขาวตามธรรมชาติ มีลวดลาย รูปแบบต่างๆ กัน เช่น กล่องข้าวลายคอดึง กล่องข้าวลายคอกี้ เป็นต้น

จะสังเกตเห็นว่า ลักษณะของกล่องข้าวจะมีส่วนประกอบหลายอย่าง อาทิฝากล่องข้าว ตัวกล่องข้าว ตีนกล่องข้าว สายกล่องข้าว เป็นต้น จากลักษณะส่วนประกอบของกล่องข้าวตรงนี้ ทำให้พวกเราเห็นความแตกต่างของ “สายกล่องข้าว” พบว่า กล่องข้าวบางกล่องใช้ “เชือกฟาง” ทำเป็นสายกล่องข้าว แต่บางกล่องใช้ “ปอ” ทำ ความแตกต่างดังกล่าวเป็นเหตุจูงใจให้พวกเราสนใจที่จะศึกษาเรื่อง “ปอ” ทำไมถึงต้องใช้เชือกฟางมาทำสายกล่องข้าวด้วย? นี่คือการถามที่เกิดขึ้นในใจของพวกเรา

พวกเราทั้ง 3 คน คือ เป๊าะ ไก่ แอม สามสหายได้มุ่งมั่นที่จะศึกษาเรื่องปอกล่องข้าวของตำบลเมืองมาย

พวกเรามีโอกาสได้พบกับผู้ให้ความรู้หลายท่าน ซึ่งแต่ละท่านให้ความรู้เรื่องปอที่พวกเราสนใจได้อย่างชัดเจน จากคำถามที่พวกเราถามว่า “ปอมีกี่ชนิดครับ?” ท่านก็ได้อธิบายให้ดังนี้

“ปอ” มีหลายชนิด ดังนี้ “ปอดูบหูช้าง” เป็นปอที่นิยมนำมาทำเป็นเชือกมัดควาย เพราะมีความเหนียว และคงทนมากที่สุด “ปอแก้ว” ไม่ค่อยมีในป่าเพราะหายากต้องนำมาปลูกลง “ปอทอง” ก็ไม่นิยมเพราะหลิบบอกยาก “ปอเต่าให้” “ปอฝ้าย” “ปอพาน” ก็ไม่นิยมนำมาทำเป็นสายกล่องข้าวเช่นกัน

แต่ปอที่นิยมนำมาทำเป็นสายกลองข้าวที่หมู่บ้านไผ่นี้ คือ “ปอไหม” เพราะมีความคงทน เหนียวแน่น ไม่เปราะ ต้นไม่ค่อยใหญ่ และที่สำคัญก็คือ หลีบออกง่าย

พวกเราทั้ง 3 คนตั้งใจฟังท่านเล่าและถามท่านอีกว่า “ส่วนมากเขาจะไปเอาปอจากป่ามาไว้ตอนไหนครับ?”

คำตอบที่ได้ สรุปได้ดังนี้ ฤดูที่เก็บเกี่ยวจะเก็บฤดูฝน ประมาณเดือน 8 เหนือ คือ ตอนที่กำลังทำนา เพราะว่า ปอจะมีน้ำอย่างมากมีความเหนียวทน และหลีบออกง่ายจะนำมาใช้เป็นเชือกมัดควาย มัดของแทนเชือก ซึ่งการเก็บเกี่ยวในฤดูนี้จะมี ความเหนียวและคงทนกว่าฤดูอื่น ๆ ปอทุกชนิดจะขึ้นตามป่า หนองน้ำที่ฝนได้ดี แต่ที่ชอบขึ้นมากที่สุดก็คือ บริเวณที่เป็นหินผาริมน้ำ อาจจะเป็นเพราะขึ้นตามที่มีความชื้นมากก็จะเจริญเติบโตได้ดี

“แล้วต้นที่นำมาใช้มีขนาดใหญ่ไหมครับ ?” พวกเราถามต่อไปอีก ท่านก็ได้อธิบายว่า ขนาดที่นำมาใช้มีหลายขนาดตามที่ผู้เก็บเกี่ยวต้องการ เช่น ขนาดเท่าแขน ขา ก็จะนำมาใช้เป็นสายกลองข้าว เป็นเชือกมัดของหรือถ้าใหญ่กว่านี้ก็จะเปราะง่าย เพราะว่ามันแก่แล้ว มีน้ำหล่อเลี้ยงน้อยจึงไม่ทน

“ขั้นตอนการเก็บละครับ เขาทำกันอย่างไร ?” พวกเราถาม

จากคำบอกเล่าเกี่ยวกับขั้นตอนการเก็บ พวกเราสรุปได้ดังนี้

1. เมื่อเราเข้าป่าไปเจอต้นปอที่เราต้องการ ก็เลือกขนาดของต้นปอ ขนาดเท่าแขนขา เพราะเป็นขนาดที่เหมาะสม

2. ตัดโคน ตัดปลายต้นปอ การตัดโคนต้นจากข้างล่างขึ้นมาประมาณ 20 เซนติเมตร แล้วตัดต้นให้ล้มลง จากนั้นก็ตัดส่วนปลาย การตัดปลายก็ตัดถึงที่เกลี้ยงของต้นปอ เพราะปอที่แก่แล้วจะมีความเกลี้ยงมัน จะไม่มีกิ่ง เราจะตัดตรงที่ไม่มีกิ่ง ถ้าตัดเอากิ่งด้วยก็จะไม่ทนขาดง่าย และหลีบออกยาก

3. เมื่อได้ต้นปอมาแล้วก็ใช้มีดขวาน หรือไม้ทุบให้ทั่วต้น เพื่อที่จะกะเทาะเปลือกของปอออกจากแกนปอ ในขั้นตอนนี้ปอจะมีน้ำยางออกมาและสีของปอจะออกเป็นสีแดงคล้ำ

4. การหลีบปอออกจากต้น การหลีบปอออกมาก็ต้องหลีบปอออกจากแกนปอ เส้นหนึ่งกว้างประมาณ 3 – 5 นิ้ว ความยาวไม่กำหนด โดยหลีบลงมาจากปลายต้นสู่โคนต้นค่อย ๆ หลีบออกมาทีละนิด ๆ ซ้ำ ๆ เพราะจะได้ปอที่มีความเหนียว ทน และเป็นเส้นที่เท่า ๆ กัน ในขั้นตอนนี้พวกเราได้ฟังตำนานเรื่องหนึ่ง พ่อหลวงนวล ตีมาก ผู้ให้ความรู้เรื่องปอแก่เราท่านหนึ่ง เล่าว่า

“ในสมัยก่อนมีสามี ภรรยา คู่หนึ่งไปเอาปอที่ป่า เมื่อตัดต้นปอแล้ว ก็หลีบต้นปอออกจากต้น แต่ภรรยาหัวรั้น จึงใช้ให้สามีไปดักน้ำที่ลำห้วยมาให้กิน ในระหว่างนี้ภรรยาก็หลีบปอออกมาอย่างรวดเร็ว ภรรยานึกอยู่ในใจว่า...ทำไมสามีหลีบปอถึงใช้เวลานาน แต่เขาลองทำดูปรากฏว่าใช้เวลาแป๊บเดียวเดียวเดียวก็เสร็จ...พอสามีกลับจากดักน้ำมาแล้วก็ไม่พอใจ...แล้วพูดว่า...“เขาไม่ให้หลีบปอแล้ว ต้องหลีบปอทีละนิด ๆ ซ้ำ ๆ เพราะจะให้เหนียวและทน” ดังนั้น สามีจึงเอาปอที่หลีบออกมาได้แล้วนั้นฟาด

ภรรยาของเขา จนภรรยาของเขาหนีกลับบ้านไปก่อน แต่ในระหว่างทางก็ได้พบกับตัวเลน (ตะกวด) จึงไปตามสามีมาเอาเลน พอได้เลนแล้ว ทั้งสามีภรรยาก็กลับบ้านและดื่กันอย่างเดิม

5. เมื่อหลิปโปออกมาแล้วก็มั่วรวมกันแล้วฟาดกับต้นโป จากนั้นนำมาบิดเอาน้ำยางออก เปลือกโปก็จะแตกออกเป็นชั้น ๆ สังเกตได้ในชั้นตอนนี้ พ่อหลวงนวล เล่าเกร็ดตำนานให้ฟังว่า

“...ผีสมัยก่อนร้องไห้เพราะมันไม่ได้กินน้ำโป เราไปเอาโปจากป่า แล้วต้องฟาดโปกับต้นโป แล้วบิดโปเพื่อเอาน้ำยางออก ผีมันเลยไม่ได้กินน้ำ...”

6. เมื่อเอาน้ำโปออกมาแล้วก็จะเห็นเป็นชั้น ๆ จนหมดแล้วก็เอาเปลือกโปที่แข็ง ๆ ออก เหลือแต่ชั้นในของเปลือกโปที่เป็นชั้น ๆ เสร็จแล้วก็เอามารวมกันมัดเก็บมาบ้าน

7. เมื่อนำโปมาแล้วก็ถึงวิธีการตากโป มีความเหนียวและทนก็คือการเอาโปมั่วรวมกันแล้วห้อยไว้ใต้ถุนบ้าน ฝึกลมไว้ประมาณ 2-3 วัน ก็จะสามารถนำไปใช้ได้แล้ว จะไม่นำโปมาตากแดดอีกเพราะจะทำให้โปแห้ง แข็งเกินไป เปราะง่าย ไม่เหนียวไม่ทน

ท่านเล่ามาถึงตรงนี้พวกเราก็ได้ซักถามต่อไป เพราะว่าต้องการให้ท่านพักดื่ม น้ำ ทานผลไม้ กับพวกเรา หลังจากที่พักยกแล้ว พวกเราก็ไม่รอช้า เพราะต้องการความรู้และรู้สึกสนุกกับเรื่องที่ท่านเล่าให้พวกเราฟัง จึงถามท่านต่อไปว่า “เมื่อเรานำโปมาแล้ว เราจะนำโปมาทำให้เป็นเส้น ๆ อย่างนี้ได้อย่างไร ละครับ” ท่านก็อธิบายต่อไปอย่างอารมณ์ดี และพวกเราได้สรุปไว้ดังนี้

การฟั่นโปด้วยหน้าแข้ง มีวิธีการดังต่อไปนี้

1. นำโปที่แตกไว้ตากไว้แล้วมาชุบน้ำพอหมาด ๆ ประมาณ 1 นาที เสร็จแล้วก็นำโปมาฉีกเป็น 2 ซีก ตามขนาดที่ต้องการ โดยต้องให้ปลายของข้างใดข้างหนึ่งติดกัน
2. เมื่อฉีกโปแล้ว ก็นำมาวางไว้ที่หน้าแข้ง หมุนให้โปทั้ง 2 ซีก เป็นเกลียว โดยยังไม่ให้ทั้ง 2 เส้น พันกัน
3. เมื่อทั้ง 2 เส้น เป็นเกลียวแล้วก็นำมาฟั่นเข้าด้วยกัน โดยให้ฟั่นไปข้างหน้าก่อนแล้วกลับมาอีกรอบหนึ่ง จากหัวไปท้าย คอยจับดูว่าแน่นหรือยัง ถ้าแน่นก็จะบีบไม่ลงเพราะแข็งดีแล้ว แต่ถ้าไม่แน่นบีบดูแล้วก็จะนุ่ม (อ่อน)
4. ฟั่นจนสุดปลายเส้นจนกลมกลืนกันเป็นเกลียว ก็จะได้เชือกโป 2 เกลียว แต่ถ้าอยากได้เส้นใหญ่กว่านี้ก็สามารถจะฟั่นได้อีก โดยหักกลางเชือกโปที่ฟั่นแล้ว ฟั่นต่อไปเหมือนกับครั้งแรก ก็จะได้เชือกเส้นใหญ่ตามความต้องการ

ข้อสังเกตที่พวกเราพบอย่างหนึ่งก็คือ การฟั่นโปด้วยหน้าแข้งนี้จะเป็นการฟั่นเชือกที่เส้นเล็ก ไม่ใหญ่มาก เพราะถ้าเชือกเส้นใหญ่ก็จะทำให้เมื่อยมือและเจ็บหน้าแข้ง ถ้าคนไหนมีแขนหน้าแข้งยาวๆ เยอะ ๆ ก็จะไม่สามารถฟั่นเชือกด้วยหน้าแข้งนี้ได้ เพราะแขนหน้าแข้งจะหลุดติดออกมากับการฟั่นเชือก

ปอ ที่สำคัญผู้ฝืนเชือกปอจะต้องมีความอดทนและมีสมาธิ เพราะถ้าเชือกปอไม่แน่นก็จะต้องฝืนใหม่เข้าไปซ้ำมาจนกว่าจะได้เชือกตามที่ตนพอใจ

การฝืนเชือกปอด้วยกำปอ มีวิธีการทำดังต่อไปนี้

1. นำปอที่ตากไว้แล้วมาชุบน้ำพอมหาด ประมาณ 1 นาที่ เสร็จแล้วก็นำปอมาฉีกเป็นเส้นไม่ใหญ่มากนัก ประมาณ ครึ่งเซนติเมตร หรือตามที่เรากำลังต้องการ
2. เสร็จแล้วก็เอามาพันเป็นเกลียวต่อ ๆ กันจากนั้นก็นำมาพันกับกำปอ โดยพันสลับกันหรือไขว้กำปอ ตามความต้องการของเรา
3. นำปอที่พันเป็นเกลียวแล้วมาพันกับเปียให้เต็ม โดยการพันจากข้างบนลงล่าง
4. เมื่อพันปอเต็มเปียแล้วก็หักปอที่พันสุดแล้ว นำมาพันกันเป็นเกลียวจะได้เชือกเกลียว 2 เกลียวพันกัน แบบวนหน้ามาหลัง คล้าย ๆ กับการฝืนปอด้วยหน้าแข้งแต่เปลี่ยนมาใช้กำปอและเปียแทน ฝืนให้แน่นและหมั่นตรวจดูว่าเชือกปอแน่นหรือยัง เมื่อฝืนจบแล้วก็สามารถฝืนต่อไปได้อีก ถ้าต้องการเชือกเส้นใหญ่ ๆ โดยหักกลางเชือกแล้วฝืนต่อไป
5. การจบการฝืนเชือกด้วยกำปอ โดยการนำหัวเชือกที่หักในครั้งแรกมาแยกออกได้เป็นหูเชือก เมื่อแยกได้แล้วก็นำเอาปลายเชือกที่ฝืนรอบสุดท้ายมาพันรอบหูเชือก ก็จะได้หูเชือกที่เป็นรูปวงรี สามารถนำเอาไปใช้ได้เลย

พวกเราสังเกตเห็นว่า การฝืนเชือกด้วยกำปอ เป็นการฝืนเชือกที่เส้นใหญ่ๆ ใช้มัดควาย (ในสมัยโบราณ) ซึ่งมีความคงทนและเหนียวแน่นกว่าการฝืนด้วยหน้าแข้ง สำหรับการนำไปใช้ท่านได้บอกว่าเชือกปอที่ฝืนนี้สามารถใช้แทนเชือกฟางในการทำสายกลองข้าวได้ โดยมีขั้นตอนดังนี้ คือเอาเชือกที่ฝืนไว้แล้วที่มีขนาดพอดีกับรูที่ทำจากหวายเป็นบ่วงเล็กๆ ติดกับข้างกลองข้าวซึ่งทำไว้แล้ว จากนั้นสอดเชือกปอจากตีนกลองข้าวแล้วดึงขึ้นมาสอดที่บ่วงข้างซ้ายและขวาดึงขึ้นมาแล้วมัดติดกันให้แน่น การมัดเชือกปอสายกลองข้าวติดกันนี้ชาวบ้านไม่มีวิธีมัดหลายแบบ เช่น แบบเงื่อนไขพรวด เงื่อนไขดีสมาธิ ตามที่เคยเรียนในวิชาลูกเสือ เนตรนารี หรือเอาเชือกมาประกบกันแล้วมัดติดกันเลยก็ได้ ตามความสะดวกของผู้สานกลองข้าวแต่ละคน พวกเราสังเกตเห็นว่าในการมัดเชือกจะเอาปมเชือกไว้ข้างล่างตีนกลองข้าว เพื่อความสะดวกและสะดวกในการจับ

เรื่องที่กล่าวมาทั้งหมดนี้พวกเราได้สรุปประโยชน์ของสายกลองข้าวไว้ดังนี้

1. ใช้เป็นที่จับ เพื่อสะดวกในการขนย้ายกลองข้าว
2. เพื่อความสะดวกเมื่อดูแล้วกลมกลืนสมดุลกัน
3. เพื่อความสะดวกในการเก็บรักษา
4. เพื่อให้ฝากล่องข้าวยึดติดกับตัวกลองข้าวไม่ตกหล่นหรือหายในเวลาใช้งาน เช่น การเปิด - ปิดฝากล่องข้าว

สำหรับเชือกที่ฝืนด้วยกำปอ ก็จะได้เชือกเส้นใหญ่ใช้เป็นเชือกในการมัดควาย มัดสัตว์ต่าง ๆ หรือมัดสิ่งของ เพราะเป็นเชือกที่มีความเหนียวแน่นและทน ชาวบ้านไผ่นิยมใช้เป็นเชือกมัดควายในอดีต เพราะเป็นวัสดุจากธรรมชาติจากป่า โดยที่ไม่ต้องซื้อให้สิ้นเปลืองเงินทอง และเป็นการสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบันนี้ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เราควรจะช่วยกันส่งเสริมและอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ในท้องถิ่นของเราต่อไป

แม่หลวงนำ บุญยืน จับซอทั้งท้ายก่อนจากลากันว่า

“บ้านไผ่หลังจ่อม ทำกล่อ่งข้าวขาย กล่อ่งข้าวขาวลาย ก่อนขายภู่ห่า”

“กล่อ่งข้าวบ้านไผ่ และ ปอไหมสายกล่อ่งข้าว” เป็นตัวอย่างภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านไผ่ ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน พวกเราได้รับความรู้ในเรื่อง “ปอไหมสายกล่อ่งข้าว” อย่างชัดเจน พวกเราต้องขอขอบพระคุณทุกท่านที่ให้ข้อมูลเป็นอย่างสูง

ผู้บอกข้อมูล

แม่หลวงแก้ว หอยา อายุ 55 ปี บ้านไผ่แพะ (วันที่ 16 ธันวาคม 2544)

แม่หลวงนำ บุญยืน อายุ 62 ปี บ้านไผ่ปง (วันที่ 1 ธันวาคม 2544)

พ่อหลวงคำ ดีมาก อายุ 70 ปี บ้านไผ่ปง (วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2545)

พ่อหลวงนวล ดีมาก อายุ 66 ปี บ้านไผ่ปง (วันที่ 26 ธันวาคม 2544)

สารคดี

เรื่อง “กล่องข้าวขาว...เสน่ห์ที่ซ่อนเร้น”

โดย...จันทร์สม มาแซ, รัชนิวรรณ เสน่ห์สังข์ และ วราภรณ์ ณ คำตัน

กล่องข้าวขาว...เสน่ห์ที่ซ่อนเร้น

“ตา ตา หนูขอคุณกล่องข้าวที่ตาसानหน่อย ขอคุณทุกกล่องเลย”

ชายชราผู้ใจดีก็เดินไปหยิบกล่องข้าวมาให้พวกเราดู “มีแต่แบบนี้แหละหลานเอ๊ย อย่างอื่นตาไม่ทำแล้วมันยุ่งยาก แบบนี้เรียกว่า กล่องข้าวขาว”

ส่วนหนึ่งของบทสนทนาที่เราได้ไปคุยกับ ตาจันทร์ ผู้สร้างงานสานกล่องข้าว ทำให้พวกเราได้รับความรู้ว่า กล่องข้าวขาวเป็นกล่องข้าวที่มีชื่อเสียงอีกชนิดหนึ่งของบ้านไผ่แพะ เป็นกล่องข้าวที่ทำจาก “ผิวไม้ไผ่” พันธุ์หนึ่งที่ชาวบ้านเรียกว่า “ไม้ซาง” เช่นเดียวกับกล่องข้าวดอกหรือกล่องข้าวลาย แต่ใช้ผิวไม้ไผ่ที่หนากว่าที่ใช้สานกล่องข้าวลาย ตาจันทร์บอกว่าถ้าใช้บางกว่านี้ จะสานยากและช้า

เมื่อพวกเราถามถึงชนิดของกล่องข้าวขาว ตาจันทร์ตอบพวกเราว่า “มีสองอย่าง แบบนี้เค้าเรียกว่า กล่องข้าวคอเลิง”

ตาจันทร์บอกพวกเราพร้อมกับหยิบกล่องข้าวใบหนึ่งขึ้นมาซึ่งมีลักษณะที่พวกเราคิดว่าเหมือนกระดิกน้ำใบย่อมแต่ส่วนบน หรือส่วนที่เรียกว่าคอ คอดเล็กน้อย

“แล้วแบบนี้ล่ะตา เค้าเรียกว่าอะไร”

เพื่อนในกลุ่มของเราคนหนึ่งหยิบกล่องข้าวอีกใบหนึ่งขึ้นมา กล่องข้าวใบนี้แตกต่างจากกล่องข้าวใบเดิมตรงส่วนที่เป็นคอ คอของกล่องข้าวใบนี้จะคอดกึกมากเหมือนกับส่วนคอของแจกันดอกไม้

“เค้าเรียกว่ากล่องข้าวคอกกิว” ตาจันทร์มองดูกล่องข้าวใบนั้นด้วยสายตาปลื้มปิติ

กล่องข้าวขาวมี 2 ลักษณะ คือ กล่องข้าวขาวคอเลิง และ กล่องข้าวขาวคอกกิว เหมือน ๆ กับกล่องข้าวดอกหรือกล่องข้าวลาย แต่กล่องข้าวขาวมีลักษณะเด่นที่เป็นเสน่ห์ในตัวของมันเองคือ ลายลายของกล่องข้าวขาวนี้เกิดจากความชาญฉลาดของผู้สร้างสรรค์ที่นำลักษณะความเป็นธรรมชาติที่ชื่อบริสุทธิ์ มาจัดเป็นลายที่แตกต่างแต่มีความลงตัวและเป็นเสน่ห์อย่างน่าประหลาดอยู่ในตัวเอง ลายที่ใช้สานกล่องข้าวขาวนี้มีไม่มากนัก แค่เพียง 5 ลายเท่านั้น คือลายสองยืน ลายสองนอน ลายสามยืน ลายสามนอน และลายอำ แค่เพียงแค่นี้ก็สามารถสร้างลวดลายให้กล่องข้าวขาวได้อย่างนับไม่ถ้วน

ลายสอง ที่น่ามอง...ลายธรรมชาติ

ลายธรรมชาติหรือลายพื้นฐานของกล่องข้าวทุกชนิด คือ ลายสอง ผู้สานกล่องข้าวจะเริ่มสานลายสองเป็นลายเริ่มตั้งแต่ กล่องข้าวชั้นในไปจนถึงการนำเอาลายสองมาพลิกแพลงเป็นลายของกล่องข้าวขาวหรือแม้แต่นำมาสานเป็นลายของกล่องข้าวดอก

“ตา... กล่องข้าวชั้นในใช้ลายอื่นสานไม่ได้เหรอ ?”

เพื่อนของเราคนหนึ่งถามขณะที่ตาจันทร์เริ่มสานกล่องข้าวขาวชั้นในให้เราดู “ได้ แต่ไม่ใช่ เพราะถ้าใช้ลายหนึ่งหรือลายขัดชั้น มันจะถี่เกินไป สานช้าด้วย แต่ถ้าใช้ลายสามสาน มันเร็วกว่าจริงแต่มันห่างเกินไป ใช้ไม่ได้”

นี่เป็นคำบอกเล่าตอนหนึ่งของตาจันทร์ ตาจันทร์เริ่มสานกล่องข้าวไปเรื่อย ๆ ด้วยท่าทางมีความสุข สองมือที่ใช้สานแต่ละส่วนของกล่องข้าวดูคล่องแคล่วว่องไว เหมือนกับการทำงานของหางเสือเรือ ที่พุน้ำไปมา พาเรือเล่นไปในลำธารใสแจ้ว พวกเรามองดูเพลิน เผลอแป๊บเดียวก็ได้กล่องข้าวชั้นในมีลักษณะเหมือนแจกันใบย่อม

“ตาจำ แล้วด้านนอกของมันจะจี๊”

“เดี๋ยวตาจะสานให้ดู”

ว่าแล้วตาจันทร์ก็เดินไปเอาดอกที่เตรียมไว้มา ดอกที่ตานำมานั้นมีลักษณะสีขาวออกเขียวเทานวลเนียนคล้ายกับท้องฟ้ายามคืนเดือนหงายมองดูแล้วสบายตา แถมมีกลิ่นหอมของดอกตามธรรมชาติ โขยมากระทบจมูกอีกด้วย

ตาจันทร์บอกว่าดอกไม้ไผ่เมื่อนำมาจักให้มีความหนาพอประมาณแล้วต้องนำไปตากประมาณแดดหนึ่ง ตากนานกว่านี้ไม่ได้เพราะดอกจะเปราะ แดงง่ายสานออกมาไม่สวย

ตาเริ่มสานตรงกันกล่องข้าวก่อน โดยใช้ลายสองเช่นเคย สานไปเรื่อย ๆ จนได้ขนาดเท่ากับกล่องข้าว ชั้นในแล้วตาก็เริ่มใช้เส้นที่แข็งแรงฉีกดอกจากเดิมหนึ่งป็นกลายเป็นสี่ป็น ตาบอกว่าบางคนก็ฉีกออกเป็นห้าป็นแล้วแต่เทคนิคและลายของแต่ละคน แล้วหลังจากนั้นก็หักมุมเข้าไป เรียกการหักมุมแบบนี้ว่า “ขัดต้าย” ตาจะเริ่มหักมุมสานทีละมุมจนได้สูงพอสมควรจนครบทั้งสี่มุมแล้วก็เริ่มสานลายใหม่ ตาบอกว่าลายที่เริ่มใหม่หรืออาจจะเป็นลายสองเหมือนเดิมหรือจะพลิกแพลงเป็นลายสองยืนบ้านลายสองนอนบ้าง บางครั้งอาจจะใช้ลายสามด้วยก็ได้ตามแต่จะเลือกใช้

ลายสามว่องไว...แต่นำมอง

ลายสามนี้ตาบอกว่า เป็นลายที่ทำง่ายและทำเร็วเพราะว่าเวลาที่สานจะใช้วิธียกขึ้นสามเส้น และข้ามสามเส้น กล่องข้าวจึงเสร็จเร็ว ลายสามอาจพลิกเพลงได้อีกเป็นสองแบบ คือ ลายสามนอนและลายสามยืน ในการสานลายนี้ ลายที่ง่ายที่สุดคือลายสามนอนและลายที่ยากที่สุดคือลายสามยืน ลายสามนี้เป็นลายที่นิยมนำมาสานมากเพราะเร็ว ง่าย สวยงาม และถูกใจลูกค้า

ลายอำ...จากหนึ่งเป็นสองมองไม่เคยเบื่อ

ลายอำเป็นอีกลายหนึ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นมาจากมันสมองและสองมือของชาวบ้านไผ่แพะผู้ซึ่งนำเอาธรรมชาติมาสร้างสรรค์ให้เกิดศิลปกรรมชิ้นใหม่ ลายอำพัฒนามาจากลายสามจากเดิมใช้ตอกปิ่นเดียวแล้วข้ามสามยกสาม แต่ลายอำนั้นจะใช้ตอกสองปิ่นเรียงกันแล้วขัดโดยการยกสามข้ามสามเหมือนการสานลายสามธรรมดา จะเกิดลายอีกลายหนึ่งที่มีเสน่ห์ไม่แพ้ลายอื่น ๆ

ลายขัดชั้น...ประสานความสัมพันธ์อย่างลงตัว

ลายกล่องข้าวแต่ละลายนั้นหากนำมาเรียงต่อกันเลยโดยไม่มีสิ่งที่เชื่อมความสัมพันธ์กันก็จะทำให้แต่ละลายขาดขอบเขตที่ชัดเจน ก็เหมือนกับการที่คนเราต่างเชื้อชาติ ต่างศาสนา เมื่อมาอยู่ร่วมกันแล้วขาดสื่อกลางที่ช่วยให้สามารถติดต่อกันได้ การพบปะสัมพันธ์กันก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ลายกล่องข้าวก็เช่นกัน

ลายที่ถือว่าเป็นลายที่เชื่อมความสัมพันธ์ของแต่ละลายให้ลงตัวก็คือลายขัดชั้น เป็นลายที่เรียกง่าย ๆ ก็คือ ลายขัดนั่นเอง เวลาสานจะขัดไปเรื่อย ๆ (ยกหนึ่งข้ามหนึ่ง) จนรอบตัวกล่องข้าวแล้ว จากนั้นก็ขึ้นลายใหม่ต่อไปแล้วแต่ผู้สานจะใช้

นี่เป็นภูมิปัญญาอีกอย่างหนึ่งของชาวบ้านไผ่แพะที่แปรความ “ขัดชั้น ให้เป็น ความงาม” ได้ เพราะลายขัดชั้นนอกจากจะเป็นลายที่เปิดโอกาสให้แต่ละลายในกล่องข้าวขาวที่ผู้ประดิษฐ์นำมาเรียงกันประสานกันได้แล้วยังเป็นสิ่งที่ทำให้ลายแต่ละลายมีขอบเขตชัดเจน และโดดเด่นอีกทั้งยังก่อให้เกิดเสน่ห์ที่ลงตัวของกล่องข้าวขาวได้อีกด้วย

เริ่มต้นงานสานกล่องข้าว

“การสานกล่องข้าวไม่ใช่ง่าย ๆ นะหลาน เพราะมันต้องใช้ความพยายาม ความอดุสาหะ ความละเอียด ถี่ถ้วน และความแม่นยำอย่างมาก...” นี่เป็นคำกล่าวของตาจันทร์ส่วนหนึ่งที่พูดถึงความยากลำบากในการสานกล่องข้าว เมื่อครั้งยังฝึกหัด ตาจันทร์เล่าว่าเริ่มหัดสานกล่องข้าวตั้งแต่อายุสิบสองขวบ

คนที่สอนคือพ่อ สอนเมื่อครั้งที่กล่องข้าวราคาใบละ 50 สตางค์ พ่อจะเริ่มสอนตั้งแต่การเลือกไม้ไผ่ การจัก การสาน รวมไปถึงการเตรียมอุปกรณ์ในการสาน พ่อสอนจนตาจันทร์ชำนาญ จนสามารถเตรียมเองได้ โดยไม่หลงลืมแม้รายละเอียดปลีกย่อยต่าง ๆ

เมื่อฝึกสานจะเริ่มสานลายสองก่อน เมื่อสานผิดก็รื้อทำใหม่จนในที่สุดเริ่มชำนาญแล้วจึงหัดสานลายสามและลายอ้าต่อ หลังจากนั้นก็เริ่มสานส่วนฝาก่อน สานที่ละชั้นตอน สานลายสอง หักมุม นำไปประกอบกับตาตอ แล้วเย็บหูกล่องข้าว แต่ละชั้นตอนจะมีพ่อคอยอยู่ใกล้ ๆ คอยแนะนำเทคนิคและวิธีที่ช่วยให้สานได้ง่ายขึ้น พ่อจะคอยดูอยู่ใกล้ ๆ จนตาจันทร์ชำนาญ แล้วสามารถทำเองได้โดยไม่ต้องอาศัยคำแนะนำจากพ่อ แล้วจึงปล่อยให้ตาจันทร์ลงมือสานเอง กว่าที่สานกล่องข้าวได้สักกล่องหนึ่งก็ต้องใช้เวลาในการฝึกฝนประมาณเดือนกว่า ลองผิดลองถูกไปเรื่อย ๆ จนในที่สุดก็ชำนาญ และสามารถสานกล่องข้าวให้เป็นอาชีพเสริมได้

นี่เป็นตัวอย่างของภูมิปัญญาชาวบ้าน และการสืบทอดวัฒนธรรมที่ควรจะหันมาให้ความสนใจกันมากขึ้น ก่อนที่สิ่งเหล่านี้จะสูญหายไปกลายเป็นแค่ตำนานที่เล่าต่อ ๆ กันไปโดยไม่รู้จบ

ผู้บอกข้อมูล

นายจันทร์ หมอยา อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 20 หมู่ 5 ต. เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

ตาจันทร์เป็นคนบ้านไผ่พะเยา ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ไม่ได้เรียนหนังสือ แต่พ่อจะอ่านออกเขียนได้ก็เพราะว่าอาศัยที่ให้อูกลูกหลานช่วยสอน ตาจันทร์มีลูก 5 คน ชาย 1 คน หญิง 4 คน อาชีพเดิมคือ ทำนาทำไร่ เมื่อมาอยู่บ้านไผ่แรก ๆ ก็ช่วยพ่อบุกเบิกที่นาได้สามไร่ แล้วก็เริ่มทำนา เมื่อถึงเวลาเกณฑ์ทหาร ตาจันทร์ก็ไปแต่ไม่ได้รับราชการทหาร หลังจากนั้นก็ไปอยู่ที่แพร่ ไปทำงานที่ปางช้าง อายุ 22 กลับมาแต่งงาน เป็นผู้บุกเบิกการเอาไม้สักมาแปรรูปเป็น “แป้นเกล็ด” มุงหลังคา ซึ่งสมัยนั้นถือว่าเป็นเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาก และตาจันทร์ทำนาทำไร่ควบคู่ไปกับการสานกล่องข้าว

ปัจจุบันใช้ชีวิตอย่างสันโดษกับภรรยา คู่ทุกข์คู่ยาก มีลูกคนเล็กคอยเลี้ยงดูและยังสานกล่องข้าวขายอยู่ ตาจันทร์บอกว่าจะสานกล่องข้าวไปจนกว่าไม่มีแรงไปเอาไม้ไผ่

สารคดี

เรื่อง “ห่วยหวั่นพันกล่องข้าว”

โดย...ครูณี สายแก้ว และ สายสมร ประสาร

เช้าวันใหม่ที่จะสร้างความตื่นเต้นให้กับพวกเราเป็นอย่างยิ่ง คือการเดินทางสู่หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ที่ดูจะแปลกตาและสร้างความงุนงงสนทนให้กับคณะของพวกเราเป็นอย่างยิ่งท่ามกลางป่าเขาที่ส่วนใหญ่จะเป็นป่าไผ่และถนนหนทางที่ลำบาก “ยังมีหมู่บ้านของคนอีกหรือ”...ในที่สุดพวกเราก็ได้คำตอบ รถตู้ค่อย ๆ เคลื่อนเข้าสู่ถนนคอนกรีตเล็ก ๆ บ้านไม้แบบชั้นเดียวเรียงรายกันชนิดที่บางหลัง หลังคาเกือบจะชิดติดกันไปตามสองฟากถนน คณะของเราได้จอดรถและพักรับประทานอาหารที่โรงเรียนของหมู่บ้าน โดยใช้เวลาให้น้อยที่สุด เพราะทุกคนมีสิ่งที่ดึงดูดใจอยู่ในหมู่บ้าน ที่ได้ประสบพบเจอกันบ้างแล้ว ตอนนั่งรถผ่านมา

หลังจากที่จัดการกับเรื่องปากท้องกันเรียบร้อยแล้ว พวกเราจึงแยกย้ายกันไปตามใจชอบ แต่ถึงแม้จะแยกกันไปทางไหน ก็มีสิ่งหนึ่งที่คณะของเราได้ลงความเห็นกันแล้วว่าได้ประสบพบเจอเหมือนกันคือ รอยยิ้มและความมีน้ำใจของชาวบ้านที่ดูจะให้การต้อนรับเป็นพิเศษ

ช่วงเวลาที่พวกเราได้มีโอกาสเข้าไปในหมู่บ้าน เป็นช่วงเวลาหลังเก็บเกี่ยว ซึ่งมีโอกาสได้พบกับชาวบ้านที่มักจะมานั่งคุยกันได้ดูบ้าน และที่ดูจะมีเสน่ห์ดึงดูดให้พวกเราค้นหา คือภาพที่ผู้เฒ่าผู้แก่มานั่งจับกลุ่มสานอะไรบางอย่างแต่สำหรับคนเมืองอย่างพวกเราแล้วก็พอจะดูออกว่าเป็นกล่องข้าว พวกเราจึงได้รู้ว่าที่หลัง หมู่บ้านนี้มีเรื่องที่จะให้คณะของเราศึกษาแล้ว

ตั้งแต่ตอนเดินทางมาพวกเราสังเกตกันแล้วว่าหมู่บ้านนี้ไม่เหมือนทั่วไปท่ามกลางสภาพภูมิศาสตร์ที่แวดล้อมไปด้วยป่าเขาที่เต็มไปด้วยต้นไม้ จึงเอื้ออำนวยต่ออาชีพนี้ยิ่งนัก นอกจากนี้วัตถุดิบบวกกับภูมิปัญญาจึงทำให้ผลงานที่ชาวบ้านสร้างสรรค์ออกมาดูจะมีลักษณะเด่นกว่าที่อื่นไม่ว่ากรรมวิธีที่พวกเราได้สังเกต ตั้งแต่ไปตัดไม้ไผ่ที่ต้องการใช้ความรู้ความสามารถเป็นพิเศษมาถึงเหลาจักตอก การขัดสี และที่สำคัญที่สุดคือ ฝีมือลวดลายในการสาน และกว่าจะออกมาเป็นกล่องข้าวก็เชื่อว่าจะมีเพียงไม้ไผ่เท่านั้น ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ หลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นปอที่ใช้พันเป็นสายของกล่องข้าว ไม้สักที่ทำเป็นฐานรองหรือตีนกล่องข้าว และหวายที่เป็นตัวผูกมัดรัดฐานและฝาของกล่องข้าว พวกเราสรุปกันว่าวัตถุดิบแต่ละอย่างล้วนมาจากป่าใกล้หมู่บ้านแทบทั้งสิ้น แต่ในที่สุดก็มีเสียงบอกเล่าจากพ่อลุงจี ที่ทำให้เรากระจ่าง ท่านบอกว่า “ของหมู่บ้านนี่ปอมือยุบนดอย แต่หายนี่หายากน้อย บ่ค่อยจะมีแล้ว” จากคำบอกเล่าซึ่งทำให้คณะของเราเกิดความงุนงงว่าทำไมต้องใช้หวายทั้งๆ ที่ในหมู่บ้านมีต้นปออยู่มาก พอที่จะใช้ผูกแทนได้ เราจึงได้คำตอบจากลุงจีคนเดิมว่า “ป้อถ้ามันแห้งแล้วมันพ่อย เวลามัดถึง

แต่มันจ้างปูด บ่เหมือนหว่ายมันเหนียวมัดแล้วมันแน่นดังได้เต็มที” จากคำบอกของลุงจี จึงเป็นปัญหาทำให้พวกเราเกิดสนใจเรื่องหว่ายขึ้นมาทันที จึงเป็นหัวข้อที่ยังคงอยู่ในใจของพวกเราทุกคน แต่ในที่สุดพวกเราเหมือนจะมีโชคขณะที่พวกเราเดินเก็บข้อมูลอยู่นั้น เราได้มีโอกาสมพบกับพ่อหลวงคนหนึ่งนั่งบนแคร่ริมน้ำบรรยากาศเย็นสบาย เราจึงต้องถือโอกาสหลบแดดขอเข้าไปพัก จึงได้เห็นชัดว่าท่านกำลังจักหว่ายอยู่พอดี จึงไม่รอช้าที่จะเก็บเกี่ยวความรู้จากท่าน

พ่อหลวงนวลเป็นชาวบ้านไผ่ป่งแต่กำเนิด สานกล่องข้าวเป็นมาตั้งแต่เด็ก ท่านได้บอกกับคณะเราเกี่ยวกับหว่ายว่า เมื่อก่อนมีมากบนคอยในป่าลึก ๆ แต่ปัจจุบันนี้หว่ายหายากมากเป็นเพราะตัดมาใช้กันมากและไม่มีการปลูกทดแทน หน้าข้าวบางคนยังตัดมาขาย ทั้งใช้ในการจักสาน หรือบริโภค หว่ายจึงไม่มีโอกาสได้ขยายพันธุ์และมีปริมาณลดลงอย่างรวดเร็ว และที่นำมาใช้ทุกวันนี้ชาวบ้านจะขึ้นไปเอามาจากคอยลังกามาขาย หว่ายที่ดีควรจะเป็นหว่ายที่มีอายุประมาณ 2 – 3 ปี จึงจะใช้ได้ไม่อ่อนและแข็งแรงเกินไป พ่อหลวงบอกต่ออีกว่าแต่ก่อนสมัยที่หว่ายยังมีมากจะขายกันเล่มหนึ่งยาวประมาณครึ่งเมตร เล่มละ 50 สตางค์ แต่ปัจจุบันราคาไม่แน่นอน ประมาณ เล่มละ 3 บาท หว่ายที่ชาวบ้านนำมาใช้ในการสานกล่องข้าว นั้น ใช้ไม่มาก จะใช้กันแค่มัดดินที่ทำจากไม้สักผูกติดกับตัวกล่องข้าว และตรงสี่มุมของผากกล่องข้าวเท่านั้น นาน ๆ ทีจึงจะซื้อหรือถ้ามีโอกาสก็จะขึ้นคอยไปหามาไว้ที เมื่อมาถึงตรงนี้ทำให้พวกเราเกิดข้อสงสัยอีกแล้วว่าทำไมชาวบ้านจึงไม่นำพันธุ์หว่ายมาปลูกไว้ในบ้านและทำการขยายพันธุ์เอง แต่ทันใดนั้นพ่อหลวงนวลจึงบอกให้พวกเราเข้าใจว่า **“มันปลูกบ่ได้ ปลูกแล้วเป็นว่ามันจ้างไผ่ลู่ไผ่หลานหื้อแตกกัน”**

จากคำบอกเล่าของพ่อหลวงเราได้มารู้ทีหลังจาก แม่ฮุยสมที่เดินมาสมทบการสนทนาของกลุ่มพวกเรา กับพ่อหลวงนวลว่า หว่ายนั้นถ้าจะแบ่งประเภทแล้ว คงจะแบ่งได้ 3 ประเภท คือ หว่ายโป่ง ที่มีความแข็งแรงเป็นหว่ายขนาดใหญ่จะใช้ทำเตียง โต๊ะ หรือเฟอนิเจอร์ หว่ายขม เป็นหว่ายที่อ่อนมีขนาดเล็กหนามมาก หน่อสามารถนำมากินได้ และสุดท้ายคือหว่ายไร่ หว่ายไร่เป็นหว่ายที่มีเนื้ออ่อน นำมาจักได้ก็คือ การจักเอาเฉพาะเปลือกนอกของหว่ายที่มีความเหนียวมาผูกหรือมัดเป็นไม้กวาดหรือที่ชาวบ้านนำมาใช้ทำกล่องข้าว และที่ไม่นำมาปลูกกันเพราะชื่อของมันก็บ่งบอกแล้วว่าไล่ชาวบ้านจึงมีความเชื่อว่าจะทำให้ครอบครัวแตกแยก ไม่เป็นสิริมงคลกับบ้าน แต่คณะของพวกเรามีความคิดว่าเหตุที่ชาวบ้านไม่นำมาปลูกอาจจะเป็นเพราะว่าหว่ายมีหนามมาก อีกทั้งยังเป็นเถาเครือใช้เนื้อที่ในการปลูกมากนั่นเอง

ในการเก็บข้อมูลครั้งนี้พวกเราได้ความรู้และทำให้สนใจในเรื่องหว่ายมากยิ่งขึ้น และไม่ลืมที่จะสืบค้นหาข้อมูลเพิ่มเติม และได้รับความรู้เกี่ยวกับหว่าย ดังนี้

หว่าย จัดเป็นพืชตระกูลปาล์ม ซึ่งเลื้อยไปตามดินหรือเกาะไปกับต้นไม้อื่น ๆ มีชื่อทาง

วิทยาศาสตร์ว่า Calamus sp. หรือ rattans หวายถ้าจะแบ่งตามลักษณะการใช้งานเช่นเดียวกับที่ชาวบ้านบ้านไผ่แพะใช้ หวายที่นำมาใช้พอจะสรุปได้มี 12 ชนิด ดังนี้คือ หวายโป่ง หวายขม หวายตะค้า หวายหอม หวายชุมพร หวายสะเดี้ยวหรือหวายสะเดา หวายตะนอย หวายตะลิง หวายสามใบ ต่อ หวาน้ำ หวายจีไก่ หวายจีขาว และหวายพรวน

หวายแต่ละชนิดส่วนใหญ่มีลักษณะการใช้งานและถิ่นที่อยู่ต่างกันไป ส่วนใหญ่แล้วหวายจะเจริญงอกงามในป่าดิบชื้น หรือในป่าดงดิบ จากการที่ได้เก็บข้อมูลจากท่านผู้เฒ่าผู้แก่ และได้ตามไปดูของจริง หวายแถบนี้จะเป็นหวายขนาดเล็ก เจริญเติบโตไม่ได้เท่าที่ควรเป็นเพราะอากาศที่แห้งแล้ง และดินที่เสื่อมสภาพจึงทำให้สูญพันธุ์ไป

และแล้วก็ถึงเวลาที่คณะของพวกเราจะต้องกลับ ท่ามกลางความทรงจำและปณิธิทั้งสองฝ่าย พวกเรายังจำได้ดีกับคำกล่าวของพ่อหลวงนวลที่ว่า “อีป้อดีใจดียังหันละอ่อนรุ่นหลังสนใจกับเรื่องจ้อ” ภาพแห่งรอยยิ้มของพวกชาวบ้านกับภูมิปัญญาที่ยังอยู่ในตัวพวกเขายังคงอยู่ในความทรงจำ และนำค้นหาสำหรับพวกเราตราบนานเท่านาน

เอกสารอ้างอิง

สนไชย ฤทธิโชติ. เครื่องไม้ไผ่ – หวาย. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2539.

ผู้บอกข้อมูล

1. ลุงจี ดวงตั้ง	บ้านเลขที่ 8 ม. 3 ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง
2. ป้าพุทธ ตั้งอารมณ์	บ้านเลขที่ 5 ม. 3 ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง
3. แม่อุ้ยสม ตั้งอารมณ์	บ้านเลขที่ 4 ม. 3 ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง
4. พ่อหลวงนวล ดีมาก	บ้านเลขที่ 47 ม. 3 ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

สารคดี

เรื่อง “ไผ่ในลุ่มน้ำแม่ต้า”

โดย...พิมพ์ประภาตะเลี้ยว และ สายอรุณ ศรีคำ

พืชกอมีหลากหลาย แต่มีพืชกอไหนที่เป็นพืชอเนกประสงค์ที่มีความสัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยมาช้านาน และคนไทยเรามีการใช้ประโยชน์กันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยนำเอาทุกส่วนมาใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน หรือปัจจัยสี่ที่มนุษย์ต้องการได้ดีกว่า “ไม้ไผ่”

ไม้ไผ่จัดว่าเป็นหนึ่งในพืชพันธุ์ที่มีความสำคัญและมีความมหัศจรรย์ที่แปลกที่สุดในบรรดาพันธุ์พืชต่าง ๆ ด้วยกัน

ไผ่เป็นพืชสารพัดประโยชน์ในประเทศไทย มีประมาณ 60 ชนิด ขึ้นอยู่กระจายไปทั่วทุกภูมิภาค หมู่บ้านไผ่แพะ ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ หมู่บ้านหนึ่งทางภาคเหนือ ซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดลำปางที่มีต้นไผ่ขึ้นอยู่มากมายหลายชนิด และที่หมู่บ้านแห่งนี้ก็ไม่ปล่อยให้ทรัพยากรไม้ไผ่ที่พวกเขาถืออยู่อย่างมากมาย ไร้ค่าโดยเปล่าประโยชน์ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สืบทอดต่อกันมาช้านาน

บ้านไผ่แพะเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ที่ล้อมรอบไปด้วยภูเขาที่เขียวชอุ่มไปด้วยแมกไม้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นไม้ไผ่แลดูแล้วช่างเหมาะสมกับชื่อของหมู่บ้านเป็นอย่างมาก

ไม้ไผ่ที่มีอยู่ตามภูเขาสูงเล็ก ลูกใหญ่หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ดอย” นั้นมีอยู่หลายชนิด เท่าที่สำรวจพบมีอยู่ประมาณ 11 ชนิด ซึ่งผู้ที่พาขึ้นไปสำรวจครั้งนี้ก็คือผู้ใหญ่คล้าย หรือที่พวกเราอนุญาตเรียกผู้ใหญ่คล้ายของชาวบ้านไผ่แพะว่า “ลุงคล้าย” ซึ่งทำให้ดูสนิทเหมือนลูกหลานและสะดวกในการเรียกด้วย ซึ่งการเดินทางขึ้นไปสำรวจนั้นลุงจันทร์ได้เล่าให้ฟังถึงความเชื่อของชาวบ้านที่ต้องมีการบอกกล่าวกับเจ้าป่าเจ้าเขา หรือเจ้าที่เจ้าทางเสียก่อน

เมื่อทำการบอกกับเจ้าป่าเจ้าเขาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ลุงคล้ายก็ได้นำทางในการสำรวจ ซึ่งพวกเราต้องตกตะลึงเพราะกอไผ่มีมากมาย มองไปทางไหนก็จะพบแต่กอไผ่

ไผ่ชนิดแรกของลุ่มน้ำแม่ต้า ที่ลุงคล้ายชี้ให้เราดูพร้อมทั้งอธิบายลักษณะก็คือ “ไผ่ซาง” ซึ่งเป็นไม้ที่ทำรายได้ให้กับหมู่บ้าน ลักษณะของไผ่ซาง คือเมื่อยังอ่อนจะมีสีเขียวปนขาว แต่เมื่อแก่จะมีสีเขียวด้านหรืออมเหลือง ข้องจะพองเล็กน้อยปล้องมีเนื้อหนา โดยเฉพาะโคนต้นตอนบนของลำใบห้อยลง ลำปล้องยาว หน่อเยอะและหน่อของไผ่ซางจะมีสีแดง ชาวบ้านนิยมนำมาทำเป็นอาหาร

ลุงคล้ายยังอธิบายอีกว่า ไผ่ชนิดนี้เป็นไผ่ชนิดเดียวที่ชาวบ้านใช้ทำกล่อ่งข้าว ที่มีชื่อเสียงของหมู่บ้าน เพราะไผ่ชนิดนี้มีความพิเศษ คือเวลาแยกผิวไม้ไผ่ออกจากเนื้อหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “หีบตอก” สามารถทำได้ง่ายกว่าไผ่ชนิดอื่น และนอกจากจะนำไปไปกล่อ่งข้าวแล้วยังสามารถนำไปทำ

รำแพน หรือ แอ่วได้อีกด้วย

ไผ่ชนิดต่อไปที่ลูกคล้ายอธิบายก็คือ “ไผ่รวก” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า“ไผ่ฮวก” เป็นไผ่พื้นเมืองดั้งเดิมของไทยมีการพบขึ้นอยู่ครอบคลุมเป็นบริเวณกว้าง ไผ่รวกมีลักษณะเด่นคือขึ้นเป็นกอแน่น ลำต้นมีความตรง สวยงาม ลำต้นมีขนาดเล็ก หน่อของไผ่รวกนิยมนำมาประกอบอาหารประเภทต้ม หรือแกง

ลูกคล้ายยังบอกอีกว่าคนไม่นิยมนำมาทาน เพราะมันหาได้ยากจะต้องนำมาปลูก ประโยชน์อีกอย่างของไผ่รวกคือ สามารถนำลำต้นของไผ่รวกมาทำเป็นด้ามไม้กวาด ทำราวตากผ้า เล้าไก่

จากไผ่รวกเดินมาได้ประมาณ 10 กว่าก้าว ก็พบไผ่ไผ่ชนิดหนึ่งคือ “ไผ่หก” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ไผ่หก” ไผ่ชนิดนี้ชอบขึ้นอยู่ตามป่าลึก ที่มีความเย็นชุ่มชื้น ริมลำน้ำ ไผ่ชนิดนี้มีลำต้นใหญ่บริเวณโคนไม่มีกิ่ง จะมีกิ่งที่ข้อบริเวณปลายลำเท่านั้น ลำอ่อนจะมีขนสีเทานวลปกคลุม แต่เมื่อแก่จะมีสีเขียวด้าน หน่อไม้ของไผ่หกจะมีสีขาวสามารถนำมาทำเป็นอาหารได้ และยังสามารถนำมามีประโยชน์ในการทำกระดาษได้อีกด้วย เพราะลำไผ่มีปล้องขนาดยาวและใหญ่ มีเนื้อบาง ลูกคล้ายยังบอกอีกว่า “ต้นนี้แหละรด่วนชอบนัก”

ถัดจาก “ไผ่หก” หรือ “ไผ่หก” ลูกคล้ายก็นำหน้ามุงสู่ไผ่ชนิดหนึ่ง ลักษณะไผ่ที่ลูกคล้ายอธิบายต่อก็คือ “ไผ่ไผ่บง” ชาวบ้านเรียกว่า “ไผ่บง” ลักษณะเด่นของไผ่ไผ่ชนิดนี้ ลำต้นจะมีความตรง ลำไผ่จะมีปล้องขนาดสั้น หน่อของไผ่ชนิดนี้มีสีเขียวและเยอะมาก สามารถนำมาทำเป็นกระบุง กระติบข้าว แต่ชาวบ้านจะไม่ใช้ทำกลองข้าว เพราะผิวของไผ่ชนิดนี้หยาบไม่ได้

จากนั้นลูกคล้ายก็ชี้ให้ดูกล้วยไม้ที่อยู่บนต้นไม้สูง ๆ และบอกว่า กล้วยไม้เหล่านี้มีสีสวยงดงามมากเมื่อมันผลิดอกแข่งกันมีทั้งสีขาว สีม่วง และสีเหลือง ซึ่งกระตุ้นต่อมความอยากรู้อยากเห็นมาก เพราะไม่ได้มีต้นสองต้นเท่านั้นที่มีกล้วยไม้ติดอยู่ แต่มีจำนวนมาก เมื่อดูกล้วยไม้เสร็จ ลูกคล้ายก็พาเดินสำรวจต้นไผ่ต่อไปโดยอธิบายถึง “ไผ่โปก” ซึ่งลักษณะของไผ่โปกจะมีลักษณะคล้ายกับไผ่หก แต่หนาและลำต้นใหญ่กว่า ตรงข้อจะมีความหนาเป็นไผ่เนื้อหนา และมีหน่อไม้ที่มีสีแดง ชาวบ้านนิยมนำมาทำรั้ว เล้าไก่ ไผ่ชนิดนี้มีการนำมาปลูก ไม่ได้เกิดเอง (เฉพาะที่หมู่บ้านไผ่พะ)

ไผ่ลุ่มน้ำแม่คำชนิดต่อไปก็คือ “ไผ่เสียว” ไผ่ชนิดนี้ชอบขึ้นบริเวณที่มีความชื้นหรือริมร่องห้วยเป็นไผ่ไผ่ขนาดกลาง ที่มีเนื้อหรือความหนาของปล้องบางมากตั้งแต่โคนจนถึงยอดมีความหนาของปล้องค่อนข้างบาง เมื่ออายุอ่อนจะมีขนยาวปกคลุม แต่พอแก่ลำไผ่จะมีสีเขียวเข้มมีการแตกกิ่งเล็ก ๆ เท่ากัน ตอนปลายยอดหน่อของไผ่เสียว ไม่นิยมนำมารับประทานเพราะมีรสขื่นไม่นิยมนำมาใช้งานเพราะผิวมีความคมมาก

ลุงคล้ายยังบอกอีกว่าไผ่ชนิดนี้ถึงจะไม่ได้นำมาใช้งานด้านการจักสาน แต่ชาวบ้านจะนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการทำพิธีกรรมที่เรียกว่า “การสืบทอดบ้าน” เหตุที่นำมาใช้ในพิธีนี้เพราะไผ่ชนิดนี้มีน้ำหนักเบากว่าไผ่ชนิดอื่น ๆ และเวลาผ่าออกม่ายกกว่าไผ่ชนิดอื่น

จากนั้นลุงคล้ายก็พาข้ามลำห้วยเล็ก ๆ และชี้ให้ดู “ไผ่ไร่” ซึ่งเป็นไผ่ขนาดเล็กลำต้นขึ้นแน่นเป็นกอ ลำมีสีเขียวแกมเทา ลำจะโค้งไม่มีหนาม ข้อนูนเห็นได้ชัด มีขนสั้น ๆ ทั่วปล้องผิวสาก ลำด้าน มีความเรียวยาวและมีเนื้อหนา ต้นไผ่ชนิดนี้นิยมนำหน่อมารับประทานและไผ่ชนิดนี้จะมีหน่อเยอะมาก นำมาต้มแล้วได้รสชาติดี โดยเฉพาะหน่อที่ยังไม่โผล่พ้นดิน ช่วงระยะเวลาออกหน่อยาวนานตั้งแต่ฤดูฝนจนถึงปลายฤดูฝน ส่วนประโยชน์ของลำต้นก็คือ นิยมนำมาทำด้ามจอบ เสียม ทำด้ามไม้กวาด และลำไผ่ชนิดนี้ยังสามารถคัดโค้งได้

จากนั้นลุงคล้ายก็ค้นด้วยการอธิบายไม้ไผ่ด้วยการพาเดินดูต้นไม้ต่าง ๆ ที่ยังมีขนาดเล็ก ลุงคล้ายเล่าว่าชาวบ้านเพิ่งจะนำมาปลูกได้ไม่นาน ที่หมู่บ้านไผ่แพะชาวบ้านจะมีการขึ้นมาพัฒนาบนดอย ปีละครั้ง รวมไปถึงการนำลำไผ่มาปลูกด้วย วันที่ชาวบ้านจะขึ้นมาพัฒนาก็คือวันที่ 12 สิงหาคม ของทุกปีเท่านั้น แล้วลุงคล้ายยังชี้ให้ดูสมุนไพรที่ขึ้นเองตามธรรมชาติและต้นลำไผ่ป่าที่ต่างจากลำไผ่บ้านก็คือลำไผ่ป่าจะมีความสูงมากและต้นไม้อีกหลายชนิดที่ขึ้นอยู่บนดอยนี้ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าป่าแถวนี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก

พอชมแมกไม้บนนาพันธุรอบ ๆ เสร็จ ลุงคล้ายก็พาเดินต่อไปยังไม้ไผ่ที่ออกติด ๆ กันหลายกอ ลุงคล้ายอธิบายว่านี่คือ “ไผ่ไร่รอ” ไผ่ชนิดนี้จะมีลำต้นใหญ่กว่าไผ่ไร่ ลักษณะเด่นของชนิดนี้คือลำต้นจะตรงไม่โค้งเหมือนไม้ไร่ ตรงข้อจะหนา มีหนามเยอะมาก ไผ่ชนิดนี้อยู่ได้ทั่ว ๆ ไป หน่อสามารถนำมาทำอาหารได้ ถ้าออกหนึ่งกอ บริเวณรอบ ๆ ก็จะมีอีกหลายกอรอบ ๆ ชาวบ้านจะนำไผ่ชนิดนี้มาทำแอมั กระบุง ตะข่อง ซ้าหวด

ไผ่อีกชนิดหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายไผ่ไร่รอ คือ “ไม้ไผ่หอบ” มีผิวแข็ง แต่ไผ่ชนิดนี้ หน่อไม่นิยมนำมาทำเป็นอาหาร ชาวบ้านไม่นิยมนำมาใช้งาน หากจะนำมาใช้งานส่วนมากจะนำมาใช้ทำรั้ว ถัดจาก “ไผ่หอบ” ลุงคล้ายก็พาเดินสำรวจต่อไปจนพบ “ไม้ไผ่หนาม” ซึ่งมีลักษณะคล้าย “ไม้ซาง” พุ่มหนา และมีลักษณะสมชื่อ คือ จะมีหนามเยอะมากที่แซมออกมา แม้แต่สัตว์ก็ไม่สามารถเข้าไปได้ ชาวบ้านจึงไม่นิยมนำมาใช้งาน เพราะการเข้าไปตัดหรือเข้าถึงลำต้นยากมาก

ไผ่ชนิดสุดท้ายที่สำรวจพบบนดอยบ้านไผ่แพะก็คือ “ไผ่ข้าวหลาม” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ไม้ป้าง” ไผ่ชนิดนี้จะขึ้นอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ลักษณะเด่นคือ เป็นไผ่ขนาดกลาง ทั่วไปในฤดูแล้ง ข้อไม่พองหรือปูดออกมา ได้ข้อมีขนขาว เป็นไผ่ที่มีเนื้อบาง ปล้องจะยาว กาบหุ้มลำห่อหุ้มได้ง่าย กาบด้านนอกจะมีสีดำหรือสีน้ำตาลปนเหลืองเห็นได้ชัด ลุงคล้ายอธิบายว่าไผ่ข้าวหลาม ที่จะนำมาทำข้าวหลามจะต้องมีอายุประมาณ 6 – 10 เดือนซึ่งจะทำให้ได้ผลดีเผ่าง่าย ปอกง่าย เพราะความหนาของปล้องน้อยและมีเนื้อ

ขาว ๆ หลุดติดออกมาหุ้มข้าวที่ใส่ไว้ และนี่คือเหตุผลที่เรียกไม้ไผ่ชนิดนี้ว่า “**ไผ่ข้าวหลาม**” ทางด้านหน้า ชาวบ้านหรือคนทั่วไปไม่นิยมนำมาทำอาหารเพราะมีรสขมมาก ส่วนประโยชน์อื่น ๆ ก็คือชาวบ้านจะนำมาสานกระด้ง ทำพัด

ในการสำรวจชนิดของไม้ไผ่ลุ่มน้ำแม่ต๋ำครั้งนี้ ทำให้เห็นภูมิปัญญาของชาวบ้านอีกมุมหนึ่งที่สะท้อนออกมาจากลำไผ่ชนิดต่างๆ นอกจากความรู้เกี่ยวกับไม้ไผ่ ภูมิปัญญาไม้ไผ่เป็นหนึ่งในเสาหลักของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมชุมชนไม้ไผ่

เอกสารอ้างอิง

- สวนป่าชุมชน สำนักส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้. **มาปลูกไผ่ข้างกันเถอะ .** โครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน.
- สุริยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิตติอาษา. “ภูมิปัญญาไม้ไผ่” ใน **วัฒนธรรมของคนชายขอบ**. นครราชสีมา : สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี จังหวัดนครราชสีมา, 2544.

สารคดี

เรื่อง “ดินกลองข้าวไม้สัก”

โดย...ยุภาวดี เขียวแก้ว, ลัดดา ดวงแก้วเรือน และวิมล เตจาทัน

แดดยามสายของฤดูหนาวเริ่มร้อนอบอ้าว สองข้างทางมองเห็นทุ่งนาซึ่งบัดนี้กลายเป็นไร่อ้อย และสวนผัก

วันนี้ก็เป็นอีกวันหนึ่งที่รถตู้สี่เเทซึ่งมีผู้เเกาะเคลือบอยู่มุ่งหน้าเข้าสู่บ้านไผ่พะะ ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เลี้ยวเข้าไปจอดในโรงเรียนไผ่งามวิทยา วันนี้เป็นวันอาทิตย์ โรงเรียนจึงดูเงียบเหงา แต่ก็ยังมีเด็ก ๆ มาวิ่งเล่นให้เห็นบ้าง

ในหมู่บ้านไผ่พะะพวกเราเดินผ่านบ้านหลายหลัง สังเกตเห็นพ่อหลวง แม่หลวง นั่งสานกลองข้าวอยู่ใต้ถุนบ้าน ชานเรือน ลานหน้าบ้าน แล้วแต่ความสะดวกของท่านเอง พวกเราแวะพักท่ายและสอบถามเกี่ยวกับกลองข้าวซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของหมู่บ้านที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ สิ่งหนึ่งที่เรพบเห็นในส่วนประกอบของกลองข้าวที่ทำให้เราเกิดความสนใจใคร่รู้คือ ดินกลองข้าวที่ทำจากไม้สัก เป็นที่น่าแปลกใจเป็นอย่างยิ่งว่าทำไมต้องใช้ไม้สัก ซึ่งตามข้อมูลอ้างอิงพบว่า “ไม้สักเป็นไม้ป่าสงวนตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. 2584 มาตรา 7 กำหนดไว้ว่าไม้สักทั่วไปตามราชอาณาจักรเป็นไม้หวงห้ามประเภท ก การมีการปลูกจะตัดฟันใช้สอยต้องขออนุญาตและชำระค่าภาคหลวง” ก็ได้คำตอบจากชาวบ้านว่าไม้สักที่นำมาทำดินกลองข้าวนี้มาจากส่วนที่เหลือจากการสร้างบ้าน พอมาถึงตอนนี้พวกเราเริ่มสังเกตเห็นว่าบ้านเรือนของชาวบ้านส่วนใหญ่ทำจากไม้สักและมีส่วนที่เหลือจากการสร้างบ้านกองอยู่ตามใต้ถุนบ้านหรือบริเวณรอบ ๆ บ้านจึงเป็นที่เข้าใจกัน

พวกเรากับชาวบ้านเกิดความคุ้นเคยกันมากขึ้น ชาวบ้านจึงให้ความรู้เกี่ยวกับดินกลองข้าวด้วยความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของตนเอง เราก็คุยกันต่อไปเรื่อย ๆ จนถึงสาเหตุที่ว่าทำไมต้องนำไม้สักมาทำดินกลองข้าว คำตอบส่วนใหญ่จากการสอบถามหลาย ๆ ท่านจะได้คำตอบที่ตรงกันกับของลุงคำอ้าย ยนต์วงศ์ ที่ว่า “เอาไม้สักแป้งดินมันอดดี ลายไม้สักมันก่องาม โปะะ (ผ่า) ง่าย” ซึ่งก็ตรงกับลักษณะของไม้สักตามที่ปรากฏในหนังสืออ้างอิงว่า “ไม้สัก” เป็นไม้ที่มีลวดลายสวยงาม เลื่อยไสตบแต่งง่าย ยึดหดตัวน้อย ไม่ฉีกหรือแตกง่าย น้ำหนักเบาพอประมาณ มีความแข็งแรงปานกลาง แต่มีความอดทนสูงมาก ไม่ว่าจะต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพลมฟ้า อากาศ หรือแมลงและเห็ดรา พวกเราจึงหมดข้อสงสัยที่ชาวบ้านนำไม้สักมาทำดินกลองข้าว

พอเห็นว้ถึงเวลาพักทานข้าวกลางวันแล้ว พวกเราจึงขอรบกวนเวลาของผู้ให้ข้อมูลเพียงเท่านั้นก่อนแล้วออกเดินทางมาพักทานข้าวกลางวันทีศาลาริมทางในหมู่บ้าน ทานข้าวเสร็จแล้วพวกเราได้ผู้นำทางเป็นเด็กน้อย 3 คน ชื่อน้องเจ๊บบ น้อยยัน และน้อยไผ่ ทั้งสามเป็นลูกหลานของชาวบ้านที่พา

เราไปยังบ้านที่มีการสานกลองข้าวได้แก่บ้านของลุงหลีก ลากเกิด, แม่กวัน เป็กสา, เมื่อนำ บุญยืน, แม่แก้ว หมอยา ฯลฯ ส่วนหนึ่งที่พวกเราสังเกตเห็นคือรูปแบบการทำดินกลองข้าวบางท่านก็ทำดินกลองข้าวเหมือนกัน บางท่านก็แตกต่างกันตามความถนัด ซึ่ง พวกเราพอจะแยกได้เป็น 4 รูปแบบ แต่ก็ไม่สามารถสรุปได้แน่นอนว่ามีกี่แบบ แต่ละแบบนั้นก็ไม่มีชื่อเรียกเฉพาะตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน การทำดินกลองข้าวต้องใช้เครื่องมือต่าง ๆ และขั้นตอนในการทำพอสรุปได้ดังนี้

1. หาไม้สักที่ได้ขนาดแล้วนำดอกมาวัดความกว้างช่องกันกลองข้าวโดยให้ดอกมีความยาวกว่ากันกลองข้าวประมาณ 1 นิ้ว ในการใช้ดอกวัดกันกลองข้าวนี้สันนิษฐานว่าสมัยก่อนไม่มีเครื่องมือวัดแต่ปัจจุบันมีเครื่องมือที่ใช้วัดความยาว เช่น ไม้บรรทัดหรือสายวัด แต่ชาวบ้านก็ยังคงใช้ดอกเป็นไม้วัดความยาวอยู่ เป็นการแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านที่หลงเหลือให้เห็นอยู่
2. เมื่อวัดไม้สักได้ขนาดแล้วใช้เลื่อยฝรั่ง (ชาวบ้านเรียก) เลื่อยให้มีความยาวเท่ากัน 2 อัน ใช้มีดถากไม้สักให้เป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าแล้วใช้มีดเหลาเหลาให้ไม้สักเรียบเสมอกัน
3. วัดขนาดของไม้ทั้ง 2 อัน โดยใช้ดอกที่วัดในขั้นแรกมาพับครึ่งแล้วนำมาวัดกับไม้สักให้ได้จุดกึ่งกลางทั้ง 2 อัน แล้วนำมาประกบกันจะได้รูปกากบาท
4. นำดินกลองข้าวที่ได้เป็นรูปกากบาทมาเจาะรูที่ปลายทั้ง 4 ด้าน ในการเจาะรูส่วนใหญ่จะใช้สว่านเจาะแต่ก็ยังมีผู้ที่ใช้เครื่องมือดั้งเดิม คือ ใช้ปลายมีดเหลาคว้านเพื่อทำเป็นรู
5. เมื่อเจาะรูที่ปลายทั้ง 4 ด้านของดินกลองข้าวที่เป็นรูปกากบาทแล้วก็นำหวายมาร้อยดินกลองข้าวประกบกับตัวกลองข้าวเป็นอันเสร็จเรียบร้อย

เมื่อเราได้ทราบถึงวิธีการทำดินกลองข้าวแล้ว พวกเราก็คงไม่ได้ที่จะถามต่อไปอีกว่าทำไม? จึงต้องมีดินกลองข้าวด้วย และจากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลหลายท่านก็ได้ให้ข้อมูลตรงกันหลายประการ ดังนี้

- เพื่อให้เกิดความสวยงาม
- เพื่อให้กลองข้าวมีความสมดุลกัน
- เพื่อช่วยระบายความร้อนภายในกลองข้าวไม่ทำให้ข้าวและ
- เพื่อป้องกันมด แมลงและสิ่งสกปรกต่าง ๆ บนพื้น
- เพื่อช่วยยืดอายุการใช้งานกลองข้าวไม่ให้ผุพังง่าย

จากข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้เราเห็นด้วยอย่างยิ่งถึงประโยชน์ของดินกลองข้าว มองดูนาฬิกาใกล้เวลากลับ ชาวบ้านที่ไปทำไร่ ทำสวน เริ่มทยอยกลับบ้านแล้ว

ตลอดทั้งวันพวกเราได้มองเห็นและมีโอกาสได้รู้จักกลองข้าวมากขึ้น มองเห็นความสวยงามและประโยชน์ที่สำคัญซึ่งเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านที่น่าภูมิใจอย่างยิ่ง พวกเราไม่วายที่จะอุดหนุนกลองข้าว ซื้อขายกันในราคาที่ย่อมเยาแต่ฝีมือในการทำนั้นเกินราคาจริง ๆ จากนั้นพวก

เราถือโอกาสลากลับด้วยความอึดใจ พร้อมกับกล่องข้าวที่ลวดลายสวยงามติดไม้ติดมือกลับบ้านกัน
ถ้วนหน้า

หากมีโอกาสผ่านไปหรือเข้าไปในหมู่บ้านไผ่พะยะ อย่าลืมอุดหนุนกล่องข้าวอันเป็นภูมิปัญญา
ท้องถิ่นอันล้ำค่าของชาวบ้านไผ่พะยะ เพื่อให้ลูกหลานของชาวบ้านได้ตระหนักและเห็นคุณค่าของ
ภูมิปัญญาท้องถิ่นและเป็นกำลังใจในการสืบทอดภูมิปัญญากล่องข้าวให้อยู่คู่กับชุมชนนี้สืบไป

สารคดี

เรื่อง “กว่าจะเป็นตอก”

โดย...กรรมการ แก้วมาลากุล และ นิภาพร เปลี่ยนไป

ในสมัยก่อนเวลาจะไปเอาตอกมาไป (सान) กล่องข้าว ชาวบ้านมักจะชวนกันไปเอาเป็นกลุ่มๆ คนหนุ่มคนสาวก็จะไปด้วยกัน บ่าว (หนุ่ม) จะชวนสาวไปเอาตอก โดยมีคำจيبสาวว่า

บ่าว : ไปหาตอกโดยอ้ายบ่ (ไปหาตอกกับพี่ไหม)

สาว : บ่ไปก้า กัวเจ้าของเป็นขาง ตัวบ่ใจเจ้าของเป็น (ไม่ไปหรอก กลัวเจ้าของเขาว่า เราไม่ใช่เจ้าของเขา)

ก่อนที่จะไปก็ต้องมีการตระเตรียมอาหารไปกินด้วย เพราะระยะทางที่ไปก็ไกลพอสมควร ประมาณ 6 – 7 กิโลเมตร

การไปเอาตอกในสมัยก่อน นิยมเดินไปซึ่งต้องใช้เวลานานเกือบทั้งวัน กว่าจะได้ไม้มาทำเป็นตอก แต่สำหรับสมัยนี้อาจจะใช้รถยนต์ หรือรถมอเตอร์ไซค์ ตามแต่ฐานะของแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นการช่วยย่นระยะเวลาได้มากที่สุด

พอหลวงหลีก ลากเกิด เล่าให้ฟังว่า “เมื่อเดินทางไปถึงจุดหมายแล้ว ในขณะที่กำลังเดินหาไม้อยู่นั้น คนเฒ่าคนแก่มักจะจ้อยไปตามทาง มีเนื้อความดังนี้

หลับลูกเจ้าเจ้า (เข้า ๆ)	เอาเข้า (ข้าว) ใส่ถุง
เข้าป่าจม (จม) คง	มาตอกกล่องเข้า (กล่องข้าว)
ไปเลือกเอาไม้	ป้อ (ปล้อง) ยาวสี่เชียว
จักเร็วขายเร็ว	เมื่อใดก็ได้
ไม้ซางกำพะ (กลางป่า)	มันตึงสี่แข็ง (ลักษณะแข็งแรง)
กล่องเข้า (กล่องข้าว) สีแดง	ป้อก้าบู้ (พ่อค้าไม่ชอบ)
หลับลูกเจ้าเจ้า	เอากล่องเข้ามาसान (กล่องข้าว)
จวน (ชวน) เจ้าคนงาม	ไปसानโดยข้า (กับพี่)
สร้อย (อ้า เอ๊ย ว่าเล่น)”	

นอกจากจะมีการจ้อยแล้ว คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน ไม้พะยังมีการอำตอกอีกด้วย ดังเนื้อความที่ว่า

“เลือกไม้งามงามตัดลง	ผ่าจู้ (ผ่าตรงบริเวณที่ไปเอาไม้)
มัดรวมกัน (กัน)	หามมาบ้าน”

ไม้สำหรับนำมาทำเป็นตอก ชาวบ้านไผ่พะยอมใช้ไม้ไผ่ซาง เพราะผิวของไม้ไผ่ซางมีลักษณะเหนียว และเป็นมันลื่นสวยงามกว่าไม้ไผ่ชนิดอื่น และที่สำคัญคือไม้ไผ่ซาง สามารถใช้ได้นาน และมอดก็ไม่กิน

การเลือกตัดไม้ไผ่ซาง ต้องเลือกตาไม้ดี ๆ ลำต้นตรง ๆ ไม่คดไม่งอ วิธีสังเกตว่า ไม้เล่ม (ลำต้น) ไผ่เหมาะสมที่จะตัดนำไปทำตอก สามารถดูได้จากลักษณะของลำไม้ไผ่ ถ้าปลายไม้โน้มลงมา แสดงว่าไม้ซางโตเต็มที่พร้อมที่จะตัดได้ และถ้าเป็นไม้แก่จะไม่เอา (ไม้ที่มีอายุมาก จะไม่ตัด)

ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะไปเอาไม้ในช่วงเดือน 8 – 12 ของเดือนทางเหนือ ซึ่งตรงกับเดือนพฤษภาคม ถึง เดือนกันยายน หลังจากเลือกไม้ได้แล้ว ก็ตัดลงมาเป็นเล่ม (ลำ) แล้วก็แบ่งตัดเป็นท่อน ผ่าเป็นซีก ๆ โดยแยกออกเป็นซีกเล็กและซีกใหญ่ แบ่งไว้อย่างละกอง เพราะซีกเล็กจะนำไปทำเป็นตอกชั้นในของกล่อ่งข้าว ส่วนซีกใหญ่จะนำไปทำเป็นตอกชั้นนอกของกล่อ่งข้าว

การตัดไม้เป็นท่อนถือเอา 2 ปล้องเป็น 1 ท่อน การที่จะนำตอกมาทำเป็นกล่อ่งข้าวได้นั้นต้องตัดไม้ออกเป็น 10 ท่อนเพื่อเอามาทำเป็นตอกชั้นในและตัดอีก 5 ท่อน เป็นตอกชั้นนอก การไปเอาไม้ไผ่ซางมาทำตอก ชาวบ้านไผ่พะยอมได้ให้ข้อมูลว่า ใครจะตัดมาจำนวนเท่าไรก็ได้ แล้วแต่กำลังความสามารถของแต่ละบุคคล ขนาดของไม้ไผ่ซางที่ตัดอาจมีขนาดไม่เท่ากัน ถ้าเป็นเล่มเล็กจะมีขนาด 6-8 เซนติเมตร ส่วนเล่มใหญ่มีขนาด ประมาณ 12-15 เซนติเมตร

พ่อหลวงหลัก ลากเกิด พ่อเฮือน อาษา และ ด.ช.ประณต เกิดผล อธิบายวิธีการนำไม้ไผ่ซางออกมาจากคอย พอสรุปได้ดังนี้

วิธีการนำไม้ไผ่ซางออกมาจากคอย (ภูเขา) มีอยู่หลายวิธี

1. แยกมัดเป็นตอกชั้นนอกและตอกชั้นใน แล้วแบกลงมา (เอาวางบนบ่าข้างใดข้างหนึ่ง)
2. โดยวิธีการหาลงมา (หาไม้ไผ่มาหนึ่งลำ ขนาดพอประมาณ ความยาว 1 วา มาทำเป็นไม้คาน เอาไม้สำหรับทำตอกชั้นนอกมัดปลายคนละข้างกับไม้สำหรับทำตอกชั้นใน แล้วยกขึ้นวางบนบ่าข้างใดข้างหนึ่ง
3. ตัดไม้ไผ่ซางเป็นลำยาว ๆ แล้วใช้เชือกมัดปลายไม้ทั้งสองข้างพร้อมกับมัดตรงกลางด้วย แล้วช่วยกันพุ่งไม้ลงมาจากคอย วิธีนี้อาจทำให้ผิวของไม้ไผ่ซางเป็นรอยชูด รอยถลอกได้ ซึ่งเวลานำมาทำเป็นตอก ตอกอาจหักได้ง่าย

ด.ช.ประณต ยังให้ข้อมูลวิธีการนำไม้ไผ่ซางมาทำตอกว่า “ช่วงปิดเทอม หรือวันหยุดเสาร์ อาทิตย์ เขาหารายได้จากมารับจ้างขนไม้ไผ่ซางลงมาจากคอยแล้วขึ้นรถยนต์มาถึงบ้าน ก็ขนลง

จากรถอีกทีหนึ่ง โดยได้ค่าจ้างวันละ 30 บาท จากการพูดคุยแล้วดูท่าทางเขามีความสุข และสนุกในการทำงานมาก”

ผู้บอกข้อมูล

1. พ่อหลวงหลีก ลาภเกิด อายุ 72 ปี บ้านไผ่พะ อำเภोज้ำห่ม จังหวัดลำปาง
2. พ่อหลวงเฮือน อาษา บ้านไผ่พะ อำเภोज้ำห่ม จังหวัดลำปาง
3. ค.ช. ประณต เกิดผล นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนไผ่งามวิทยา จังหวัดลำปาง

ภาคผนวก ข

เรื่องอ่านเสริมจากครู

จักจั่นอาหารรสเด็ด

ครูจักรพงษ์ กันธิยะ

จักจั่นเป็นสัตว์ปีกชนิดหนึ่งที่มีมากในชุมชนบ้านนางาม อาศัยอยู่ตามป่าในลำห้วยจะออกประมาณปลายเดือนมีนาคมของทุกปี ก่อนที่ฝนจะตก ช่วงนี้อากาศจะร้อน แล้ว ฤดูหนาวจะผ่านไปย่างเข้าฤดูร้อน จักจั่นจะออกมาบริเวณลำห้วยต่าง ๆ ไม่ว่าห้วยซั๊ก ห้วยวังถ้ำ ห้วยหก ของชุมชนนางาม เป็นอาหารป่าชนิดหนึ่ง สามารถทำเป็นอาหารได้หลายรูปแบบ ไม่ว่าจะต้มหรือจะทอดชุบแป้งทอด แกงเลียงก็ได้ ตามแต่ที่ผู้ทานจะหาวิธีแปลก ๆ ในการทำ บางปีจะไม่มีถ้ามีฝนตกมาก่อนจักจั่นจะออก ถ้าฝนตกลงมาจักจั่นที่ลงมากินน้ำตามลำห้วยก็จะหายเข้าป่าไป เพื่อผสมกันแล้วตายไปตาม วัฏจักรของสัตว์ปีกชนิดนี้

วิธีจับจักจั่นของนางาม ซึ่งทำไม่เหมือนที่อื่นบางแห่งจะจับทีละตัวบางแห่งจะใช้ไฟจุดตอนกลางคืนเพื่อให้จักจั่นลงมาแล้วก็จับหรือบางแห่งก็ตัดต้นไม้ที่จักจั่นอยู่ในตอนกลางคืนแต่ของชุมชนบ้านนางามใช้ไม้ทาด้วยข้าวเหนียวเปียก(ข้าวเหนียวเปียกทำด้วยข้าวเหนียวแช่แล้วตำให้ละเอียดตั้งไฟใส่น้ำคอบให้ทั่วจนใช้เป็นแป้งเปียกเหมือนกาวก็เป็นภูมิปัญญาของชุมชนแห่งนี้จะทำเป็นทั้งเด็กนักเรียน) เมื่อได้ข้าวเหนียวเปียกแล้วก็นำไปทากับไม้ไผ่ซึ่งมีขึ้นทั่วไปของชุมชนนี้ ไม้ไผ่ตัดประมาณ 1 เมตร เท่า ๆ ไม่ต้องเลาะตาหรือกิ่งออกให้มีใบนิดหน่อย ทาข้าวเหนียวให้รอบไม้ไผ่เหลือไว้ที่จะจับประมาณครึ่งเมตร ทาเสร็จแล้วก็พากันแบกไม้หรือจับไม้ไผ่จะไปกันเป็นกลุ่มหรือคนเดียวก็ได้ ไปตามลำห้วย แม้แต่ซึ่งไหลผ่านบริเวณบ้านนางาม เดินไปจักจั่นซึ่งบินไปทั่วซึ่งบางปีมีมากน้อยแล้วแต่ ก็จะบินมาจับไม้ไผ่ที่ทาด้วยข้าวเหนียวเปียก คนแบกก็คอยจับเอาจักจั่นตัวที่มาจับออกใส่ถุงหรืออะไรก็ได้ที่เตรียมไป เดินไปจับออกไปจักจั่นก็จะบินมาจับเรื่อย ๆ จนพอใจของคนที่เป็นจับก็จะพอ

สังเกตเห็นได้ว่าวิถีชีวิตหรือการจับจักจั่นของชุมชนแห่งนี้มีหลากหลายไม่ใช้แต่เฉพาะไม้ไผ่เท่านั้น ใช้ต้นมะละกอ แต่ต้องมีใบติดด้วย ทาด้วยข้าวเหนียวเปียก จักจั่นจะมองเป็นต้นไม้ก็จะบินมาจับ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่ง เด็ก ๆ จะสนุกกับการจับจักจั่นนี้มาก ซึ่งก็เป็นความสุขอีกอย่างหนึ่งของเด็กในชุมชนนี้ เด็ก ๆ จะคอยนับวันเวลาที่จักจั่นจะลงมากินน้ำตามลำห้วย รอด้วยความหวัง บางปีก็สมหวังบางปีก็ผิดหวัง ไม่มีจักจั่นลงมา เด็กจะเพลิดเพลินกับการจับจักจั่น เป็นความสุขอีกรูปแบบหนึ่งของเด็ก ๆ ที่เกิดอยู่ตามชนบทห่างไกลความเจริญ เด็กนักเรียนไม่ว่าชั้นอนุบาล หรือ ป.1 – ป. 6 โรงเรียนบ้านนางาม จะชอบทานจักจั่นทอดมาก เสาร์ – อาทิตย์ ให้นักเรียนไปหาจักจั่น พอถึงวันจันทร์ก็เอามารวมกันทอดใส่แป้งใส่ไข่ พริกไทย เป็นอาหารเสริมกลางวันให้กับเด็กนักเรียน มีคุณค่าทางอาหารอีกต่างหาก ซึ่งตามแหล่งท่องเที่ยวหรือตลาดก็มีขายอย่างเช่นตลาดทุ่งเกวียน มีจำหน่ายให้กับคนที่แวะมาเที่ยวทางภาคเหนือของเรา

วิถีชีวิตชุมชนลุ่มแม่น้ำ (บ้านนางาม)

ครูจักรพงษ์ กันธิยะ

ชุมชนมีหลากหลายชุมชนที่มีวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน ไม่ว่าชุมชนเมือง ชุมชนชนบท วิถีชีวิตการทำมาหากินก็ตาม อย่างชุมชนลุ่มน้ำแม่คำก็เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีวิถีชีวิตที่แตกต่างจากชุมชนอื่น มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง อยู่แบบเรียบง่าย ไม่กระตือรือร้นไม่ว่าสังคมจะเปลี่ยนไปอย่างไร เด็กรุ่นใหม่จะมีโอกาสไปเรียนหนังสือในเมืองก็ตาม ก็ยังใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย

ตามประวัติของชุมชนแห่งนี้อพยพมาจากบ้านไผ่แพะ และไผ่ปง ตอนแรกคงจะทำไร่ทำสวนก่อน นานเข้าก็เลยปลูกบ้านเป็นการถาวร จนถึงปัจจุบันมีวิถีชีวิตแบบพอเพียง มีกินไปวัน ๆ หากินตามลำห้วยแม่คำ หรือของป่า ตามบริเวณชุมชนเก็บผักตามริมน้ำไปเป็นวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่มีสารพิษ ไม่ต้องแย่งชิงกันเหมือนสังคมเมือง

ถึงแม้กาลเวลาจะผ่านไปสังคมยุคใหม่จะเข้าไปยังชุมชนแห่งนี้ก็ตาม มีความเชื่อที่เร้นลับ ที่แอบแฝงอยู่กับชุมชนแห่งนี้ตลอดไป

วิถีชีวิตที่พอเพียงของชุมชนลุ่มน้ำแม่คำนี้ตามที่เห็นจะอยู่แบบเรียบง่าย หากินแบบเรียบ ๆ อย่างป่าคู้ ป่าคู้เป็นชาวบ้านธรรมดาไม่มีอาชีพทำไร่ ทำสวนเหมือนคนอื่น ๆ ในชุมชนแต่ป่าคู้ มีลักษณะที่แปลกกว่าคนอื่น ที่แปลกก็คือ ป่าคู้เป็นคนที่หาทุ้งเก่ง หาได้ทุกวัน ทุกฤดูกาล จนได้รับฉายาว่าประมงประจำบ้าน แต่มีลักษณะที่แปลก ป่าคู้จะออกจากบ้านพร้อมอุปกรณ์ในการจับทุ้ง ป่าคู้จะเดินไปตามถนนทางเข้าหมู่บ้าน จากบ้านไผ่ปงไปนางาม จะเดินไปเรื่อย ๆ แล้วก็แวะลงลำห้วย ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านนี้ประมาณ 3 กิโลเมตร ป่าคู้จะเดินตลอดเป็นการออกกำลังกายไปด้วย เคยถามป่าคู้ว่าทำไมไม่หามาขาย ๆ มีคนมาซื้ออยู่แล้ว ป่าคู้บอกว่า “วันนี้พอก่อนเอม้านักมันก็จะหมดเหี้ย เอาไว้วันหน้าพ่วงจะได้กินสุดปีสุดแล้ว” ป่าคู้ตอบ กุ้งที่ป่าคู้หาเป็นกุ้งน้ำจืดอยู่ตามลำห้วย มีลักษณะคล้ายกุ้งกุลาดำ ตัวใหญ่บ้างเล็กบ้าง อยู่ตามหุบหิน คนที่มีความชำนาญเท่านั้นที่จะหาได้ว่ากุ้งอยู่ตรงไหน หินแบบไหนหรือตามพุ่มไม้ที่กุ้งอาศัยอยู่ ซึ่งป่าคู้เป็นคนหนึ่งที่มีความชำนาญในการหาทุ้งจนได้รับฉายาว่า “ประมงประจำหมู่บ้าน”

หลังจากถนนสู่ลำห้วยเริ่มหาทุ้งไปมีความสุขอยู่ตามลำห้วย ด้วยบรรยากาศที่เย็นสบาย ป่าคู้จะหาทุ้งไปอย่างเพลิดเพลิน จนเป็นที่พอใจแล้วป่าคู้ก็จะเดินกลับมายังบ้าน ถึงแม้กุ้งจะมีมากขนาดไหน ป่าคู้ก็ไม่เอา ป่าคู้คิดว่าหาได้พอกินสำหรับวันนี้ก็พอแล้ว ก็จะกลับบ้าน ซึ่งต่างกับสังคมเมืองมีมากเท่าไรก็จะหาเอาให้หมด เป็นวิถีชีวิตเรียบง่ายของป่าคู้

ชุมชนแห่งนี้จะอยู่กันแบบที่แบบน้อมไม่คั่นร่นตามกระแสสังคมที่เปลี่ยนไป ถ้ามีโอกาสเข้าไปจะเห็นชาวบ้านนั่งคุยกันเป็นกลุ่มข้างถนน ทั้งหญิงทั้งชาย ช่วยเช้า ๆ เป็นประจำทุกวัน นั่งคุยกันก่อนที่จะออกไปทำงานอย่างอื่น ในวันนั้น ๆ ซึ่งต่างกับสังคมเมืองที่ต้องออกจากบ้านไปทำงานกันแต่เช้า บางวันไม่มีงานทำก็จะนั่งคุยกันเป็นวัน ๆ นอนตามศาลาในหมู่บ้านบ้างทั้งเด็กรุ่นใหม่ และผู้ใหญ่ ในช่วง

เช้า ในช่วงบ่ายหลังรับประทานอาหารกลางวันเสร็จ อาหารกลางวันของชุมชนแห่งนี้จะทานกันตอน บ่าย 2 โมง หรือบ่าย 3 โมง เป็นประจำ จากนั้นก็ออกไปหาปลา หากุ้ง ตามลำห้วยแม่ตำ หรือเก็บผักตาม ริมห้วย จะเป็นผักสลัด ผักกูด ซึ่งมีมากในชุมชนแห่งนี้ เก็บพอกินในมือเย็นก็กลับบ้านเตรียมทำอาหาร มือเย็น

บางคนก็ไปหาสัตว์ป่าได้บ้างไม่ได้บ้าง บางทีได้นกมาตัวก็เก็บผักเก็บอะไรใส่ไปพอเป็นอาหาร มือนั้น ๆ ขอให้หมีขั้วก็พอ

จะเห็นได้ว่าการดำรงชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำแม่ตำนี้คนในชุมชนจะพูดเสมอว่าทุกวันนี้พอให้มี ขั้วกิน กับนั้นหาเอาตามป่าตามห้วยไม่อดตายแน่

อาชีพอีกอาชีพหนึ่งของชุมชนแห่งนี้คือ การปลูกกระเทียม ปลูกถั่วลิสง จะปลูกแบบดั้งเดิม ไม่ มีการพัฒนาเลย ปลูกเมื่อยี่สิบปีที่แล้วยังไงก็ยังปลูกแบบนั้น ซึ่งปัจจุบันบางอย่างใช้ไม่ได้ ลักษณะการ ปลูกกระเทียมหรือปลูกถั่วลิสงของชุมชนนี้จะไม่มีแปลง ไม่มีร่องน้ำเหมือนที่อื่น หรือการเกษตรแผน ใหม่ คือปลูกตามมีตามเกิด ปูย่าตายายทำอย่างไร ลูกหลานก็ทำอย่างนั้น ผลผลิตก็ขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้า อากาศ ไม่เกี่ยวกับเกษตรแผนใหม่ ปลูกเสร็จก็ดูแลจนถึงฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิต งานอย่างอื่นก็ไม่ทำ ก็เป็น เอกลักษณะอีกอย่างหนึ่งของชุมชนนี้

อีกอาชีพหนึ่งของชุมชนนี้ก็คือการไปสานกล่อ่งข้าว ซึ่งทำจากไม้ไผ่ซางที่ขึ้นอยู่ทั่วไปใน บริเวณของชุมชน ทำกันแบบพอกินพอใช้ ถึงแม้ตลาดจะต้องการมากขนาดไหนก็ตาม จะทำกันแบบ สบาย ๆ ราคาจะดีก็ตาม อย่างแม่หลวงหล้า ขัดแข็งแรง ท่านเป็นคนที่มีฝีมือการไปสานมาก เป็นมือ หนึ่งของชุมชนแห่งนี้ก็ว่าได้ ท่านทำได้หมดไม่ว่าจะเป็นรูปทรงแบบไหน ฝีมือละเอียดปราณีตมาก ท่านก็ทำแบบเดิมจะมีคนสั่งจองมากอย่างไร แม่หลวงหล้าก็จะไม่เร่งรีบทำเท่าที่ทำได้ เงินก็อยากได้มาก ๆ แต่ก็ไม่ได้เร่งฝีมือหรือเพิ่มงานขึ้น เพื่อจะได้ผลงานหรือได้ราคางามก็ตาม นี่เป็นวิถีชีวิตที่อยู่แบบพอ เพียงพอกินไปวัน ๆ ของชุมชนแห่งนี้

การมีวิถีชีวิตแบบนี้เป็นวิถีชีวิตที่มีความสุขอีกอย่างหนึ่งของมนุษย์เราไม่ต้องแก่งแย่งกัน ใครมี ความสามารถเท่าไรก็ทำเท่านั้น ถึงแม้สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปในรูปแบบไหนก็ตาม ก็ยังรักษาเอก ลักษณะของตัวเองไว้ เท่านั้นที่มีความสุข เอาอะไรนักหนาคนเรามีพอกินพอใช้ มีความสุขใจ สุขกาย เท่านั้นชีวิตก็สมบูรณ์แล้ว

มิดเหลา

ครูทูล สุวรรณ

มิดเหลา เป็นอุปกรณ์/เครื่องมือที่บ้านนางาม, นาไหม้ ไผ่ปง และไผ่พะไซใช้ในการหลิบทอก เพื่อสานกล่องข้าว และภาชนะอื่น ๆ ที่ใช้ไม้ไผ่มาสาน เช่น ส้าหวด ส้าใส่ของทางการเกษตร ส้าหมาก จะนำมาใช้ในการทำกล่องข้าวมากกว่า อื่น ๆ

มิดเหลาต่างจากมิดประเภทอื่น ก็คือ มิดเหลาจะมีส่วนที่เป็นด้ามยาวกว่าตัวมิด ตัวมิดจริง ๆ จะยาวไม่เกิน 5 นิ้ว ความหนาของมิดจะหนาไม่เกิน ส่วนที่เป็นคมมิดจะเน้นความคมของมิดตั้งแต่ปลาย มิดลงมาประมาณ 2 นิ้ว ก็ถือว่าเป็นมิดเหลาที่ใช้การได้ และส่วนปลายมิดจะต้องแหลม

มิดเหลาถ้าถือตามลักษณะมี 2 ประเภท

1. **มิดด้ามสั้น** คือ มิดจะถูกตีมีส่วนโคนเป็นลักษณะคล้ายลิ้ม เวลาใส่ด้ามมิดก็จะเอาส่วนนี้ สอดไปในรูด้าม (ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “การเข้ามิด”) ส่วนที่มีลักษณะคล้ายลิ้มชาวบ้าน เรียกว่า “ก้นมิด” ส่วนโคนด้ามมิดจะมีปลอกเหล็กสวมไว้กับด้ามมิดแตก สมัยก่อนช่างจะตีเองหมด สมัยใหม่บางคนก็ใช้ท่อนแป้นขนาดพอเหมาะแทน
2. **มิดด้ามบ้อง** คือ มิดเหลาที่ดีส่วนที่จะใส่ด้ามเป็นรู ลักษณะคล้ายกรวย (สวย) (สวยคือของที่ทำจากใบตองที่นำดอกไม้ รูปเขียนใส่สำหรับไปทำบุญ/บนผี คนเมืองจะเรียกติดปากว่า “สวยข้าวตอกดอกไม้”)

เวลาจะใส่ด้ามก็เหลาด้ามมิดให้มีลักษณะคล้ายบ้องแต่ให้หลวมกว่าบ้อง เพื่อจะได้สอดเข้าง่าย และมีที่ว่างสำหรับวัตถุเกาะติด ซึ่งชาวบ้านส่วนมากจะใช้ครั้ง ซึ่งวิธีการทำนี้ชาวบ้านเรียกว่า “การเข้ามิด”

การเข้ามิด ก็คือการทำให้มิดเกาะติดกับด้ามมิดให้แน่น เวลาใช้งานมิดจะไม่หลุดง่าย การเข้ามิดเหลามี 2 ประเภท ต่างกันก็คือ

1. **การเข้ามิดด้ามสั้น** คนเข้ามิดจะต้องเตรียมด้ามมิด/บ้องมิด/ขี้ครั้ง/เตาไฟ/ ก้านกล้วยให้พร้อม ด้ามมิดจะตัดใส่บ้องเรียบร้อย และเจาะรูตรงกลางให้ลึกพอประมาณกับก้นมิด เวลาเข้ามิดจะต้องเอาก้านกล้วยเสียบก้นมิดไว้ให้ก้นมิดโผล่มาพอประมาณ เวลาเผาความร้อน จะไม่เผาร้อนไปถึงตัวมิด เพราะความร้อนจะทำให้ความคมของมิดอ่อนไป ขณะเผามิดชาวบ้านจะเอาขี้ครั้งยัดใส่รูด้ามมิดไว้ก่อน พอมีแดงก็นำก้นมิดมาสอดเข้ารูด้าม ความร้อนจะทำให้ขี้ครั้งละลาย และรูด้ามมิดก็ถูกความร้อนไหม้และขยายออก การเข้ามิดใหม่ อาจทำหลายครั้ง เพราะรูด้ามมิดยังกว้างและลึกไม่พอดีกับขนาดก้น เราต้องเผามิดจะเป็นที่ ครั้งนั้น ไม่นาน ทาจนกว่าก้นมิดเข้ารูด้ามมิดจนสุดก้นมิดก็ถือว่าใช้ได้
2. **การเข้ามิดด้ามบ้อง** การเข้ามิดชนิดนี้ยากกว่า เพียงแต่เผาบ้องมิดพอร้อนก็เอาขี้ครั้งยัดเข้าบ้องมิด พอครั้งละลายก็เอาด้ามมิดสอดเข้าจนสุดบ้อง ปล้องให้เย็นแต่ความมั่นคงสู้แบบที่ 1 ไม่ค่อยได้

ด้ามมีด

ด้ามมีดเหลาจะพิเศษกว่าอย่างอื่นเพราะจะต้องทำยาวกว่ามีดอื่น ๆ จะมีลักษณะโค้งปลายด้ามมีดจะเหลาเรียวจากโคนไปสู่ปลายด้าม ความยาวของด้ามมีดจะถือเอาความยาวจากปลายนิ้วกลางไปเลย ข้อแขนไปเล็กน้อย ทั้งนี้เวลาใช้ด้ามมีดจะไม่ไพล่จากตัวเจ้าของไปด้านหลังมากนัก เวลาถูกลานวิ่งมาทิ่มตำจะไม่ได้รับอันตราย ด้ามมีดส่วนมากทำด้วยไม้สักเป็นส่วนมาก เนื่องจากเป็นไม้ที่สวยงามหาง่าย ในท้องถิ่นเหลาง่าย

ประโยชน์

มีดเหลาใช้ประโยชน์ในการเหลาไม้ให้ผิวเรียบ ใช้ควักร่องที่ดักสัตว์ที่เรียกว่า “ลวง” เหลาหวายให้มีขนาดเส้นเล็ก ใช้เย็บดินกลองข้าว จิกผา หู ส่วนใหญ่จะใช้หั่นเปลือก ซึ่งในการสานกลองข้าวจะใช้มีดเหลามากกว่ามีดชนิดอื่น ๆ หากได้มีดเหลาคม การทำงานก็ง่าย รวดเร็ว ข้อสังเกตว่ามีดด้ามบ้อง เวลาจะเอาไปใช้นอกบ้าน เช่นไปเอาตอกในป่า มีดด้ามบ้องจะถูกถอดด้ามเอาไปใช้ เวลาจะใช้มีดในป่าก็หาด้ามมีดฉุกเฉินใช้ได้ เวลากลับบ้านก็ทิ้งด้ามเอาเฉพาะตัวมีดกลับบ้าน

การรักษา/การใช้

มีดเหลาเวลาจะใช้เจ้าของจะต้องลับ (ฝนมีด) กับหินลับมีดก่อน เพื่อความคมเวลาลับจะไม่ยกสันมีดให้ทำมุมกับหน้าหินมาก เพราะจะทำให้มีดคมหนา ความคมหมด (ภาษาชาวบ้านเรียกว่า “การนาบมีด”)

เวลาใช้ต้องระวังอย่าให้ปลายมีดหัก ต้องระวังถูกลานที่ขอบวิ่งมาจี้คอผู้ทำอาจจะทำให้ด้ามมีดทิ่มเด็ก และตัวมีดบาดมือคนใช้ได้ เวลาใช้แล้วจะต้องเอามีดเสียบข้างฝาไม้

ภาคผนวก ก

สรุปการเผยแพร่ผลงานวิจัย

ผลงานวิจัยเรื่องกล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ ส่งเสริม และพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว ได้รับการเผยแพร่ออกสู่สาธารณะในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

1. นำเสนอผลงานวิจัยในที่ประชุมทางวิชาการ “การเปลี่ยนแปลงทางสังคม – วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนในภาคเหนือ” ครั้งที่ 1/2543 จัดโดยโครงการเครือข่ายการวิจัยสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือ ระหว่างวันที่ 28-29 มกราคม 2543 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
2. บทความลงพิมพ์ในวารสารวิชาการ “วารสารราชภัฏลำปาง” ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 มกราคม – มีนาคม 2543
3. ได้รับการเผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ “มติชนรายวัน” ฉบับวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2543 เรื่อง ‘กล่องข้าว’ เมืองมาย จ.ลำปาง หัตถกรรมขึ้นชื่อเสริมรายได้ครบครัว โดยชีวะธรรม
4. ได้รับการเผยแพร่ในวารสาร “สถานปฎิรูป” ปีที่ 2 ฉบับที่ 23 กุมภาพันธ์ 2543 หน้า 82-83 เรื่อง “กล่องข้าว แบบอย่างการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นของโรงเรียนและชุมชน” โดยกองบรรณาธิการ
5. ได้รับการเผยแพร่ในนิตยสาร “ดิฉัน” ปีที่ 24 ฉบับที่ 552 29 กุมภาพันธ์ 2543 หน้า 94-99 เรื่อง “ชุมชน ‘กล่องข้าว’” โดย เจียนละออ
6. ได้รับเชิญร่วมรายการอภิปรายในหัวข้อ “โรงเรียนในวิถีชุมชน : บทเรียนภาคปฏิบัติและวิถีทัศน์เชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน” ในการประชุมประจำปีว่าด้วยชุมชน ครั้งที่ 1 ของ สกว. วันที่ 30-31 พฤษภาคม 2543 ณ อาคารเฉลิมพระบารมี 50 ปี
7. ได้รับการเผยแพร่ในนิตยสาร “FOODNEWS” ฉบับ พฤษภาคม – มิถุนายน 2543 เรื่อง “กล่องข้าว ก่องข้าว แอ็บข้าว กระติบ หัตถกรรมเพื่อชีวิตและปากท้อง” โดย กองบรรณาธิการ
8. ได้รับการเผยแพร่ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 11 รายการ “ราชภัฏเพื่อท้องถิ่น” โดย ผศ.ดร.สมาน พูแสง วันที่ 19 กรกฎาคม 2543 ภาคข่าวท้องถิ่น
9. ได้รับเชิญร่วมรายการเสวนา “การศึกษากับชุมชนครั้งที่ 1 : จากเวทีวิจัยสู่เครือข่ายครูและชุมชน” ในวันที่ 27 กรกฎาคม 2543 โดยทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยการศึกษา กับชุมชนของ สกว. ณ สถาบันราชภัฏลำปาง
10. ได้รับการเผยแพร่ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 11 รายการข่าวภาคค่ำ – รายงานพิเศษ โดย อริชัย ดันกันยา วันที่ 12 สิงหาคม 2543

11. ได้รับการเผยแพร่ในโทรทัศน์รายการ “สารคดีโลกสีน้ำเงิน ชุมภูมิปัญญาท้องถิ่น ตอนที่ 5 กล่องข้าวเมืองมาย” โดยบริษัทพาโนรามา ตุลาคม 2543
12. นำเสนอผลการวิจัยในการประชุมสัมมนาวิชาการ “งานราชภัฏวิจัย” ครั้งที่ 2 ณ สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลัย จังหวัดปทุมธานี วันที่ 6-7 ธันวาคม 2543
13. เผยแพร่บทความ “การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว...ประสบการณ์จากการวิจัย” ในวารสารวิชาการ วารสารราชภัฏลำปาง ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 มกราคม – เมษายน 2544 หน้า 1-7

ภาคผนวก ญ

ศัพท์านุกรมกล่องข้าวตำบลเมืองมาย

กล่องข้าว คือ ภาชนะจักสานจากไม้ไผ่ ใช้ใส่ข้าวเหนียวหนึ่งไว้รับประทานในบ้านในครัวเรือน

กล่องข้าวขนาดธรรมดาที่ใช้ในบ้าน เป็นกล่องข้าวที่มีขนาดปกติธรรมดาทั่วไปที่ใช้กันในบ้าน พอเหมาะกับการใส่ข้าวเหนียวหนึ่งสำหรับไว้รับประทานภายในหนึ่งวันทั้งมือเช้า มือกลางวัน และมือเย็น โดยให้เพียงพอกับสมาชิกทุกคนในบ้าน ดังนั้นผู้ผลิตจะกะขนาดกล่องข้าวจากปริมาณข้าวเหนียวหนึ่งว่าจะใส่ใส่ข้าวเหนียวกี่ลิตร โดยมากจะมีขนาดบรรจุข้าว 1 ลิตรถึง 1 ลิตรครึ่ง บางครอบครัวมีสมาชิกมากก็มีขนาด 2 ลิตร

กล่องข้าวขาว คือกล่องข้าวที่สานหรือ“ไป” ด้วยดอกที่ไม่ย้อมสีใด ๆ สีของกล่องข้าวจึงเป็นสีของผิวไม้ไผ่ ซึ่งเมื่อแห้งสนิทแล้วจะมีสีขาวนวล

กล่องข้าวคอกี้ คือ กล่องข้าวที่มีรูปทรงส่วนฐานล่างหรือส่วนก้นมีมุมสี่มุม ส่วนตัวกล่องข้าวเป็นรูปทรงกระบอก แต่ส่วนคอกี้เล็กกว่าส่วนตัวกล่องข้าว

กล่องข้าวคอเลิง คือกล่องข้าวที่มีรูปทรงส่วนฐานล่างหรือส่วนก้นมีมุมสี่มุม ส่วนตัวกล่องข้าวจนถึงส่วนคอเป็นรูปทรงกระบอกและส่วนคอกี้สูงขึ้นจากส่วนตัวกล่องข้าวเป็นแนวตรง ทำให้ส่วนคอกี้กับส่วนตัวมีขนาดเท่ากัน

กล่องข้าวน้อย เป็นกล่องข้าวขนาดเล็กสำหรับใส่ข้าวเหนียวรับประทานเพียงคนเดียว โดยมากมักทำขึ้นเพื่อให้เด็ก ๆ ใช้ให้เด็กเล่น หรือแม่ค้าใช้ใส่เหรียญสตางค์ ในปัจจุบันพบว่ากล่องข้าวน้อยบางกล่องมีขนาดเล็กมากจนมือล้วงเข้าไปข้างในไม่ได้จนไม่เหมาะที่จะใส่ข้าวเหนียว กล่องข้าวน้อยแบบนี้ ปัจจุบันเป็นที่นิยมสำหรับใช้เป็นของฝากของที่ระลึก และมีราคาแพงกว่ากล่องข้าวขนาดธรรมดาแต่ก็มีคนผลิตได้ดีไม่ก็ราย เนื่องจากกล่องข้าวขนาดเล็กทำยากกว่ากล่องข้าวธรรมดาที่ใช้ในบ้านมาก

กล่องข้าวลาย คือกล่องข้าวที่สานหรือ “ไป” ด้วยดอกที่ย้อมสี โดยดอกที่ใช้สานแต่ละเส้นจะย้อมสีคำครั้งเส้นและอีกครั้งหนึ่งนั้นไม่ย้อมสีใด ๆ ดังนั้นเมื่อสานหรือไปให้เป็นรูปทรงกล่องข้าว แล้วจะเกิดเป็นสีดำสลับขาว หรือเป็นลายเป็นดอกสีขาวดำ

กล่องข้าวหลวง เป็นกล่องข้าวที่มีขนาดใหญ่ โดยทั่วไปมีขนาดสูงประมาณ 20 นิ้วขึ้นไป ปากกว้างประมาณ 10 นิ้ว กล่องข้าวขนาดนี้ในสมัยก่อนนิยมใช้ในงานวัด จะพบเห็นมากตามงานบุญหรืองานปอยเช่นในงานฉลองสมโภชวัดที่มีคนมาชุมนุมกันมากเมื่อมีการเลี้ยงอาหารเลี้ยงข้าว

ชาวบ้านจะใช้กล่อ่งข้าวหลวงบรรจุข้าวเหนียวหนึ่งไว้เลี้ยงคนที่มาร่วมงาน ซึ่งวัดบางแห่งอาจมีใช้กันอยู่ แต่ในปัจจุบันโดยมากจะพบเห็นกล่อ่งข้าวหลวงตามงานแสดงและงานเลี้ยงอาหารแบบขันโตกต่าง ๆ ที่นิยมเอากล่อ่งข้าวหลวงและขันโตกมาเข้าขบวนแห่ให้ผู้คนในงานชม

การก่อ คือการก่อรูปกล่อ่งข้าวเป็นการเริ่มต้นการไป ชาวบ้านเรียกว่า “ก่อ” เทคนิคที่ใช้ในการก่อคือ จะต้องนับจำนวนเส้นตอกว่าจะใช้กี่เส้นก็ดู ถ้าทำกล่อ่งข้าวคอกก็จะกำหนดแน่นอนตายตัวว่าต้องใช้ตอก เป็นจำนวนคู่เช่น 5 คู่ ถ้าเป็นจำนวนคี่จะไม่สามารถทำส่วนคอกให้คอดกัตามที่ต้องการได้ แต่ถ้าเป็นการทำกล่อ่งข้าวคอกเลิง จะใช้ตอกในการก่อก็ดูที่เส้นก็แล้วแต่ความต้องการได้ กล่อ่งข้าวขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ โดยมากจะใช้ตอกก่อจำนวน 8 คู่ ในการก่อนี้พบว่าจะขัดเส้นตอกด้วย “ลายสองและลายเอ็ด” ให้ส่วนข้อไม้อยู่ตรงกึ่งกลาง

การไป คือการสานนั่นเอง แต่ตามภาษาที่ชาวบ้านตำบลเมืองมายใช้กันนั้นคำว่า “ไป” กับคำว่า “สาน” มีความหมายต่างกันคือ ถ้าสานสิ่งของที่มีลักษณะเป็นแผ่นเป็นผืนบาง เช่น เสื่อ พัด ชาวบ้านที่นี่จะใช้คำว่า “สาน” แต่ถ้าสานทำให้เป็นรูปทรง เช่น กล่อ่งข้าวจะใช้คำว่า “ไป”

การหีบตอก คือการใช้มีดชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า “มีดเหลา” ลอกดึงเอาเนื้อไม้ข้างออกทิ้งโดยจะ “หีบ” ออกทีละชั้น ๆ ประมาณ 3-4 ชั้น จนให้เหลือแต่ส่วนผิวของไม้ ชั้นนี้ถือว่าเป็นตอกแล้วตอกผิวไม้ที่ “หีบ” ได้จากไม้ปล้องเดียวกันหรือจากไม้ซีกเดียวกันจะถูก “มัด” รวมไว้ด้วยกันมัดละประมาณ 6 เส้น และคลี่ให้ตอกแผ่กางออกพอไม่ให้ตอกทับซ้อนกันมากเกินไปแล้วนำไป “ตากแดด” โดยมากมักจะวางเรียงไว้บนแผ่นไม้กระดานบ้าง ตามขอนไม้บ้าง หรือแขวนตามราวตากผ้าบ้าง และตากแดดประมาณ 2 วัน เมื่อตอกแห้งแล้วก็สามารถนำไปสานส่วนตัวกล่อ่งข้าวชั้นในได้และใช้สานตัวกล่อ่งข้าวชั้นนอกของ “กล่อ่งข้าวขาว” ได้ต่อไป แต่ถ้าต้องการทำส่วนตัวกล่อ่งข้าวชั้นนอกของ “กล่อ่งข้าวลาย” นั้น จะต้องนำตอกไปชุบผิวและย้อมสีก่อน การย้อมสีตอกในอดีตนั้น ชาวบ้านต้องไปหาเก็บผลของต้นไม้ชนิดหนึ่งซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “เม็ดบ่าจี้” (ผลคนทา) และเปลือกต้นไม้ คือ “เปลือกอีลาหรืออะลา” และ “เปลือกบ่านะ” (เปลือกสมอ) มาทุบแล้วใส่หม้อต้มจนเปื่อยและ จากนั้นก็นำตอกมาต้มในหม้อน้ำย้อมจนได้ที่แล้วก็นำตอกที่ย้อมแล้วไปหมักโคลนที่ทำนานาน 1 คืน เพื่อให้สีของตอกดำสนิทเกาะติดผิวตอกยิ่งขึ้น คนเฒ่าคนแก่พูดถึงวิธีย้อมอย่างนี้ว่า “ยะยาก ต้องใช้เวลา ถ้ายะบ่าจับกะแดง กะหมาด สีเส้า ตะกอนกล่อ่งข้าวลายบ่าให้ยะกันนัก มันยากย้อมย้อมเนี่ยะ” (ทำยากต้องใช้เวลานานถ้าทำไม่ถูกตอกก็จะดำ ๆ ค้าง ๆ ออกสีแดงคล้ำ สีหมอง สีหม่น แต่ก่อนนี้กล่อ่งข้าวลายนี้ทำกันไม่มากนัก เพราะมันยุ่งยากในการย้อมตอก : ผู้วิจัย)

จะตอก คือการใช้เล็บมือกดดันเส้นตอกแต่ละเส้นให้ชิดติดกันแน่นสนิท ถ้าทำได้แน่นได้
แข็งมีรูปทรงดี เวลาสานชั้นนอกหุ้มอีกชั้นหนึ่งนั้นชั้นนอกก็จะดีจะสวยตามไปด้วย จากลำดับการ
ทำส่วนชั้นในดังกล่าวนี้พบว่า คนต้องใช้เทคนิควิธีให้ได้ชั้นในที่แน่นที่แข็งแรง

จักกิบ คือ การนำไม้ไผ่ที่ถูกผ่าครึ่งแล้ว มาผ่าซอยให้เป็นชิ้น ๆ (กิบ, กลีบ) เท่า ๆ กัน

จักเต็ง คือการผ่าเอาส่วนเนื้อไม้ทิ้งไปให้เหลือแต่ส่วนที่อยู่ติดผิวไม้ จากนั้นก็มัดรวมกัน
แล้วหาบกลับมาที่บ้าน

ดอก เป็นลวดลายที่เกิดจากการสานเส้นตอกให้เป็นรูปร่างต่าง ๆ เช่น “ดอกกำบี้”
(รูปแมลงปอ) “ดอกจันแปดกลีบ” “ดอกเกี้ยว” “ดอกเบี้ย” เป็นต้น ลวดลายลักษณะ “ดอก” ของ
กล่องข้าวตำบลเมืองมายจากการศึกษาปรากฏจำนวนตามชื่อเรียกของชาวบ้านมีทั้งสิ้น 12 ลวดลาย
ได้แก่

- 1.) ดอกจัน หรือ ดอกจันแปดกลีบ
- 2.) ดอกหลวง
- 3.) ดอกคำโป่ง
- 4.) ดอกกาบจุม หรือดอกลายกาบจุม
- 5.) ดอกเบี้ย หรือ ดอกหีบกลาง
- 6.) ดอกกำบี้ หรือ ดอกกำบี้ไล่
- 7.) ดอกเกี้ยว หรือ ดอกเกี้ยวหัว
- 8.) ดอกเกี้ยวเจ็ด
- 9.) ดอกเกี้ยวเก้า
- 10.) ดอกห้อยม หรือ ดอกเกี้ยวห้อยม
- 11.) ดอกชะเง้อ (ดอกกุญแจ) หรือดอกกากบาท
- 12.) ดอกเกี้ยวพันเสาหรือดอกงูขึ้นเก้าไม้

เต็ง คือส่วนของเนื้อไม้ไผ่ที่ไม่สามารถใช้เป็นตอกได้ ต้องใช้มีดจักส่วนนี้ทิ้งไป

โบะ คือการใช้มีดอีโต้ผ่าไม้ขวางแบ่งให้เป็นซี่ให้ได้ขนาดเท่า ๆ กัน

ปก คือ การนำตอกมาทอและขัดกันจนได้ขนาดพื้นที่ส่วนกันตามที่ต้องการแล้ว และเริ่ม
ต้นหักมุมตอกให้ตั้งฉากขึ้น การปกจะขัดเส้นตอกด้วยลายสาม

ปัก คือ การสอดเส้นตอกเข้าไปด้านใน

ปาด คือ การใช้มีดตัดปลายตอกที่ยาวเกินออกไป

เม้ม คือ การพับตอกออกมาด้านนอก

ไม้ซางผิวนวลงาม เป็นคุณสมบัติของไม้ซางที่ดีเพราะการผลัดกิ่งข้าวในตำบลเมืองมายเป็นการผลิตโดยใช้ผิวไม้ หรือใช้ส่วนผิวไม้มาทำตอกคังนั้นจึงจำเป็นต้องคัดเลือกเอาไม้ที่ผิวสวยเพื่อจะได้กิ่งข้าวที่สวยงามยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำกิ่งข้าวขาว ซึ่งไม่มีการย้อมสีตอกยังต้องคัดเลือกไม้ซางที่มีผิวสวยงามมาทำตอก

ไม้หนุ่ม คือไม้ที่ยังอ่อนพอดี เป็นไม้ซางที่มีอายุระหว่าง 6-12 เดือน ชาวบ้านมักเรียกไม้ อายุขนาดนี้ว่า “ไม้ใหม่” บ้าง “ไม้ป็น” บ้าง “ไม้ลูก” บ้าง ข้อดีของไม้ซางอายุขนาดนี้คือ มีคุณสมบัติเหนียวนุ่ม ไม่เปราะ ไม่หักง่าย เมื่อแห้งสนิทแล้วมีสีขาวนวล

ลาย เป็นลวดลายที่เกิดจากการสานเส้นตอกข้ามกันไปมาด้วยจังหวะหรือจำนวนเส้นตอกแตกต่างกันไป เช่น “ลายสอง” “ลายสาม” “ลายอำ” เป็นต้น

ส่วนลวดลายลักษณะ “ลาย” ของกิ่งข้าวตำบลเมืองมายจากการศึกษาปรากฏจำนวนตามชื่อเรียกของชาวบ้านมีทั้งสิ้น 9 ลาย ดังรูปประกอบที่ 19 – 27 ได้แก่

- 1.) ลายเอ็ดหรือลายหนึ่ง
- 2.) ลายสองยืน หรือ ลายสองตั้ง
- 3.) ลายสองนอนหรือลายสองขวาง
- 4.) ลายสามยืน หรือ ลายสามตั้ง
- 5.) ลายสามนอนหรือลายสามขวาง
- 6.) ลายอำยืน หรือ ลายอำตั้ง
- 7.) ลายอำนอนหรือลายอำขวาง
- 8.) ลายเสา หรือ ลายเสาตั้ง
- 9.) ลายตกกาบ

แอบข้าว คือ ภาชนะจักสานจากไม้ไผ่ใช้ใส่ข้าวเหนียวนี้ไว้รับประทานเมื่อไปทำไร่ ทำนา หรือทำงานอื่น ๆ และจำเป็นต้องห่อข้าวไปด้วย ชาวบ้านจะนิยมใช้แอบข้าว